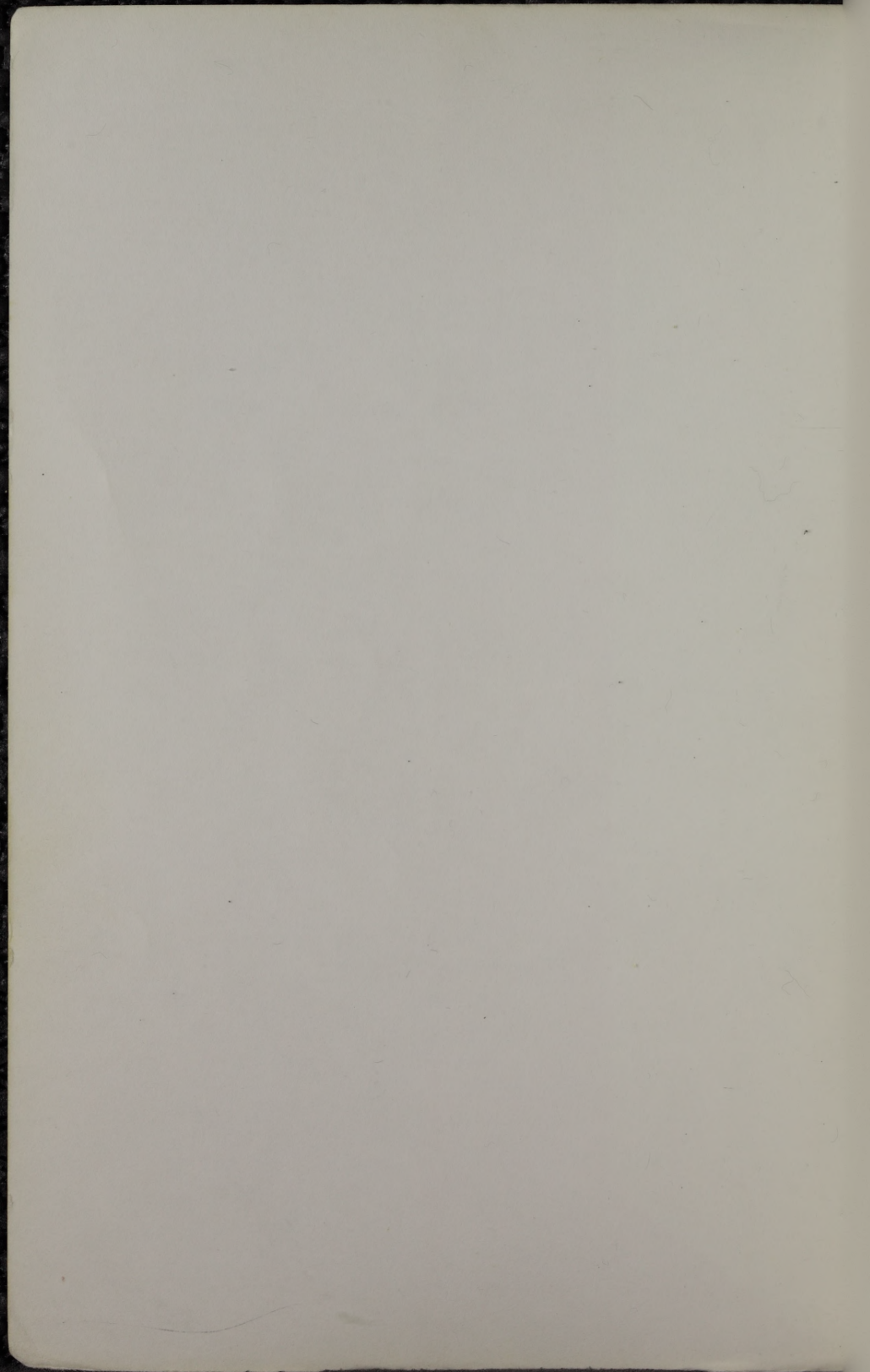

HARALDS BIEZAIS

Latvija
kriškristi
kungu pašu
svēti
varā
laudi

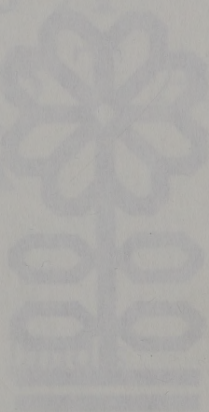

HARALDS SIEZĀIS

Latvian Folklore
Material Collection
LATVIAN FOLKLORE

LATVIJA
KĀŠKRU
VARĀ

Sveši kungi — pašu kungi

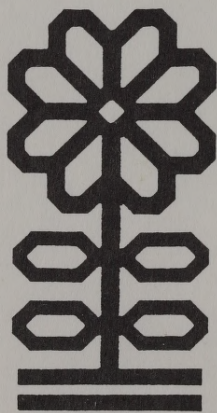

GALIA

1992

B

Šī darba izstrādāšanu
materiāli atbalstījis
LATVIEŠU FONDS

95-4

- 93

L
9

HARALDS BIEZAIS

LEVADAM
LATVIJA
KĀŠKRUSTA
VARĀ

Sveši kungi — pašu ļaudis

GAUJA

1992

211

Latvijas Nacionālā

BIBLIOTEKA

~~95-8-566~~, 1 put.

0304056245

IEVADAM

Šo darbu ir ierosinājuši vairāki apstākļi. Sākotnēji mana interese bija saistīta ar Latvijas universitātes Teoloģijas fakultātes stāvokli un darbību vācu okupācijas laikā, kas dažu gadu laikā piedzīvoja vairākus savdabīgus pagriezienus. Drīz man tomēr bija jāatzīst, ka tāds šī jautājuma atsevišķs iztirzājums nav iespējams. Tas saprotamā kārtā bija saistīts ar visas universitātes stāvokli. Okupācijas apstākļos tās dzīve nebija patstāvīga. To būtiski noteica okupācijas varas politika un nākotnes nodomi. To zināja tikai šīs varas nesēji un dažas viņu izraudzītas uzticības personas. Savu iecerēto mērķu sasniegšanai tie izmantoja līdzekļus, kas Hitlera valstī bija pārbaudīti.

Tas galvenā kārtā bija slepenais varas aparāts — Sipo un SD. Jau pirmajās okupācijas dienās zināms skaits universitātes aprindu personas iesaistījās tanī. Latvijas universitātes stāvokli līdznoteica šie apstākļi.

Aina kautcik kļuva pārskatāma, iepazīstoties ar ASV un Vācijas archīvu materiāliem. Turpinot pētījumus, drīz bija jāatzīst, ka arī šīs robežas bija par šaurām. Latvijas universitāte, vāciešu pārdēvēta par Rīgas universitāti, bija iesaistīta Hitlera totālajā karā. Tās darbību, personālu, mācību programmu un pētniecību noteica vācu ierēdņi. Tās vadība bija izraudzīta Vācijā. Visi mācības spēki bija SD pārbaudīti. Universitātes studenti deva savu skaitu slepenajam dienestam, bet vēl vairāk dažādām leģiona un policijas vienībām.

Tie bija apstākļi, kas lika atsacīties no sākumā iecerēta ierobežotā jautājuma iztirzāšanas. Tā apskatīšana prasīja plašāku sakarību uzrādīšanu. Tie bija apstākļi, kas noveda pie vācu okupācijas laika plašāka apskata. Plašais materiāls pamazām noveda arī pie tā, ka vispirms bija jāizstrādā te publicētais pamatdarbs, lai tikai pēc tam varētu atgriezties pie sākumā iecerētā daļu jautājuma. Tādu darba paplašinājumu būtiski noteica vēl kāds apstākļis. Mēs tagad tuvojamies pusgadsimta laikam kopš vācu okupācijas sākuma, bet līdz šim nav parādījies neviens nopietnāks pētījums par šo laiku. Tādus pētījumus vispirms varēja sagaidīt no Latvijas vāciešiem, kas, gan būdami repatrianti, tomēr lielā skaitā atgriezās Latvijā un strādādami dažādās politiskās, administratīvās un policejiskās iestādēs, zināja okupācijas varas mērķus un pārredzēja tās metodes. Pēc kaŗa viņu starpā bija labs skaits kvalificētu vēsturnieku. Viņi ir rakstījuši daudz, bet par visu ko citu, sevišķi par vāciešu lomu cara Krievijā, vai par Baltijas provincēm pirms šī gadsimta. To var saprast. Viņiem tad būtu jāiztirzā viņu pašu vai savu tautasbrāļu smagie noziegumi pret latviešu tautu okupācijas laikā. Viņi ir klusējuši. Goda jautājums būtu šo parādu atlīdzināt.

Latviešu pašu iespējas ir bijušas ierobežotas. No mazā trimdas vēsturnieku skaita neviens nav publicējis kādu nozīmīgāku pētījumu par okupācijas laiku. Šeit nav vieta izteikties par to, kā tāds stāvoklis ir radies, tā cēloņiem un motīviem. Ļoti rosīga ir bijusi Daugavas vanagu organizācija, publicējot savu plašo sēriju par latviešu kaŗavīriem Otrā pasaules kaŗā. Tanī ir publicēts lielāks skaits vācu dokumentu līdz ar latviešu tulkojumu. Tas ir nozīmīgākais dokumentu krājums par latviešu leģionu. Tanī ievērojama vieta ierādīta arī subjektīviem atmiņu tēlojumiem, kas atsevišķos gadījumos

palīdz labāk izprast sakarības un norises. Dokumentu izlase ir selektīva, atstājot ārpusē tādus, kas parādītu negatīvus vilcienus leģiona veidotāju un vadītāju darbā, piem., tiesāto un sodīto aktis, apsardzības dienestu un aktīvitatē Padomju savienībā, algu sarakstus, personīgos sakarus ar augstākajiem SS vadītājiem u.c. Daudzos gadījumos dokumenti ir iespiesti nepilnīgi ar izlaidumiem un grozījumiem, tos neatzīmējot. Tas var būt izskaidrojams ar to, ka izdevēji ir vēstures zinātnes amatieši, kas to darījuši bez ļauna nolūka. Taču dažos gadījumos ir iemesls domāt, ka tas noticis ar nolūku, kā tas turpmāk darbā aizrādīts. Tas mazina publicēto dokumentu ticamību. Arī šeit ir jāatkārto par vācu pētniekiem teiktais. Daudzi DV izdevuma satura noteicēji paši bija aktīvi piedalījušies okupācijas laika aktīvitātēs, par kuŗām tie nevēlējās teikt patiesību. Te jāpiemin traģiskā R. Bangerska archīva pazušana. Liekas, tam bija jāpazūd.

Arī Latvijā interese par vācu okupācijas laiku ir liela. Tur tomēr jaunāko laiku vēstures pētniecība galvenā kārtā kalpo komunistu diktatūras propagandas vajadzībām. Vēsturnieki tur ir publicējuši plašus darbus par okupācijas laiku un ar to saistītajām parādībām. Pieminēto apstākļu dēļ dokumenti publicēti selektīvi, neizslēdzot viltojumus. Pārbaude nav iespējama, jo archīvi brīvai pētniecībai ir slēgti. No te uzrādītajiem apstākļiem izris, ka es savā darbā varēju tikai ļoti ierobežotā mērā izmantot agrāk publicētos dokumentus. Darbs ir izstrādāts galvenā kārtā uz archīvos atrodamiem nublicētiem materiāliem.

Atsevišķi man ir jāapstājas pie apstākļiem, kādos es šo darbu nododu lasītājam. Tā ir trimdas latviešu sabiedrība, kas veidojusies un dzīvo kā īpatnēja sociāla struktūra. To nosaka spaidi, kādos tā radusies. Tā ir sabiedrība, kas atstājusi savu tēvzemi un ir atrauta no

savas tautas, Padomju savienībai varmācīgi okupējot Latviju. Šo apziņu sevišķi kāpina apstākļi, ka trimdā dzīvo lielākais vairums to, kas nesuši smagus upuņus cīņā pret komūnismu — bijušie dažādo militāro vienību dalībnieki, tagad galvenā kārtā apvienoti DV organizācijā. Tie bija aktīvie cīnītāji toreiz un šādā apziņā dzīvo joprojām. Neiztirzājot šo sociālpsīholoģisko apziņu sīkāk, pietiek minēt tikai tās galveno vilcienu — tas ir naidis, dziļš un neapslāpējams pret tēvzemes okupantiem, naida psīchoze. Zināms, pamatota. Tēvu zemes okupanti visos laikos un visās tautās ir bijuši nīstami. Taču vēstures pētniecība nav ar to saistāma un nav no tā atkarīga. Ja es uz to norādu arī šeit, tad tam ir sevišķi iemesli.

Tiklīdz kļuva zināms, ka es nodarbojos ar okupācijas laika problēmu pētīšanu, tad arī saņēmu labu skaitu vēstuļu, kuņās bija izteikti blakus dusmu pilniem apvainojumiem arī atklāti draudi. Saprātu, ka naidis no komūnistiem bija pārsvieties uz mani. Tā ir izteikta ilustrācija iepriekš minētās sabiedriskās situācijas raksturošanai. Zināms, tas ir bēdīgi, bet tas iederas trimdas kopainā.

Situācija izraisa dažus būtiskus jautājumus — kas motīvē tāda naida pārsviešanos no krievu okupantiem uz okupācijas laika pētniekiem, pilnīgi aizmirstot vācu okupantus? Kas ir šie cilvēki un grupas? Kur ir viņu mājvieta? Uz šiem jautājumiem nav grūti atbildēt, bet tādēļ atbildes nav mazāk patīkamas. Pirms es uz šiem jautājumiem atbildu definētu jēdzienu valodā, ir iespējams domu izteikt vieglāk saprotamā tēlu valodā. Izmeklējot kādu sodāmu pārkāpumu, sacīsim, noziegumu, no izmeklētāja kā priekšnosacījumu prasa objektivitāti. Vai kā tādus gadījumos saka, ka viņš savu uzdevumu veiks bez ienaida, bet arī bez simpatijām. Bet

tas nepavisam nenozīmē, ka šis izmeklētājs pats nevarētu kļūt par pārbaudīšanas objektu. Atgriežoties pie mūsu apceramās problēmas, labāk saprotam, ka naidis pret tēvzemes okupantiem un cīņa pret tiem, nedrīkst aizkavēt mūs pārbaudīt pašiem sevi. Tikai tad, ja mums ir jāslēpj savi darbi, naidis kļūst saprotams pret katru, kas to mēģinātu noskaidrot. No tā izris atbilde uz mūsu pirmo jautājumu — kas ir šie satrauktie cilvēki, kas vērsas pret brīvu vēstures pētniecību? Atbilde — tie ir tie, kam jāslēpj savi okupācijas laika darbi. Tā laika darbinieki ir snieguši dažādu savas darbības motivāciju. Lielāko tiesu tā ir taisnošanās, sevišķi runājot par pašpārvaldes darbību, leģiona un skolnieku mobilizēšanu. Par vienu no saviem uzdevumiem uzskatīju pārbaudīt, vai un ciktāl tāda taisnošanās ir pamatota faktos. Šai sakarā bija jāstopas ar sevišķām grūtībām. Tās radīja ne tikai tā laika darbinieku plaši izverstā propaganda, bet pati toreizējā situācija. Te minam tikai pāris piemēru, kas rāda cik sarežģīta ir to iztirzāšana.

Viens no tādiem jautājumiem ir tā sauktās pašpārvaldes izveidošana. No vienas puses — vai 1941. g. jūlijā dažādu personu un organizāciju it kā latviešu pašu spontāni radīta pašpārvalde patiesi bija pašu latviešu radīta, jeb vai to radīja latviešiem nezināmi un ne-labvēlīgi spēki? No otras puses — vai pirms kaŗa sākšanas Berlīnē Rozenberga ieceltie padomnieki kalpoja Hitlera valsts interesēm, vai, kā to trimdā daudzina, latviešu interesēm? Vēl sarežģītāka ir problēma ar policijas bataljonu un leģiona mobilizēšanu. Trimdā vārdos, rakstos un darbos nepārtraukti ir apgalvots, ka šīs militārās vienības ir spaidu kārtā radījuši vācieši. Pirms kaŗa sākuma vāciešu spiegošanas dienests noorganizēja īpašu latviešu virsnieku grupu, kas vēlāk okupētajā Latvijā veidoja un vadīja minētās militārās vienības. Vai arī šie latviešu virsnieki bija spaidu kārtā

mobilizēti tāpat kā latviešu kaņāvīru masa Himmlera SS kaņaspēkā? Vai varbūt viņi tikai pēc kaņas to apgalvoja, paslēpušies aiz spaidu kārtā mobilizētajiem? Tie ir jautājumi ar centrālu nozīmi, var pat teikt, liktenīgu nozīmi turpmākajā tautas vēsturē. Tie prasa noskaidrošanu, lai cik grūta un nepatīkama tā būtu.

Problēma vēl tālāk sarežģījas ar to, ka latviešu kaņāvīriem svešajā SS kaņaspēkā latviešu militārā vadība pauda uzskatu, ka viņi cīnās par brīvu Latvijas valsti. Nav svarīgi, vai viņi paši tam ticēja, vai nē. Nav arī svarīgi, vai ticēja tie, kam tāda propaganda bija domāta. Pretruna apgalvojumā par spaidu mobilizāciju un reizē par cīņu Latvijas valsts brīvības dēļ ir atklāta. Tā prasa noskaidrošanu.

Latviešu politisko virsnieku nevēlēšanās šīs problēmas noskaidrot ir saprotama. Turpretī ir grūti saprast spaidu kārtā mobilizēto nostāju. Liekas, ka viņi dzīvo joprojām pakļauti kaņalaika propagandai. Viņi bija pierādījuši lielu varonību, un viņiem nav iespējams atzīt, ka tā nav kalpojusi Latvijas brīvībai. Taču te der atgādināt, ka varonība pati par sevi ir augsti vērtējama. Tā ir universāla un sastopama visās tautās visos laikos. Bet neaizmirsīsim, ka kaņaspēks vienmēr ir kādas politiskas varas instruments, ja tas nav gadījuma rakstura banda. Kādas politiskas varas instruments bija leģions? Tas oficiāli cīnījās par jauno Eiropu. Bet vai cīņa par to bija arī cīņa par brīvu Latviju? Arī tas ir jautājums, uz kuņu līdz šim nav atbildēts. Bet tas prasa atbildi. Politiskā vara, kuņas instruments bija leģions, sabruka. Kādā veidā tas atsaucās uz bijušajiem leģionāriem? Vai tie spēja atšķirt savu personīgo varonību it kā cīņā par tautas brīvību no noziedzīgajiem Hitlera un Himmlera latviešu tautas iznīcināšanas plāniem?

Man ir bijis iespējams ar šiem jautājumiem nodarboties tikai manu ierobežoto spēku un laika robežās.

Vācu okupācijas laika problēmu ir tik daudz un tās ir tik sarežģītas, ka tās vienmēr izraisīs latviešu vēsturnieku interesi. Šis darbs varētu to veicināt.

Nobeidzot šos ievada vārdus ir jāatzīmē, ka darba tapšanas gaitā esmu blakus pieminētajam negatīvismam sastapis arī patiesu atsaucību un palīdzību. To esmu saņēmis ne tikai no iestāžu darbiniekiem, kuŗās esmu meklējis dokumentus, bet arī no daudziem man agrāk nepazīstamiem cilvēkiem, gan personīgās sarunās, gan sarakstē. Jūtos viņiem pateicīgs.

Par darba izveidojumu ir jāsaka, ka to lielā mērā ir noteikuši iepriekš minētie savdabīgie apstākļi. Lai lasītājam dotu iespēju iedziļināties toreizējā vēsturiskā situācijā, bija jāpublicē dokumenti tādos apmēros, kā tas citos apstākļos nebūtu bijis vajadzīgs. Tā ir izskaidrojams, ka te publicēti pilnīgi un izvilkumos lielāks skaits to. Tie visi ir tulkoti latviski, tomēr apzinoties, ka tulkojums nevar precizitātes ziņā aizstāt oriģinālu. Šī iemesla dēļ visos gadījumos ir norādīts kādā krātuvē oriģināls ir atrodams. Kur tāda norādījuma trūkst, tas atrodams manā personīgajā archīvā, pietams ieskatam katram nopietnam pētniekam. Dokumentos teiktā ticamības pakāpe ir ieskatāma, pamatojoties vēstures zinātnes metodoloģijā. Tā nav atkarīga no pētnieka vai lasītāja subjektīvās pārlicības. Publicētie dokumenti dod lasītājam pašam iespēju izdarīt savus secinājumus, vai arī turpināt atklāt jaunus dokumentus un ļaut pētniekiem tanīs ieskatīties. Saprotais, arī man nav bijis iemesla atturēties no pārdomām, ko izraisa dokumentu analīze. Darba uzbūve ir noteikusi to, ka atsevišķajās nodaļās iztirzātās problēmas nav bijis iespējams norobežot pilnīgi vienu no otras. Kopsakarība ir prasījusi atkārtotu atgriešanos pie kāda dokumenta vai notikuma.

The text on this page is extremely faint and illegible. It appears to be a dense block of text, possibly a list or a series of paragraphs, but the characters are too light to be transcribed accurately. The text is oriented vertically on the page.

LATVIEŠU LOMA VĀCIEŠU OKUPĀCIJAS PĀRVALDĒ. Latviešu padomdevēji.

Kas bija Oskars Dankers?

Latviju, pie manas bijušās draudzes robežas, jau 1941. g. 23. jūnija vakarā sasniedza Hitlera armijas speciālās 291. kājnieku divīzijas triecienu daļas. Nedēļu vēlāk tās ieņēma Rīgu un sākās Latvijas okupācijas periods, kas ilga līdz 1945. g. 8. maijam. Pirmos divus mēnešus militārās iestādes kārtoja civilās pārvaldes jautājumus.(1) Pie tās sāka darboties arī, t.s. Latviešu pašpārvalde. Tās darbība ir cieši saistīta ar bijušā Latvijas armijas ģenerāļa Dankera vārdu. Lai varētu izprast okupācijas laika notikumus, ir jāzina, kas bija Dankers un kādas bija viņa funkcijas šai pārvaldē.

Par Dankera personu ziņas latviešu izdevumos ir visai trūcīgas, neskatoties uz to, ka viņš visu Latvijas brīvības laiku ieņēmis svarīgus amatus Latvijas armijā. Jau brīvības cīņās viņš pulkvežleitnanta pakāpē kļuva pazīstams kā Liepājas aizstāvis pret bermontiešiem, par ko viņš saņēma augstu apbalvojumu. Vēlāk viņš bija Zemgales un pēc tam Kurzemes divīzijas komandieris. Laikiem viņš ieņēma arī citus augstus amatus armijā. Taču par viņa darbu un dzīvi nav nevienas plašākas studijas. Īsas, biografiska rakstura ziņas ir sastopamas dažās vārdnīcās.(2) Šo robu mēģina aizpildīt Dankera paša un vēlāk viņa dzīves biedres darbi, kas iznākuši pēc viņa nāves.(3) Plašākās un drošākās ziņas varētu

sagaidīt viņa paša grāmatā, ko viņš veltījis tematam, kas apcerēts šai darbā — vācu okupācijas laiks. Par savu personu viņš ir atkārtojis tikai trūcīgās līdzšinējās ziņas, kas sastopamas dažādās vārdnīcās. Neko sīkāk nezinām par viņa bērnību, skolas gaitām un jaunību, militāro gaitu sākumu, līdzdalību Pirmajā pasaules kaņā un gūsta laiku, darbību Latvijas armijā, dzīvi Daugavpilī un Liepājā. Taču Dankera darbība okupācijas laikā ir atstājusi daudzas labi dokumentētas pēdas Vācijas archīvos. Uz šī materiāla pamata mēģināsim iepazīties ar Dankeru un viņa darbību.

Viņa darbība patiesībā aizsākās jau 1940. g. jūnijā, tūlīt pēc krievu iebrukuma Latvijā. Kā Dankers, tā viņa sieva ir aprakstījuši, kā notika viņu Latvijas atstāšana 1940. g. 20. jūnijā. Viņiem Latvijas ārzemju pasi izdevis Liepājas prefekts Everts 17. jūnijā. Pēc tam viņš ar ģimeni no savām mājām Aisterē aizbraucis uz Rīgu un 20. jūnijā tur saņēmis Lietuvas transita un iebraukšanas vīzu Vācijā.(4) Ka Dankers minētajā dienā no Latvijas tiešām ir izbraucis ar Latvija ārzemju pasi, nav apšaubāms. Irma Dankere man atsūtīja Dankera un viņas kopīgās ārzemju pases sešas pirmās lapaspuses. Es viņai atkārtoti lūdzu atsūtīt arī pases tās lapaspuses, kuņās iespiesta Vācijas sūtniecības izsniegtā vīza. To viņa tomēr nedarīja, kādēļ ir jādomā, ka tam ir kādi sevišķi iemesli.(5) Tie ir sevišķi grūti izprotami tādēļ, ka viņa bija atsūtījusi pases pirmās sešas lapaspuses.(6)

Savā laikā Vētra Dankeru apzīmēja par repatriantu.(7) To ir atkārtājuši arī daudzi citi. Šiem apgalvojumiem tomēr, kā to liecina dokumenti, trūkst pamata.(8) Problēma sarežģījas ar to, ka vairāki citi apstākļi un dokumenti rāda citādu ainu. Dankers atkārtoti ir rakstījis, ka viņš Vācijā ieradies kā bēglis.(9) Tas formāli liktu domāt, ka viņš Latvijū ir atstājis

nelegāli un nelegāli ieradies Vācijā. Vācijā viņš tomēr ir ieradies legāli. Acīm redzot, viņš ar to gribēja teikt, ka viņa legālā izceļošana uz Vāciju ir notikusi apstākļos, kurus viņš subjektīvi ir uztvēris kā bēgšanu. Šāda viņa personīgā izjūta, ārēji skatoties, bija pamatota. Citiem vārdiem, viņa Latvijas atstāšana ir motivēta ar bēgšanu no krievu okupācijas. Dankers vairākkārt ir bijis liecinieks Nirnbergas kara noziedznieku prāvās. Šai sakarā viņam ir bijis jānodod ar zvērastu apliecināts savas dzīves apraksts. Tas atrodams dokumentā Nr. 5583.(10) Bez ziņām par viņa militāro dienestu, tanī lasāms arī šāds teikums; „1940. g. 17. jūnija dienā kad Latviju okupēja PSRS, es pārcēlos uz Vāciju un biju piederīgs Vartengauā un Pozenē. Tas devis arī somu pētniekam Milliniemi iemeslu viņu atzīt par repatriantu. Tas atkarājas no tā, kā šai teikumā ir jāsaprot vārdi „siedilte um ansaessig.” Esmu tos tulkojis ar „pārcēlos” un „piederīgs.” Katrā ziņā tie nozīmē tik daudz, ka viņš nav sevi apzīmējis par tādu, kas būtu bēdzis vai tikai dzīvo Varengauā un Pozenē, kā to varētu sagaidīt. Ar zvērestu apliecinātais dokumenta formulējums par došanos uz Vāciju ir neskaids un pats par sevi nav drošs pamats, lai apgalvotu, ka Dankers ir repatriants.

Plašākas ziņas par to sniedz vāciešu Gestapo un SD priekšnieks Lange izziņā par Dankera personu, ko tas 1942. g. nosūtījis ģenerālkomisāram Dreksleram.(11) Lange rakstā sniegtās ziņas ir ieguvis „pēc nobeigtām plašām izmeklēšanām un personīgas (Dankera) izjautāšanas;” „Kad 1939. g. notiek baltvāciešu repatriācija, ģenerālis Dankers gribēja tanī piedalīties un šajā sakarā runāja ar ģenerāli Balodi. Viņš tagad gribēja, kad bija atbrīvots (no divīzijas komandiera pienākumiem) piedalīties otrā repatriācijā. Bet tā kā

viņa bērns vēl nebija gadu vecs un ziemu nevarētu panest repatriēšanās grūtības, Dankers nolēma pilnīgā mierā vasarā braukt uz reichu. Tūliņ pēc boļševiku ierašanās viņš Vācijas sūtniecībā saņēma savu pasi un jau 19. jūnijā brauca uz reichu. Viņš netika uzskatīts par baltu bēgli, bet atzīts par repatriantu." Šis dokuments ir publicēts komunistu propagandas izdevumā, tādēļ tam pašam par sevi, ja nav citu pārbaudes iespēju, varētu neticēt. Bet no otras puses, grūti domāt, ka Lange gribētu sniegt GK nepārbaudītas un nepatiesas ziņas, it sevišķi vēl, ja dokumenta norakstu apstiprinājis Langes palīgs Lībrams ar savu oriģinālparakstu. Tas šaubas tomēr pilnīgi neizklīdina, jo nav publicēts dokumenta viss teksts, bet tikai daļa, pareizāk, daļa no tā. Tanī, liekas, ir ieviesušās atkal kļūdas, pie tam vairākas. Kļūda ir apgalvojums, ka viņš saņēmis sūtniecībā iebraukšanas vīzu 18. jūnijā.(12) Tāpat kļūda ir, ka viņš ir izbraucis jau 18. jūnijā. Šo pēdējo apgalvojumu varētu pārbaudīt tikai, ieskatoties pasē iespiestajā robežas pārbraukšanas datumā. Jautājums sarežģījas vēl tālāk. Lange raksta, ka Dankers Vācijas sūtniecībā saņēmis savu pasi. Tas nozīmētu, ka viņam Vācijas sūtniecība būtu izdevusi bez iespiestas vīzas Latvijas ārzemju pasē vēl kādu citu pasi, eventuāli Vācijas pasi. Tas pats par sevi ir iespējams. Daudzu valstu sūtniecības, glābjot sev uzticamus cilvēkus, tiem izsniedz pasēs, kas apliecina viņu jauno pavalstniecību. Dankera gadījumā par to nav nekādu dokumentu, tādēļ nav iemesls tam ticēt. Visas šeit minētās kļūdas un neprecizitātes Langes rakstā ir nenozīmīgas un tās varēja rasties tādēļ, ka viņam rakstu sacerot, nebūs bijuši pieejami Vācijas sūtniecības dokumenti.

Pāri paliek tomēr centrālais jautājums: vai Dankers jau 1939. g. rudenī un 1940. g. ziemā bija uzņēmis sakarus ar Vācijas sūtniecību un pieteicis savu

repatriāciju. Uz to atbildi sniedz Dankers pats.(13)

Vācijas sūtniecības dokumenti apliecina, ka viņš tiešām 1940. g. 20. jūnijā ir ieradies sūtniecībā un iesniedzis divas aptaujas lapas: 97P.nr. (foto: Dankers) un 971.nr. (foto; Irma Dankere un meitas Merjemija dz. 23.2.30, Doroteja dz.21.4.39), kuŗās par izceļošanas iemeslu vienīgi minēts: „, steidzīga izceļošana no Latvijas” un par izceļošanas laiku sacīts: „,tūliņ.” Robežas pāriešanas vieta ir Eidkūņi, ka viņi prot vācu valodu un ir Latvijas pavalstnieki, un ka viņus iesaka sūtniecības padomnieks Štāmers. Jautājumu lapas tomēr nav parakstītas. Tūliņ pulkst. 15,45 sūtnis Koce ir nosūtījis slepenu šifrētu zibeņtelegrammu uz Vāciju Ārlietu ministrijai.

Latviešu ģenerālim Oskaram Dankeram ar sievu un diviem bērniem, ievērojot šejienes stāvokli, izsniegta ieceļošanas vīza. Ieceļošana šodien. Ls 945.- (svītrots un pielikta zvaigznīte) deponēti. Lūdzu paziņot Eidkūņu robežstacijai. (Koce pierakstījis ar roku): Ģenerālim ir derīga latviešu ārzemju pase.

(Paraksts: Koce)

Ir tikai Ls 845.-

Ar roku vēl pierakstīts: Pielikumi sacerēti Štāmera ierosinājumā.(14)

Pie šī raksta jāpiezīmē, ka pielikumi, par ko te ir runa, ir Dankera ģimenes 970. un 971. nr. aptaujas lapas, kuŗas, acīm redzot, ir izpildījis Štāmers uz Dankera sniegto ziņu pamata, tādēļ tām arī trūkst pēdējā paraksta. Labotā iemaksa par Ls.845.- padara tagad saprotamu, kādēļ ar tādu rūgtumu savā grāmatā Dankers runā par Latvijas Kreditbankas direktoru Bērziņu, kas viņam liedzis izsniegt šo aizdevumu.

— *Vēl Rīgā būdams, es aizgāju pie Kreditbankas direktora Andreja Bērziņa un lūdzu viņu izsniegt man*

vismaz 500 latu pret manas mājas drošību vai pret vekseli. Direktors sāka plaši stāstīt un klāstīt par galviniestādiem, par mājas vērtēšanu un ka viss tas prasīšot daudz laika. Redzēdams, ka es nekā nenasniegšu un ka manam lūgumam panākuma nebūs, es jautāju Bērziņam: „Sakiet, lūdzu, vai esat padomājuši, cik dienas jūs šinī savā direktora krēslā vēl sēdēsiet un cik ilgi vēl banka vispār darbosies?(15)”

Jau 10. jūlijā, pēc Dankera ierašanās Vācijā, ir datēts šāds raksts;

Vācijas sūtniecībai Rīgā.

Ar Ārlietu ministrijas kurjēru.

Attiecas; DANKERS, Oskars, ģenerālis un viņa sieva ar 2 bērniem.

Ārlietu ministrija paziņoja, ka D. ģimenei 20. 6. 40 ārpolitisku iemeslu dēļ ir izsniegta ieceļošanas vīza. Es lūdzu atsūtiet aptaujas lapas.

Uzdevumā.

(Paraksts: nesalāsāms)

(Raksta labajā malā nesalāsāma piezīme)

(Ar roku:) lūdzu pāršķirt.(16)

Kā zīmogs rāda, raksts Rīgā saņemts 22. jūlijā. Lapas otrā pusē ar roku rakstīts:

1) Uz priekšējo lapaspusi. Tiek nosūtīts te klātpieliktās ģenerāļa Dankera un viņa sievas aptaujas lapas. Pārāk īsā izceļošanas laika dēļ jautājumu lapas ir palikušas nepilnīgi izpildītas.

(Signēts:) Ko 25,7 un 26,7

(Raksta malā stenografēta atzīme).

Uz atsevišķas lapas ir uzspiests izsniegtās vīzas teksts; uz tālsatiksmes ceļā 20. 6. 40 saņemtās Ārlietu ministrijas atļaujas pamata. Vīzas nr. ir 964, un tā maksājusi Ls 16.-. Ar to atļauts vienreiz pāriet robežu līdz 27. jūlijam. Reizē ar to izsniegta arī pases 417 pavadzīme.

Kamēr Ārlietu ministrija meklēja Dankera ieceļošanas aptaujas lapas, viņš pats steidzīgi spēra nākamo soli. Jau piecas dienas pēc ierašanās Vācijā, viņš 26. jūnijā rakstīja Hitleram, bet nesaņēmis cerēto pozitīvo atbildi, viņš pāris mēnešus vēlāk 1940. g. 22. augustā rakstīja Augstākajam SS un policijas priekšniekam Pozenē garāku vēstuli.

Augstākajam SS un policijas fīreram. Pozenē.

Kā Jūs no pievienotā dzīves apraksta redziet, tad mana militārā karjēra iesākās 1902. g. Jelgavā (Kurzemē).

Pasaules karā man nācās piedalīties kā krievu virsniekam. Pēc tam, kad biju piedalījies dažādās kaujās pie Varšavas un Galicijā, 1916. g. tiku kādā no Galicijas kaujām smagi ievainots un nonācu austriešu gūstā, kur sabiju līdz 1918. g.

Pēc miera līguma caur Somiju atgriezos Latvijā un 1919/20. g. cīnījos latviešu armijas sastāvā pret komunistiem. Pēc zemes atbrīvošanas līdz pat manai tagadējai repatriācijai sabiju latviešu armijā, kur ieņēmu divīzijas komandiera un ģenerāļa pakāpē Kurzemes garnizona vadītāja amatus.

Sakarā ar fīrera un reichskanclera 50 gadu dzimšanas dienu pagājušā gadā, kā latviešu militārās delegācijas Berlīnē loceklis biju fīrera goda viesis un tikai šai sakarībā no fīrera un reichskanclera apbalvots ar Vācu ērgļa ordeni ar zvaigzni.

Kā es, tā arī man sieva esam cēlušies no vācu vecākiem un esam vāciski uzaudzināti. Šī iemesla dēļ un arī tāpēc, ka visi mūsu piederīgie bija pieteikušies izceļošanai un manai sievai radi ir Vācijā (piem. atv. maj. Hans Gerlins, Hamburgā), arī mums bija nodoms pagājušā gada rudens baltvāciešu repatriēšanās akcijas ietvaros atgriezties reichā.

Kad es savam priekšniekam iesniedzu lūgumrakstu izceļot, tiku nekavējoties ar 29. 11. 39 atvaļināts no aktīvā kara dienesta, bet toreizējais Latvijas kara ministrs ģenerālis Balodis mani līdz 4. 1. 40 paturēja dienestā, jo man, kā Kurzemes atbildīgajam militāram pavēlniekam, trūka atvietotāja. Ievērojot lielo atbildību, kas man toreiz bija kā komandierim, uzskatīju par savu pienākumu, veikt savus pienākumus tik ilgi, līdz mana klātbūtne apstākļu maiņā vairs nebūs nepieciešama. Tikai 4. 1. 40 tiku atvaļināts no dienesta un pensionēts. Slimības dēļ pārcēlos uz dzīvi savā lauku īpašumā Aisterē, Liepājas apriņķī.

Sakarā ar iecerēto atgriešanos reichā, griezos kā pie Vācijas konsula Liepājā, Fose kunga, tā arī pie UTAG pārstāvjiem, lai, līdzīgi citiem repatriantiem, nodotu savu saimniecību un visas vērtības UTAG rīcībā. Tā kā oficiālie datumi bija jau pagājuši, UTAGs nevarēja vairs manu pieteikumu pieņemt. Tādēļ, kā jau minēts, uzņēmu sakarus ar Vācijas konsulu Liepājā, kurš man apsoltja darīt visu iespējamo, lai man izpaldzētu gaidāmajā izceļošanā uz Vāciju.

Pēc tam, kad 17. 6. 40 Latviju ieņēma padomju krievu vienības un mana palikšana Latvijā, sakarā ar manu pazīstamo nostāju pret komūnismu un jūdismu, bija saistīta ar dzīvības apdraudēšanu, kopā ar sievu un bērniem atstāju Latviju. Pateicoties Vācijas sūtniecības darbinieka Štāmera kunga laipnībai un enerģiskai rīcībai, man izdevās ar pēdējo vilcienu, kuŗu kontrolēja vecās latviešu valdības ierēdņi, šķērsot robežu, un 20. 6. 40 es ierados robežstacijā Eidkūņos.

Tā kā es no vienas puses visu savu mantību un saimniecību biju atstājis Latvijā, un no otras puses, saskaņā ar pastāvošiem noteikumiem, neskaitījos repatriants, bet bēglis, 26. 6. 40 nosūtīju fīreram un valsts kancleram personīgu lūgumrakstu, kuŗā lūdzu

piešķirt mums tādas pašas tiesības, kādas bija visiem citiem Baltijas vāciešu repatriantiem, ievērojot manu un manas ģimenes sevišķos apstākļus, kas liedza mums normālu pārcelšanos pagājušā gada rudenī.

Uz manu lūgumrakstu saņēmu valsts kancelejas atbildi 4. 7. 40, kurā man paziņoja, ka mana lieta ir nosūtīta tālāk attiecīgai iestādei, t.i. SS reichsfīreram, reichskomisāram vācietības stiprināšanai. Berlīnē — Halenzē, Kurfurstendamm 142-143. Diemžēl vēl līdz šai dienai neesmu uz savu lūgumrakstu no Berlīnes saņēmis atbildi.

Tā kā man repatriēto vāciešu starpā ir daudz radu un paziņu, un Pozenē atrodas arī repatriācijas centrāle, esmu kopā ar ģimeni tagad pārcēlies uz Pozeni un cenšos izveidot sev jaunu eksistenci. Ievērojot grūto situāciju, kurā patreiz atrodos, atļaujos griezties pie Jums ar sekojošu lūgumu:

1) Atzīt mani un ģimeni par repatriantiem.

2) Piešķirt man un ģimenei pavalstniecību.

Man ir lielas militāras arodzināšanas un protu sekojošas valodas: brīvi vāciski, latviski, krieviski un labi franciski un zviedriski. Turklāt man ir labas zināšanas lauksaimniecības praksē, jo gadiem ilgi personīgi vadīju savu saimniecību.

Šai sakarā esmu pilnīgi pārliecināts, ka būtu iespējams atrast man noderīgu darbu reichā, bet sevišķi okupēto apgabalu administratīvā pārvaldīšanā.

Atļaujiet man par Jūsu laipno pretimnākšanu un Jūsu palīdzību jau iepriekš izteik pateicību.

Pozenē, 22. 8. 40

(Paraksts:) Oskars Dankers

atv. ģenerālis

Mana adrese:

Kopernija ielā 4, dz. 6

Pozenē (17)

Šī raksta saturs ir liels pārsteigums, jo tas atklāj par Dankera personu un viņa nodomiem tādas lietas, kas līdz šim atklātībai nebija zināmas. Tie ir šādi apstākļi:

1. Dankera un viņa sievas vecāki ir vācieši un viņi ir audzināti vāciski.

2. Viņu radnieki uz šī pamata ir pieteikušies repatriācijai, viņu pašu nolūks ir bijis darīt to pašu un „atgriezties reichā.” Pēdējais apgalvojums te sevišķi jāievēro.

3. Viņš iesniedzis lūgumu priekšniecībai repatriācijas dēļ viņu atbrīvot no amata, kas viņu 1939. g. 29. novembrī ir atbrīvojusi no militārā dienesta. Viņš tomēr vietu izpildījis līdz 1940. g. 4. janvārim, kamēr izraudzīts pēcnācējs.

4. Repatriācijas dēļ viņš stājies sakaros ar Vācijas konsulu Liepājā, Fose un UTAG, lai tie pieņemtu viņa mantu Latvijā.

5. Pēc krievu ienākšanas viņš, kā pazīstams komunistu un žīdu pretinieks, nav varējis palikt Latvijā. Izceļošana izdevusies, pateicoties Štāmera palīdzībai.

6. Viņš Vācijā, saskaņā ar toreizējiem likumiem, varējis ierasties tikai kā bēglis. Tādēļ jau 1940. g. 26. jūnijā viņš rakstījis Hitleram lūgumu, lai viņam piešķir tās pašas tiesības, kā citiem baltvācu repatriantiem, ievērojot, ka 1939. g. rudenī sevišķu apstākļu dēļ nav bijis iespējams repatriēties.

7. Minēto apstākļu dēļ viņš lūdz Pozenes augstākā SS un policijas priekšnieka gādību, lai viņam piešķir repatrianta tiesības, un lai viņam un viņa ģimenei piešķir arī Vācijas pavalstniecību.

8. Atzīmējis savu valodu prasānu un zināšanas lauksaimniecībā, viņš sevi iesaka kā noderīgu „okupēto apgabalu administratīvai pārvaldīšanai.” Lasot šos sevis ieteikšanas vārdus, rodas jautājums, par kādiem

Vācijas okupētiem apgabaliem Dankers runā. 1940. g. jūnijā Vācija bija okupējusi gandrīz vai visu Eiropu. Vai Dankers gribēja Hitlera pilnvarā pārvaldīt kādu Holandes, Dānijas, Norvēģijas vai Francijas, varbūt Čehoslovākijas apgabalu? Varbūt viņš domāja turpat Polijā kādu apgabalu? Latvijas ģenerālis bija bēglis, kam vairs nekas nedraudēja, bet bija kļuvis par vācieti, kas Hitlera uzdevumā gribēja pārvaldīt kādu okupētu tautu, pie tam tādu, kas agrāk bija draudzīga Latvijai. Priekšlikums ir tik cinisks un zemisks, ka par to plašāka izteikšanās lieka.

Šim rakstam viņš ir pievienojis uz vienas lapas savu dzīves aprakstu par jaunu, arī ar pieminētajām ziņām par militāro karjēru.(18) Bet arī šeit viņš vēlreiz atzīmē, ka ir „dzimis... no vācu vecākiem” — tēvs Kārlis Dankers, dzim 10. 11. 1839 Džūkstē, miris 4. 11. 1940 (19) Jelgavā. Māte Doroteja dzim. Jetkovska (Jetkowsk) Jelgavā 10. 5. 1845, mirusi Rīgā 16. 6. 1916. Šeit viņš arī atzīmējis, ka viņu iesvētījis mācītājs Ernests Klūge Jelgavas vācu draudzē Sv. Trīsvienības baznīcā 1900. g. Saskaņā ar repatriācijas noteikumiem piederība pie vācu draudzes bija svarīgākais pierādījums vācu tautībai un garantēja repatriēšanās tiesības.(20)

Te jāatgriežas pie Ārlietu ministrijas sarakstes turpinājuma ar Rīgas sūtniecību.

Ārlietu ministrija.

Nr. Kult B spez. 68-04 2019. Berlin W 8,27. 9. 40. Vilhelma ielā 79-77.

Atzīmēta saņemšana Vācijas sūtniecībā Rīgā.

Ienāca 1940. g. 30. septembrī.

1 pielikums. Ar. kurjēru.

SS reichsfīrers, reichskomisārs vācietības stiprināšanai lūdz Vācijas konsulāro pārstāvniecību izteikties par norakstā pievienoto atvaļinātā ģenerāļa

Dankera lūgumu, vai Dankers uzskatāms par repatriantu jeb vai ar viņu jārīkojas kā ar bēgli? No Ārlietu ministrijas puses par šo gadījumu nav nekādas sevišķas politiskas intereses. Tiek lūgts ziņojums.

Vācijas konsulātam Rīgā. Uzdevumā

(Paraksts) Krueger (21)

Pēc tam kāds sūtniecības darbinieks Rīgā ir sagatavojis atbildes uzmetumu,

Uzmetums:

Rīgā, 1940. g. 2. (ieraksts ar roku) okt.

Ārlietu ministrijai.

Berlīnē

Nr. Kons. Repatr. Dankers

Uz 27. 9.40-Kult B spez. 69-04 209-

Saturs: Bijušā Latvijas ģenerāļa Oskara Dankera repatrianta statusa jautājums.

Bijušais latviešu ģenerālis Dankers sava dienesta stāvoklī pārstāvēja vāciešiem draudzīgu virzienu, bet, ciktāl te ir zināms, vienmēr juties kā latvietis un to apliecinājis, (Ieraksts ar roku) kā viņš to uzdod. Ja viņš pienākumu jūtu dēļ savā laikā atturējies no piedalīšanās pirmajā repatriācijā, tad pēc atlaišanas no dienesta 4. janvārī viņš to būtu varējis izdarīt otrā repatriācijā pavasarī. Pēc šejienes uzskatiem Dankers kavējās to darīt, tādēļ nevar tikt uzskatīts par repatriantu. Arī viņa izmantošana okupēto zemju administratīvajā pārvaldē nav pamatojama. Vēl vairāk, neskatoties uz viņa vācisko izcelsmi, ņemot vērā viņa ievirzi un veidu, kā viņš atstājis savu zemi, viņš uzskatāms par tipisku bēgli.

(Iniciāli) N.d.H. Ges. (= Sūtņa kunga vārds).

(22).

Ar šo kāda sūtniecības darbinieka sagatavoto uzmetumu Koce nav bijis apmierināts un ar savu roku uz tās pašas lapas nosvītrojis visu uzmetumu pēc vārdiem „kā latvietis.” Viņš ar savu roku uzrakstīto

tekstu tīrrakstā ir nosūtījis Ārlietu ministrijai. Raksta galva paturēta tā pati.

Agrākais latviešu ģenerālis Dankers savā amatā pārstāvēja vāciešiem draudzīgu virzienu un vācu karakuģa apmeklējuma laikā šeit akreditētam militārajam atašejam parādīja sevišķu pretimnākšanu un to pilnībā izpratis. Pie nedraudzīgās latviešu armijas iestāžu nostājas, sevišķi augstāko, tas bija sevišķas atzinības vērts. No otras puses, nav šaubu, ka viņš savā šejienes darba laikā vienmēr jutās kā nacionāls latvietis. Cik viņu savā privātā dzīvē un savā bērnu audzināšanā var uzskatīt par vāciski ievirzītu, nevaru novērtēt, jo ģimene manā dienesta laikā nekad nebija Rīgā. Ka viņš pēc savas atlaišanas no dienesta 1940. g. pavasarī nav ierobežotās otrās repatriācijas laikā aizceļojis, varētu runāt pret viņu. Tomēr ir jāievēro, ka latviešu valdība toreiz darīja visu, lai šāda iespēja nekļūtu atklātībai zināma, tā kā var būt iespējams, ka viņš par to nezināja, vai uzzināja par vēlu.

Pēc tā man liekas, ka nav pamata tūliņ viņam piešķirt visas repatrianta tiesības, bet es ticu, ka viņš ir labi izlietojams, un ka valsts interesēm vairāk ir pakalpos, ja viņam dod kādu iespēju pierādīt savu derīgumu.

(Paraksts) Koce (23)

Raksts nosūtīts 1940. g. 3. oktobrī. Tā mugurpusē uzrakstīts:

Steidzīgi

Dr. Kučera kgm.

f. Koskula kgm.

ar laipnu lūgumu izeikties

Vācu izcelsme iespējama

Tika allaž uzskatīts par latviešu ģenerāli

Par repatrianta tiesībām gan nevar būt runa.

(Iniciāli) A.K.

Vai Dankers ir saņēmis atbildi uz Hitleram sūtīto lūgumu, mēs nezinām. Ļoti ticams, ka tas nav noticis. Pēc kara Dankers dzīvoja Haushamas ciemā Bavārijā, kurā viņš ir reģistrēts kā Latvijas pavalstnieks (24).

Dankers un vācu iestāžu sarakste atklāj vairākus zīmīgus momentus.

1. Dankers formāli ir palicis Latvijas pavalstnieks. Tas viņam arī savās pēckara atmiņās ir devis psiholoģisku un formālu motivāciju sevi apzīmēt par bēgli.

2. Dankers ir sevi atzinis par vācieti, norādot uz savu vācu izcelsmi, audzināšanu un piederību pie vācu baznīcas. Tas viņam ir devis iemeslu runāt par savu „atgriešanos reichā.”

3. Viņš ir lūdzis Hitleru viņam piešķirt repatrianta tiesības un Vācijas pavalstniecību, sevišķi pasvītrodams, ka viņš ir vācu izcelsmes un ar vācisku audzināšanu.

4. Kad viņš savam priekšniekam ģenerālim Balodim iesniedza lūgumu izceļot, viņš tūlīt 29. novembrī ticis atbrīvots no aktīva militārā dienesta. Ar to viņš grib pamatot apgalvojumu, ka viņš jau 1939. g. ir Balodim paziņojis savu nodomu repatriēties. To apstiprina arī viņa atgādinājums par sakariem ar Vācijas konsulu Liepājā un Vācijas sūtniecības padomnieku. Nav iemesla šaubīties, ka Dankers ir vēlējies repatriēties. Ja tas nav noticis, tad tam varēja būt dažādi iemesli. Tās varēja būt viņa grūtības ziemā ar mazu bērnu izceļot uz Vāciju, varēja būt arī tas, ka vilcināšanās dēļ viņš vairs nevarēja nodot savu Aisteres muižu UTAGam un saņemt Vācijas līgumā ar Latviju paredzēto atlīdzību.

5. Tikai blakus nozīme ir apstāklim, ka lūgdams repatrianta tiesības, viņš atzīmējis, ka ir bijis

„pazīstams komūnistu un žīdu pretinieks.” Taču Latvijā par to, ka viņš tāds būtu bijis, nekas nebija zināms. Arī Hitlera piešķirtā vācu Ērgļa ordeņa augstā pakāpe šai sakarā bija bez nozīmes (25). Tādu momentu pieminēšana ir cilvēciski saprotama, bet tā tomēr neko negroza pašos pamatos. Dankers sevi ir uzskatījis par vācieti, kas jau 1939. g. rudenī ir izšķīries par repatriēšanos, un kam bija arī tiesības to darīt. Līdz ar šo konstatējumu atrisinājas arī iepriekš minētās neskaidrības dažādos izteikumos. Mēs tagad saprotam, ka viņa vārds NO-5583 ar formulējumu „siedelte... und” kļūst arī saprotams Langes rakstā teiktais, ka viņš „netika uzskatīts par baltu bēgli, bet atzīts par repatriantu.” Tā domāja arī Dankers pats. Ja viņš, neskatoties uz visām pūlēm, neieguva repatrianta tiesības un nekļuva par Vācijas pavalstnieku, tad tas izskaidrojams ar to, ka vācu iestādēm nebija intereses par viņu, it sevišķi, ja Rīgas sūtniecība bija pret to. Par visu šeit teikto Dankers savās atmiņās ir klusējis. Viņš tanīs gan raksta, ka viņam tikai 1940. g. 17. jūnijā „radās doma aizbraukt uz ārzemēm.”(26) Zināms, tā ir klaja nepatiesība, jo par to, kā redzējām, viņš jau 1939. g. novembrī bija ziņojis Balodim un pēc aizbraukšanas uz Vāciju 22. augustā atklātos vārdos pastāstīja arī Popenes augstākajam policijas vadītājam.

Te esam iepazinušies no vienas puses ar Dankera paša stāstu par savu izceļošanu uz Vāciju un no otras puses ar dokumentos atklātajiem patiesiem apstākļiem. Bet ar to, kā Dankera tautības un pavalstniecības stāsts, tā arī viņa stāsts par izceļošanu nebūt nav noslēdzies. Pēc kara viņu, vairākkārt kā liecinieku Nirnbergas kara noziedznieku prāvās, pratināja amerikāņu armijas dažādu tiesu izmeklētāji, kuņiem viņš ar zvērestu ir nodevis liecības. Tanīs viņš sniedz ziņas arī par sevi. Vienā no

pratināšanas protokoliem lasām šādu Dankera un tiesneša sarunu:

Tiesnesis: 1941. g. jūs tikāt izraudzīts par pārvaldītāju.

Atbild Dankers; Kad boļševiki nāca uz Latviju, es biju tieši Karlsbādē ārstniecībā. Es boļševiku dēļ negribēju atgriezties atpakaļ un tad man bija arī jāpaliek, jo robeža bija slēgta.

Tiesnesis: Kur jūs bijāt?

Dankers: 40.-41. g. es biju Pozenē. Man toreiz vairs nebija līdzekļu un tur bija daudz radnieku no Latvijas, kas man palīdzēja. Es nebiju vācietis.

Pēc paskaidrojuma, ka viņš šai laikā strādājis augu aizsardzības birojā, saruna turpinājas.

Tiesnesis; Kad jūs bijāt vācu pārvaldes ierēdnis?

Dankers: no 1941. g. rudens līdz 1944. g. rudenim.

Tiesnesis: Ko jūs tur darījāt?

Dankers: Man bija jāpiesakās Berlīnē, t.i. Austrumu ministrijā. Es tiku atlaists no amata. Es vairs nebiju ģenerālis. Man vēlāk atļāva, ka es varēju atgriezties Latvijā.(27)

Otrs atzīmējams izteikums:

No 1939. g. līdz 1941. g. es biju bez nodarbošanās, jo negribēju strādāt zem krievu okupācijas. Pa šiem gadiem es uzturējos Vācijā. Kad vācieši iegāja Latvijā, es atgriezos savā dzimtenē.(28)

Izmeklēšanas tiesnesim sniegtās ziņas ir nepatiesas. Dankers ne 1939. g., ne krieviem ienākot 1940. g. jūnijā, nebija Vācijā ārstniecības iestādē Karlsbādē. Nav arī tiesa, ka viņš slēgtās robežas dēļ nav varējis atgriezties Latvijā. Līdz pat 1939. g. beigām viņš bija Latvijas armijas ģenerālis, un tikai krieviem ienākot 1940. g. jūnijā, viņš steidzās uz Vācijas sūtniecību. Lai nebūtu jāsaka izmeklētājam patiesība par

izceļošanu uz Vāciju, viņš teica, ka viņš 1939. g. tur jau bijis. Atbildē uz jautājumu, ko viņš darīja kā vācu ierēdnis, ir sajaukta viņa izraudzīšana 1941. g. un atlaišana no amata 1944. g. Arī pēdējās ziņas ir nepareizas, bet par to turpmāk. Šā vai tā, Dankers 1947. g. 21. martā pratināšanas laikā, bija aizmirsis, ka viņš jau 1940. g. 26. jūnijā, rakstīdams Hitleram, bija pierādījis, ka viņš ir īsts vācietis un grib būt Vācijas pavalstnieks. Nu viņš bija amerikāņu izmeklēšanas tiesas priekšā atkal kļuvis par īstu latvieti.

Dankers 1941. g. vasarā atgriezās Latvijā. Savās atmiņās viņš raksta, ka Ziemeļu armijas virspavēlnieks ģenerālis Deroks esot uzaicinājis Dankeru ierasties tā stābā. Te „noskaidrojās, ka viņš vēlējās, lai zemes pašpārvaldi pārņemtu latviešu iestāde, un piedāvāja man uzņemties tās vadību.”

Dankers steidzās pie bijušā valsts prezidenta Kvieša. Pēc tam viņš atstāsta vārdiski notikušo sarunu, kuŗas beigās Dankers jautā: „Tad jūs domājat, prezidenta kungs, lai mēs piedāvājumu pieņemam un lai es mūsu zemes pašpārvaldi uzņemam?” Uz ko Kviešis atbildējis: „Jā gan...” Pēc tam Deroks 21. augustā izrakstījis pilnvaru darboties vispārīgās un iekšlietās viņam pakļautajos apgabalos (austrumos no Daugavas, ieskaitot Rīgas pilsētu un apriņķi), sevišķi pārbaudot personālo sastāvu visās latviešu centrālajās iestādēs un vajadzības gadījumā nākt ar priekšlikumu par vadošo personu jauniecelšanu. Dankers saka: „Bez manis zemes pašpārvaldē tika nozīmēti prāvests Sanders un pulkvežleitnants Freimanis.”(29) No tā rodas iespaids, ka reizē ar Dankeru, Deroks ir iecēlis arī minētās personas. Dankera stāsts par iecelšanu un sarunu ar Kvieši izklausās ticams.

Ko par Dankera iecelšanu šai amatā stāsta dokumenti?

Okupēto Austrumu apgabalu reichskomisārs.

Berlīnē 35,

1941. g. 26. sept.

Nr. I 156/41 Dr. L. Schae

Reichskomisāram Lozes kungam.

SLEPENI

Rīgā

Pasta vieta Tilzīte.

Atbildot uz valsts padomnieka Vichmana 24. sept. telegrammu reichskomisāram Lozem.

Uzticības padomju radīšana trīs Baltijas valstīs, kas sastāv no mūsu izraudzītām personām, Austrumu ministrs ieteicis fireram jau jūlijā un iegūta viņa piekrišana. Visām iestādēm, uz kurām tas attiecas, par to ir savā laikā paziņots. Personu izvēlēšanos izdara valsts ministrs. Vārds „Igauņu direktorija” nebija gan sākumā paredzēts, liekas, pieņemts pēc parauga Lietuvā un Latvijā. Par Me, Angelusa un Venta izraudzīšanu reichskomisāru savlaicīgi ar mutisku un rakstisku ziņojumu ir iepazīstinājis mūsu ministrijas pārstāvis pie Ziemeļu armijas grupas Dr. Kleists.

Uzdevumā

(Paraksts:) Dr. Leibnants (31).

Šis dokuments atklāj vairākus līdz šim nezināmus faktus. Dankers un citas uzticības personas, t.i. viņa palīgi Sanders un Freimanis, izraudzīti jau jūlija sākumā. To izdarījis Austrumu ministrs Rozenbergs, un viņus ieteicis Hitleram, kas devis savu piekrišanu viņu iecelšanai. Tikai pēc Hitlera piekrišanas Rozenbergs varēja iecelt. Ka Dankers jau bija izraudzīts Berlīnē priekš kara sākšanās, apstiprina arī kads cits ziņojums. Sakarā ar ģenerāldirektoru iecelšanu 1942. g. maija pirmajā pusē parādījās jaunielcelto GD īsas

biografiskas ziņas laikrakstos. Par Dankeru sacīts: „Rozenberga iestāde 1941. g. jūnija beigās viņu aicināja uzņemties pienākumus Latvijā” (31). Katrā ziņā savu piekrītošo atbildi, uzņemties padomnieka amatu pie GK Drekslera, Dankers bija devis priekš kaŗa.

Līdz ar šo padomnieka, resp. GD darbības sākumu, pašu vāciešu starpā atkal rodas lielas domstarpības par to funkcijām un piemērotību. Kā reichskomisārs, tā GK bija rakstījuši Rozenbergam, ka tie nav apmierināti ar Kleista rīcību GD izraudzīšanas lietā. Uz to pēdējais atbildēja ļoti asi. Šis raksts paveŗ mūsu skatam aizkulises, kā notika pirmo padomnieku izraudzīšana.

Par Dankera un viņa palīgu iecelšanu un uzdevumiem pilnīgāku ieskatu sniedz Kleista ziņojums Rozenbergam sakarā ar tā konfliktu ar RK un GK (32). Te daži punkti atklāj, ka „Veiss kā līdzstrādnieks, tāpat kā viņa trīs citi šai amatā ieceltie līdzstrādnieki, ir izslēgts. Domāta ir Veisa un citu Rozenberga iecelto Dankera palīgu praktiskā izslēgšana no līdzdarbības GD darbībā, jo to uzdevumus veica 1941. g. jūlija sākumā izraudzītie citi cilvēki. Šī dokumenta turpinājumā lasām: „Ja ģenerālkomisārs to nesaprot, kā nespējīgu ģenerāli varēja sūtīt uz Rīgu, lai ierobežotu Ulmaņa kliķi, tad pie tā jāpiezīmē, ka pie labākās gribas nevarēja paredzēt, ka Austrumu valsts ministrijas sūtīto ģenerāli Dankeru ģenerālkomisārs pieņems, un viņa četri līdzstrādnieki netiks padzīti. Ir skaidrs, ka tādos apstākļos ģenerālis Dankers bija nevarīgs.”

Šis dokuments ir svarīgs, jo tas satur autoritātīvus izteikumus par Dankera personu un viņa situāciju Latvijā. Te izsakās AM nodaļas vadītājs, kam Latvijas politiskā dzīve bija pakļauta okupācijas laikā. Viņš apliecina, ka AM ar viņa atsauksmi ir izvēlējusies

Dankeru un četrus tā palīgus. Ja nu RK un GK Dankeru ir atzinuši par nespējīgu, tad Kleists to uztver kā personīgu apvainojumu sev. Tā kļūst saprotama viņa aizstāvēšanās atklātā valoda. Pateicoties tai, mēs dabūjam zināt vairākus nozīmīgus faktus. Izrādās, ka ar Kleista gādību AM ir iecēlusi arī Veisu par Dankera palīgu. Pārējie trīs Kleista rakstā saukti vārdā. Tie bija Sanders, Freimanis un Andersons (33). Freimanis bija Rīgā ieradies jau ap 7. jūliju, Sanders dažas dienas vēlāk (34). Pirms Dankers un viņa palīgi sāka darboties, norisa vēl kāda starpspēle ar Plensnera līdzdalību (35). Viņš Rīgā bija ieradies 5. jūlijā un jau 6. jūlijā nodeva šāda satura rakstu:

Saskaņā ar kara spēka virspavēlnieka norādījumu ģenerālstābam, Rozenberga dienesta vieta pēc pārrunas ar vadoni ir paziņojusi, ka ģen. Dankers ir nosūtīts uz Latviju, lai tur izveidotu uzticības padomi. Viņa stābā ietilpst Dr. Sanders, plkv. ltn. Deglavs un pulkv. Plensners. Līdz kamēr ģen. Dankers ierodas, Plensners izpilda Dankera stāba uzdevumus (36).

Plensners pie kādu praktisku uzdevumu pildīšanas netika, jo jau 7. jūlijā SS brigādefīrers Štālekers Veisu iecēla par latviešu policijas augstāko komandieri, atbrīvojot Plensneru. 11. jūlijā Plensners saslima un 18. jūlijā Dankers ieradās Rīgā. Šī starpspēle ar Plensneru un Deglavu ir izskaidrojama ar nesaskaņotu darbību Rozenberga un armijas iestāžu starpā kara sākumā. Katrai no tām bija savas uzticības personas, kuŗas tās virzīja priekšgalā. No teiktā izriet, ka Dankeru uz Rīgu sūtīja Rozenbergs ar Hitlera piekrišanu. Ka armijas raksts Plensneram ir tikai starpspēle, ko daudz vēlāk, 1966. g. pēc Dankera nāves, ir apliecinājis pats Plensners: „Ģen. Dankers pēc ierašanās nekādu stābu neatzina. Viņš, šurp braucot, bijis pie Rozenberga, kas nekā līdzīga neesot teicis. Viņš, vai citi aiz viņa, acīm

redzot, gribēja 'brīvas rokas'."(37) Šī Plensnera ieminēšanās par Dankera 'brīvajām rokām' nevarēja notikt, jo vispirms viņa četri palīgi, līdzīgi pašam, bija izraudzīti Berlīnē, tādēļ kādam citam stābam pie viņa, ko viņš varēja radīt Latvijā, nebija vietas. Šī Dankera atzīšanās Plensneram, ka viņš, izbraucot no Berlīnes, ir apmeklējis Rozenbergu, apstiprina iepriekš teikto par viņa izraudzīšanu Berlīnē un savu uzdevumu saņemšanu tur.(38)

Atgriezoties pie Kleista raksta, jāsaka, ka tanī pateikts arī Dankera politiskais uzdevums. Viņam bija, kā Kleists metaforiski saka, uzdevums turēt „Ulmaņa kliķi šachā.” Pārcelts parastajā valodā, tas nozīmē, viņam bija jācīnās pret nacionālajiem latviešiem. Situācija pati par sevi ir groteska un neiespējama. Latviešiem ģen. Dankers bija pazīstams kā augsti apbalvots brīvības cīņu ģenerālis, bet nu viņš bija uzņēmies „turēt šachā” nacionālos latviešus. No Kleista raksta kļūst saprotama viņa aktīvā līdzdalība Dankera izvēlē. Tas jāsaprot tā, ka viņš Dankeram katrā ziņā bija pateicis, kādi viņam būs uzdevumi okupētajā Latvijā. Tikai pēc Dankera piekrišanas viņš tā kandidātūru varēja virzīt tālāk pie Rozenberga, resp. Hitlera. Kā Dankeram izdevās šo uzdevumu veikt, ir cits jautājums, pie kuŗa atgriezīsimies turpmāk.

Dankera izraudzīšanā varēja būt iejaukta vēl kāda cita iestāde. Nirnbergas kuŗa noziedznieku prāvā Rozenbergam tika uzrādīts kāds dokuments, kas principiāli atklāj ar kādiem priekšnosacījumiem izvēlējās politiskus darbiniekus okupētajās zemēs. To rāda Rozenberga saruna ar armijas augstāko spiegošanas vadītāju Kanarisu.

Konference ar Kanarisu notika tādēļ, ka mana dienesta vieta ļoti lielās slepenības dēļ, nekādā veidā

nevarēja būt sakaros ar kādiem Austrumeiropas tautu pārstāvjiem. Es viņam prasīju, lai viņš to dara, ciktāl to prasa pretspiegošana, un tad, lai viņš man min personas, kas ārpus un pāri pretspiegošanas darbam, varētu būt politiskas personas, lai noteiktu to iespējamo vēlāko izmantošanu katrā zemē.(39)

No Rozenberga un Kanarisa sarunas izriet, ka viņš ir apjautājies tam, lai tas norāda no spiegošanas darbā iesaistītām personām tādus, kas varētu noderēt politiskam darbam. Tas nozīmē, ka Rozenbergs iesaistīja politiskajā darbā Ostlandē tādus, kas jau pildīja Kanarisa spiegošanas uzdevumus, un ko tas atzina par piemērotiem arī Rozenberga okupācijas pārvaldes vajadzībām. Jādomā, ka tas attiecas uz visām viņa ieceltajām personām, arī Dankeru. AM principā nevarēja iecelt nevienu kādā amatā, ja tam iepriekš nebija piekritusi Gestapo.(40) Tāds ir saturs Kleista īsajiem vārdiem — „mūsu iecelts.”

Sakarā ar Dankera izraudzīšanu par padomnieku, rodas jautājums par viņa atgriešanos Latvijā. Kā tas notika? Par to viņš izteicies pats un pieejami arī citi dokumenti. No „augšas bija dots mājieni neatļaut repatriantiem atstāt jaunierādītas vietas.” Taču Dankers atļauju atgriezties Latvijā ieguvis tūliņ no Pozenes policijas priekšnieka, tādēļ ka bijis bēglis. Un kad „viens no pazīstamiem augusta vidū gatavojas braukt ar savu mašīnu uz Rīgu,” viņš tam aizbrauc līdz, bet no Rīgas aizbraucis uz savu muižu Aisterē. Šis apraksts, kas attiecas uz pirmo laiku, ir gandrīz idillisks. Viņam kā bēglim Pozenes policijas priekšnieks bez kādām grūtībām izdevis atļauju braukt uz Rīgu, un viņš augusta vidū aizbraucis kādam „vācu” draugam līdz uz Rīgu. Ko saka citi dokumenti?

Hitlers savu slepeno rīkojumu (21. nr.) par kaŗu ar Padomju Savienību (segvārds Barbarosa) ir parakstījis 1940. g. 18. decembrī un papildinājumu tam (21a. nr.) 1941. g. 13. martā, kas sīki nosaka robežu satiksmi kaŗa sākšanās gadījumā. Te izvilks no tā:

Līdz ar operāciju sākumu vācu-padomju krievu robeža, vēlāk operāciju aizmugures robeža, armijas virspavēlniecībai ir jāslēdz katrai privātai personu, preču un ziņu satiksmei, izņemot policijas organizācijas, kuŗas saskaņā ar fīrera norādījumiem tur iesaista SS valsts fīrers. Robežas slēgšana attiecas arī uz valsts iestāžu un partijas dienesta vietu vadošajām un pilnvarotajām personām (II, 8), (41.)

Turpat pieminēts, ka atļaujas izsniedz tikai armijas virspavēlnieks. Policijai piederīgajiem to dara Himmlers.

Cik stingri šie noteikumi tika ievēroti, redzam no kāda gandrīz vai komiska gadījuma. 1941. g. 24. jūlijā Aizmugures armijas virspavēlnieks Deroks nodeva Kurzemi līdz Daugavai, izņemot Rīgas apriņķi, vācu civilajai pārvaldei. Tad tika ierīkota muitas robežas sardze. „Bez muitas tehniskajiem uzdevumiem viņam (priekšniekam Bergmanim) bija uzdevums aizkavēt pāriet operācijas laukā tos, kas nepiederēja kuŗaspēkam, vai kam nebija caurlaides.” Un kas nu notika? Jaunieceltais RK Loze, kas pagaidām uzturējās Kauņā, bija iedomājies aizbraukt uz Rīgu apskatīt savu jauno „rezidenci” un tādēļ kādu dienu mēģināja pāriet robežas aizprostojumu. Man nebija ne jausmas par „augstā apmeklētāja” nolūkiem, bet viņš man rakstīja dusmīgu vēstuli, kuŗā mani apvainoja par vainīgo viņa noraidīšanā. Es viņam norādīju uz noteikumiem, kuŗus viņam vajadzēja zināt.” (42) Tā raksta Deroks savos memuāros. Pat Loze nevarēja ierasties augusta sākumā Rīgā bez iepriekš minētajos dokumentos prasītās caurlaides, kuŗā bija

skaidri sacīts, ka tādas prasa visaugstākajiem valsts un partijas ierēdņiem. Kā tad Dankers būtu varējis jau pirms Lozes, un arī vispār pirms Kurzemes nodošanas civilajai pārvaldei, ceļojot savā paziņas auto, ierasties Rīgā jau 18. jūlijā (43)? Zināms, to viņš varēja tikai tad, ja viņam kabatā bija minētā speciālā atļauja. Noteikumos arī sacīts, kas tādas caurlaides varēja izdot.

Kopsavilkumā var teikt, ka Dankeru līdz ar viņa četriem palīgiem — Andersonu, Freimani, Sanderu, Veisu, par padomnieku izraudzīja Rozenbergs. Tas notika jūnijā, pirms kuŗa sākuma uz iepriekšēju sarunu pamata. Hitlers tam piekrita jūlija pirmajās dienās. Viņi atgriezās 1941. gada jūlijā uz speciālu atļauju pamata. Rīgā Deroks, kuŗa kompetencēs tai laikā ietilpa arī civilās pārvaldes lietas, Rozenberga uzdevumā izsniedza Dankeram attiecīgu ieceļošanas rakstu līdz ar norādījumiem par viņa darbību.(44)

Atgriezīsimies tagad pie Dankera atmiņu stāsta. Faktus par savu izcelsmi, repatriācijas nodomu 1939. g. rudenī un lūgumu Hitleram piešķirt Vācijas pavalstniecību un pārvaldnieka vietu kādā okupētā zemē, viņš ir tikai noklusējis. Par savu atgriešanos Latvijā vācu okupācijas laikā 18. jūlijā viņš ir runājis apzināti nepatiesību. Pirmkārt, Dankers neatgriezās kā privāta persona no Vācijas, bet gan kā Hitlera akceptēts un Rozenberga izraudzīts padomnieks GK. Otrkārt, viņa izraudzīšana un iecelšana šai amatā nav notikusi pēc Deroka vēlēšanās 21. augustā, bet jau jūnijā to bija noteicis Rozenbergs. Treškārt, viņš neieradās Rīgā augusta vidū, bet jau 18. jūlijā. Ceturtkārt, viņa stāsts par sarunu ar bijušo valsts prezidentu Kviesi, it kā viņš tam būtu prasījis padomu, ir nepatiess.(45)

Pēc iepazīšanās ar šiem dokumentiem mēs varam arī atbildēt uz sākumā minēto jautājumu: kas bija

Dankers? Atbilde — ar Hitlera piekrišanu izraudzīts un Rozenberga pilnvarots nacionālsociālisma okupācijas politikas realizētājs Latvijā.

DANKERA DARBĪBA OKUPĀCIJAS LAIKĀ.

Izsekojot Dankera darbībai vācu okupācijas laikā, jāpatur prātā iepriekš iegūtā atbilde uz jautājumu — kas bija Dankers? Tikai izejot no viņa politiskās pozīcijas un personas, ir izskaidrojama viņa darbība okupācijas laikā. Tās izsekošanā ievērojamas divas lietas. Pirmkārt, kādas viņam ir vāciešu piešķirtās formālās tiesības un viņa praktiskās rīcības iespējas. Otrkārt, kā viņa formālās tiesības un praktiskā darbība četrus gadus laikā mainījās. Tanī izšķirami vairāki posmi. Vispirms apstāsimies pie viņa formālajām tiesībām un to maiņas.

Pirmais darbības posms sākās 1941.gada 18. jūlijā, kad viņš ieradās Rīgā, gan bez atklāti deklarētām tiesībām. Tādēļ viņš arī, līdz vācu civilās pārvaldes darba uzsākšanai 1. septembrī, politiskā darbā tieši neiejaucās. Kopš jūlija sākuma sacentās vairākas grupas, lai iegūtu varu. Par šo politisko grupu cīņu ir vairākkārt rakstīts.⁽⁴⁶⁾ Tādēļ to te atstājam pie malas. Viņa formālā stāšanās amatā notika ar pieminēto 21. augusta pilnvaru pārbaudīt dažādu latviešu iestāžu personāla politisko uzticamību. Viņa oficiālais amata apzīmējums

bija „uzticības padomdevējs.” Ne viņam izsniegtā pilnvara, ne amata apzīmējums, resp. pienākumi šai laikā latviešiem netika atklāti paziņots. Ka Dankeram šī viņa noklusēšana bijusi ļoti nepatīkama, rāda kāds savāds dokuments. Tas rakstīts bijušajam Niedras valdības izglītības ministram J. Kupčam 1941. g. septembrī, kas tagad kā zonderfīrers bija ieradies Latvijā.

Ļoti godājamais tautieti!

Tā kā mēs jūs kā latviešu patriotu un kā vīru, kas jau pasaules kara juceklī saprata, ka vienīgais pareizais latviešu tautas nākotnes ceļš ir ciešā sadarbība ar Rietumeiropas kultūrnesēju — Vāciju, to ļoti augstu vērtējam, un, tā kā mēs zinām, cik lielu uzticību jūs baudāt Lielvācijas vadošo vīru aprindās, mēs jūs lūdzam būt mums izpalīdzīgam vācu un latviešu tautu sadarbības uzbūvē. Mēs, ģenerāldirektorijas darbinieki iekšējai pārvaldei un personāla jautājumiem, jau pirms gadiem sapratām, ka latviešu tauta tikai tad var eksistēt, ja pastāv liela un stipra nacionālsociālistiskā Vācija. Jau toreiz, kad Latvijas valsts vīri piekopa angļu-žīdu politiku, kuŗa veda Latviju uz boļševismu, mēs sadarbojāmies ar nacionālsociālistisko Vāciju. Lielvācijā mēs meklējām glābiņu pret boļševismu un, pēc Latvijas atbrīvošanas, atgriezāmies, lai visiem spēkiem realizētu vācu-latviešu sadarbības plānu.

Šai darbā mēs gribējām pilnā apjomā izmantot to lūzumu latviešu tautā, kuŗu izraisīja Maskavas despotisma gads, tas ir gads, kuŗš aizskaloja latviešu tautā iesakņojušos, neatkarīgās Latvijas laikā mākslīgi radītos aizspriedumus pret vācu tautu un Vāciju. Latviešu tautā pamodās jaunas cerības, ka tā, latviešu domas un gribas vadīta, sadarbībā ar nacionālsociālistisko Lielvāciju, varēs sev radīt laimīgāku nākotni.

Mūsu darbs sadūrās ar grūtībām. Reichsministra Rozenberga kunga uzticību baudot un apgādāti ar viņa pilnvaru, mēs iesākām, jeb pareizāk sakot mēģinājām uzsākt ģenerāldirekcijas iekšējās pārvaldes un personāljautājumu darbu. Tikko bija uzsākta ģenerāldirektorijas veidošana, kad tā jau bija zināma visai latviešu tautai, kaut gan līdz šai dienai par ģenerāldirektoriju laikrakstos nebija minēts neviens vārds. Latvieši ģenerāldirektorijas dibināšanu uztvēra kā uzticības pierādījumu latviešu tautai. Latvieši saprata, ka viņi tagad, nacionālsociālistiskās Vācijas vadībā, paši varēs veidot savas tautas dzīvi. Latvieši ticēja, ka viņiem tagad ir pašiem sava valdība, kurai jāveido latviešu tautas vieta šajā Jaunajā Eiropā pēc Latvijā iecelto komisāru, Jaunās Eiropas dibinātāja Ādolfa Hitlera vietnieku, norādījumiem.

Nu jau pagājis apmēram mēnesis kopš ģenerāldirektorijas dibināšanas. Jau kopš vairākām nedēļām redz ģenerāldirektorijas uzrakstu pie latviešu „Māmuļas” — Rīgas Latviešu biedrības nama, kurš jau kopš vairāk nekā pusgadsimta ir bijis latviešu nacionālais un kultūras centrs. Bet vēl joprojām ģenerāldirektorija nav legalizēta un laikrakstos par to nemin ne vārda. Tautā ir iespaids, ka latviešiem netiek dota nekāda iespēja izteikt savas domas un gribu. Un vācu-latviešu sadarbības pretinieki cenšas ar dažādu baumu palīdzību nostādīt ģenerāldirektoriju tautas acīs kā smieklīgu, bezpalīdzīgu marioneti. Viņi cenšas iegūt norādījumus, ka latviešu tautas cerības un vēlējumi neizpildīsies un tādējādi mēģina izsaukt proangliskas tendences.

Ģenerāldirektorijas nobīdīšana malā veicina arī chaotisku situāciju saimnieciskās un kultūras dzīves vadībā. Latvijā ir rinda saimniecisku u.c. pārvalžu. Šo pārvalžu vadība gan atrodas latviešu rokās, bet trūkst

ideoloģiska un saimnieciska centra, kuŗš varētu paust latvieŗu tautas kopējo gribu un domas.

Katra atseviŗķa darbības lauka pārvaldīšanu vada ģenerālkomisāra referents. Katrs referents uzskata sevi par ministru un rīkojas pēc paŗa ieskatiem. Bieŗi tie ir ierēdņi, kuŗus šajā vietā nostādīja nejauŗība, kuŗi atnāca, lai izdibinātu vietējos apstākļus, lai ņeit mācītos, un kuŗi ņāda iemesla dēļ savā darbā bieŗi kļūdas.

Ir arī tādi ģenerālkomisāriāta referenti, kuŗi ļoti labi saprot, ka būtu labāk, ja pārvaldes vadību koncentrētu latvieŗu ideoloģiskā un saimnieciskā centrā. Viņi saprot, ka latvieŗi labāk pazīst vietējos apstākļus, cilvēkus un savas tautas psiholoģiju. Turpretīm ir arī referenti, kuŗi vispār neinteresējas, kāda nozīme varētu būt ģenerāldirektorijai un vienkārŗi pieprasa, lai ģenerāldirektorija nekādas apspriedes nesasauc un nemaisās arī personāla jautājumos. Tie apgalvo, ka katrs referents pats vadīs savu lauku, pats atbildēs un pats iecels personālu.

Protams, ņie referenti, viņu vadītājās iestādēs-ministrijās nodarbina arī latvieŗus. Bet tauta pēdējos uzskata tikai par vienkārŗiem ierēdņiem vācu iestādēs, un ne par savu intereŗu pārstāvjiem un aizstāvjiem. Tas viss nesaskan ar vācu-latvieŗu sadarbības plānu.

Latvieŗu tauta pieder pie tās paŗas rases kā vācu tauta. Nav nekādu ņaubu, ka ņīm tautām jāsadarbojas. Latvijai jāiekļaujas Lielvācijā, bet to varētu realizēt, saglabājot latvieŗu paŗpārvaldi, kuŗa savu pārvaldīšanas darbu izdarītu saskaņā ar reichsministra Rozenberga Ostlandes pārvaldes un Ģenerālkomisāra norādījumiem.

Iekŗlietu un personāla jautājumu ģenerāldirektorijai būtu jāatbilst paŗu latvieŗu ministru kabinetam,

kas no ģenerālkomisāra saņem tikai vispārējus politiskus un saimnieciskus norādījumus. Šie ģenerālkomisāra norādījumi būtu nododami ar ģenerālkomisāram pakļautu referentu starpniecību. Referenti uzturētu sakarus starp ģenerālkomisāru un kopā ar ģenerāldirektoriju izstrādātu dokumentus, kuŗi nepieciešami ģenerālkomisāram, lai nospraustu turpmākās saimnieciskās un kultūrpolitiskās līnijas.

Pamatojoties uz ģenerālkomisāra vispārējiem norādījumiem, izstrādātos konkrētos rīkojumus ģenerāldirektorija nodotu tālāk pārvaldēm. Šīs saimnieciska un cita rakstura pārvaldes, kuŗu darbību un pārvaldīšanu vadītu un kontrolētu ģenerāldirektorija, un ar ģenerālkomisāra piekrišanu, arī risinātu personāla jautājumu. Ģenerāldirektorijai būtu jāatbild ģenerālkomisāram par šo pārvalžu darbību un tās rezultātiem.

Ģenerāldirektorijas funkcijas būtu jānostiprina un jādeklarē. Ir nepieciešama ģenerāldirektorijas legalizācija un par to jāsludina laikrakstos.

Ja pie Jaunās Eiropas celšanas darba arī latviešu domas un griba izpaustos šādi, ja latvieši iegūtu iespaidu, ka viņi ir līdzvērtīgi un uzticami līdzgaitnieki, tad politiskais nacionālekonomiskais efekts būtu nesalīdzināmi lielāks, nekā tad, kad nostiprinās pārlicība, ka latvieši ir tikai kalpi, kuŗu rīcību nosaka kungs.

Tā tiktu augstākā mērā mobilizēti latviešu tautas radošie spēki, visai latviešu tautai būtu lielāka interese darbā un radīšanā. Rūpētos arī par to, lai netiktu izdarītas nekādas politiskas vai saimnieciskas kļūdas. Pārvaldes aparāta vadošajos posteņos būtu tikai tādas personas, par kurām ģenerāldirektorija būtu pārlicināta, ka viņu intereses atbilst Lielvācijas interesēm. Ar autoritāti apbruņotai ģenerāldirektorijai būtu vieglāk savu tautiešu-latviešu attieksmi, t.i. atklāto domu

novadīt vēlamā virzienā un audzināt latviešu tautu vienotā nacionālsociālistiskā garā.

Būtu ārkārtīgi vēlams, ja jūs, ļoti cienījamais Kupčes kungs, kā mūsu tautietis, informētu nacionālsociālistiskās Vācijas valdības vīrus par šeit izklāstītiem apstākļiem un uzzinātu viņu domas. Mēs ļoti priecātos, ja jūs apņemtos uzturēt sakarus starp ģenerāldirektoriju no vienas puses un reichsministra Rozenberga Ostlandes pārvaldi un ģenerālkomisāru no otras puses. Mēs esam pārliecināti, ka kopā ar jums sasniegsim vēl daudz vairāk vācu un latviešu tautas kopdarbības uzbūvē.

Heil Hitler!

Iekšlietu un personāla jautājumu ģenerāldirektorijas vārdā/47/.

Dokuments nav parakstīts ar vārdu, bet rakstīts Dankera ģenerāldirekcijas vārdā. Tas varētu radīt šaubas par tā autoru. Taču vārdi: 'Baudīdami reichsministra Rozenberga uzticību un apbalvoti ar viņa pilnvaru, mēs sākām. „Ģenerāldirekcijā 1941.g.septembrī bija tikai pieci cilvēki, kas baudīja Rozenberga uzticību un kas bija apbalvoti ar viņa pilnvaru. Tie bija Dankers un četri viņa palīgi. Viņš gan rakstu nav parakstījis, bet tam var būt vairāki iemesli. Tam tomēr nav nozīmes, jo raksta saturs atklāj, ka tas rakstīts tādēļ, ka Rozenberga pilnvarnieki jūtas tautas atstumti. Viņi lūdz Kupčes palīdzību iespaidot Berlīnes augstos kungus, lai tie viņiem dod vairāk varas un lai viņus dara pazīstamus tautai. Tai pašā reizē viņi apsola, ka viņi visos amatos iecels personas, "kuŗu intereses atbilst Lielvācijas interesēm. Tas tad atvieglotu 'audzināt latviešu tautu vienotā nacionālsociālistiskā garā un iekļaut Lielvācijā.' Tas pilnīgi atklāja Rozenberga izraudzīto piecu vīru politisko seju un programmu. Jāapsola gādāt par latviešu tautas audzināšanu nacionālsociālisma garā un iekļaušanu Lielvācijā. Tai pašā laikā citu okupēto

zemju tautas savu tautiešu tādu rīcību sauca par nodevību. Šis dokuments nav parakstīts. Tas ir saprotams. Pieci vīri, kas bija iesaistījušies tādā darbā, zināja arī šāda darba metodes-tādus dokumentus neparakstīt.

Mūsu sakarā pašreiz ir svarīgi tikai konstatēt, ka Dankers un viņa palīgi ar savu stāvokli 1941.g.septembrī nebija apmierināti. Viņi prasīja, lai Berlīne atklāti legalizē viņu stāvokli.

Kopš jūlija pirmajām dienām dažādu latviešu iestāžu vadītāju darbību var pamatoti apzīmēt par 'nelegālu.(48) Nelegālais posms turpinājās arī pēc 1.septembra, kad Latvijā okupācijas varu pārņēma vācu civilā pārvalde resp. GK.(49)

Aina bija tāda, ka praktiski bija izveidojušies divi pārvaldes orgāni. Viens bija Berlīnes ieceltā grupa; otra grupa veidojās no bijušo ministriju vadošajiem darbiniekiem. Pēdējā grupa bija radusies pa daļai praktiskas nepieciešamības dēļ. Kad Stālekera 3.jūlijā bija noraidījis provizorisko Latvijas valdības radīšanu Einberga vadībā, tad pēdējais tai vietā kopā ar citiem, t.s. 'Latvijas organizāciju centru' /LOC/ izraudzīja par bijušo Latvijas ministriju vadītājiem to augstākus ierēdņus; finanču — Skujenieku, tirdzniecības un rūpniecības — Bulli, zemkopības — Ķuzi, satiksmes — Steinbergu, tautas labklājības — Sīli. Vēlāk pievienoja; tieslietu — Zvejnieku, pašvaldības — Zankevicu, izglītības — Celmu.(50) To darbību līdz 1.septembrim pārraudzīja militārā iestāde. Kad 1.septembrī civilā pārvalde pārņēma GK, tad Latvijā darbojās jau šīs abas dažādās pārvaldes iestādes. Unāms rakstīja; „Kad septembrī atsevišķās latviešu nozares pārdēvēja par ģenerāldirekcijām un to vadītājus par ģenerāldirektoriem, arī Dankera ģenerāldirektorijas (Rozenberga

ieceltie) vēl turpināja saukties par ģenerāldirektoriem.”(51) Unāms tomēr nesaka, kas pārdēvēja bijušās ministrijas par ģenerāldirekcijām. Ka tāds nosaukums tiešām tika lietots, ir zināms, bet nav pierādījumu, kas un tieši kad noteica šī nosaukuma lietošanu. Tā radās situācija, ka praksē darbojās divas pārvaldes; aizmugurē formāli ieceltā, bet neredzamā un nepublicētā Dankera pārvalde, un bijušo ministriju vadītāju grupa, kas ārēji gan bija redzama, bet bez formāla tiesiska pamata.

Ka tāds stāvoklis nevarēja turpināties, ir saprotams. Bet pagaidām vācieši neko nedarīja un nevarēja darīt atklāti, jo Hitlers nebija atklāti paziņojis ne savus plānus par Ostlandes iekļaušanu Vācijā, ne arī, ka viņš ir nodibinājis sevišķu AM tās pārvaldīšanai. Hitlers gan bija 1941.g.2.aprīlī radījis 'Rozenberga dienesta vietu', bet atklātībā tā par AM kļuva tikai 1941.g.7.novembrī. Starplaikā tika valdīts it kā netiktu valdīts, vai kā Unāms saka, tā radās stāvoklis ar „Dankera gaisā pakārto ģenerāldirektoriiju.” Šai laikā praktiskā darba darītāju ministrijās vāciešiem bija vairāk vajadzīgi nekā Berlīnes iecelto padomnieku: Veiss — policija, Sanders — izglītība, Freimanis — saimniecība, Andersons — finances.

Praktiskā darba darītāju grupa bija neapmierināta ar Berlīnes iecelto Dankeru un viņa palīgiem.

„Ir jānorāda uz lielajiem atsevišķo direkciju sadarbības trūkumiem, kur nebija nekādas saskaņotas darbības, jo arī sadarbība ar augusta beigās nodibināto iekšlietu un personālo jautājumu ģenerāldirektoriiju (Dankers) tika noraidīta. Direkcijas negribēja atzīt Rozenberga pilnvarā nodibināto ģenerāldirektoriiju un gribēja vācu vadītājus pat pārliecināt, ka viņiem pašiem viss būtu jāvada, ka viss būšot labi, un ka viņi, direktori un ģenerāldirektori, jau palīdzēsot. Palikšot tikai

ģenerāldirektors, ģenerālis Dankers, viņa vietnieki būtu ģenerāldirektorijas četri vadītāji: Bulle, Steinbergs, Kuze un citi.”(52)

Septembrī, patiesībā jau augustā, pretestība pret Dankeru un viņa palīgiem bija tik liela, ka tā noveda šo apslēpto cīņu pie tāda rezultāta, ka Dankera vadībā darbojās tā GD grupa, ko jūlija sākumā radīja minētais LOC.

„Šī sešu latviešu resoru vadītāju — ģenerāldirektoru pašpārvalde uz āru faktiski bija Dankers viens pats. Kad vajadzēja latviešu pašpārvaldi kaut kur reprezentēt vai kaut ko nomināli darīt, tad figurēja tikai Dankers. Vācieši runāja un politiskās lietas kārtoja tikai ar viņu, bet gandrīz nekad ne ar vienu citu ģenerāldirektoru.”(53)

Kad īsti šīs pārmaiņas notika, nav noteikti datējams. Katrā ziņā tās pasāktas jau 1941. g. novembrī. (54) Kopš šī laika Berlīnes izraudzītie Dankera palīgi nobīdīti malā. Tas izraisīja iepriekš minētos Kleista asos pārmetumus GK.

Pie šīs klusās cīņas starp Berlīnes izraudzīto Dankera grupu un Rīgas grupu ir jāapstājas ilgāk, jo tās iznākums patiesībā burtiski noteica visu turpmāko latviešu pārvaldes likteni. Tagad vēsture atļauj dziļāk ieskatīties šīs cīņas dalībnieku nolūkos un metodēs. Pirmo dokumentu raksta Trampedachs jau 1941. g. 16. augustā, pirms viņš 1. septembrī bija oficiāli stājies savā amatā par politiskās nodaļas vadītāju RK. Jau īsajā okupācijas laikā viņi bija ievākuši plašas ziņas par dzīvi Latvijā.

ZIŅOJUMS

PAR POLĪTISKŌ STĀVOKLI LATVIJĀ

Savā dienesta braucienā uz Jelgavu un Rīgu no 1941. g. 10.-12. augustam sarunās ar Latvijas ģene-

rātkomisāru, Jelgavas apgabala komisāru un uz ziemeļiem no Daugavas esošiem drošības policijas un karaspēka spiegošanas dienesta vietējo apstākļu pazinējiem, esmu ieguvis sekojošo ieskatu Latvijas politiskajā stāvoklī un no tā izrietošajās iespējās;

BOĻŠEVIKI,

Boļševiku varasvīri bieži vien ar spīdzināšanu-nogalinājuši vai deportējuši ievērojamu daļu pilsētu un lauku latviešu augstāko slāņu iedzīvotājus. Šo zaudējumu patiesos apmērus vēl vajadzētu aplēst. Tādēļ naidis pret boļševikiem un žīdiem boļševistiskā terrora skartajā latviešu tautas daļā, it sevišķi vecsaimnieku starpā, ir milzīgs. Šinīs aprindās izveidotās paš aizsardzības vienības likvidējušas žīdus un boļševikus, vietējos latviešus ieskaitot, šo vienību varas un iespēju robežās. Spriežot pēc latviešu paš aizsardzības vienību ziņojumiem, mežos vēl uzturas boļševiku bandas, kas terorizē apkārtējo viensētu iedzīvotājus. Tālab tie neuzdrošinās sniegt nepieciešamās tuvākas ziņas par šīm bandām. Atrastie izplētni ļauj secināt, ka boļševiku vadība uzturējusi sakarus ar šīm bandām. Zemnieki baidās no sabotāžas pret ievākto ražu. Cik lielā mērā šīs bailes tiek pārspīlētas, lai pamatotu vēlmi pēc lielākas bruņoto spēku pastiprināšanas, jāatstāj apgabala komisāru ziņa. Ka atrasti izplētni, apstiprinājis mans informants spiegošanas dienestā. Sabotāža pret ievākto ražu katrā ziņā jā aizkavē. Apgabalu komisāru ziņā var atstāt latviešu paš aizsardzības vienību skaitliskā sastāva noteikšanu, vadoties pēc vietējām vajadzībām, kamēr šīs vienības paliek apgabala komisāru pakļautībā, nevis pie kādas centrālas latviešu vadības Rīgā. Ienīstais boļševistiskais komisāra jēdziens padara mūsu amata apzīmējumu 'apgabala komisāri u. t. t.' latviešiem politiski nepanesamu. Daudzi latvieši aiz riebuma pret

boļševiku komisāriem šo vārdu neņem ne mutē. Rēķinoties ar šo jūtīgumu, katrā ziņā jāmaina amata apzīmējums.

LATVIEŠI.

Pēdējā gada liktenis latviešu tautā atstājis dziļu iespaidu, to sašķeldams. Varam saziņēt trīs grupas, a) Latviešu pilsētu un lauku proletariāts, kam bijuši cieši sakari ar boļševismu, un kas baudījis viņu politisku un saimniecisku atbalstu. b) Latviešu inteliģence, galvenokārt Rīgā, kas bija un ir latviešu neatkarības idejas nesēja.

Par cik tā atbalstījusi veco parlamentārisko sistēmu, bet par visām lietām diktatoru Ulmani, tā zaudējusi jebkādu autoritāti latviešu tautā, īpaši lauku iedzīvotāju starpā. Tās politisko vadību vaino pie boļševistu katastrofas. Lauku iedzīvotāju uzskatos Rīga simbolizē šo, par kļūmīgu atzīto, politisko lielummāniju.

Izņēmums ir ugunskrustnieki (Pērkoņkrusts). Līdz šim viņi atradušies vienīgi opozīcijā un nav vēl izmantoti. Viņi arī labprāt dēvē sevi par latviešu nacionālsociālistiem, radīdami iespaidu, it kā viņi būtu īstie sakarnieki ar vācu vadību. Šai vietā gan nekādā ziņā nedrīkst aizmirst, ka viņi līdz 1940. g. ar saukli „Latviju latviešiem” prasīja žīdu un vāciešu aizvākšanu no Latvijas. Pašreiz viņi esot sašķēlušies divos novirzienos, no kuriem viens — droši vien spēcīgākais — iestājoties par Latvijas neatkarību, kamēr otrs esot atzinis, ka neatkarīga Latvija nav iespējama, un ka latviešu tautai vislabāk klātos paliekamā vācu aizsardzībā. Pērkoņkrustieši mēģina pārņemt savās rokās visas latviešiem vēl atvēlētās organizācijas un amatus. Pastāv briesmas, ka ap viņiem izveidojas vienota latviešu tautas politiskā griba ar nacionāliem mērķiem, kas vērstos arī

pret vācu varu. Pie žīdu un boļševiku izskaušanas viņi izrādījušies uzticami un pagaidām neizstājami.

c) Latviešu vecsaimnieki, tā saucamie "Altwirte". Šai iedzīvotāju daļai allaž bijuši labāki sakari ar vietējiem vāciešiem, kam pie katras boļševiku valdīšanas bijis jānes asins upuri. Viņu vēlme, palikt vācu varā, šķiet patiesa. Nedrīkst pieļaut, ka pārkonkrustieši pārņem viņu garīgo vadību. Vislabāk to var sasniegt, veicinot viņu lauciniecisko pašapziņu, dodot lauku iedzīvotājiem piemērotus preses izdevumus un nepolītiskas lauku sadzīves formas, bez centrālas latviešu vadības no Rīgas, izceļot šajās aprindās vāciešiem draudzīgas personas.

POLĪTISKIE SECINĀJUMI.

Kā tas noteikts "Vispārējās vadlīnijās okupēto Austrumu apgabalu politiskajai un saimnieciskajai pārvaldei" attiecībā uz mūsu politiskās darbības pirmo posmu, ka „jāiegūst plašo tautas masu simpatijas”, tā mums Latvijā zemnieku simpatijas jātur pirmajā vietā, jo tie — no politiskā, saimnieciskā, rasiskā un vispārējās nostājas viedokļa — ir iedzīvotāju labākā daļa. Tādēļ nav jākautrējas viņiem dot priekšroku, salīdzinājumā ar citām latviešu tautas grupām. Citādi zaudēsim latviešu vecsaimnieku simpatijas, neiegūstot to vietā citu grupu simpatijas. Ja ievērosim vecsaimnieku intereses, nododot atpakaļ viņu apsaimniekošanā boļševiku atsavināto zemi vai ļaujot viņiem brīvas rokas

izrēķināties ar saviem vietējiem pretiniekiem, viņi pateiksies mums par to, nostājoties atklāti un noteikti vācu varas pusē. Bet, jo vairāk atmiņas par boļševiku kundzību izbālēs, jo stiprāk priekšplānā atkal varētu izvirzīties viņu griba pēc nacionālas neatkarības. Pašreizējais izdevīgais noskaņojums tāpēc jāizmanto, lai lauku iedzīvotājus ciešāk piesaistītu vāciešiem.

Tādēļ vispirms jāizslēdz jebkāda centrāla latviešu vadība, kas jebkādā veidā jebkur rodas no latviešu pilsētu inteligences. Nav nepieciešams, ka latviešu tautu ģenerālkomisāra priekšā pārstāvētu kāda juridiska vai atsevišķa persona. No vācu varas viedokļa vislietderīgāk būtu nonākt saskarē ar apgabalos iedalītajiem latviešu iedzīvotājiem vienīgi apgabala komisāru līmenī. Latviešu rokās tad vairs nepaliktu augstāku varas organu par apriņķa vecākajiem. Nepiedodami kļūdiņies armijas aizmugures apgabala pavēlnieks, pieciezdams ministrijas Kauņā un ģenerāldirektorijas Rīgā, jo vēlāku šo institūciju likvidēšanu uzskatīs par bargāku soli, nekā to, ka mēs šīs iestādes vispār nebūtu pieļāvuši. Pēc maniem uzskatiem Latvijas ģenerālkomisariāts personāla ziņā jāizveido tik plašs, ka ģenerāldirektoriju darbība kļūst ļoti lielā mērā lieka. Kur tas nav pilnīgi iespējams, vācu ierēdņu vadītajās ģenerālkomisariāta nodaļās jāiekļauj latviešu darbinieki no attiecīgajām ģenerāldirekcijām. Nedrīkstētu rasties ģenerālkomisariātam atbilstoša iestāde; ģenerālkomisariāta augstākajā tiesā darbotos vācu tiesneši. Beidzot latviešu aizsardzības spēkiem un citām latviešu apvienībām nedrīkstētu būt centrālas vadības.

Pēc maniem uzskatiem būtu smaga kļūda izveidot slēgtas latviešu vienības cīņai pret boļševismu. Kā lietuvieši no savu partizānu cīņām radīja morāliskas tiesības uz savu patstāvību, tā to pašu darītu latvieši savu vienību gadījumā. Šo vienību brīvprātīgie nāktu

galvenokārt no zemniecības, un viņi trūktu lauksaimniecībā. Ar šādu saimniecisku argumentāciju varētu arī pārliecinošā veidā noraidīt latviešu prasības pēc viņu militāras iesaistīšanas pret boļševismu. Nevarētu būt nekādu iebildumu pret to, ka kaŗaspēkā uzņemt atsevišķas pārbaudītas personas.

Svarīgi kultūropolītiski jautājumi nekavējoties spiež izšķirties. Armijai pieļaujot, šobrīd gatavojas atvērt Rīgas universitāti. Universitātes atvēršanu nekādā ziņā nedrīkstētu pieļaut. Lai šādu nostāju pamatotu, vajadzētu pietikt ar norādījumu, ka tikai pēc kaŗa izšķirs, kur un kādā veidā iekārtos universitāti. Turpretim atsevišķiem pārbaudītiem studentiem varētu atļaut studēt reichā. Vidējās pakāpes skolas varētu pieļaut tikai ar brīdi, kad mēs varēsim noteikt mācību vielu un ar vācu mācības spēkiem — piem., vācu valodas skolotāju — palīdzību ietekmēt skolu darbību. Vācu skolās Latvijā varētu uzņemt pārvācošanas cienīgus latviešus.

Es domāju, ka būtu iespējams un nepieciešams ierobežot latviešu politiskās tiesības, it sevišķi liedzot viņiem jebkāda veida centrālu latvisku vadību: tomēr domāju, ka būtu vietā, personiskā un saimnieciskā ziņā viņus apmierināt.

Atceļot visus boļševiku ierobežojumus, mums jāļauj pirmām kārtām latviešu zemniekam saimnieciski atkopties. Lai izvairītos no lielākiem nemieriem laukos un lai aizkavētu, ka cieš lauksaimnieciskā ražošana, pagaidām nedrīkstētu aiztikt arī tos saimniekus, kas pie savas zemes tikuši 1921. g. agrārās reformas ietvaros. Pārējos iedzīvotājos nedrīkstētu radīt iespaidu it kā viņus saimnieciski izmanto. Cik kaŗa saimniecības apstākļi pieļauj, mums viņiem jānodrošina darbs, izpeļņa un apgāde. Tad viņi arī turpmāk atbalstīs vācu

varu un stiprinās savu darba gribu, bez kuŗas katrs darbs ir bezvērtīgs.

Savā tieksmē izcelties latvietis ir ļoti jūtīgs, tāpēc viņu šajā ziņā nedrīkstētu lieki aizvainot. Citā iestādē apsvērto domu liegt latviešiem uzturēties vācu pilsētas daļā, viņi uzskatītu par smagu apvainojumu. Viens vienīgs šāda veida izkārtojums spēj sacelt iedzīvotāju noskaņojumu pret mums. Bija kļūda pārkrustīt latviešu ielu nosaukumus vāciskos vārdos. Pēc fīrera rīkojuma nolūks šo zemi uz visiem laikiem pakļaut vācu pārvaldei, nedrīkst klaji izpausties. Nosaucot ielas par 'Adolf Hitler', Hermann Goering 'ielām u.t.t. Šāds nodoms kļūst acīm redzams. Manuprāt, vēl kādu laiku varētu paciest latviskus simbolus, karogus un piemiņekļus, ja vien tos neizmanto demonstrācijām pret vācu varu. Tos aizliedzot, tie tikai iegūtu sevišķu nozīmīgumu. Ja tos ignorētu, apzinoties mūsu neapstrīdāmo varu, tie laika tecējumā zaudētu savu izteiksmes spēku un jēgu.

Mūsu politiskā darba otru posmu raksturo nolūks Latvijā noņemt vācu kolonistus un pārvācot rasiskā ziņā vērtīgus latviešus. Jau šai vietā jāaizrāda, ka abi šie centieni varētu runāt viens otram pretī. Latviešu vecsaimnieki ir tā viņu tautas daļa, kas ir visvairāk pārvācošanas cienīga un atsaucīga. No otras puses kolonizācija pirmām kārtām nozīmētu noņemšanu laukos un tās ietvaros, latviešiem būtu jāatbrīvo vieta vāciešiem, jo vecsaimnieku apgabalos paredzēts noņemt tikai vāciešus. Latviešu zemnieks savā raksturā ir konservatīvs un tik stipri pieķēries dzimtenei, ka, noņemot viņu piespiedu kārtā austrumu apgabalos, viņš atbildētu ar skaidru naidu pret vāciešiem, tādējādi vairs nebūdam piemērots pārvācošanai. Jau šobrīd plašā mērā iespējams noņemt vācu kolonistus izklaidus starp latviešiem, jo daudzas sētas boļševiku slepkavību

vai pēcnācēju trūkuma dēļ ir pamestas vai drīz tādas būs. Tādējādi vecajā latviešu teritorijā izveidotos jaukts latviešu un vācu iedzīvotāju sastāvs, tā radot drošākos pamatus tautu saplūšanai un līdz ar to zemnieku pārvācošanai.

No rases viedokļa raugoties, arī latviešu inteligences starpā noteikti atrodami darbinieki, kas būtu pārvācošanas cienīgi, bet šo aprindu politiskā nostāja pārvācošanu aizkavēs. Šiem elementiem varētu ierādīt "eiropiskās kultūras uzdevumu" Krievijā, kur svešā vidē, viņi būtu spiesti lojāli sadarboties. Tur viņi varētu palīdzēt aizpildīt milzīgos inteligences robusus krievu tautā un ievērojami atvieglināt mūsu pārvaldes uzdevumus.

(Paraksts) Trampedachs (55)

Tas ir viens no nozīmīgākajiem dokumentiem, kas atklāj vāciešu okupācijas politiku Latvijā. Tās skaidri izteiktais mērķis ir latviešu tautas iznīcināšana, zemes kolonizēšana un iekļaušana Vācijā. Trampedachs, būdams Latvijas vācietis, līdz kara beigām RK vadīja svarīgāko politisko nodaļu, tā būtiski noteikdams okupācijas varas rīcību. Pagaidām tomēr atstājam pie malas Trampedacha Latvijas stāvokļa analīzi un skaidri izteiktos plānus par latviešu tautas iznīcināšanu un lietojamām metodēm. Mūsu iztirzājamās problēmas sakarā atslēgas vārdi ir; "Tādēļ vispirms jāizslēdz jebkāda centrāla latviešu vadība, kas jebkādā veidā jebkur rodas no latviešu pilsētu inteligences". Berlīnes ieceltie padomdevēji tomēr tādā gadījumā varētu darboties kā novada komisāra padomdevēji. Rakstā arī tiek atklāts, kā GD radušies aizmugures armiju pavēlnieka laikā un ka to "pieciešana" ir "nepiedodama kļūda". Lābss piezīmējis malā: "Ļoti svarīgi". Tas nozīmē, ka AM domāja tāpat kā Trampedachs. Te vēl jāpiezīmē, ka tas attiecas uz latviešu

LOC pašradītājiem GD, jo Trampedachs raksta 16 . augustā, pirms Dankera oficiālās stāšanās, pareizāk, pirms viņa oficiālās iecelšanas amatā 21 . augustā.

1941 . gada vasarā līdz ar vācu armiju ieradās Kleists, jau izraudzīts par AM Baltijas nodaļas vadītāju, bet pagaidām piekomandēts pie Ziemeļu armijas grupas virspavēlnieka. Arī viņš raksta ziņojumu AM, kas ļauj vēl dziļāk ieskatīties 1941. g . vasaras notikumos.

Papildinot manu 22 . jūlija ziņojumu par militāro iestāžu politisko darbību, es paziņoju sekojošo: Kādreizējais Vācu pilsētas teātris Rīgā bija līdz pasaules kaņam baltiešu vācietības kultūralais centrs, un tam vajadzētu arī nākotnē kļūt par vācietības politikas centru Ostlandē. Latvieši baidās zaudēt teātri un izmantoja manu četru dienu prombūtni (pārrunām ģenerālstāba un vadoņa galvenajā mītnē, kā arī pie Lozes, Rentelna un Drekslera Kauņā), lai vācu iestādes pārsteigtu ar plānoto latviešu koncertu Nacionālajā operā, kaut gan parastā sezona vēl nemaz nebija sākusies.

Propagandas nodaļas Latvijā uzdevumā kāda latviešu Ulmaņa vīra Valdmaņa iecelta mākslas un sabiedrisko lietu pārvalde šo koncertu, aizmugures armijas pavēlniekam piekrītot, ar pievienoto programmu realizēja. Teksti, acīm redzot, netika pārbaudīti, jo līdz šai dienai tie nebija dabūjami ne no kādas vietas (prop. Nodaļas vai pavēlnieka Ic.) . Programma pievienota.

Vienlaicīgi latvieši arī uzsāka operas un baleta sezonu.

Pēc manas vakardienas sarunas prop. nodaļā, ar trīs paredzētajām izrādēm šis pasākums izbeigsies un neko neuzsāks, kamēr vācu spēki pārņems šo darbu. Latviešu lietošanā varētu būt vecais krievu teātris ar nosaukumu "Latviešu tautas teātris". Aizmugures armijas pavēlnieka padomdevējs šai lietā bija prof. Klumbergs, kuŗš koncerta starpbrīdī latvieti Valdmani

un dažus citus latviešus iepazīstināja ar pavēlnieku, bet to starpā nebija neviens no mūsu ieteiktajām aprindām.

Paredzams, ka aizmugures armijas apgabala vadība kādu laiku paliks Rīgā, tāpēc nolēma iekārtot militāru pārvaldi svarīgākajās dzīves nozarēs. Tādam nolūkam aizmugures armijas pavēlnieks uzņēma sakarus ar latviešu aprindām. Atkal pēc Klumberga padoma, kuŗam nav nekādu politisku aizspriedumu un kam patīk strādāt, tika pieaicinātas aprindas, no kuŗām Valdmanis izveidoja kabinetu. Šīs personas nepārbaudīja, bet uzklauzīja šo kungu domas par mūsu ieteiktajām personām. Valdmanis paskaidroja, ka tie esot ļaudis, kuŗiem var dot naudu, bet ne roku, jo tie esot Vācijas nopirkti.

Lielā latviešu masa skatās izbrīnējusies uz šo vāciešu bezjēdzīgo politisko jucekli, un tic, ka no tā jāsecina, ka reichs negrib pieņemt latviešu gatavību atteikties no pašu valsts, pat pašu tautas, bet ka tam ir (valsts) atjaunošanas nodoms. Kāds latvietis man paskaidroja, ka vajagot tikai Kārlīti Ulmani atsaukt atpakaļ, lai šo procesu uzskatāmi noslēgtu.

Tā kā pozitīvs politisks izveidojums reicha izpratnē militārām iestādēm ir ļoti grūts un neērts, kamēr no otras puses Klumberga ierosinājumi neparedz atļaut rīkoties latviešiem, kas paši piedāvājas, ir nepieciešama tūlītēja noteikta skaidrība politiskajā stāvoklī, kas panākama, Klumbergu tūliņ atsaucot uz Kēnigsbergas ārējo spiegošanas nodaļu, kas viņu te atsauc. SD un šejienes saimnieciskās iestādes Klumbergu noraida aiz vairākiem iemesliem.

Ja šī atsaukšana nenotiek, man kļūst neiespējama latviešu attīstības veidošana un tai pašā reizē Igaunijai tiek radīti vissliktākie priekšnoteikumi. (56)

No šī raksta jau zināms, ka militārās iestādes nolēmušas uzņemt sakaru ar latviešiem tādēļ, ka bijusi

paredzama ilgāka palikšana Rīgā. Šais jautājumos padomdevējs bijis Klumbergs. Darbā tad ir iesaistītas „apriendas, kuņas Valdmanis iecēla.” Par to Kleista dusmas bija tik lielas, ka viņš Klumbergu apzīmēja par politisku nejēgu un prasīja tūlītēju viņa atsaukšanu uz Vāciju, kas arī uzreiz notika.(57) Tāda „kabineta” radīšana nebija paredzēta Vācijas plānos. Valdmaņa asos izteikumus par Berlīnes ieceltajiem cilvēkiem un viņa paša lomu pārvaldē apskatīsim turpmāk.

Pēc iepazīšanās ar šiem dokumentiem, varam noslēgt pārskatu par vācu okupācijas pirmo posmu. Aina sekojoša:

1. Berlīne bija iecēlusi Dankeru un viņa palīgus par padomniekiem GK. Tie Latvijā bija ieradušies jūlijā, bet darbu nevarēja uzsākt, jo Rīga un Vidzeme bija joprojām pakļauta militārajai pārvaldei. Tādēļ arī vācu civilā pārvalde, kam bija pakļauts Dankers, šai laikā nevarēja darboties.

2. Ar Klumberga starpniecību Valdmanis un citi tika iepazīstināti ar pavēlnieku Deroku minētajā koncertā. Tas noveda pie tā, ka pēdējais uzticēja latviešu pārvaldes lietu kārtošanu Valdmanim un latviešu GD.

3. Dankera grupa varēja uzsākt savu darbību tikai reizē ar vācu civilo pārvaldi. 1. septembrī. Taču tad jau divus mēnešus bija darbojušies militārajai pārvaldei pakļautie latviešu GD. Tas izraisīja atklātu cīņu abu grupu starpā. Ka tā bijusi asa, liek nojaust Valdmaņa vārdi, ka Dankeram un viņa palīgiem var dot naudu, bet ne roku, jo tie ir Vācijas nopirkti. Dankera palīgi, klusu ciešot, tiek nobīdīti malā. Ar Klumberga un militāro iestāžu palīdzību, Valdmanis un viņa „kabinets” ar straujo rīcību bija vācu civilo pārvaldi 1. septembrī nostādījis notikušu faktu priekšā.

4. Dankera un viņa četru palīgu darbība, patiesībā līdzdarbība, notika Dankera vadītās iekšlietu un

personāla lietu ģenerāldirekcijas paspārnē. Vācieši visā šai periodā viņu uzskata par vienpersonīgu autorizētu padomdevēju.

5. Praktiski Latvijas bijušās ministrijas vada iepriekš minētās personas, privāti apzīmētas par ģenerāldirektoriem, kas norādījumus saņem un atbild GK attiecīgo nodaļu vadītājiem.

Rozenbergs tikai 1942. g. 7. martā izdeva noteikumus par GD darbību. Iecelšana uz šo noteikumu pamata nobeidzās tikai 9. maijā. Ar to noslēdzās pirmais posms, kas bija sācies 1941. g. 1. jūlijā. Patiesībā process līdz GD iecelšanai bija visai sarežģīts. Pēc tam, kad Berlīnes izraudzītiem Dankera palīgiem nebija izdevies pārņemt bijušo ministriju vadību, Dankeram bija jāpieņem par saviem palīgiem tie, kas šais vietās jau bija kopš jūlija sākuma. Tie ar Dankeru priekšgalā praktiski veidoja tā saukto pašpārvaldi jau pirms 7. marta oficiālā rīkojuma. Tā sāka rakstīt savus sēžu protokolus 1942. g. 6. janvārī ar pirmo numuru.(58) Tas ir pirmais mēģinājums oficiāli radīt kollektīvu pārvaldi. Šis dokuments ir nozīmīgs arī citādā ziņā. Sapulcējušies seši vīri apzīmē sevi par „vietējo iestāžu ģenerāldirektoriem,” ne par pašpārvaldi. Viņi grib sapulcēties „vienreiz vai vairākreiz nedēļā” un šais „padomes sēdēs pārrunāt un pieņemt noteikumus. Lai to varētu veikt, „mēs uzskatām par nepieciešamu, ka par padomes priekšsēdi būtu jāvēl Dankers un par viņa vietnieku Valdmanis.” Protokolu ir parakstījuši Dankers, Skujevics, Celms, Ūze, Sīlis, Valdmanis, Bulle, Zankevics, Vanags un Jurevics. 13. janvāra sēdē Dankers iepazīstina pārējos ar jauno satiksmes GD Leimani un 20. janvāra sēdē ar vēl vienu jaunu — iekšējās drošības GD Veisu, agrāk Berlīnes izraudzīto Dankera palīgu. Maigi izteikta vēlme palika tikai vēlme. Vācieši okupētajā Latvijā nebija paredzējuši tādu kollektīvu pārvaldi, padomi. Ka GK

attiecīgo nodaļu vadītājiem pakļautajiem GD patiks sapulcēties un par savām sapulcēm rakstīt arī protokolus, bija viņu privāta lieta. Tā tas palika līdz pat okupācijas laika beigām. Bez tam viņi amatos vēl formāli 1942. g. janvārī nebija iecelti, bet darbojās praktiski.

Tāds stāvoklis nebija uzturams ilgi, to saprata arī vācieši. Pēc intensīvas sarakstes Berlīnes un Rīgas starpā 1942. g. 7. martā Rozenbergs izdeva pieminētos noteikumus par GD darbību.(59) Pēc tam tūlīņ sākās tikpat intensīva sarakste šo iestāžu starpā par amatos ieceļamām personām. Te Berlīne un Rīga nepavisam nebija vienis prātis. Taču jau 1942. g. 25. martā GK prasīja RK piekrišanu šādu GD iecelšanai: iekšlietu — Dankers, saimniecības — Zāgars, finanču — Skujevics, tieslietu — Valdmanis, izglītības — Prīmanis, satiksmes — Leimanis.(60) To skaits bija samazināts no 11 uz 6, dažas GD apvienojot, dažas likvidējot. Ierosinājums skaitu samazināt nāca no RK,(61) bet GK taisnojās, ka viņam vēl tālāk samazināt nav iespējams, jo tas „polītiski būtu ļoti apšaubāms. Jo mazāks GD skaits, jo vairāk varas apvienojas atsevišķajā GD. Tādu panākumu es neuzskatu par vēlamu. Visvairāk es tomēr baidos no noskaņojuma, ko tāds ierobežojums izraisītu. Es esmu drošs, ka latviešu aprindas to uztvers, ka vispirms mums ar vērienu apsola zemes pašpārvaldi, lai pēc tam atņemtu mums no tā, kas mums bija.”

Viņš arī paskaidro, no kādiem apstākļiem viņš ir vadījies, izvēloties personas. Tie ir četri; kas politiski nevainojami un vāciešiem draudzīgi, par kuņiem var cerēt, ka tie lojāli izpildīs GK rīkojumus, „kas apliecina savu piederību latviešiem, bet ir pārliecināti, ka patstāvīga Latvija nekad vairs neradīsies, un tādēļ viņi ir gatavi ciešā sadarbībā ar vācu dienesta vietām palīdzēt zemes

iekļaušanai Lielvācijas dzīves telpā — vai nu kā aizsargājamu valsti, protektorātu vai valsts novadu, kas bauda latviešu tautas cieņu un ievērību un netiek uzskatīti par reicha algotiem aģentiem.” Tā ir skaidra valoda vāciešu pašu starpā. Tā kvalificēja šos sešus jaunieceļamos GD. GK arī atzīst, ka viņiem ir bijušas grūtības tādus atrast. Vislielākās šaubas viņiem ir par Dankeru;

„Es esmu nodomājis Dankeru pagaidām atstāt viņa amatā, lai gan esmu pārliecināts, ka viņam tāda amata pildīšanai trūkst nepieciešamās garīgās un personīgās spējas. Dankers uzrāda maz iniciatīvas, viņam ir maz paša spriešanas spējas, no pārvaldes lietām zin ļoti maz. Es tomēr vispirms izšķīros par viņu, jo es neesmu varējis atrast spēku, kas atbilst visām prasībām.”

Iebildumi pret Dankeru nav politiskas, bet personīgas dabas. Viņš nav spējīgs veikt vāciešu uzticētos pienākumus. Īstais vīrs būtu Valdmanis. Viņa vārds parādās visā turpmākajā vācu sarakstē un izraisa asas pretešības, bet par to rakstīts turpmāk atsevišķā nodaļā.(62) Rozenbergs pēc sarakstes ar RK ģenerāldirektoru iecelšanas lietā 1942. g. 25. aprīlī rakstīja GK, ka viņam ir iebildumi pret Valdmaņa iecelšanu par tieslietu GD, bet ka viņš par negatīvajām konsekvencēm pilnīgu atbildību uzliek RK un GK.(63) Var saprast, ka GD iecelšana notikusi laikā starp šo rakstu, t.i. 25. aprīļa, un 9. maiju, kad GK tos ieveda amatā un kad presē parādījās raksts „Jaunie ģenerāldirektori”.(64) Latviešu pašpārvaldes GD ar to bija oficiāli kļuvuši par vācu okupācijas varas ierēdņiem. Viņiem tādēļ bija arī jādod vācu ierēdņu uzticības zvērests.(65) Tas skanēja: „Es zvēru: es būšu uzticīgs un paklausīgs vācu valsts un tautas vadonim Ādolfam Hitleram, ievērošu likumus un apzinīgi izpildīšu amata pienākumus, tik tiešām kā Dievs man palīdz.”(66)

Te ir vietā jautājums, kādas bija pašpārvaldes tiesības? Termins pats par sevi — „pašpārvalde” — lika domāt, ka ar to latviešu GD bija piešķirtas kādas latviešu tautas pārvaldīšanas tiesības. Par to, kādas šīs tiesības ir, ziņas sniedz Rozenberga 1942. g. 7. marta noteikumi. Zīmīgākais ir atrodams II, 1 izteikumā:

„Ģenerāldirektori var — un proti, katrs savā darbības laukā — izdot noteikumus. Tam ir nepieciešama GK piekrišana. Tos pēc šīs piekrišanas saņemšanas, iekšlietu ģenerāldirektors sagatavo un izsludina īpašā sludinājuma lapā.”

Bet tūliņ tālāk II, 4:

„Ja vācu reicha vajadzības prasa, GK var noteikt, ka kādu pašpārvaldes iestādi (ieskaitot pagastu pašpārvaldi) pārvalda ar pilnvaru kāds sevišķs pārvaldnieks. Šis pārvaldnieks savā darbībā ir neatkarīgs no pašpārvaldes, ciktāl to katrreiz nosaka GK.”

Praktiski tas nozīmē, ka, pirmkārt, nekāda pašpārvalde kā kolektīva iestāde nebija, bet katrs GD par sevi bija tieši pakļauts GK, resp. attiecīgās nodaļas vadītājam. Otrkārt, katram GD par katru publicētu noteikumu iepriekš bija jāizprasa GK atļauja un piekrišana. Tādēļ termins „pašpārvalde” ir tukšs vārds.

Reizē ar šiem noteikumiem Rozenbergs izdeva arī noteikumus par to praktisko lietāšanu. Tie runā vēl skaidrāku valodu. To ievadā viņš saka:

„Pašpārvaldes iestāžu uzraudzība ir jāizdara tā, lai no vienas puses, tām ir izjūta, ka tām ir zināma patstāvība un pašatbildība, bet lai tās, no otras puses, neko nevar uzsākt, kas runā pretim vācu vajadzībām. Tādēļ vadībai absolūti ir jābūt vācu rokās. Pašpārvaldes iestādēm ir bez ierunām jāizpilda vācu dienesta vietu norādījumi bez tiesībām pārbaudīt to saturu, jo par norādījumiem atbildīgā noteicēja ir vācu iestāde un ne vietējā.”

Šis ievads norāda uz lomu, kāda pašpārvaldei ir vācu pārvaldes ietvaros. Tā kļūst vēl skaidrāka ar ieskatīšanos šo noteikumu 2. norādījumā.

„Latvijas ģenerālapgabalā ģenerāldirektori nedrīkst kļūt par viengabalainu valdības kollēģiju, bet tiem jāpaliek par patstāvīgām, blakus esošām centrālām iestādēm ģenerālapgabalā. Tādēļ arī nav radīta nekāda kopīga galva, bet lai atvieglotu pārraudzību, iekšlietu ģenerāldirektors ieguvīs nedaudz izcilāku stāvokli.”

Cik svarīgs ir bijis šis norādījums, rāda tiešais turpinājums:

„Kopīgās pārrunās priekšsēdis ir amatā vecākais, vienādā vecumā, tas, kas ir gados vecākais ģenerāldirektors, arī gadījumos, kad piedalās GK un nav to rezervējis sev jeb savām pilnvarotajām personām. Tādas pārrunas līdz ar to darba kārtību laikus ir jāpaziņo GK.”

Šie noteikumi pilnīgi atklāja patieso stāvokli, bet lai to slēptu, noteikumos bija sevišķs norādījums. GD bija dotas tiesības izdot rīkojumus, bet tikai ar iepriekšēju GK pārbaudi un piekrišanu. To nedrīkstēja zināt latvieši, jo tad sabruktu priekšstats par pašpārvaldi. Tādēļ Rozenbergs pat gāja tiktāl sīkumos, ka uzrakstīja priekšā, kā tādi rīkojumi jāformulē. Sagatavošanas un izsludināšanas formula skan; „Šis GD rīkojums...ir sagatavots un pasludināts (pēc tam teksts ar datumu un ģenerāldirekcijas vārdu, ne ģenerāldirektora vārdu(!).” Pie tā pievienota izteiksmīgā Rozenberga piezīme: „Sevišķai ievada formulai ir jāizpaliek, kuŗā tiek norādīts uz GK pilnvarojumu rīkojumu izdot.” To apstiprina arī Dankers. Viņš saņēmis 1942. g. 15. aug. GK rakstu, kuŗā esot rakstīts: „Visi rīkojumi un izpildnoteikumi iesūtami manai apstiprināšanai pirms izsludināšanas. GD rīkojumi jāizsludina bez ievada formulas, it sevišķi nevar atsaukties uz

saņemto pilnvaru, vai uz ģenerālkomisāra doto piekrišanu.”(67)

Iepazīšanās ar Rozenberga 1942. g. 7. marta noteikumiem un to lietāšanu, tā sakot, pārvaldes tiesībām, atklāj divas lietas. Pirmkārt, latviešu pašpārvaldei ir jādzīvo ar „jūtām, ka tai ir patstāvība un pašatbildība.” Te sevišķi jāievēro vārds „jūtas.” Tie nebija oficiāls likums, bet tikai Rozenberga interni noteikumi RK un GD zināšanai, pareizāk, tie bija domāti kā apkārtraksts.(68) Pašpārvalde, kā to labi zināja Rozenbergs, nebija paredzēta Hitlera Latvijas aneksijas plānos, tādēļ sarunā ar Hitleru 1942. g. 8. maijā Rozenbergs tam izskaidroja, ka šie noteikumi nekādā gadījumā nekavēs vāciešu nākotnes plānus.(69) Otrkārt, šie noteikumi nebija domāti kā formāls juridisks pamats GD darbībai. To no gadījuma uz gadījumu neatkarīgi no tiem noteica GK.

Pēc pašpārvaldes iecelšanas, sākās plaša propagandas akcija vispirms DZO un pēc tam visā latviešu presē, ka latvieši tagad ieguvuši savu „valdību”. Tā bija apzināta un veikla tautas maldināšana. No šī brīža ieceltie GD piedalījās savas tautas maldināšanā. Vācieši savu uzraudzību veica konsekventi un stingri. To ilustrē pāris zīmīgu gadījumu.

Dankers 1942. g. 18. maijā bija izsludinājis noteikumus par ierēdņu nodarbināšanu lauku darbos.(70) Uz to tūlīt reaģēja GK administratīvā nodaļa, un atgādināja, ka šis rīkojums nav tai iepriekš īstā laikā iesniegts, kā tas bija minētajos noteikumos paredzēts.(71)

Gadu vēlāk Dankers 1943. g. 21. maijā pašpārvaldes vārdā publicēja savu bargo rīkojumu (piedraudot ar kaŗatiesu) par virsnieku un instruktoru reģistrēšanu, kas līdz tam nebija paklausījuši iepriekšējam rīkojumam,

to izdarīt līdz 5. jūnijam.(72) „Iepriekš minēto rīkojumu 1943. g. 25. maijā iekšlietu GD ir publicējis DZO, bez kā šis rīkojums būtu iepriekš iesniegts, izprasot atļauju” GK. GK nodaļas vadītājs, kas šo rakstu ir adresējis pašam GL, prasa vai Dankers par tādu rīcību saucams pie atbildības.(73)

1942. g. 7. marta noteikumi gan formāli paredzēja, ka Dankeram ir jāpublicē arī visi citu GD rīkojumi. Patiesība ir tāda, ka latviešu GD bija tikai tehniski darbinieki rīkojumu publicēšanai un izpildīšanai.

Atsevišķs jautājums šai sakarā ir latviešu GD kā kollektīvs. Jau iepriekš minēts, ka sēžu protokolus sāka rakstīt 1942. g. 6. janvārī. Tas tā turpinājās visu okupācijas laiku un vēl pēc tam Vācijā. Rozenberga 1942. g. 7. marta noteikumi sevišķi pasvītvoja, ka tāda kollektīva nav, ka katrs GD darbojas par sevi un katrs atbild pats GK. Ja tie kādu jautājumu apspriestu kopīgi, tad par to laikus ir jāziņo GK, līdz ar to arī paziņojot kādus jautājumus paredzēts pārrunāt. Minētajos noteikumos arī sacīts, ka nedrīkst rasties iespajds par kādu kollektīvu valdīšanas formu. Ka arī tas bija domāts ļoti nopietni, rāda atkārtotie norādījumi uz to.

Pēc GD iecelšanas 1942. g. maijā, sākās to darbības organizēšana. Process prasīja laiku, jo šai lietā bija jāizsakās visām GK nodaļām un viedokļi jāsapkaņo. Kultūras nodaļas vadītājs Strickis savā atsauksmē par jauno pašpārvaldi raksta GK zīmīgus vārdus: „Pēdējā rindkopā ir minēta kāda ģenerāldirektora padomes kanceleja. Es domāju, ka saskaņā ar Berlīnes rīkojumu tas nav vēlams, jo taču ģenerāldirektoru padome kā institūts nedrīkst būt.”(74) Pēc pāris mēnešiem Dankers saņēma ļoti noteiktu GD rakstu:

„Kā es esmu konstatējis, jūsu dienesta vietā ir kāda ‘ģenerāldirektora padomes kanceleja.’ Tā kā sa-

skaņā ar organizācijas noteikumiem nav kopīgas valdības kollēģijas, vēl vairāk, ģenerāldirektori ir patstāvīgas viena otrai blakus esošas centrālas iestādes, apzīmējums 'ģenerāldirektoru padome' var viegli novest pie pārpratumiem. Nav arī vajadzīga sevišķa kanceleja, lai sagatavotu ģenerāldirektoru kopīgas pārrunas. Pietiek, ja kādas citas kancelejas ierēdņiem uzdod pastāvīgi nodarboties ar šiem jautājumiem. Tādēļ es lūdzu gādāt par to, lai iepriekš minētā kanceleja tiktu likvidēta un vairs netiktu lietots apzīmējums 'ģenerāldirektoru padomes kanceleja'."(75)

Dankers mēnesi vēlāk paziņoja, ka tā „līdzšinējā” formā ir likvidēta.(76)

1943. g. 29. janvārī GK pie sevis bija aicinājis visu pašpārvaldi, lai pārrunātu leģiona dibināšanu, latviešu tautas pieauguma veicināšanu, ierēdņu apcietināšanu un pašpārvaldes stāvokli.(77) Šīs sēdes laikā Valdmanis vairākkārt lietoja vārdus „mans šefs ģenerālis Dankers.” Sēdes beigās Drekslers aizrādīja, ka latviešu pašpārvalde neesot nekāda kolektīva pārvaldes iestāde ar prezidentu priekšgalā. Prezidenta neesot, tādēļ viņam esot jāaizrāda, ka tādai ģenerāļa Dankera uzrunai nav vietas. Tad varētu arī notikt, ka mēs varētu atsaukties uz to, ka ģenerālkomisārs netieši atzīst valdību. Ar to loks bija noslēdzies. Reižu reizēm vāciešu iestādes latviešu GD bija metušas sejā, ka pārvalde nav ne kolektīva iestāde, ne valdība. Neskatoties uz to, pašpārvalde sapulcējās kopīgās sēdēs un par tām arī rakstīja protokolus.(78) Neviens no GD vēlāk nav izteicies, kādēļ tas darīts. Viena lieta ir skaidra. Tas notika ar Dankera gādību un viņa kancelejā. Tādēļ arī jādomā, ka viņš to ir darījis savās interesēs, proti, lai vienmēr varētu atsaukties uz GD kolektīvu. To viņš arī atkārtoti darījis savos iesniegumos vāciešu un vēlāk arī amerikāņu iestādēm. Protams, tam nebija nekādas juridiskas

nozīmes, jo kā redzējām, katram GD pašam bija jāatbild vāciešu priekšā par sevi.

Blakus sevis segšanai Dankers ar tādām sēdēm panāca vēl divus citus mērķus. Pirmkārt, viņš radīja GD kollektīvam iespaidu, ka viņi visi kopīgi "valda." Tam bija liela propagandas nozīme iepriekš minētajā tautas maldināšanā. Otrkārt, šais sēdēs Dankers dzirdēja atklātas pārējo GD domas un uzskatus par okupācijas varu. Sākuma periodā vairākums GD piederēja Ulmaņa "kliķei." Dankeram bija uzdots turēt to "šachā." Tas bija viens no iespaidīgākajiem līdzekļiem, kā to darīt. Te var pievienot piezīmi, ka šādas sēdes varēja notikt tikai ar GD un SD ziņu un piekrišanu. Tās kalpoja šo iestāžu interesēm.

Saskaņā ar Rozenberga 1942. g. 7. marta noteikumiem GD bija iecelti un tādēļ varēja sagaidīt, ka viņi sāks darboties. Taču tā tas nebija. Īsi un kodolīgi GD rakstīja Dankeram jau 1942. g. 13. jūlijā, tikai pāris mēnešus pēc GD iecelšanas: „Pirms es šo plānu apstiprinu, es atkārtoti atgādinu kāda plāna paraugu, ka uzdevumi un piekritība ir sadalāmi tagad esošajās 6 ģenerāldirekcijās. Visu organizatorisko rīkojumu piemērošana uzbūvējamai pašpārvaldei pašreizējā brīdī ir jāaptur.”(79) Visiem saviem nodaļu vadītājiem Drekslers paziņoja, ka tas jādara, lai visas nodaļas savus noteikumus varētu saskaņot. Nodaļas tomēr nekad tos nesaskaņoja un pārvalde nekādus skaidrus un saistošus noteikumus savai darbībai neieguva. Tāds stāvoklis turpinājās pat līdz 1944. g. martam. Šai laikā notiek neskaitāmas sēdes, strīdi un pat asas cīņas dažādu okupācijas iestāžu un personu starpā. Aina ir atbaidoši chaotiska.(80)

Pie šīs vāciešu iekšējās cīņas varam apstāties tikai tik daudz, cik tā ir nozīmīga pašpārvaldes darbības izprašanai. Cik situācija bija sarežģīta un sāpīga, rāda

tas, ka GK rakstīja garu privātu vēstuli 1942. g. 29. decembrī Rozenbergam.(81) No vienas puses tā ir taisnošanās, ka viņš latviešu pašpārvaldes locekļiem ir devis iespēju izteikties brīvi. „Šis veids līdz šim ir izrādījies labs. Ir gan kādreiz kritis no pašpārvaldes puses kāds atklāts vārds pret mani, taču es līdz šim esmu atraidījis nepamatotus vai arī formāli nepiemērotus iesniegumus vai kritiku.” Tā esot bijusi viņa vadlīnija bet viņam esot iespāids, ka Rozenbergs nepiekrītot „šādam virzienam manā pašpārvaldes darbības izveidojumā.” Viņam netrūkst arī stiprāku vārdu, jo viņš nav vēlējies par GD iecelt „salmu lelles.” „Tādas salmu lelles nozīmīgam darbam pašpārvaldē es toreiz nebūtu atradis un neatrastu arī šodien. Man ir pārliecība, ka ir labāk valdīt ar vīriem, kas riskē ar atklātu vārdu, nekā kad kāds ir apmierināts ar pielīdējiem un salmu lellēm, kas eventuāli aiz muguras mēģina panākt to, ko atklāti neuzdrīkstas teikt.” Šī taisnošanās nu gan bija lieka, jo vēstules beigās lasāma viņa vilšanās: „Es tomēr katrā ziņā atļaujos norādīt, ka pēc visas līdzšinējās notikumu attīstības, zemes pašpārvalde ir pieņēmusi citu seju, nekā es sākumā gribēju. Es esmu tanīs domās, ka zemes pašpārvalde, kā tā izveidota saskaņā ar organizācijas noteikumiem, nav vairs paturama.”

Vēl pusgadu vēlāk, 1943. g. 19. jūnijā, Drekslers raksta plašu rakstu ar pārskatu par savu darbību, sākot ar savu stāšanos amatā 1941. g. 1. septembrī, un grūtībām ar pašpārvaldes izveidošanu.(82) Vērtējot 1942. g. 7. marta noteikumus viņš saka: „Organizācijas noteikumu mērķis, izveidot pašradošu zemes pārvaldi vācu vadības uzraudzībā, nekad nav sasniegts. Organizācijas noteikumi nav tādēļ devuši nekādu labošanu pašpārvaldes vai politiskajā stāvoklī, bet drīzāk gan pasliktināšanos. Kā es iepriekš norādīju, 1942. g. pavasara otrie organizācijas noteikumi pēc zemes

pašpārvaldes uzskatiem nekad nav tikuši ievēroti." Tā bija pagājis pusotra gada, bet GD nebija ieguvuši saistīgus noteikumus savai darbībai.

1943. g. 6. augustā, vēlreiz kritizēdams Lozes politiku, atzīmē savu viedokli: „Es pie tam pilnīgi apzinīgi esmu balstījies nacionālās aprindās, jo tikai šīm aprindām ir vajadzīgais ieskats par kopējās cīņas nepieciešamību un iekšķīgais godīgums, kāds tam ir nepieciešams.”(83) Turpat turpinājums: „Pretim citiem Ostlandes apgabaliem zemes pašpārvalde manā ģenerālapgabalā līdz par šodienai nav galīgi iecelta.” Aizstāvoties kā pret Rozenbergu, tā Lozi, Drekslers sarūgtinājumā ir teicis šos visai asos, bet patiesos vārdus. Tā pat vēl 1943. g. augustā pašpārvalde nebija galīgi iecelta. Tas arī nekad nenotika.

Šo apstākļu dēļ bija nobriedusi doma, ka pašpārvalde ir jāpārveido. 1943. g. 2. decembrī Loze raksta Rozenbergam, ka viņš ir apspriedies ar Latvijas un Igaunijas GK. Šai sanāksmē Drekslers teicis, ka „viņš jūtoties spiests līdzšinējos ģenerāldirektorus iespējami ātri atlaist, tam esot jānotiek arī tādēļ, lai rastos iespēja atrast jaunus vīrus ģenerāldirektoru vietām.”(84) Sēdes rezultātā Rozenbergs uzaicināja Lozi izstrādāt un viņam iesniegt pašpārvaldes pārveidošanas projektu.

Tanī pašā laikā 1943. g. rudenī Rozenberga ministrija nodarbojās ar Latvijas autonomijas projekta izstrādāšanu. Kad Rozenbergs to cēla priekšā Hitleram, tas to noraidīja.(85)

Vāciešu stāvoklis līdz 1944. g. sākumam bija visās frontēs tiktāl pasliktinājies, ka viņiem vienmēr vairāk bija jādomā par latviešu labvēlīgu noskaņošanu, gan leģiona dzīvā spēka rezerves, gan saimniecisku apsvērumu dēļ. Pašpārvaldes nenoteiktais stāvoklis šai

sakarā prasīja kādu nokārtojumu. Rozenberga nesekmīgais apmeklējums Hitlera mītnē ar autonomijas projektu izraisīja viņā pārdomas par iepriekš minētajiem Lozes 2. decembra rakstā izteiktajiem priekšlikumiem. Viņš 1943. g. 15. decembrī sasauca savas ministrijas augstākos darbiniekus uz apspriedi, kuņā piedalījās arī Loze un tā galvenās politiskās nodaļas vadītājs Būrmeistars un Drekslers. Paziņojis tiem, ka autonomijas plāni „nevar tikt īstenoti,” viņš iesaka pašpārvaldes pārveidojumu izdarīt uz viņa 1942. g. 7. marta noteikumu pamata (86). Šai sēdē tad tiek izteikta doma, ka iekšlietu ģenerāldirektoram jāpiešķir augstāks stāvoklis un ka tikai tam jāatbild GK priekšā. Ar to sākās intensīvas diskusijas AM, RK un GK dažādo nodaļu un darbinieku starpā. (87) Tā tas turpinājās ar dažādu intensitāti. Tanī izkristalizējās divi pretēji viedokļi. Viens, kaut cik piekāpīgāks, latviešiem ierādot kādu pakļautu vietu, otrs ļoti radikāls, latviešus pilnīgi izslēdzot, tos pārvācojot un izsūtot no savas zemes. Bet tās ir problēmas, kas ietilpst plašākā sakarā Vācijas Austrumu okupācijas politikā un nav apskatāmas šī darba ietvaros. (88)

Pāris dienas pēc 17. decembra apspriedes, Rozenbergs rakstīja valsts kancelejas šefam Lamersam (89), ka viņš tam nosūta savas „dienesta atzīmes” par latviešu pašpārvaldes pārveidošanu, un ka viņš vēl pirms gada beigām gribētu par šo lietu runāt ar Hitleru, lai turpinātu 16.-17. novembrī pasāktās personīgās sarunas. (90) Bet ja tas nebūtu iespējams, tad viņš lūdza Lamersu par šo lietu ziņot Hitleram un Bormanam kopīgi. Cik šī pašpārvaldes pārveidošana bijusi aktuāla, redzams arī no piezīmes, ka viņš par šo jautājumu ir rakstījis arī Himmleram un Ribentropam, un prasījis, lai tie savas atsauksmes par to nosūta Lamersam. Vēstules pielikumā, t.i. „Dienesta atzīmes” 9. pkt.

lasāms arī: „Atlaižami pašreiz amatā esošie latviešu ģenerāldirektori un viņu aizstāšana ar politiski lietīšķiem un personīgi piemērotākiem vīriem.” 22. decembrī Lamerss atbildēja, ka viņš Hitleram un Bormanam ir lietu cēlis priekšā, un ka Hitlers piekrit principā pārveidojumiem, bet ka tie ir jāizdara pamazām, Rozenbergam sazinoties ar citām valsts iestādēm un uzņemoties atbildību.(91) Šī Hitlera atbilde paziņota arī Himmleram un Ribentropam.

Loze nebija pietiekami ātri izstrādājis prasīto pašpārvaldes pārveidošanas priekšlikumu. Viņš pat bija liedzis tādu iesniegt Rozenberga nodaļas vadītājam Lābsam. Lozes palīgs Būrmeisters tūlīt saņēma pavēli ierasties Berlīnē un sniegt ziņojumu. Savkārt Loze 3. februāra telegrammā taisnojās un skaidroja Rozenbergam kavēšanās iemeslus. Vispirms tas bija jautājums par nepaklausīgo Rozenberga sievastēvu Vitroku, Rīgas virsbirģermeistaru: „Pēc vēlreizējas aprunāšanās ar ģenerālkomisāru Dreksleru, es ziņoju, ka jaunu ģenerāldirekciju nevar izveidot, ja nav izšķirts Rīgas jautājums. Arī pašpārvaldes vienkāršošana Latvijā ir grūta, ja Rīgai ir jāpaliek ārpusē. Tik ilgi, kamēr stāvoklis ziemeļfrontē nav kaut cik konsolidējies, arī šī iemesla dēļ nav iespējams izdarīt pārvaldes reformu.”(92) Šie iebildumi neko nelīdzēja. 1944. g. 22. februārī Rozenbergs izdeva jaunu rīkojumu RK.(93) Rozenberga noteiktās pārmaiņas pašpārvaldē Lozem šķita neizpildāmas. Tādēļ viņš tāpat kā ar Rozenberga 1942. g. 7. marta rīkojumu arī šoreiz oriģināltekstu noklusēja un tā vietā izdeva pašformulētu „paziņojumu.”(94) Bet kā visā okupācijas laikā, arī šis vispārējos vārdos izteiktais paziņojums izrādījās vairāk domāts propagandas vajadzībām, nekā praktiskai lietāšanai. To rāda Rozenberga papildus raksts Lozem.

Rozenberga 1944. g. 22. februārī izdotie jaunie noteikumi — Pārvaldes vienkāršojums — satur šādus punktus:

1. *Ģenerālkomisārs ieceļ pirmo ģenerāldirektoru un uz tā ieteikuma pamata ģenerāldirektorus, kā arī pašpārvaldes augstāko iestāžu vadītājus. Šo pēdējo vadītāju grupu nosaka ģenerālkomisārs ar Ostlandes reichskomisāra piekrišanu.*

2. *Visus citus pašpārvaldes ierēdņus ieceļ pirmais ģenerāldirektors uz attiecīgā ģenerāldirektora priekšlikuma pamata. Šīs tiesības ir pārnesamas.*

3. *Apriņķu vecāko un apriņķu pilsētu vecāko, pašpārvaldes augstākās tiesas prezidentu un šīs tiesas pirmo prokuru, kā arī universitāšu rektoru iecelšanai ir vajadzīga ģenerālkomisāra piekrišana. Ģenerālkomisāram ir tiesība ar reichskomisāra piekrišanu paplašināt to lauku, kurā ar viņa piekrišanu ieceļami pašpārvaldes ierēdņi. Viņš vispār var noteikt, ka pašpārvaldei savlaicīgi viņam jāpaziņo par paredzēto noteikto ierēdņu iecelšanu.(95)*

Šo noteikumu pēdējā 7. punktā ir sevišķi norādīts, ka joprojām ir spēkā Rozenberga 1942. g. 7. marta rīkojuma vārdi: „Es sev paturu tiesības noteikt, kā tos (ģenerāldirektorus) iecelt un atcelt, kā arī noteikt to skaitu un viņu darbības lauku.”(96) Lai RK labāk varētu orientēties jaunajos noteikumos, Rozenbergs par tiem izteicies speciālā rakstā, kurā tas īsi, punktu veidā atstāsta ministrijas augstāko darbinieku izteiktās domas.(97) Daudzo norādījumu starpā sevišķi interesants ir tas, ka latviešu pašpārvaldei pat neatļāva noteikt skolās lietājamās grāmatas. Rozenbergs uzaicināja RK, lai pārbaudāmo grāmatu sarakstā uzņem arī bioloģijas mācības grāmatas. Vēl skaidrāka viņa valoda ir akadēmiskā pētniecības laukā: „Pētniecības plānu izstrādāšanu es lūdzu nenodot patstāvīgai zemes pārval-

des izstrādāšanai, bet rezervēt ģenerālkomisāram noteikšanas tiesības.”

RK 8. martā raksta GK par šo jauno kārtību. Raksts vēl tālāk atklāja vāciešu aizmugures spēli.(98) Pirmā GD amats ir paredzēts kādam no piemērotākajiem GD, un tas nepieciešami nav jāsaista ar iekšlietu GD. Šai rakstā tālāk skaidrāk pateikts, kādas jaunas tiesības un pienākumus iegūst pirmais GD, proti:

„Pirmais ģenerāldirektors vada pašpārvaldi. Viņš, atbilstoši vācu vadības izdotajiem rīkojumiem un dotajiem norādījumiem, norāda vispārīgās līnijas pārvaldes darbā un ir atbildīgs ģenerālkomisāram, pirmām kārtām par pašpārvaldes kārtīgu darbību un par to, ka pašpārvalde ievēro noteiktās politiskās vadlīnijas un norādījumus. Viņš pārstāv pašpārvaldi pie ģenerālkomisāra pamatjautājumos un ar ģenerālkomisāra piekrišanu nosaka atsevišķo ģenerāldirektoru darbības lauku, kā arī, ja tie ir aizkavēti, savā un citu ģenerāldirektoru vietā ieceļ vietniekus. Pamata un starpresoru jautājumos pirmajam ģenerāldirektoram ir tiesības dot citiem ģenerāldirektoriem norādījumus. Ģenerāldirektoru kopējās pārrunās viņš ir priekšsēdis. Ģenerāldirektoru atbildība ģenerālkomisāra priekšā par savu darbības loku kārtīgu vadīšanu un pārvaldīšanu ar pirmā ģenerāldirektora vispārīgo atbildību nav skarta.”

Kā līdz šim visiem GD rīkojumiem iepriekš jāizprasa GK piekrišana un tos izsludina GD.

Labāk ļausim par šīm pārmaiņām runāt Rozenbergam pašam. Viņš pēc veiktā darba rakstīja valsts kancelejas vadītājam Lamersam (patiesībā Hitleram) 1944. g. 28. martā speciālu ziņojumu (99), kuŗā izklāstīja izdarītās pārmaiņas pašpārvaldē. Mūsu sakarā ir nozīmīgs tikai otrais punkts; zemes pašpārvaldes organizācija. „Es esmu piekritis pirmā ģenerāldirektora iecelšanai zemes pašpārvaldē. Būs viens vispārīgs

runasvīrs iepretī vācu augstākajai pārvaldei, kas, neierobežojot pārējo ģenerāldirektoru atbildību, ir atbildīgs ģenerālkomisāra priekšā. Pirmais ģenerāldirektors sēf.” Raksts beidzas ar konstatējumu: „Pēc šo pārvaldes vienkāršošanas izdarīšanas, abos ģenerālapgabalos vācu augstākās pārvaldes vadība un uzraudzība būs vēl stingrāka, nekā līdz šim.” Viņš arī piezīmējis, ka viņš par šīm pārmaiņām sevišķi rakstījis Ostlandes un reicha preseī. Zināms, propagandas dēļ šīs, pēc ilgākām vāciešu ķildām un diskusijām pasludinātās prāmaiņas, Rozenbergs sava raksta beigās ir pareizi novērtējis — vāciešu uzraudzība un vadība ķļuva vēl stingrāka, kaut paslēpta aiz labskanīgā pirmā ģenerāldirektora nosaukuma.

Dankera pazemojošajā un beztiesīgajā stāvoklī nekas nebija mainījies. To lai raksturo tikai viens piemērs. GK 1944. g. 27. jūlijā rakstīja Dankeram: „Pēdējā laikā ir izsludināta Rīkojumu vēstnesī rinda rīkojumu, kas man nav iesniegti iepriekš, lai saņemtu piekrišanu to izsludināšanai. Ievērojot rīkojumu steidzamību, es tos neesmu aizturējis. Man tomēr jums jāprasa, lai jūs turpmāk pirms rīkojumu izdošanas, izprasat manu piekrišanu.”(100) Dankers šo rakstu varēja saņemt 28. jūlijā. Neaizmirsīsim, ka tā bija diena, kad krievi jau bija Jelgavā un niknas kaujas notika uz Latvijas zemes. Dankers nav izteicies, ko viņš domāja, šo rakstu saņemdam.

Jaunie noteikumi bija izsludināti 22. februārī un tagad bija laiks iecelt jaunus GD. Mēs jau zinām, ka Drekslers bija rakstījis Rozenbergam, ka jāatceļ visi līdzšinējie GD un ka pirmā GD stāvoklis nav katrā ziņā jāsaista ar iekšlietu GD amatu. Kā tas notika? Jau 1944. g. 25. aprīlī RK rakstīja GK, lai pēdējais viņam paziņo kandidātu vārdus, kuņi paredzēti GD amatiem. Tāpat

lai paziņo to vārdus, kuŗus viņš pats ir paredzējis iecelt augstāko ierēdņu amatos.(101) Rozenbergs viesojās Rīgā 1944. g. 16. februārī. Drekslers šai laikā bija jau saņēmis tā piekrišanu iecelt Dankeru par pirmo GD un Prīmani par izglītības GD. Pārējos līdzšinējos GD bija paredzēts atlaist.(102) Tad arī 16. martā GK paziņoja Dankeram, ka viņš ir iecelts par pirmo GD (103). Rakstā minēti sīki noteikumi, ko te iztīrājām iepriekš. Vēl palika jautājums par pirmā GD atalgojumu. Šai lietā GK 1944. g. 18. aprīlī rakstīja savu priekšlikumu RK. Raksts sniedz pilnīgāku ieskatu vācu uztverē par Dankera lomu viņu okupācijas politikas ietvaros. Tanī cita starpā lasāms;

Es pārstāvu uzskatu, ka pirmā ģenerāldirektora augstais stāvoklis ir jāizteic arī ar atalgojumu. Pašreiz šinī amatā ieceltais iekšlietu ģenerāldirektors, salīdzinājumā ar pārējiem ģenerāldirektoriem, saņem lielāku (speciālo) izdevumu atlīdzību. Tas ir tomēr pamatots ar lielākiem reprezentācijas pienākumiem, un nav uzskatāms par algas darbu. Kā pašpārvaldes pārstāvim iepretīm vācu pārvaldes uzraudzības iestādēm, pirmā ģenerāldirektora stāvoklis ir sevišķi atbildīgs un arī grūts. Viņa uzdevums sevišķi ir atrisināt nepopulārus jautājumus, kas ir reicha interesēs un nepieciešami karaam, kādēļ neapšaubāmi uz viņu skatās naidīgi.

Pirmā ģenerāldirektora amats un veids, kā tas tiek izpildīts, dod ģenerālapgabalam lielu politisku nozīmi, jo ģenerālapgabala iedzīvotāju nostāja pret reichu, kara un boļševismu būtiski ir atkarīga no pirmā ģenerāldirektora darba.

Es atzīstu, ka Latvijas pirmā ģenerāldirektora algā šai atbildīgajā amatā ir jānosaka minimāli ar RM 1300 mēnesī, paturot RM 500 citu izdevumu atlīdzībai.(104)

Tā paši vācieši vērtēja Dankera lomu vāciešu uzdevumu veikšanai Latvijā. Kā vācieši paši skatījās uz šīm pārmaiņām, mēs jau lasījām Rozenberga rakstā Lamersam, ko viņš sūtīja Hitleram zināšanai. Pašpārvaldes atbildība ir reducēta uz vienu personu, Dankeru. Pēc trīs gadu pūlēm Rozenbergam bija izdevies pašpārvaldes jautājumu nokārtot tā, ka no 1941. g. jūlija sākumā izraudzītā „padomnieka” bija izveidojies pirmais ģenerāldirektors. Taču ieskatīšanās šinīs pārmaiņās rāda, ka saturā nekas nebija mainījies. Vienīgi mainījies bija vārds, tagad padomnieka vietā tika lietots pirmais ģenerāldirektors, kas abos gadījumos bija viena un tā pati persona — Dankers, ar vienām un tām pašām tiesībām, izpildīt GK uzliktos pienākumus. Politiskā laukā Dankers, kā viņš pats saka, iesniedzis vāciešu iestādēm 16 dažādus memorandus ar prasībām un priekšlikumiem, no kuņiem tikai daži ir pieietami. Tikai tik daudz no tiem ir zināms, ka viņš atkārtoti ir prasījis atjaunot Latvijas neatkarību.(105) Taču tādiem iesniegumiem nebija nekādu panākumu, jo tie nesaskanēja ar vāciešu nolūkiem. Dankers, tos iesniedzot, vienmēr atsaucās uz pārējiem GD. Protams, tādai sadarbībai ar pārējiem GD nebija nekāda juridiska pamatojuma, tā bija un palika GD savstarpēja laipnība, ko tie parādīja Dankeram. Nav šaubu, ka viņš savus iesniegumus pārrunāja ar tiem, dažos gadījumos tie visi kopēji parakstīja.(106) Taču kā 1942. g. 7. marta, tā 1944. g. 22. februāra noteikumi rāda, ka formāli par tādiem iesniegumiem atbildīgs bija tikai Dankers viens pats. Pārrunām ar citiem GD, protokolētām vai nē, ir tikai privāta nozīme. Saprotais, viņa iesniegumus par tādiem uzskatīja arī to saņēmēji. Ievērojot visu te iepriekš teikto, ka Dankers bija Hitlera akceptēts un Rozenberga iecelts vācu tautības ierēdnis, kas bija sūtīts turēt „Ulmaņa kliķi šachā,” viņa

iesniegumi ir uzskatāmi par dažādu vācu iestāžu un personu savstarpēju domu un viedokļu izmaiņu.

Pāris dienas pirms krievu ielaušanās Jelgavā, Dankers izdara savas dzīves traģiskāko darbu: viņš paraksta pavēli par skolnieku, resp. bērnu iesaukšanu kara dienestā par t.s. gaisa izpalīgiem, kur viņiem jāizpilda zenītartilērijas apkalpe. Par Dankera lomu šai lietā ir rakstīts turpmāk atsevišķā nodaļā.

*RĪGĀ, caur Helsinkiem, 1944. g. 4. augustā
Nr. 106, 1944. g. 4. aug.*

Pienācis: 1944. g. 4. aug. pulksten 20:15

Arī sūtnim Vindekeram.

Latviešu pirmais ģenerāldirektors Dankers ir iesniedzis lūgumu, viņu atbrīvot no amata ar motivējumu, ka sadarbības trūkuma dēļ ar daudzām vācu iestādēm, nav iespējams ievērot efektīgus līdzekļus zemes aizsardzībai, kas esot jau vedis pie smagiem zaudējumiem. Atteikšanās nav pieņemta.(107)

Jau 28. jūlijā arī Dankera tiešo priekšnieku GK Dreksleru Loze bija komandējis uz Liepāju (108). Loze pats saņēma no Hitlera slimības atvaļinājumu ilgākam laikam ar tiešu norādījumu nejaukties RK un Šlezvīgas-Holšteinas gauleitera darbā.(109) Viņš Rīgu atstāja 12. augustā un nekad tur vairs neatgriezās. Dankeram ar bēgšanai sagatavotu auto bija jāatgriežas garāžā, jo vācieši viņam neatļāva aizbraukt.(110) Taču Dankers savu vietnieku Prīmani jau reizē ar Dreksleru bija komandējis uz Liepāju.(111) Tur ieradās pa ceļam uz Vāciju vēl daži citi GD. Patiesībā tā bija vācu okupācijas un latviešu pašpārvaldes vīru bēgšana no Latvijas. Ar to bija sācies neatvairāmais sabrukšanas process. Tas norisinājās strauji.

1944. g. 16. septembrī Rīgā ieradās bijušais RK Kochs, kam bija sevišķas domas par „slaviem.” To viņš

paziņoja īpašā sēdē 26. septembrī atlikušajiem vācu pārvaldes darbiniekiem. Latviešiem un slaviem „nevar piešķirt nekādu nozīmīgu līdzdalību pārvaldē, jo tie savā darbā ir neuzticami. Austrumos ir tikai kungi un kalpi, pie kam vācietis ir vienīgais kungs un slavs kalps. Tas attiecas arī uz Ostlandi. Šādu politiku viņš ar vislabākajiem panākumiem ir piekopus Ukrainā un tādai viņš sekos arī šeit.”(112) Borke, ko Drekslers bija atstājis Rīgā par savu vietnieku, šai sēdē aizrādījis, ka viņš ir Drekslera vietnieks. Kochs brīnījies, ka Rīgā vēl esot kāda GK iestāde, jo viņš Dreksleram, satiekoties Liepājā, esot jau teicis, ka viņš šeit, tas ir Latvijā, ir lieks, un ka viņam jābrauc uz Vāciju. Arī Borke te esot lieks. Lai tūliņ braucot uz Berlīni. Borke vēl aizrādījis, ka viņš šeit sevi uzskatot par vācu pārstāvi iepretī latviešu zemes pašpārvaldes centrālei (kur palikusi ģenerāldirekcija?!), kas trīs gadus apmierinoši ar vāciešiem kopā strādājusi, un ka tādēļ, viņam aizejot, esot jānosaka, kas šo uzdevumu tagad pārņems. Uz to Kochs atbildējis, ka viņam „zemes pašpārvaldes centrāle nav vajadzīga, to viņš varot ņemt līdz pie Austrumu ministra.” Tai pašā sēdē Kochs skaidros vārdos pateica, ko viņš domā par vācu okupācijas pārvaldi Ostlandē: „Līdz šim Ostlandē piekoptā politika nav nekāda Ostlandes politika, bet Ostlandes idiotisms.”(113). Pēc šīs sēdes ģenerālkomisāra pārstāvis tai pašā dienā personīgi paziņoja ģenerāldirektoram Dankeram gauleitera Kocha lēmumu, un kā pavēlēts, nākamajā dienā vienu sava stāba daļu nosūtīja uz Liepāju. Ar atlikušajiem zemes pašpārvaldes ģenerāldirektoriem arī viņš nākamajā dienā devās uz Liepāju, lai saskaņā ar norādījumu pēc tam Berlīnē pieteiktos pie Austrumu ministra.(114) Tā 1944. g. 28 septembrī beidza pastāvēt Dankera pašpārvalde.

Borke, sniedzot savu ziņojumu Lābsam, bija izteicis vēlēšanos, lai Rozenbergs viņu pieņemtu personīgi pārskata sniegšanai. To pēdējais nedarīja. Tai pašā reizē viņš bija ieteicis, lai Rozenbergs pieņem Dankeru. Nav zināms, vai tas noticis. Tomēr no norišu secības Vācijā jādomā, ka Dankera pieņemšana ir notikusi. Par Dankera braucienu uz Vāciju aculiecinieks ir viņa referents Kuplis, kas par to sniedza šādas ziņas.(115) No Rīgas Dankers un vairāki viņa tuvākie darbinieki konvojā izbraukuši septembra pēdējās dienās. Grupas lielākā daļa devusies tieši uz Liepāju, bet Dankers ar Rapu, Kupli un dažiem citiem pavadījuši dažas (četras) dienas Dankera Aisteras muižā. Pēc attiecīgo vācu atļauju saņemšanas, viņi ar auto nobraukuši ap 10. oktobri Berlīnē, un vairākas reizes apmeklējuši AM. Pēc tam Dankers un Kuplis devušies uz Haushamu, Bavārijā, pie savām ģimenēm. Viņi tur varēja nonākt oktobra vidū, kaut diena tieši nav nosakāma.(116) Te jāpiezīmē, ka pašpārvalde netika evakuēta, bet tikai kāda neliela Dankera izvēlēta un vāciešu atļauta grupa varēja aizbraukt.(117) Ar to saistās arī cits praktisks un nožēlojams moments. Pašpārvaldes dokumenti un arhīvs palika boļševiku rokās.(118) Vāciešu interesēs nebija to glābt. Dankera darbība bija beigusies ar Latvijas atstāšanu. Viņa loma Vācijā apskatāma citā sakarā.

Pēc kara amerikāņu militārā pārvalde Dankeru internēja no 1945. g. 25. jūlija līdz 1947. g. 20. maijam.(119) Savas aizturēšanas iemeslus viņš sakās nezinām, jo pirmais pratinātājs viņam nav devis parakstīt pratināšanas protokolu. Ja arī tas tā būtu, tad no pratinātāja jautājumiem viņš zināja, par ko viņu pratina. Tikai pēc tam, kad viņš bija atbrīvots un kārtoja izmeklēšanas tiesneša Pētersena dokumentus 1947. g., viņš to starpā esot atradis arī pirmās pratināšanas

protokolu, kuŗā par viņu bijis rakstīts: „un viņa pārziņā atradās visas koncentrācijas nometnes Latvijā.”(120) Savā atmiņu grāmatā viņš ir publicējis arī divus dokumentus.(121) Par tiem ir jāsaka daži vārdi. Pirmais, ko 1947. g. 7. novembrī izdevis galvenais tiesnesis Teilors, saka, ka „internētais ir atlaists, lieta ir galīgi nokārtota šai iestādē un nav iebildumu pret apliecības izdošanu par atlaišanu.” Otru dokumentu parakstījis izmeklēšanas tiesnesis Pētersens 1948. g. 26. jūlijā. Tas dod pilnīgu skaidrību, kādēļ Dankers internēts: „Viņš ir šeit aicināts kā liecinieks Vilhelma ielas prāvā.(122) Viņš ne tikai visaugstākā mērā ir bijis sadarbīgs, bet viņa apgalvojumi visādā ziņā ir saskanējuši ar patiesību jautājumā ar daudzajiem pieejamiem Austrumu ministrijas dokumentiem.” Turpinājumā viņš raksta: „Ļoti precīza mūsu pašu materiālu pārbaude par viņu neatklāj neko kriminālu viņa aktivitātēs, un arī mums nav iemeslu ticēt, ka eksistētu kādi inkriminējoši pierādījumi.” Viņš savu rakstu nobeidz ar apgalvojumu, ka Dankers ir „baudījis to pašu cieņu Latvijā, ko maršals Manerheims Somijā.”

Pie šiem dokumentiem jāpiezīmē, ka pirmais neko neizsaka, kādēļ Dankers bijis internēts. Tas vienīgi paziņo, ka viņš ir atlaists no internējuma un nav iebildumi pret apliecības izsniegšanu par šo faktu. Otrais dokuments atklāj pašu svarīgāko, ka viņš internējumā ir atradies kā liecinieks, sagatavojot Vilhelma ielas prāvu. Šis dokuments nav apliecība, kas izsniegta Dankeram. Tā ir divu ASV ierēdņu interna sarakste. Pētersens raksta Minchenes amerikāņu politiskās drošības iestādei, ka Dankers nav, kā „droši var pieņemt, nekāds drošības risks un ka tādēļ viņam, kas ir vecs un bez līdzekļiem, būtu jāstagādā kāda dzīves iztika.” No šīs amerikāņu iestāžu sarakstes var saprast, ka Pētersens patiesi ir vēlējis palīdzēt savam bijušam

vāciešu kaŗa noziedznieku apsūdzībā izmantojamam lieciniekam. Taču viņš savā laipnībā ir pārcenties un tālu pārsniedzis savas kompetences un zināšanu robežas. Ir iespējams, ka viņš varēja teikt, ka „mūsu pašu materiāls par viņu neatklāj neko kriminālu viņa aktivitātēs, ne arī dod iemeslu ticēt, ka krimināli pierādījumi eksistētu.” Ne Pētersena mums nezināmie pieietamie materiāli, ne ticēšana vai neticēšana, ka tādi materiāli varētu eksistēt, var aizstāt pierādījumus par Dankera darbību vācu okupācijas laikā Latvijā. Pētersens izteicies par lietām, ko tikai brīvās Latvijas iestādes var pārbaudīt. Ka Pētersena izteikumi nav ņemami nopietni, rāda viņa raksta pēdējais teikums, ka Dankeram bijusi tāda pat cieņa Latvijā, kā Manerheimam Somijā. Pētersens nav vienīgais, un Dankers arī nē, par kuŗu pakalpojumiem pēc kaŗa militārajās tiesās amerikāņi rakstīja tādus rakstus. Tādēļ ir vērts ieskatīties, runājot Pētersena vārdiem, dokumentos, proti, Dankera pratināšanas protokolos, kuŗus parakstījis Pētersens pats. Viņš laikā no 1947. g. 31. marta līdz 1948. g. 12. jūlijam ir parakstījis arī ar zvērestu apliecinātas deviņas liecības.(123) Vispirms iepazīsimies ar Dankera izteikumiem pratināšanas protokolos.

Pirmo pratināšanu izdarījis Pētersens 1947. g. 15. februārī un tūliņ paskaidrojis Dankeram: „Lai jums nerastos aplamas aizdomas, es gribu tūliņ vērst jūsu uzmanību uz to, ka jūs šeit esat aicināts tikai kā liecinieks, un nekas cits.” Dankers atbilējis: „Es tā iedomājos.”(124) Viņam arī paskaidrots; „Par jūsu personu es vispār neinteresējos,” un tad vēlreiz atgādināts, ka viņš tiek pratināts lai „iegūtu ziņas par Austrumu ministriju.” Tuvojoties pirmās trīs stundu ilgās pratināšanas beigām, abu starpā notiek zīmīga saruna. Pētersens: „Mēs negribam visu nodarīt uz reizi. Es gribētu, lai jūs

visu lietu vēlreiz pārdomājat. Otrkārt, ja jums ir kas, kur jūs pats esat piedalījies, un kas varētu tikt uzskatīts par noziedzīgu, tad jūs varēsāt aizstāvēties. Jums tagad ir dota iespēja, ka jūs varat rakstiski, vai nākamā reizē mutiski, aizstāvēties. Es vēlētos, lai jūs visu pārliemat, un ka jūs varbūt kā kvalificēts liecinieks izstāstat lietas, kuŗas jūs pats varējāt novērot.” Dankers uz to atbild, ka viņš zina par vāciešu noziedzīgo darbību, jo tie latviešu zemniekiem maksājuši par labību 200 marku vietā tikai 120 markas. Veiklais pratinātājs bija par gudru, lai reaģētu uz tādiem naīviem norādījumiem uz vāciešu noziegumiem. It kā neko nebūtu dzirdējis, viņš turpina: „Mēs tagad esam runājuši vispārīgi par lietām, kuŗas jūs esat kvalificēts. Bet ja jūs gribētu runāt par atsevišķām lietām sīkāk, tad jūs varat darīt arī to.” Šiem vārdiem tūliņ seko piezīme, kas varētu likties stāvam ārpus sakara, bet kas tomēr ir tiešs brīdinājums: „Mums šeit ir labs aktu krājums, un mums daudzas šīs lietas ir pazīstamas.” Ka brīdinājumu Dankers saprata, nav jāšaubās.

Pratināšanas gaitā viņš tika izjautāts gandrīz vai par visiem okupācijas laika svarīgākajiem notikumiem, bet pie tā apstāsimies turpmāk. Šeit minam tikai vienu piemēru — skolnieku iesaukšanu gaisa izpalīgos. Kad Dankers bija izstāstījis, ka viņš bijis pret skolnieku piespiedu iesaukšanu, tad Pētersens viņam pasniedza kādu papīru un ieteica to uzmanīgi izlasīt. Dankers pēc izlasīšanas saka, ka viss rakstā teiktais ir patiess. Taču tas bija raksts, kuŗā bija teikts, ka Dankers Rozenbergam un Bergeram bija apsollījis skolniekus gaisa izpalīgos iesaukt arī piespiedu kārtā.(125) Liekas, ka ne bez ironijas Pētersens turpina: „Es jūs gribētu darīt uzmanīgu uz vienu lietu, kādēļ mēs par to interesējamies. Vai jums ir dokumentāri pierādījumi par jūsu ieņemto viedokli? Mēs par jums interesējamies tikai kā par

liecinieku.”(23) Protokola turpinājums rāda Dankera ļoti grūto un nepatīkamo psihisko situāciju. Dankers ļoti labi saprata brīdinājumu ar atgādinājumu par dokumentāriem pierādījumiem gaisa izpalīgu iesaukšanas lietā. Neaizmirsīsim, ka līdz šai pratināšanas reizei 1947. g. 15. februārī, pēc pusotra gada internējuma, Dankers nezināja, vai viņš ir paredzēts tikai kā liecinieks. No pratināšanas brīdī izdarītās nopratināšanas Misbachā 1945. g. 25. jūlijā viņš saprata, ka viņš, kā to atzīmējis arī savās atmiņās, ir apsūdzētais. Arī 15. februāra pratināšanā šis durvis tika turētas vaļā, jo Pētersens atkārtoti atgādina, ka Dankers var „aizstāvēties.” Kādēļ lieciniekam būtu „jāaizstāvas”? Ar to Pētersens bija netieši pateicis „lieciniekam,” ka viņš ir „apsūdzētais.” Te ir jāatzīmē ne bez ironijas, ka nu bija pienācis laiks, kad ASV militārās pārvaldes pratinātājs Dankeru „turēja šachā.”

Pratināšanas beigās pēc Pētersena aicinājuma visu pārdomāt, ir bijusi vēl cita satura saruna, proti, par Dankera paša vainu un eventuālo tiesāšanu. Tā liek domāt protokolā izsvītrotie vārdi: „Man pašam ir pārlicība — es jums neko nevaru apsolīt — jūs man interesējat tikai kā liecinieks.” Pie šī svītrojuma protokola malā ar roku pierakstīts „nepilnīgi.” Tas liek domāt, ka saruna bijusi plašāka, bet tā neattiecas uz to lietu, kuŗas dēļ Dankers tiek pratināts. Pēc tam tūlīņ turpinājumā teikts: „Cik es zinu, nav nekāda pamata, lai jūs pats tiktu atvests šeit tiesāšanai. Bet jums tagad ir gadījums, ja jūs ko gribat izskaidrot, tad jūs to te varat darīt. Ja tas tiktāl nonāks, es varu pūlēties jūsu pašu lietas labā.” Pētersens te atkal atgādina Dankeram viņa „paša lietu.”

Ko rāda šī beigu saruna? Pētersens pratināšanas gaitā bija parādījis, ka viņam ir pieietami dokumenti

par Dankera darbību okupācijas laikā, par ko viņam būtu jāatbild tiesā. Tai pašā laikā viņš atkārtoti atgādina, ka viņam Dankeru vajaga tikai kā kvalificētu liecinieku pret AM. Dankeram kļūstot par tādu Pētersens saka, ka viņš „var darboties jūsu pašu lietas labā.” To pašu var izteikt skaidrākos vārdos — Pētersens vervē sev vajadzīgu liecinieku pret vāciešu kaŗa noziedzniekiem. Pratināšanas gaitā ar daudziem jautājumiem viņš Dankeram ir pietiekami skaidri parādījis, cik smags ir tā stāvoklis. Beidzot sarunu, Pētersens apsola sagādāt Dankeram apmierinājumu, viņu no vieninieku kameras pārceļot uz kopkameru.

Piecas dienas vēlāk, 20. februārī, Pētersens atkal pratina Dankeru.(126) Šoreiz vispirms viņš nodod tam viņa rīcībā esošo Dankera biografiju un lūdz to papildināt ar ziņām pēc 1940. g. Pētersens arī apjautājās vai Dankers vēlās papildināt ziņas, ko viņš sniedzis iepriekšējā pratināšanas reizē par savu darbību kā GD. Dankers papildina. Viņš sevišķi esot interesējies, lai baznīcā būtu sveces un vīns, un lai dievkalpojumu pārraidītu par radio. Kāda spēle! Un Pētersens, atkal izlikdamies, ka tas uz viņu neattiecas, jautā: „Un jūs ticat, ka jūs grib atlaist?” Kad Dankers atbild apstiprinoši, viņš prasa, kur Dankers dzīvos un kāda būs viņa adrese. „Mums nav nekāda pamata jūs šeit turēt. Un kad jūs tiksiet atlaists, mēs dabīgi gribētu, lai jūs kā liecinieks būtu mūsu rīcībā kādā prāvā.” Ir saprotama Dankera atbilde: „Jā, es gribu to jau teikt, ka būšu jūsu rīcībā katru stundu un minūti. Es nākšu, ja jūs tikai piezvanīsat, tad es būšu tūlīņ jūsu rīcībā.” Uz to Pētersens: „Es esmu apjautājies un pēc manām domām nevienam nav intereses jūs paturēt šeit. Pret jums šeit neviens nevēlas ievadīt kādu tiesas procesu.” Pēc tam Dankers nolasa, gan ar Pētersena starpjautājumu, kādu pārskatu par savu darbību. Protokols beidzas: „Un ja

jūs mani šeit vairs negribat paturēt, jo jūs domājat, ka..." Pētersens Dankera runu pārtrauc pusvārdā: „Jūs atgriezīsaties Dachavā ar manu vēstuli, ka jūs šeit vairs neesat vajadzīgs, un ka mums nav nekas pret to, ka jūs tiek atlaists, bet jums ir jābūt kā lieciniekam mūsu rīcībā.” „Es par to esmu ļoti pateicīgs.” „Šodienai tas ir viss.” Pētersens savu mērķi bija sasniedzis — ieguvis kvalificētu liecinieku Vilhelma ielas prāvā. Arī Dankers, spriežot no pateicības vārdiem, bija ļoti apmierināts, jo bija atbrīvojies no smagajiem draudiem kļūt par apsūdzēto. Tagad viņš bija kļuvis par tiesas uzticības liecinieku. Tā ir parasta parādība, veids, kā tiesa praksē iegūst nozīmīgus lieciniekus.

Šo uz dokumentu analīzes pamata iegūto ieska-
tījumu, kā Dankers, runājot Kalniņa vārdiem, no
„kvislinga” kļuva par kroņa liecinieku, uzskatāmi
attēlojis Kalniņš pats. Viņš bieži bijis Pētersena viesis
pie bagātīgi klātajiem galdiem. Par vienu no tādām
reizēm viņš raksta:

Nebrīnējos, kad adv. Pētersens man teica, ka Dankeru varētu atbrīvot, ja viņš nodotu liecību G. Bergera un citu lietā. To varētu darīt, jo viņš atradis starp „Berlīnes papīriem” kādu Reichskomisāra H. Lozes ziņojumu uz Berlīni, ka divu nedēļu laikā būs Dankera piekrišana jauniešu iesaukšanai gaisa spēku izpalīgos piespiedu kārtā, vai — Dankeram būs jāiet uz koncentrācijas nometni. Šim ierosinājumam piekritu, bet man bija vajadzīga Dankera piekrišana. Adv. Pētersena kabinetā abi nosēdāmies pie rakstāmgalda ar mugurām pret logu. Ģen. Dankeru ieveda un nosēdināja mums pretim. Viņš bija redzami uztraukts. Laikam sagatavojies lielai tirdīšanai. Kad redzēja, ka arī es sēdu pie galda, tad redzami atslāba. Priekšlikumam ģenerālis piekrita. (127)

Valoda ir skaidra. Dankers par „kroņa” liecinieku bija kļuvis ar Kalniņa palīdzību. Taču apsolītā brīvība nenāca tik drīz. Jau 24. februārī kāds cits izmeklēšanas tiesnesis, Valters, pieprasīja noprotināt Dankeru par noziegumiem, ko Sipo un SD izdarījuši Austrumu apgabalos un par to izdarīto „cilvēku nošaušanu Latvijā.” Tā ir trešā noprotināšana, un to ir izdarījis Vartenbergs. Šai pratināšanas reizē jautājumi ir saistīti ar garā slimo, žīdu un citu cietumnieku nošaušanu. Dankeram prasa, kā viņš to zina. Viņš aizbildinās ar nošauto sievieti, kas nākušas pie viņa. Asprātīgais pratinātājs jautā, vai viņam kā iekšlietu GD nebija jāpārzina arī dzimtsarakstu nodaļa. Viņš no tās neesot oficiālas ziņas saņēmis. Pratinātājs sevišķi grib zināt, vai Dankers par visu dzirdējis baumu veidā, vai dienesta kārtā: „Vai tie cilvēki, tie vīri, kas jūs privāti ar to iepazīstināja, vai viņi nebija tādā stāvoklī, lai viņi jums to paziņotu dienesta kārtā?” Kad Dankers sakās neko lāgā neatceramies, tad tiesnesis viņam piedāvā pāris dienas pārdomām. Viņš to noraida, jo tomēr nevarēšot atcerēties. Lai tad viņš apliecinot tikai pašu faktu. Tā arī paliek. Uz šīs noprotināšanas pamata, tad 1947. g. 31. martā viņš parakstīja pirmo apzvērēto liecinājumu, kuŗā bez viņa dzīves ziņām lasāms 2. un 3. pkt. sekojošais:

2. Manā darbības laikā par iekšlietu ģenerāldirektoru man kļuva zināms, ka Sipo un SD Latvijas cietumos laikā no 1941. g. vasaras līdz 1942. g. nošāva zināmu skaitu cilvēku. Man nav kļuvis zināms nošaušanas iemesls. Par šīm lietām es ziņas ieguvu no sievieti, kas nāca uz manu biroju, un sūdzējās, ka viņas nav varējušas iegūt no vācu dienesta vietām miršanas apliecības vai vispār kādus rakstus par viņu vīru nāvi, resp. nošaušanu. Man ir zināms, ka tādas nošaušanas notikušas Rīgā Centrālajā cietumā. Man ir uzskats, ka

tas ir noticis arī citās vietās. Nošaušanas Rīgas cietumā es vērtēju uz dažiem simtiem.

3. Vācu armijai 1941. g. vasarā vajadzēja telpas savām vienībām. Tādu iemeslu dēļ Sipo un SD komandas nošāva vispirms garā slimos cilvēkus un nodeva šīs iestādēs vācu militārajām dienesta vietām. Tie bija sekojošās iestādēs:

Rīgas Aleksandra augstumi, Daugavpils psīchiātriskā klīnika, Jelgavas psīchiātriskā klīnika.

Daugavpilī un Rīgā bija ievietoti 700 līdz 800 slimo, Jelgavā 400 līdz 600. No tā iznāktu, ka man zināmais nošauto skaits ir starp 1800 līdz 2200. Šos notikumus man paziņoja apriņķu vecākie. Pasākt akciju pret to nevarēja, jo es slikto sazināšanās līdzekļu un satiksmes ceļu dēļ tikai pēc ilgāka laika vēlāk tiku iepazīstināts ar šiem notikumiem un nošaušanām. (128)

Dankers ir apliecinājis pašu faktu, ka viņam ir zināma apcietināto un garā slimo nošaušana. Par apcietināto nošaušanu viņš esot dabūjis zināt no nošauto sievām. Ja tas nebūtu viens no traģiskākajiem notikumiem latviešu tautas dzīvē, tad varētu smaidīt, kā par līdzzinātāja labu joku, ko tas mēģina iestāstīt savam pratinātājam. Šis Latvijas bijušā ģenerāļa apgalvojums ir morāliski pazemojošs. Nošaušanās dažādos veidos piedalījās viņa palīga Veisa komandētā policija. Iekšlietu ģenerāldirekcijā pie viņa sēdēja arī Veisa stāba priekšnieks Osis, kas kopā ar Jekelnu kā goda viesis noskatījās šādā žīdu nošaušanā. (129) Dankeram nebija jāklaušās nelaimīgo sievu stāsti par to. Tāpat nav ticams, ka viņš tikai pēc ilgāka laika saņēma ziņas no apriņķu vecākajiem par garā slimo nošaušanu. Kopā ar Dankeru strādāja veselības GD Sīlis, kam bija pakļautas visas slimnīcas un kas ziņas saņēma tieši. Dankera apgalvojumi kā vienā, tā otrā gadījumā par nezināšanu

un vēlo ziņu saņemšanu no sekundāriem avotiem ir izskaidrojams ar saprotamo vēlēšanos izvairīties no sevis saistīšanas ar šiem notikumiem.

Liekas, pēdējo reizi Dankeru Pētersona uzdevumā pratināja Šneiders 1947. g. 17. aprīlī.(130) Šai gadījumā viņš izjautāts tikai vienā lietā, par viņa stāvokli vācu okupācijas laikā. Viņam iedoti izlasīšanai pēc kārtas 10 dažādi dokumenti par laiku no 1942. g. 7. marta līdz 1944. 18. martam, ko rakstījuši Rozenbergs, GK un Dankers pats, vispirms prasot viņa paskaidrojumus par oriģinālu atrašanās vietu un dokumentu saturu ticamību. Pratinātāja nolūks ir noskaidrot Dankera juridisko stāvokli un atbildību. Ar šiem dokumentiem, ciktāl tie ir pieejami, esam iepazinušies iztīrējot Dankera pašpārvaldes rašanos un tās darbību, kādēļ nav iemeslu pie tiem pakavēties vēlreiz.

Mēnesi vēlāk, 20. maijā, Dankeru atbrīvoja no internējuma. Tagad viņš bija brīvs cilvēks, taču saistīts ar solījumu kļūt par liecinieku kādā sagaidāmā prāvā. Tūlī pēc atbrīvošanas Pētersens Dankeru pieņēma savā birojā, „palīdzēt kārtot dokumentus, kas attiecas uz Latviju. Par šādu piedāvājumu biju ļoti iepriecināts, tas nozīmē darbu, tas nozīmē peļņu.”(131) Ar to sākās Dankera darbības laiks pie amerikāņu tiesas izmeklētāja. Bet pirms es to apskatu, ir jāpakavējas pie diviem citiem jautājumiem, pirmkārt, vai Dankers šais pratināšanās ir izteicis ko nozīmīgu par sevi un pašpārvaldes darbību, un, otrkārt, kāda nozīme ir šiem izteikumiem okupācijas laika vēsturiskās situācijas noskaidrošanā.

Uz pirmo jautājumu nav grūti atbildēt. Visi četri protokoli rāda, ka pratinātāja Pētersena rīcībā ir bijuši AM materiāli un viņš ir labi pārskatījis situāciju. Uz Pētersena dažādiem jautājumiem Dankers sniedzis atbildes, kas daudzos gadījumos atbilst patiesībai un

kuŗas iespējams pārbaudīt ar citu pieejamo dokumentu palīdzību. Daudzas atbildes tomēr Dankers ir sniedzis atklāti nepatiesas, lai izvairītos tieši atbildēt, vai arī tās ir tādas, kas ir pārprotamas. Te varam minēt tikai dažus piemērus.

Viņš nezina neko par SS dienesta pakāpēm, piem., kas esot standartfirers.(I, 10) Dankers saka, kopš viņš atstājis Rīgu „man ar (Bangerski) nav bijuši nekādi sakari,”(I, 18) kaut citā vietā(I, 15) ir bijis spiests teikt, ka viņš bijis kopā ar to 1944. g. novembrī Berlīnē SM pie Bergera. Vēlāk viņš Rozenberga uzdevumā kopā ar Bangerski dibināja Nacionālo komiteju. „Tālāk latviešu SS leģions? Kam bija uzdevumi dibināt šo leģionu un sagādāt cilvēkus?” Dankera atbilde: „Tas bija ģenerālis Bangerskis, bet tur ļoti daudz darīja vācieši.”(I, 18) Protams, Dankers pats it labi zināja, ka leģionu pieprasīja un organizēja neviens cits, kā viņš pats.(132) Apgalvojums, ka Bangerskis dibinājis leģionu, nebija tikai nepatiesība, bet tas slikti kvalificē Dankera morāli, kas grūtā brīdī vainu novel uz Bangerski.

Izmeklētājs interesējies arī par daudzajiem vārdā sauktiem vācu augstākajiem ierēdņiem un latviešu GD. Ar maz izņēmumiem, Dankers atbild, ka viņš vai nu tos nepazīst, vai par tiem neko nezina. Taču te sevišķi jāpasvīturo divi viņa izteikumi. Izmeklētājs viņam prasa: „Dodiet man īsu pārskatu par jūsu darbību šai valdībā, kad jūs tanī iestājāties?”(I, 11-12) Uz to Dankers atbild ar gaŗu izklāstu. Te pietiek minēt atbildes pirmās rindas: „Tas bija 1941. g. rudenī, kad saimniecība vācu okupācijā sāka kļūt nepanesama un mēs nonācām pie pārliecības, ka Latvija būtu jāreprezentē mums. Tad tika uzņemts sakars ar politiskajām partijām, ar sociāldemokrātiem, ar demokratiskajām partijām un arī ar

universitāti, ar profesoriem. Lai sadarbību iespējami atvieglotu, GK mūs pieņēma un mūsu darbība sākās.” Var priecāties par Dankera fabulēšanas spēju šai gadījumā, bet skumt par viņa vājo patiesības mīlestību. Mēs tagad zinām, kā patiesībā Dankers kļuva par pirmo GD un kas „pielaida” viņa darbību okupētajā Latvijā, arī kādi tam bija iemesli. Skaistākais zieds šai nepatiesību un puspatiesību krāšņajā puķu saišķī ir viņa atbilde izmeklētājam Vartenbergam, ko atzīmējām iepriekš.

Kādēļ Dankers teica šīs nepatiesības? Arī šeit atbildi nav grūti atrast. Laikā, kad viņš tika pratināts, viņš nezināja, kādēļ viņš ir internēts. Viņš dzīvoja pārliecībā, ka tas tādēļ, lai viņu tiesātu. Tādā sakarā viņš pratināšanu saprata kā izmeklēšanas tiesneša izjautāšanu, lai sagatavotu prāvu pret viņu. Tādā situācijā viņš teica izmeklētājam to un tā, kā tas viņam runāja par labu. Tāda allaž ir aizdomās turētā izturēšanās apsūdzības reizēs. Izņēmumi ir reti, un tāds nebija Dankers. Bez tam nav jāaizmirst, ka Pētersens pirmajā pratināšanā 1947. g. 15. februārī(I) pats ir Dankeram atgādinājis, ka viņš ir tikai liecinieks. Bet ja viņam ir ko teikt sava „paša lietā” sev par labu, lai viņš to dara. Vartenbergs Dankeru pratināja vairāk nekā mēnesi vēlāk, 1947. g. 21. martā(II). Tagad Dankers zināja, ka viņš nav apsūdzētais, bet liecinieks. Viņš tagad izmantoja savu jauno stāvokli un Pētersena doto padomu izteikt „paša lietā” iepriekš minētās aplamības.

Dankers savā atmiņu grāmatā nav teicis, kad viņš stājās darbā pie Pētersena un cik ilgi viņš tur palika. Tūlīt pēc atlaišanas viņš gan ir apciemojis ģimeni un tad atkal atgriezies jaunajā darbā. No pieejamiem dokumentiem var secināt, ka viņš tanī palicis līdz 1948. g. jūlija beigām, kad Pētersens rakstīja uz Mincheni

savu ieteikšanas vēstuli, lai tur sociālās palīdzības iestāde palīdz vēl trūcīgos apstākļos esošajam Dankeram. Tas nozīmē, ka viņš pie Pētersena ir strādājis apmēram vienu gadu. Šai laikā viņš nebija, kā viņš to raksta savās atmiņās, tikai kārtojis Pētersena kancelejā Latvijas dokumentuss, bet vēl turpinājis savu liecinieka ciešo sadarbību ar amerikāņu izmeklētāju. To liecina vēl astoņas ar zvērestu un viņa parakstu dotās liecības. Viņš tagad to bija darījis kā brīvs cilvēks. Tādēļ, neatkarīgi no to satura, tās ir uzskatāmas par augstākā mērā nozīmīgām. Šo liecību secība ir šāda:

1947. g. 31. jūlija liecībā Dankers par sevi sniedz parastās biogrāfiskās ziņas (133). Šis dokuments arī izklīdzina visas šaubas par viņa iecelšanu GD amatā, ko Dankers ir teicis un rakstījis dažādos gadījumos. Tagad viņš pirmo reizi saka patiesību: „1941. g. jūlijā Rozenberga dienesta vieta mani aicināja darbā Latvijā.” Seko paskaidrojumi par GD uzbūvi un pakļautību vāciešiem.

1947. g. 4. augustā Dankers sniedza jaunu plašu liecību par leģiona dibināšanu, kas apskatīta turpmāk nodaļā par leģionu.(134)

1947. g. 20. augustā Dankers atkal nodod liecību, kas aptver 15 punktus un attiecas uz vairākām lietām: darba spēka sagādāšanu Vācijai, leģiona dzīvā spēka sagādāšanu, jaunatnes organizāciju un skolnieku iesaukšanu gaisa izpalīgos. Ciktāl liecība attiecas uz leģionāriem un gaisa izpalīgiem, tā apskatīta turpmāk attiecīgās nodaļās. Šīs liecības 1. līdz 8. pkt. norādīts uz vāciešu izdotajiem 1941. g. 8. augusta un 19. decembra noteikumiem par darba pienākumiem, prasot reģistrēties vīriešiem 16 līdz 60 gadu vecumā un sievietēm 16 līdz 55 gadu vecumā. 1942. g. GK pieprasa 22 000 strādnieku sūtīt uz Vāciju. Strādnieki jau 1941./42. g. ziemā ir sūtīti darbā gan uz Vāciju, gan arī uz fronti.

1942. g. augustā 500 latvieši nosūtīti uz Igauniju. 1942. g. decembrī studenti iesaukti darba dienestā. 1942. g. rudenī 8000 no Latgales nosūtīti uz Vāciju, pie tā Dankers piezīmējis: „Tika lietota liela nežēlība. Gestapo vienkārši ielenca visas mājas vai visu ciemu, paņēma visus darba spējīgus un tūliņ savās kravas mašīnās noveda uz staciju. Viss notika patvaļīgi. Bieži bija tā, ka mājās palika tikai mazi bērni, kas nezināja, ko lai dara ar lopiem un saimniecību. Arī grūtas sievas pēdējā stāvoklī tika paņemtas. Tikai pēc vispārējiem smagiem protestiem tās Daugavpilī tika atlaistas.” 1943. g. jūnijā GK pieprasīja iesaukt 1914. līdz 1922. g. dzimušās sievietes. 1943. g. februrī GK sagatavoja 1919. līdz 1925. g. dzimušo vīriešu iesaukšanu. Dankers šai liecībā vairākkārt saka: „Mēs atkal protestējām.” Tā ir atbaidoša aina par cilvēku ķeršanu un sūtīšanu uz Vāciju, ko viņš ir uzzīmējis. Atkārtotā protestu pieminēšana ir domāta sevīs attaisnošanai, jo beigu beigās viss notika, kā vācieši to gribēja. Te viņam patiesības labā būtu bijis savā liecībā jāieraksta vārdi — un kā es šo vāciešu gribu izpildīju: „Cilvēki vienmēr tika mazākās un lielākās grupās piespiedu kārtā aiztransportēti uz reichu.” Darba dienesta iztīrāšana neietilpst šī darba ietvaros. Tas prasa īpašu plašāku pētījumu, un te pieminēts vienīgi kā ilustrācija Dankera pašpārvaldes līdzdalība šais akcijās. Tāpat pie malas ir atstāta latviešu jaunatnes organizācijas dibināšana, par kuņas stāba priekšnieku Dankers bija ieteicis Silgaili.

1947. g. 26. sept. Dankers parakstīja trīs liecības vienā dienā.(135) Pirmā attiecas uz policijas bataljoniem un leģionu, tādēļ tā apskatīta turpmāk. Otra no tām ir nozīmīga tai ziņā, ka tā rakstīta tikai divus gadus pēc tam, kad Dankers bija atstājis savu amatu. Tas ir vēsturisks atskats par vācu okupācijas laika latviešu un

vācu sadarbību. To rakstīja cilvēks, kas okupācijas laikā sacījās reprezentējam latviešu tautu un bieži runāja tās vārdā. Tagad viņš bija brīvs cilvēks, varēja izteikties brīvi, un teikto apliecināt ar zvērestu. Tas ir iemesls šo liecību iespiest.

Es, Oskars Dankers, dzimis 1883. g. 26. martā, bijušais Latvijas Zemes pašpārvaldes Iekšlietu ģenerāldirektors, apzvēru un liecinu:

I. Ģenerāldirekcija kā kolleģiāla iestāde nepastāvēja. Mūs gan apzīmēja par „Zemes pašpārvaldi,” mēs noturējām sēdes un par tām rakstījām protokolus, bet vācu civīlpārvalde to neatzina, jo ģenerāldirektori bija patstāvīgas, viena otrai blakus iekārtotas centrālas iestādes. Vairākkārt mums aizrādīja, ka mēs esot tikai „nozaļu direktori,” kamēr ģenerālkomisārs izpilda zemes pārvaldes un suverēnās varas funkcijas.

Ziemeļu frontes virspavēlnieka stāba priekšnieks man pavēlēja pārņemt Iekšlietu resoru no latviešu puses. Tas notika vēl pirms civīlpārvaldes izveidošanas, droši vien tāpēc, ka ģenerālkomisārs civīlpārvaldi nodibināja tikai 1941. g. 1. septembrī un man uzdeva kārtot tālāk Iekšlietu resora darīšanas. Es biju pakļauts ģenerālkomisāra pārvaldes un komunālo lietu nodaļas vadītājam Bartena kungam. Tas pats attiecas arī uz pārējiem ģenerāldirektoriem, piem. Skujevics bija pakļauts nodaļas vadītājam Neuendorfa kungam, Zāgars saimniecības vadītājam Dr. f. Borkem.

II. Zemes pašpārvaldes struktūra bija noteikta Austrumu lietu ministrijas 1942. g. 7. marta rīkojumā reichskomisāram. To kopā ar 1942. g. 27. martā datētu pavadrakstu ģenerālkomisārs piesūtīja visiem Zemes pašpārvaldes ģenerālkomisāriem. Tad sekoja ģenerālkomisāra 1942. g. 18. marta rīkojums, kas sīkāk precizēja mūsu pienākumus. 1942. g. 18. augustā nāca otrs

ģenerālkomisāra rīkojums par ģenerāldirektoru pie-
nākumiem un tiesībām, un 1942. g. 20. augustā vēl viens
rīkojums.

III. Lai gan — izejot no šiem priekšrakstiem un
rīkojumiem — likās, ka ģenerāldirektoriem būtu pie-
šķirta arī faktiskā noteikšanas vara, īstenība vienmēr
izrādījās citāda, un mēs praktiski savas tiesības un varu
nekad neieguvām. Arī tādos gadījumos, kur ģenerāldi-
rektoram bija tikai uzraudzības funkcijas, viņš vienmēr
iejaucās ar savu rīcību — varu, un mēs palikām bez
jebkādas patstāvības. Lai mazliet raksturotu šo stāvokli
varu minēt ģenerālkomisariāta II nodaļas-pārvalde un
komunālās lietas-pilsētas finanču priekšnieka Bartena
kungu vēstuli. Bartena kungs bija ņēmis ļaunā, ka biju
bez viņa iepriekšējas piekrišanas publicējis mazu rīko-
jumu, un draudēja tādēļ atcelt visus ģenerāldirektoru
rīkojumus.

Ar aizvien jauniem priekšrakstiem un rīko-
jumiem Zemes pašpārvaldē ieviesa izmaiņas, kas likās
paplašinām mūsu tiesības, bet īstenībā viss palika pa
vecam. Tas bija iemesls mūs nomierināt, lai (mēs) pārāk
bieži nepaceltu patstāvības jautājumus.

IV. Loģiski raugoties, visas policijas vienības
būtu bijis jāpakļauj Iekšlietu ģenerāldirektoram, taču tā
tas, diemžēl, nebija. Visa Latvijas policija bija pakļauta
SS brigadenfīreram Šrēderam. Tika vairākkārt lūgts
pārcelt visas policijas vienības atpakaļ uz dzimteni un
tās pakļaut Zemes pašpārvaldei, resp. Iekšlietu ģene-
rāldirektoram. Tikai 1944. g. nonāca tik tālu, ka mēs
varējām uzņemt policijas gada budžetu savā budžetā,
bet policijas vienības nekad nav bijušas pakļautas
Zemes pašpārvaldei.

V. Ģenerālkomisārs un viņa nodaļu vadītāji bija
ierobežojuši mūsu patstāvību. Pat uzstādot budžetu,

viņš kontrolēja un noteica visu līdz beidzamajiem sīkumiem. Tā, piem., izpildot ģenerālkomisāra rīkojumu, Iekšlietu resora budžetā nācās uzņemt jaunu posteni — Antisemitisko nodaļu — ar 14 darbiniekiem, kur pēc mūsu uzskatiem viens cilvēks jau būtu bijis par daudz.

Zemes pašpārvalde uzskatīja, ka (tā) pārstāv vietējo iedzīvotāju intereses vācu okupācijas varas priekšā.

Mēs lietojām visus spēkus un līdzekļus, lai grūtajā okupācijas laikā saglabātu iespējami daudz cilvēku dzīvību un īpašumu, un esam arvien rūpējušies par to, lai kara notikumi iespējami maz nelabvēlīgi iedarbotos kā uz tautas veselību, tā arī uz ētiskajiem un morālajiem tikumiem.

Esmu lasījis augšējo liecību, kas sastāv no divām (2) vācu valodā rakstītām lappusēm, un apliecinu, ka tā ir tīra patiesība pēc labākās sirdsapziņas. Man bija iespēja izdarīt maiņas un labojumus. Šo liecību esmu sniedzis brīvprātīgi, man par to nav piesolīta nekāda veida atlīdzība, un es neesmu bijis pakļauts nekāda veida draudiem vai spaidiem.

Nirnbergā, 1947. G. 26. septembrī.

(Paraksts) Oskar Dankers

Pie manis — Jozefa Tankosa, ASV civilista ar AGO identifikācijas numuru A 441548 — ieradies man pazīstamais Oskars Dankers, kas manā klātbūtnē parakstījis augšējo „Eidesstattliche Erklarung” (liecību), kas sastāv no divām (2) vācu valodā rakstītām lappusēm, un apzvērējis to kā patiesu.

1947. g. 26. septembrī.

(Paraksts) Joseph Tancos (136).

Pie šīs liecības jāpiezīmē, ka Dankers atkal apgalvo mums zināmo nepatiesību, ka Ziemeļu frontes virspavēlnieks „pavēlējis iekšlietas pārņemt latviešiem.” Tikai divus mēnešus iepriekš, viņš pats 31. jūlija liecībā bija apgalvojis Pētersenam, kā lasījām, ka jau jūnijā Rozenbergs viņu bija izraudzījis uzdevumiem Latvijā. Šais un visos citos liecinājumos Dankers konsekventi noklusē, ka viņam bija uzdots kārtot visas personāla lietas, pārbaudīt viņam padoto iestāžu darbinieku politisko uzticamību vāciešiem. Citādi šī liecība ir taisnošanās par savu labo gribu. Tanī minētie GK dokumenti, kas attiecas uz GD darbību, ir iztīrāti jau iepriekš.

Trešā tās pašas dienas liecība ir viena vienīga smaga vācu okupācijas varas apsūdzība. Tā sniedz pareizu, kaut nepilnīgu ainu un atbilst apsūdzības liecinieka prasībām. Pie tās VI pkt, kas runā par „židu jautājumu” ir jāapstājas īpaši. „Ar laiku varēja ievērot, ka židu palika vienmēr mazāk, un no dzelzceļniekiem dzirdēja, ka daudzi vagoni ar židiem esot nosūtīti uz Poliju. Tauta runāja, ka esot notikušas židu nošaušanas Rīgas tuvumā pie Šķirotavas un Biķernieku mežā, bet par to iegūt noteiktas ziņas es nevarēju.” Mēs jau agrāk aizrādījām, ka tādas ziņas viņš varēja iegūt no latviešu augstākā policijas vadītāja Veisa un arī Oša, kas sēdēja viņa iekšlietu ģenerāldirekcijā. Dankers turpat tālāk raksta, ka viņš ir palīdzējis glābt židus. Grūti ticēt, ka tas ir tas pats Dankers, kas 1940. g. 26. jūnijā tūlī pēc ierašanās Pozenē rakstīja, ka viņš ir bijis Latvijā pazīstams kā židu pretinieks, kuŗam tādēļ ir bijis jāatstāj Latvija.

Šais liecinājumos neatbildēts paliek jautājums, kādus vilcienus šai okupācijas politiskajā panorāmā Dankers palīdzēja iezīmēt pats ar savu roku. Bet tas jau arī nebija šo liecinājumu nolūks. Te vienīgi ir vēl

jāatzīmē, ka visas viņa ar zvērestu nodotās liecības beidzās ar šādiem zīmīgiem vārdiem: „Šo liecību es esmu devis brīvprātīgi bez kāda atalgojuma apsolījuma un es nebiju pakļauts nekādiem draudiem vai spaidiem.” (137)

Pēc vairākiem mēnešiem Dankers ir nodevis vēl divas liecības Pētersenam. Pirmo 1948. g. 24. jūnijā ar sīku pārskatu par leģiona dibināšanu. Otro, pēdējo, 1948. g. 12. jūlijā ar sīkām ziņām par skolnieku iesaukšanu gaisa izpalīgos. (138) Šīs liecības ir nodotas tieši tais dienās, kad Dankers atstāja savu darbu Pētersena birojā. Abi šie dokumenti sīkāk iztirzāti turpmāk attiecīgās nodaļās.

Dankera apzvērētie liecinājumi ASV izmeklēšanas iestādēm rāda viņa pēckaņa izteikumus par Latvijas vācu okupantu administrāciju, saviem bijušajiem augstākajiem priekšniekiem. Tā Dankers nedomāja, kalpodams tiem. 1944. g. jūlijā Hitlers visu varu Latvijā nodeva Jekelnam. Tas sasauca sanākumi, kuŗā piedalījās visa pašpārvalde un GK. Pēc Jekelna uzrunas ar paziņojumu par varas pārņemšanu, viņam atbildēja Dankers. Par šo sanākumi 15. jūlijā GK ziņo RK:

Pēc obergrupenfīrera Jekelna uzrunas viņam atbildēja pirmais ģenerāldirektors Dankers. Viņš uzsvēra, ka viņš ārkārtīgi apsveic, ka tagad visu lietu kārtošana ir nodota enerģiskās rokās. Obergrupenfīrers jau kopš ilga laika bauda latviešu tautas lielu cieņu. Latviešu tauta tādēļ var tikai apsveikt, ka viņam uzticēta šī uzdevuma veikšana.

Dankera izteikums ir tik fantastisks, ka tas pārsniedz saprāta robežas. Tas ir tas pats vīrs, kas tūkstošiem latviešu bija ar savu pavēli sūtījis nāvē, koncentrācijas nometnēs un vergu darbos uz Vāciju. Dankera vārdiem varētu neticēt, ja dokumentu nebūtu parakstījis Drekslers ar savu oriģinālparakstu un

apzīmējis par slepenu valsts lietu (BA.R 6/266:46 s.O.SV). Dankers runāja latviešu tautas vārdā!

Bet arī Jekelns pēc kara bija ieskatījies lietās, ko viņš līdzīgi Dankeram arī izteica izmeklēšanas tiesnesim:

Jautājums: Sakiet, kāda loma, lietojot jūsu soda politiku pie Baltijas tautām, bija tā sauktajām vietējām pārvaldēm Lietuvā, Latvijā un Igaunijā?

Atbilde: Man bija iespēja bieži satikties ar Latvijas „pašpārvaldes” vadītājiem Dankeru un Bangerski, kā arī ar Lietuvas „pašpārvaldes” Kubilionas un Igaunijas „pašpārvaldes” doktoru Mei. Man jāsaka, ka viņi visi bija lieli vāciešu draugi. Šie ļaudis pārstāvēja tikai vāciešu intereses un par savu tautu likteni nedomāja nemaz. Viņi nebija nekas cits, kā vācu marionetes. Kā es no sarunām ar viņiem sapratu, viņi nevēlējās iznīcināt komunistus mazākos, bet lielākos daudzumos nekā vācieši. Viņi domāja, ka, ja arī Vācija karu pazaudētu, būtu šā vai tā labi, ja Vācija iznīcinātu visus padomju patriotus, sevišķi komunistus, jo bez komunistiem viņiem varētu būt vieglāk savas tautas nodot (verraten!) pasaules stiprākajai varai (139).

Dokuments neprasa paskaidrojumus. Tas runā pats. Ir jāpievieno tikai viena piezīme. Viņš Dankeru un Bangerski uzskatīja par savas tautas nodevējiem.

Materiāls par Dankera personīgo darbību vācu okupācijas laikā atklāja šādus faktus:

1) Dankers sevi ir atzinis par vācieti, kas piedzimis vācu ģimenē, vāciski audzināts un iesvētīts vācu draudzē. To viņš ir apliecinājis savā Vācijas sūtniecībā Latvijā iesniegtajā biografijā.

2) Savu aizbraukšanu no Latvijas viņš pats ir uzskatījis par repatriāciju un lūdzis Hitleru piešķirt viņam repatrianta tiesības un Vācijas pavalstniecību. Ar savu

parakstu viņš to ir apstiprinājis liecībā ASV izmeklēšanas tiesnesim (NP-5583) un rakstā Pozenes policijas priekšniekam.

3) Rozenbergs jau 1941. g. jūnijā Dankeru bija izraudzījis un Hitlers 1941. g. jūlija sākumā tam piekritis, par vācu civiļās okupācijas pārvaldesģenerālkomisāra-padomdevēju grupas vadītāju. Šo amatu uzņemoties, viņš ir nodevis vācu ierēdņa uzticības zvērestu Hitleram, kas apliecināts pratināšanas protokola (III, 3) pielikumā.

4) Okupācijas laika t.s. zemes pašpārvalde Latvijas ģenerālapgabālā ir vācu propagandas vajadzībām radīts fiktīvs nosaukums. Tādas kolektīvas iestādes nebija (1947. g. 26. sept. liecības 1.pkt.). Dankers, noturēdams sēdes kopā ar citiem GD, radīja maldinošu iespaidu par „kolektīvu valdību.” Tādas sēdes deva arī morālisku aizmugures atbalstu Dankeram.

5) Dankeram GK sniegtie memorandi, priekšlikumi u.c. patiesībā ir dažādu vācu ierēdņu savstarpēja domu apmaiņa sarakstes ceļā. Viņa, kā pakļauta ierēdņa domas dažkārt neatrada atsaucību augstākajos vāciešu priekšniekos. Tas arī ir saprotams, jo viņa uzdevums kopš okupācijas sākuma līdz pat beigām bija tikai padomu došana.

6) Dankera ASV izmeklēšanas iestādēm sniegtās ziņas par sevi un savu darbību okupācijas laikā par savu tautību, par uzturēšanos Karlsbadē, ierašanos Vācijā, izraudzīšanu par GD, pašpārvaldes rašanos u.c. ir nepatiesas.

7) Dankera galvenā kārtā latviešiem rakstītajā atmiņu grāmatā ir noklusēti daudzi nozīmīgi fakti par viņa darbību Latvijā vācu uzdevumā. Šos uzdevumus jau pirms kaŗa sākšanās viņš bija saņēmis Berlīnē. Ar to bija piepildījusies viņa Hitleram rakstītajā vēstulē

izteiktā vēlēšanās kļūt par kādas okupētas zemes, resp. apgabala pārvaldnieku.

Te apskatītie Dankera biografijas momenti un viņa stāvokļa juridiskais pamats ir nepieciešamais priekšnosacījums viņa darbības izprašanai un novērtēšanai. Turpinājumā ir jānoskaidro, vai viņš pildīja tikai padomdevēja un vācu pavēļu izpildītāja lomu, vai arī viņš aktīvi ierosināja, veicināja un piedalījās vāciešu noziedzīgo okupācijas mērķu sasniegšanā. Par to stāsta divas atsevišķas šī darba nodaļas. Tās ir nodaļas par latviešu leģionu un skolnieku iesaukšanu SS kaŗaspēkā. Bet pirms mēs ieskatāmies šais norisēs, ir nepieciešams arī iepazīties ar Dankera sabiedrotajiem viņa darbā — latviešu ģenerāldirektoriem.

VALDMAŅA DARBĪBA PAŠPĀRVALDĒ.

Par savu darbību vācu okupācijas laikā arī Valdmanis ir uzrakstījis atmiņas, kas dod plašu ieskatu, kaut arī nepilnīgu un vienpusīgu.(140) Viņa atmiņas tagad ir iespējams papildināt un labot uz archīvu dokumentu pamata. Savu uznākšanu uz skatuves 1941. g. jūlijā viņš aprakstījis atbilstoši faktiem. Latvijas armijas bijušie virsnieki 1. jūlijā, dažas stundas pēc vāciešu ienākšanas Rīgā, nodibināja organizāciju ar nosaukumu Latvijas organizācijas centrs (LOC) (141). Blakus tai darbojās vēl divas citas grupas — pārkoņkrustnieki — pareizāk būtu tos apzīmēt par

pērkonkrustnešiem(142) un korporācijas. Bijušais satiksmes minisrs Einbergs šo trīs grupu uzdevumā mēģināja sastādīt savu ministru kabinetu. Kad viņš to pieteica pazīstamajam iznīcinātāju grupas komandierim Štālekeram, tas nākamo Latvijas pagaidu valdību noraidīja.(143) Neskatoties uz to, viņš tomēr izraudzīja iecerēto ministriju vadītājus, galvenām kārtām viņam pazīstamus bijušo ministriju augstākos ierēdņus. Pēc tam tūliņ Einbergs nogāja malā.

4. jūlijā LOC griezās pie Valdmaņa pēc padoma. Tas ieteic steigīgi atjaunot brīvības laika iestādes. 6. un 7. jūlijā Valdmanis veda sarunas ar Plensneru, Deglavu un LOC. Viņš noraidīja savu līdزدalību valdībā, kas būtu sastādīta Berlīnē. Viņš tomēr apņēmas palīdzēt saimnieciskās dzīves jautājumu kārtošanā. Pulkvedis viņam pat izdeva rakstisku pilnvaru to darīt.

8. jūlijā Valdmanis sasauca latviešu pārstāvju apspriedi finanču ministrijā. Tas bija fakts, kam visā okupācijas laikā bija ļoti liela nozīme. Tanī bija izraudzīti resora vadītāji: Vanags — valsts kontrolieris, Bulle — tirdzniecības un rūpniecības, Skujevics — finanču, Ķuze — zemkopības, Sīlis — tautas labklājības, Šteinbergs — satiksmes un transporta, Burkevics — elektrības saimniecības, Stalbovs — Latvijas bankas. Vēlāk jūlijā Valdmanis izraudzīja Celmu — izglītības, Zvejnieku — tieslietu. Kādēļ notikusi šāda amatā iecelto nosaukšana par GD nav zināms. Taču ievērojot, ka apspriedē piedalījās vācu aizmugures spiegošanas daļas darbinieki un Gestapo cilvēki, ir ticams, ka tie zināja, ka Berlīnē izraudzītie „padomnieki” sauksies par GD. No Valdmaņa atmiņu stāsta var saprast, ka LOC visādā ziņā ar latviešu civilo iestāžu pārņemšanu gribēja aizsteigties vāciešiem priekšā. Tādā gadījumā vāciešu iecelto GD vietā būtu jau priekšā pašu

latviešu ieceltie GD. Zināms, tas ir tikai minējums, jo 8. jūlija sanāksmes dalībnieki šai lietā klusēja. Valdmanis pats, kā redzams, palika ārpusē, bet apsolīja dot padomus.

LOC pēc šāda izkārtojuma tomēr savu darbību nepārtrauca. Tā pa jaunu apspriedās 10. jūlijā par līdz šim veikto organizācijas darbu un 11. jūlijā sasauca jaunu dažādu organizāciju un iestāžu pārstāvju sanāksmi. Tanī piedalījās 51 persona. „Valdmani ievēlēja par visu latviešu pārstāvi. Vēlētāja gan nebija tauta, bet sabiedriskās organizācijas un latviešu atklātības darbinieki, jo citas pārstāvju izraudzīšanas iespējas vispār nebija,” saka Valdmanis pats.(144) Te jāpiezīmē, ka latviešu pārstāvju izraudzīšana bija ļoti vienpusīga. Tanī nebija aicināti demokratisko partiju un tām tuvu aprindu pārstāvji. Tā bija vienas ideoloģijas un virziena pārstāvētāja: virsnieku, pārkoņkrustnieku un korporāciju. Tādēļ šo grupu nekādā gadījumā nevar apzīmēt par „visu latviešu pārstāvjiem.”(145) Šai sanāksmē nolēma sūtīt Hitleram pateicības rakstu un speciālu adresi, ko arī Valdmanis izdarīja.(146) Pilnīgāku ieskatu toreizējā aizkulišu spēlē sniedz kāds, kā liekas, aculiecinieka raksts, kam apstākļi bijuši pazīstami.(147)

Šis raksts apstiprina iepriekš teikto. Ieceltie GD un citi augstākie departamentu ierēdņi, visi, ar maz izņēmumiem, bija izraudzīti no korporācijām Letonijas, Selonijas un Tālavijas. Vācu okupanti tos arī pieņēma. Viņi šais aprindās bija atraduši uzticamus viņu nolūku sekmētājus un uzdevumu izpildītājus. „Paveicis savu pienākumu pret tautu, Valdmanis pats atvirzījās klusībā. Tā viņam arī bij jādara, lai velti neizaicinātu okupācijas varu un tādā kārtā nenodarītu ļaunu kopējai latviešu lietai.”(148) Par savu tiešo darbu līdz pat 1942. g. pavasarim viņš klusē. Taču tik daudz ir zināms, ka

viņš, baudīdams Klumberga uzticību un atbalstu, bija atradis sev vietu kara saimniecības pārvaldē.

Pārskats par Valdmaņa darbību saskan ar iepriekš teikto par Dankera parādīšanos uz okupācijas laika skatuves.

Cik stipra toreiz bija nacionālā disciplīna, rāda sekojošs piemērs: Reichsministrs Rozenbergs bija atsūtījis uz Rīgu savu „uzticības vīru,” kas saucās par Generaldirektorium Lettland un kuŗā ietilpa ģen. Dankers, atv. pulkv. Freimanis, pulkv. leitn. Veiss, Prāvests Sanders un pārkoņkrustietis Ēv. Andersons. Šie kungi „sadalīja savā starpā resorus” un paziņoja Valdmaņa ieceltajiem galvenajiem direktoriem, ka ģen. Dankers pārzināšost visas iekš-un personāllietas, Freimanis — tirdzniecību un rūpniecību, Veiss — policiju un kaŗaspēku, Sanders — izglītību un kultūru, Andersons — finances un valsts kontroli. Bet Valdmaņa ieceltie galvenie direktori šo paziņojumu vienkārši ignorēja. Tad Rozenberga „uzticības stābs” izmēģināja spēkus: viņi „atcēla no amata” Valdmaņa iecelto valsts kontrolieri Vanagu un „ievēl” viņa vietā Pērkoņkrusta vīru Melliņu, ievietojot attiecīgu paziņojumu laikrakstā. Saziņā ar Valdmani, P. Vanags tad norīkoja pie Valsts kontroles durvīm sargus, kas atteicās Melliņu ielaist Valsts kontroles namā. Neziņā un nespēkā Rozenberga „uzticības stābs” sēdēja Rīgā, Merķeļa ielā, Latviešu Biedrības namā, un tā stāvoklis kļuva arvien neapskaužamāks.(149)

Tā bija radies nožēlojamais stāvoklis ar divām GD garnitūrām. No savām sarunām ar GD Sanderu, es zinu, ka viņam un citiem Rozenberga ieceltajiem nebija nekādu praktisku darbības iespēju.(150) Ka tāds stāvoklis bija radies, zināja arī AM Berlīnē. Pret to jau pašā sākumā bija cīnījies Kleists, Rozenberga pārstāvis

pie Ziemeļu armijas grupas.(151) Viņš skaidri bija saskatījis ka galvenais vaininieks ir Valdmanis un „Ulmaņa kliķe.” Kā mēs redzējam, pārrunājot Dankera stāvokli, vācu civīlā pārvalde, uzsākot darbību 1. septembrī, atzina, ka Valdmaņa direktori jau bija atjaunojuši administratīvo pārvaldi un ka tā funkcionēja. Pats svarīgākais bija, ka tā ar savu darbību nodrošināja armijas apgādi. Tādēļ to noārdīt un pārtaisīt tā, kā to pirms kara sākuma paredzētās okupācijas teorētiķi bija izdomājuši Berlīnē, nebija lietderīgi. Tāda radikāla rīcība arī praktiski vairs nebija iespējama, jo tā radītu politiskas komplikācijas.(152) Bija jāmeklē citi ceļi šo GD pakļaušanai. Tas tomēr prasīja laiku. Pa to laiku Valdmanis centās nostiprināt savu personīgo pozīciju pie vācu kungiem RK, bet par visām lietām GK.

Katrā ziņā stāvoklis ar divu GD sastāvu nebija ilgstoši uzturams, ko saprata arī vācieši. Valdmanis atrisinājumu apraksta sekojoši:

Skujevics un Vanags uzņemas Dankeru pierunāt un viņiem sekmējas. Dankers ir ar mieru atteikties no savas ģenerāldirekcijas, „pārnākt” pie „valdmaniešiem” un izgādāt vācu ģenerālkomisāra piekrišanu šādām pārmaiņām, ja viņu atzītu par „šefu.” „Valdmanieši” tam piekrīt, ar noteikumu, ka „šefam” taisnīgi jārepresentē jaunās, pārkārtotās direkcijas lēmumi, kuŗus pieņems ar balsu vairākumu, Valdmanim klusējot. (Tanī pat laikā „valdmanieši” izlēma, ka Valdmanim jāieiet jaunajā „blokā” atklāti, lai faktiskais vadītājs vienmēr būtu visur klāt). Tādā kārtā „Berlīnes valdības” galva izdara kompromisu ar Valdmaņa nacionālistu bloku. Arī ģenerālkomisārs neiebilst nekā, gan nosakot, ka: 1) Viņš neatzīst nekādu latviešu pašpārvaldi kā kollēģiju un 2) par latviešu pārstāvi viņš atzīst tikai Dankeru.

Dankers, iepretī vāciešiem, izteic savu piekrišanu šiem noteikumiem, bet iepretī saviem jaunajiem latviešu kollēgām vēlreiz apliecina, ka viņš savās attiecībās un sarunās ar vāciešiem respektēs savu jauno kollēgu („valdmaniešu” lēmumus). Tādā kārtā uz laiku, šķiet, latvieši ir vienoti.(153)

Šis Valdmaņa apraksts par sarunām Dankera un Skujevica starpā liekas ticams. Ka viņš 1949. g., izdodams grāmatu, varēja iztulkot to kā Dankera „vienošanās ar valdmaniešiem,” t.i. GD atteikšanos no savas „ģenerāldirekcijas,” ir saprotams. Var pat ticēt, ka Dankers ir apsolījis respektēt pārkārtotās direkcijas vairākuma lēmumus. Bet šis Valdmaņa uzskats arī rāda, vai nu viņa toreizējo naivumu, vai arī 1949. g. vēlēšanos trimdas latviešus pārliecināt par „valdmaniešu” pānākumiem pret vāciešiem. Fakti runā kā pret vienu, tā pret otru. Dankers nekad nav atteicies un nemaz nevarēja atteikties no vienpersonīgas atbildības vāciešiem, jo tieši tādiem uzdevumiem viņš bija iecelts Berlīnē. To arī GK ir pateicis kā Dankeram, tā GD atkārtotas reizes. Ja nu Dankers ir vienojies ar valdmaniešiem, tad viņš, resp. vācieši ir bijuši veiklāki pretspēlētāji Valdmanim un viņa cilvēkiem, nekā viņš to ir sapratis. Arī tas bija veids, kā Dankers palīdzēja vāciešiem turēt „Ulmaņa kliķi šachā.”(154)

Kāds tad bija patiesais Valdmaņa stāvoklis 1941. g. beigās un 1942. g. pirmajā pusē? Patiesā aina atklājas vācu dokumentos sakarā ar GD oficiālo iecelšanu 1942. g. maijā. Šī akta juridisko pusi sīkāk esam jau iztirzājuši iepriekšējā daļā par Dankeru. Te ir jārunā tikai par to momentu, kas attiecas uz Valdmani. Cik slikti AM un tās nodaļas vadītājs Kleists domāja par Valdmani, mēs jau lasījām viņa 1941. g. 30. jūlija ziņojumā.(155) To Valdmanis nezināja. Viņš uzticību bija ieguvis pie RK un GK vācu vadītājiem. Šiem vāciešiem tomēr bija

dažādi uzskati par Valdmani, kas noveda pie asas domu izmaiņas sakarā ar viņa iecelšanu par tieslietu GD. Saskaņā ar noteikumiem, GD varēja iecelt GK, ja tam piekrita Rozenbergs. GK iepriekš deva atsauksmes par visiem GD kandidātiem, arī par Valdmani. 1942. g. 25. martā GK rakstīja RK savus priekšlikumus par GD iecelšanu. Tanī par Valdmani lasāms; „Ieteiktajam Valdmanim līdz šim bija uzdots kārtot tieslietu ģenerāldirektora darbu. Viņš šai vietā ir sevi parādījis par ļoti derīgu.”(156) Drekslers, izteikdamies par Dankera kandidātūru iekšlietu GD amatam, piemin arī Valdmani: „Par tieslietu ģenerāldirektoru ieteiktais Valdmanis lietišķi būtu šai vietai (iekšlietu GD) pilnīgi piemērots. Es arī domāju, ka no politiskā viedokļa nav pret viņu ceļami nekādi nopietni iebildumi. Tomēr es domāju, ka ir derīgi viņu pagaidām atstāt līdzšinējā vietā, lai turpinātu viņu novērot, un lai galīgi noskaidrotu lielākoties noskaidrotos pārmetums.”(157). Nozīmīgas šai sakarā ir Lozes galvenās politiskās nodaļas vadītāja Būrmeistera domas, ko viņš izteic 1942. g. 31. marta rakstā Rozenbergam.

Pret ieteikto ģenerāldirektoru personām man nav iebildumu. Sākumā bija plānots līdzšinējam tieslietu ģenerāldirektoram Valdmanim uzticēt pirmā ģenerāldirektora amatu. Šie plāni ir atmesti, jo tam vēl laiks nav pienācis. Es to apsveicu, jo, ierādot Valdmaņa iespaidam par daudz lielu vietu, ir zināmas briesmas, t.i., ka tādām vīram varbūt vācu pusē nav piemērotu pretspēlētāju un viņš varētu mēģināt atsevišķās vācu dienestu vietas (civīlo pārvaldi, armiju, policiju) izspēlēt vienu pret otru. Valdmanis atzīst par nepieciešamu Latvijas pievienošanu reicham kā nenovēršamu faktu un ir gatavs strādāt tādā garā. Latvieši bez šaubām uzticas viņam. Tādēļ es uzskatu par vēlamu katrā gadījumā viņu paturēt par tieslietu ģenerāldirektoru. Ja viņš

joprojām šai postenī ilgāku laiku izrādītos derīgs, nebūs vairs nekādu iebildumu viņam uzticēt iekšlietu ģenerāldirekciju. (158)

Tas rāda ka Valdmanis bija ieguvis ne tikai GK, bet arī RK pilnīgu uzticību. Raksts arī atklāj motīvus, kādēļ Valdmanis bauda tik lielu vācu uzticību. Viņš bija atzinis par nepieciešamu Latviju pievienot Vācijai un strādāt tādā garā, lai tas notiktu. Tas pilnīgi saskanēja ar vāciešu nākotnes plāniem okupētajā Latvijā.

AM, acīm redzot, bija citādās domās par Valdmani. Tā sākusies kāda sarakste GK un RK ar AM. Pēc tam, kad AM bija izteikusies kritiski pret abu minēto okupācijas pārvaldes iestāžu pozitīvo nostāju pret Valdmani, uz to ļoti asi reaģēja GK 1942. g. 27. febr. un RK 27. marta rakstā. Tas izsauca vēl lielāku neapmierinātību AM. Kleists rakstīja atkal asu rakstu, ko iesniedza pašam ministram. Tas raksturo ne tikai Valdmaņa stāvokli, bet būtiski arī saspīlētās un negatīvās attiecības ministrijas un RK starpā.

ATZĪME

Berlīnē, 1942. g. 25. apr.

Attiecas uz: latviešu iekšpolitiku.

Sakarā ar: Ostlandes reichskomisāra 17. 05. 42 rakstu un ģenerālkomisāra Rīgā 27. 02. 42. ziņojumu.

1. Ar šo es gribu izteikt stingrāko protestu pret pārmetumiem, kurus izsaka ģenerālkomisārs Rīgā. Man tiek pārmesta objektīvi nepatiesu faktu lietošana un rupja paviršība. Ģenerālkomisāra Rīgā ziņojums nesatur neko tādu, kas šos divus, pret mani vērstos pārmetumus attaisnotu.

2. Bez tam es gribu celt iebildumus pret to, ka šī lieta tiek pataisīta par privātu savstarpēju ķildu starp Kleistu un Valdmani. Šeit nevar būt nekādas personīgas domstarpības, bet gan vienīgi un tikai politiski lietderīgs

stāvokļa novērtējums. Manus iebildumus nedrīkst uzskatīt kā „vienas trešās un atbildību nenesošas personas” mēģinājumu iejaukties un radīt šķēršļus, bet tie gan jāpieņem kā pienākumu apzinīga Austrumu ministrijas atbildīga darbinieka nepieciešami aizrādījumi.

Attiecībā uz pret mani vērstām nepareizībām:

a. Valdmanis neesot iecelts par tieslietu resora vadītāju, bet viņam esot uzdots tikai izpildīt tieslietu pārvaldes ģenerāldirektora funkcijas. Šinī sakarībā man nav ko paskaidrot.

b. Valdmanis neesot iecelts 1942. gada janvārī, bet viņam šis pienākums uzdots jau 12. 11. 1941. gadā. Ir ļoti nožēlojami, ka es, kā Ostlandes nodaļas vadītājs par šo svarīgo lēmumu tiku informēts tikai 1942. g. janvārī. Politiskā stāvokļa novērtējumā, šim faktam nav nekādas nozīmes.

c. Nepareizi esot, ka Valdmanis ar „veiklu taktiku” esot ticis vietā, kura viņam vispār nav uzticēta. Ja Valdmanim ir uzdots izpildīt tieslietu pārvaldes ģenerāldirektora funkcijas, tad nevar būt runa, ka viņš nav šinī amatā.

d. Nepatiess esot mans turpmākais apgalvojums, ka Valdmanim, pateicoties intrigām, ir izdevies iejaukties ģenerāļa Dankera līdzstrādnieku, tai skaitā arī latviešu policijas vadītāja pulkv. leitnanta Veisa darbības sfērā. Šis apgalvojums ir pareizs tādēļ, ka Veiss, kā ģenerāļa Dankera līdzstrādnieks, tā arī trīs citi mūsu amatos ieceltie Dankera līdzstrādnieki, savās funkcijās ir traucēti. Tieši tādēļ šo soli, attiecībā uz Valdmani, es uzskatu par apšaubāmu, ka izpildot gan savus tiešos latviešu policijas priekšnieka pienākumus, Veiss savu politisko stāvokli ir zaudējis.

e. Es neesmu apgalvojis, ka Valdmani esot bijis paredzēts izvairīt par mazpulku priekšnieku, bet gan esmu konstatējis: „dzirdēju, ka viņš ir jau kļuvis par

mazpulku priekšnieku.” Šis apgalvojums man kļuva zināms no mūsu ministrijas atbildīga darbinieka, kurš atsaucās uz notikušajām ģenerālkomisāra Drekslera sarunām ar Valdmani, klātesot mazpulku vadītājiem. Valdmanis esot saņēmis uzdevumu izstrādāt uzmetuma projektu, kā no mazpulkiem izveidot jaunatnes organizāciju. Arī šinī gadījumā nevar man aizrādīt uz nepatiesu apgalvojumu, jo mans pamatojums balstās uz oficiāli notikušu dienesta sarunu.

f. Nepareizs esot mans apraksts, kādā veidā ar prof. Klumberga starpniecību Valdmanis ticis iepazīstināts ar Ziemeļu frontes aizmugures pavēlnieku. Mans apraksts atbilst patiesībai tādēļ, ka es pats personīgi biju klāt, kad kāda koncerta starpbrīdī Valdmani iepazīstināja ar ģenerāli Deroku. Tanī dienā es atgriezos no Berlīnes un prof. Klumberga nodomu nevarēju vairs aizkavēt. Ģenerālkomisāra Rīgā izsmelošais izskaidrojums, ka Valdmanis ir piesaistīts ar pulkveža Plensnera starpniecību, nekādā ziņā nemaina notikušo faktu. Šis ir viens no kārtējiem mūsu ministrijas jau savā laikā bieži nosodītajiem gadījumiem par izlūkdieneņa politiski bezmērķtiecīgo darbību Lietuvā un Latvijā.

g. Ja ģenerālkomisāram Rīgā ir nesaprotams, kādēļ kāds neizdarīgs ģenerālis ir nosūtīts uz Rīgu, lai Ulmaņa kliķei neatļautu izvērst savu aktivitāti, tad šeit ir jāpiezīmē, ka pie labākās gribas nevarēja paredzēt, ka ģenerālkomisārs Rīgā Austrumu ministrijas norīkoto ģenerāli Dankeru un četrus viņa līdzstrādniekus tikpat kā nemaz neņems vērā. Nevarēja paredzēt, ka pretstatā viņiem palielināsies tāda vīra kā Valdmaņa politiskais svars. Tādēļ ir saprotams, ka tādos apstākļos ģenerālis Dankers ar savu uzdevumu netika galā.

h. Mani „precīzie konstatējumi,” kuri ģenerālkomisāram Rīgā šķiet apšaubāmi un, acīm redzot, neatbilst ārlietu ministrijas uzskatiem, pamatojas uz iz-

smelošām sarunām ar, 1) sūtni fon Koci, 2) legācijas padomnieku fon Štolcmani, 3) legācijas sekretāru Kučeru, 4) sūtniecības preses atašeju fon Brimmeru. Izejot no šīm četrām sarunām, izveidojās mana pārlicība:

1) Par Valdmaņa neveiklo mēģinājumu, sakarā ar baltvāciešu izceļošanu, aizturēt, un līdz ar to sabotēt zemē paliekošo vācu uzņēmumu īpašumu aktīva pārvešanu uz Vāciju, kuŗš tādā gadījumā būtu kritis boļševiku rokās.

2) Kas attiecas uz Valdmaņa izteikto vēlēšanos repatriēties, tad vācu sūtnis fon Koce, uzskatot šo nodomu par lielāko muļķību, to ir noraidījis.

3. Nekad neesmu ne mutiski, ne rakstiski izteicies, ka Valdmanis esot precējies ar Ulmaņa brāļa vai māsas meitu, vai pat viņa sieva esot Ulmaņa meita, tādēļ tāds pret mani vērsts apgalvojums ir nepareizs.

VALDMAŅA POLĪTISKĀS DARBĪBAS RAKSTUROJUMS.

1. Valdmaņa nostāja jautājumā par Latviešu jaunatnes organizācijas dibināšanu, kuŗas plānu viņš izstrādājis, ir pretrunā vācu interesēm darbam ar jaunatni Latvijā.

2. Mēģinot pārcelt tiesnešus, kuŗi sevi kompromitējuši, lietojot boļševiku likumus savos dienesta iecirkņos, citā darba laukā, nācās sastapties ar Valdmaņa pretestību. — Seit ir jāpiezīmē, ka zemes pašpārvalde Igaunijā visas skolotāju un tiesnešu amata personas, kuŗas atradās līdzīgā situācijā, pašu iniciatīvā pārvietoja citā darbā.

3. Tādu negatīvu nostāju Valdmanis ir ieņēmis iepretim uzaicinājumam iestāties kārtības sargu dienestā.

4. Negātīva arī bija Valdmaņa nostāja iepretim aicinājumam iestāties valsts darba dienestā.

5. Kādas agrāk notikušas operācijas rētas Valdmanis vadošu vācu personu sabiedrībā apzīmējis par boļševiku spīdzināšanas sekām.(159)

Tā ir ļoti atklāta valoda pašu vāciešu starpā. Dokuments atklāja, ka:

a) Valdmanis izraudzīts tieslietu GD amatam jau krietni agrāk par viņa minēto valdmaniešu vienošanos ar Dankeru, proti, jau novembrī.

b) Dankers un viņa četri palīgi ir iecelti Berlīnē un ka Veisa uzdevumi ir bijuši politiski, no kuŗiem viņš un pārējie trīs atstumi Valdmaņa rīcības dēļ.

c) Valdmanis ir organizējis Latviešu jaunatnes organizāciju, kā mazpulku turpinājumu.(160)

d) Valdmanis kopš paša okupācijas sākuma ir bijis sakaros ar Plensneru.

e) Dankera situācija pēc atgriešanās Latvijā ir bijusi kļūmīga, jo Drekslers viņu kā vecu ģenerāli uzskatījis par nespējīgu un kādu laiku nemaz nav pieņēmis, kaut viņam bijis jābūt par Drekslera padomdevēju.

f) Par Valdmaņa personu Kleists ziņas ir ieguvis Vācijas A. A. Ziņas ir snieguši augsti bijušās Vācijas sūtniecības Latvijā ierēdņi.(161)

g) Te ir atklājies līdz šim nezināmais fakts, ka Valdmanis ir vēlējis repatriēties uz Vāciju.

AM nostāja pret Valdmani bija negātīva. Iecelšanai tomēr bija vajadzīga Rozenberga piekrišana. 1942. g. 25. aprīlī Rozenbergs rakstīja Lozem, ka viņš principā neceļ iebildumus pret izraudzīto kandidātu iecelšanu. Par Valdmani viņš tomēr izteica savas īpašās domas, kas reizē rāda arī viņa īsto nostāju pret latviešiem un viņa nākotnes nolūkus.

Attiecībā uz jūsu iesūtīto priekšlikumu par ģenerāldirektoru iecelšanu Latvijas ģenerālapgabalā es

gribu izteikt sekojošas piebildes:

Esmu paturējis sev tiesības apstiprināt no jūsu puses izdarāmās iecelšanas, lai pirms galīgās ieviešanas amatā iegūtu skaidru priekšstatu par personām, kuŗas liek priekšā ģenerālkomisāri, kā zemes pašpārvaldes varas nesēji.

Ārpus tā es esmu principā ar mieru bez tālākiem soļiem nekavējoties piekrist ierosinājumiem, ko jūs izsakāt kopā ar ģenerālkomisāriem. Esmu ar mieru piekrist arī šai gadījumā, taču gribētu jūs pirms tam lūgt pārbaudīt tieslietu ģenerāldirektora amatam paredzēto Valdmaņa kungu. Pielikumā jūs atradīsiet atbildi uz Latvijas ģenerālkomisāra memorandu, no kā izriet, ka šaubas attiecībā uz Valdmani nav bijušas bez pamata.

Te jāpieskaita vēl vairāki pielikumā minēti gadījumi, ko es lūdzu pārbaudīt. Lai cik neticams, ņemot vērā domājamo Valdmaņa inteliģenci, ir pēdējais tur minētais gadījums, tāda viņa izturēšanās kā nekā tomēr paliek iespējamības robežās. Bez tam vēl jāapsver sekojošais: latviešu lauku iedzīvotāji viņu pašu interesēs plānveidīgi jānošķir no Rīgas inteliģences. Lauku ļaudis visnotaļ izjūt, ka taisni ulmanieši, vai tie, ko par tādiem uzskata, nevar būt piemēroti lai veiktu kaut ko pretrunā ar to, kas saistās ar Ulmaņa vārdu. Mēģinājumi no Rīgas puses, ievest atkal lauku iedzīvotājus nacionālistiskā konsolidācijā ar Rīgu ir notikuši, un, jāpieņem, tiks izdarīti arī turpmāk. Es atstāju neizšķirtu uz kāda pamata Valdmaņa kungs šai lietā uzskatīts par virzītāju spēku. Taču es jūs lūdzu paziņot arī ģenerālkomisāram Rīgā, ka viņa iecelšana ne jums, ne viņam nedrīkst būt prestīža jautājums, bet gan tīrā lietderībā balstīts apsvērums uzticētā ģenerālapgabala pārvaldīšanai.

Ja jūs ar ģenerālkomisāru Rīgā to abi pēc vēlreizējas pārbaudes uzskatāt par absolūti pareizu,

iecelt Valdmani par tieslietu ģenerāldirektoru, tad es jums nelikšu šķēršļus ceļā. Bez tam es lūdzu ievērot arī tās drošības dienesta izmeklēšanas rezultātus, kuŗu izdarīt uzaicinājis ģenerālkomisārs Rīgā.

Vēršu jūsu uzmanību uz to, ka par varbūtējiem sarežģījumiem, ko Valdmanis varētu izraisīt, atbildīgs ir ģenerālkomisārs Rīgā. Ārpus tā, nekādā gadījumā nedrīkstētu būt šaubu, ka Valdmanis nedrīkst pārņemt nekādus citus pienākumus, kā vienīgi tieslietu ģenerāldirekcijas vadību.

Es jūtu pienākumu par jaunu pievērst jūsu uzmanību visam šim stāvoklim un atstāju galīgo izšķiršanos jūsu ziņā, jo šeit ir runa par vietējas un personālas dabas jautājumiem.(162)

RK un GK uzņēmās Rozenberga prasīto atbildību un Valdmani iecēla amatā. Te sevišķi ir jāatgādina Rozenberga noteiktais atgādinājums, „ka Valdmanis nedrīkst pārņemt nekādus citus pienākumus kā vienīgi tieslietu ģenerāldirekcijas vadību.” Tam bija savi dziļāki iemesli, kas vēlāk izveidojās par vienu no Valdmaņa klupšanas akmeņiem. Tā bija latviešu jaunatnes organizēšana. Valdmanis pats ir īsi pieminējis arī vāciešu 1942. g. radīto Latvju jaunatnes organizāciju (LJO), kuŗā sākumā darbojušies viņa uzticības cilvēki.(163) Nav zināms, kādēļ viņš nav izteicies par savu darbību šai laukā plašāk. Jau kopš pašām okupācijas pirmajām nedēļām viņš ir interesējies arī par jaunatnes organizēšanu. Par to nedaudz vairāk pastāsta Lūsis.(164) Pie viņa ieradies Valdmanis un lūdzis viņu apliecināt, ka arī mazpulku organizācija viņu atbalsta. Šai sakarā Lūsis kopā ar Valdmani ierodas pie mazpulku bijušā inspektora Ķirša. Pa ceļam uz Rīgu Lūsis viņam solījis Valdmani atbalstīt, ja pēdējais apsolas gādāt par mazpulku atjaunošanu. Drīz esot noskaidrojies, ka zināmās 11. jūlija sanāksmes dalībnieki

„nosūtījuši kvēlu pateicības vēstuli Adolfam Hitleram,” un ka tanī mazpulku pārstāvji nav aicināti tādēļ, ka „Ulmanis ar komunistiem gulēja vienā gultā! Un mazpulki ir Ulmaņa bērni.” Tam pievienojās ziņas par sinagogu dedzināšanu un žīdu šaušanu. Pēc tam Lūsis un Ķirsis pārtraukuši kopā ar Valdmani pasākto mazpulku darbības atjaunošanu. Vēlāk 1942. g. pavasarī Valdmanis un Lūsis tikuši aicināti pie GK, un notikusi saruna ar kādu ierēdni par bijušo mazpulku darbību. Vācieši tad prasījuši veidot organizāciju pēc Hitlera jaunatnes noteikumiem. Lūsis juties sarūgtināts Valdmaņa klusēšanas dēļ šai sēdē. Šīs ziņas rāda, ka Valdmanis jau ļoti agrā stadijā ir meklējis atbalstu pie bijušajiem latviešu jaunatnes vadītājiem.

Valdmaņa vārds parādās konflikta situācijā par jaunu, kad vācieši bija pārņēmuši savās rokās latviešu jaunatnes vadību. Par organizācijas sākumiem un konfliktu ziņas sniedz GK jaunatnes nodaļas vadītājs Munske Berlīnē.

Att: Ģenerāldirektora Valdmaņa iesaistīšana jaunatnes darbā.

Pirmo ģenerālkomisāra kunga uzmetumu par Latviešu jaunatnes darbu attiecīgās iestādes varēja dzīvi apsveikt, taču veidojās iespaids, ka pretēji citām latviešu pašvaldības nozarēm, darbs ar jaunatni, kā politiski izšķiroša nozare nākotnei, atradusi sevišķu nokārtojumu. Pirmais uzmetums paredzēja latviešu jaunatnes aprinča vadītāja tiešo pakļautību apgabala komisariātā izraudzītajam referentam, t.i., lai latviešu jaunatnes vadītājiem nebūtu vienota latviešu virsotne. Pirmajā uzmetumā gan bija paredzēta latviešu padomdevēju iestāde pie ģenerālkomisāra vācu jaunatnes vadītāja. Pēc šī pirmā uzmetuma publicēšanas, ko dzīvi apsveica vācu iestādēs kā ļoti perspektīvu pasākumu,

pagāja vairāki mēneši, bet nekas nenotika. Kļuva zināms, ka latviešu vadošās personas nav ar mieru piekrist šim uzmetumam un atraida „latviešu jaunatnes organizēšanu,” lai izveidotu „Latviešu jaunatnes organizāciju.” Ar iekšlietu ģenerāldirektora starpniecību tika iesniegts tieslietu direktora Valdmaņa sagatavotais lūgums, ar nodomu izveidot agrāko Ulmaņa laika latviešu jaunatnes organizāciju „Mazpulki,” kā vienīgo latviešu jaunatnes organizāciju.

Cik man zināms, šo priekšlikumu ģenerālkomisāra kungs noraidīja, turpretī paplašināja latviešu vadības un padomdevēja šefa darba un iespēju lauku, tajā pat laikā atzīstot to par atbildīgo iestādi latviešu jaunatnes garīgās stājas veidošanā, kaut arī ģenerālkomisāra vācu jaunatnes vadītāja vadībā. Ar to latviešu jaunatnei atņēma apziņu par vienotu vācu vadību un par jaunatnes vadītāju nostādīja vadības stāba latviešu šefu. Latviešu vadības stāba šefa un apriņķa latviešu jaunatnes vadītāja sakariem vajadzēja notikt ar vācu apgabala jaunatnes vadītāja starpniecību. Attīstība tomēr jau tagad rādīja, ka, piem., visa latviešu jaunatnes vadītāju sagatavošana braucienam uz Vāciju (arī uniformu jautājums) tika nokārtots tieši starp vadības stāba šefu un apriņķa jaunatnes vadītājiem, un vācu jaunatnes apgabala vadītājs nonāca nepatīkamā stāvoklī, atgādinot, ka viņš ir starpnieks. Pēc latviešu vadības stāba šefa uzklaustīšanas noskaidrojās, ka vācu zemes jaunatnes vadītāja pie ģenerālkomisāra pavēles latviešu apriņķu jaunatnes vadītājiem neiet caur vācu apgabala jaunatnes vadītāju, bet tieši no vienotās latviešu vadības virsotnes pie apriņķu jaunatnes vadītājiem. Tādēļ vācu jaunatnes vadība, šīs struktūras dēļ, bija spiesta uzņemties nepateicīgo lomu, atgādināt sevi un iejaukties. Pēc tā laika vācu zemes vadītāja pie ģenerālkomisāra oberbanfīrera Munskes uzmetuma, ap-

gabala komisāriem tomēr bija palikušas tiesības pašiem iecelt apriņķa jaunatnes vadītājus un griezties pie ģenerālkomisāra kunga pēc apstiprinājuma. Sākumā šim uzmetumam ģenerālkomisāra kungs arī piekrita un to arī parakstīja. Ar tādiem priekšnoteikumiem apgabala komisāra jaunatnes pilnvarotais izraudzīja latviešu apriņķu jaunatnes vadītājus nosūtīšanai uz pirmo jaunatnes vadītāju nometni Jelgavā.

Savā atsaukšanas rītā uz Lielvāciju oberbanfīrers Munske personīgi bija aicināts pie ģenerālkomisāra kunga, kur viņš no pārvaldes virspadomnieka Zimma kunga uzzināja, ka Valdmaņa kungs ļoti enerģiski norādījis uz neiespējamiem apstākļiem, kas, pēc viņa domām balstās uz faktiem, ka apgabala komisārs ieceļ apriņķa vadītājus. Viņš pieprasīja, lai apriņķa jaunatnes vadītājus ieceļ latviešu vadības un padomdevēju stāba šefs. Ģenerālkomisāra kungs šeit paskaidroja, ka viņš savā uzmetumā tieši tā bija domājis un nevis, ka tos ieceļ apgabala komisārs. Oberbanfīrers Munske esot izdarījis vienpusīgu iztulkojumu, un ka viņš, kā ģenerālkomisārs, jūtas spiests viņa parakstīto uzmetumu tādējādi mainīt, ka galvenā stāba latviešu šefs ģenerālkomisāram liek priekšā apriņķu vadītājus. Saruna ar pārvaldes virspadomnieku Zimmu bija ļoti emocionāla un oberbanfīreram Munske bija iespaids, ka viņš atrodas tiešā ģenerāldirektora Valdmaņa iespaidā, ar kuŗu viņš šad tad kopā spēlē tenisu. Oberbanfīrers Munske jautāja ģenerālkomisāram, kāda gan daļa latviešu tieslietu ģenerāldirektoram par jaunatnes jautājumiem. Uz to pārvaldes virspadomnieks Zimms paskaidroja, Valdmanis esot runājis ar kapteini Mateasu un citiem jaunatnes vadītājiem un tad izdarījis spiedienu minētā virzienā. Kad ģenerālkomisārs izdarīja minētās pārmaiņas, oberbanfīrers Munske paskaidroja,

ka viņš nevarot tā piekrist un norādīja uz šo pārmaiņu psiholoģiskajām sekām latviešu jaunatnes vadītāju apziņā. Viņa iebildumus atzina par mazsvarīgiem, tā kā visas latviešu pašpārvaldes nodoms virzās uz to, lai pēc iespējas tālejoša atbildība nonāktu latviešu rokās un darba lauks ar jaunatni nekļūtu izņēmums. Pēdējo nedēļu pieredze jau rāda, ka kapteinis Mateass ar zināmu pārsaprotamību atrada tiešu kontaktu ar latviešu jaunatnes vadītājiem un līdz ar to ir izveidojies latviešu jaunatnes vadītāju centrs, kādu ar savu vienoību latviešu jaunatne Latvijas (oriģinālā) laikā nekad nav pieredzējusi. Tieslietu ģenerāldirektora Valdmaņa tieša un netieša iesaistīšana šai attīstībā ir skaidri redzama.(165)

Konflikts bija radies divu vācu iestāžu starpā — GK politiskās nodaļas vadītāja Zimma un AM jaunatnes nodaļas atsūtītā darbinieka Munskes starpā. Pirmais it kā aizstāv Valdmaņa viedokli ar centrālu latviešu jaunatnes vadību, kamēr otrs jaunatnes vadītāju izraudzīšanu vēlās nodot novadu komisāriem. Munske ir AM jaunatnes nodaļas ierēdnis, kas pēc atgriešanās savā īstajā darba vietā Berlīnē ir sniedzis šeit iepriekš minēto ziņojumu.

Tai pašā laikā AM politiskās nodaļas vadītājs Breutigams saņēmis protesta rakstu, ka LJO stāba izveidošana un paredzamā darbība ir bīstama. Berlīne prasa RK jaunatnes nodaļas vadītājam Līram paskaidrojumu. Šai sakarā pēdējais 1942. g. 15. oktobrī ir izdarījis savas atzīmes.(165) Pēc tam, kad latviešu apriņķu jaunatnes vadītāju mācību izvēles kurss Jelgavā bija beidzies, ģenerāldirektors Valdmanis pie sevis esot uzaicinājis atsevišķus to dalībniekus un izklaušinājis par šo kursu. Viņš sevišķi gribēja zināt, kas un ko ir runājuši minētajosursos. Šis notikums skaidri rādot, ka

LJO nonākusi Valdmaņa atkarībā. Uz šiem pārmetumiem Līrs ir atbildējis:

Vai Valdmanis atsevišķos dalībniekus ir izklausinājis, es nezinu. Kapteinis Mateass kā stāba šefs man noteikti būtu ziņojis, ja tas būtu noticis. Kapteinis Mateass pēc kursa personīgi bijis pie Valdmaņa, bet viņa apmeklējumam īsti bija formāls raksturs. Kapteinim Mateasam, kā stāba šefam ir pienākums apmeklēt ģenerāldirektorus, ar to tālu vēl nav savienota jaunatnes organizācijas bīstamība. (167)

Taču Berlīnes reakcija bija asāka, nekā Līrs to bija iedomājies. Rozenbergs jau 1942. g. 12. oktobrī bija rakstījis ļoti asi Lozem.

Kad jūs man atsūtījāt Rīgas ģenerālkomisāra sarakstu ar ieteiktajiem ģenerāldirektoriem, es jums ziņoju, ja jūs un ģenerālkomisāra vērtējums par šo personu spējām būtu vienprātīgs, es tikai izņēmuma gadījumos izdarītu grozījumus. Tādā sakarā es jums tomēr stingri norādīju uz iecerēto tieslietu ģenerāldirektoru V a l d m a n i . Viņš bija ļoti apstrīdēts, it sevišķi viņu apsūdzēja par centību apzināti veicināt Latvijas politisko nacionālizēšanu, sevišķi latviešu jaunatni, lai ar to iegūtu nākotnē nacionālu balstu latviešu politiskai patstāvībai. Jums, respektīvi ģenerālkomisāram tika uzdots, Valdmaņa kunga iecelšanas gadījumā, viņu iecelt tikai par tieslietu ģenerāldirektoru un viņam aizliegt jebkādu darbību jaunatnes organizāciju laukā. Ieteiktie ģenerāldirektori tad tika iecelti un ģenerālkomisārs Rīgā paskaidroja, ka viņš ir pilnīgi atbildīgs par to iecelšanu, ar piebildi, ka Valdmanis nodarbosies tikai ar tieslietu jautājumiem. Pēdējā sanāksmē Berlīnē 8. 9. 42. ģenerālkomisārs Drekslers man vēl noteiktāk paskaidroja, ka Valdmanis pat demonstratīvi atturas no jautājumu iztirzāšanas, kas nav saistīti ar tieslietām.

*Tagad es saņēmu no Jaunatnes pārstāvju puses ziņojumus, kuŗos paskaidrots, ka Valdmanis ļoti aktīvi nodarbojas ar latviešu jaunatnes organizēšanu, un tieši vēl pēdējā laikā. Tiek paskaidrots, ka Valdmanis ir pretojies arī agrāk paša ģenerālkomisāra apstiprinātam jaunatnes organizēšanas veidam. Starp citu viņš uz-
aicinājis latviešu jaunatnes vadītājus pie sevis, lai tie nodotu kāda mācību kursa protokolu, ko Jelgavā bija sāsaucis turienes apgabala komisārs. Pēc šiem ziņojumiem oberbanfīreru Munki ģenerālkomisāra vārdā pārvaldes virspadomnieks Zimms informējis, ka Valdmanis norādījis, pēc viņa ieskatiem, uz neiespējamiem apstākļiem jaunatnes vadībā, it sevišķi uz to, ka apgabala komisārs ieceļ apriņķa jaunatnes vadītājus. Pārvaldes virspadomnieks Zimms pie tam esot kļuvis ļoti dedzīgs, un uz jautājumu, kas tad latviešu tieslietu ģenerāldirektoram par darīšanu ar jaunatnes jautājumu, viņš, Zimms paskaidrojis, ka Valdmanis ir runājis ar latviešu kapteini Mateasu, kā arī ar citiem jaunatnes vadītājiem, un tad griezies pie ģenerālkomisāra Rīgā. Es jūs lūdzu tūlīt šai lietā izvaicāt ģenerālkomisāru, tā arī pārvaldes virspadomnieku Zimmu, un tūliņa man ziņot. Jaunatnes vadība ir svarīga politiska lieta, kuŗu nevar nostādīt ar parasto pārvaldi vienādā pakāpē.(168)*

Ka Rozenberga reakcija bija tik asa, ir saprotams, jo viņa rokās bija, kā viņa paša ministrijas darbinieka Munskes aculiecinieku ziņojums, tā anonīmais ziņojums no Jelgavas. Bez tam, ieceļot Valdmani amatā, viņš vēl sevišķi bija piezīmējis, ka tam nav atļauts nodarboties ar citām lietām. Šai vietā mums jāpārtrauc pārrunas par Valdmaņa konfliktu jaunatnes lietā. Pagaidām konstatēsim, dokumenti atļauj saprast, ka konflikts ir dziļš, bet pie tā atgriezīsimies turpmāk.

Raksts ir meistardarbs. Viņš tautai solīja to, ko tā vēlējās. Viņš pacilāti runā par latviešu spējām pašiem vadīt savu neatkarīgu valsti. Viņš pārliecinoši to pamato, izmantodams faktus no Latvijas patstāvības laika. Katrā lasītājā tas radīja iespaidu par Valdmani kā cīnītāju par latviešu brīvību. Tā ir aina, ko Valdmanis gribēja rādīt latviešiem. Bet ir vēl otra aina, kas ir domāta vāciešiem un izteikta 13. punktā. Valdmanis viņiem piedāvā neatkarīgas Latvijas vietā tādu Latvijas stāvokli, kuŗā tai nav patstāvīgas saimniecības un kaŗaspēka, klusu ciešot, arī savas ārpolitikas. Pie tam šīs garantijas domātas nenoteiktam laikam. Šis nenoteiktais laiks ir jāsaprot tā, līdz latvieši būs tiktāl izaudzināti un izglītoti, ka tie vēl tālāk „satuvosies” ar vāciešiem. Šī gandrīz vai poētiskā vizijā izteiktā vēlme, skaidrāk ir formulēta šī paša punkta ievadvārdos. Tā ir „vienotā Eiropa,” kuŗā viņš paredzējis latviešu tautas saplūšanu ar vāciešiem. Nodilušās „jaunās Eiropas” vietā viņš runā par „vienotu Eiropu.” Kas tad ir noticis? Valdmanis ar briljantu veiklību vāciešiem ir piedāvājis tieši to, par ko okupanti cīnījās un ko tie ilgojās: 1) Latvijas „sabiedroto” kaŗaspēku cīņā pret krieviem, 2) Latvijas iekļaušanu Vācijā un tautas saplūšanu ar vāciešiem. Savas personiskās drošības dēļ viņš ir gan piezīmējis, ka viss viņa teiktais ir tikai ierosinājums pārdomām. Gluži pareizi! Valdmanis 1942. g. novembrī bija vācu ierēdnis, kas vienmēr varēja ierosināt domu izmaiņu ar citiem vācu ierēdņiem. Ar Valdmaņa traktātu „Latviešu problēma” latvieši bija saņēmuši savu un vācieši savu. Viņš bija turējies pie bībliskās pamācības: „Dodiet ķeizaram, kas ir ķeizara, un Dievam, kas ir Dieva!”

Notikumi risinājās strauji un drāmatiski. Viņa iesniegums bija izsaucis vāciešos cerētā atbalsta vietā

noraidošu nostāju. Neskatoties uz to, viņiem tomēr ļoti vajadzēja sabiedroto latviešu kaŗaspēka. Novembrā beigās, nav zināms, vai vāciešu sūtīti, pie Valdmaņa, kā viņš pats saka, ieradās divi latviešu pulkveži, vācu armijas spiegošanas daļas darbinieki, un iesnieguši viņam datus par latviešu kaŗaspēka mobilizēšanu ar lūgumu, lietu kārtot ar vāciešu iestādēm. Tad arī Valdmanis uzrakstījis 1942. g. 30. novembrā rakstu un to iesniedzis GK.(170) Raksta saturs līdzīgs 4. novembrā rakstam, taču ar to starpību, ka tagad Valdmanis piedāvā iesaukt 100.000 latviešu kaŗavīru. Tas esot iespējams uz militāru lietpratēju izdarīta aprēķina pamata. Militārie lietpratēji ir Plensners un Silgailis. Otrā dienā raksts atdots Valdmanim atpakaļ, ar piezīmi, ka tas saturot nepieņemamas prasības, un Valdmanim neesot nekādas tiesības runāt latviešu tautas vārdā. Tas noticis 1. decembrī, kad pie GK bijuši uzaicināti visi GD. Turpat pēc raksta atpakaļsaņemšanas Valdmanis GK sēžu telpā uzrakstījis jaunu sava iepriekšējā dienā iesniegtā raksta versiju, ko tad parakstījuši visi GD.

Rīgā, 1942. g. ... dec.

Augsti godātais ģenerālkomisāra kungs!

Atļaujамies atgriezties pie ģenerāldirektora Valdmaņa kunga memoranda „Latviešu problēma” un ziņot jums, ka Latvijas zemes pašpārvalde pievienojas šī memoranda saturam, tā kā to var uzskatīt par vienbalsīgu zemes pašpārvaldes viedokļa atreferējumu. Zemes pašpārvalde it sevišķi pievienojas šai rakstā izteiktajām pārdomām par Latvijas valsts tiesiskās problēmas atrisinājumu. Tā ir mūsu stingra pārlicība, ja Vācijas reichs uz noteiktu laiku garantētu Latvijas patstāvību, tas izraisītu vēlreizēju patriotisku sajūsmu, kā arī vācu un latviešu likteņkopības apziņu, kas vēl šī kaŗa laikā varētu novest pie mūžīgas vācu un latviešu

ieroču brālības. Latviešu tauta grib piedalīties kā cīņā pret boļševistisko pasaules ienaidnieku, tā arī Eiropas jauncelsmē. Jārada tikai priekšnoteikumi, lai šī griba varētu īstenoties. Šai ziņā latviešu tauta vēl joprojām paļāvīgi gaida uz Vācijas vadoņa lēmumu.

Saskaņā ar bij. Latvijas ģenerālštāba mobilizācijas plānu, kara gadījumā būtu iespējams uzstādīt bruņotos spēkus 200.000 vīru stiprumā, t.i. 7 kājnieku divīzijas, 1 jātnieku brigādi, kā arī atbilstošās korpusu un armijas vienības.

Ievērojot pašreizējo stāvokli Latvijā — pie kam ņemti vērā dabīgie zudumi, kā arī boļševiku gada slepkavības un deportācijas (to dēļ zaudēti 1089 virsnieki vien) — būtu iespējams ar vispārīgu no 1907. līdz 1925. g. dzimušo (18-35 gadīgo) mobilizāciju arī vēl tagad uzstādīt latviešu bruņotus spēkus 100.000 vīru stiprumā. Aizmugures dienestam bez tam vēl varētu iesaukt ap 25.000 vecāku gadagājumu (1897-1906) vīru.

Ir arī dabūjams šiem bruņotajiem spēkiem vajadzīgais virsnieku sastāvs, taču turpmākām vajadzībām vienlaikus ar mobilizāciju būtu izveidojama pa vienai karaskolai virsniekiem un instruktoriem.

Šiem bruņotajiem spēkiem vajadzīgās augstākais trīs mēnešu ilgas apmācības, lai sasniegtu pilnu kaujas gatavību.

Jāaizrāda, ka uzstādot šos latviešu bruņotus spēkus, attiecīgu speciālistu trūkuma dēļ būs grūtības formējot speciālas ieroču šķiras, piem., korpusa artilēriju, sapieru un sakaru vienības. Lai jaunuzstādāmie latviešu bruņotie spēki varētu izvērst savas pilnās kaujas spējas, trūkstošās speciālizētās vienības līdz to apmācīšanai būtu aizstājamas ar vācu vienībām. Lēmums, kas latviešu bruņotajiem spēkiem piešķirtu

frontes iecirkni austrumos un savas zemes robežu tuvumā, no latviešu puses ar pilnām tiesībām tiktu ar sajūsmu uztverts kā sevišķas uzticības zīme.

Mēs esam stingri pārliecināti par to, ka latviešu kaŗavīrs, kam būtu jāstāv un sava dzīvība jāatdod gan vienotas Eiropas jaunizveides ietvarā, taču reizē arī par sevi, savu tautu un savu svēto tēvzemi, pilnā mērā attaisnos uz viņu liktās cerības. Tas reizē deldētu arī pateicības parādu vācu bruņotajiem spēkiem un tās augstākajam pavēlniekam nevien par atbrīvošanu no šausmīgās boļševiku varas, bet arī par parādīto uzticību, kurai vajadzētu būt par pamatu mūžīgai ieroču brālībai.

Latviešu zemes pašpārvalde.(171)

Pirmais uztraukums pēc Valdmaņa „Latviešu problēmas” iesniegšanas GK bija pārgājis un, runājot Prīmaņa vārdiem, nebija vairs jābaidās no iešanas cietumā kopā ar Valdmani. Tādēļ sava raksta sākumā GD apgalvoja, ka viņi pievienojas Valdmaņa 4. novembrī teiktajai politiskajai prasībai par „Latvijas patstāvības atjaunošanu, ko Vācijas reichs garantētu zināmam laikam.(!) Tādā gadījumā viņi iesauktu 100.000 1907.-1925. g. dzimušos un 25.000 1897.-1906. g. dzimušos palīgdienestā. Citiem vārdiem — visus latviešu tautas kaŗadienestam derīgos vīriešus. GD priekšlikums attiecas uz leģiona radīšanu, tādēļ pie sīkākas analīzes atgriezīsimies, apskatot leģiona formēšanu.

Uz GD 1. decembra rakstu vācieši reaģēja tā, ka Loze 22. decembrī uzaicināja pie sevis Dankeru un viņam paziņoja, „ka vācieši neļaus uzstādīt nekādus noteikumus un izcīnīs galīgo uzvaru bez latviešu kaŗavīriem.”(172) Neskatoties uz šo brašo Lozes valodu, vāciešiem latviešu kaŗavīrus tomēr ļoti vajadzēja. Tā sākās pēdējās Valdmaņa šķietamās cīņas ar vāciešiem. 1943. g. 27. janvārī augstākais policijas vadītājs Latvijā

Šrēders pie sevis uzaicināja dažus GD un virsniekus un lika tiem priekšā aicināt pieteikties brīvprātīgos viena pulka formēšanai. Dalībnieki to noraidīja, jo tādai akcijai viņiem trūkstot politisko priekšnosacījumu.(173) Galvenais runātājs šai sanāksmē bija Valdmanis. Divas dienas vēlāk, 29. janvārī, Drekslers aicina pie sevis visus GD, lai pārrunātu kaņavīru lietu. Pirms sēdes visi GD vienojas par noraidošu nostāju, un ka šoreiz to deklarēs Dankers. „Ģenerālis tomēr neizturēja un, kā no 29. janvāra protokola redzams, protestēja visai vāji. Pēc viņa runas nevienam nebija skaidrs, vai viņš pateicis ‚jā’ vai ‚nē.’ Valdmanis, kas sēdēja ģenerālim blakus, latviešu valodā mēģināja pēdējam iegālvot, ka jārūnā vēlreiz un jāpasaka nepārprotams ‚nē’.(174) Vācieši, to redzēdami, uzaicina runāt Valdmani. Visas sēdes norise un Valdmaņa runas saturs ir atstāstīts t.s. 29. janvāra protokolā, kas vēlāk ir izplatīts propagandas nolūkos.(175) 1949. g. publicējot šo protokolu, tanī iesprausts jauns papildinājums: „A.Valdmanis atbild, ka nevienam okupantam nav tiesību izdarīt mobilizāciju okupētā zemē. Tādēļ arī okupācijas varas izdots pilnvarojums (kādu tai pašā sēdē sev bija pieprasījis Dankers), lai mobilizāciju izdara kāds cits, vienkārši nav spēkā.” Tādu izteikumu trūkst tekstā, tādēļ latviešu teksts ir uzskatāms par viltojumu. Un nav domājams, ka pieminētajā sēdē Valdmanis atklāti būtu pretojies, vāciešiem klātesot, Dankera prasībai, lai tie viņam piešķir pilnvaras mobilizēt.

Tā bija Valdmaņa pēdējā reize kad viņš izteicās kā tieslietu GD. Drīz pēc tam viņš no amata atteicās un jau martā devās uz Vāciju. Pēc kara, publicējot savas atmiņas, viņš šo pēdējo epizodu pasvītrojis.(176) Viņš atmiņu grāmatā sevi apraksta kā nacionālu cīnītāju un cietēju. Ar viņa cīnītāja seju esam jau iepazinušies. Kādi vārdi par cietēju. „No pulkveža Grebes un vācu sūtņa

Dr. Vindekera liecībām amerikāņu izmeklēšanas iestādēs 1947. g. beigās, mēs zinām, kāpēc šajā gadījumā Rīgas vācu SD bija nolēmis izdzēst šī latviešu cīnītāja dzīvību.” Viņu izglābuši abi minētie un Drekslers, kuŗu „galvenais arguments bija, ka Valdmanis no pirmās dienas atteicies no jebkāda uzticības solījuma. Ka viņš ar savu nostāju tādēļ nevienu nav krāpis un tādēļ nav pelnījis nāvi.(177) Pēc tam viņu esot pārņēmusi drošības policija un nogādājusi Berlīnē, kur to turējusi savā uzraudzībā. Kopš 1944. g. viņš strādā Bibrichā Dikerhofa cementa fabrikā. Visā savā plašajā stāstā par vajāšanu viņš nav sniedzis nekādus pieturas punktus, kas atļautu pārbaudīt teikto. Vajāšanas stāsts ir jāuzskata par pēckaŗa fiktīvu konstrukciju, jo nav līdz šim atrasti archīvos nekādi dokumenti, kas apliecinātu, ka vācu SD būtu viņu vajājusi. Tas ir parastais pēckaŗa taisnošanās stāsts. to var salīdzināt ar Dankera līdzīgiem stāstiem. Tam runā pretī arī tas, ka arī Berlīnē viņš dzīvoja neapsargātā viesnīcā un pēc tam pieminētajā firmā saņēma direktora konsultanta algu, ko viņam maksāja Berlīne. Tā vācieši nerīkojās ar latviešu nacionālajiem cīnītājiem. Te jāatceras Čakstes, Einberga, Bērziņa un daudzu citu likteņi vācu koncentrācijas nometnēs. Pagaidām, kamēr trūkst jebkāda dokumentāra pamatojuma Valdmaņa stāstam par viņa vajāšanām, trūkst ticamības.

Citādi tas ir ar dokumentiem, kas rāda vāciešu reakciju uz Valdmaņa 4. novembra un 29. janvāra rakstiem. Te par jaunu jāuzņem mūsu pārtrauktais domu pavediens. Mēs jau dzirdējām, ka pirms šīs sadursmes, viņš bija izraisījis Rozenberga dusmas latviešu jaunatnes dēļ. Konflikts sakarā ar Valdmaņa pretošanos mobilizācijai saasinājās vēl tālāk. Turpmākās norisēs abi motīvi savijās kopā.

Ka 1943. g. pēc turpat divu gadu pūlēm vācieši nebija apmierināti ar savu Latvijas okupācijas pārvaldi, ir zināms.(178) Berlīnes acīs vainīgais bija Drekslers. Valdmanis jau sen bija atstājis savu tieslietu GD amatu, bet viņa ēna joprojām darīja raizes vācu okupantiem, un tā 1943. g. 23. jūlijā pats Rozenbergs rakstīja Lozem. Pēc īsa principiāla ievada, raksts nodarbojas tikai ar Valdmani.

Pirms kāda laika jūs man paziņojāt par agrākā tieslietu ģenerāldirektora V a l d m a ņ a atkāpšanos un nupat pieteicāt jaunus priekšlikumus pašpārvaldes pārorganizēšanai Latvijā. Ir pagājis pietiekams laiks, lai varētu ķerties pie vispusīgas politiskā lauka līdzšinējās attīstības novērtējuma, lai parādītu, kas simptomātiski parādījās Valdmaņa gadījumā, nevarētu atkārtoties.

Jaunatnes nodaļas ziņojums rādīja, ka maiņas latviešu jaunatnes vadības un padomdošanas stāba sastāvā, pēc jūsu domām ir notikušas uz ģenerāldirektora Valdmaņa vēlēšanās pamata. Tālāk no pielikumiem izriet, ka pārvaldes virspadomnieks Zimms Valdmaņa ietekmē kļuvis par sevišķu Valdmaņa kunga uzskatu pārstāvi, proti, pēc kādas pārrunas, kas viņam bija ar to. Vācu jaunatnes pārstāvja iespaids bija tāds, ka pārvaldes virspadomnieks Zimms iepretī tieslietu ģenerāldirektoram, izturējās necienīgi.

No citas pusēs, diemžēl ne no Jums, es saņēmu ar novēlošanos kāda Valdmaņa raksta „Latviešu problēma” kopiju. Jums tas ir pazīstams, tāpēc es ierobežošos uz dažiem punktiem. Vienā punktā cita starpā tiek pārrunāta tā saucamā 1920. g. zemes reforma, kas likvidēja kādu vairāk nekā 700 gadu vecu vācu zemes īpašumu. Pašreizējos laikos var atlikt debates par šo daudzu gadimteņu kultivēto vācu īpašuma atsavināšanu.

Tālāk ar dažiem vārdiem mēģina attaisnot faktu, ka latviešu valsts bez mazākās pretestības pakļāvās boļševismam. Pavisam tiek apiets fakts, ka latviešu brīvvalsts kādreiz 1919. g. sauca patīgā vācu brīvprātīgos, lai ar baltiešu landesvēra pabalstu atbrīvotu Rīgu. Solījumu nodot vācu kaŗavīriem apmetnes zemi, apkaunojoši lauza.

Astotā punktā ir izteikta „ilgošanās,” proti, „tā ir ilgošanās pēc latviešu pašnoteikšanās, kas savu vainagojumu atrastu patstāvīgas valsts formā.” Šī ilgošanās ir kāpināta neticamā, neiedomājamā mērā ar neskaidro stāvokli, kas radās Latvijā pēc boļševiku izdzīšanas.” Šeit izpaužas domāšana, it kā vācu kaŗaspēks būtu bijis tikai tādēļ, lai kādai valstij, kas bez pretošanās padodas boļševismam, atdotu brīvību, vecos „vadoņus,” vietējos atkal ieceltu valdībā, un šo valdību turpmāk aizstāvētu ar vācu asinīm.

Vēl es saņēmu kādas sēdes protokolu, kas notikusi ģenerālkomisāra vadībā 29. 1. 43. g. Šis protokols vispirms satur Valdmaņa sentimentālu propagandas runu. Tanī ir runāts par esošo netaisnību, tad izteiktas dažas sūdzības, kuŗas kulmināciju sasniedz sekojošos vārdos: „Mums visiem ir tikai viens kopējs ideāls un tikai viena vēlēšanās, lai Latvijas brīvvalsts tiktū atjaunota. Lai ko mēs arī darām un ko runājam, šis sapnis mums septiņiem seko no agra rīta līdz vēlam vakaram.” Ar to Valdmanis tieši gribēja pārējos ģenerāldirektorus spiest, lai viņi šo prasību pēc latviešu valsts atzītu, un ar to noteiktā veidā veicinātu tieši to attīstību, no kuŗas es brīdināju Jūs un ģenerālkomisāru Rīgā, sākot ar pirmo dienu.

Tagad šis protokols ir laikam kādu Valdmanim tuvu stāvošu zemes pārvaldes ierēdņu pavairots un izplatīts. Esmu jūs lūdzis noskaidrot, kas to ir darījis.

Jūs 17. 7. man paskaidrojāt, tas līdz šodienai nav bijis iespējams. Valdmaņa atkāpšanās, pretī visām pūlēm viņu paturēt, nebija vairs novēršama, var droši nozīmēt brīdinājumu. Tomēr vajag arī skaidri sagaidīt, ka ģenerālkomisāram Rīgā eventuāli jāsaprotas uz tādu mēģinājumu nepārprotamu noraidīšanu, ko Valdmanis 1-1/2 gadus gandrīz netraucēti realizēja. Viņš pats ir pazudis, bet viņa iesāktajam politiskās attīstības kursam bez šaubām sekos viņa draugi un viņa iekārtotais aparāts. Viņa starpnieki biedrībās (Genossenschaften) ir vēl šodien rosīgi, viņa ietekmes sekas uz latviešu jaunatni ir jau parādījušās un nav nobeigušās ar dažu cilvēku atcelšanu.

Man tātad pēc visas šīs attīstības pārbaudes, kas noveda pie tik daudziem izaicinājumiem un traucējumiem, ir jākonstatē, ka tā ir bijusi smaga politiska kļūda tādu apstrīdētu personu iecelt, un vēlāk, vēl pēc tās arvien skaidrāk redzamās darbības, to paturēt. Man tagad jāsapaida, ka pakāpeniski arī visus konstatējamos Valdmaņa draugus aizstās ar citām personām, un ka ģenerālkomisārs vadīsies no mana 13. 6. 42. g. rīkojuma, lai neļautu neizraisīties centieniem, kā tie izteikti Valdmaņa memorandā un protokolā. (179)

Te ir asa kritika un rūgtuma pilni izteikumi, kas vērsas galvenām kārtām pret Dreksleru un tā aizstāvēto Valdmani. Tā reizē ir arī polemika ar Valdmaņa 4. nov. un 29. janv. rakstiem. Drekslers uz to atbildēja 1943. g. 4. augustā ar plašu taisnošanās rakstu.

Man rodas iespaids, ka jūs savā vēstulē esat izgājis no nepareiziem pieņēmumiem un nepatiesas informācijas par manu vispārīgo politisko nostāju, vadot Latvijas ģenerālapgabalu. Manas politikas mērķis pagājušos divos gados ir bijis uzturēt šai zemē to nomierinājuma stāvokli, kādu es sastapu, šeit ierodoties, un izsmelt no

tās kara vajadzībām cik vien iespējams. Esmu pieturējies pie uzskata, ka es šo mērķi visdrošāk sasniegšu labā saskaņā ar vietējiem iedzīvotājiem un it sevišķi sadarbojoties ar šo iezemiešu pārstāvjiem. Esmu pie tam pavisam apzināti balstījies uz nacionāli noskaņotām aprindām, jo tikai tām piemīt vajadzīgā izpratne par kopējas cīņas nepieciešamību un iekšējs krietnums, kas tam nepieciešams. Attiecībā uz atsevišķiem pārmetumiem, kas attiecas uz latviešu jaunatnes organizāciju, atļaujos norādīt, ka esmu jau izsmēloši par šiem jautājumiem ziņojis reichskomisāra kungam. No jūsu vēstules, augsti godātais reichsministra kungs, man jāsecina, ka acīm redzami te ieviesušies daži pārpratumi. Man bija jāatzīst Valdmaņa tiesības stāties sakaros ar vadības un konsultācijas stāba priekšnieku, ja kopējai apspriedei ar ģenerāldirektoriem darba kārtībā bija uzņemta latviešu jaunatnes organizācijas dibināšana. Pēc visa, ko es līdz tam biju dzirdējis par Valdmaņa nostāju jaunatnes organizācijas jautājumā, man nebija iebildumu, ka viņš jau pirms sēdes informējas par jaunatnes organizāciju. Dažus mēnešus iepriekš man no vācu sūtniecības Rīgā bijušā darbinieka Dr. Lekcika bija pienākusi dienesta atzīme, kurā cita starpā bija sacīts; „Valdmanis tāpēc uzskata, ka vācu interesēs ir lietderīgi visu latviešu jaunatni apvienot vienā organizācijā un pamazām, skolot nacionālsociālistiskā garā. Šai jaunatnei vajadzētu dot jaunus ideālus; piem., boļševisma apkaņošana, līdzdarbība Vācijas vadītā jaunā Eiropā, sports un citas nodarbības brīvajā laikā.”

Kā jau es reichskomisāra kungam šai jautājumā ziņoju, tad cita starpā kopējā sēdē ar ģenerāldirektoriem tieši Valdmanim bija iebildumi pret manis plānoto kapteiņa Mateasa iecelšanu par vadības un konsultācijas stāba priekšnieku.

Attiecībā uz Valdmaņa memorandu „Latviešu problēma” es esmu jau agrāk plaši izteicies savā 1943. g. 20. aprīļa ziņojumā reichskomisāra kungam. Taču šķiet, ka bez tam vēl nepieciešams noskaidrot kādu pārpratumu. Ieņemot viedokli memoranda „Latviešu problēma” lietā, Valdmanis ģenerāldirektoriju nav spiedis. Šis memorands, tāds, kā to bija paredzēts man iesniegt, nebija ģenerāldirektorijās vispār pazīstams. Tāpat šai memorandā skartās problēmas nav dienesta kārtā apspriestas. Atļaujos norādīt uz savu 1943. g. 20. aprīļa ziņojumu reichskomisāra kungam, kur teikts, ka es Valdmaņa memorandu, kaut gan to paredzēja iesniegt man kā privātu sacerējumu, liku nepārprotami atraidīt. Es atteicos ar to vispār nodarboties.

Ar nožēlu man jāsecina, ka jūs, augsti godājamais reichsministra kungs, neesat saņēmis manu paskaidrojumu reichskomisāra kungam 1943. g. 29. janvārī par kopējās sēdes ar ģenerāldirektoriem protokolu, ko jūs tāpat atradīsit 2. pielikumā. No mana toreizējā paskaidrojuma pavisam skaidri izriet, ka es, protams, būtu atradis vajadzīgo noraidījuma veidu, ja vien apspriede būtu notikusi Valdmaņa aprakstītajā veidā. Bet man ir jākonstatē, ka tas tā nebija. Tālab man arī nebija iemesla šai sēdē Valdmanim atņemt vārdu. Es vēl joprojām domāju, ka ir lietderīgi, ja ģenerāldirektori ar mani runā brīvi un atklāti, ciktāl tas notiek ar vajadzīgo taktu un pieklājību, un es tādā veidā uzziņu lietas, kas man citādi varbūt tiktu noklusētas. Es pieņemu, ka jūs neesat tādās domās, ka es šādos gadījumos pietiekami neaizstāvu vācu intereses un vācu reputāciju. Visumā es Valdmaņa lietu neuzskatu par simptomu, bet par epizodu. Viņam bija jāatkāpjas vajadzīgās izturēšanās formas trūkuma dēļ. Man nekas nav zināms, ka viņš Latvijas ģenerālapgabalā būtu izveidojis kādu sevišķu grupējumu. It īpaši man nav

skaidrs, kas par viņa sakarniekiem ir sēdējuši kādās brālībās. Valdmanim latviešu tautā bija tik maz piekritēju, ka viņa aiziešana nav izraisījusi nekādu saviļņojumu. Tāpēc es vēl joprojām Valdmaņa lietu neuzskatu par problēmu.(180)

Šai rakstā citā vietā viņš aizrāda, ka viņš vienmēr un visiem saviem latviešu palīgiem skaidri ir teicis, ka par kādu Latvijas patstāvību nevar būt runa un pieminējis, ka latviešiem nav inteliģences Vakareiropas nozīmē, jo tā ir saistīta ar zemniekiem. Tā viņš nonāk pie iepriekš minētajiem izteikumiem par Valdmani, kas viņam „savas darbības laikā izdarījis labus pakalpojumus,” tādēļ viņš aizstāv tā darbību jaunatnes laukā.

Mēs dabūjam zināt, ka Valdmanis ir bijis pret Mateasa iecelšanu par LJO vadītāju. Te iepīta agrākā Vācijas sūtniecības Rīgā tirdzniecības atašeja Lekcika atsauksme par Valdmani. Pie tās atgriezīsimies vēl turpmāk. Beidzot Drekslers raisās vaļā no atbildības par Valdmaņa 4. novembra raksta „Latviešu problēma” pieņemšanu. Te atklājās līdz šim nezināmais fakts. Pēc kaŗa Valdmanis tik ļoti propagandējis tos kā cīņas rakstus par latviešu tautas interesēm. Tagad mēs zinām, ka raksts ir bijis domāts tikai Dreksleram personīgi un privāti. Tas apstiprina iepriekš teikto, ka Valdmanis kā vācu ierēdnis rakstīja otram vācu ierēdnim. Ka tas kļuvis zināms arī daļiem latviešiem, pieder pie Valdmaņa latviešu cīnītāja propagandas un neko negroza raksta privātajā raksturā. Tagad Drekslers saka, ka viņš to atdevis atpakaļ un atteicies vispār ar to nodarboties. Drekslera raksts sniedz arī savu versiju par Valdmaņa 1943. g. 29. janvāra protokolā minēto situāciju. Rozenberga pārmetumu, ka tas Valdmanim vispār ļāvis šai sēdē runāt, viņš atspēko ar to, ka labāk ir dzirdēt atklātu valodu. Te viņš arī atklāti min iemeslu, kādēļ

Valdmanim bijis jāaiziet no amata: „Viņa aiziešanai bija jāseko, jo viņam bija trūkumi vajadzīgajā uzvešanās formā.” Viņš aizrāda, ka Valdmanim nav daudz piekritēju latviešu tautā un ka viņam nav zināms, kādās iestādēs sēdot viņa draugi. Tādēļ viņš visu Valdmaņa lietu uzskatot ne par problēmu, bet tikai epizodu. Te der atcerēties RK politiskās nodaļas vadītāja Būrmeistara rakstu, ko iepriekš apskatījām, kurā tas ieteica Valdmani iecelt par tieslietu GD, un eventuāli vēlāk par iekšlietu GD. To Būrmeistars darīja tieši tādēļ, ka Valdmanis tautā ir ļoti pazīstams. Tagad Drekslers apgalvo gluži pretējo. Viņš noraida domu, ka panākumi ar leģiona sekmīgo vervēšanu būtu izskaidrojami ar tautas opozīciju Valdmanim. Raksts ministram ir formulēts ļoti spēcīgā valodā, norādot, ka nav tiesa, ka ministrs nebūtu vai būtu kļūdains informēts. Viņš uzņemas pilnīgu atbildību par savu darbu „Es noraidu tādēļ darbošanos pret savu pārlicību.” Drekslers gandrīz tikpat spēcīgi raksta savai augstākajai priekšniecībai, kā Valdmanis savā laikā bija rakstījis viņam pašam.

Arī Loze kā Drekslera tiešais priekšnieks jutās aizskarts. Pēc zināmas vilcināšanās arī viņš raksta Rozenbergam 1943. g. 4. oktobrī ar pasvītrotu atzīmi: Personīgi.

Pie pēdējā ģenerālkomisāra Rīgā 4. 8. 43. g. ziņojuma sakarā ar jūsu 23. 7. lēmuma, es apzināti neieņemu viedokli, jo es Valdmāņa lietu atkārtoti mutiski biju pārrunājis un līdz ar to arī uzskatu to par nokārtotu. Arī tāpēc, ka pēc Valdmaņa atkāpšanās es tai vairs nevarēju piešķirt nekādu sevišķu nozīmi. Tādēļ es nonācu vēl lielākā izbrīnā, ka jūs kādā nākamā lēmumā to šeit jau gandrīz aizmirsto Valdmaņa lietu vēlreiz sīki diskutējāt, un, vēl vairāk, to pat tagad izmantojat par iemeslu, lai smagi uzbrukt man un man padotajam

ģenerālkomisāram Rīgā un izteiktu aizvainojošus pārmetumus.

Vienīgi lai no tiem atvairītos un tos atraidītu, es īsi izteikšos šai lietā. Uzdevumiem un darbiem, kas kara dēļ ir svarīgi un izšķiroši, arvien vairojoties un ārkārtīgi pieaugot, man nav iespējams pie šīs, jau sen noslēgtās un, kā jau teikts, aizmirstās lietas vēlreiz ieņemt principiālu plaši aprakstītu nostāju.

Es ar ģenerālkomisāru Rīgā, Valdmaņa lietu neuzskatām par simptomātisku vispārīgajam stāvoklim. Tā drīzāk parāda atsevišķu gadījumu. Runāt par lielu politisku kļūdu, kas turpinājās ilgi, ir nevietā. Šeit Rīgā un Latvijā politiskajā dzīvē neparādījās nekādas negatīvas sekas, ko varētu atvasināt no Valdmaņa darbības.

Es nevaru izvairīties no iespaida, ka no kādām pusēm ģenerālkomisāra nopietnu politisku kļūdu trūkuma dēļ, Valdmaņa gadījumu izplucina visos iespējamajos veidos, lai ģenerālkomisāram ko piesietu. Daudzos laukos nenoliedzamie rezultāti, it sevišķi latviešu leģiona uzstādīšanā un sasniegumi latviešu lauksaimniecībā, kā arī rūpniecībā, ir labākais pierādījums, kā pats par sevi saprotams, pēc fīrera vispārīgām vadlīnijām, jūsu un mani norādījumiem, ka ģenerālkomisāra politika līdz šim bija pareiza. Ja jūs, ministra kungs, domājat, ka jums jāpārmet ģenerālkomisāram Rīgā nolaidība un viņam, vecam pārbaudītam nacionālsociālistam un vācu varas nesējam, jūsu raksta 6. punkts jāaizrāda, ka viņš nav atraidījis politisku izaicinājumu, tad man atklāti ir jāiestājas par viņu. Man ir jāaizstāv ģenerālkomisārs, valsts padomnieks Dr. Drekslers, kas partijas un valsts darbā vienmēr lieliski sevi parādījis, un jāapliecina, ka viņš, izpildot savu amatu, bauda manu pilnīgu uzticību. (181)

Rakstā ir minēti vairāki citi praktiski jautājumi. Ar tiem viņš rāda, ka viņš ir neapmierināts ar pašu

Rozenbergu. Mūs šai gadījumā interesē tikai tas, ka Loze pilnīgi nostājas aiz Drekslera un aizstāv tā rīcību Valdmaņa lietā. Ar tādu Lozes rakstu Rozenbergs bija tiktāl nokaitināts, ka arī viņš rakstīja tam privāti 1943. g. 19. oktobrī.

Es jums savu 988 43. g. -R El rīkojumu nepie-sūtīju, lai par Valdmaņa lietu diskutētu, bet lai uz ģenerālkomisāra Rīgā pēdējā ziņojuma pamata, jums paziņoto savu gala spriedumu. Tādēļ es neredzu nekādu vajadzību izteikties plašāk par jūsu 4. 10. ziņojumu. Man jums jāprasa, turpmāk izvēlēties citu toni jūsu ziņojumiem. Bez tam es nevēlos dzirdēt nekādu jūsu viedokli šinī lietā. (182)

Šī pēcspēle, kas norisinājās tik asā veidā vēl vairākus mēnešus pēc Valdmaņa aizbraukšanas uz Vāciju, atklāj cik liela loma viņam ir bijusi no pirmajām vācu okupācijas dienām līdz pat viņa noiešanai no Latvijas vēstures skatuves. Līdz ar to centrā ievirzās jautājums — kas bija Valdmanis un ko viņš gribēja?

Atbilde uz šo jautājumu nav viennozīmīga. Dokumentu iztirzājums rāda, ka Valdmaņa darbība ir skatāma no diviem pretējiem viedokļiem — latviešu un vāciešu. Tie nav izlīdzināmi. Latviešiem Valdmanis bija labi pazīstams Ulmaņa valdības bijušais finanču ministrs. Tālavijas filistrs, ar izteiktām nacionālām patriotiskām interesēm. Ar savām organizatora spējām viņš jau okupācijas pirmajās dienās izvirzījās priekšplānā, tieši šo iepriekš minēto īpašību un sakaru dēļ, kaut arī viņš neuzņēmās tūliņ nekādu redzamu amatu. Šo savu stāvokli latviešu sabiedrībā viņš vēl tālāk nostabilizēja ar to, ka turpat vai visos redzamos administratīvos amatos viņš izvirzīja korporāciju ļaudis. Konsekvencē viņš pamazām pats ieguva noteicošo vietu šo draugu starpā un kļuva par GD. Viņš nebija tikai GD starp citiem līdzīgiem, bet viņš izvirzījās pirmajā vietā,

arī, kā mēs zinām, pie vāciešiem, pat pāri Danke-ram.(183) Ka tas tā nebija tikai GD ikdienas darbā, rāda abi Valdmaņa iepriekš iztīrītie raksti — „Latviešu problēma“ un 1943. g. 29 janvāra protokols. Šais dokumentos viņš runāja neticami atklātu valodu. Valdmanis noliedza, ka viņš pats šos rakstus būtu izplatījis. Drekslers prasīja, lai SD to noskaidro. Rezultāti nav zināmi, bet visa vēlākā Rozenberga, Lozes un Drekslera sarakste rāda, ka arī SD nav varējis pierādīt tiešu Valdmaņa līdzdalību šo rakstu izplatīšanā. Drekslers tikai varēja konstatēt, ka tos būs pavairojis un izplatījis kāds Valdmaņa kancelejas darbinieks. Lai būtu kā būdams — šo Valdmaņa rakstu izplatīšanai nenoliedzami bija divas konsekvences. Rakstu saturs atbilst nacionālām interesēm. Tie atklāti prasīja zināmas, kaut ierobežotas, politiskas brīvības. Valdmaņa domu biedri rakstus izplatīdami, cēla ne tikai viņa prestižu, bet stiprināja vispār nacionālo apziņu. Te tomēr jāpiezīmē, ka tas viss varēja notikt visai šaurās aprindās. To it pareizi ir aprādījuši arī Loze un Drekslers. Es pats kā aktīvs akadēmiskās dzīves līdzdalībnieks toreiz Rīgā varu teikt, ka es neko nezināju par tādiem Valdmaņa rakstiem. Tie plašākai publikai nebija pazīstami. Nav tomēr noliedzams, kā Valdmaņa raksti liecina, ka viņš GD starpā bija vienīgais ar skaidri izteiktiem šāviem politiskajiem uzskatiem. Bet tā ir tikai viena Valdmaņa darbības puse, proti, tā, kuŗu viņš vēlējās rādīt latviešiem.

Citādi tas bija ar vāciešiem. Mēs zinām, ka jau 1941. g. vasarā Rozenberga pārstāvis Kleists(184) bija pret Valdmani. Viņš to uzskatīja par nevēlamu Ulmaņa kliķes uzticības vīru. Tāds iespaids AM palika līdz beigām. Mēs tagad zinām, ka 1942. g. martā pirms GD iecelšanas pie GK notika apspriede ar Gestapo priekšnieka Langes piedalīšanos. Tā bija īpatnēja situācija.

AM un Gestapo bija pret Valdmaņa iesaistīšanu pašpārvaldē, kamēr RK un GK bija par viņu. Abām pirmajām iestādēm bija iespēja rīkoties radikāli un aizkavēt Valdmani no jebkāda amata ieņemšanas. Kādēļ tās to nedarīja? Patiesībā tas ir jautājums, kādēļ Loze un Drekslers tik noteikti iestājās par viņu? Būtu nepareizi noliegt Valdmaņa personīgās spējas, kuŗām varēja būt ļoti liela loma šo vietējo augstāko administratīvo vīru acīs. Viņiem varēja patikt Valdmaņa enerģiskā rīcība un atklātā valoda. Viņi arī labāk par Berlīni prata novērtēt latviešu nacionālo Valdmaņa aizmuguri. Tie varēja būt apstākļi, kas palīdzēja noteikt Latvijas okupācijas iestāžu pozitīvo nostāju. Taču tas neizskaidro visu. Okupācijas politika nebalstās tikai uz tās izmantoto cilvēku personīgajām īpašībām. Tie palaikam ir politiski apsvērumi, kas nosaka okupācijas varas personu izvēli. Tā tas ir arī Valdmaņa gadījumā. Ka vietējās vācu okupācijas iestādes atsevišķos gadījumos nevēlējās sekot centrālo iestāžu norādījumiem, ir izskaidrojams ar labāku ieskatu vietējos apstākļos, kuŗos tām bija jāstrādā.

Tāda pretišķība Berlīnes un Rīgas ierēdņu starpā pastāvēja kopš pašiem okupācijas sākumiem, kā to rāda Kleista personīgais raksts savam tiešajam priekšniekam Leibrantam.

No dažādiem reichs- un ģenerālkomisāra izteikumiem izris nolūks pēc iespējas atbrīvoties no centrālajām iestādēm. Ministrijā neesot neviena praktiķa, tādēļ esot bezjēdzīgi ar jebkādiem jautājumiem griezties pie Berlīnes. Neļaušot Berlīnei noteikt ar kādiem atsevišķiem latviešiem vai latviešu grupējumiem strādāšot, bet paši izvēlēšoties savus cilvēkus. Mani pašu ar neuzticību uzskatīja par „uzraudzītāju” un manus personu priekšlikumus noraidīja, jo tie nāca no manis. Šai strīdā par vadīšanu, es domāju, no paša

sākuma ir jābūt stingriem, lai vēlāk varētu būt pre-timnācīgi. Par visām lietām ir nepieciešams vadīšanu patiesi izdarīt no Berlīnes. Tas vispirms var notikt per-sonāla jautājumā, otrkārt, ar biežiem un atkārtotiem polītiskiem norādījumiem ne tikai reichs-un ģenerāl-komisāram, bet tieši nodaļu vadītājiem, apgabalu komisāriem, militārajam pavēlniekam un augstākajam SS un policijas vadītājam, lai tie būtu iedarbīgi. (185)

Vietējie apstākļi prasīja vāciešu sadarbību ar Valdmani. Taču būtu pārāk naīvi domāt, ka Drekslers, ielaižoties tādā sadarbībā ar Valdmani, būtu vadījis tikai no vietējo apstākļu spaidiem un Valdmaņa personīgajām īpašībām. Viņam bija drošāka informāci-ja par to, kas ir Valdmanis un ko var sagaidīt no sadarbības ar viņu. Te iepriekš iztīrītāajā Drekslera 1943. g. 4. augusta personīgajā rakstā Rozenbergam viņš atklājis savu avotu; „Man dažus mēnešus iepriekš bija pienākusi bijušā Vācijas sūtniecības Rīgā dar-binieka Dr. Lekcika aktu atzīme, kuŗā cita starpā teikts: „Valdmanis atzīst, ka vācu interešu labā ir iemesls visu latviešu jaunatni apvienot vienā organizācijā, un kas pamazām būtu audzināma nacionālsociālisma garā. Šai jaunatnei būtu jādod jauni ideāli: kā boļševisma apkaŗošana, līdzdarbība Vācijas vadītajā jaunajā Ei-ropā, sportā un citās brīva laika nodarbībās.” Iz-teikums ir tāds pārsteigums latviešu lasītājiem, ka varētu domāt, ka tie ir kādi gadījuma vārdi, ko Vald-manis privātā sarunā ir teicis Lekcikum. Tā tomēr tas nav. Tā ir viena no Valdmaņa centrālajām domām, kas gandrīz burtiski tāpat ir formulēta viņa raksta „Lat-viešu problēma” 13. punktā. Latviešu jaunatne ir jā-audzina nacionālsociālisma garā, lai tā jaunajā Eiropā var panākt tās saplūšanu ar vāciešiem. Varētu iet vēl tālāk un pat apbrīnot Valdmaņa veiklību. To varētu darīt tad, ja pieņemtu, ka ne viņa izteikums Lekcikum,

ne viņa raksti Dreksleram, neizteica viņa īsto pārlicību. Valdmanis tad vāciešu acīs būtu uzbūvējis, pareizāk uzbūris skaistu ainu, kuŗai pats nekad nav ticējis.

Pirms mēs turpinām sekot viņa izteikumiem un darbībai, jau šai vietā tomēr jākonstatē atklātā pretruna. Valdmanis ar minētiem rakstiem latviešiem rādīja, ka viņi cīnās par brīvu Latviju. Tajos pašos rakstos viņš tomēr lūdza vāciešus atļaut un gādāt par latviešu pārvācošanu un Latvijas iekļaušanu Vācijā, vai toreiz parastajā formulējumā, jaunajā Eiropā kā vācu imperijas daļu. Valdmanis šo pretrunu apzinājās arī pats. Viņš veikli to mēģināja nosegt, bet tā tomēr ir redzama. Ir tikai jautājums, kā to izskaidrot. Asi to var formulēt — vai Valdmanis bija pārliecināts par nepieciešamību Latviju padarīt par Lielvācijas provinci, jeb tā bija no viņa puses tikai okupācijas laika melīga diplomātija?(186) Mums būtu jāapmierinājas ar pašu jautājumu, ja nebūtu pieietami vēl citi dokumenti, no laika pirms vācu okupācijas.

1939. g. 1. oktobrī Latvijas ministru kabinets pilnvaroja Munteru vest sarunas un parakstīt līgumu Maskavā. Šai sēdē Valdmanis nav piedalījies. Bet pirmdien, 2. oktobra vakarā viņš sastapis Vācijas sūtni Koci. Par šo sarunu sūtnis ar slepenu rakstu ziņo Vācijas A. A.(187) Turpmākajās dienās, gan ar vietējo vāciešu starpniecību, gan ar Valdmaņa paša gādību, viņam ir bijušas vairākas tādas sarunas. Tanīs Valdmanis izteicis ne tikai smagus pārmetumus, bet arī rupjus apvainojumus Ulmanim un Munteram. Tos te atstājam pie malas. Pats nozīmīgākais Koces ziņojumā ir izteikums par Valdmani pašu: „Finanču ministrs Valdmanis, kas jau agrāk gandrīz kā vienīgais kabinetā bija enerģiski pārstāvējis skaidru orientāciju uz Vāciju, gadījuma dēļ nevarēja svētdien izšķirošajā sēdē piedalīties.” Atkārtotajās sarunās ar Koci Valdmanis pastāsta tam

par sarunām ministru kabinetā un sarunu gaitu Maskavā. Pie teiktā jāpiezīmē, pirmkārt, ka Koce ziņoja Berlīnei, ka Valdmanis ir ar „skaidru orientāciju uz Vāciju.” Tas padara arī saprotamu Valdmaņa negātīvo nostāju pret Ulmani ar tā orientāciju uz Angliju. Ar to ir nepārprotami arī pateikts, kāda bija Valdmaņa politiskā mājvieta jau pirms vācu okupācijas. Otrkārt, Valdmanis, sniegdams Vācijas sūtnim ziņas par Latvijas ārpolitiskajām sarunām Maskavā un ar to saistītām pārrunām un lēmumiem ministru kabineta sēdēs, sen ir pārkāpis savas finanču ministra kompetences robežas. Tāda ministru kabineta locekļa kontakta uzņemšana ar kādas ārvalsts sūtni un slepena ziņu sniegšana tam par ministru kabineta internām sarunām un lēmumiem ārpolitiskos jautājumos ir spiegošana citas valsts labā, vienalga, vai to Valdmanis pats apzinās vai nē. Vācijas sūtnis Valdmaņa rīcību tā arī sapratis. Viņa vārdu izvēle rakstā uz Berlīni rāda, ka viņš tos apzīmē par Valdmaņa ziņojumiem. Valdmanis bija kļuvis par ziņotāju, ja viņa rīcības apzīmēšanai izvēlamies šo maigāko vārdu. Trimdā Valdmanis raksta, ka viņa motivācija šādai rīcībai bijusi, ka viņš šais sarunās gribējis noskaidrot Vācijas nostāju un „visu skaidri nolikt prezidentam priekšā viņa pēdējam vārdam. Man bija jāzina, kas ‘nāks līdz’.(188) Te jāpiezīmē, ka Valdmanis vai nu patiesi 1939. g. oktobrī bija ļoti naīvs, kaut būdams mācīts jurists, kas nezināja ko nozīmē slepenu ziņu sniegšana ārvalsts sūtnim, vai 1963. g., kā daudzās citās reizēs, rakstīja latviešu vientiesīgajai galerijai. Finanču ministra uzdevumos neietilpst kārtot uz savu roku ārpolitiskus jautājumus aiz ministru prezidenta muguras, vēl mazāk sniegt ziņojumus par valdības internām sēdēm svešas valsts pārstāvim.

Valdmanis esot arī mēģinājis noskaidrot latviešu militārajās aprindās (Berķis), kas „nāks līdz.” Saruna

ar Berķi jau otrā dienā 3. oktobrī bija zināma valsts prezidentam. Par to Valdmanis raksta, ka tā izraisījusi „asu vārdu apmaiņu. Mūsu satikšanās notika ārkārtīgi drāmatiskos apstākļos. Bet mēs katrs redzējām lietas citādi un ejamo ceļu citādi. Šķīrāmies asi un bez vārdiem sapratām, ka mūsu kopdarbība beigusies.” (189) Kāds tad bija asās sarunas saturs? To Valdmanis skaidri nepasaka, bet liek saprast, ka Ulmanim ir bijušas ziņas, ka Valdmanis, noskaidrodams kas „nāks līdz,” ir gatavojis apvērsumu. Mēs nezinām, taču nav izslēgts, ka Ulmanis zināja arī par sakariem ar Vācijas sūtniecību. Bet pie tā vēl atgriezīsimies. Kā sakari ar Koci, tā līdznācēju meklēšana ir lauki, kuŗos Valdmanis ir darbojies slepeni. Ulmanim tādos apstākļos nemaz nebija citu iespēju, kā Valdmani atlaist. Pāris nedēļas vēlāk arī Ulmanis viņu atbrīvoja no amata. Nozīmīgākais šai Valdmaņa sarunas atstāstījumā ir atzinums, kas izteikts viņa vārdos: „Katrs redzējām lietas citādi un ejamo ceļu citādi.” Valdmaņa 1963. g. atzīšanās apliecina iepriekš iztīrītajos dokumentos teikto. Valdmaņa „citādais ceļš” bija iešana par šo ceļu kopā ar Vāciju. Tie ir skaidri vārdi. 1939. g. 3. okt. ir formālais atklāti apstiprinātais šī ceļa sākums. Turpmāk šai ceļā sekoja dažādi savdabīgi posmi.

Valdmanis pēc atlaišanas no amata kļuva labi atalgots biržas priekšnieks un vēlāk Ķeguma akciju sabiedrības ģenerāldirektors. Nu varēja domāt, ka viņš no slepenas politiskas darbības atturēsies. Taču tā tas nebija. Jau 1940. g. pavasara beigās viņš par jaunu uzņēma slepenu kontaktu ar Koci.(190) Šoreiz ir runa par sacelšanos pret krieviem resp. to bazēm Latvijā. Viņa līdzdalībnieki tad būti bijuši ģenerāļi Berķis, Rozenšteins, pulkv. Dālbergs. Valdmanim šīs grupas uzdevumā bija pie Koces jānoskaidro, vai Vācija dos

ieročus. Satiekoties uz Jūrmalas šosejas, pēdējais atbildējis, ka tā to nedarīs. Līdz ar to viņa darbība esot beigusies šais „kaŗa spēlēs.” Lasot šo stāstu par Valdmani un viņa sabiedrotajiem, nevar atturēties no jautājuma, vai viņi nezināja, ka ieroču sagādes jautājumu kārtu valdība? Ar šo šķietamo nodomu vērsties pret krieviem savijas kāda cita doma, proti, apvērsums pret valdību.(191) Arī to ir grūti saprast, ka jurists Valdmanis nesaprata, kā kvalificējami viņa slepenie soļi, meklēt ieročus pie Vācijas sūtņa. Netieši to apliecina arī viņa tik vēlū kā 1963. g. fantastiskais stāsts par satikšanos uz Jūrmalas šosejas. Ko tad Valdmanis slēpa, un kas viņam bija jāslēpj, ja viņš vēlējās satīkties ar Vācijas sūtni tādā veidā? Atbilde ir skaidra — viņš slēpās no Latvijas valsts drošības un uzraudzības iestādēm. Viņš bija kļuvis nelojāls pret savas valsts valdību. Tas bija pēdējais solis, par kuŗu Valdmanis izteicies pats. Par savu nākamo soli viņš ir klusējis 1963. g. atmiņās, bet to atklāj viņa slepeno sarunu vācu partneris.

Valdmanis 1940. g. 10. martā atkal dodas uz Vācijas sūtniecību. Sūtņa slimības dēļ viņu pieņem tirdzniecības atašejs, mums pazīstamais Lekciķs. Tā ziņojumu 12. martā uz Berlīni nosūtījis sūtniecības padomnieks Štāmers, kas dažus mēnešus vēlāk rūpējās par Dankera izceļošanu.(193) Ko tad Valdmanis šoreiz teica Vācijas sūtniecībā? Viņš vēlreiz nodevis mums jau zināmo negātīvo liecību par Ulmani un Munteru. Pēc tam viņš atklāj, ka pēdējais ietekmējot Ulmani „rīkoties pret patiesajām zemes interesēm. Valsts prezidents un Munters, kā Valdmanis pats no savas personīgās pieredzes konstatējis, pārstāvot uzskatu, ka Vācija zaudēs kaŗu.” Bet tā nedomā Valdmanis. Ļausim runāt viņam pašam.

ATZĪME

1940. g. 12. martā

Iepriekš pieteikdamies, mani uzmeklēja Valdmaņa kungs. V. kungs, kas tagad veselības ziņā atstāj labu iespaidu, bija dvēseliski ļoti nospiests. Par apmeklējuma iemeslu viņš minēja, ka ievērojot sūtņa kunga slimību, viņam nebūtu iespējams to apmeklēt personīgi. Viņam un militārajām aprindām, to starpā arī kara ministram, kas pārcietis divas triekas lēkmes. Latvijas iekš-un ārpolitika, kā arī saimnieciskā attīstība sagādājot lielas raizes.

Valsts prezidents, vai kā viņš izteicās, „vecais kungs” pēdējā laikā ļoti novecojot un pazaudējot savu agrāko spraigumu. Svarīgas valsts lietas un soļi paliekot nedarītas, mazāk nozīmīgām lietām piešķirot nozīmi, kāda tām nepienāktos. Pārvaldes aparāts esot bez stingras vadības. Visi noliecoties „vecā kunga” priekšā, glaimojot viņam, bet negribot pārņemt atbildību. Atsevišķos saimnieciskos un finanču laukos, un līdz ar to iekšpolitikā jau tagad redzot sabrukumu, kura apturēšanai neviens neticot. Ļaunais gars esot Munters, kas pretēji zemes interesēm iespaidojot valsts prezidentu un kam latviešu tautā neesot nekādas atbalss.

Valsts prezidents un Munters pārstāvot viedokli, kā V. to personīgā pieredzē esot konstatējis, viedokli, ka Vācija karu pazaudēsot. Munters esot Ulmani pārliecinājis, ka Latvijas neatkarību var tikai nodrošināt Anglija. Latvijai, līdz kamēr Anglija uzvarēsot, esot tikai visādi jāizvairās. Pēc Muntera ieskatiem varot gan būt, ka abām šīm personām, gaidot uz Anglijas uzvaru, krievi varētu zemi pārejoši okupēt. Galīgi nokārtojot Eiropas stāvokli, Anglija tāpat kā 1919./1920. g. prasīšot no Krievijas Baltijas valstu neatkarību. Tad, ievērojot tās pastiprināto internacionālo spēku, Anglija panākšot Baltijas valstu ne-

atkarību, par ko tai esot vislielākā interese. Angļu sūtnis un angļu sūtniecības kungi esot ar Munteru visciešākā kontaktā.

Saskaņā ar šādiem domu gājieniem valsts prezidents un Munterš esot gatavi vienoties par katru Vācijas izteiktu vēlēšanos, ar gribu to tomēr nepildīt. Decembra slepeno vienošanos saskaņā ar Muntera norādījumiem viņš un „vecais kungs” apzinīgi apejot, kas vāciešiem droši vien neesot noslēpums. Pa dažādiem ceļiem arī tagad preces nonākot Anglijā, ko Latvija ir apsoltjusies nesūtīt Vācijai naidīgām varām.

Valdmanis, Balodis un militārās aprindas esot uzskatos, ka šī Muntera negodīgā spēle izraisīšot vācu valdības kaitēšanu latviešu interesēm. Pēc Vācijas vienošanās ar krieviem un arī pēc vācu ārpolitikas panākumiem tagad esot skaidrs, ka Vācija uzvarēšot un ka tai kā pirmās šķiras internacionālam spēkam būšot liels spēks. Lai kā vēlētos novērtēt Latvijas stāvokli, noraidot krievu valdību, vienīgā zeme, no kuŗas Latvija ko varētu sagaidīt, ir Vācija. Tagad, atklāti redzot Vācijas stāvokli, nav vairs jā kavējoties pēdējā brīdī pārsviesties uz Vāciju, bet tas jādārot jau tagad. Tas jādārot Latvijai pašai, neskatoties uz risku, ka tā nesaņemtu tūliņ soli pa solim atlīdzību no Vācijas. Tai jādod Vācijai viss, kas būtu tās spēkos un iespēju robežās. Pēdējo 20 gadu Vācijas politika neesot vairs vietā; tā esot ar pārmainīto Eiropas ainu nolietojusies. Latviešu politikas pārmaiņas zemes interešu labā varētu notikt tikai tad, ja īstās valsts lietas atņemtu „vecajam kungam” (Ulmanim) un nodotu ministru prezidentam, bet par visām lietām Munteru atlaistu no vietas. Viņš jau priekš gadiem savu materiālo nākotni ir nodrošinājis ārzemēs. Pat krieviem pret viņu ir lielākā nepatika. Pārmaiņas varētu izdarīt ar varu. Bet iekšpolitiska akcija tomēr varētu dot krieviem patīkamu iemeslu iejauk-

ties. V. kungs tad domāja, ka Vācija līdzīgi Holsti gadījumā, varētu kā ieganstu izmantot sūtījumus Anglijai pretēji slepenajam nolīgumam (ar Vāciju), lai prasītu latviešu valdībai Muntera aizstāšanu ar kādu Vācijai patīkamu vīru. Ja „vecais kungs” atteiktos no ļaunā gara Muntera, tad arī notiktu iekšpolitiska pārmaiņa, kas vienīgā varētu nodrošināt latviešu tautas nākotni. Esot domāts par ministru prezidentu iecelt tautas ļoti mīlēto kaŗa ministru un atbrīvošanas cīņu armijas vadoni. Viņam esot arī pie krieviem lielāka uzticība nekā „vecajam kungam.” Valsts darbu tad vadītu personas, kam latviešu tautas labums ir vairāk pie sirds kā personīgas intereses. Par visām lietām būtu radīts arī vācu pusei apmierinošāks stāvoklis nekā tagad. V. kungs tad minēja Muntera kunga pret Vāciju vērsto preses politiku, kas apzināti sagādājis grūtības ārzemju tirdzniecībai, repatriantu mantas lietu kārtīšanai u.t.t. (193).

Ja nu tas tā, tad kaut kas ir jādara. Valdmanis iesaka Vācijai izraisīt konfliktu ar Latviju. Viņš dod arī padomu, kā to varētu izdarīt, proti, Latvijas tirdzniecības dēļ ar Angliju. Šai konflikta situācijā esot jāprasa Muntera atcelšana un valdības maiņa. Tad par ministru prezidentu nāktu pēc Valdmaņa ieteikuma „iemīļotais kaŗa ministrs un armijas vadītājs (Balodis). Viņš arī pie krieviem baudot lielāku uzticību.” Tiktāl Valdmaņa priekšlikumi Vācijas sūtniecības apmeklējuma laikā 1940. g. 10. martā. Ko tad Valdmanis vēlējas un ieteica darīt vāciešiem? Skaidros vārdos — viņš lūdza Vāciju palīgā izdarīt valdības gāšanu, t.i. apvērsumu Latvijā. Aicinājums, lai kāda cita valsts nāktu palīgā gāzt savas valsts vadību, vienmēr tiek kvalificēts par valsts nodevību. Tā tas ir arī šai gadījumā. Tikai tagad, vēlreiz atgriežoties pie Valdmaņa 3. oktobra sarunas ar Ulmani, mēs saprotam tās traģiku. Viņš toreiz taisnojās

un teica, ka viņa slepenā saruna ar Berķi esot nepareizi atreferēta, un prezidents to sapratis tā, „it kā es rīkotu ‘apvērsumu.’ ” Pie tam vārdu „apvērsums” viņš licis pēdiņās. Tagad pēc iepazīšanās ar Vācijas sūtniecības rakstu, mēs zinām, ka Valdmanis patiesi organizēja apvērsumu ar Vācijas palīdzību. Te neko negroza tas, ka Vācija atsacījās tādā akcijā piedalīties. Valdmanis bija šī ierosinājuma autors un ar to ieradās Vācijas sūtniecībā. 1939. g. 3. oktobra saruna ar Ulmani rāda, ka valsts prezidents zināja Valdmaņa slepenās gaitas un tā gatavošanos izdarīt apvērsumu. Valdmanim šī apvērsuma taisīšana kopā ar vāciešiem bijusi tik nepatīkama, ka viņš to nav minējis ne savās 1949. g., ne 1963. g. atmiņās. (194) Plašāks apvērsuma un valsts nodevības akcijas iztirzājums ir jāatstāj kādai citai reizei.

Te ir jāatzīmē Valdmaņa ārpolitiskie uzskati, kā tie parādījās sarunā ar Ulmani. Tie ļoti skaidri ir formulēti pieminētajā dokumentā. Konstatējis, ka Vācija kaŗu uzvarēs, viņš nobeidz savas pārdomas ar vārdiem; „Pret Vāciju lietotā pēdējo 20 gadu (visu brīvības laiku) politika vairs neder, pārveidotajā Eiropas ainā tā ir nolietojusies.” Vārda „pārveidotajā” vietā tikai ir jāieraksta „jaunajā” un mēs sastopamies ar Valdmani vācu okupācijas laikā. Viņa politiskā pārliecība un orientācija nebija piedzimusī 1941. g. jūlijā vācu okupācijas sākumā.

Tagad mēs varam arī atbildēt uz iepriekš izteikto jautājumu — vai Valdmanis vācu okupācijas laikā tikai veikli diplomātisku motīvu dēļ runāja vāciešiem līdz par latviešu pārvācošanu un Latvijas iekļaušanu Lielvācijā? Atbilde — tāda bija Valdmaņa pārliecība jau 1939. g. 3. oktobrī. To zināja arī vācieši. Tā nav nejausība, ka Drekslers 1943. g. savā rakstā taisnodamies, atsaucas uz Lekciku, gan tieši neminot īsti, kādu tā rakstu. Bet tas bija tas pats Lekciks, kas Valdmani bija

uzklausījis jau 1940. g. 10. martā, un it labi zināja, ko Valdmanis domā. Dreksleram nebija iemesla neticēt Lekcikam, jo tas jau pirms kara bija darbojies Vācijas sūtniecībā un pazina Latvijas apstākļus. Bet ar to Lekcijs savu lomu nav vēl nospēlējis līdz galam. Mēs zinām, ka viņš vācu okupācijas laika sākumā jau ir ieradies Rīgā (195). AM viņa darbību Rīgā tomēr bija atzinusi par nevēlamu. Tas redzams no šādas piezīmes; „Lekcijs, cik šeit zināms, kā kaņavīrs ir Ostlandes militārā pavēlnieka (Brēmera) dienestā. Dr. Kleists, kas pazīst Lekciku atkārtoti man ir lūdzis, lai es spiežu kaņaspēka iestādes Lekciku dabūt projām no Rīgas. Trūkstot konkrētam pamatojumam, es tomēr līdz šim šo vēlmi neesmu izpildījis.”(196) Šo atzīmi Breutigams parakstījis tikai 1943. g. 28. septembrī. Mēs nezinām, kādēļ Kleists ir prasījis Lekcika atsaukšanu. Bet zinot Kleista politisko nostāju, jādomā, ka Lekcijs tai neatbilda.

Lekcijs šeit sevišķi ir jāpiemin tādēļ, ka Valdmanis 1941. g. vasarā tūlīņ pēc vācu ienākšanas sāka strādāt tieši pie paša militārā pavēlnieka Brēmera, viņam pakļautajā „Wirtschafts inspektion Nord” kā padomnieks saimnieciskos jautājumos.(197) Tā Valdmanis un Lekcijs, strādādami abi vienā militārā iestādē, nonāca atkal ciešā kontaktā. Tas bija tas vīrs, kuŗam Valdmanis bija izteicis savu lūgumu, lai Vācija nāk palīgā gāzt Latvijas valdību. Jādomā, ka Lekcijs Valdmaņa soli jau otreiz vērtēja tāpat, kā mēs vērtējam to tagad pēc 45 gadiem. Mums nav tiešu ziņu, vai un kādā veidā Lekcijs atbalstīja Valdmani pie Drekslera, bet pazīstot toreizējos apstākļus, nav arī nekāda tieša iemesla par to šaubīties (198).

Valdmaņa darbība laika posmā starp 1939. g. oktobri un 1940. g. pavasari ir ļoti nozīmīga. Kā dokumentācijas analīze rāda, tad viņš apliecināja

atklāti, ka viņš bija izšķīries par „citu ceļu,” pretēji Latvijas valdībai. Viņa jaunā politiskā koncepcija iezīmējās ar Latvijas likteņa saistīšanu ar Vāciju.(199) Šis ideoloģijas sagūstīts, viņš tiktāl saistījās ar Vāciju, ka šīs saistības kļuva par brīvās Latvijas nodevību. Viņš blakus Dankeram vēlējās ieņemt jau laikus savu vietu jaunajā Eiropā, jo bija ieguvis Hitlera Vācijas uzticību.

Šī Valdmaņa politiskā pozīcija, kas bija vāciešiem zināma, ir pamats viņa uznākšanai uz skatuves vācu okupācijas sākumā. Viņa iesaistījums Ostlandes armijas pavēlnieka Brēmera saimniecības inspekcijā nav nejaušība, gluži tāpat kā Veisa kļūšana par augstāko policijas priekšnieku. Deroks ar Valdmaņa saimniecisko darbību bija tik apmierināts, ka viņš, nododot Latvijas pārvaldi civilajam GK, jo sirsnīgi ieteica sadarbību ar Valdmani turpināt. Tas arī tā notika. Arī Drekslers turpmāk bija ļoti apmierināts ar Valdmaņa palīdzību. Valdmanim gan bija jāaiziet no darba, pārfrāzējot Drekslera vārdus, sliktas uzvešanās dēļ. Tas, ierakstīts oficiālā dokumentā, izklausās jautri. Šis formulējums tomēr aizsedz, ka Drekslers nekad nepazaudēja uzticību Valdmanim. Pēc šī ieskatījuma, mēs tagad saprotam, kādēļ Valdmanim bija jāaiziet. Te bija savijušies divi skaidri redzami motīvi. Vispirms tas ir Valdmanis pats, kas radīja pretrunīgo situāciju. Latviešiem viņš gribēja rādīt, ka viņš ir latvietis, kas cīnās par latviešu tautas interesēm. Būdams drošs, ka vācieši zina patiesību, ka viņš ir īsts un pārliecināts Vācijas politikas aizstāvis, viņš vienīgais no latviešu GD atļāvās rakstīt savos iesniegumos tādas domas un vārdus, kas tālu pārsniedza okupantu tolerances robežas, kaut Valdmanis to bija izteicis tikai propagandas nolūkos, maldinādams savu tautu. Vāciešu tolerance tomēr nebija tik liela un viņi to nevarēja atļaut. Viņi šos Valdmaņa soļus mēģināja izskaidrot ar to, ka viņam nav pareizā uzvešanās. To

var izteikt skaidrāk — Valdmanis nebija pareizi novērtējis robežas, kādās viņš drīkst izdarīt nacionālo propagandu. Viņš bija pārcenties.

Otrs apstāklis, kas ir vēl nozīmīgāks viņa krišanai, bija Rozenberga ministrijas augstāko ierēdņu neuzticība. Viens no šiem ierēdņiem, Kleists, asi vērsās pret Ulmaņa kliķes vīriem un skaidri redzēja, ka tos dažādos amatos balsta Valdmanis. Kleists, kas bija pārliecināts nacionālsociālistu partijas biedrs un ilgāku laiku bija darbojies Ribentropa dienesta vietā Ārlietu ministrijā, bija tikai piekomandēts Rozenbergam AM. Viņš neticēja Valdmaņa vācu orientācijai. To sevišķi rāda arī tas, ka viņš pats bija savācis speciālas ziņas no bijušajiem Vācijas sūtniecības Rīgā darbiniekiem. Pirms viņš min to vārdus, viņš raksta: „Manis, noteiktie konstatējumi, kas Rīgas ģenerālkomisāram liekas ļoti apšaubāmi un kas, kā atklāti redzams, nesaskan ar Ārlietu ministrijas ziņām, pamatojas plašās pārrunās ar sūtni Koci, padomnieku Štolcmani, sekretāru Kučerū un preses atašeju Brimeru.”(200) Šie vārdi atklāj, ka Drekslers savā pozitīvajā Valdmaņa vērtējumā ir balstījies uz Ārlietu ministrijas ziņām. Mēs tagad zinām, ka tās savā laikā bija sniedzis Lecikis. Kleists tām neticēja. Kleista rakstā, citu pārmetumu starpā, nāk gaismā, ka Valdmanis ir mēģinājis arī repatriēties. Vācijas sūtnis Koce šo nodomu ir noraidījis kā muļķīgu iedomu. Ar to atklājas dziļā uzskatu plaisa Valdmaņa vērtējumā Rīgas okupācijas augstāko iestāžu vadītāju un Berlīnes AM ierēdņu un to iespaidā Rozenberga starpā. Kad Berlīnē kļuva zināma Valdmaņa darbība latviešu jaunatnes un leģiona jautājumā un sevišķi viņa raksti Dreksleram, tad Berlīne Valdmanī redzēja atklātu šovinistu. Loze un Drekslers zināja, ka tas tā nav, tādēļ viņi gādāja Valdmanim darbu Vācijā.

Valdmaņa sadarbība ar vācu okupantiem tomēr nebeidzās 1943. g. martā ar viņa pāriešanu darbā Vācijā. Viena no Valdmaņa biogrāfijas interesantākajām lappusēm pieder pēckaņa laikam, kuŗā lasāmas neticamā atklātībā viņa īstās domas par vācu okupācijas laika priekšniekiem. Viņš neaicināts 1947. g. 30. jūlijā ieradies pie amerikāņu armijas drošības dienesta virsnieka Ziskinda un nodevis šādu liecību:

Es pazīstu gauleiteru Heinrichu Lozi un viņa vispārējo un kā reichskomisāra „Ostlandē” (Igaunijā, Latvijā un Lietuvā) nostāju. Es viņu pazīstu no savas agrākās ģenerāldirektora darbības vācu ieņemtajā Latvijā, (1942-43) no savas pretestības darbības pret Vācijas Latvijas aneksiju, (1941-43) es viņu pazīstu kā vāciešu politiskais un uz nāvi notiesātais gūsteknis (1943. g. janv.-martam) un vēlāk. (1943-45) Es vairāk iepazīnos ar viņa raksturu, kad es biju vācu internējumā Vācijā, bet tomēr pakļauts Lozes tiesībām (es domāju līdz 1944. g. septembrim vai oktobrim).

Savas darbības robežās Loze bija labs cilvēks. Viņš pamatos bija godīgs un es neticu ka viņš, izpildot savu amatu manas ieņemtās zemes galvaspilsētā, būtu kādā veidā ieguvis bagātību.

1. Viņam bija labi izvēlēts pakļauto darbinieku stābs.

Viņa augstākie varas izpildītāji Dr. Drekslers, Dr. Būrmeisters, ģenerālis Šrēders, Dr. Vindekera, pulkv. Grēbe, Froms, Boriss, Zēhusens u.t.t. bija ideālisti. Viņiem nebija daudz varas. Bet viņi bija godīgi un pieticīgi cilvēki, kas darīja labāko, lai saglabātu tpašumu, kultūru un dzīvību zemēs, kas bija jāpārvalda.

2. U z t u r ē t ā h u m a n i t ā t e .

No savām sarunām ar Būrmeisteru, Šrēderu un Dreksleru, tāpat no savām personīgajām sarunām (5 vai 6) ar reichskomisāru Lozi es zinu, ka viņš enerģiski pretojās

pret rasu vajāšanu un diskrimināciju. Ja Lozem neveicās, tas nebija izskaidrojams ar viņa negribēšanu. Es domāju, ka viņa mēģinājums aizkavēt žīdu slepkavošanu, neizdevās. Bet viņš bija noteikti bagāts ar panākumiem, glābjot latviešu (un igauņu, un leišu) patriotus, kurus vajāja Gestapo un SD. Un es esmu viens no tiem, kuru dzīvību glāba Lozes un viņa asistentu ātrā palīdzība.

3. *S a g l a b ā t ā k u l t ū r a u n t p a š u m s v i ņ a p ā r v a l d e s a p g a b a l ā .*

No paša sākuma un ilgi priekš tam, kad viņi saņēma sevišķas reichsministra (Rozenberga) pilnvaras, Loze, Būrmeisters un Drekslers deva mums to, ko sevišķi var apzīmēt par kultūras pašpārvaldi. Tas var likties maz agrāk suverenā zemē, bet tas bija vairāk, ja to salīdzina ar citiem vācu reichskomisāriem, kā Kochu Ukrainā. Te V. turpina, ka viņš pretdarbojies nodevām vācu armijai un kā Loze un citi, kaut to zinādami, piecietuši.

4. *P a l t d z ē j a m a n k ā n a c i o n ā l a m v a d o n i m u n l a i k a m i z g l ā b a m a n u d z ī v ī b u .* Loze, kam kā gauleiteram bija pilnīgas tiesības sevi uzskatīt par vienu no tā laika Vācijas vadoņiem, ļoti simpatizēja citu tautu vadoņiem. (Pēc tam V. apraksta Būrmeistera u.c. plānus, var teikt sapņus, par nākotnes Eiropas apvienotajām valstīm, kurās arī V. atrod savu vietu). Visu Eiropas zemju (ne valstu) vadoņiem ir jāsanāk kopā, jāpārbauda un jāplāno Eiropas apvienotās valstis. Šo iemeslu dēļ viņi bija ieinteresēti saglabāt Eiropas zemju spēcīgos vadoņus, un tā viņi bija mēģinājuši glābt arī manu dzīvību. (201)

Šis dokuments runā pats savu ļoti skaidru valodu. Mums nav iemesla iztirzāt to sīkāk. Tas satur

gaļu rindu nepatiesu apgalvojumu par Valdmaņa darbību pretestības kustībā komunistu un vācu okupācijas laikā. Tie ir pēc kaŗa konstruēti apgalvojumi bez kādiem pamatojumiem dokumentos. Nekādu plašāku iztirzājumu neprasa arī klaji, aplami apgalvojumi par vācu okupācijas nacionālsociālistu vadošo darbinieku „humānajiem darbiem,” iznīcinot nacionāli noskaņotus latviešus Latvijas un Vācijas koncentrācijas nometnēs. Par visu to bija atbildīgs Loze, kam piederēja augstākā vara un noteikšana arī par policijas darbību. Valdmanis visu to zināja, kā okupācijas laikā, tā arī 1947. g., kad viņš to rakstīja. Tādēļ ir tikai viens jautājums — kādēļ viņš pēc kaŗa tā rakstīja? Viņa okupantu panēgīriskā slavināšana atradusi savu spilgtāko izpausmi vārdos: „Visu Eiropas zemju vadoņiem ir jāsanāk kopā un jāpārbauda un jāplāno, kāda veida Eiropas apvienotās valstis būtu veidojamas. Šo iemeslu dēļ viņi (t.i. Loze un citi) bija ieinteresēti saglabāt Eiropas zemju spēcīgos vadoņus, un tā viņi bija mēģinājuši glābt arī manu dzīvību.” Ar šiem vārdiem Valdmanis bija atstājis zemi zem kājām un piepulcējies nākamās Eiropas spēcīgajiem vadoņiem. Vēl 1947. g. vasarā Valdmanis vizionāros sapņos skatīja, kā viņš kopā ar tādiem „humāniem” vadoņiem kā Lozi, Būrmeisteru, Dreksleru un viņa minētajiem SS ģenerāļiem Jekelnu un Šrēderu cels jauno Eiropu.

Te varbūt ir vietā iespraust kādu citu vērtējumu, ko par Lozi izteicis Bergers savā rakstā Himmleram.

Loze ir cilvēks bez mazākā godīguma. Ka viņš nepazīst uzticību, ir zināms, jo katrs cits vīrs ar skaidru nostāju nedrīkstētu krist mugurā vīram (Rozenbergam), kas pretēji vadoņa uzskatam panāca viņa iecelšanu. (202)

Atstājot šo sapņu un melu pasauli un atgriezoties vēsturiskajā īstenībā, Valdmaņa vieta ir skaidri iezīmēta

vācu okupācijas laikā. Viņš ir spilgtākais latviešu kollaborants un, kā šis dokuments rāda, tāds ir palicis līdz galam.(203) Kopā ar Dankeru un citiem viņš iekļaujas gaŗajā latviešu rindā, kas Otrā pasaules kaŗa laikā stājās gan Staļina, gan Hitlera kalpībā.

BIJUŠAIS LATVIJAS VALSTS PREZIDENTS KVIESIS VĀCU KALPĪBĀ.

Par Kvieša iesaistīšanos pašpārvaldes darbā dokumentu ziņas ir ļoti trūcīgas. Arī tie, kas par to ir rakstījuši, ir vairījušies izteikties kaut cik skaidrāk. Parasti viņi to noklusē, vai runā ļoti izvairīgos vārdos.(204) Liekas, ka patiesībai vistuvāk nonāk viņa dēls piemiņas rakstā par savu tēvu.(205) Viņš saka, ka pēc Valdmaņa aiziešanas no šī amata, „tēvam uzdeva tieslietu ģenerāldirektora pienākumu izpildīšanu.” Kas to uzdeva? Zīmīgi, ka raksta autors, kas to varētu zināt labāk, par to klusē. Viņš turpinājumā raksta, ka „latviešu interesēs bija izraudzīt patriotiskus vadītājus ar stāžu un pieredzi.” Tūliņ pēc tam seko piezīme: „Nevienu nevarēja nozīmēt kaut cik augstākā postenī bez vāciešu piekrišanas. Arī no vāciešu puses bija spiediens, lai tēvs uzņemtos ģenerāldirektora pienākumus.” Vāciešu interesēs, kā pareizi atzīmēts, bija celt pašpārvaldes prestižu, tanī iesaistot sabiedrībā labi pazīstamas personas. Šīs īsās dēla piezīmes par notikušo atbilst gan patiesībai, bet neizteic visu to. Ja viņš būtu

izteicis visu patiesību, tad viņam būtu jāsaka, kas Kviesim uzdeva izpildīt tieslietu GD amatu. Tas bija GK Drekslers. Par to, kā notiek GD iecelšana, esam jau plašāk izteikušies iepriekš. Šai sakarā divkārsā norāde, ka tas bijis latviešu labā, un kā vācieši to ir spieduši, ir bez nozīmes. Pārrunājot GD lomu latviešu leģiona tapšanā, mēs redzēsīm, ka latviešu interesēs Kviesis, kā tieslietu GD resp. referents pie attiecīgā vācu ierēdņa neko nevarēja darīt. Viņš gan protestēja pret nāvēssoda noteikšanu tiem, kas nepaklausīja iesaukšanai, bet to tomēr noteica. Vāciešiem Kviesis vienīgi bija vajadzīgs propagandas nolūkiem.

Te sevišķi ir jāpasvītro, ka viņi nevarēja Kviesi piespiest šo amatu uzņemt. Ka Kviesis pats to ir apzinājies, apliecina kāds cits liecinieks. Vētra ir aprakstījis Kviesi un Dankera sarunu fabrikanta Veidemaņa viesībās. Sarunu gaitā Dankers aicina Kviesi pieņemt „sen piedāvāto goda amatu ar tieslietu GD algu.” Kviesis to noraida. Dankers tad saka tik populāro kollaborantu aizstāvēšanās runu toreiz un tagad, ka ar to viņš palīdzēsot tautai, jo citādi vācieši iecelšot „kādu savējo, vai arī kādu, kam nav ne jēgas par tieslietām un likumiem.” Dankers, pats būdams savējais, it labi zināja, kā vācieši to dara. Tagad viņš pats to darīja, tikai vāciešu uzdevumā. Jau no agrākajām GD iecelšanām mēs zinām, ka Dankeram te nebija nekādas teikšanas. GK izraudzītos kandidātus GD amatam vispirms pārbaudīja Rozenberga ministrija un tikai pēc tās piekrišanas GK tos iecēla amatā. Sarunā ar Dankeru Kviesis tomēr palika pie sava un teica: „Likumiem taču nav vairs nekāda spēka un tiesām nav nozīmes. Esmu daudz domājis. Nevaru.”(206) „Prezidents Kviesis tomēr mani vēl pārsteidz,” turpina Vētra. Pārsteidz ar to, ka tomēr uzņēms GD amatu. Tas notika 1943. g.

martā tūliņ pēc Valdmaņa aizbraukšanas uz Vāciju.(207)

Viņš amatā palika līdz 1944. g. 18. martam. Gribas domāt, ka viņš šo amatu būtu atstājis tādēļ, ka viņš GD sēdēs atkārtotās pārrunās par leģiona sevišķās karātiesas noteikumiem bija palicis ar saviem iebildumiem viens pats. Viņš pretojās nāvēssoda ieviešanai par izvairīšanos no iesaukšanas leģionā. Tādā gadījumā viņa aiziešana no amata būtu motivēta tāpat kā Valdmaņa, kas pretojās leģionā iesaukšanai, tanī redzēdams atklātu starptautisko tiesību pārkāpšanu. Kvieša dēla izteikumi nepārprotami rāda, ka viņš savu vietu ir atstājis sirids slimības dēļ.(208) Jādomā, ka tā bija iemesls arī viņa pēkšņajai nāvei dažus mēnešus vēlāk. Par viņa tieslietu GD darbību nav nekādu tuvāku ziņu. Tas ir saprotams, jo tieslietās viņš pats nekādus lēmumus pieņemt nevarēja, ne arī izdot kādus likumus. Neesmu atradis arī nevienu dokumentu no tiem 16, ko Dankers sakās iesniedzis GK, ko Kviesis būtu līdzpārakstījis. Viņa nostāja vienīgi kļūst redzama tikai iepriekš minētajā gadījumā ar sevišķās karātiesas noteikumu pieņemšanu. Kvieša viena gada ilgā darbība pašpārvaldē ir epizodiska.

Vispirms ir jāatzīmē, ka Kviesis tāpat kā Dankers un citi GD savu amatu ir uzņēmis brīvprātīgi. Uz viņu nevarēja pat attiecināt Rozenberga 1941. g. 19. decembra darba pienākuma likumu, jo viņš bija jau pārsniedzis tanī noteikto vecuma robežu. Mēs jau iepriekš noraidījām domu, ka amatu uzņemoties, viņš varētu to motivēt ar kalpošanu tautai. Ka tāda iespēja trūkst, viņš it skaidri un asi bija pateicis pieminētajā sarunā Vētras klātienē. Neaizmirsīsim, ka Kviesis jau divus gadus pirms tam bija strādājis pie Valdmaņa par referentu un tādēļ viņam bija sava pieredze sadarbībā ar vāciešiem. Tas nozīmē, ka viņš zināja, kādi uzdevumi

un pienākumi viņu sagaida, uzņemoties tieslietu GD amatu. Tādēļ vietā ir jautājums, kādēļ Kviesis, neskatoties uz visu to, gribēja kļūt par Valdmaņa pēcteci? Vēl vairāk: ja viņš nebija spiests to darīt, un ja viņš zināja, kādi būs pienākumi un stāvoklis, proti, ka viņam tiešā pakļautībā būs jāizpilda vācu GK dotie uzdevumi, kāpēc viņš to vēlējās darīt? To nevar izskaidrot ar nodilušu saukli — es gribēju tikai labu! Mācītais jurists Kviesis nevar aizbildināties ar tik naīvu motīvu. Viņš zināja, viņam bija jāzina, ko viņš dara. Kviesis pats nav atbildējis uz šo jautājumu ne rakstos, ne mutvārdiem. Atbilde nav jāgaida no Kvieša. Tas nebija individs Kviesis, bet bijušais Latvijas valsts prezidents, ko aicināja Dankers vāciešu ciniskā smaida pavadīts, no kuŗa mēs gaidām atbildi. Jautājums tādēļ jāformulē citādāk. Kā tas iespējams, ka brīvās latviešu tautas bijušais valsts prezidents brīvprātīgi kļuva par svešas, naidīgas okupācijas varas kalpu? Tas nav juridisks jautājums, vai pareizāk, juridiski uz šo jautājumu ir atbildējuši okupanti, ieceļot Kviesi amatā. Arī Kviesis juridiski uz to ir atbildējis — šādu iecelšanu pieņemdams. Latviešu tautai juridiski ar to nav nekāda sakara, ne arī atbildības. Jautājums ir morāliskas dabas. Visos laikos un visās tautās valsts prezidents ir brīvas tautas simbols. Tauta to pārdzīvo kā uzskatāmu savas eksistences apliecinājumu. Te slēpjas šī simbola dziļais morāliskais saturs.

Vēsture gan uzrāda gadījumus, kad kādas valsts vadītājs ir stājies svešas iekārotājas varas kalpībā. Lai kādi būtu motīvi, tauta to vienmēr ir pārdzīvojusi kā pazemojumu un morālisku nodevību. Tādos gadījumos vienmēr var meklēt tāda morāliskā sabrukuma cēloņus. Tā arī mēs esam spiesti ieskatīties dziļāk paši savā un Kvieša sejā. Mēs paši bijām tie, kas brīvajā valstī brīvi

izvēlējamies savu valsts prezidentu, kaut arī netiešās vēlēšanās. Neviens mūs nevar atbrīvot no šīs atbildības. Skatoties atpakaļ un vērtējot okupācijas laika bijušā valsts prezidenta lomu, ir jākonstatē vilšanās. Mums trūkst līdz šim dziļāku nacionālpolītisku un sociālpsīholoģisku pētījumu, kas mēs bijām, ka izvēlējamies tādu prezidentu. Ar šo neziņu mums ir jādzīvo.

Ieskatīšanās Kvieša sejā var tikai pa daļai palīdzēt saprast viņa soli. Viņš, tāpat kā daudzi citi brīvās Latvijas politiķi, bija skolojies un savu karjēru veidojis svešu varu — krievu un vāciešu — iespaidā, jā, pat spaidos. Tādos apstākļos dziļāka nacionālās apziņas izkopšana bija grūta. Lai raksturotu šo Kvieša labilo nacionālo apziņu, te vēlos norādīt uz kādu ļoti spilgtu gadījumu. 1932. g. vasarā vācu korporācija Kuronija svinēja 125 gadu jubileju. Tādēļ ka tā, tāpat kā citas vācu korporācijas, liedzās oficiālās studentu padomes sēdēs runāt latviski, tai bija aizliegts atklāti nēsāt krāsainas cepures. Bet ļausim runāt kādam šo svētku daļībniekam.

Krāsainu studentu korporācijas jubileju svinēt bez krāsām, ir „contradictio adjective.” Tad nosūtīja lūgumu Latvijas valsts prezidentam, atļaut krāsas svētku dienā. Tas notika — par spīti rūgtiem plašu latviešu (proti, kreisi noskaņoto) aprindu protestiem. Tas notika ar personīgu valsts prezidenta atbildību, kas pats bija Letonijas filistrs, neskatoties uz to, ka viņam nebija tādu administratīvu tiesību. Viņš to darīja uz savu veco kopības jūtu pamata ar kādreizējiem Tērbatas šaržēto konventa biedriem.(209)

Teksts neprasa komentārus. Kviesis pārkāpj savas valsts prezidenta tiesības, ko vācu autors it pareizi atzīmē.(210) Kādēļ viņš to darīja? Arī uz to atbild vācu autors — uz jūtu solidaritātes pamata, kas bija veidojies ar šo korporāciju Tērbatā.

Šis piemērs raksturo cilvēku Kviesi. Viņš vācu korporācijas dēļ, sēdot valsts prezidenta krēslā, un neskatoties uz atklātiem tautas protestiem, pārkāpa Latvijas satversmē viņam noteiktās tiesības. Vācu okupācijas laikā ne Latvijas satversme, ne tautas protesti viņu vairs nekavēja. Viņš varēja turpināt savu sadarbību ar vāciešiem „vecu kopības jūtu” garā.(211) Kviesis nebija izaudzis līdz nacionālai apziņai, ko prasa valsts prezidenta stāvoklis. Viņa kalpošana vācu okupācijas varai ir pazemojums un apvainojums latviešu tautai.

VĒRES

LATVIEŠU LOMA VĀCIJAS OKUPĀCIJAS PĀRVALDĒ.

1. Par vācu civīlās pārvaldes izveidošanos pārskatu sniedz Myllyniemi 1973; Handrack a.a.; Dallin 1981, 193 ss, taču viņi pieietamo archīvu materiālu izmantojuši tikai daļēji. Skat arī Vizulis 1985 un Misiunas 1983 īsās atzīmes, kas pārņemtas no sekundāriem avotiem.

2. Īsas biografiskas ziņas par Dankeru atrodamas dažādās vārdnīcās (KV, LE, LB u.c.), plašāk viņa atmiņu grāmatās: Dankers 1965 un 1973, arī Dankere, Irma 1982.

3. Dankers 1965 un 1973, arī Dankere, Irma 1982.

4. Dankers 1965, 41 s; Dankere, Irma 1982, 218. Jāpiezīmē, ka atmiņa Dankeru ir vīlusi. Irma Dankere laipni man atsūtīja reizē ar savu 1984. g. 7. apr. vēstuli arī 004380 Latvijas ārzemju pases pirmās 6 lp. oriģinālā, otrreiz viņa man atsūtīja 1984. g. 27. apr. vēstulei pievienotas to pašu lp. kopijas. Tanīs trīs vietās ir redzams ieraksts, ka pase ir izdota 1940. g. 17. jūnijā (4. un 5.), un tai pašā dienā izsniegta (5.), nevis 18. jūnijā, bet jau 17 jūnijā. Dankera kļūdīšanās ir saprotama. Ir zināms, ka ārzemju pases valdība jau kopš mēnešiem neizsniedza, tādēļ ir iemesls šaubīties, vai Everts „dabūja atļauju to darīt,” piezvanīdams Iekšlietu ministrijai. Drīzāk ir ticams, ka Everts to darīja uz draudzības pamata. Tas tomēr negroza faktu, ka Dankeram bija tāda pase.

5. 1986. g. 26. marta un 5. maija vēstulēs lūdzu Irmu Dankeri man atsūtīt savas Latvijas ārzemju pases lapaspusi ar iespiesto Vācijas vīzu. Viņa atteicās to darīt.

6. Uz kādiem sevišķiem apstākļiem norāda Irmas Dankeres 1986. g. nedatēta vēstule (saņemta maijā) ar piezīmi: „Gan es zināšu, kur to dot atklātībai.”

7. Vētra 1957, 48 s.

8. Myllyniemi 1973, 45. Viņš savā 1984. g. 21. febr. vēstulē bez pamata atsaucas uz NO-5583, kas it kā pamatotu,

ka Dankers bijis repatriants. Šis nepamatotais uzskats ieviesies daudzos darbos, piem., Unāms 1975, 21; Pārups 1986, 24. Pat DZO 1942. g. 10. maijā rakstīja, ka Dankers „siedelte um.” Vēl tālāk iet Misiunas, 49, apgalvodams, ka Dankers „has become a German citizen.”

9. Dankers, 1965, 79.

10. To viņš devis izmeklētājam Pētersenam 1947. g. 31. jūlijā.

11. Raksts iespiests Arklāns, 108 ss. (fotokopija), 112 s. (tulkojums).

12. Par šo kļūdu nav nekādu šaubu, jo Vācijas sūtniecības Rīgā 201/2 aktī ieraksti ir izdarīti secībā. Vairāki ieraksti par vīzu izsniegšanu ir izdarīti 20. jūnijā. Dankera vārds ir ierakstīts šīs rindas vidū.

13. Visi šeit publicētie dokumenti ir atrodami AA. Deutsche Gesandtschaft in Riga; Paket 90/1: Umsiedlung (UTAC), Einzenfalle A-K/Nachtragliche Gesuche.

14. Ķoce 1940. g. 20. jūn. RV Abt. 1Nr. 269. N.

15. Dankers 1965, 42. Dankera pārmetums ir nevietā, jo Bērziņš savu likteni ir apzinājies jau agrāk nekā Dankers domā. Par to plašāk Biezais 1981, 10 ss.

16. Skat. 13. piez. O.

17. Turpat. N.

18. Turpat. N.

19. Pareizi jābūt „1904.”

20. Ar Himmlera 1940. g. 18. augusta 20/II noteikumiem bija precizēts „repatrienta” (A) un „bēgļa” (B) jēdziens attiecībā uz 2. un 3. repatriācijai piederīgajiem: „Bēgļi ir visi pārējie, tātad arī tie, kas pēc viņu pašu uzskatiem svarīgu iemeslu dēļ palikuši Igaunijā un Latvijā, un kas tomēr nav sekojuši reicha skaidri izteiktajam aicinājumam repatriēties 1939. g. oktobrī” (Option 202. nr.). Pie šiem Himmlera noteikumiem RFD galvenā stāba priekšnieks Greifelts (notiesāts uz mūžu ieslodzījumu, Kempner 167) pievienojis 1940. g. 20. aug. piemērošanas noteikumus, 16. pkt.: „Bēgļiem nekādā gadījumā nav piešķiramas repatriantiem

paredzētās priekšrocības” (turpat, 203. nr., skat, arī 206. un 207. nr.). Gadu vēlāk Himmlers vēlreiz 1941. g. 4. aug. izdeva stingrākus pārbaudes noteikumus „tautasvāciešu” un „bēgli” selekcijai (turpat, 214. nr.). Greifeltu pēc kara tiesāja kara tiesa Nirnbergā, kuņas protokoli atklāj arī Greifelta tautasvāciešu un bēgļu rasisko izvērtējumu, kuņas rezultātu viņš 1941. g. 22. sept. paziņojis Himmleram, proti, 70% derīgi tūliņ darbam; 28,5% steidzami nosūtāmi atpakaļ uz izcelsmes zemi; 1,5% ir politiski vainīgi vai aizdomīgi resp. asociāli un nododami SD šefam ievietošani kādā koncentrācijas nometnē (turpat, 331. nr.). Neskaidrības „tautasvācieša” jēdzienā bijušas arī kuņaspēka virspavēlniekam. Viņš pieprasījis paskaidrojumus Himmleram, kas izteicies tikpat stingri par īsto tautasvāciešu šķiršanu no neīstajiem, t.i. tādiem, kas par tādiem uzdodas. Šī dokumentācija rāda, ka Dankera lūgumam, ko Hitlers nosūtīja RFD, nevar būt cerēto panākumu. Tādu nebija arī tik izcilam vīram kā Prīmanim, kas repatriējās pie savas vācieša precētās meitas (skat. manu rakstu 1986a, 24 ss).

21. Skat. 13. iez. O.

22. Turpat. O.

23. Turpat. N.

24. Haushamas ciema pārvalde 1984. g. 10. jūl. raksta autoram, ka „Oskars Dankera kungs un sieva Elize Irma Dankere Haushamā bija pieteikti kā Latvijas pavalstnieki.”

25. Vācu Ergļa ordenis bija „klasiskais ordenis, ko piešķīra par sevišķiem nopelniem dienestā” (ML. 1,287).

26. Dankers 1965, 41.

27. Man bija pieejami 5 Dankera pratināšanas protokoli (turpmāk 1-5): 1-15.2.47, pratinājis Pētersens; 2-20.2.47, Pētersens; 3-21.47, Vartenbergs; 4-31.47, Vartenbergs; 5-17.4.47, Šneiders. Visi St N.K.V. Dankers protokolos teikto ir apliecinājis ar zvērestu. Izraksts no 3, 11 s.

28. Dankera apzvērēta liecība 47, 31. martā, NO-2621.

29. Šī dokumenta tulkojums un Dankera apraksts par viņa atgriešanos vācu laikā Rīgā un saruna ar Kviesi aprakstīta Dankers 1965, 79 s.

30. AM raksta Lozem 1941. g. 26 sept. Nr. 1(156)41. YIVO. Occ E 3b8-2. O.S.; arī BA R 6/2 78:6. N.S. Vācu tekstu skat. 1. pielikumā.

31. DZO, 1942. g. 10. maijā. Pēc nepārbaudītām ziņām jau 1941. g. 24. maijā Dankeru pie sevis ir aicinājis toreiz izraudzītais un vēlākais AM Baltijas nodaļas vadītājs Kleists un piedāvājis viņam padomnieka vietu pie paredzētā GK.

32. BA R 6/279; 16. Pilnīgais teksts iespiests turpmāk, apcerot Valdmaņa darbību.

33. Unāms 1969, 110; Silgailis 1982, 256 s. To apstiprināja man arī Sanders personīgā sarunā 1941. g. rudenī, Ģimeņu lietu archīvā, kur es toreiz strādāju un kur viņš bieži iegriezās sarunām ar savu draugu, bijušo palīgu Liepājā Siliņu. Jau Berlīnē Rozenbergs Sanderu ir iecēlis par Dankera vietnieku. Ziņa ir ticama, jo to sniedza baznīcas oficiālā gadagrāmata savā pārskatā par mācītāju darbību komunistu un vācu okupācijas laikā, kad jau Sanders bija atgriezies Latvijā šai amatā (Kalendārs 51). (111) it kā Veiss būtu šo stāvokli ieguvis cīņā ar Plensneru, pateicoties saviem sakariem ar pārkoņkrustu. Kā redzams, Veiss bija izraudzīts Berlīnē reizē ar Dankeru.

34. Unāms jau 8. jūlijā Freimani ir saticis uz ielas. Sanders ieradās dažas dienas vēlāk (Unāms 1969, 111).

35. Par to plašāk esmu rakstījis 1984, 12 ss; 1985, 21 ss.

36. Vācu teksts un fotokopija Silgailis 1982, 253 s; tulkojums Unāms 1975, 16 s.

37. Plensners 1966, 23. jūl.

38. Arī Handrack 80: „Vēlāk ieceltā latviešu pašpārvalde ģenerāļa O. Dankera vadībā, bija lielumā jau sastādīta Berlīnē.” Viņš nav devis nekādu pamatojumu šādam apgalvojumam, taču 1984. g. 17. janv. viņš paskaidro: „Liekas, ka šo informāciju es ieguvu no Breutigama, Leibranta vai Kleista.” Tie visi bija augsti ierēdņi Rozenberga ministrijā.

39. PS-1039. Plašāks ieskats šai lietā ir atrodams TRL 12,72 ss.

40. Skat, 11. piez. minēto GESTAPO atsauksmi par Dankeru.

41. 21a nr. rīkojums iespiests Hitler 88; angļu tulkojums ITM 26,47 ss. Par to rakstījis arī Unāms 1975, 18 s.

42. BA-MA.N 153,1:15,35. O.

43. Plensners 1966, 23. jul. raksts, ka viņam guļot vēl slimības gultā, 17. jūlijā Deglavs paziņojis, ka 18. jūlijā ierodas Dankers. Tā bija arī Deglava nošaušanas diena.

44. Dankers 1965, 84 s.

45. Tas gan neizslēdz tādu sarunu ar Kviesi, kādreiz pēc Dankera atgriešanās Rīgā, bet tai nav nekāda sakara ar Dankera iecelšanu.

46. Par to Handrack 80, Unāms 1969, 135 s, Myllyniemi 84; Blāķis 8.

47. BA. R 90/266. Man pieejamajā kopijā, kas izgatavota YIVO archīvā, nav salasāms datums, bet no divvietīgā cīpara saprotams, ka tas datējams septembra otrā pusē. Raksts nav parakstīts. Tādēļ varētu jautāt, vai tas ir uzskatāms par Dankera grupas domu izteicēju. Ja to tomēr par tādu uzskatām, tad tādēļ, ka nav ticams, ka būtu bijusi vēl kāda cita grupa, kas tādu iemeslu dēļ rakstītu Kupčem. Saturs runā tam pretī. Par Kupčes parādīšanos Latvijā Dravnieks 190 ss.

48. Handrack 80.

49. Turpat: „Rozenbergam sepembrī izdevās iegūt Hitlera piekrišanu radīt „nacionālus uzticības padomniekus.” ” Padomnieku institūts jau bija radīts ar Dankeru priekšgalā pirms kara sākuma.

50. Šīs ziņas ņemtas no LK 2,16 s. Liekas, tās iespiestas uz atmiņu stāstījuma pamata, jo trūkst dokumentācijas. Sīkas ziņas par šīm aizmugures intrigu pilnajām cīņām ap GD amatiem sniedz YIVO. Occ. 3by7 :10. uz ko man laipni norādīja Ezergailis. Skat. arī Zemgals 53 ss.

51. Unāms 1969, 112. Turpart viņš arī raksturo GD darbību.

52. YIVO. Occ. E3by-4:10. O.S.

53. Unāms 1969, 113.

54. Jau pieminētajā Kleista rakstā BA. R 6/279 atzīmēts, ka Valdmanim uzdots pagaidām izpildīt tieslietu GD pienākumus, sākot ar 1941. g. 12. novembri.

55. 1941. g. 16. augusta ziņojums BA.R 90/115 N.S.; arī YIVO. Occ E3b-26. O.S. To 19. augustā ir saņēmis Lābss un izdarījis lapu malās savas piezīmes: 1. lp. apakšā „ziņojums ir lielisks. Tas jādara zināms AM ministram un GK Kauņā un Rīgā.”

56. Kleista 4. ziņojums AM 1941. g. 13. jūlijā. -BA. R 6/75:24 a.N.S. Par koncertu Nacionālajā operā un Deroka domām par latviešiem esmu rakstījis 1986, 54 ss.

57. Par Klumberga personu un viņa eventuālo pozitīvo nostāju pret latviešu kultūras dzīvi DbBL 390 s.; arī Ungern-Sternberg, 5 ss. Arī saskaņā ar Strauberga izteikumiem viņš bijis latviešiem labvēlīgs (Biezais, 1986, 54 ss).

58. BA. R 92/477.O. Šis protokols tad ar oriģinālparakstiem ir nonācis pie GK.

59. BA. R 6/246. Ar to saistītā plašā sarakste, kas pilnīgi atklāj vācu plānus Latvijā, ir jāatstāj pie malas.

60. BA. R 6/279:3.N. No iepriekšējiem GD nav vairs Bulle, Ūze, Sīlis, Celms, Vanags. Pirms šiem pārkārtojumiem jau bija atlaisti Šteinbergs, Zvejnieks, Zankevics. Arī Veiss nav minēts šai GD sarakstā, bet viņš, liekas, joprojām ir bijis Dankera pirmais palīgs, kā tas bija noteikts Berlīnē.

61. BA. R 6/279:2.N.

62. Par Valdmaņa darbību skat. turpmāk I, 2.

63. BA. R 6/279.N.

64. DZO 1942. g. 10. maijā.

65. Ne Dankers, ne kāds cits GD nav izteikušies par savu vācu ierēdņa uzticības zvērestu Hitleram. Man divi bijušie augstāki latviešu ierēdņi ir apliecinājuši, ka viņi tiešām tādu zvērestu ir parakstījuši. Mēs tagad zinām, ka Dankeram ir uzrādīts viņa nodotais zvērests (StN. KV 5:/4).

66. AM BL 1937:42. Ka Dankers šādu zvērestu ir parakstījis, nav šaubu. Internējuma laikā izmeklēšanas

tiesnesis Šneiders Pētersena uzdevumā, klāt esot advokātam Kalniņam, 1947. g. 17. apr. citu viņam adresētu un viņa parakstītu dokumentu starpā, ir uzrādījis arī zvēresta tekstu. Viņš tad ir apliecinājis, ka viņiem šie dokumenti ir pazīstami (StN.KV 5:piel.). Zīmīgi, ka pēc šo dokumentu pārvešanas uz ASV fotografēšanai un atpakaļsūtīšanas uz BA un StN, ka tieši Dankeram pratināšanas reizē uzrādītie dokumenti ir pazuduši. Vai tam kāds sakars ar to, ka Dankers kādu gadu pēc atbrīvošanas no internējuma strādāja Pētersena birojā gar AM, RK un GK dokumentu kārtošanu (Dankers 1965, 187), nav nosakāms.

67. Dankers, 95 s. Šie vārdi ir drīzāk uzskatāmi par Drekslera raksta satura atstāstījumu. To saturs ir ticams, jo saskan ar iepriekš minētajiem Rozenberga izteikumiem. Par šo GK rakstu sevišķi ir interesējies arī izmeklēšanas tiesnesis Nirnbergā, kur tas protokolā minēts ar 2.nr.Sal. iepriekšējo piezīmi.

68. Uz to ir norādījis un sīkāk par to izteicies Myllyniemi 114. Tos nepublicēja AM likumu krājumā, bet tikai internajā paziņojumu krājumā. Šos noteikumus vēlāk tādā pašā internā paziņojumu krājumā iespieda RK (Amtsblatt des Reichskommissars für die besetzten Ostgebiete, 1943. Sammelnumer 1. Nachdrucke Verwaltung: Verwaltung des Reichskommissarts Ostland).

69. PS-1520; arī IMT 27, 284.

70. RV. 1943, 116. nr.

71. BA. R 92/486.N.

72. DZO. 1943. g. 25. maijā.

73. BA. R 92/482.N.

74. 1942. g. 1. aug. BA. R 92/472.O.

75. 1942. g. 31. okt. BA. R 92/485.N.

76. 1942. g. 20. nov. Turpat, O.

77. BA. R. 6/5: 20 ss. Par šo sēdi ir uzrakstīts nelegāls protokols un izplatīts ar uzrakstu LASI UN DOD TĀLĀK. Tas sacēla lielu uztraukumu vāciešos un SD centās noskaidrot vainīgo (aizdomās turēja Valdmani), bet tas neizdevās. Kā par tādas sēdes sasaukšanu vispār, nesekmīgo vainīgā

meklēšanu Rozenbergs smagus pārmetumus izteica GD (1943. g. 23. jūl. BA. R 6/24:117 ss. N.S.).

78. GD sēžu protokoli atsevišķos izvilkumos ir atrodami arī DV archīvā (DV ģenerālsēkretāra Bērziņa 1986. g. 12. sept. raksts autoram), pa daļai publicēti LK dažos sējumos, Bangerska atmiņu sējumos un pie dažām privātpersonām. Tie aptver laiku no 1942. g. 8. febr. (8. nr.) līdz 1944. g. 30. jūl. (195. nr.), pavisam 92 izraksti. Oriģinālu atrašanās vietu man neizdevās noskaidrot. Izrakstu saturs ļauj secināt arī nolūkus, kādiem tie ir paredzēti. Ar tiem būtu pierādāms, ka viss GD kolektīvs ir atbildīgs par tā sauktās pašpārvaldes darbību okupācijas laikā. Speciāli par leģiona mobilizēšanu, darbaspēka sūtīšanu uz Vāciju. Šo izrakstu izmantošana ir ļoti ierobežota, jo tie ir izrauti no sakara un sagatavoti speciālām vajadzībām. No tiem arī nav redzams, kādi GD ir piedalījušies lēmumu pieņemšanā. Kuplis 1986. g. 4. maija vēstulē raksta, ka Dankera kancelejas dokumenti nav evakuēti. Taču pēc Kangeņa sniegtajām ziņām GD sēžu protokolu oriģināli bijuši Mieža glabāšanā, kas arī sagatavojis tagad pazīstamos izrakstus uz GI pieprasījumu. Miežim izceļojot uz Austrāliju, oriģināli neizskaidrojamā kārtā gājuši zudumā. Tas atgādina tikpat neizprotami pazudušo Bangerska archīvu.

79. BA. R 6/280:1.N.

80. Par to kaut cik ieskatu sniedz Myllyniemi 121 ss: Dallin 198; arī de Roques. BA-MA.N 153, 1:30 ss.O.

81. BA. R 6/39:34 ss.O.

82. BA. R 6/84:60 ss.N.s.

83. Turpat: 58v.N.s.

84. BA. R 6/246:52 ss.O.SV.

85. Tas pat bija nonācis tiktāl, ka Rozenbergs bija izstrādājis gatavu likuma tekstu, kas būtu tikai jāparaksta Hitleram. Myllyniemi 246 ss; Dallin 205 ss; Braeutigam 1954, 17.

86. BA. R 6/246:60.N.s.

87. 1944. g. 7. febr. Rozenbergs apspriedē ar vadošajiem ministrijas darbiniekiem, klāt esot no RK Būrmeisteram

un Milleram-Šotem, iztīrāja 35 pkt. sīki jaunās pārvaldes problēmas. Te arī nolemj ierīkot jaunu lauksaimniecības GD. Nākamajā dienā, 8. febr., sēdi vada Alverdens, kuŗā apsprieda iepriekšējā dienā nenoskaidrotos jautājumus. Sēdes rezultātus paziņoja Rozenbergam (BA. R 6/246.O.s.). Vēl dienu vēlāk, 9. febr. notiek sēde, kas speciāli veltīta kultūras jautājumiem.

88. Kut cik plašāk par to izteicies Myllyniemi 36 ss, 70.

89. Par Hitlera Valsts kancelejas vadītāja Lamer-sa faktisko politisko varu sakarā ar viņa tiesāšanu plaši izteicies Franz-Willing 118 ss.

90. Tā ir pēdējā reize, kad Rozenbergs personīgi ir runājis ar Hitleru, tātad pusotra gada pirms kaŗa beigām.

91. BA. R 6/246:72.O.s.

92. Turpat: 77.O.s.

93. Turpat: 114 s.O. Blakus tam AM aktīs atrodams vēl kāds cits radikālāks pārmaiņu projekts. Turpart: 90.O.

94. Šis Lozes Rechtsetzungsakt iespiests RK. MTS, 1944. g. 21. martā. Tāda rīcība bija kļuvusi zināma Rozenbergam un viņš 15. martā telegrafēja Lozem, ka viņš neizpratnē saņēmis šādu ziņu un tādēļ nosūtījis Dreksleram sava „rīkojuma oriģināltekstu un uzdevis to tādā veidā paziņot zemes pašpārvaldei.” (BA. R 6/246.O.). Tas bija skandāls pats par sevi.

95. BA. R 92/186 (II 1c 526).N.; arī R 6/439:45.N.; un R 6/280:27 N.

96. Skat. arī Rozenberga rakstu RK 1944. g. 22. febr. II 1c 525.- BA. R 6/439:44;) II 1c 526-R 6/439:45 N.; arī R 6/246:99 N.

97. Turpat.N.

98. BA. R 92/469.N. arī R 92/490.N.; un R 6/280.N.

99. BA. G 6/246:109 ss.N.S.

100. BA. R 92/486.N. Iepriekš aizrādīju, ka tādu atgādinājumu viņš bija saņēmis jau 1943. g. 8. jūnijā. Skat. arī II:18 piez. norādītos dokumentus.

101. BA. R 92/186.N.

102. Par to Lābs ziņo citām AM daļām (BA. R 6/14:16.N.S. To pašu 1. martā dara Rozenberga referents un Bergera adjutants Brandenburgus (BA. R 6/175:4.O.S.). Skat. arī R 6/490.N.

103. BA. R 92/490.N.

104. Turpat.

105. Dankers, 1965, 86, saka, ka iesniedzis GK 16, bet, 1973, 238, jau 19 memorandumus. Jāpiezīmē, ka neviens no šiem iesniegumiem nav publicēts viņa grāmatās, kur citādi atrodami dažādi dokumenti.

106. Tāds visu GD parakstīts 1942. g. 6. janvāra protokols atrodams BA. R 92/477.N.

107. 1944. g. 4. aug. bez paraksta, BA-MA.RH 2/v-2129:114.N.S. Telegramas vācu teksts ir kļūdains. Norakstu saņēmis arī AA pārstāvis pie armijas virspavēlnieka, Az. 649/44.

108. Drekslers bija aizbēdzis jau 29. jūlijā ar Lozes ziņu. Pēc tam, lai to slēptu, Loze uzrakstīja dienesta atzīmi, ka viņš Dreksleru komandējis uz Liepāju (BA. R 90/5 0.). Bet par šo bēgšanu bija uzzinājusi RSHA un ievadīja izmeklēšanu. Nepatīkamā fakta slēpšanā tad sadarbojās Loze un Rozenbergs. Vispirms pēdējais rakstīja Hitleram, ka Loze pavēlējis Dreksleram pārcelties uz Liepāju (BA.NS/1704:120.N). Izmeklēšanas gaitā viņš tāpat atbildēja RSHA priekšniekam Kaltenbrunneram 1944. g. 16. sept. Ka Drekslers nav izdarījis nekādu dienesta pārkāpumu, jo viņam Loze pavēlējis turp pārcelties (BA. R 6/39:47.N). No šī raksta arī uzzinām, ka Drekslers paņēmis līdz Prīmani. (Ko savukārt vēlāk sedza Dankers, teikdams, ka viņš ar pavēli ir sūtījis to uz Liepāju kā savu vietnieku. Zināms, Dankeram nekad nebija nekādu tiesību komandēt kādu DG). Patiesību par Drekslera bēgšanu atklāj kāda Lozes ar roku rakstīta slepena vēstule ar pamācību, kā izteikties par savu bēgšanu, proti, ka tā bijusi pavēlēta. Loze bija deponējis Ķīles pastā kādu dokumentu paku, kur citu kriminālu darbu slēpšanas starpā pēc sabrukuma, atrada arī šo vēstuli. Loze arī 30. jūlijā parakstīja rīkojumu par GK apvienošanu ar RK. Tas padarīja Drekslera „sūtīšanu” uz Liepāju vēl ticamāku.

Patiesība ir daudz necilāka. Jau pāris nedēļas pirms tam Loze bija arī sagatavojis savu bēgšanu uz Liepāju un šai sakarā rakstīja vēstuli „Lieber Jeckeln” (kaut jau bija naidā), ka „virspavēlnieks viņam militāru apstākļu dēļ iesaka pagaidām Rīgu atstāt. Tādēļ es slepenā uzticībā (pasv.o.) lūdzu tevi to pieņemt zināšanai, ka es kopā ar mazu stābu pagaidām pārceļos uz Liepāju. Es nevarēju no tevis atvadīties personīgi, jo telefoniski man ziņoja, ka tu jau atkal esi devies uz priekšu.” Tā Loze jau laikus bija sagatavojis savu bēgšanu uz Liepāju, kur viņu sagaidītu Drekslers. Lielākais šī triumvirāta loceklis Rozenbergs steidzās atsaukt Libekas virsbirģermeisteru mājā un Hitlers savu gauleiteru kā slimnieku visam atlikušajam kaŗa laikam nosūtīja uz reihu ar stingru aizliegumu darboties.

109. Jau 1944. g. 13. jūlijā Veisauers steidzās ziņot Rozenbergam, ka militārā stāvokļa dēļ Hitlers nolēmis lielāko Ostlandes daļu pakļaut militārajam pavēlniekam (BA. R 6/357:134.O.SV). Tādas pilnvaras ir ieguvis Ziemeļu armiju grupas virspavēlnieks Frīzners, ziņo referents Straube Bergeram (BA. R. 6/358:1 ss.O.SV). Ar tādu varas ierobežojumu ļoti neapmierināti bija Rozenbergs un Loze, kas izraisīja intensīvu saraksti (turpat :7-10, N.SV). Pats interesantākais šai izmisīgajā Rozenberga bojāejas cīņā skaŗ arī latviešus, pie tam ļoti zīmīgā veidā; „Gadījumā, ja kopīgas sēdes ar pašpārvaldi tiktu uzskatītas par lietderīgām, tām vienmēr ir jānotiek ar politiskās varas nesēja pilnvarnieku kā priekšsēdi.” (turpat :10). Komentāri ir lieki.

110. Skat. Unāms 1975, 380 s.

111. BA. R 6/266:99v.N.S.

112. Lābsa ziņojums Rozenbergam 1944. g. 3. okt. BA. R. 6/39:49 s.N.

113. Borkes 1944. g. 11. okt. ziņojums Rozenbergam. Turpat: 52 s.

114. Turpat :60.

115. Kupļa 1985. g. 7. sept. vēstule.

116. Kad viņš tur ieradies, to nevarēja pateikt ne Irma Dankere (1985. g. 12. apr. vēst.), ne Kuplis, kas arī pats tur dzīvoja. (1985. g. 7. sept. vēstule).

117. Par šo grupu (27 cilvēki) raksta arī Unāms 1975, 380.

118. Dankers skaidros vārdos apliecina, ka pašpārvaldes dokumenti atstāti Rīgā, jo par to evakuāciju, jādodomā, vācieši nav interesējušies. Paliek jautājums, kādēļ par to neinteresējās un neko nedarīja pašpārvalde pati? Nav arī nekādu ziņu, ka dokumenti būtu iznīcināti.

119. Par savu uzturēšanos internēto nometnēs un personīgajām izjūtām viņš plašāk rakstījis 1965, 165 ss.

120. Šādu dokumentu man neizdevās atrast ne Ba, ne StN, ne tieši NA (1985.g. 4. jūn. vēst.), ne ar Irmas Dankeres uzticības personas Lolitas Silvas palīdzību (1985. g. 8. janv. vēst.).

121. Tie iespiesti Dankers 1965, 189 ss.

122. Par „Vilhelma ielas” prāvu apzīmē prāvu pret augstākajiem dažādu ministriju ierēdņiem. Par to sīki rakstīts Taylor 50 ss, sevišķi 109 ss.

123. 1947. g. 15. febr. protokolā Dankers apliecina, ka viņš iepriekš ir pratināts tikai vienreiz Dachavas nometnē Dare un Bakes lietā, kāda bijusi to loma latviešu darba spēka izvešanai uz Vāciju. Viņš par to esot „visu uzrakstījis.” Taču tas pratinātājam neinteresē. Šo protokolu neesmu atradis. StN.KV 1:2.

124. Turpat. Protokols aptveņ 40 lp.

125. Tas ir tas pats dokuments, kas iztīrāts nodaļā par skolnieku iesaukšanu GS, proti, protokols par Dankera solījumu Rozenbergam Berlīnē 1944. G. 26. maijā, iesaukt skolniekus.

126. Protokola pilnīgs teksts 16 lp. StN.KV 2.

127. Kalniņš, 39. Vai ierosinājums nācis no Pētersena nav droši nosakāms, jo ilgāku laiku jau pirms tam Kalniņš ir nodarbojies ar Dankera lietu, kā to rāda raksta saturs. Norādei uz koncentrācijas nometni nav pamata minētajā Lozes dokumentā (BA. R 6/189;19), tās nav arī Kalniņa norādītajā NO-4891. Jautājums sīkāk iztīrāts darba pēdējā daļā.

128. NO-2621; arī BA. R6/238. Mēs tagad zinām droši Daugavpilī (patiessībā Aglonā) nošauto garīgi slimo skaitu.

To sniedzis 3. iznīcinātāju komandas vadītājs Jēgers 1941. g. 10. dec. savam tiešajam priekšniekam Štālekeram pievienotajā pārskatā par darbību līdz 1941. g. 1 dec. 1941. g. 22. aug. nošauti 269 vīrieši, 227 sievietes un 48 bērni. Šai ziņojumā atrodami arī citu dažādos gadījumos nošauto skaits. Jēgeram pēc kaŗa piesprieda nāves sodu un pēc tam izdeva tiesāšanai Belģijā par tur izdarītiem noziegumiem. Procesa laikā izdarījis pašnāvību. (NS-Prozesse, Dokumente, 3).

129. To apskatījis Wilhelm 567; arī Fleming 107.

130. StN.KV 5:3. Klāt bijis Kalniņš.

131. Dankers 1965, 187.

132. Par to plašāk rakstīts nodaļā par Leģiona tapšanu.

133. NO-5583. Šī apzvērētā liecība par sevi ir nodota tad, kad Dankers jau bija atbrīvots no internējuma un kā brīvs cilvēks strādāja pie Pētersena. Viņš gan tanī nepareizi apgalvo, ka „1940. g. 17. jūnijā, dienā, kad USSR okupēja Latviju, es repatriējos uz Vāciju,” kaut gan tas notika 19. jūnijā. Tagad viņš runā par repatriēšanos, kaut to nekad nav atzinis iepriekšējās pratināšanas reizēs, nedz arī savos latviešu rakstos.

134. NO-4825.

135. Visi dokumenti StN.KV; 2 lp., 2 lp., 3. lp. Liecības šoreiz ir nodotas Tankosam.

136. Jāpiezīmē, ka liecinājumi, ko Dankers nodevis Tankosam, nav izmantoti, kā paredzēts, kaŗa noziedznieku prāvās, tādēļ tie arī neparādās ar tām saistītajās dokumentu sērijās un to publicējumos. Tiem tomēr nav mazāka nozīme latviešu tautas vēsturē, sevišķi tādēļ, ka tos ar zvērestu ir apliecinājis aktīvs okupācijas notikumu līdzveidotājs.

137. Zināms, šo liecību došanas laikā tas atbilst patiesībai, taču pats solījums, dot tādas liecības, bija noticis apstākļos, kas neatbilst formulā teiktajam. Tādēļ apliecinājumi, ka liecība nodota bez atlīdzības apsoliņuma, turpmāk neiespiedīsim.

138. Šie dokumenti ir NO-5924 un NO-5926.

139. Izraksts no Jekelna pratināšanas protokola. BA. All.Proz. 21/231. Ja mūsu rīcībā nebūtu citu dokumentu, kas

sniedz faktiskas ziņas, varētu Jekelnam neticēt tādām šo latviešu ģenerāļu novērtējumam. Jāpiezīmē, ka var rasties neskaidrības ar to, ko Jekeln domā ar „stiprāko varu.” Tā ir Vācijā, jo izteikums attiecas uz atpakaļskatīšanos, kādēļ viņi kļuva par Vācijas kalpiem. Sal.turpmāk teikto par Valdmani un viņa sarunu ar Ulmani.

140. Zemgals, 1949, ir devis savu vārdu un grāmatas ievadu, kaut patiesībā darbs ir Valdmaņa. Tanī ir ļoti daudz kļūdu, sagrozītu faktu un noklusētu patiesību, pat dokumentu viltojumu. Tā izmantojama, ja ir iespējams tur teikto pārbaudīt ar citiem avotiem.

141. Zemgals 53.

142. Jautājums par pārkoņkrustiešu lomu vācu okupācijas laikā ir temats pats par sevi, kas prasa plašāku iztirzājumu. Te tikai norādījums ar principiālu nozīmi, ko teicis šīs organizācijas vadonis Celmiņš 1942. g. 12. janv. rakstā: „Vairāk nekā 15 mēnešus pirms varas pārņemšanas Vācijā (domāts Hitlers 1933. g.) radītā organizācija (Pārkoņkrusts) no paša sākuma uzstādīja par savu mērķi pārņemt no NSDAP kā centienus, tā lielāko tiesu konkrētus mērķus latviskā tulkojumā un izveidojumā. Tā arī visā savā ilgajā cīņās un pārbaudījuma laikā ir palikusi nešaubīgi uzticīga savam uzskatam un virzienam (BA. R 92/6:131).

143. Zemgals 54.

144. Turpat:62.

145. Turpat.

146. Par Valdmaņa lomu šai lietā Zemgals sniedzis nepatiesas ziņas. Biezais 1983, 8 ss. Lūsis pirmo reizi lasījis Hitleram 11. jūl. nosūtīto „memorandu” trimdā 1947. g. februārī un tad atzīmējis savas pārdomas: „Uz 11. jūlija apspriedi netiku aicināts. Kāds pārkoņkrustietis saucis, Lūsis ir ulmanietis,” un Ulmanis gulēja vienā gultā ar komunistiem. Labi vien ir, ka nebiju. Tādu dokumentu kā 11. jūlija iesniegumu mana sirdsapziņa neatļautu parakstīt.” (Lūsis 1986, 29). Tādu savu nostāju Lūsis ir apliecinājis arī okupācijas laikā, kad vācieši organizēja latviešu jaunatni kā HJ. Par to rakstīts šī darba pēdējā daļā.

147. YIVO. Ooc. 3b/:10. Raksts ir bez paraksta un

datuma, bet tā saturs rāda, ka tas ir rakstīts 1941. g. rudenī, un ka rakstītājs ir latvietis, kas runā par „savu” zemi. Viņš ļoti labi orientējas korporāciju aprindās, taču maldīgi Arāju un Valdmani apzīmējis par repatrientiem. Tas pagaidām ir vienīgais dokuments ar tik sīkām ziņām par šo aprindu interesantajām cīņām un intrigām (2. piel.).

148. Zemgals 68.

149. Turpat: 70.

150. Skat. 47. piez. minēto rakstu Kupčam.

151. Par to atzīmējama Kleista asā reakcija. Skat. Biezais 1986, 54 ss.

152. Spilgts piemērs ir RK radikālais rīkojums 1941. g. 19. nov. pārtraukt LU darbību. Neviens cits, kā no Berlīnes atsūtītais repatriants, Latvijas vācietis Strickis, aizrādīja, ka tas praktiski vairs nav iespējams. Dokumentācija — Biezais 1986. g. 24 ss.

153. Zemgals 72 s.

154. Ka Dankers neklausīja ne Valdmanim ne GD, rādīja turpmākie notikumi, proti, policijas bataljonu un leģiona formēšana. Par to turpmāk.

155. Valdmanis par Rozenberga un Kleista izraudzītajiem Dankeru un viņu palīgiem bija teicis, ka tie ir cilvēki, kuriem var gan dot naudu, bet ne roku (BA. R 6/75:25.N.).

156. BA. R 6/279:4v.N.S.

157. 1942. g. 21. apr. Turpat:7v.N.S.

158. 1942. g. 25. apr. Turpat:2.N.S.

159. 1942. g. 25. apr. Turpat:16.N.S.

160. Par to Valdmanis saka, ka tā ir organizēta 1942. g. rudenī (Zemgals 69), kamēr tas ir noticis jau priekš oficiālās GD iecelšanas 1941. g. rudenī un 1942. g. sākumā.

161. Par šo savu politiku Valdmanis ir izteicies plaši (Zemgals 29 s).

162. BA. R 6/279:14s.N.S.

163. Zemgals 69.

164. Lūsis 1982, 145 ss.

165. BA. R 6/13:132 s.N.

166. BA. R 6/183:19. N.S.

167. Kaut arī Berlīne un Līrs sakās nezinām, kas sūdzības rakstu rakstījuši, tad tomēr Līrs netieši savās piezīmēs to pasaka; „Tieši tos pašus pārmetumus un līdzīgas aizdomas man personīgi izteicis novada komisārs Medems un Fērle.”

168. BA. R 6/13:134.N.S.; arī R 6/279;21.N.S.

169. Zemgals 80 s. Šos apgalvojumus nav iespējams pārbaudīt, bet tie liekas ticami, jo grāmatas publicēšanas laikā vairāki GD dzīvoja trimdā, kas būtu cēluši iebildumus, ja tas nebūtu patiesība. Memorands iespiests Zemgaļa grāmatā kā 1. pielikums, 155 ss. Šis teksts tomēr nav izmantojams, jo tas ir ne tikai pārāk brīvs tulkojums, bet tanī ir vairāki iespraudumi, kādu trūkst oriģinālā, daļēji izdarīti arī svītrojumi. Šo grozījumu saturs ir tāds, ka tie ievērojami groza pirmatnējo saturu un nostāda Valdmani pēc ķaŗa labākā gaismā. Oriģināla vācu noraksti atrodami BA. R. 6/29:16 ss.N. un R 6/5:3 ss.N.

170. Raksta tulkojums iespiests Zemgals 84 s.

171. BA. R 6/5:1 s.N. Zīmīgi, ka Valdmanis tieši šo dokumentu, kam ir vissvarīgākā nozīme pašpārvaldes nostājā, savā grāmatā nav publicējis.

172. Zemgals 86.

173. Par šo sanāksmi 27. janv. pulkst. 18 ir publicēts protokols (Zemgals 87 ss). Arī šai gadījumā Valdmaņa izteikumi par viņa lomu ir jāuzņem ar zināmu rezervāciju. Taču pats fakts paliek, ka Šrēdera prasība ir noraidīta. To apliecina arī Silgailis, kas jau bija piedalījies līdzīgā sanāksmē pie Šrēdera kopā ar Prīmani, Veisu un Plūmi tās pašas dienas priekšpusdienā (Silgailis 1962, 22 s).

174. Zemgals 91.

175. BA. R 6/5:20 ss.N; tulkojums Zemgals 92 ss., bet tanī tik daudz tendenciozu izlaidumu un iespraudumu, ka tas kā drošs avots nav izmantojams. Kas no klātesošajiem šādu protokolu rakstījis, nav zināms. Bet tā kā tas ir izplatīts propagandas nolūkos, pie tam Valdmaņa labā, tad jādomā, ka viņš vai kāds ar viņa ziņu, būs gādājis par tā uzrakstīšanu un izplatīšanu.

176. Zemgals 99 ss.

177. Viņš raksta, ka novembra sākumā ir saņēmis mēneša atvaļinājumu un dzīvojis Latvijā pie ģimenes uz laukiem. Rīgā esot atļauts uzturēties, „lai izkāptu no vilciena, un prombraucot, atkal iekāptu vilcienā.” (Zemgals 104). Tas nav tiesa, jo viņš šai laikā ir uzturējies Rīgā un brīvi pastaigājies pa Rīgas ielām, kā man to personīgi apliecināja viņa bijušā kancelejas darbiniece Liene Neulande. Iesniedzams savu liecinājumu Lozes lietā piecdesmito gadu sākumā, viņš apraksta, kā viņš Berlīnē 1943. g. vasarā ir kārtojies ar Vācijas Kulta ministriju jautājumu par to, lai viņa LU maģistra gradu pielīdzina Vācijas Dr. phil. gradam. Gestapo vajātie varēja par to tikai sapņot. Tie ir apstākļi, kas Valdmaņa vajāšanu stāstiem neļauj ticēt, sevišķi tādēļ, ka bez viņa paša stāstiem, nav neviena dokumenta, kas apliecinātu to.

178. Spilgtākais dokuments, gaŗš taisnošanās raksts, ir GK Drekslera, ko tas nosūtījis savam priekšniekam Lozem 1943. g. 19. jūn. (BA. R. 6/84:60 ss.N.S.). Skat. arī Drekslera privāto taisnošanās rakstu Rozenbergam (Turpat:58 ss.N.S.).

179. BA. R 6/24:117 ss.N.S.

180. BA. R 6/84:59 s.N.S.

181. BA. R 6/24:151 ss.N.

182. Turpat: 150.N. Abu attiecības tiktāl saasinājās, ka vēlāk Rozenbergs atsauca savu tudraudzību ar Lozi.

183. „Pašpārvalde bija vienbalsīgi nolēmusi visus jautājumus, kas attiecas uz lietām ārpus vai pāri viena resora robežām, uzdod apstrādāt Valdmanim. Es tūliņ liku paziņot, ka tāds lēmums runā pretī organizācijas noteikumiem un tādēļ nav atļauts, jo pašpārvaldes vienīgais pārstāvis pie manas dienesta vietas ir iekšlietu ģenerāldirektors.” (BA. R 6/39:38).

184. Bieži atsevišķos rakstos ir nepareizi apgalvots, ka Kleists ir bijis Rozenberga dienesta vietas pārstāvis pie aizmugures armiju grupas pavēlnieka Deroka.

185. BA. R 6/75:19 N. Raksts nav datēts, bet ar Kleista iniciāļiem. Aktā ievietotie citi dokumenti rāda, ka tas

datējams ap 1941. g. augusta vidū. Otrs Kleista līdzīga satura raksts Leibrantam datēts 3. sept. (Turpat:1.N).

186. Skat. 180. piez.

187. AA. GR. Pol. 26. Rīgas sūtniecība 1939. g. 6. okt. NR. A-1687.N.S. Raksta sākumu līdz ar tulkojumu publicējis Skultāns 43 s, tā pilnīgs teksts Option 69 ss., taču bez norādījuma uz avota vietu archīvā. Ka tāda saruna notikusi, apstiprina arī Valdmanis pats (Valdmanis 97, 11). Atsevišķos mazāk svarīgos punktus šis stāsts atšķiras no sūtņa stāsta, bet tas var būt izskaidrojams ar atmiņas kļūdām, jo viņš to rakstīja tikai 1962./1963. g. maijā.

Maz ticams, ka Valdmanis jau naktī tūliņ pēc atgriešanās no medībām centās noskaidrot, kas noticis ministru kabineta sēdē. Pēc viņa paša stāsta viņš nezina, ka tāda sēde vispār notiks un, atgriezdamies naktī, to joprojām nevarēja zināt. Tādēļ nevarēja būt iemesla zvanīt Balodim un Veidniekam. Tikpat maz ticams, ka viņš jau pirmsdienas rītā „izsauc” Vācijas sūtni pie sevis. Formāli tāda „izsaukšana” varētu notikt tikai ar ministru prezidenta, t.i. Ulmaņa vai ārlietu ministra Muntera ziņu. Valdmaņa stāsts par izsaukšanu ir maz ticams. Taisnība gan būs sūtnim Kocem, ka saruna ir notikusi pirmsdienas vakarā privāti. Tikpat maz ir ticams, ka Ulmanis sasauca ministru kabineta sēdi, kad Valdmanis bija pie sava konfilistra Prīmaņa medībās, tādēļ ka Ulmanis baidījies Valdmaņa opozīcijas. Vispirms tas jau formāli tādēļ vien nebija iespējams, ka Ulmanis nevarēja zināt, ko Valdmanis sēdē teiks. Notikumi otrā dienā pēc tam rādīja, ka Ulmanim nepavisam nebija bailes no Valdmaņa opozīcijas.

188. Ka Valdmanis slepeni ir ziņojis Vācijas sūtnim Kocem par ministru kabineta sēdēs runāto, vēlreiz apstiprina 192. piezīmē minētais dokuments ar vārdiem: „Valdmaņa kungs bija tas, kas krīzes dienās ap 1. oktobri par norisēm (ministru) kabinetā informēja sūtņa kungu.”

189. Valdmanis 97, 11.

190. Turpat. Valdmanis sakās precīzi neatceramies datumu. Viņa stāsts par satikšanos ar Vācijas sūtni speciāli

aranžētas auto kļūmes dēļ uz Jūrmalas šosejas ir uzrakstīts labāko spiegu stāstu stilā. Liekas, par šī stāsta ticamību ir šaubījies arī Andersons (Valdmanis 17, 12) piezīmēdams: „Vācu dokumentos par šo satikšanos līdz šim nekas nav atrasts.” Parasti par tādām sarunām sūtnis ziņoja ministrijai. Grūti ticēt, ka tik rutinēts diplomāts kārtotu slepenas sarunas uz Jūrmalas šosejas.

191. Valdmaņa atmiņu redigētājs Andersons piezīmējis: „Neliela virsnieku grupa loloja šādu sacelšanos” (turpat). To apliecinājis arī Valdmanis pats. Par to rakstījis Kroders, 354, minot dalībnieku vārdus. Pēdējā laikā to apstiprinājis arī Pārups 1986, 24.

192. AA-GR. 2:2. Raksta tulkojums ar tādiem izlaidumiem, tos neatzīmējot, kas rāda Valdmaņa rīcību labākā gaismā, nekā oriģinālā, atrodams pie Skultāna 45 s. Oriģināls ir rakstīts atstāstāmā izteiksmē, kamēr tulkojums ar maz izņēmumiem īstenības. Sevišķi maldinoša ir tā beigu daļa.

193. Turpat. Šo Lekcijas 12. marta pierakstu Štāmers ar savu pavadrakstu ir nosūtījis AA. Sevišķi zīmīgas ir tā beigu rindas: „Valdmaņa kungs ir ļoti jauns un ļoti temperamentīgs un es neuzskatu par neiespējamu, ka viņš savās domās nodarbojas ar aktīvu iejaukšanos politikā. Viņam un viņa draugiem tomēr pagaidām ir maz atsaucības un es baidos, ka tādai rīcībai pašreizējā laikā būtu tikai avantūras raksturs. Nevar neminēt, ka V. kunga spriedums par Muntera kungu nebūtu personīga naida iespaidots.” Štāmers Valdmaņa valsts apvērsuma plānus bija apzīmējis par avantūriskiem. Tādi tie arī bija.

194. Zemgals 32 s. Valdmanis it kā atstāsta savu pēdējo tikšanos ar Ulmani, kas „nesagaidījis, ka Valdmanis sniegs izskaidrošanos, prezidents to dara pats.” viņš liek saprast, ka Ulmanis ir viņu aicinājis pie sevis. Sarunā pēdējais aizrāda, ka Valdmaņa kļūda bijusi, ka viņš nav gribējis „kalpot Latvijai 5 gadus jūsu agrākā amatā, mēs reiz būtu varējuši runāt par mūsu tālākiem pienākumiem. Bet jūs negribējāt gaidīt. Jūs gribējāt savu veco prezidentu nostumt pie malas pirms laika...” Uz to Valdmanis atbild, ka tas

neesot tiesa, un prezidents turpina: „Ko gan jūs man citu varētu teikt?”

Ar to Ulmanis vēlreiz apliecināja, ka viņš paliek pie 1939. g. 3 okt. teiktā par apvērsuma gatavošanu. Nepārprotams Valdmaņa nolūks ir noliegt savus sakarus ar apvērsuma taisītājiem. To viņš 1949. g. un 1963. g. varēja darīt, jo Ulmanis bija miris. Bet viņa vietā ir stājušies AA dokumenti, kas rāda, ka Ulmanis zināja Valdmaņa aizmugures nodevīgo darbību.

195. Par Lekcika personu savu neparakstītu vērtējumu ir izteicis kāds AM ierēdnis, pēc satura spriežot, Breutigams. Viņš to pazīstot daudz gadu kopš darbības AA, kad viņš ir bijis referents saimnieciskos jautājumos, bet Lekciks pie Kēningsbergas universitātes nodarbojies ar Austrumeiropas saimniecības jautājumiem. Toreiz Lekciks bijis sociāldemokrātu partijas biedrs, bet nākot Hitleram pie varas, kļuvis par nacionālsociālistu un nosūtīts uz Rīgu par tirdzniecības atašeju. Koce jau tad bijis ar viņu neapmierināts, kā viņš ziņojis Breutigamam, nepiemērotu rakstura īpašību dēļ (mazvērtība un lielummānija) un prasījis tā atlaišanu (BA. R. 6/246:48.N.S.).

196. Tas ir tas pats ģenerālis Brēmers, ko Loze izplaukāja Ģildes pagrabā. Kautiņu aprakstījis Jekelns 1944. g. 22. apr. ziņojumā Bergeram (BA. R 6/10:57.N.SK). Kaut arī Jekelns izgatavojis rakstu tikai vienā eksemplārā, Bergers to ir pavairojis un izplatījis. Tā saņemšana atzīmēta 9. aug.

197. Par šo ciešo sadarbību lasāms dokumentā, kas norādīts 50. piez.

198. Te neko negroza tas, ka Valdmanim bijušas domstarpības ar Vāciju par repatriantu atstātās mantas norēķiniem (Valdmanis 98, 117).

199. Prīmaņa pilnīgā vācu orientācija atklājās sakarā ar leģiona organizēšanu un skolnieku iesaukšanu GS, kas iztirzāts turpmāk 2. un 4. daļā. Skat. arī Biezais 1986.24 ss.

200. Dokuments iespiests, skat. piezīmē 159.

201. Te jāatgādina Dankera gluži pretējā ar zvērestu nodotā liecība par „humānā” Lozes un Drekslera lomu lat-

viešu tautas apspiešanā un tās locekļu iznīcināšanā. Neaizmirsīsim arī, ka Valdmanis šo liecību ir nodevis Vācijā, laikā kad viņš bija LCP priekšsēdis (Zemgals 243) un tur dzīvoja tūkstošiem latviešu bēgļu.

202. Vēstule 1943. g. 20. nov. (BA. NS 19/382.O.S.) rakstīta sakarā ar to, ka Loze bija Rozenbergam, savam priekšniekam, aiz muguras rakstījis Hitleram un panācis Rozenberga iecerētās Latvijas autonomijas noraidījumu. Par Bergera stāvokli un nozīmi plašāk sakarā ar leģionu turpmāk.

203. Zemgals, 141, raksta, ka sūtnis Bīlmanis, Valdmani apzīmējis par „kvislingu.” Lietvedis Dinbergs 1985. g. 25. okt. vēstulē raksta, ka sūtniecības archīvā oficiālo dokumentu starpā tāda nav. Bet varbūt neoficiālo? Kā kollaborants viņš iekļaujas Hitlera okupētās Eiropas valstsvīru un ideologu pulkā, kas vēlējās kopā ar to veidot jauno Eiropu: Francijā — Dorio (Doriot), Lavals/1943. g. 5. jūn. viņš teica radiatoru *Rītdienas Eiropa*, kas sasaucas ar Bangerska radiatoru 1943. g. 6. okt. Skat. Biezais 1984 a.8ss/: Beļģijā Degrels; Holandē Muserts; Norvēģijā Kvislings (Quisling); Rumānijā Antonesku u.c. Daļu no šo vīru izteikumiem un priekšlikumiem sakopojis un romantiski apcerējis Neulen 1987. Šo autora vienpusību ievērojis arī recenzents, kas atzīmējis, ka sakopotie dokumenti jaunās Eiropas visu „jautājumu kompleksu apskata un izskaidro no tā saukto „līdzskrējēju” viedokļa.” Šai dokumentu grupai pieder arī Valdmaņa *Latviešu problēma*, ko Neulens nav pazinis.

204. Kvieša Letonijas konfilistrs Sanders gan plaši un jūsmīgi ir izsacījis par šo *Lettonus excorde* un tā šķietamo pretdarbību Ulmanim. Bet, zīmīgi, ne ar vārdu nav minējis Kvieša kalpošanu vāciešiem okupācijas laikā (Sanders 47 ss).

205. Kviesis 30.

206. Vētra 48 ss. Notikušās sarunas datējumā Vētra ir kļūdījies. Tā nevarēja notikt pēc tam, kad leģions bija atstājis Volchovas fronti. Kviesis jau pirms tam bija tieslietu GD. Tāpat Vētra, nezinādams patiesos apstākļus, apgalvo, ka pirmā GD amatu vācieši vispirms ir piedāvājuši Kviesim.

Tikai pēc tam, kad viņš atteicies, iecelts Dankers. Tas sasauca ar plaši palaistajām Dankera baumām par sarunu ar Kvieši un tā ieteikumu. Vētras plastiskais tēlojums un filozofēšana neatbilst patiesībai. Bet tādēļ nav apstrīdams pats fakts, ka tāda saruna ir notikusi pie fabrikanta Veidemaņa.

207. Arī LE 1177. Trūkst iecelšanas datuma.

208. Kvieši 30.

209. Wachsmuth, 29.

210. Katrā citā tiesību valstī par tādu izrīcību arī valsts prezidentu sauktu pie atbildības. Tas nenotika. Tauta nebija izaugusi līdz tiesību neaizskaramības apziņai. Par to plašāk esmu rakstījis 1983, 133 ss.

211. Tā ir vēstures ironija, ka RK politiskās nodaļas vadītājs bija tieši Latvijas vācietis Trampedachs, piederīgs tai pašai Kuronijas korporācijai, cēlies vairākās paaudzēs no Cēsu aptiekaru ģimenes, tagad SA štāf., kas ļoti asi cīnījās daudzos memorandos pret citiem vāciešiem, kas paredzēja kaut mazākos atvieglinājumus latviešiem, nerunājot par kādu brīvību. Letonijas un Kuronijas filistri arī okupācijas laikā cieši sadarbojās uz Tērbatā nodibināto tradīciju pamata. Zemnieka dēla Kvieša, latvieša, pašcieņa bija par mazu. Šai sakarā ir vērts izlasīt vēlreiz 55. piez. norādīto Trampedacha rakstu.

...the ... of ...
...the ... of ...
...the ... of ...

...the ... of ...
...the ... of ...
...the ... of ...

...the ... of ...
...the ... of ...
...the ... of ...

...the ... of ...
...the ... of ...
...the ... of ...

...the ... of ...
...the ... of ...
...the ... of ...

...the ... of ...
...the ... of ...
...the ... of ...

LEĢIONS

Mans viedoklis bija, ka pilnvara nav pavēle, un, ja kāds izprasa pilnvaru, tad viņš ir atbildīgs līdz ar pilnvaras devēju. Tātad Zemes pašpārvalde ne sabiedrības, ne tiesas priekšā nevarētu mazgāt rokas nevainībā un teikt, ka vācieši piespieduši izdarīt iesaukšanu.

R. BANGERSKIS

POLĪTISKAIS STĀVOKLIS UN NOSKAŅA OKUPĀCIJAS SĀKUMĀ

Apskatot iepriekšējā nodaļā Dankera un pašpārvaldes izveidošanos un darbību, mēs pa daļai jau iepazīnāties ar politisko situāciju, kāda bija Latvijā pirms vācu okupācijas. Runājot par leģionu kā militāru formāciju, ir sevišķi jāievēro Latvijas politiskais stāvoklis 1941. g. To noteica četri sevišķi apstākļi.

Kopš 1940 g. 17. jūnija, kad Latviju okupēja Padomju Savienības Sarkanā armija, Latvija kā suverēna valsts bija beigusī pastāvēt. Latvieši bija kļuvuši par krievu komunistiskās ekspansīvās imperijas koloniālu tautu. Visa turpmākā norise ar Saeimas vēlēšanu, "brīvprātīgo" iekļaušanos Padomju Savienībā, nacionālo pārvaldes, kultūras un saimniecisko iestāžu

likvidēšanu, ir pamatparādības šai kolonizācijas procesā. Te ir jāievēro vēl divi savdabīgi elementi, kas šo procesu sevišķi veicināja. Pēc Pirmā pasaules kara liels latviešu skaits, gan kā bēgļi, gan kā bijušie strēlnieki, vēlāk sarkanarmieši, bija palikuši Padomju Savienībā. Tie no vienas puses bija turienes komunistiskā režīma audzināti un skoloti. No otras puses tie daudzos gadījumos jutās joprojām saistīti ar savu tēvu zemi kā īsti latvieši. Tiem radās iespēja atgriezties pie savas tautas. Tie, kas bija pārdzīvojuši Staļina 1937. un vēlāku gadu iznīcināšanas akcijas, bija ieguvuši patiesu uzticību un tos krievu okupanti veikli izmantoja savu plānu realizēšanai. Reizē ar šiem latviešiem ieradās liels skaits arī citu tautību piederīgie, galvenām kārtām krievi, žīdi, baltkrievi un citi. Šādu komunistu ieplūdums Latvijā nebija mazs. Tie ieņēma vadošas vietas dažādās iestādēs. Šiem vairāk vai mazāk svešiem elementiem pievienojās pašmāju cilvēki. Tas bija visai raibs kolektīvs, kas jutās aicināts stāties okupācijas varas kalpībā. Vispirms tie bija no pagrīdes iznākušie komunisti. Taču to skaits bija tik niecīgs, ka par kādu lielāku to nozīmi nebūtu jārunā, ja tos sevišķi nebalstītu jaunie varas nesēji. Tautai šo cilvēku politiskie nolūki bija zināmi, un tie bija tiktāl sakompromitējušies, ka par kādu uzticību tiem nevarēja būt runa. Taču visos laikos visas imperiālistiskās okupācijas varas ir izmantojušas vietējo tautu cilvēkus, tā tas notika arī 1940. — 1941. g. Latvijā. Okupācijas varas kalpībā savas tautas apspiešanai un iznīcināšanai nodevās arī izcili latviešu kultūras darbinieki, zinātnieki, profesori Kirhenšteins un Lejiņš, rakstnieki V. Lācis, J. Lācis, kaņavīri generālis Dambītis un citi.

Šeit nav vietas iztirzāt viņu rīcības motīvus. Tie var būt ļoti dažādi, no skaidra karjērisma un sava labuma meklēšanas līdz ideoloģiskai pārliecībai un

naīvitātei. Tas tomēr neko negroza faktiskajā situācijā. Viņi kļuva par līdzdalībniekiem okupācijas varas mērķu realizēšanā. Tās svarīgākais uzdevums bija iznīcināt nacionālās brīvības tendences, lai kur un kādā veidā tādas izpaustos. Pazīstama metode, kas šai laikā konsekventi tika lietota, ir terrrors un tam sekojošā cilvēku iznīcināšana. Tas savu kulmināciju sasniedza 1941. g. 13. un 14. jūnijā ar masveida latviešu, arī sievu, bērnu un sirmgalvju deportāciju uz Sibīrijas iznīcināšanas no-metnēm.

Latvijas okupācijas terrrors ar cilvēku iznīcināšanu radīja dziļu un pamatotu naidu pret svešajiem okupantiem un viņu pašmājas līdzdalībniekiem. Būtu naīvi domāt, ka brīvā latviešu tauta būtu varējusi, tā sacīt, bez ienaida un bailēm, noskatīties, kā tās locekļi bez pēdām pazūd KGB moku kambažos, aiziet bojā izsūtījumā, kā tās kultūras darbinieki tiek pazemoti, saimniecība sagrauta ar sekojošu postu. Īsi sakot, tie ir apstākļi, kas bija dzemdējuši dziļu naidu pret komūnistiem. Būtu jābrīnās, ja tas grūtajos apstākļos tā nebūtu bijis.(1)

Latviešu tautas naidis pret komūnistiem bija tāda reālitate, ar kuŗu rēķinājās arī Vācijas armijas spiegošanas daļa. Tā kuŗa priekšvakarā, sagatavojot bijušos Latvijas armijas virsniekus, kas bija repatriējušies, spiegu darbībai Latvijā, okupācijas pirmajās dienās rakstīja: „Ir droši jāpieņem, ka, tuvojoties vācu vienībām, pretestības grupās izcelsies plaša sacelšanās kustība, kuŗa pirmā kārtā vērsīsies pret viņu krievu apspiedējiem. Tās arī, atkarībā no temperamenta, personīgās īpatnības un ieskatiem, aizsargās esošās vērtības un ienaidniekam sagādās iespējamus zaudējumus”.(2) Ka tādiem apsvērumiem bija pamats, radīja notikumi tūliņ pēc kuŗa sākšanās un nacionālo partizānu

darbība.(3) Tās bija lielākoties spontānas akcijas, pamatotas naidā pret krievu okupantiem. Taču paliek jautājums, vai to var vispārināt.

Krievu okupācijas gadā, neskatoties uz lielo naidu pret okupantiem, par kādu organizētu pretestību runāt nevar. Pretestību izrādīja atklāti vairāki varonīgi virsnieki, atsevišķi studenti, vairākas mazākas skolnieku grupas. Šie atsevišķie cilvēki vai grupas lielākoties aizgāja bojā. Komunistu laika pretestības kustības vēsture nav līdz šim uzrakstīta. Latviešu tauta, izolēta no pārējās pasaules, bija atstāta savam liktenim. Tādos apstākļos tā savu naidu varēja nest tikai dziļi apslēptu un iespēju robežās veicināt pasīvu pretestību. Tas tautu iespiež rezignācijā. Tā no savas dzīves veidojošu subjektu kļuva par objektu okupācijas varas rokās. Te sevišķi ir jāievēro, ka krievu okupācijas laika mehānisms darbojās trīs pakāpju sistēmā. Pirmā pakāpe — varas centrs Maskavā, kas sīki noteica Latvijas pārvešanu par Krievijas komunistiskās imperijas sastāvdaļu. Otrā pakāpe — okupācijas varas emisāri, šai gadījumā lielā vairumā Krievijas latvieši un vietējie komunisti, centrālās varas mērķu un uzdevumu konsekvēnti realizētāji lokālā administratīvā plāksnē. Trešā pakāpe — latviešu tauta kā beztiesīga koloniāla tauta, kam bija šīs pavēles jāizpilda un jādzīvo saskaņā ar tām. Tādos apstākļos tautai trūka aktīvas iespējas pretdarbībai. Tas sociālpsīcholoģiskā plāksnē kāpināja tikai naidu. Jāsaka, ka šo patiesību nevar vien pietiekami pasvītrot.

Domājot par vācu okupācijas laikā radīto leģionu, ir jāmin arī stāvoklis, kāds radās pēc Hitlera un Staļina 1939. g. 23. augusta līguma par interešu robežām Baltijas valstīs.(4) Tas izraisīja vairākas politiskas norises. Hitlera aicināti Latvijas vācieši 1939. g. rudenī brīvprātīgi atgriezās savā pirmsdzimtenē.(5)

Viņi galvenām kārtām bija noņemti okupētās Polijas rietumapgabalos. Latvijas valdības nostāja un reakcija bija skaidra. Tā šai akcijā redzēja iespēju atbrīvoties no nepatīkamas, visumā naidīgas, opozicionālas, ar Hitlera Vācijas naudu balstītas minoritātes, kaut arī tas bija saistīts ar lielām ekonomiskām grūtībām.(6) Repatriētie Latvijas vācieši bija gan sekojuši Hitlera aicinājumam, bet joprojām tradicionāli jutās vairāk saistīti ar Latviju, nekā ar jauno svešo vidi. Šai pirmajai vāciešu izceļošanai sekoja vēl divi citi izceļošanas viļņi, 1940. g. sākumā un 1941. g. sākumā. Pēdējā gadījumā par to bija panākta vienošanās 1941. g. 10. janvārī ar Padomju Savienību.

Pirmajā repatriācijā galvenām kārtām izceļoja t.s. "tautas vācieši", t.i. tādi, kas Latvijā dzīvodami bija ne tikai savas bioloģiskās izcelsmes dēļ, bet arī citādi jutušies kā īsti vācieši. Taču to starpā bija arī īsti latvieši. Jau 1940. g. sākumā, nojaušot sagaidāmo komunistu okupāciju, vāciešiem līdz izceļoja arī daudzi latvieši. Visvairāk tādi — augstākie virsnieki un ierēdņi — tomēr bija 1941. g. izceļotāju starpā. Daudziem šai grupā nebija nekādu tiešu sakaru ar Hitlera Vāciju un tās politiskajiem mērķiem. To izceļošana no vācu repatriācijas ierēdņu puses uzskatāma par personīgu labvēlību.(7) Šī latviešu repatriantu grupa ir jāievēro, jo tai bija sevišķa loma leģiona izveidošanā. Iztirzādami Dankera un viņa pārvaldes iecelšanu Bērlīnē, mēs jau atzīmējām, ka tā bija izraudzīta galvenām kārtām no latviešu repatriantiem. Tie bija jau iepriekš iepazīnušies ar komunistu okupāciju un bija liecinieki nacionāli noskaņoto latviešu iznīcināšanai. Viņi glābās, izmantodami repatriēšanās iespēju. Tie nebija vācieši un par tādiem arī daudzos gadījumos negribēja kļūt. Apstākļiem mainoties, viņi gribēja atkal atgriezties savā

tēvzemē. Viņi bija gatavi darīt iespējamo, lai veicinātu drīzu apstākļu maiņu šai virzienā. Īstajiem 1939. g. Latvijas vāciešu repatriantiem bija automatiski piešķirta Vācijas pavalstniecība,(8) tādēļ viņu stāvoklis bija citādāks.(9) Viņi pamazām iekļāvās Vācijas valsts saimniecībā un administrācijā, arī armijā. Neskatoties uz to, daļa vēlējās atgriezties Latvijā, it sevišķi vēl, ja bija cerība to darīt kā dažādu okupācijas pārvaldes iestāžu ierēdņiem. Viņos šīs emocionālās ilgas saistījās ar gadu simtos veidoto tradīciju būt kungiem un valdīt. Tādēļ var sacīt, ka abas grupas vienoja dziļi emocionāli motīvi — ilgas atgriezties Latvijā.

Šī spēcīgā emocionālā baze ir jāpatur prātā, domājot un vērtējot latviešu repatriantu, sevišķi bijušo virsnieku izveidotā sadarbībā ar Hitlera imperiālo politiku. Šai sakarā spiegošanas dienestam savervētie latviešu augstākie virsnieki 1941. g. 1. maijā parakstīja politisku deklarāciju, ka viņi cīnīsies kopā ar Vāciju par Latvijas iekļaušanu Hitlera Jaunajā Eiropā.(10) Tas nav tikai individuāls solis. Runāt tautas vārdā un to nodot svešai valstij, lai kādu motīvu dēļ, ir nodevība. Šo deklarāciju AA-rep. tās nodaļas vadītājam — Himmlera pārstāvim tanī nodeva Plensners.(11) Hitlera uzdevumā viņš palīdzējis Dankeram noorganizēt leģionu un, kaŗu izkarojis, viņš pēc tam 1949. g. rakstīja:

Pirmā mirklī varbūt liekas savādi, ka latviešu tautas kaujas vienību, ko spaidu kārtā radījuši sveši spēki un ne jau taupījuši, varēja uzskatīt par sava dzīvā spēka saglabātāju un kopā saturētāju, bet tomēr tā tas bija.(12)

Jādomā, ka viņš to būs rakstījis kā dzejnieks.(13) Bet nesteigsimies laikam priekšā. Raudzīsim pārbaudīt uz dokumentu pamata, kā Plensneram izdodas šis neticamais "mākslas darbs", upurējot 35.000 latviešu dzīvības, tās saglabāt.

PIRMAIS LATVIEŠU MILITĀRO VIENĪBU VEIDOŠANAS PERIODS OKUPĀCIJAS LAIKĀ

Latviešu leģiona tapšanā ir jāizšķir vairāki skaidri iezīmēti periodi. Sevišķi tas jā dara tā dēļ, ka šai jautājumā leģiona vadības un virsnieku starpā nav vienprātības. Silgailis saka:

Latviešu leģions aptver visas latviešu bruņotās vienības Otrā pasaules karā, kuŗas piedalījās vācu armijas rindās Vācijas — Padomju Savienības karā. (14)

Blāķis atsaucas uz Himmlera 1943. g. 24. maija pavēli un piezīmē:

Tad leģions var iznākt stipri kuriozs veidojums. Tad nu iznāk, ka leģionā ietilpa divi pretējas darbības grupējumi, no vienas puses vācu kalpi, kas šāva uz vāciešu pavēli — Arāja SD policijas vīri, un no otras puses, kas šāva uz vāciešiem un SD policiju — kurelieši, jo tos saformēja no palīgpolicijas — aizsargiem. (15)

Paša kara sākumā veidotās latviešu vienības ir jāuzskata par pirmo militāro vienību tapšanas periodu. Silgaila un Blāķa uzskatu dažādība atrisinājas, ieskatoties Himmlera 1942. g. 26. maija rakstā.

Es esmu ievērojis, ka par Latviešu leģionu nav viennozīmīgu jēdzienu. Es nosaku lietu sekojoši: Vārds "Latviešu leģions" ir kopjēdziens visām latviešu vienībām, kas ir izveidotas SS ieroču un policijas ietvaros. Latviešu leģions ir pakļauts reichsfīreram. Mans pārstāvis tā izveidošanas laikā, kā arī leģiona uzturēšanās laikā virsnodaļas telpā austrumos ir SS un

polīcijas fīrers Ostlandē. Līdz šim es Latviešu leģiona ietvaros esmu pavēlējis izveidot šādas vienības:

1. Latviešu SS brigāde, pašreiz to vada brigādefīrers Šolcs, kā tā galīgo vietu es esmu paredzējis SS standartfīreram ozollapu nesējam Šultam.

2. Latviešu SS brīvprātīgo divīzija. Komandieris SS brigadefīrers un SS ieroču ģenerālmajors grāfs Piklers.

3. Latviešu policijas bataljoni. Es nosaku, ka neviens no 1., 2. vai 3. komandieriem nav augstāks par otru un nekādā veidā tiesīgs rūpēties par to organizāciju vai uzdevumiem.(16)

Blāķa piezīme, kā redzam, nav pamatota. Himmlers, nosakot kolektīvā apzīmējuma "latviešu leģions" saturu, apzināti ir izslēdzis, tāpat kā Štālekers 1941. g. 20. jūlija pavēlē, latviešu SD vienības. Kureliešus vispār toreiz nemaz nevarēja pieminēt, jo viņi vēl tad nebija organizējušies. Citādi tas ir ar Silgaila latviešu leģiona definīciju. Šī definīcija satur divas aplamības. Pirmkārt, Himmlers skaidros vārdos saka, ka apzīmējums attiecas uz „latviešu vienībām, kas ir izveidotas SS ieroču un policijas ietvaros.” Tas nozīmē, ka Himmlers šī apzīmējuma saturu ierobežoja tikai uz vienībām, kas iekļautas SS ieroču un policijas bataljonos, nevis uz "visām latviešu bruņotām vienībām," kā Silgailis apgalvo. Vāciešu veidotas "latviešu bruņotas vienības" bija arī SD, SS Jagtverband Ostland, pa daļai arī kurelieši un citi. Tikpat aplama ir Silgaila leģiona definīcijas otrā daļa, ka leģiona vienības kaŗā "piedalījās vācu armijas rindās". Kā no Himmlera dokumenta redzams, leģiona vienības piedalījās tikai Himmlera speciālā SS kaŗaspēka rindās un bija administratīvi pakļautas tieši viņam ar RSHA pārvaldes iestādes starpniecību(17). SS kaŗaspēks nepiederēja pie

vācu armijas un to attiecības bija noteiktas ar atsevišķiem priekšrakstiem. Himmlers savā dokumentā turpina: „Līdz šim es Latviešu leģiona ietvaros esmu pavēlējis izveidot šādas vienības: latviešu SS brigādi, latviešu SS brīvprātīgo divīziju un latviešu policijas bataljonu, līdz ar to komandieriem.” Pats svarīgākais šai rakstā ir pēdējais teikums, kas nosaka, ka neviens no šiem trīs dažādo vienību "komandieriem" nav augstāks par otru un nekādā veidā tiesīgs rūpēties par to organizāciju vai uzdevumiem.

Tie ir bargi vārdi un ar tiem Himmlers nepārprotami grib teikt, ka visas trīs vienības ir palikušas patstāvīgas savā uzbūvē un savos uzdevumos. Latviešu leģions kā militāra vienība nekad nav pastāvējusi un apzīmējums ir tikai simbolisks. Runājot Silgaiļa vārdiem, tas nekad nav aptvēris visas latviešu bruņotās vienības, nedz arī cīnījies "vācu armijas rindās". Nav ticams, ka viņam šie apstākļi nebija zināmi. Ja viņš tomēr tā ir rakstījis, tad tam bijuši kādi sevišķi iemesli. Mēs varam tos tikai minēt. Liekas, viņš rakstīja, domādamas par propagandu latviešu trimdiniekiem, lai izkļūtu no nepatīkamās situācijas, proti, ka latviešu leģions ir veidots SS kaņaspēka ietvaros. Silgailis to pārtaisīja par militāru vienību armijas rindās. Tāda nepamatota propaganda nekalpo ne latviešu kaņavīru labajai slavai, ne vēstures pētniecībai.

Pašā kaņas sākumā veidotās latviešu vienības jāuzskata par pirmo tapšanas periodu. Tanī ir vērojamas divas patstāvīgas un neatkarīgas līnijas, gar kuņām šis process norisinājās. Pirmais iezīmējas ar latviešu nacionālo partizānu parādīšanos. Otrs turpretim ar vāciešu organizēto diversantu un spiegošanas grupu tapšanu Austrumprūsijā. Kā vienā, tā otrā gadījumā

organizēšanās sākumi ir datējami jau agrāk. Latvijas armijas virsnieki un aizsargi pēc atbrīvošanas no dienesta daudzos gadījumos ieročus iespēju robežās noslēpa un saglabāja. Neviens no tā laika aktīvajiem nacionālajiem partizāniem nav publicējis savas atmiņas ar aprakstiem par notikušo, nemaz nerunājot par dokumentiem. Tā joprojām ir tumša lappuse nacionālajā pretkomūnisma cīņā. Taču pats fakts, ka tāda ir bijusi, nav noliedzams. Drošas ziņas par neatkarīgajiem nacionālajiem partizāniem sniedz vācu dokumenti, kas runā par to, kā viņi organizēja latviešus dažādu spiegošanas uzdevumu veikšanā Latvijā pēc kara sākšanās.(18).

Latvijā pirms kara sākšanās bija divas dažādas izcelsmes pretestības grupas. Pirmā no tām bija veidojusies Latvijā spontāni. Tie bija cilvēki, kas tieši vai netieši bija cietuši komunistu okupācijas gadā. Tiem nebija nekādas stabilas centrālas organizācijas formas. Tie vērsās pret mazākām atejošo Sarkanarmijas daļām vai noklīdušiem kaŗavīriem un komunistu funkcionāriem. Atsevišķos gadījumos šo nacionālo partizānu grupu vadību uzņēmās bijušie virsnieki un instruktori. Bet netrūka arī individuālu partizānu, kas darbojās paši uz savu roku.(19) Blakus šādiem spontāniem partizāniem bija otra grupa, ko organizēja vācieši un par ko runā mūsu iepriekš minētais dokuments. Vācu armijas spiegošanas daļai bija tieši sakari ar šīm grupām un personām, kas deva norādījumus ar bijušo Latvijas militārā atašeja Plensnera starpniecību. Tas tagad bija kļuvis par spiegošanas daļas algotu darbinieku. Jēdzieniskas skaidrības labā abas šīs grupas būtu šķīramas, jo tās ir izveidojušās dažādi un neatkarīgi. Taču tas nav iespējams, kamēr pirmās grupas dalībnieki nav paši dokumentējuši savu neatkarību no vācu armijas spiegošanas daļas. Zīmīgi, ka Plensners, iesniedzams plašo ziņojumu savai vācu priekšniecībai par pretestības

kustības darbu, nav šķīris spontāno pretestības kustību no vācu organizētās. Tāda neatkarīga partizānu grupa varētu būt bijusi leitnanta Simsona grupa pie Valmieras.(20) Tas tomēr neizslēdz, ka Plensnera ziņojumā var būt ietvertas arī citas neatkarīgas grupas.(21)

Cik stāvoklis ir sarežģīts, rāda latviešu virsnieku, policijas, studentu un citu pulcēšanās Rīgas Latviešu biedrībā 1941. g. 1. jūlijā. Ka to starpā varēja būt vācu spiegošanas darbinieki, faktiskā stāvoklī neko negroza. Sapulcētie bija ieradušies brīvprātīgi, gatavi organizēties cīņai pret komunistiem. Tieši brīvprātības moments šai gadījumā ir nozīmīgākais. Īsti par nacionāliem partizāniem būtu apzīmējami tikai tie, kas nebija vāciešu organizēti un iekļauti viņu kara mērķu realizēšanā. Kā jau aizrādīts, grūtības rodas praktiskā laukā, lai tādu robežu varētu novilkt. Par latviešiem, kuņus Plensners organizēja Vācijā, var teikt, ka tiem bija brīvība izvēlēties, nepiedalīties šai grupā, bet tomēr jāievēro psiholoģiskā situācija. Viņi formāli bija repatrianti, faktiski bēgļi, ne tikai ar nedrošu eksistenci, bet arī politiski apdraudēti, SD uzraudzīti. Liela daļa bija bēguši ar skaidru apziņu, ja rastos iespēja, atkal atgriezties Latvijā. Šī vēlēšanās varēja būt tiktāl noteicēja, ka tā apēnoja skaidru politisku domāšanu, stājoties vāciešu spiegošanas dienestā. Taču te teiktais neko negroza viņu formālajā un faktiskajā stāvoklī. Viņi visi ieradās Latvijā, būdami saistīti ar solījumu kalpot Hitlera Vācijai. Kad Plensners 1941. g. 28. vai 29. jūnijā izkāpa no vācu kuģa Liepājā, viņš bija un palika visu okupācijas laiku Vācijas dienestā.

Turpinot pārdomas par brīvprātību, tas pats ir jāsaka par partizāniem, kas veidojās Latvijā vācu organizēti. Kā mūsu dokuments rāda, tad šie cilvēki bija apzināti maldināti. Viņi darbojās pārliecībā, ka saņem norādījumus no brīvās Latvijas ģenerālstāba pulkveža

Plensnera. Šī pārlicība katrā ziņā noteica arī viņu rīcību. Tas rada grūtības ar pašu "brīvprātības" jēdzienu.

BRĪVPRĀTĪBAS JĒDZIENAM ir centrāla nozīme ne tikai šai situācijā, bet visā turpmākajā okupācijas laikā. Šai problēmai līdzī nāk arī dziļas morālistiskas un politiskas konsekvences. Tas ir iemesls, kādēļ minēto grūtību dēļ nedrīkstam atsacīties no skaidras jēdzienu definīcijas. Gan jāpiezīmē, ka šī darba sakarā mums interesē tikai šī jēdziena politiskais aspekts. Politiskā nozīmē par brīvu uzskatāma tāda cilvēka darbība, ko tas veic saskaņā ar to politisko sistēmu, ko viņš pats ir atzinis. Ar šādu definīciju atkrīt grūtības, ar kādām sastapāties iepriekšējā iztirzājumā. Vācijā organizētie latvieši ar savu uzticības solījumu Hitleram bija iekļāvušies kādā citā politiskā sistēmā. Viņi to darīja BRĪVPRĀTĪGI, lai kādi būtu viņu motīvi. Konsekvence tad ir tāda, ka līdz ar to zūd pamats viņus apzīmēt par nacionāliem partizāniem politiskā nozīmē. Turpretī Latvijā esošajiem partizāniem kā tiem, kas radās spontāni, tā tiem, ko viltīgi un melīgi organizēja Plensners, nebija jādod kāds solījums svešai politiskai sistēmai. Viņi darbojās un cīnījās ar pamatotu pārlicību, ka viņi to dara kā Latvijas pilsoņi Latvijas brīvības labā. Tādēļ arī pamatots ir apzīmējums, ka viņi ir nacionāli partizāni.

Vēl paliek laika jautājums. Mēs iepriekš šo partizānu darbību laiku apzīmējam par pirmo periodu militāro vienību veidošanās laikā. Tas prasa precizējumu. Šī perioda sākums nav nosakāms ar noteiktu datumu. Tas sākās jau tūlīt pēc komunistu okupācijas 1940. g. 17. jūnijā, kad pirmie latvieši nogāja pagrīdē un uzsāka darbību, kas atsevišķos gadījumos noveda arī pie

bruņotām sadursmēm.(22) Taču īsti šī nacionālā partizānu darbība uzliesmoja ar Vācijas un Padomju Savienības kara pirmajām dienām. Saskaņā ar iepriekš definēto nacionālā partizāna jēdzienu to darbības formālā izbeigšana ir droši datējama. Vācu armijai bija jau pirms kara sākšanas izstrādāts plāns, kā izmantot nacionālus partizānus.(23) Reizē ar Liepājas ieņemšanu un Plensnera ierašanos, viņš saņēma no armijas uzdevumus atbrīvotajos piekrastes apvidos pārņemt palīgpolicijas vienības. Tas nozīmēja nacionālo partizānu grupu pakļaušanu Plensneram, resp. vāciešiem. Tā arī Plensneram izdotās pavēles datums 1941. g. 5. jūlijs ir uzskatāms par Kurzemes nacionālo partizānu brīvības izbeigšanas dienu.(24) Kopš šīs dienas viņi bija pakļauti vācu pavēlniecībai. Tas pats atkārtojās Rīgā ar tur Latviešu biedrībā brīvprātīgi sapulcētajiem, kas vēlējās iesaistīties cīņā pret komunistiem. Pēc Plensnera ierašanās tur tie tika pakļauti arī viņam.(25) To apstiprināja armijas pavēlnieka viņam dotā pilnvara organizēt administratīvo pārvaldi Rīgā līdz tam laikam, kamēr tur ieradīsies padomnieki ar Dankeru priekšgalā.(26) Pāris dienas vēlāk uz skatuves uznāk Veiss, ko bija iecēlis SS iznīcinātāju grupas komandieris Štālekens. Tas turpmāk pārņēma savā rīcībā latviešu militārās vienības. 7. jūlijā viņš izdeva savu pirmo pavēli, ka viņš ir kļuvis par "pašaizsardzības dienesta priekšnieku" un reizē par savu vietnieku iecēlis Osi. 1941. g. 7. jūlijs ir jāuzskata par formālo nacionālo partizānu kustības izbeigšanas datumu ne tikai Rīgā, bet visā Latvijā. To negroza tas, ka Vidzemē arī pēc šī datuma nacionālie partizāni izdarīja operācijas paši uz savu roku.

Pirms mēs pārejam pie nākamā perioda apskata, ir jāiesprauž dažu nozīmīgu notikumu apraksts. Tādi bija vairāki. Rīgā 1941. g. jūlija pirmajās dienās bija radies ļoti sarežģīts stāvoklis. Polītisko chaotisko

dažādu grupu un interešu sadursmes esam apskatījuši jau šī darba pirmajā daļā, tādēļ te to atstājam pie malas. Tāds pats chaotisks stāvoklis bija arī militārā ziņā. Arī te darbojās vairāki nogrupējumi, katrs uz savu roku. Pirmā grupa bija nacionālie partizāni, izkaisīti pa visu zemi. Otrā grupa bija Plensnera un Deglava organizētie partizāni vācu armijas spiegošanas daļas uzdevumā, kas to centās pārveidot un paturēt savā pakļautībā ar apzīmējumu “policijas palīgvienības”. Trešā grupa jau no pirmās Rīgas atbrīvošanas dienas veidojās Veisa tiešā vadībā ar centru Elizabetes ielā, t.i. atšķirti no Latviešu biedrības brīvprātīgo centra. Šo trīs militāro grupu intereses ne tikai personisku iemeslu dēļ, bet arī politiski, neatvairāmi noveda pie sadursmēm. Te tās jāapskata secībā.

Pirmā “vēsā” sadursme notika starp Plensneru un Deglavu. Tas norisinājās pāris dienās un Plensners noiet malā (10. jūlijā viņš jau ir slims). Deglavs turpina veidot “nacionālās armijas vienības” līdz pat 17. jūlijam, kad nāk Štālekera pavēle visas latviešu vienības izformēt. Liekas, ar to saistās Deglava traģiskais liktenis. Un te jāmin vairāki momenti, kas noveda pie tā. Toreizējo stāvokli izprast palīdz Plensnera 1966. g. 23. jūlija raksts. Tanī sacīts, ka kaŗa sākšanās priekšvakarā vācu spiegošanas daļas pulkvedis Grēbe ir Deglavam paziņojis, ka viņa pakalpojumi turpmāk nav vajadzīgi un ka viņam ir jāatgriežas pie savas ģimenes Berlīnē. Deglavs tam nav paklausījis un privāti devis līdz 18. armijai, jo Plensners devis viņam padomu, šo pavēli neklausīt. To Deglavs arī darījis. Pēc Daugavpils ieņemšanas viņš ieradies Rīgā, kur sastapis atkal Plensneru, kas viņu tūlīt iecēlis par sava stāba priekšnieku, lai organizētu tālāk Latviešu biedrībā sapulcētos brīvprātīgos. Un te pirmais jautājums — ja Plensners zināja, ka Deglavs

ieradies Rīgā pretēji vācu norādījumiem un gribai, vai viņš nesaprata, ka tādai rīcībai var būt kļūmīgas sekas? Zināms, te var atbildēt, ka Deglavs pats ir atbildīgs par nelegālu atgriešanos Rīgā un par Plensnera "privātās" iecelšanas pieņemšanu. Atbildības jautājums neko negroza pašā situācijā, kāda bija Plensnera un Deglava starpā no vienas puses un viņu abu attiecības ar Latviešu biedrības grupu.

Pēc Plensnera noiešanas no skatuves 7. jūlijā latviešu grupa pa daļai pārgāja Veisa pakļautībā. No tās nāca Veisa vietnieks Osis, adjutants Hāzners u.c. Daļa, kas tūlī neatrada vietu pie Veisa, atgāja malā. Šādā situācijā radās jauns apslēpts konflikts. 7. jūlijā Veiss bija kļuvis par visu pašaizsardzības spēku priekšnieku, bet Deglavs joprojām turpināja organizēt "nacionālas armijas vienības". 8. jūlijā Štālekera noliedza latviešu nacionālo uniformu lietošanu un pavēlēja atbrūņot visas latviešu vienības. Ka Deglavs tādā situācijā vēl turpināja darboties un nenogāja malā, ir grūti saprotams. Plensners pastāsta, ka Deglavs bijis ļoti depresīvs. Viņš piedāvājis Deglavam iespēju dzīvot savās lauku mājās. Deglava nospiestais garastāvoklis ir saprotams. Viņam jau Vācijā bija pateikts, ka viņš vairs nav vajadzīgs un viņam jāatgriežas Berlīnē. Tagad viņš bija atgriezies savā dzimtenē, bet arī te bija atstumts. Šai ziņā nozīmīga ir 17. jūlija apspriede pie Štālekera, kurā viņš, klāt esot Veisam, „paziņoja visu latviešu vienību izformēšanu, ieskaitot arī pulkvežleitnanta Deglava vienības.”(27) Dienu vēlāk Deglavu atrada uz Plensnera kāpnēm ar lodes brūci galvā. Plensners sevišķu uzmanību savā rakstā veltījis apstāklim, kādā veidā Deglavs miris. Viņš turpat uz kāpnēm pamatīgi pārbaudījis Deglava ķermeņa stāvokli un pat atradis lodi. Viss tas liecinot, ka pēdējais izdarījis pašnāvību. Viņš pēc tam esot prasījis ārstam slimnīcā, uz kuŗu Deglava ķermenis

bija aizvests, kādā veidā Deglavs miris. Ārsts atbildējis, ka Deglavs izdarījis pašnāvību. Diemžēl Plensnera ārsta vārdu neatceros. Taču vairākus gadus vēlāk Plensners pats sāka šaubīties par šo savu apgalvojumu, pielaidams iespēju, ka Deglavs tomēr varētu būt nošauts.(28) Deglava nāves iemesli joprojām ir neskaidri, un tādi laikam arī paliks, kaut arī tā jau toreizējos apstākļos ir ievērota ar sevišķu uzmanību.(29) Nacionālais lepnums jau toreiz prasītu, lai Plensners, Veiss vai Dankers būtu lietu noskaidrojuši. Mums atliek tikai minējums, kas nevar aizstāt pārbaudāmu patiesību. Minējums var būt šāds: Deglavs, neklausīdams vācu spiegošanas grupas vadītājam Grēbem un neatgriezdamies pie ģimenes Berlīnē, bet braukdams nelegāli uz Rīgu, ar to vien bija kaŗa apstākļos izpelnījies nāvi. Neklausīdams Štāleķera ieceltajam Veisam, kā vienīgajam latviešu pavēlniekam pār latviešu militārajām vienībām, bet turpinādams tās veidot arī pēc 7. jūlija līdz pat 17. jūlijam, viņš saskaņā ar vācu SS principiem bija pelnījis nāvi. Šie divi apstākļi liek domāt, ka Deglavu nošāva vācieši. Šo hipotēzi padara apšaubāmu apstākļi, ka vācieši Deglava nošaušanai bija izvēlējušies kāpnis pie Plensnera durvīm.

Ir iespējama arī otra hipotēze. Deglava eventuālā nošaušanās pie Plensnera durvīm varēja būt demonstrācija pret Plensneru. Kādēļ? Tam varēja būt vairāki iemesli. Plensnera dubultā spēle, ko tagad Deglavs varbūt bija ieskatījis. Pēc 7. jūlijā Veisa iecelšanas un Deglava paša iecelšanas par Plensnera stāba priekšnieku, Deglavam varēja atklāties patiesība par lomu, kādu spēlēja Plensners. Blakus tam varēja būt vēl citi kopš Vācijas laika kopīgās darbošanās un līdz šim neatklāti apstākļi. Šī otra hipotēze tad psiholoģiski padara saprotamu kā pašu nošaušanos, tā arī, ka tā notikusi tieši pie Plensnera durvīm. Zīmīgi, ka Plensners pats šiem jautājumiem nav nopietni pieskāries.(30)

Bet ar šiem apslēptajiem konfliktiem un upuriem sākās nākamais periods latviešu militāro vienību tapšanā.

PAŠAIZSARDZĪBAS SPĒKU ORGANIZĒŠANA

Mēs jau atzīmējām, ka 1941. g. 7. jūlijā Štālekers iecēla Veisu par Rīgas paš aizsardzības spēku priekšnieku, kas tad izdeva savu pirmo pavēli.(31) Pāris nedēļu vēlāk 20. jūlijā Štālekers izdeva jaunu pavēli.(32) Tai sekoja Veisa ceturrtā pavēle, ar ko viņa komandētās vienības dabūja jaunu nosaukumu — RĪGAS KĀRTĪBAS PALĪGPOLICIJA.(33) Vēl mēnesi vēlāk, 1941. g. 20. augustā nosaukums tika mainīts — RĪGAS KĀRTĪBAS DIENESTS. Taču amatā palika, tāpat kā līdz šim, Veiss un viņa palīgs Osis. Personālais sastāvs vienmēr papildinājās un pārmainījās.(34) No šīm pārmaiņām te ir jāatzīmē tikai pāris, kam nozīme turpmāko notikumu izpratnē.

1941. g. decembrī Veiss tika atklāti iecelts par iekšlietu ģenerāldirektora Dankera vietnieku un iekšējās drošības galveno direktoru. Viņa vietā 30. decembrī par kārtības dienesta priekšnieku iecēla tā vietnieku Osi un savukārt tā vietā līdzšinējo adjutantu un pirmās nodaļas vadītāju Hāzneru. Nelielas personāla pārmaiņas vadībā notika līdz pat kaŗa beigām. Par tām plašāk rakstīts līdz ar norādi uz dokumentiem citur, kur ar to var iepazīties sīkāk.(36)

Blakus pieminētā veidā organizētajam kārtības dienestam bija vēl citas divas kategorijas, kuņas apzīmēja ar burtiem B un C. B grupa bija ārštata policijas darbinieki, kas saņēma parasto policijas darbinieku algu. C grupā uzņēma bijušos aizsargus, ko izmantoja no gadījuma uz gadījumu dažādām vajadzībām ierobežotā laikā. Tāda sadalīšanās kategorijās izskaidrojama ar Štālekera 20. jūlija pavēli, jau 24. jūlijā kārtības dienestu apmēru samazināt uz 1500 vīriem. Šāds policijas spēks bija nepietiekams, lai veiktu visus tam uzticētos uzdevumus. Tādēļ bija nepieciešama B un C grupās iesaistīto palīdzība.

Štālekera 20. jūlija pavēle aptver vairākus citus ļoti nozīmīgus momentus. Viņš tanī noteica ne tikai kārtības policijas vienību skaitlisko lielumu, bet arī dažādu citu policistu skaitu: cietumu uzraudzībai 400, dzelzceļu uzraudzībai 100, ostas uzraudzībai 260, Rīgas apriņķim 240. Šī uzskaitē beidzas ar sevišķu grupu — rekrutēšanas rezervē 500. Rakstā ir arī skaidri sacīts, ka tādā veidā un skaitā ir jāpārveido četras līdzšinējās palīgpolicijas vienības:

1. Prefekta Štiglica grupa, par kuņas izveidošanu un skaitlisko sastāvu līdzšinējās Daugavas Vanagu publikācijās nav rakstīts;
2. Veisa grupa, par kuņu zinām, ka to viņš veidoja Štālekera uzdevumā, sākot ar 7. jūliju;
3. Deglava grupa, par kuņu arī trūkst sīkāku ziņu, bet no mūsu līdzšinējā apskata ir saprotams, ka viņš to kā Plensnera stāba priekšnieks izveidoja no Latviešu biedrības brīvprātīgajiem. (36-4). Drošības policijai un SD 2, iznīcinātāju komandai pakļautā grupa. Arī par šo pēdējo grupu tikpat kā nekas nav atrodams leģiona vēstures aprakstos.

Pats nozīmīgākais ir šī dokumenta 4. punkts. Tanī izformējamo vienību starpā minēta kāda vienība, kas citur netiek atzīmēta. Tā ir PALĪGPOLICIJAS DROŠĪBAS KOMANDA, kas pakļauta vācu DROŠĪBAS POLICIJAS DIENESTA 2. IZNĪCINĀTĀJU KOMANDAI. Par to sacīts, ka tā nav iepriekš minētajām pārmaiņām pakļauta, bet tā savus uzdevumus veic līdzšinējā pakļautībā. Tas nozīmē, ka tā savus uzdevumus saņem tieši no Štālekera iznīcinātāju grupas.

Kas tad nu ir šeit minētā palīgpolicijas drošības komanda? Tā ir bēdīgi slavenā Arāja komanda. No šī dokumenta mēs dabūjam zināt tik daudz, ka tā savu darbību ir uzsākusi jau pirms 20. jūlija kā atsevišķa organizēta vienība. To apstiprina arī vairāki citi avoti, kas liecina, ka tā jau pirms šī datuma ir piedalījusies žīdu un komunistu eksekucijās. Dokumentā ir sacīts, ka tā ir pakļauta 2. iznīcinātāju komandai. Abi LK redaktori, kas vācu tekstā sastopamo Einsatz kommando ir tulkojuši ar “darbības komanda”, ir miruši. Tādēļ nav vairs pārbaudāms, vai viņi tādu tulkojumu ir izvēlējušies apstākļu nepazīšanas vai kādu citu politisku un morālisku apsvērumu dēļ. Tās nebija nekādas vispārīgas darbības komandas, bet speciālas iznīcinātāju komandas.(37) Daugavas Vanagu izdevēji gan ir atzīmējuši, ka “drošības policijai un SD bija savas bruņotas vienības, kuņām nebija nekā kopīga ne ar vācu, ne ar latviešu kārtības policiju un tās slēgtajām vienībām — policijas bataljoniem un pulkiem.”(38) Ka tas tā nav, redzēsim turpmāk. Apzīmējums “darbības komanda” ir maldinošs, jo visas komandas principā ir “darbības komandas”. Apzīmējums neizteic kādai darbībai šīs komandas ir paredzētas. Vai Daugavas Vanagu redaktori negribēja atklāt šo komandu patieso darbību?

Latviešu policijas vienību rašanos minētajā situācijā 1941. g. jūlijā un augustā noteica viens vienīgs

cilvēks — Štālekers. Kas bija šis SS ieroču brigadefirers un kādas bija viņa funkcijas? Jau dažus mēnešus pirms kara sākuma Hitlera uzdevumā Himmlers sāka izveidot īpašas militāras vienības sevišķiem uzdevumiem. Tās sastādījās no sevišķi izvēlētiem, pārbaudītiem SS ieroču brīvprātīgajiem. Hitlers, gatavojoties karam, jau 1941. g. 3. martā ģenerālim Jodlam sacīja, ka šai karā „žīdiskā boļševiku inteliģence, kā līdzšinējā tautas apspiedēja, ir jāiznīcina.” Pirmām kārtām tas ir jādara ar visiem komisāriem un boļševiku amatpersonām. Tas būtu veicams jau pašu militāro okupāciju laikā. Bet par to, kā tas vislabāk veicams, Hitlers iesaka vienoties ar Himmleru. Un patiešām 13. martā Himmlera augstākais policijas šefs Heidrichs paziņo armijas vadībai, ka šo uzdevumu veikšanai Himmlers izmantos sevišķas SD vienības. Tas armijas augstākai vadībai nebija sevišķi pa prātam, bet lai tos nomierinātu, pats Hitlers 30. martā pamācīja šos augstākos virsniekus: „*Boļševisms ir reizē sociāls noziegums. Mums ir jāatkāpjas no karavīra biedriskuma viedokļa. Komisāri un GPU ļaudis ir noziedznieki un ar tiem ir jārīkojas kā ar tādām.*” (39)

Jau 4. aprīlī armijas vadība izstrādāja pirmos pagaidu noteikumus, ko Heidrichs atzīmēja par pieņemamiem, un kas ietvēra šādus norādījumus: „*Sevišķajām komandām ir tiesības to uzdevumu ietvaros, pašām atbildot, izdarīt civilo iedzīvotāju iznīcināšanu.*” Kaŗš jau bija sācies un šīs iznīcinātāju grupas savu darbību bija jau uzsākušas, kad Heidrichs vēlreiz deva sevišķus norādījumus augstākajiem policijas priekšniekiem okupētajās zemēs (mūsu gadījumā Pritzmanam, jo Jekelnš tad vēl nebija formāli iecelts amatā, bet darbojās dienvidfrontē). „*Nošaujami ir visi kominterna funkcionāri vispār visi komunistu profesionāli politruki (augstākie, vidējie un radikālie zemākie partijas, centrālkomitejas, apgabalu un novadu komiteju funkcio-*

nāri, tautas komisāri, žīdi partijas un valsts amatos, vispār radikāli elementi) sabotētāji, propagandisti, partizāni, atentātu taisītāji, kūdītāji u.t.t.”(41) Norakstu saņēma arī Štālekers, kad viņš jau bija Rīgā.

Iznīcinātāju grupām bija neierobežotas tiesības iedzīvotāju iznīcināšanā. Visai austrumu frontei bija paredzētas četras tādas grupas, katra apmēram viena bataljona stiprumā.(500-990) Tās sastādījās no Gestapo,(9%) SD,(3,5%) kriminālpolicijas,(4,1%) kārtības policijas,(13,4%) ārzemnieku palīgpolicijas,(8,8%) SS ieroču vīriem,(34%) pārējie bija tehniskais un kancelejas personāls.(41) Katra iznīcinātāju grupa bija iedalīta vairākās atsevišķās komandās (Einsatz-un Sonderkommando)(70-150) un daļu komandās (Teilkommando).(20-30) Latvijā kopš 1941. g. 27. jūnija darbojās vispirms daļu komanda un drīz pēc tam 2. sevišķā komanda. Pēc tam Rīgā visu kaŗa laiku bija novietota A grupas augstākā vadība. Ziņas par šo komandu vadītājiem un personālo sastāvu ir pieejamas ne tikai daudzajās pēckaŗa prāvās, kad notiesāja daudzus to vadītājus, bet arī literātūrā.(42) Iznīcinātāju grupas augstākie komandieŗi parasti bija kāds no RSHA daļas vadītājiem. Atsevišķo komandu vadītāji parasti bija SS oberšturmban- vai šturmbanfīreri, kamēr pārējais sastāvs tika izvēlēts no zemākiem SS virsniekiem un vīriem. Ar šiem vārdiem pagaidām pietiek, lai mēs saprastu, kādiem uzdevumiem un ar kādām tiesībām A grupa ieradās Latvijā reizē ar Ziemeļu armiju grupu. Tās nebija kādas parastas “darbības komandas”, kā to mēģina apgalvot Daugavas Vanagu redaktori.

A grupas vadītāja Štālekera ceļš uz Rīgu pirmajās kaŗa dienās ir zināms.(43) 22. jūnija vakarā viņš ir bijis Tilzītē. Te viņš ir devis savu pirmo mutvārdu

pavēli. Tūliņ pēc kaŗa sākšanās jau pirmajās stundās 25 km joslā bija jāiznīcina visi žīdi, ieskaitot sievas un bērnus (Sonderbehandlung). Reizē arī bija iznīcināmi visi aizdomās turētie leiši. Pēc tam la komandas daļa devās uz Liepāju un jau 27. jūnijā tās apkārtņē (Durbē, Grobiņā, Asītē, Priekulē) veica 41 dažādu akciju.(44) Ko nozīmē šīs akcijas, mums ir zināms. 28. jūnijā la komanda bija jau ieradusies Jelgavā, kuŗai 30. jūnijā pa ceļam uz Rīgu pievienojās arī pats Štālekers.(45) Pēc tam seko ziņojums par notikumiem Rīgā.

Iznīcinātāju A grupa novietojās Rīgā 1941. g. 4. jūlijā. Grupas vadītājs SS brigadefīrers Štālekers līdz ar cīņas vienību ieradies Rīgā. Līdz ar viņu arī la EK un 2. EK. Sadarbība ar AOK ir izcila. Iesaistīšana priekšējās nodaļās iespējama bez grūtībām. Ar armijas piekrišanu tika gādāts par drošību no paslēptiem krieviem un apbruņotiem komūnistiem. Viens la EK loceklis viegli ievainots. Viss nacionālais vadības slānis aizvests no Rīgas vai noslepkavots. Pogromi turpinājās. Policiju organizē no Berlīnes atvestais bijušais Rīgas politiskās policijas vadītājs Štiglics un sastādīta tikai no uzticamām personām. Tā tiek izmantota tikai komūnistu un sarkanarmiešu meklēšanai. Tā kā no 18. AOK Liepājā saņemta ziņa, ka cīņā pret vāciešiem iestājušies arī civīlisti, papildus tur nosūtītajām la EK komandu. Tika nosūtīta arī kāda daļa no 2. EK komandas ar uzdevumu visnežēlīgākajai rīcībai.(46)

1941. g. 7. jūlijā 15. EM vēlreiz tiek apstiprināts, ka Štālekers līdz ar la un 2. EK ir tagad Rīgā, un ka Liepājā atstāta kāda neliela 2. EK daļa. Šai ziņojumā ir teikts, ka komūnisti nošāvuši kādā Rīgas kazarmā 20 sagūstītus vācu kaŗavīrus. Taču viens ir palicis dzīvs, ko žīdi vēlāk nosituši. Pēc tam 4. jūlijā tai pašā vietā Sipo un SD nošāvuši simts žīdus.(47) Ziņojumā teikts:

Pilsētas (Rīgas) drošība noorganizēta, uzstādot palīgpoliciju (400 vīru) vienību. Tad vairs nekādā veidā netraucēs slepeni šāvēji. Līdz šim palīgpolicijai četri kritušie. Par palīgpolicijas vadītāju iecelts pulkvežleitnants Veiss: lai no šīs vienības neizveidotos latviešu milicija, ir gādāts. Pie šīs palīgpolicijas vienības ir izveidotas vēl divas patstāvīgas grupas pogromu izdarīšanai. Visas sinagogas sagrautas, 400 žīdu likvidēti.(48)

1941. g. 16. jūlijā seko gaŗāks 24. EM ziņojums. Tas galvenām kārtām attiecas uz notikumiem Daugavpilī, kur operē 2b EK:

Latvieši, ieskaitot vadītājus, līdz šim pret žīdiem izturējušies pasīvi un nav uzdrīkstējušies vērsties pret tiem. EK iniciatīvā latviešu palīgpolicija tagad ir stingrāk organizēta un ir pašreiz 240 vīru liela. Tā vienmēr tiek papildināta ar jauniem vīriem.(49)

Pēc tam seko sīks apraksts par Daugavpils žīdu iznīcināšanu. Par notikumiem Rīgā lasāms turpinājumā:

Iznīcinātāju 2. komanda Rīgā izskatījusi visu materiālu, pārbaudījusi visas iestādes, vadošos komunistus, ciktāl tie sasniedzami, apcietinājusi, pret žīdiem ievadītās akcijas SS šturmbanfirera Branta vadībā izcilā veidā turpinājušās. Pašreiz apcietinājumā ir 600 komunistu un 2000 žīdu. Pogromos gājuši bojā 400 žīdu un pēc 2. EK ierašanās no latviešu palīgpolicijas pa daļai ar pašu spēkiem 2300 žīdu. Tuvākajās dienās cietumus pilnīgi iztukšos. 2. EK ārpus Rīgas ir likvidējusi vēl 1600 žīdu.(50)

Pāris dienas vēlāk 18. jūlijā lasāmas sīkas ziņas 26. EM par notikumiem Rēzeknē. Notikumi ir risinājušies pēc tādas pat šēmas kā Rīgā un Daugavpilī:

Vācu vienībai ierodoties, tā priekšā atrada apmēram 60 pilnīgi sakropļotus vadošo latviešu līķus. Pēc tam likvidēja 80 žīdus. Policijas prefekts Mačs ir pārņēmis žīdu likvidēšanu.(51)

Žīdu un komunistu iznīcināšanas akcija apmēram tādā veidā turpinājās ar dažādu intensitāti visā Latvijā. Šī darba ietvaros neietilpst sīkāks Štiglica un Arāja grupu darbības apraksts.(52)

POLICIJAS BATALJONU VEIDOŠANĀS

Brīvprātīgo policijas bataljonu veidošanās ir cieši saistīta ar Veisa un vairāku citu latviešu virsnieku vārdiem. Par Veisu ziņas sniedz viņa īss dzīves apraksts, ko rediģējis viņa cīņu biedrs Lobe.(53) No tā mēs iegūstam ziņas par viņa bērnību un jaunību, kaņavīra gaitām Latvijas atbrīvošanas kaņā un dienestu Latvijas armijā, kā arī par cīņu gaitām austrumu frontē. Autors sniedz skaistu un iejūtīgu atmiņu stāstu. Tas tomēr nesniedz patiesas ziņas par Veisa lomu 1941. g. jūlija notikumos. Mēs šodien zinām, ka Veiss kopā ar Dankeru bija iecelts amatā jau Vācijā. Par to plašāk esmu izteicies un sniedzis dokumentus, apskatot pašpārvaldes tapšanu. Kādēļ Veiss un viņa biogrāfi par to ir klusējuši, varam tikai minēt. Arī Dankers pats par to klusē, kad bija runa par viņa iecelšanu Vācijā. Tas laikam noticis tādēļ, ka tāda vāciešu iecelšana nesaskanēja ar latviešu priekšstatu par

šiem augstajiem virsniekiem. Šis apstāklis ir sevišķi jāievēro, ja runā par notikumiem jūlija sākumā. Veisa iecelšana 7. jūlijā nav nejaušība. Būtu pārāk liela naīvitāte, domāt, ka Štālekers ieradās Rīgā, nejauši sastapa Veisu, un viņam iešāvās prātā to iecelt augstajā uzticības amatā. Varētu arī domāt, ka kādi citi latviešu virsnieki vai pārstāvji būtu Veisu ieteikuši. Par tādu ieteikumu nekas nav zināms.(54) Dažus vārdus par Veisa sakariem ar vāciešiem vēl pirms kaŗa lasām arī viņa īsajā dzīves stāstā. Runa ir par latviešu virsnieku grupu, kas iesaka Veisam, ka „*jāmeklē arī kontakts ar vāciešiem. To Veiss atrod ar kāda bijušā Latvijas flotes virsnieka starpniecību, kas darbojies vācu sūtniecības telpās esošajā vācu repatriācijas misijā*”.(55) Ir zināms, ka vācu armijas spiegošanas daļai bija sakars ar pretestības kustību Latvijā tieši šādā veidā.(56) Tas tad liktu domāt, ka Veiss ir bijis viens no šādu sakaru uzturētājiem. Viņš tāpat kā Plensners vācu spiegošanas darbā tad būtu iesaistījies jau pirms kaŗa sākuma.(57) Ievērojot šo apstākli un to, ka viņš par Dankera palīgu bija iecelts jau Vācijā, nav nekāda mīklaina nejaušība, ka Štālekers viņu jau 7. jūlijā iecēla par augstāko policijas priekšnieku. Nozīmīgs šai sakarā ir arī apstāklis, ka jau 1. jūlijā, kad citi latviešu virsnieki pulcējās Latviešu biedrībā, viņš sevišķu grupu pulcināja Elizabetes ielā 75. Arī tad, kad Rīgā bija ieradušies Plensners un Deglavs, viņš ar tiem ciešāku kontaktu nemeklēja un nesadarbojās. Plensners savā 10. jūlija ziņojumā 291. kājnieku divīzijai Veisu kā viņa grupas dalībnieku, kas Rīgā bija ļoti aktīva, vispār nepiemin.(58)

Te vēl jāpiezīmē, ka vācieši ļoti augsti jau toreiz vērtēja Veisu. Tā Štālekers savā 25. septembra ziņojumā raksta: „*Pulkvežleitnants Veiss pieder pie latviešu sabiedrības patīkamākajām parādībām, un viņš ir paš-*

aizliedzīgs kaņavīrs un pārliecināts Vācijas piekritējs.”(59) Kā gan tas lai citādi būtu bijis, ja uzņemoties jauno amatu, Veiss bija tieši Sipo un SD iepriekš pārbaudīts. Saprotams, par savu darbinieku tie varēja izteikties tikai pozitīvi.

Pēc iecelšanas Veiss tūliņ ķērās pie paš aizsardzības vienību formēšanas, kas sākās ar sava stāba izveidošanu. Par savu palīgu viņš iecēla Osi, saimniecības priekšnieku — Tiltiņu, adjutantu — Hāzneru. Īsā laikā viņš saformēja četras rotas ar komandieļiem B. Leišānu, Brantu, Zaķi un Rubeni. Pēc Veisa pāriešanas 1941. g. beigās citā darbā, kuŗā viņš, kā jau zināms, bija iecelts Vācijā, proti, par Dankera palīgu, viņš saņēma oficiālo amata apzīmējumu “iekšlietu ģenerāldirektora vietnieks” un “iekšējās drošības galvenais direktors”. Šai amatā viņš paliek līdz 1943. g. aprīlim. Te pie Veisa darbojās Silgailis, Plensners, Janums, Krīpens, Lobe un citi.

Sevišķi ir jāapstājas pie principiālā jautājuma, kā šie latviešu virsnieki kļuva par šo policijas vienību komandieļiem? Pēc kaŗa dienas presē un arī nopietnākos izdevumos vienmēr ir apgalvots, ka Otrā pasaules kaŗā vācieši ir nelikumīgi mobilizējuši un spaidu kārtā latviešus iesaistījuši savās militārajās vienībās. Dokumenti nepārprotami rāda, ka tie ir apgalvojumi, kam trūkst pamata. Mēs jau tagad varam izsekot visām norisēm.

Jau 1941. g. pavasarī Vācijā organizētā bijušo Latvijas virsnieku grupa stājās spiegošanas dienesta rīcībā. Neviens no viņiem nebija spiests to darīt. Tas ir juridisks jautājums. Tā vietā nevar stāties ne psiholoģiski, ne morāliiski motīvi, uz kuŗiem bieži atsaucas. To starpā varēja būt ideālisti un karsti tēvzemes mīlētāji. To starpā tikpat labi varēja būt arī savas tautas noliedzēji un tēvzemes nodevēji. Mēs to nezinām. Visos

gadījumos, solījuma parakstīšana kalpot Vācijai notikusi brīvprātīgi. To jo sevišķi apstiprina vēl tas, ka nav zināms neviens gadījums, ka atteikšanās dēļ kāds būtu sodīts vai vispār vajāts.

Pēc šī ieskatījuma varam atgriezties pie stāvokļa Latvijā un Veisa. Arī te mēs nezinām, kad un kādos apstākļos viņš bija Berlīnē pieņēmis iecelšanu par Dankera palīgu. Pirms tāda pienākuma uzņemšanās, viņam bija brīvība izšķirties. Kad viņš ar solījumu bija saistījies, viņam tādas brīvības vairs nebija 7. jūlijā atteikties no iecelšanas par paš aizsardzības spēku priekšnieku. Viņam tas bija jādara militārās disciplīnas un pakļautības kārtā. Ar to sākās visa turpmāko notikumu norise, kuŗā Veisam bija uzticēti dažādi svarīgi uzdevumi. Šīs problēmas pārrunās, gan apzināti, gan situāciju neizprotot, trimdā tiek jaukti šie divi fakti — sākotnējā brīvība un vēlāk ar militāru pavēli noteiktā darbība. Par Veisu teiktais attiecas uz visiem latviešu virsniekiem, kas savu dienestu policijas vienību organizēšanā un komandēšanā uzņēmas 1941. g. otrā pusē. Kā Osis, tā Hāzners, arī visi citi, uzņēmas savus pienākumus un pakļautību vāciešu komandai brīvprātīgi. Sevišķi jāatzīmē, ka Daugavas Vanagu dažādos izdevumos nav publicēts neviens dokuments, kas rādītu, ka kāds no šiem virsniekiem būtu mobilizēts vai citādi spiests uzņemties pienākumus, ko tie nebūtu gribējuši. Tādā pašā stāvoklī atradās latviešu kaŗavīri, kas sākuma periodā bija iekļauti šo virsnieku organizētajās policijas vienībās. Tie visi bija brīvprātīgie. Ir pats par sevi saprotams, ka pēc brīvprātīgās iestāšanās šais vienībās, viņi bija pakļauti vāciešu kaŗa likumiem. (60) Uz tādiem pašiem brīvprātības pamatiem tika vēlāk organizēti vairāki policijas bataljoni. To juridiskais pamats ir noteikts ar 1941. g. 31. jūlija Vācijas kārtības policijas augstākā vadītāja Dalīges rakstu.

Attiecībā uz policijas vienībām es nosaku sekojošo:

1. Vienību nosaukums ir "Schutzmannschaften" ("policijas vienības").

2. Izraudzīto policistu biografiskie dati pārnesami uz kartotēkas kartītēm un to duplikāti nekavējoties nosūtāmi šurp drošības policijas pārbaudei, ja vien pārbaude nav jau izdarīta uz vietas. Taču izvēloties vīrus policijas vienībām, šī politiskā pārbaude nav jānogaida.

3. Pie uniformām, ko tie saņēmuši kā krievu armijai piederīgie vai arī no veciem armijas krājumiem, policijas vienībām piederīgie nēsā rokas lenti ar uzrakstu "Schutzmann"/"policists"/, savu dienesta numuru/ tas ir: katrs saņem numuru un garnizona vietu/pilsētu, kuŗā viņš dien/. Uz laukiem tā vietā nāk apgabala komisāra sēdekļa vārds. Tātad, piem., "Schutzmann 304 Rīga". Visas zīmotnes, ko viņi nēsājuši kā krievu kaŗavīri vai kaŗavīri no austrumu zemēm, jānoārda un jāaizstāj ar citām, arī uniformu pogas.

4. Uz visātrāko jācenšas panākt, lai apbruņojums būtu tikai ar gumijas nūju vai koka rungu.

Policijas vienībām piederīgie, kam viņu uzdevumu dēļ vēl joprojām jānēsā ieroči, jāpārbauda īpaši. Var būt runa vienīgi par apbruņošanu ar šauteni vai pistoli.

5. Apmācītāji un pagaidām arī policijas vadītāji ir policijas un SS virsnieki un vadītāji, kā arī spējīgi kārtības policijas sardzes priekšnieki (Wachtmeister). Nākotnē vadītāji un instruktori jāizrauga no policijas vienībām piederīgo vidus un īpaši jāapmāca.

6. Izraugot policistus, sevišķi jāliek uzsvars uz tulkiem.

7. *Policijas vienību vīri pagaidām saņem brīvu uzturu; attiecībā uz papildus atlīdzinājumu par sevišķiem veikumiem sekos atsevišķs rīkojums.*(61)

Policijas bataljona komandējošais sastāvs galvenā kārtā tika izraudzīts no bijušiem Latvijas armijas virsniekiem. To sastāvā ietilpa lielā skaitā bijušie Latvijas armijas instruktori un lielā vairumā arī bijušie policisti. Pirmo frontes bataljonu sāka formēt augusta beigās, to komandēja Mangulis un tas uz frontes joslu izbrauca 21. oktobrī. Par šī un citu bataljonu sastāvu atkārtoti lasāms: „*Tā kā toreiz valdīja liels cīņas prieks, dusmas par nodarīto pārestību un svaigi bija visi boļševiku režīma nejēdzīgie spaidi un tautai sagādātās ciešanas, tad brīvprātīgo netrūka. Daudzus vajadzēja noraidīt, jo skaits bija stingri noteikts.*” „*Šai pirmajā bataljonā pieņēma tikai tos, kas tiešām brīvprātīgi pieteicās doties uz fronti.*” Turpinājumā: „*Tā kā pirmā sajūsma bija jau pārgājusi, tad diezgan daudzi ‘nozie-dēja’/.*” Vēl skaidrāku valodu runā kāds bijušais kaŗavīrs pēc kaŗa 1951. g.:

Sākumā pēc formēšanas mēs bijām tikai salasīts bars. Kritušo un ievainoto draugu asinis un ciešanas saliedē mūs vienā kopā — ciešākā cīņai sažņaugtā dūrē. Varbūt arī tas bija svarīgi, ka bijām brīvprātīgie. Mēs, skaidri apzinoties, bijām izvēlējušies savu ceļu. Iemesli šai izvēlei bija dažādi. Dažiem tas bija personīgu rēķinu kārtošana ar boļševikiem, citi bija nākuši pārliecības, ideālu dēļ — cīnīties par Latviju, citi dēku vilināti u.t.t.(62).

Šie nedaudzie izteikumi pareizi konstatē vairākas lietas. Pirmkārt, pirmajos policijas bataljonos bija nepārprotami brīvprātīgie. Otrkārt, tie atklāja arī motīvus, pie tam dažādus, kādēļ brīvprātīgie pieteicās. Starp tiem bija šīs nodaļas sākumā minētais sevišķais naidis pret krievu okupantiem, kas bija nodarījuši tik

daudz posta latviešu tautai. Daudzi brīvprātīgie iesaistīšanos cīņā pret tiem emocionāli pārdzīvoja kā cīņu savu nošauto vai aizvesto piederīgo dēļ. Nav ne mazāko šaubu, ka to starpā bija ideālisti, kas dzīvoja pārliecībā, ka viņi iet cīņā par brīvu Latviju. Bet tur bija arī dēku un asu pārdzīvojumu meklētāji. Pārsteidz arī tas, ka jau toreiz bija “diezgan daudz”, kas “noziedēja” un uz fronti braukt nevēlējās. Taču te jāmin vēl kāds moments, ko nedrīkstētu aizmirst. Tas bija bezdarbs un personiskās eksistences jautājums, kas līdz šim nav pētīts un iztirzāts.

Par virsniekiem jāsaka, ka viņu materiālais stāvoklis bija visnedrošākais boļševiku laikā. Liels skaits bija aizgājis bojā, bet liels bija arī to skaits, kas atvaļināti no armijas vai nu bez darba, strādāja nepiemērotu darbu vai slēpās no vajātājiem. Tieši virsnieki izjuta brīvās Latvijas bojā eju ne tikai kā lielāko sevis pazemojumu, bet arī kā savas personīgās eksistences draudu. Pēc vācu ienākšanas viņiem radās jauna cerība strādāt savā profesijā — būt virsniekiem. Šīs cerības, sasaistītas ar komunistu laika izraisīto naidu, padara saprotamu viņu rīcību sociālpsīcholoģiskā plāksnē, atstājot politisko apziņu pie malas. Brīvprātīgā iesaistīšanās jaunformējamās vienībās ar to kļūst saprotama. Ka pazemojošais bezdarba stāvoklis ir ietekmējis viņu brīvprātīgo iesaistīšanos, rāda arī nesamērīgie personālā sastāva skaitļi. Pirmajās „četrās rotās bija kopskaitā 70 virsnieki, 295 instruktori un 141 kareivis.” Citiem vārdiem, kareivju neproporcionāli mazais skaits, salīdzinot ar virsniekiem un instruktoriem. Materiālajiem apstākļiem nenoliedzami bija sava nozīme. Ja bezdarbībā esot, latviešu virsnieki, policisti un instruktori nesaņēma nekādu algu, tad, iestājoties policijas bataljonos, viņi bija samērā labi

atalgoti, salīdzinot ar privātā darbā esošiem ierēdņiem un strādniekiem.(63)

Brīvprātīgo policijas bataljonu policijiskā militārā darbība ir plaši aprakstīta gan aktīvo dalībnieku atmiņu stāstos, gan pa daļai publicētajos dokumentos plašajā LK sērijā. Šī darba uzdevumos neietilpst aprakstīt šīs policijiskās un militārās akcijas.

Ar šo pirmo policijas bataljonu izveidošanu nobeidzās otrs periods latviešu militāro vienību formēšanā vācu okupācijas laikā. Tā būtiskais vilciens ir brīvprātīgā iestāšanās šais vienībās. Šis periods sākās 1941. g. 1. jūlijā ar latviešu brīvprātīgu piedalīšanos SS iznīcinātāju vienībās žīdu pogromos Štālekera vadībā un pakļautībā. Tas turpinājās ar dažādu intensitāti un dažādās formācijās līdz 1942. g. sākumam.

Blakus šādai atklātībā redzamajai un zināmajai vācu un latviešu sadarbībai militāro vienību formēšanā bija vēl kāda cita neredzama organizācija — Pērkoņkrusts ar bijušo vadoni Celmiņu, kas nodarbojās ar to pašu. Celmiņš mēģināja arī uz savu roku organizēt militāras vienības. Pērkoņkrusts, jau kopš dibināšanas, būdams paramilitāra organizācija, ļoti lielu vērību veltīja savu biedru militārai apmācībai un organizēšanai. Celmiņš tūlīt jūlijā iesniedza ģenerālim Derokam Pērkoņkrusta piedāvājumu noorganizēt divas latviešu divīzijas, kas viņu ar visu priekšlikumu nosūtīja tālāk uz Berlīni.(64) To viņš arī attiecīgi atzīmējis savā kara dienasgrāmatā. (65) Celmiņa priekšlikums ir šāds:

IESNIEGUMS

Latviešu nacionālsociālistiskās kustības PĒRKOŅKRUSTS nostāja attiecībā uz Latviešu brīvprātīgo korpusa dibināšanu kaujas uzdevumu izpildīšanai Padomju savienības frontē vācu bruņoto spēku sastāvā.

1. **SASTĀVS.** Pērkoņkrusta organizācijas vadībā un uzraudzībā pagaidām uzstādīt 2 armijas divīzijas, kuŗas sastāvētu no organizācijas cīņu biedriem un citiem līdzīga pasaules uzskata latviešu brīvprātīgiem. Vienību kodols 75 — 80% sastāvētu no kuŗadienestā apmācītiem kuŗavīriem.

Piezīme: Līdz kamēr nav noskaidrots cik liels skaits no bijušajiem latviešu virsniekiem un instruktoriem pagājušā gadā ir noslepkavoti vai aizvesti un, lai neapdraudētu zemes iekšējās kārtības drošību, kā arī ražas novākšanas darbus, līdz turpmākam vajadzētu atturēties pārsniegt viena armijas korpusa skaitlisko sastāvu.

2. **APBRUŅOJUMS.** Lai nepārslogotu vācu bruņoto spēku piegādi un rezerves, latviešu kuŗaspēka daļas pagaidām varētu apgādāt un apbruņot ar krievu šautenēm, automātiskiem ieročiem un eventuāli arī ar artileriju, no iegūto kuŗa trofeju krājumiem.

3. **APĢĒRBS.** Kuŗavīru formas tērpus, daļu no saviem, kā arī speciālo apgādi ar tālskatiem, kuŗšu somām, kompasiem un tamlīdzīgo, piegādātu vācu bruņotie spēki. Tāpat tie arī pārņemtū kuŗavīriem algas izmaksu, līdz kamēr Latvijā ievestu stabīlu naudas sistēmu.

Piezīme: Bijušās Latvijas armijas apgādes noliktavu rezerves, kuŗa gadījumam, krievu okupācijas kuŗaspēks, diemžēl, ir pilnīgi izvācis.

4. **VERVĒŠANA.** Pērkoņkrusta organizācija uzņemas vispārējo politisko un morālo vadību. Ar savām apriņķu un vietējām nodaļām organizē brīvprātīgo uzskaiti, un ar saviem ārstiem izdara medicīnisko pārbaudi.

Lai varētu izdarīt 1941. gadā repatriēto virsnieku un iespējamo brīvprātīgo uzskaiti, kuŗus varētu pieņemt par piemērotiem un kuŗi vēlētos atgriezties. Pērkoņkrusts Berlīnē ierīkos pieteikšanās biroju. Vācijā būtu

iespējams savervēt brīvprātīgos, kuŗu skaits eventuāli varētu sasniegt 200-300 vīrus.

5. **MILITĀRI—TECHNISKĀ VADĪBA.** Pērkoņkrusta organizācija liek priekšā, kaŗaspēka daļas militāri tehniskās uzbūves organizēšanu uzdot pašreizējam Rīgas pilsētas latviešu komandantam un palīgpolicijas vadītājam pulkvežleitnantam Veisam. Viņš ir beidzis Latvijas Kaŗa akadēmiju un ir izpildījis Latvijas militārā atašeja pienākumus Somijā un Igaunijā.

Paskaidrojumi: Tūlītēja latviešu armijas korpusa uzstādīšana nesagādā nekādas grūtības pretstatā tām, kādas ir citām bijušām Padomju savienības tautām, kuŗas atbrīvojuši vācu bruņotie spēki, tādēļ ka visām ieroču šķirām nepieciešamais skaits kā virsnieku un instrukturu, tā arī speciālo vienību tehniskais personāls ir gatavībā. Tāpat kaŗadienestam vajadzības gadījumā, pietiekošā skaitā var atrast kareivjus, kuŗi neilgu laiku atpakaļ vēl izpildīja savus militārā dienesta pienākumus. To pašu var teikt par sanitāro personālu (ārstiem, sanitāriem, medicīnas māsām) ar atbilstošu izglītību, kuŗu bez grūtībām varētu sagādāt no latviešu medicīnas darbiniekiem.

Kaŗaspēka rezerves un papildinājumu vienībām varētu ieskaitīt un apmācīt 1919., 1920., 1921. gadāģajumus, kuŗi nav dienējuši aktīvajā dienestā.

Par politisko uzticamību un militārajām kaujas spējām, Pērkoņkrusta vadībā un ar tā starpniecību uzstādītām latviešu kaŗaspēka vienībām, nevar būt nekādas šaubas. Gandrīz vai katra latviešu ģimene bolševiku okupācijas gadā ir zaudējusi kādu no piederīgajiem, kuŗš vai nu noslepkavots vai ir aizvests. Tādēļ pašreiz latviešu tautā valda ārkārtīgi liela atriebības kāre.

Būtu vēlams, ja gadījumā šis iesniegums atrastu ievērību, pieņemt iespējami tuvākā laikā izšķirošu

lēmumu, lai karaspēkam dotu iespēju sevi parādīt aktīvā cīņā kaujas laukā.

Gustavs Celmiņš

Latviešu nacionālsociālistiskās kustības Pērkoņkrusts vadonis. Berlīnē, 1941. g. 25. Jūlijā. (66)

Raksta saturs ir nozīmīgs tādā ziņā, ka tas atklāj, kā Celmiņš ir piedāvājis vāciešiem divas divīzijas, kas galvenām kārtām sastādītos no Pērkoņkrusta "cīņu biedriem". Papildinājumiem būtu mobilizējami un apmācāmi 1919. līdz 1921. g. dzimušie. Piedāvātās latviešu divīzijas ir paredzētas 'frontes cīņām Padomju Savienībā'. Te nav runa par cīņu brīvās Latvijas dēļ, ne arī par to izmantošanu Latvijas robežās. Celmiņš piedēvēja Austrumvācijā organizētajai zonderfireru grupai, kas pēc trīs mēnešiem, tagad 25. jūlijā pats bija no toreiz sacerētās deklarācijas atkāpies. Jāievēro, ka viņš rakstu ir parakstījis kā "Latviešu nacionālsociālistu partijas Pērkoņkrusta vadonis". Tā ir ļoti skaidra valoda. Tā atklāj šīs organizācijas politisko pozīciju. 25. jūlija iesniegums nav pārsteigums. Celmiņš jau 1937. g. bija uzsācis valsts graušanas darbu, meklēdams Vācijas ieroču palīdzību Latvijas valdības gāšanai. Tagad viņš atklāti atzīst, ka viņa vadītais Pērkoņkrusts ir vācu nacionālsociālistu partijas variants. Viņam nebija ne tiesību vāciešiem piedāvāt divas pērkoņkrustiešu divīzijas, ne mobilizēt 1919. līdz 1921. g. dzimušos. Sevišķi ir jāatzīmē, ka tas ir pirmais zināmais latviešu pašu piedāvājums izdarīt mobilizāciju. (67) Kāda bija Berlīnes reakcija uz Celmiņa piedāvājumu? Īsti nezinām, jo pagaidām nav dokumentāri apliecinātas atbildes uz to. Taču SD savā kārtējā ziņojumā Berlīnei atzīmējusi:

Pērkoņkrusta vadonis Celmiņš pirms kādām nedēļām Rīgā paziņoja, ka viņam uzdots uzstādīt vienu

latviešu brīvprātīgo divīziju. Viņš sevišķi lielu propagandu par šo brīvprātīgo leģionu ir izdarījis bijušo latviešu virsnieku starpā, taču tikai pa daļai atradis piekrišanu.(68)

Oktobrī, pēc atgriešanās no Berlīnes, viņš ir ziņojis, ka viņam ir uzdots organizēt vienu latviešu divīziju. SD zina teikt, ka Celmiņš apgalvoja, ka viņš Rozenberga iestādē šai jautājumā ir saņēmis piekritošu atbildi.(69) Ka Celmiņam ir bijuši panākumi sarunās Berlīnē, rāda šāds dokuments:

Kā es ziņoju, Austrumu ministrija ir nodomājusi formēt baltiešu leģionus uz sevišķa valsts ministra Rozenberga spiediena pamata.

Es līdz šim šo lietu ar minētajiem argumentiem atliku. Tagad man ziņo, ka vadonis esot izšķīries izveidot leģionus Baltijā un Ukrainā.

Rozenbergs gribētu atteikties leģionus atdot kaŗaspēka virspavēlniekam, jo viņš to uzskata par tīri politisku lietu.

Steidzīgākajai lietai jābūt Latvijas leģionam. Turienes ģenerālkomisārs Drekslers Rīgā spiež uz ātru izšķiršanas. Latviešu jaunatne līdz pilnam 22 dzīves gadam ir organizēta pārkonkrusta kustībā, kuŗa arī lieto kāšu krustu. Bet šīs kustības pagātne, neraugoties uz mūsu zīmi, ne vienmēr ir bijusi vāciešiem draudzīga.

Es lūdzu principiālu lēmumu.(70)

Himmlera uzticības vīrs Rozenberga ministrijā, kā no raksta pirmās rindkopas saprotams jau bija ziņojis tam par AM nodomu dibināt Baltijas leģionus. Šai rakstā viņš sniedz papildus ziņas, ka tādus sevišķi vēloties pats Rozenbergs. Bergers tam agrāk ir bijis pretī un var saprast, ka viņš ir joprojām pret to. Taču viņš esot saņēmis ziņas, ka Hitlers ir paredzējis tādus leģionus Ukrainā un Baltijā. Tālāk Rozenbergs negrib šos leģionus iekļaut armijā, bet paturēt savā pakļautībā.

Pamats esot politiski apsvērumi. Te kļūst arī redzams, ka tāda leģiona radīšanu Latvijā steidzamā kārtā ir vēlējis Drekslers. Mēs nezinām, kas Dreksleru ir pamudinājis izteikties tādā virzienā. Tās varēja būt dažādas 1941. g. vasarā un rudenī aktīvās grupas: virsnieki, pārkoņkrustieši, Valdmaņa grupa u.c. Taču, ka Berlīnē pie Rozenberga lietu šai virzienā ir iespaidojis Celmiņš, nebūtu jāapstrīd. To sevišķi atklāj pēdējās rindas apgalvojumi, ka latviešu jaunatne līdz pilnam 22 gadu vecumam ir organizēta Pērkoņkrusta kustībā, kas arī lieto kāškrustu. Bergers tomēr piezīmējis, ka neskatoties uz šo “mūsu zīmi”, šī organizācija nav vienmēr bijusi vāciešiem draudzīga. Viņš prasa Himmlera galīgu izšķiršanos, Šo rakstu ir saņēmis Himmlera personīgā stāba priekšnieks Brants, kas to apliecinājis ar saviem iniciāliem.

Himmlers pats ar savu roku uz tā 13. oktobrī ir uzrakstījis: „1. Leģionu nekad; 2. Policijas vienību ļoti daudz.” Nesagaidījis Himmlera atbildi, Bergers 10. oktobrī raksta tam otrreiz, patiesībā gan citā lietā, proti, slepenu ziņojumu par Rozenberga negatīvo nostāju pret Himmleru, SS un “Ahnenerbe”.(71) Raksta ievads sniedz arī ziņas par iecerētajiem leģioniem.

Kā jau ziņots, ģenerālkomisārs Drekslers Ostlandes reichskomisāriātā, izmantojot visus apstākļus, mēģināja radīt igauņu, latviešu un leišu leģionus. Viņš netiek galā ar pārkoņkrustiešiem un cer, ka ar to iesaistīšanu šī lieta pati nokārtosies. Es līdz šim aiz tīri politiskiem apsvērumiem lietu esmu noraidījis un lūdzu sarunu ar valsts vadītāju Rozenbergu. Tad es viņam paziņoju, ka savā laikā repatriācijai līdz atnākušos vairāk nekā 400 igauņus Frankfurtē pie Oderas esam aicinājuši par palīgpolicistiem un sagatavojuši iesaistīšanai. Valsts vadītājs Rozenbergs pievienojās maniem paskaidrojumiem un teica man, ka arī viņš armijas virspavēlnie-

kam priekšlikumu noraidīts par igauņu un latviešu divīzijas radīšanu. Viņš atzīstot vispār par pieņemamu šo vīru iesaistīšanu līdz viena bataljona apmēram.(72)

Drīz pēc tam Bergers saņem Himmlera atbildi leģiona lietā. 17. oktobrī Brants tad rakstīja Bergeram:

Mīļais grupenfīrer!

Es gribu jums tikai kārtības labad, pievienošanai jūsu aktīm, vēlreiz rakstiski apstiprināt SS valsts vadītāja lēmumu attiecībā uz jūsu 1941. g. 2. oktobra vēstuli par baltiešu leģionāriem. SS valsts vadonis — tāpat kā jūs ir uzskatos, ka leģionus nekad nedrīkst radīt Baltijā un Ukrainā, bet tikai policijas vienības, bet to ļoti daudz.

Heil Hitler! Jūsu R.B.(73)

Šai vietā mums uz brīdi jāpārtrauc Himmlera un Bergera pretestības apskats par latviešu leģiona radīšanu un jāatgriežas pie Celmiņa. Tas vēlējās radīt leģionu vācu armijas ietvaros, kam sākotnēji arī Rozenbergs bija piekritis, bet vēlāk no tā atteicies. Tas vēl nenozīmē, ka Celmiņa aizsāktā akcija ar to būtu beigusies. Tā bija izraisījusi akciju arī armijas iestādēs. 1942. g. 29. janvārī kaŗa pārvaldes ārzemju nodaļa Berlīnē paziņoja RK, ka, “pamatojoties uz armijas virspavēlniecības rīkojumu, bijušo Baltijas nomaļu valstu tautu piederīgo iesaistīšanu armijā, sevišķi cīņā pret boļševikiem, nav iespējama”.(74) 11. februārī RK šo paziņojumu nosūtīja tālāk GK zināšanai ar piezīmi: „Lūguma iesniedzējiem ir jāiesaka, vai viņi vācu armijas vietā nevēlas iestāties vācu valsts darba dienestā.”(75) Ar to Celmiņa sapnis par latviešu militārajām vienībām Vācijas armijā bija izsapņots uz visiem laikiem.

Bet tā nedomāja Celmiņš. Kaut arī tam nav nozīmes turpmākajā leģiona tapšanas procesā, tomēr

jāatzīmē viņa nebeidzamās pūles šai virzienā. DV rakstu sērijā LK visai noslēpumaini teikts: „Lai sekmētu brīvprātīgo pieteikšanos, cerībā no tiem ar laiku radīt pamatu pašu latviešu bruņotiem spēkiem, kā arī lai uzturētu sakarus ar frontē esošajiem latviešu bataljoniem un rūpētos par to garīgo un materiālo aprūpi, 1941. g. beigās pie iekšlietu ģenerāldirekcijas nodibinājās Latviešu brīvprātīgo organizācijas galvenā komiteja L.k.o.k. G. Celmiņa vadībā.”(76) Te lasāms mistiskais vārds “nodibinājās”. Nekas okupācijas laikā nevarēja “nodibināties” bez vāciešu ziņas un piekrišanas. Dankera ģenerāldirekcijā tāpat nekā nevarēja “nodibināties” bez paša Dankera, resp. vāciešu piekrišanas. DV redaktori liekas nezinām, kādēļ to nodibināja. To, ko redaktori liekas nezinām, mēs zinām. Pirmkārt, Celmiņš bija ieguvis amatu un paliekamu darba vietu. Otrkārt, tā bija tāda, kas pilnīgi atbilda vāciešu prasībām un nolūkiem, proti, organizēt brīvprātīgos latviešu militārajām vienībām. Tagad Dankers tāpat kā pārējos GD arī Celmiņu “turēja šachā”, jo tas bija kļuvis par viņa ierēdni. Skaidru valodu runājot, tas nozīmē, ka tādu “latviešu brīvprātīgo organizācijas galveno komiteju” ar Celmiņu priekšgalā vāciešu uzdevumā savā GD noorganizēja Dankers. Konsekvence bija tā, ka Celmiņš tika atstumts no latviešu armijas formēšanas. Policijas bataljonus Veisa uzdevumā formēja citi latviešu virsnieki. Varam tikai minēt, ka šai laikā viņā dzima sarūgtinājums pret vāciešiem, kas vēlāk noveda pie pagrīdes darbības. Viņa pēdējais zināmais solis latviešu armijas veidošanā veda pie GL., kuŗā kopā ar savu vietnieku Andersonu ieradies 1942. g. 15. februārī un iesniedzis rakstu. To pieņēmis kāds vācu ierēdnis ar iniciāliem D.B. un ar savu roku uz anonīmā raksta atzīmējis tā iesniedzēja vārdus un virs tā uzrakstījis, ka tas ir tulkojums.

1. Latviešiem jāatļauj veidot savas vienības ar savas pašas organizācijas komitejas palīdzību.

2. Uzsaukumi no vācu un latviešu puses. Vācu uzsaukumiem jābūt domātiem latviešu tautai un ne "ostlandiešiem", tiem jābūt deklarējošas dabas par latviešu tautas nākotni. Pilnvarotām vācu iestādēm jānodod pamats latviešu uzsaukumu saturam un propagandas brīvībai.

3. Būtu veicināmas tiesības organizēt slēgtas vienības, ne mazākas kā pulka stiprumā, pie kam katrā ziņā būtu jāizveido artilērijas, pionieru un tanku vienības kā organiskas pulka sastāvdaļas. Līdz ar to tiktu atvairīts latviešu tautas uzskats, ka latvieši ir vajadzīgi tikai kā gaļa. To pieprasa arī modernā kara tehnika.

4. Ir jāizveido latviešu organizācijas stābs, kas formē vienības.

5. Piederīgo nodrošināšana, tāpat kā tas notiek ar vācu armijas piederīgiem. (Nepareiza vācu valoda, tulkojums var būt nepareizs).

6. Ārpus kārtas piederīgo apgāde ar lētu darba spēku (vai kāda cita veida aizstājēju darba spēku).

7. Tie, kas pieteikušies darba dienestā, var izvēlēties, vai tie grib tur palikt, vai pāriet pie latviešu armijas vienībām.

8. Policijas bataljoni ir jāiekļauj jaunajās formācijās.

Rakstam uz turpmākajiem notikumiem Latvijā tikpat nebija nekāda iespaids.(78)

Stāvoklis ievērojami bija jau mainījies 1941. g. rudenī. Brīvprātīgo paš aizsardzības vienību iesaistīšana policijas bataljonos un to sūtīšana uz fronti radīja pirmo negatīvo reakciju. Daudzi šīs vienības atstāja un jaunu „brīvprātīgo pieteikšanās strauji bija apsīkusi.”(79) Taču kara situācija bija tāda, ka prasība pēc

šīm vienībām vienmēr pieauga.(80) Mēs jau arī lasījām, ka Himmlers jau 1941. g. 20. oktobrī bija ziņojis, ka viņš vēlas „ļoti daudz” tādu vienību. Tas te ir sevišķi jāpasvītro un jāatceras, iztirzājot turpmākos notikumus. Šo Himmlera iecerēto ļoti daudzo vienību formēšana sākās ar 1941. g. 6. novembra rīkojumu.(81). Varām atstāt pie malas šo vienību tehnisko formēšanas procesu. Mūs tomēr interesē kāds speciāls jauns noteikums. No visiem policijas bataljonu piederīgajiem turpmāk bija jāprasa rakstisks solījums. Jaunpieņemtajiem policistiem visiem jāapsola kalpot sešus mēnešus. Šai laikā viņiem ir tiesības ar 14 dienu uzteikšanu mēneša pirmajā datumā izbeigt savu dienestu. Turpretim beztermiņa atlaišanu kārtoja speciālie disciplinārie noteikumi.(82) Šā vai tā, šie noteikumi joprojām rēķinājās ar brīvprātību. Tie tikai prasīja līguma noslēgšanu uz sešiem mēnešiem, tāpat ar tiesībām to uzteikt jau iepriekš. Šeit jāpiezīmē, ka tādēļ varētu domāt, ka pirmajiem brīvprātīgajiem nebūtu bijis jādod ne solījums par darba saistībām, ne arī uzticības zvērests. Par to tomēr nav drošu ziņu. To vēl varētu pateikt dzīvi esošie toreizējie pirmo policijas bataljonu dalībnieki.

Līdz 1941. g. beigām stāvoklis bija mainījies arī tādā ziņā, ka Rozenbergs bija izdevis likumu par darba pienākumu.(83) Tas noteica, ka austrumu apgabalos vīriešiem no 18 līdz 45 gadu vecumā obligāti jāpiedalās sabiedriskos darbos. Noteikumus par tā praktisku piemērošanu izdeva RK. Nepaklausības gadījumā piedraudēja ar pārmācības namu vai cietuma sodu. Sodu nosacīja sevišķas tiesas (Sondergerichte).(84) Šiem diviem — Himmlera 1941. g. 6. novembra un Rozenberga tā paša gada 19. decembra rīkojumiem — bija liela nozīme turpmākajā brīvprātīgo vervēšanā. Formālais juridiskais pamats bija stingrs tikai uz papīra. Likumu un pavēļu rakstīšana ir viena lieta, to izpildīšana cita. Ceļš

no vācu pavēlēm līdz latviešu brīvprātībai bija ne tikai gaŗš, bet arī grūts. Šīs grūtības bija jāpārvar. Vācieši jau laikus bija šī uzdevuma veikšanai saistījuši Veisu. Tagad viņam tais pašos uzdevumos pievienojās Celmiņa vadītā komiteja. Abi centri stāvēja jautājuma priekšā — kā panākt jaunus brīvprātīgo bataljonus? Vācieši varēja gan pavēlēt tos sastādīt Dankeram, Veisam un citiem, bet brīvprātīgiem latviešu zemniekiem un strādniekiem, ne juridiski, ne praktiski iet “brīvprātīgi” šais bataljonos pavēlēt nevarēja. Tad sākās kāds visai savdabīgs process.

Varētu sagaidīt, ka šo latviešu tautas dzīvē tik nozīmīgo un reizē arī traģisko procesu tā laika līdzdalībnieki parakstīs, balstoties savā pieredzē, un minēs dokumentus, kas atklāj notikumu patiesos sakarus un norisi. Leģiona vēsturniekiem nav bijis nekādu citu materiālu, kā vien tie varējuši atstāstīt kāda pēc kaŗa 1945. g. 7. jūn. policijas papildinājuma vienību komandieŗa Bulles ziņojuma Bangerskim.(85) No tā izrisa, ka arī Jekelns ir sapratis, ka bez latviešu palīdzības viņš nevarēs brīvprātīgos policijas bataljoniem sagādāt. Pašpārvalde jau 1941. g. decembrī bija iesniegusi GK savas domas par policijas bataljonu formēšanu.(86) Nākamās norises sīkāk ir aprakstījis Valdmanis.

Iesniegumā vācu ģenerālkomisāram aizrādīts, ka 1) mēs taču šucmaņu sistēmu nepazīstam, mēs pazīstam tikai kaŗavīrus, 2) ja runā par kaŗavīru formēšanu, tad būtu jārunā par bazi, un tā varētu būt vienīgi valsts. Lai būtu droši, ka Dankers rakstisko iesniegumu arī aizstāvēs, jaunie “ģenerāldirektori” sūta viņam līdz Valdmani un prof. M. Prīmani.

Delegāciju — Dankeru, Prīmani, Valdmani — pieņēma ģenerālkomisāra vietnieks E. Benners, vācietis, bet ne nacionālsociālists, kas nīst SS, un kam patīk

skaidra valoda. No latviešu puses runā Valdmanis, Prīmanis, arī Dankers sirsnīgi asistē. Beidzot Valdmanis pasaka skaidri, ka latvieši ne tikai nevar pašreiz nekādas bruņotas vienības dot, bet ka latvieši vispār nevēlas saistīties ar kaut kādu viņiem pilnīgi svešu SS institūtu: citiem vārdiem, sarunas vedamas nevis ar vācu Hoehrer SS-u. Polizeibefehlshaber Ost/obergruppenführeri Jekelnu/, bet vienīgi ar vācu Militaerbefehlshaber Ost/Generalleitnantu Brēmeri/. Ģenerālkomisāra vietnieks šķiet šo nostāju saprotam un lūdz delegāciju atnākt nākamā dienā pēc atbildes.

Kad nākamā dienā delegācija ierodas, Benners ir pārvērties: nikns, ironisks, sarkastisks. Benners izsaka savu un sava šefa izbrīnu par šo latviešu soli: viņi taču paši esot obergruppenführeru Jekelnu lūgusi, lai atļauj organizēt policijas bataljonus, un tagad, kad Jekelns atļauju devis, viņi nākot un protestējot. To lai turpmāk vairs nedarot.

Valdmanis atbild, ka latvieši, vismaz t.s. pašpārvalde, nekad nav lūgusi kaut kādas bruņotas vienības latviešiem, par šucmaņiem nemaz nerunājot, un lūdz Benneru runāt skaidrāku valodu. Benners griežas pie Dankera un saka:

„Jūs, ģenerāļa kungs, taču bijāt pie Jekelna? Un Celmiņš Un Osis? Un Veiss? Kā jūs tagad varat nākt un protestēt? Kurā momentā mēs lai jūsu soli ņemam nopietni? Jūs esat šo akciju norunājuši ar Obergruppenführeru Jekelnu kā brīvprātīgu akciju. Ģenerālkomisārs te nav ieinteresēts. Labas sekmes!” Valdmanis un Prīmanis savaldās un atstāj ģenerālkomisariātu: apkaunots seko arī Dankers, kuŗu tūliņ sasauktajā ģenerāldirektoru apspriedē, A. Skrēberam protokolējot, Valdmanis apbeŗ visasākiem pārmetumiem.

Dankers, Celmiņš, Veiss, Osis apsoltījuši Jekelnam izdarīt brīvprātīgu "policijas bataljonu" vervēšanas akciju: Oša stāba rīcībā stājies pulkv. leitn. Lobe. (87)

Pie šī drāmatiskā apraksta var piezīmēt, ka vairāki vilcieni tur ir ļoti subjektīvi, sevišķi pasvītrojot Valdmaņa lomu, taču fakts, ka tāds iesniegums un sarunas GK ir notikušas, nav apstrīdams. Līdzšinējie policijas bataljonu rašanās apraksti to ir gan noklusējuši, bet nav apstrīdējuši, kaut arī Valdmanis šos faktus bija atklājis jau 1949. g. Tas atļauj konstatēt, ka policijas bataljonus 1941. g. decembrī bija prasījuši Dankers, Celmiņš, Osis un Veiss. Laikam patiesībai tuvāk tiksīm tad, ja teiksim, ka to viņi prasīja Jekelnam paša Jekelna ierosināti, kā sacīt, saskaņā ar propagandas spēles noteikumiem — brīvprātīgi. Latviešu drāmatiskās pārrunas bija un palika tikai tukša spēle. Himmleram vajadzēja "ļoti daudz" jaunu policijas bataljonu, ko viņam jau minētie virsnieki bija apsoltījuši. Bet spēle turpinājās.

1942. g. 6. janvārī Jekelns pie sevis aicināja Osi. Tas paskaidrojās, ka varot gan sagādāt 5000 — 6000 brīvprātīgos policijas bataljoniem, ja maksātu lielāku algu un citus labus noteikumus. Tas apstiprina iepriekš teikto, ka jau brīvprātīgo pieteikšanās pašā sākumā bija saistīta ar algu. Taču viņš domā, ka tas nebūtu labi kaŗa ievilkšanās gadījumā, jo trūktu morāliskas motivācijas. Tādēļ viņš iesaka to "padarīt par tautas lietu", tai dodot kādus oficiālus solījumus. Bet tad Jekelnam esot jārunā ar Dankeru. Mēnesi vēlāk 6. februārī Dankers ziņo citiem GD, ka viņš ir runājis ar Jekelnu un ka ir paredzēts „formēt jaunas brīvprātīgo kārtības dienesta vienības.” Tie atzīst, ka tas būtu saistāms ar zināmiem priekšnosacījumiem, kuŗus Dankers cels priekšā GK (8.

prot.). Nekur nav publicēta tā protokola daļa, kurā šie priekšnosacījumi būtu pateikti.

Otrā dienā Dankers ziņo par savām sarunām ar GK. Te ir lasāma piezīme, ka „jautājums par uzsaukuma parakstītājiem no latviešu puses palicis atklāts” (9. prot.). Tai vietā, kur varēja sagaidīt Dankera ziņojumu, vai GK ir pieņēmis “priekšnosacījumus”, ko 6. febr. sēdē Dankeram GK uzdeva celt priekšā, viņš stāsta, ka palicis atklāts jautājums par uzsaukuma parakstītājiem. Citiem vārdiem, viņš par pašu uzsaukumu ir jau vienojies. Ka tas tā jāsaprot, rāda turpmākie notikumi. Vēl trīs dienas vēlāk, 10. februārī sēdē viņš ziņo, ka ir piedalījies sarunās ar Jekelnu un Šrēderu, un tur noskaidrojās, „ka brīvprātīgo jautājumu nav iespējams saistīt ar jebkādu citu jautājumu kārtošanu” (10. prot.). Dankera sarunu rezultāts ar RK bija tas, ka policijas bataljonu formēšanu nevar saistīt ar kādiem citiem priekšnosacījumiem (laikam domāta autonomija). Kā mēs no iepriekš minētā Valdmaņa raksta zinām, tad Dankers pats un citi jau decembra sākumā bija ieradušies pie Jekelna un bija ierosinājuši tādu bataljonu radīšanu. Vai tā jau toreiz bija atbalss uz Himmlera 6. novembra pavēli, par to vēsture klusē. Bet fakts paliek, ka tie bija latvieši ar Dankeru priekšgalā, kas bija prasījuši bataljonu formēšanu. GD prasībām to formēšanu saistīt ar kādiem priekšnosacījumiem nebija nozīmes. Tās varēja būt izaugušas vai nu no viņu vienietības, vai arī no nespējas saprast situāciju.

Jau dienu iepriekš, 9. februārī, kārtības policijas komandieris Knechts bija piesūtījis Dankeram rakstu ar šādu saturu:

Attiecas uz: lielo latviešu policijas vienību vervēšanas akciju.

1. Ir nolūks esošos latviešu policijas bataljonus papildināt un izveidot jaunus. Šādam mērķim Latvijas

ģenerālsekretāra apgabalā ir paredzēta liela stila vervēšanas akcija.

2. Vervēšana (prese, plakāti, priekšlasījumi) ir uzdots ģenerālim Dankeram.

3. Pulkvežleitnantam Osim ir uzdots vervēšanas akcijas veikšana (pieteikšanās un sapulcēšanās vietu ierīkošana), kā arī šo jaunizveidojamo policijas bataljonu izvietošana un apmācīšana. Norādījumus par to viņš saņem no kārtības policijas komandiera Latvijā, Rīgā. (88)

Šai vietā varam pārtraukt dokumentu lasīšanu. Tā turpinājumā ir sīki aprakstīts, kādi vīri iesaucami un kā jānotiek visai procedūrai.

Kas tad nu bija noticis? Atbilde — bija radies radikāli citādāks stāvoklis. Ar 1942. g. 9. februāri sākās formāla piespiedu mobilizācija. Ar to tad arī sākās trešais periods latvju bruņoto vienību veidošanā vācu okupācijas laikā. Tas bija tik nozīmīgs notikums, ka jāapstājas sīkāk pie tā analīzes. Te kļūst redzami vairāki savdabīgi vilcieni, kas saistās ar dažādām grupām un cilvēkiem, kas šai procesā ir iesaistīti.

Vispirms tie ir vācieši, šai konkrētā gadījumā Himmlers un viņa dažādie SS policijas ģenerāļi Latvijā, pirmām kārtām Jekelns un Šrēders. Kopš 1941. g. 14. oktobra, kad Himmlers ar savu roku uzrakstīja uz papīra, ka viņam ir vajadzīgi ļoti daudz policijas bataljonu, jautājums no vācu puses bija izšķirts, kam sekoja viņa 6. novembra pavēle. 1942. g. janvāra pirmajās dienās Jekelns pārbaudīja Oša un Dankera nostāju, lai zinātu, cik tālu un kādā veidā var rēķināties ar to atbalstu. Ko viņi tieši Jekelnam ir teikuši, mēs nezīnām, izņemot pēckāra Bulles atstāstījumu. Nākamais solis bija Knehta 9. februāra pavēle Dankeram un Osim. Te ir sevišķi jāpasvīturo vārds “pavēle”, ko pieņēma abi minētie. Tā ir pirmā reize pēc Dankera ierašanās Rīgā,

kuņā skaidri atklājas viņa vieta un loma okupētajā Latvijā. To mēs sīki esam iztirzājuši šī darba pirmajā daļā. Kā vācu ierēdnim viņam vācu iestādes deva pavēles, kā tas bija arī šai gadījumā. Viņam bija jāatbild par vervēšanas akcijas propagandu. Tā kā te bija darīšana arī ar militāro vienību vervēšanu, tad propagandas nolūkiem sevišķi svarīgs bija viņa bijušais ģenerāļa stāvoklis Latvijas armijā. Dankers tūlīņ arī ķērās pie darba un sāka plaši izvērst propagandu. Viņš savā atmiņu grāmatā ne ar vārdu nav minējis savu sarunu ar Dreksleru un Jekelnu pirms propagandas un vervēšanas akcijas uzsākšanās. Kad viņš 1965. g. to rakstīja savās atmiņās, viņš bija atklājis, ka:

Hāgas starptautiskā konvencija noliedz okupācijas varai okupētā zemē izdarīt mobilizāciju savām karaspēka vajadzībām, vācieši šo punktu vienkārši apgāja ar vārdu "brīvprātīgi". Tika vervēti "brīvprātīgie", tika iesaukti "brīvprātīgie", un frontē gāja kaujās "brīvprātīgie" bataljoni, pulki, divīzija. Tā nacistu varasvīri apgāja likumu ar likumu. (89)

Būtu Dankers runājis patiesību, tad viņš būtu teicis, ne tikai to, ka viņš jau 1942. g. februārī zināja Hāgas konvencijas noteikumus, bet, ka viņš kopā ar "naci" vīriem pats lietoja savos propagandas uzsaukumos "brīvprātīgie" un maldināja latviešu tautu. Dankers Hāgas konvencijas noteikumus un jēdziena "brīvprātīgais" saturu neatklāja tikai 1965. g. brīvajā Amerikā, bet to zināja jau Rīgā. Viņš pat bija ja ne pirmais, tad katrā ziņā nozīmīgākais brīvprātīgais vācu kara mašinerijā, kam tagad pavēle bija jāpilda. Šai plašajā propagandas darbā viņa rīcībā bija paša nodibinātā propagandas nodaļa Celmiņa vadībā ar skanīgo nosaukumu *Latviešu brīvprātīgo organizācijas galvenā komiteja*.

Taču patiesības labā ir jāsaka, ka Dankers 1942. g. sākumā ir darbojies tikai propagandas laukā. Viņš nav parakstījis nevienu rīkojumu par “brīvprātīgo” iesaukšanu vai kādu citu atsevišķu pavēli.

Otrs vārds, ar kuŗu sastopamies 9. februāra pavēlē, ir Osis. Viņu jau 7. jūlijā par savu palīgu, vēlāk pēcteci, bija iecēlis Veiss. Tagad viņa vadībā sekmīgi darbojās t.s. Annas ielas stābs, kas jau bija paspējis noorganizēt vairākus brīvprātīgo bataljonus un tos nosūtīt uz fronti. Osis 9. februārī saņēma tiešu pavēli organizēt jaunus brīvprātīgo bataljonus. Uz viņa rīcību šai ziņā attiecas tas pats, kas iepriekš teikts par Dankeru. Dankers par “brīvprātīgo” bija kļuvis jau Vācijā, kamēr Osis par tādu kļuva pie Štālekera, resp. Veisa jūlija sākumā. Nokļūstot šādā militārā pakļautībā, viņam bija to pavēles jāpilda. To viņš arī darīja tieši tā, kā tas sīki bija noteikts 9. februāra pavēlē. Savā stābā viņš sev pakļautajiem latviešiem pavēlēja rakstīt iesaukšanas pavēles.(90) Ar to loks bija noslēdzies.

Bija radies sevišķs juridisks stāvoklis. Formāli vācieši nav iesaukuši latviešus policijas bataljonos. Cik es zinu, nav neviena dokumenta par iesaukšanu, ko būtu parakstījis kāds vācietis. Cik vācieši šai ziņā ir bijuši uzmanīgi, gandrīz vai līdz smieklīgumam, to lasām arī 9. februāra pavēlē Osim III, 4. pkt.: „Par atbalstītājiem un padomdevējiem pieteikšanās vietās Liepājā, Ventpilī, Jelgavā, Daugavpilī, Rēzeknē, Valmierā un Ludzā katrā tiek norīkots viens SS fīrers.” SS vīrs ir kļuvis tikai par padomdevēju un atbalstītāju latviešu iesaukšanas komisijām, kuŗās bija „pēc iespējas komandējami latviešu virsnieki.” Iesaukšanu policijas bataljonos veica Osis ar tam pakļautajiem latviešu virsniekiem. Šis jautājums nav diskutējams. Neskatoties uz to, pēckāra neskaitāmās publikācijās par to ir

rakstīts ar nolūku pierādīt, ka vācieši ir piespieduši izdarīt iesaukšanu. Te tikai viens piemērs no šīs plašās taisnošanās ziedu pļavas.

Tā kā latviešu pašpārvaldei nebija nekādas faktiskas varas, policijas bataljonu formēšana varēja notikt arī bez tās tiešas vai netiešas līdzdalības. Vācieši tomēr apzinājās, ka bez pašu latviešu iestāžu līdzdalības jaunu vienību formēšana būs grūta, jo pēc pirmo 3 bataljonu saformēšanas brīvprātīgo pieteikšanās bija strauji apstākusi, kam par iemeslu bija latviešu tautas vilšanās cerībās uz Latvijas valsts neatkarības atjaunošanu. Bet Pašpārvaldei bija skaidrs, ka vācieši latviešu iesaistīšanu kara mašīnērijā izdarīs, neatsakoties pat no varas pielietošanas un latviešu dzīvo spēku izkaisīs pa daudzajiem kara laukiem vācu virsnieku tiešā padotībā. Tāds stāvoklis varētu sagādāt daudz ļauna, un tāpēc izturēties pilnīgi noraidoši nebija iespējams. Latviešu iestādes un visa mūsu tauta bija nokļuvusi situācijā, kur nebija izvēles. Totālā karā un tiešā frontes aizmugurē viens atsevišķs cilvēks var visādi izvairīties, bet ne vesela tauta. Sākās īpata cīņa vācu un latviešu iestāžu starpā, vienā pusē ieroču vara, otrā morāliskās un starptautiskās tiesības, boļševiku asiņainā režīma atgriešanās draudu noēnotas.(91)

Nav vajadzīga ne sevišķa asprātība, ne plašāka analīze, lai saprastu, ka tā ir neveikla taisnošanās, kādēļ notikusi policijas bataljonu iesaukšana 9. febr. Pirmā elpas vilcienā tie saka, ka pašpārvaldei (pareizāk Dankeram) nebija nekādas varas, tādēļ iesaukšana varēja arī notikt „bez tās tiešas vai netiešas līdzdalības.” Bet turpat tālāk teikts, ka vācieši tomēr apzinājās, „ka bez pašu latviešu iestāžu līdzdalības jaunu vienību formēšana būs grūta.” Ja tas tā, tad vajag runāt skaidru valodu — “latviešu iestādes” pašas gribēja vāciešiem

palīdzēt pārvarēt šīs formēšanas grūtības. Pēc tam rakstītājs vēlreiz met kūleni un saka: „Pašpārvaldei bija skaidrs, ka vācieši latviešu iesaistīšanu kaŗa mašīnērijā izdarīs.” Kā pašpārvaldei tāda “skaidrība” radusies, ne toreiz, ne vēlāk tā nav varējusi pateikt. Šim “skaidrības” motīvam nav cita nolūka, kā vien tagad pēc kaŗa attaisnot toreizējo iesaukšanu. Pie tā ir pievienoti vēl divi citi motīvi — proti, tad latvieši nonāktu „vācu virsnieku padotībā” un latviešu „dzīvo spēku izkaisītu pa daudzajiem kaŗa laukiem,” kas būtu ļoti ļauni. Seko slēdziens: „Latviešu iestādes un visa mūsu tauta bija nokļuvusi situācijā, kur nebija izvēles.” Kādēļ tas vēl bija jāraksta 1972. g.? Tā ir izdarītās iesaukšanas aizstāvēšana vēl pēc 30 gadiem ar propagandas saukļiem. Šai laikā jau bija zināms, ka iesauktie bija pakļauti ne tikai vācu virsniekiem, bet arī vācu instruktoru patvaļai. Latviešu dzīvais spēks bija un palika izkaisīts visu kaŗa laiku pa daudzajiem kaŗa laukiem, un tas lielā mērā bija tieši ar policijas bataljoniem. Gandrīz kā policijas bataljonu apoteoze skan vārdi, ka latviešu iestādes un visa mūsu tauta bija nonākusi situācijā, kur nebija izvēles. Vai šīs nelielās latviešu politisko virsnieku grupas uzdrīkstēšanās runāt latviešu tautas vārdā tomēr nav pārāk liela uzdrīkstēšanās? Vai nebūtu pareizāk teikt, ka tādā situācijā bija nonākuši tie, kas bija Himmleram solījuši iesaukt latviešus tā kaŗaspēkā? Latviešu tautas nostāja bija izteikta ar to, ka pēc četru brīvprātīgo policijas bataljonu savervēšanas 1941. g. rudenī jauno bataljonu vervētājiem pašiem bija jāatzīst, ka “brīvprātīgo pieteikšanās bija strauji apsīkusi, kam par iemeslu bija latviešu tautas vilšanās cerībās uz Latvijas valsts neatkarības atjaunošanu.” Nu varēja gaidīt, ka Dankers un Osis, to zinādami, sapratīs tautu un solidarizēsies ar to. To viņi nedarīja, bet organizēja piespiedu iesaukšanu. Tādos apstākļos runāt, ka viņi to

darījuši tautas vārdā, ir nevietā.

Blakus Dankeram un Osim šai akcijā nostājās arī zemes pašpārvaldes GD. Sevišķi centīgi šo atsaukšanos uz pašpārvaldi ir parādījis Dankers pats.(92) Šī darba pirmajā daļā jau aizrādījām, ka pašpārvaldes kā juridiski administratīvas iestādes nebija, tādēļ iesaucot policistus, uz to atsaukties nav pamata. Vāciešiem par to atbildēja vienīgi Dankers. Par to plašāk lasāms turpmāk sakarā ar leģionā iesaukšanu. Protams, nekas nekavēja Dankeru lietas pārrunāt ar citiem GD, ne arī par šo pārrunu iespaidiem ziņot tālāk GK un pat atsaukties uz tām. Bet tām bija tikai privāts informātīvs raksturs. Te vēl jāatgādina sevišķais stāvoklis, kādā bija GD. Viņus, kā zinām, 1941. g. jūlija pirmajā pusē bija izraudzījis Valdmanis, bez kāda juridiska pamata. Tikai 1942. g. 7. martā Rozenbergs izdeva noteikumus par zemes pašpārvaldes darbību, kamēr personu izvēle notika tikai martā un aprīlī. 1942. g. 9. febr., kad GK uzdeva organizēt policijas bataljonus, nebija formāli juridiski atbildīgas pārvaldes, bet tikai vācu pagaidām akceptēti tehniski darbinieki, bez kādām administratīvām tiesībām, nerunājot par politiskām pilnvarām.

Laikā, kad notika lielā policijas vervēšanas akcija, praksē izmantoja Rozenberga 1941. g. 19. decembra rīkojumu par "darba pienākumu". Ar darba departamenta un tā darba pārvalžu palīdzību iesauca 12 000 latviešu, kuŗus sadalīja starp vācu armijas izpalīgiem un dažādiem darba dienesta pienākumiem. Ar laiku tādu iesaukšanu pārtrauca, kas arī bija saprotams, jo tagad piespiedu iesaukšana notika policijas bataljonos. To izmantošanai kaŗā bija lielāka nozīme nekā izpalīgiem vācu armijā.(93) Vēlāk policijas bataljonos iesauktie, vismaz kāda daļa, vēlējās pāriet uz leģiona vienībām. Tas līdz pat kaŗa beigām notika ļoti ierobežotā mērā.

Arī šai ziņā te iepriekš minētā pēckaŗa taisnošanās, ka latviešu iesaukšana savās slēgtās vienībās bija motivēta ar vēlēšanos neizkaisīt tos vācu vienībās, bija un palika tikai vēlēšanās, kas īsti nekad neattaisnojās.

Uz 9. februāŗa pavēles pamata policijas bataljonu formēšana turpinājās ne tikai līdz leģiona formēšanas sākumam 1943. g. martā, bet visu laiku arī pēc tam. Pēdējais bataljons ir saformēts pat vēl 1944. g. jūlijā. Ieskaitot arī jau 1941. g. saformētos bataljonus, pavisam saformēja 41 bataljonu. Tie ir bijuši dažāda lieluma un dažādos periodos izformēti, pārformēti vai apvienoti.(94) Te ir jāatzīmē divas lietas. No šī lielā bataljonu skaita tikai astoņus (11) pārskaitīja uz latviešu SS brīvprātīgo leģionu. Bataljonus, gan pārveidotus par policijas pulkiem, pārveda uz Vāciju, kur tos ieskaitīja ierakumu darbos un arī cīņās. Kas tad nu bija palicis? Ieskaitot arī pirmos 1941. g. brīvprātīgos, līdz 1944. g. bija radīts ārpus leģiona policijas kaŗaspēks pāris divīziju stiprumā. Vēlāk lasām arī par policijas bataljonu formēšanas rezultātiem.(95)

Nekas šai stāvoklī nemainījās arī tad, kad Himmlers 1943. g. 24. maijā tos bija pakļāvis skanošākam nosaukumam — latviešu leģions „Bangerskim bija iespējams apmeklēt inspekcijas nolūkos arī policijas bataljonus. Bataljoniem tomēr nebija atļauta tieša sazināšanās ar leģiona ģenerālinpektora stābu. Tas bija jādara caur sakaru virsnieku pie KdOL.”(96) Tas nozīmē, ka simboliskais leģiona vārds neko negrozīja stāvoklī, ka policijas bataljoni bija speciālas kaŗaspēka vienības, domātas speciāliem uzdevumiem, pie tam neatkarīgas no GI. Cik aplami bija apzīmēt policijas bataljonus par piederīgiem pie leģiona, rāda vēlākie notikumi. Himmlers simbolisko leģiona vārdu varēja attiecināt arī uz Latvijas pagastu atsevišķiem policistiem. Tā patiesi tie visi arī pēkšņi 1944. g. 17. maijā kļuva par

leģionāriem: „Ostlandes augstākais SS un policijas vadītājs 1944. g. 14. maijā mutvārdos ir izšķīries, ka arī vietējā Igaunijas un Latvijas savrupdienesta policija piederētu latviešu resp. igauņu SS leģionam.”(97)

Šo speciālo kaŗaspēku bija iesaukuši vācieši šim uzdevumam izvēlēti latvieši. Runāt pēc 1942. g. 9. februāŗa pavēles par brīvprātību ir maldināšana, kā to tik bieži lasām pēckaŗa publikācijās.(98) Vācieši bija pievīluši, kā iepriekš iztirzātos otrā perioda savervētos īstos brīvprātīgos, tā arī šai trešajā periodā “brīvprātīgi” iesauktos. Pievilšana bija divkārtīga. Pirmkārt, viņi bija parakstījuši līgumu kalpot sešus mēnešus,(99) bet viņus nekad no dienesta vairs neatbrīvoja. To vācieši nokārtoja, atsaucoties uz Rozenberga 1941. g. 19. decembra darba pienākuma rīkojumu. Darba pienākums nebija ierobežots laika ziņā.(100) Otrkārt, vācieši esot solījuši (nav pierādīts), ka latviešu vienības ir paredzētas tikai Latvijas robežu sargāšanai. Līdz pat kaŗa beigām tās bija izkaisītas pa visu austrumu fronti. Kaŗa beigu posmā šīm vienībām bija jācīnās uz Vācijas zemes par sabrukušo Hitlera valsti. Tā Himmlers pievīla speciālās latviešu policijas vienības. Nobeidzot pārskatu par trešo posmu okupācijas laika latviešu militāro vienību veidošanas, vēl jāatzīmē, ka ar 9. februāŗa piespiedu iesaukšanu uz darba pienākuma rīkojuma pamata, nepavisam nebeidzās īsto brīvprātīgo pieteikšanās. Tā turpinājās līdz pat kaŗa beigām dažādās situācijās ar dažādiem motīviem. Pie tā atgriezīsimies runājot par leģiona tapšanu.(101)

No šī pārskata rodas iespaids, ka ar 1941. g. 6. novembra pavēli Himmlers viens pats ir noteicis turpmāko policijas bataljonu formēšanu un to likteni. Tā faktiski tas gan bija, bet tas nenozīmē, ka blakus tam nebūtu darbojušies arī citi spēki. Mēs zinām, ka laikā, kad Himmlers 1941. g. 6. novembrī izdeva savu pavēli,

jau kopš pāris mēnešiem latviešu brīvprātīgo policijas bataljoni bija iesaistīti frontē. Bet tikai 1941. g. 21. novembrī AOK rakstīja Ziemeļu armiju grupai un legalizēja šos bataljonus.

1. No AOK 16, AOK 18 un aizmugures Ziemeļu armijas apgabala komandiera veidotās latviešu, lietuvišu un igauņu vienības personālās, juridiskās un disciplinārās lietās ir pakļautas augstākajam SS un policijas vadītājam, kā palīgpolicijas vienības. Ierindošanas un apgādes ziņā, vienības kā līdz šim ir pakļaujamas AOK resp. Ziemeļu apgabala aizmugures komandierim.

2. Palīgpolicijas vienībām pie armijām ir nosaukums "Drošības nodaļas", pie Ziemeļu apgabala aizmugures komandiera "Aizsargvienību (Schutzmannschaft) nodaļas", resp. ciktāl tās ir patstāvīgi iesaistītas policijas un sardzes dienestā, par "aizsargvienībām". Drošības un aizsargvienību nodaļu atšķiršanai kā pielikums pievienojams norādījums uz tautības izcelsmi, kā arī numurs vai uzstādīšanas vieta, piem., "Igauņu drošības nodaļa 181" vai "Igauņu aizsargvienības nodaļa Tērbata". Militāri apzīmējumi kā bataljons, rota u.t.t. nav pieļaujami.(102)

Te atklājās, ka līdzšinējās latviešu vienības ir formējis 16. un 18. armijas aizmugures pavēlnieks. Tagad tās kā palīgpolicijas vienības tiek pārskaitītas SS pakļautībā. To apgādi, kā līdz šim, nosaka armija. Šī pakļautības pārmaiņa laikam izskaidrojama ar to, ka šai telpā visi policijas spēki bija pārgājuši vācu civilās pārvaldes pakļautībā. Interesanta ir pēdējā rindkopa. Tā atklāj, ka līdz šim esam dzīvojuši nepamatotā pārliecībā, ka policijas vienību nosaukumi, tos saistot ar latviešu, piem., Tukumu, Talsiem, Liepāju vai Cēsīm, ir latviešu ar nacionālā lepnuma motīviem pieņemti apzīmējumi. Kā redzam, tas tā nav bijis. Tāda bija armijas

virspavēlnieka pavēle. Kādi bija viņa motīvi, mēs nezinām. Tā sabrūk vēl viens nacionāls sapnis. Vēl vairāk mūs pārsteidz skaidros vārdos izteiktais aizliegums, šo vienību apzīmēšanai lietot militāro vienību vārdus: bataljons, rota u.c. Kā mēs no iepriekš teiktā zinām, tad pašas pirmās brīvprātīgo policistu vienības, ko 1941. g. rudenī sūtīja uz austrumu fronti, tika apzīmētas ar militāro vienību vārdu: bataljoni. Tā tas lasāms arī 9. februāra pavēlē Dankeram un Osim. Tas laikam bija aiztecējis līdz Hitlera ausīm, ka tādas vienības cīnās jau frontē. To neatļāva vācieša gods. Frontē ar ieročiem drīkstēja cīnīties tikai tīrasiņu vācietis. Un pavisam pareizi — 1942. g. 10. februārī Hitlers uzdeva armijas virspavēlniekam rakstīt Ziemeļu armijas grupai.

Fīrers ir nolēmis, ka turpmāk ir jāatsakās no ukraiņu un baltiešu kaujas vienību veidošanas un no spējīgu vienību izmantošanas kaņālaukā vai iesaistīšanas drošības uzdevumos. Jaunformējot, ko drīkst izdarīt reichskomīsāriātos tikai SS reichsfīrers, iesaistot zemes iedzīvotājus, nedrīkst pārsniegt vietējām vajadzībām organizēto policiju.(103)

Dzīve jau bija aizsteigusies Hitleram garām. Hitlera un Himmlera pavēļu starpā ir atklāta pretruna. Pirmais aizliedz sūtīt slēgtas vienības uz fronti, bet otrs to darīja. Pirmais noteica, ka šīs vienības nav apzīmējamas ar militāro vienību vārdiem, otrs to darīja.(104) Tas izskaidrojams ar Himmlera plāniem un vēlēšanos jau kopš gadiem radīt savus SS bruņotos spēkus, tā stiprinot savu varas pozīciju iepretī armijai.(105) Ka tādā ceļā frontē ieplūda jaunas vienības, arī Ziemeļu armiju grupas vadībai nebija iebildumu, drīzāk otrādi. Bet te sava nenoliedzama loma bija latviešiem pašiem. Varēja sagaidīt, ka Hitlera

pavēle, radīt palīgpolicijas vienības “vietējai organizācijai”, būtu latviešiem pa prātam. Tā tas nebija. Jau agrāk, iztirzātā naida dēļ pret krieviem, brīvprātīgie latviešu virsnieki 1941. g. gribēja cīnīties frontē. To varbūt prasīja arī virsnieka gods. Tādēļ Himmlers bez grūtībām varēja radīt savus latviešu brīvprātīgo bataljonus. Te Himmlera un latviešu virsnieku intereses saskanēja. Ar 1942. g. 9. februāra pavēli sākās šeit apskatītais policijas bataljonu iesaukšanas laiks, kas ar lielāku vai mazāku intensitāti turpinājās līdz kara beigām. Jauns posms sākās ar leģiona mobilizāciju.

LEĢIONA MOBILIZĒŠANA

Intensīvā policijas bataljonu formēšana neapmierināja latviešus. Celmiņš jau 1941. g. 25. jūlijā bija vāciešiem Berlīnē piedāvājis radīt savas pārkoņkrustiešu divīzijas. Tas nepiepildījās un viņš savu sapni bija izsapņojis. Viņš tagad bija kļuvis par policijas bataljonu vervētāju, bet sapņi allaž ir skaisti. Viņa sapni drīz pārņēma citi.

Bija radies visai īpatnējs stāvoklis. Ap Rozenberga izraudzītajiem Dankeru un Veisu pulcējās lielāks skaits bijušo Latvijas armijas virsnieku un repatriantu, kas bija iesaistījušies Vācijas spiegošanas dažādajās organizācijās.(106). Bet ļausim runāt kādam tā laika līdzdalībniekam.

1942. g. sākumā pašpārvaldi pārveido, sadalot to vairākās ģenerāldirekcijās, kas apmēram atbilst agrākajiem Latvijas valsts resoriem. Ģen. Dankera rokās

paliek iekšlietu ģenerāldirekcija, kur viņš par palīgu aizsardzības vienību un policijas lietās atkal aicina Veisu, bet pašvaldību lietās — pulkv. Krīpenu. Nams Stabu ielā drīz kļūst par vienu no latviešu vecāko virsnieku sanāksmju vietām. Par pulkv. Krīpena palīgu uz laiku kļūst Janums, Krīpena un Veisa kabinetos, kas atrodas nama trešajā stāvā blakus, bieži redzami bijušie pulka komandieri: Apsītis, Kandis, pulkveži Osis, Tirzītis, Lobe, Bulle, Grapmanis, Mangulis; kapteiņi Augstkalns, Oše, Galdiņš, Hāzners, A. Alksnītis un daudzi citi. Veisam šai laikā, oficiāli vai neoficiāli, ir plašākais kontakts ar latviešu virsnieku sabiedrību, jo viņš ir arī Rīgas kārtības dienesta priekšnieks, kuŗa stābs ir Annas ielā 2.(107)

Šī latviešu vecāko virsnieku grupa Dankera ģenerāldirekcijā vēlējās kaŗot. Viņi bija audzināti un auguši kaŗam. Viņi bija palīdzējuši veidot Latvijas nacionālo armiju un bija nacionāli noskaŗoti. Tādēļ arī pēdējais teikums šai rakstā jāuzskata par viņu pārliecības programmātisku apliecinājumu — latviešu spēku Latvijas labā. Uz šī fona ir skatāmi turpmākie notikumi. Policijas bataljonu uzdevumi nesaskanēja ar šo virsnieku vēlmēm.

Solītā frontes dienesta vietā bataljoni novietoti aizmugures apsardzības uzdevumos, slikti apgādāti. 1942. g. vasarā, par spīti pašpārvaldes un Veisa protestiem, latviešu bataljonus sāk sūtīt pat uz Poliju un Ukrainu. Tur to liktenis dažos gadījumos daudz neatšķiras no padomju kaŗagūstekņu apstākļiem. Latviešu virsniekiem un iestādēm nav par bataljoniem nekādas kontroles, tos neļauj pat apmeklēt.(108)

Pie tā tomēr jāpiezīmē, ka vārdi kā “pašpārvaldes” un “Veisa protestiem” ir tikai tukši vārdi, jo vācieši protestus nepieņēma. Līdz šim nekur un nekad

nav publicēts kāds viņu protestu raksts. Arī apgalvojums, ka vācieši būtu solījuši šos bataljonus iesaistīt tikai frontē, ir bez pamata. Neaizmirsīsim, ka Hitlera pavēle bija gluži pretēja. Ja Jekelns vai kāds cits to būtu teicis privāti, tad par to vispirms trūkst pierādījumu un tā būtu uzskatāma par viltību, ar ko apmierināt lētticīgos. Šādas baumas ir izplatījušas vairākas pēckaŗa publikācijas.

Policijas bataljonu stāvoklis bija nožēlojams. Par to Veiss pārliecinājies, daŗas nedēļas 1942. g. vasarā pavadīdams Ļeņingradas frontē, un pēc tam rudens pusē aizbraukdams neoficiālā inspekcijā pie Krievijas plašumos izkaisītajiem latviešu policistiem. Aina ir ļoti bēdīga.

Latviešu vienību apgāde un uzturs ir vājš. Latvijas armijas formas tērpos, kādos tērpti bataljoni, vācieši no iegūtiem krājumiem daŗās vietās izsnieguši arī krievu gūstekņiem, kuŗus latvieši apsargā, latviešu bataljonu vadībā bieŗi pārmērīgs iespaids vācu sakaru un saimniecības virsniekiem, un tādos gadījumos latviešu virsnieku stāvoklis nav apskauŗams.(109)

Kad šie apstākļi kļuva zināmi, tad GD vecākā virsnieku grupa ap Veisu nepavisam nejutās aicināta pieņemt dienestu šādās vienībās. „Par komandieŗiem parasti tika nosūtīti tie, kas nepiederēja šai kodola grupai, vai jaunāki virsnieki.” Šo vienību kaŗavīru jūtas ļoti spilgti aprakstījis Meija, kas bija sakaru virsnieks pie kārtības policijas pavēlnieka. Pateicis, ka policijas bataljonu vīri prasa viņus pārskaitīt uz SS vienībām, pat patvaļīgi aizejot no tiem, lai meklētu tādu iespēju, un atgādinājis, ka presē, radio u.c. tiek izcelti un slavēti tikai SS vienību dalībnieki, viņš turpina, ka šie kaŗavīri „jūtas atstāti pabērnū lomā, kuŗiem jāizlieto savi spēki tādiem pienākumiem, par kuŗiem neviens nerunā, un

par kuņiem reti nāk apbalvojumi. Sekas tam — cenšanās par katru cenu izkļūt no policijas vienībām, un arī lai izbēgtu no policijas nosaukuma, kas latviešu kaŗavīram liekas neatbilstošs viņa uzdevumiem.”(110) Te ir pateikts viss. Saistot šos Meijas vārdus ar gadu iepriekš Veisa iegūtajiem iespaidiem, mēs tagad saprotam, ka latviešu policijas vīrus ne tikai latvieši paši uzskatīja par otrās šķīras kaŗavīriem, bet to darīja arī vācieši. Tie ir apstākļi, kas padara saprotamu, ka augstākos virsniekus un policijas bataljonos iesaistītos vienoja kopēja vēlēšanās — radīt militāras vienības cīņām frontē. Tā varētu atbrīvoties, ne tikai no pazemojošā policijas apzīmējuma, bet arī, kā Meijas ziņojumā teikts, no „tādiem pienākumiem, par kuņiem neviens nerunā.” Tie ir tie pienākumi par kuņiem tik daudz runāts dažādās pēckaŗa prāvās.(111) Tās bija stipru jūtu izraisītas vēlmes, kas ietekmēja turpmākās norises.

Tās tomēr nebija tikai latviešu virsnieku vēlmes vien. Latviešu policijas vienību stāvokli redzēja un saprata armijas virsnieki un vērtēja to citādāk, nekā SS kaŗaspēka vervētāji. Tam spilgta liecība ir Deroka 1942. g. 15. jūnija raksts Ziemeļu armiju grupai (toreiz virspavēlnieks Kichlers).

Kāda latviešu drošības nodaļas piederīgā piesūtītā vēstule, dod man iemeslu vēl reiz norādīt uz sevišķo vietu un stāvokli igauņu, latviešu un lietuviešu drošības nodaļām, tās iesaistot frontē. Vēstulē starp citu teikts: „Kaut gan mēs no Rīgas izgājām kā policisti, mēs šeit frontē esam kaŗavīri. No vienas puses ļoti pagodinājoši mums, no otras puses mums ļoti sāpīgi. Kaut gan mēs ar vāciešiem kopā kaŗojam un mirstam, apbruņošanas un apgādes ziņā ir starpība. Mēs, latvieši. esam uzskatīti par mazvērtīgiem kaŗavīriem. Krievu gūstekņi ir labāk apģērbti par mums, it sevišķi mēteļi un zābaki. Mums ir jālūdz vāciešiem kritušo zābaki, bet arī tas

neizdodas. No Rīgas ieradies papildinājums trūcīgi apģērbts, ar saplēstiem zābakiem. Apgāde vāciešiem ir ļoti laba un precīza. Mēs esam tik nodriskāti, ka vācu kaŗavīri mūs uzskata par boļševikiem un mums jāpaceļ rokas". Šī vēstule ir simptomātiska vispārīgajam noskaņojumam, kas valda drošības nodaļas piederīgo starpā un kas ilgstoši izraisīs sliktas sekas.

No visiem ziņojumiem izriet, ka drošības nodaļas cīņā pret partizānu bandām plecu pie pleca ar vācu vienībām, ir bijušas noderīgas. Ne mazums krita vai tika ievainoti drosmīgajās cīņās. Tādiem labiem kaŗotājiem un cilvēkiem, kas sajūsmināti par vācu armiju, ar laiku zudīs sajūsma, ja blakus viņiem kaŗavīrus apbalvo ar dzelzkrustu, un viņus ar tādu pat droširdību un gatavību iet nāvē par vācu valsts mērķiem, neuzskata par cienīgiem šim kaŗa apbalvojumam. Viņiem rodas atstumšanas sajūtas, ja viņus apģērbj un apbruņo sliktāk par vācu kaŗavīru, ar kuru viņi tai pašā frontē liek savu dzīvību ķīlā. Bez tam viņus vēl arvien atalgo sliktāk nekā kopā ar viņiem kaŗojošo vienību.

OKH (Gen. St. d H) gen. Qu. Abtl. K. Verw. Qu 4B/II Nr. 750/42 geh. K. dos 20. 5. 42 rīkojums Ziemeļu armiju grupai nosaka vietējo vienību pakļaušanu tādā veidā, ka daļa vienību tiek pakļauta armijai un tiek atzītas par kaŗaspēka vienībām. Citām tādā pašā veidā Ziemeļu armijas apgabalā kaŗojošām vietējām zemes vienībām šīs tiesības netiek piešķirtas, jo to izveidošanā piedalījās augstākais SS un policijas fīrers. Arī šai ziņā ir dažāda apiešanās ar vienībām, ko tās izjūt ļoti nepatīkami un kas ar laiku izsauks nepatīkamas sekas.

Šī gada 30.6 notek saistības, kuŗas uzņēmas igauņu, latviešu un lietuviešu brīvprātīgajiem piederīgie. Ja šo viņiem nepanesamo stāvokli drīz nenovērsīs, ir jābaidās, ka liela daļa tieši šo vērtīgo vīru šais nodaļās

atstās dienestu. Cenšoties saglabāt vācu asinis un ievērojot spiedīgo vajadzību pēc katra vīra partizānu apkaļošanai, būtu neatbildīgi, ja es vēlreiz ar uzsvāru nenorādu uz šo faktu. Tādēļ lūdzu šai lietā nopietni griezties pie OKH ar iebildumiem.(112)

Mēs laikiem nekad neuzzināsim, kas bija tas latviešu kaņāvīrs, kas rakstīja Derokam šo reizē drosmīgo un aizkustinošo vēstuli par policijas bataljonu posta stāvokli. Aprakstam nevarētu ticēt, ja to nebūtu parakstījis ģenerālis Deroks. „Vācu kareivji mūs uzskata par boļševikiem un mums bija jāpaceļ rokas,” raksta latvietis savā vēstulē. Viņš lietas saucis īstā vārdā. Šī latviešu SS armija stāvēja cauros zābakos un noskrandušās drēbēs. Pārfrazējot pazīstamo marksistu teikumu, var sacīt, ka tā vārda īstā nozīmē bija Himmlera “skrandu armija”. Tāda tā palika līdz kaņā beigām.(113) Ar gandarījumu tomēr šie latviešu kaņāvīri var lasīt Deroka atzinīgos vārdus par viņu līdzvērtību vācu armijas kaņāvīriem frontes cīņās. Poētiski izsakoties, viņi bija stāvējuši “plecu pie pleca”. Liekas, ka šis latviešu kaņāvīrs būs rakstījis Derokam tādēļ, ka Bangerskis viņu nav gribējis dzirdēt, vēl mazāk ko darīt nožēlojamā stāvokļa uzlabošanā. Neskatoties uz to, ka Annas ielā visas nejdzības policijas bataljonus bija zināmas, Veiss vienmēr vēl formēja jaunus. Deroks liek arī saprast, ka šie „labie cīnītāji un caur cauri par vācu armiju sajūsminātie var pārvērsties savā noskaņā.” Viņš netieši izsaka arī savu neapmierinātību par Jekelnu, kas ir jūtams raksta zemtekstā. Redzēdams policijas bataljonu postu, šis aristokrāts arī jūtas personīgi apvainots. Tas viņu spiež savam priekšniekam rakstīt to, kas patiesībā ir uzdrīkstēšanās. No raksta arī saprotams, ka viņš jau agrāk ir izteicies līdzīgā garā. Tagad viņš lūdz savu priekšnieku, lai tas griežas pie augstākās militārās vadības. Lai tomēr izsargātos no

sava raksta varbūtējām nepatīkamām sekām, viņš piezīmē, ka viņš to visu ir rakstījis, lai "saglabātu vācu asinis". To dēļ būtu labāk jāpietas ar latviešiem. Citiem vārdiem, lai vāciešu vietā savas asinis lej latvieši. Ciniski, bet patiesi! Ciktāl viņš šos vārdus izteicis taktisku apsvērumu dēļ, ciktāl savā pārlicībā, mēs nezinām. Tā ir tā pati meldija, tikai citā variācijā, ko Bergers rakstīja savam draugam Obergam" — par kritošu ārzemnieku neraud neviena vācieša māte".(114)

Šis Deroka un iepriekš minētais Veisa policijas bataljona raksturojums saskan. Vācu armijas aprindas un Latvijas armijas bijušo virsnieku grupa bija neapmierinātas ar Himmlera organizētajām policijas vienībām. Tas bija vēl viens iemesls par jaunu pārcilāt iespēju izveidot latviešu īstas kaujas vienības.

Pie tā ir jāpievieno vēl kāda piezīme, par ko līdzšinējie leģiona vēstures rakstītāji nav izteikušies, nav pat minējuši ar vienu vārdu. Tas ir policijas bataljonu dalībnieku algas jautājums. Deroks to piemin tikai vienā teikumā: „Pie tā pievienojas, ka viņi kā agrāk, tā tagad, mazāk algoti nekā armijas vienības, kas cīnās kopā ar viņiem.” Šai sakarā varam pāriet gaŗām algas lielumam dažādajās dienesta pakāpēs.(115)

Daži vārdi tomēr jāsaka par pašu atalgošanas faktu. Tas jādara tādēļ, ka par to izteikušies paši policijas bataljonu organizētāji. Kad Dankers pie sevis saaicināja visus GD un augstākos virsniekus uz pārrunām par leģiona formēšanu, tad šais pārrunās neviens cits kā Osis divreiz izsakās: „No visas diendienas sarakstīšanās esmu guvis iespaidu, ka līdzšinējās vienības politikas svaru kausos nevar likt, tie tikai kaŗa algotņi, kuŗu darbs tiek samaksāts.”(116) Tie ir smagi latviešu policijas bataljonus deklasējoši vārdi. Viņš tikai ir aizmirsis piezīmēt divas lietas. Pirmkārt, saņemot pavēli dažus mēnešus iepriekš organizēt šos algotņus, viņš zināja, ka

tie ir algotņi. Viņš pats 1942. g. 6. janvārī bija Jekelnam ieteicis, ka vervējot vajadzētu apsūtīt „maksāt lielāku algu un citus labus noteikumus.” Otrkārt, viņš nav atzīmējis, ka viņš pats arī bija algotnis, tikai ar daudz lielāku algu. Kāpēc gan pulkvežleitnants Mangulis, pirmā noorganizētā bataljona komandieris, būtu algotnis, bet pulkvedis Osis, kas to organizēja, tāds nebūtu? Šiem vārdiem seko vēl tālāka Oša atzīšanās, jo „pēc līdzšinējiem piedzīvojumiem ar bataljoniem tauta mums vairs nevar ticēt.” Šis ceļš bija noiets līdz galam. Tas tomēr Osi nekavēja teikt, ka „jārada plašāka baze.”

Tai pašā sēdē GD Zāgars izteica tādas pat domas: „Pavasārī visi silti dzīvoja līdz brīvprātīgajiem, liekas, labākie no tiem tagad dziļi vīlušies, tiem sāpīgi būt par vienkāršiem algotņiem.” Situācijā, kad cilvēki domā par leģiona dibināšanu, taču nebija jāatbild uz jautājumu: vai algotņi ir algotņi, bet gan kā viņi no brīvprātīgajiem cīnītājiem par nākamo brīvo Latviju bija kļuvuši par algotņiem. Nav jāaizmirst, ka tie paši GD, arī Zāgars, pilnvaroja Dankeru svelmainajai brīvprātīgo lielvervēšanas propagandai, kā to iepriekš iztirzājām. Tagad, runājot Oša vārdiem, šie paši vervētāji meklēja “plašāku bazi”.

Formālās bazes radīšana leģionam bija visai sarežģīta. Tur iezīmējās tās pašas abas puses — vācieši un latvieši. Pirmo nostāja bija skaidri noteikta jau ar Himmlera 1941. g. 6. novembra pavēli un tur nekas nemainījās, proti, savervēt pēc iespējas daudz policijas bataljonu. Radikāli mainījās tikai metodes, kā to panākt. 1941. g. otrā pusē varēja savervēt vairākus brīvprātīgo bataljonus. Kad brīvprātīgie apsīka, 1942. g. pirmajā pusē varēja “brīvprātīgos” piespiest ar darba pienākuma rīkojuma pamatojumu un ar propagandu par lielāku algu un labākiem noteikumiem, bet arī šīs

iespējas līdz 1942. g. rudenim bija izsmeltas. Tad bija jāatrod kāda cita metode. Situācija bija labi pārskatāma. Tanī bija skaidri saskatāmi trīs vilcieni. Pirmais — jau 1941. g. 25. jūlijā Celmiņa piedāvājums iesaukt savas pārkoņkrustiešu divīzijas. To toreiz vācieši noraidīja, bet ideja bez Celmiņa dzīvoja tālāk. Cīnīties frontē atbilda šīs organizācijas elītiskajiem uzskatiem. Otrais — Dankera ģenerāldirekcijā sakoncentrējās Vācijā savervētie slepenā dienesta augstākie virsnieki. Tie nekad nebija apmierināti ar policijas bataljoniem. Arī to gods un tradīcijas prasīja cīnīties frontē. Pienākot vienmēr jaunām ziņām par policijas vienību bēdīgo stāvokli, šīs otrās grupas spiediens pieauga. Kādēļ vācieši lai to neizmanto? Viņu starpā sēdēja dažādu kategoriju ziņotāji. Trešais — bataljonos iesaistīto nemiers ar savu stāvokli un vēlēšanos nokļūt frontes vienībās. Tie bija apstākļi, kad dzīvā spēka apsūkuma situācijā spieda vāciešus meklēt jaunas metodes.

Tādā gaismā ir jāskata Jekelna „brīvības un citu priekšrocību” solījums. 1942. g. 7. jūlija sēdē Dankers ziņoja, ka Jekelns latviešu virsniekiem austrumos teicis, ka Latvijai un Igaunijai būšot kultūrāla un saimnieciska patstāvība, sava nauda, savs SS kaņaspēks un savi militārie pārstāvji Vācijas ģenerālstābā.(117) To pašu Jekelns teicis arī Osim. Ko īsti viņš teicis, nav zināms, jo Dankers nav minējis pārbaudāmus avotus. To nav minējuši arī ne Osis, ne pieminētie virsnieki. Fakts, ka Jekelns ir politiski izteicies, ir kļuvis zināms.(118) Jau pirms tam un daudzkārt pēc tam ne tikai Jekelns, bet arī Himmlers ir izteikuši dažādus solījumus, kas praksē tomēr nekad nav novirzījušies no “Generalplan — Ost” līnijas. Ciktāl Dankers pats ir ticējis šiem solījumiem un ciktāl viņš šo vācu propagandu ir stāstījis tālāk GD, nav vairs nosakāms.

Vācu okupantiem vairāk paklausīgā Igaunijas pašpārvalde jau 28. augustā bija saņēmusi formālu "atļauju" dibināt savu leģionu. Pie tā DV vēsturnieki piesprauduši: „Šī ziņa izraisīja latviešos zināmu neapmierinātību, kas vācu rīcībā saskatīja priekšrocību piešķiršanu igauņiem iepretīm latviešiem”.(119) Viņi nepareizi te atsaucās uz latviešu neapmierinātību, pareizāk būtu bijis atsaukties uz Dankera un viņa virsnieku grupu. Šie vārdi ietver tomēr kādu citu daudz nozīmīgāku patiesību. Latviešu greizsirdību var izteikt pozitīvāk: mēs arī gribam leģionu.

1942. g. ziemā sākās jauna spēcīga vervēšanas akcija, kas noveda pie atklātas mobilizācijas. Šai procesā piedalījās vairāki latviešu redzami darbinieki. Process ir tik sarežģīts, ka to vislabāk var izprast un tam izsekot, apskatot katras atsevišķas personu grupas lomu.

1942. g. 3. novembrī uz skatuves uznāk vairāki aktieri, kas turpmāk nosaka visus notikumus. Šai dienā pašpārvalde pārrunā savus iespaidus par apmeklējumu pie policijas ģenerāļa Šrēdera, kas pie sevis bija aicinājis Dankeru un tā darbiniekus Veisu, Silgaili, Osi, arī Krīpeni. Viņš bija ieteicis tiem griezties pie Jekelna un lūgt atļauju formēt leģionu. Dankers iebildis, ka pašreiz nevarētu sagādāt pietiekamu skaitu brīvprātīgo. Šrēders tad iesaka mobilizēt dažus gada gājumus. Ieskatīsimies dažādo līdzdalībnieku lomās.

SILGAIĻA LOMA. Vispirms par viņa personu. Pēc tam, kad viņš pats brīvprātīgi bija iestājies vācu spiegošanas daļā Austrumvācijā un tur saņēmis sevišķus uzdevumus, viņš nonāca 621. propagandas rotā pie 18. armijas. 1942. g. sākumā pēc uzdevumu veikšanas tur, viņš nonāca pie Dankera, kas ar GK piekrišanu viņu iecēla par direktoru personālā Departamentā (atbilst bijušai kadru daļai pie komunistu iekšlietu ministrijas, jo

brīvās Latvijas laikā tāda departamenta nebija.(120) Te jāatgādina, ka Dankeram 1941. g. augustā, kad Deroks viņam pasniedza amatā iecelšanas rakstu, tanī sevišķi pasvītvoja, ka viņam jāpārbauda dažādu iestāžu personāla uzticamība. Tagad šo uzdevumu atsevišķā departamentā pārņēma Silgailis.

Tā nav vienīgā taka, pa kuŗu brūnie sekoja sarkanajiem. 4. novembra sēdes protokols rāda, ka Silgailis asistē Šrēderam, to papildinādam. Tas gribot leģionu un brīnoties, kādēļ viņa "apgabalā" (domāts Latvijā) neesot leģiona. Te var piezīmēt, ka Šrēderam nebija ko brīnīties, jo viņš it labi zināja visas sakarības. Bet asistents šeit spēlē līdz savam kungam un turpina vēl iespaidīgāk, sacīdams, „Līdzšinējie bataljoni ir policijas vienības, leģions būtu nācijas militārā vienība.” Ja to Silgailis patiesi būtu zinājis, tad viņš būtu zinājis arī to, ko Šrēders izlikās nezinām. Pēdējais jau kopš Himmlera pavēles zināja, ka nekāda "nācijas militāra vienība" nekad nebūs. Teikto Silgailis vēl pastiprina: „Ja turēsimies pie nogaidīšanas taktikas, vēlāk nevarēs būt runa par tiesību piešķiršanu.” Kādas tiesības Silgailis gaidīja, viņš nesaka. Bija pagājis turpat pusotra gada kopš vācu okupācijas. Šai laikā pietiekami skaidri kļuva redzams, kādas varēja būt turpmākās latviešu tiesības.

Apskatot Valdmaņa darbību, mēs jau atzīmējām, ka novembra beigās pie viņa ieradās Plensners un Silgailis, pēdējais ar pilnīgi izstrādātu mobilizācijas plānu, un lūdz Valdmani nepretoties tās realizācijai, resp. gādāt GK atļauju.

Valdmanis jau 4. novembrī bija iesniedzis tam pazīstamo rakstu *Latviešu problēma*. Tagad, atsaucoties uz to, viņš 30. novembrī iesniedza speciālu rakstu, kā to bija vēlējies Silgailis.(121) 1943. g. 27. janvārī Silgailis gājis kopā ar Prīmani, Veisu un Plūmi pie Šrēdera, kas ieteicis tiem aicināt studentus pieteikties

leģionā. Tās pašas dienas vakarā pie Šrēdera aicināti visi GD un arī trīs iepriekš minētie pārrunāt to pašu jautājumu. Par šo sanāksmi Silgailis saka, ka atbilde uz Šrēdera ierosinājumu bijusi, „ka zemes pašpārvalde nav lūgusi vācu valdības atļauju formēt leģionu.(122) Grūti ticēt, ka Silgailis būtu aizmirsis, ka neviens cits, kā viņš pats, taču bija ieradies pie Valdmaņa, iesniedzis tam mobilizācijas plānu un lūdzis gādāt, lai vācieši atļauj mobilizāciju izdarīt. Zināms, viņš var gluži pareizi sacīt, ka viņš nav lūdzis leģionu, bet kā viņš jauki saka, “nācijas miltāru vienību,” it kā policijas bataljoni nebūtu sastādīti no latviešu nācijas locekļiem un it kā tās nebūtu militāras vienības. Aiz Silgaiļa īsās atmiņas, protams, nevar paslēpt faktu, ka viņš jau pirms 27. janvāra aktīvi bija darbojies leģiona radīšanā, vienalga, kā to nosauca.(123) 6. februārī pašpārvalde ir iesniegusi kādu priekšlikumu GK leģiona lietā.(124) Tai pašā dienā atkal Silgailis kopā ar Krīpeni un Dankeru bijis pie Šrēdera to pārrunāt. 8. februārī viņš ziņo pašpārvaldei, ka izsludināta virsnieku un instruktoru reģistrācija, un pieņem zināšanai pulkveža Silgaiļa paskaidrojumu, „ka attiecīgā aparāta trūkuma dēļ bija jāizmanto vāciem pakļautā policija šī darba veikšanai, kuŗš mums ļoti svarīgs, lai gūtu katram gadījumam pārskatu par virsnieku un instruktoru skaitu un sadalījumu.(125)

Pie tā jāpiezīmē, ka Silgailis bija rīkojies pats uz savu roku bez pašpārvaldes ziņas. Viņš to bija darījis kopā ar vāciešiem, izmantojot Veisa policijas palīdzību. Ko gan citu pašpārvalde varēja darīt, kā šo Silgaiļa sadarbību ar vāciešiem pieņemt zināšanai. Kaut tā pati joprojām vilcinājās ar mobilizāciju, Silgailis tomēr veica pirmos sagatavošanas soļus. Zīmīgi, ka pat Hitlers tad vēl nebija izsludinājis savu pavēli par leģiona radīšanu. Silgailis jau rīkojās.

Berlīne uz Latviju atsūtīja februāra vidū augstu RSHA vīru Hīrtesu, kam Himmlera uzdevumā bija jāveic mobilizācija. Silgailis jau 23. februārī bija pie tā un pēc atgriešanās ziņoja pašpārvaldei par iesaucamo vīru sadalīšanu starp leģionu, armiju un darba dienestu. To visu izdarīs, kā Silgailis ziņo, pašpārvaldes iesaukšanas komisijas. Un tam seko viņa padoms: „Neatkarīgi no tiesiskiem pamatiem, jautājumus izšķir spēks, un tāpēc mums arī šādā dotībā jāapsveŗ, kā vislabāk saglabāt savu dzīvo spēku. Jāpanāk rakstiski fiksēta skaidrība par leģionu un tad jāaicina tanī iestāties, citādi mūsu cilvēkus sadalīs uz visām pusēm, jo novērst iesaukšanu nevaram.” Šoreiz skaidrāk nekā iepriekš Silgailis parāda savu nostāju, proti, viņš pats bija atstājis “tiesiskos pamatus” jau 1941. g. maijā, parakstot politisko deklarāciju, un tagad aicina to darīt arī pašpārvaldei. Tas saprotams, jo tur vēl joprojām bija daži vīri, kas prasīja noskaidrot mobilizācijas tiesiskos pamatus. Kā ironija skan viņa argumenti sūtīt latviešu jaunatni uz fronti, lai tauta tā saglabātu savu dzīvo spēku. Viņš bija arī paspējis aizmirst paša teikto, ka leģiona organizēšana būs nacionālu militāru vienību organizēšana. Tagad viņš zina teikt, ka mobilizētos nodos arī vācu armijai un darba dienestam.

Sekojošs Silgaiļa ieteikumam, Dankers tai pašā dienā raksta nevis savam tiešajam priekšniekam Drekleram, bet RK Lozem. Viņš jau agrāk esot rakstījis par mobilizācijas iespējām, bet vēl jo projām ir zināmi iebildumi un prasības. Ja mobilizācija notiktu, tad viņam pirmajā vietā ir prasība iecelt amatos Bangerski un Silgaili (126). Dankers rakstu formāli nevarēja iesniegt Lozem. Tas dienesta kārtībā bija jāiesniedz Drekleram. Tādēļ arī pāris dienas vēlāk 25. februārī Dankers lūdz RK viņam rakstu izsniegt atpakaļ. Tad arī

tika uzrakstīts jauns iesniegums ar tādu pat saturu GK.(127)

19. martā Himmlera uzdevumā leģiona pirmais komandieris Hansens Silgaili iecēla par leģiona stāba priekšnieku.(128) Tai pašā dienā Dankers Bangerski un Silgaili aizved pie Hansena un viņi nodeva savu uzticības solījumu kalpot Hitleram.(129) Solījuma nodošanas situācija ir tik komiska, ka vārds ir jādod Bangerskim pašam.

Tūliņ Hansens paņēma no galda jau iepriekš tur novietoto dūci un, palūdzis mūs abus ar Silgaili uzlikt mūsu labās rokas uz dūča asmeņa, uzaicināja atkārtot svinīgā solījuma tekstu, ko viņš nolastīja vācu valodā. Tā kā vācu valodu neprotu, tad tekstu man turpat arī pārtulkoja. Faktiski šis teksts jau bija sastādīts iepriekš, vienojoties ar Zemes pašpārvaldi, un skanēja šādi:

„Dieva vārdā svinīgi apsolu cīņā pret boļševismu vācu bruņoto spēku virspavēlniekam — Ādolfam Hitleram — neierobežotu paklausību, un kā drošsirdīgs karavīrs būšu vienmēr gatavs par šo zvērestu atdot savu dzīvību.”

Pēc tam klātesošie viesi apsveica mani un pulkv. Silgaili ar iecelšanu amatā un tika tukšota arī pirmā glāzīte degvīna. Sekoja arī aicinājums baudīt, kas uz galda. Biju ļoti neapmierināts ar notikumu norisi, un jau tūlīt nožēloju, ka valodas nepārvaldīšanas dēļ nevarēju izteikt to, ko izjutu. Visa pieeja pie šāda svinīga ceremoniāla bez brīdinājuma, ar aicinājumu uz brokastīm, kā arī svinīgais solījums pie degvīna glāzēm apkrauta galda nebija patīkama un derdzās.(130)

Vai Bangerskis apjauta bez komiskā arī traģisko, kas slēpās šai situācijā? Latvijas bijušais kaŗa ministrs uzlicis savu roku uz maizes dunča asmens, nodot solījumu līdz nāvei kalpot Hitleram. Tai pašā brīdī Sil-

gailis jau otrreiz nodeva solījumu Vācijas varas nesējiem.(131) Silgaiļa politiskā loma leģiona radīšanā bija beigusies. Viņš pēc tam ir dažādos amatos un kaŗa beigās atkal stāba priekšnieks. Te jāpiezīmē, ka tie bija amati, kuŗi nebija saistīti ar komandieŗa tiesībām.

Pēc kaŗa Silgailis rakstīja: „*Jautājums par latviešu kaŗaspēka nepieciešamību tika vairākkārt apspriests zemes pašpārvaldes ģenerāldirektora sēdēs. Nekādi konkrēti lēmumi šinī jautājumā tomēr pieņemti netika, un nekādus oficiālus priekšlikumus vācu vadībai zemes pašpārvalde neiesniedza.*”(132) Tā ir klajas nepatiesības apgalvošana. Viņš pats kopš novembŗa sākuma, kā rāda iepriekšējais iztirzājums, gan GD sēdēs, gan pie vāciešiem centās panākt leģiona noorganizēšanu. Šīs viņa pūles deva arī rezultātus, jo 2. decembrī pašpārvalde iesniedza Lozem oficiālu priekšlikumu 100 000 vīru iesaukšanu nacionālas armijas izveidošanai.(133) Dokumenti nepārprotami rāda, ka Silgailis leģiona organizēšanā un tā uzraudzībā ir pati spilgtākā un uzticamākā persona sadarbībā ar SS vadību.(134)

GENERĀLDIREKTORU LOMA. Darba pirmajā daļā mēs jau aizrādījām, ka GD nebija ārpus savas resora vadītāja lomas nekādu politisku tiesību. Leģiona organizēšanas norise citādi viņu ļoti bāļajās sejās iezīmē dažus skaidrākus vilcienus. Leģiona jautājumā viņi bija sadalījušies divos grupējumos. Pirmoreiz kaut cik skaidrāk GD balsis dzirdam 4. novembŗa sēdē:

Skaidru valodu runā bijušais sociāldemokrats VANAGS: „Vāci zina, par ko tie cīnās. Mūsu tauta nē, tas rada grūtības; brīvprātīgo nebūs; mobilizēt mums nav ne tiesību, ne varas.”

VALDMANIS atgādina, ka vācu kungi vēl šodien pateikuši, „ka katrs drīkstam interesēties tikai par

sava resora lietām, tālāku tiesību mums nav. Mēs neesam nekas.”

ZĀGARS saka, ka leģiona jautājums ir politisks jautājums, bet „pie mums to ierosinājis ģenerālmajors Šrēders pie mūsu kaņavīriem, lūdzot par to tālāk pat nerunāt, mēs pat nedrīkstam to apspriest, jo pēc Austrumu reichsministra Austrumu zemes dekrēta, mēs esam tikai atsevišķu resoru vadītāji.”

Pārējie GD klusēja. Runājuši bija tikai mobilizācijas pretinieki. Te jāatgādina, ka tai pašā dienā, 4. novembrī, Valdmanis iesniedza GK savu vairākkārt šai darbā pieminēto *Latviešu problēmu*, ko iepriekš viņš bija nolasījis GD sēdē. Prīmanis tad bija piezīmējis: „Ja tu gribi iet vācu cietumā, kādēļ tev vajag mūs vilkt līdz?” Prīmanis to bija teicis tādēļ, ka Valdmanis bija aicinājis visus GD parakstīt. Tie atteicās. Dažas nedēļas vēlāk viņi 27. novembra sēdē lūdza Valdmani sastādīt rakstu iesniegšanai Dreksleram leģiona lietā. Te jāatgādina, ka šai lietā, kā mēs jau zinām, ar tādu pat aicinājumu pie Valdmaņa bija griezušies Plensners un Silgailis. Viņš rakstu uzraksta, atsaukdamies uz savu 4. novembra iesniegumu, un to iesniedz 30. novembrī GK.(135) Valoda šai rakstā ir ļoti skaidra. Vispirms tas ir piedāvājums mobilizēt 100 000 vīru un tos iesaistīt cīņās frontē pie zemes robežām. Tālāk tik pat skaidri izteikta prasība pēc suverēnas Latvijas. Turpmāko papildinājumu jautājums „jau būtu neatkarīgas Latvijas kompetencē.” Šī Valdmaņa iesnieguma liktenis ir zināms. To 2. decembrī, klāt esot visiem GD, viņam atdeva atpakaļ, jo viņš nebija tiesīgs tādu iesniegt. Nedaudz pārgrozītu to turpat parakstīja visi GD.(136) Vienīgais nozīmīgais moments ir piedāvājums mobilizēt 100 000 vīru ar brīvās Latvijas atjaunošanas priekšnosacījumu. Visi šie priekšlikumi tika noraidīti.

Par jaunu dzirdam atkal GD balsis 1943. g.

janvāra beigās. Vispirms tā ir 27. janvāra sēde, kuņā Dankers paziņo, ka viņš ir aicināts pie GK 29. janvārī. Sagatavojoties uz šo apmeklējumu, notiek GD domu izmaiņa. Zāgars šai sakarā piezīmē, ka viņš nezina, kas aicinājis uz sēdi pie GK (netieša Dankera kritika), tur neesot ko iet, jo GD savas prasības savlaicīgi esot jau rakstiski iesnieguši. Vēl asāk izsakās Zvejnieks. Latviešu virsniekiem (domāts Silgailis, Veiss u.c.) jādod norādījums, nedot solījumus par „kaņaspēku vienību formēšanu bez zemes pašpārvaldes piekrišanas.” Viņš iesaka vēlreiz iesniegt memorandu ar prasībām. Ja tās neizpilda, negaidīt kamēr GD atlaiž pa vienam, bet aiziet visiem uz reizi. Te blakus agrāk dzirdētajam Valdmaņa, Zāgara un Vanaga balsīm pirmoreiz paceļas arī Zvejnieka balss. No mobilizācijas atbalstītājiem runā Prīmanis, kas iesaka negaidīt Hitlera rīkojumu par leģiona dibināšanu, kāda vēl neesot, bet Šrēders apsoliņis labas lietas: pārtikas devu paaugstināšanu, policijas un robežsargu nodošanu pašpārvaldei, reprivātizāciju. Varbūt Prīmanis tiešām ticēja šiem solījumiem. Atteikties no leģiona organizēšanas gan nevajagot, jo tad pārmetīšot negribu sastrādāt. Pēc tam vēl veiklāk izsakās Dankers, jo pie GK „sanāksmē varētu runāt arī par ģenerālkomisāra norādījumiem par ģimeņu piemaksu, par daudz bērnu ģimeņu pabalstu un pret bērnodārzu uzturēšanai paredzēto līdzekļu svīturošanu valsts budžetā.” Tai vietā, kur daži GD grib pārrunāt leģiona dibināšanas jautājumu, Dankers grib runāt par sievietēm un bērniem. Valdmanis „iesaka runāt par apcietināšanām, par kuņām mums liedz jebkādas ziņas.” Sēdes noslēgumā savu skaidro valodu atkal runā Vanags: „Nevaram lietu nostādīt tā, ka pirmā kārtā leģions sastādams no mūsu studentiem, tas nozīmētu mūsu inteliģences jaunās paaudzes nesamērīgu upurēšanu, mums nav tiesības to darīt.”

29. janvārī, vēl pirms iešanas pie GK, pašpārvalde pilnā sastāvā sapulcējās pie Valdmaņa, kur vēlreiz formulēja kopīgās nostājas principus.

1) *No formālā viedokļa noteikti jāšķīro brīvprātīgo vervēšana no mobilizācijas; pie kam pirmo nevar noliegt, bet otro okupētā zemē nedrīkst izdarīt.*

2) *Latviešu asinis var upurēt tikai Latvijas brīvībai, un tādēļ, ja nav absolūtas garantijas, ka latviešu karaspēks kalpos tikai latviešu tautai, nedrīkstam atbalstīt ne mobilizāciju, ne brīvprātīgo akciju.*

3) *Nostājai iepretī vāciešiem tādēļ jābūt; mēs gribētu, bet nevaram. Mums nav tiesību. Atdodiet neatkarību un latvieši savu brīvību aizstāvēs.*

Visi ģenerāldirektori atzina, ka Valdmanis sevi ir tiktāl eksponējis, ka vairs nevar prasīt no viņa, lai tas uzņemtos atkal runāt visu vārdā, jo nebija šaubu, ka viņam draudēja represijas jau tad. Tādēļ visi vienojās, ka šoreiz galvenais runātājs būs Dankers. Ejot iekšā pa ģenerālkomisariāta durvīm, Valdmanis vēl uzsita Dankeram uz pleca, teikdams: „Ģenerāl, lūdzu, šoreiz turieties kā vīrs.”(137)

GD bija arī vienojušies, ka šīs prasības cels priekšā Dankers. Par sanāksmes norisi pie GK ir publicēts vairākkārt minētais Valdmaņa protokols. Dankers tiešām ir arī runājis. No viņa īsās runas ir redzams, ka viņš par visu GD pieņemtajiem astoņiem punktiem nav izteicies, bet atkārtojis jau agrāk 27. janvārī teikto par pensijām, daudz bērnu ģimeņu grūtībām u.t.t. Nepatīkamo situāciju laikam sapratis arī Dankers un tādēļ ar tiešu jautājumu griezies pie Valdmaņa, lai tas izsaka savas domas. Pēdējais tad atkārtoto, kas ir pazīstams un izteikts 29. janvāra protokolā. Prasību par Latvijas neatkarību Drekslers noraida ar motīvu, ka fīreram tagad, kad jākaņo, nav laika nodarboties ar tādiem jautājumiem. Uz tiešu Drekslera jautājumu Dankeram,

kas būtu jādara, „lai leģions dabūtu lielāku skaitu latviešu kaņavīru,” pēdējais atbild, „ka dažus gadagājumus varētu vienkārši mobilizēt, bet viņam neesot attiecīgas pilnvaras.

Pie šiem Dankera vārdiem ir jāapstājas, sevišķi, jo šai brīdī atklāti parādās traģiskais pagrieziena punkts. Dankers piedāvājis pats izdarīt mobilizāciju. Ievērosim, ka šādu piedāvājumu viņš izsaka pretēji tam, par ko visi GD bija tikko vienojušies pirms došanās pie GK. Tas ir spilgtākais gadījums, kad Dankers visiem GD skaidri liek saprast, ka viņam nav ar to uzskatiem jāērēķinas. Šai situācijā Dankers visskaidrāk parāda savu seju — kas viņš ir. Klātesošie vācieši, Drekslers un Šrēders, vienā balsī atsaucās, „ka viņi varētu Dankeram šādu pilnvaru dot.” Drekslera palīgs Zims piebalso, „ka pilnvaras jautājumu nokārtošot 7 - 10 dienu laikā.”

Pie šī Dankera un Drekslera dialoga par mobilizāciju jāpiezīmē, ka tā bija teātra izrāde, aranžēta GD. Dankers par kādām pilnvarām nebija iepriekš runājis ar viņiem. Kādēļ? Tādēļ, ka viņš jau pirms priekš kara pacelšanas par to bija vienojies ar Dreksleru. Viņš ar GD nevarēja iepriekš runāt par to arī tādēļ, ka viņš kopā ar tiem bija spēlējis citu spēli, proti, piekrisdams viņu prasībām, kā priekšnosacījumu izvīzīt Latvijas brīvības atjaunošanu. Loze un Drekslers rakstu ar tādām prasībām bija atdevuši Dankeram atpakaļ.

Dankera un Drekslera dialogs bija divu vācu ierēdņu spēle latviešu skatītājiem — GD. Tie varēja to klusu ciešot noskatīties un noklausīties. To viņi arī darīja. Neklusēja tikai Valdmanis. Ar to sākās šis skatu spēles otrais cēliens. Viņš teica: „Nevienam okupantam nav tiesību izdarīt mobilizāciju okupētā zemē. Tādēļ okupācijas izdots pilnvarojums, lai mobilizāciju izdara kāds cits, vienkārši nav spēkā.” Šais vārdos ir

ietverts liels eksplozīvs spēks, ja Valdmanis tiešām tāds ir lietojis. Pirmkārt, okupantus, ko citādi sauc par atbrīvotājiem, saukt īstajā vārdā, citu latviešu klātienē ir drosmīgi. Otrkārt, tā ir pirmā reize, cik man zināms, kad dokumentos ir apliecināts un skaidri okupantiem pateikts, ka mobilizācija ir nelikumīga. Treškārt, Valdmanis pamācīja arī Dankeru, ka viņa lūgtās vāciešu pilnvaras mobilizēt ir nelikumīgas.(138) Šrēdera piezīme, ka brīvprātīgos varētu aicināt tūlīt un mobilizēt pēc pilnvaras saņemšanas, izraisa kāpinājumu Valdmaņa negatīvajā nostājā. „Viņš atzīst, ka arī brīvprātīgo vervēšana nebūtu uzsākama,” kaut arī viņš šādu iespēju agrāk bija atstājis atklātu. Ceturtkārt, pēc Valdmaņa vārdiem lasāms protokolā! „Klātesošie tam piekrīt”, domāti visi GD. Mēs it labi zinām, ka viņi agrāk nebija piekrituši Valdmanim, ka mobilizācija vispār nav izdarāma. Tagad viņi, noskatījušies šai skatu spēles ainā, piekrīt Valdmanim. Cita ceļa pazemojošā situācijā viņiem nebija, jo tad būtu bijis jāpiekrīt Dankeram.

Nākamajā dienā GD atkal sapulcējās un mēs dzirdam atkal pazīstamās balsis ar tādām pat domām, it kā tādas 29. janvāra domu izmaiņas ar GK nemaz nebūtu bijis.

VANAGS: „Brīvprātīgo vervēšana atkrīt, bet iesaukšanu nevaram izdarīt, kamēr nav atzīta mūsu suverēnitāte.”

SKUJĒVICS atzīmē, ka vakar izteikta doma, ka vācieši „nevarot iesaukšanu izsludināt, bet uzdot mums gan varot.” Viņš nobeidz: „Vai nebūtu laiks atļaut katram ģenerāldirektoram rīkoties pēc pārlicības, negaidīt kamēr visi septiņi kopā saiet.”

VANAGS 8. februāra sēdē: „Pirms mūsu starptautiskā stāvokļa noskaidrošanas, nedrīkst izdot mobilizācijas rīkojumu.” Bet līdz 23. februāra sēdei

viņš jau bija aizdomājies tiktāl, ka viņš „nav pret leģionu, bet, kamēr vāci nav atzinuši mūsu nepiederību pie Padomju Savienības, mēs šai lietā piedalīties nevaram.”

ZĀGARS: piekrīt Valdmaņa vakardienā teiktajam. Dankera prasība pēc pilnvarām bijusi drusku bīstama. Laikam lielā vientiesībā viņš turpina, ka tās jau Rozenbergs nevarot dot.

PRĪMANIS: „Mūsu daži tūkstoši kaŗu neizšķirs, bet mums citas izejas biegu beigās nav, un cerams, ka jaunajā Eiropā tomēr būs nacionāla kārtība un tiesības.” Šais cerībās viņš savu viedokli skaidrāk izsaka 8. februāŗa sēdē, „ka uz laukiem valdot doma, ka labāk jau izvest mobilizāciju, nekā līdzšinējo ķeršanu, balstoties, saprotams, uz attiecīgām pilnvarām.” 23. februāŗa sēdē viņš izsakās vēl skaidrāk — „Mūsu atturēšanās no iesaukšanas izdarīšanas neaizkavēs mūsu pilsoņu iesaistīšanu un mums tikai būs ņemta iespēja panākt vienu otru labvēlīgāku atrisinājumu.” Prasību pēc neatkarīgas Latvijas, kā mobilizācijas priekšnosacījumu, Prīmanis tāpat kā iepriekšējie runātāji bija aizstājis ar domu par „vienu otru labvēlīgāku atrisinājumu.”

DANKERS 30. janvāŗa sēdē saka; „Ja lielinieki atkal iebruktu mūsu zemē, tad labāk būs tiem, kas būs kaŗaspēka vienībās, varēs atkāpties un turēt fronti kaut vai pie Vislas, kamēr šeit palicējiem draud iznīcība.” Tas tiesa, ka arī viņš kopā ar dzīvi palikušajiem varēs atkāpties ne tikai aiz Vislas, bet pat aiz Elbas. Latvijā palicējiem draud iznīcība. Šāds arguments ir neslēpta cinisma izpausme. Patiesībā Dankers sen jau bija izšķīries par mobilizāciju un gaidīja tikai pilnvaras. GD atkārtotās sēdēs pēc tam līdz pat marta vidum svaidījās ar iepriekš minētajiem nenoteiktajiem izteikumiem. Tie 29. janvāŗa sanāksmē pie GK visi bija piekrituši

Valdmanim, ka never mobilizēt un nevar arī atbalstīt brīvprātīgo vervēšanu. Bet pēc tam tūlīņ to viņi paši arī bija aizmirsuši. Tai vietā viņi turpināja gudrot un viens otram stāstīja vienu jaukāku vēlmi par otru. Taču Dankers kopā ar vāciešiem sen jau veica priekšdarbus mobilizācijai.

VALDMANIS — ko darīja viņš? Pēc liktenīgās 29. janvāra sanāksmes viņa vārds parādās minētajos sēžu protokolos; 30. janvārī viņš iesaka nogaidīt 7-10 dienas un neko nedarīt; 8. februārī — „Mums nav tiesības mobilizēt.” Bet Dankers tai pašā sēdē teica, ka „nebūtu vietā piešķirt pārāk lielu svaru starptautiskai tiesiskai pusei, kuŗu tagad neviens neievēro.” Tie ir gandrīz burtiski vārdi, ko pāris dienas iepriekš 6. februārī Šrēders bija teicis Dankeram, Silgailim un Krīpenam: „Šrēders karsti iestājās par mobilizāciju, pilnvaras kaŗa laikā neesot no svara. Ulmanis arī neesot prasījis nevienas atļaujas.” Viņš arī vēlreiz atgādina, ka vācieši solījuši dzīves apstākļu uzlabošanu. Dankers atkārtο šos Šrēdera vārdus, jo starp GD vēl vienmēr bija kādi, kas vārgi domāja par tiesisko pusi. Viņš ar to gribēja pamudināt vēlreiz atsacīties no tiesiskā pamata. Tas deva iemeslu Valdmanim izteikties vēlreiz, pie tam ļoti skaidri: „Apstākļu uzlabošana vien nav pietiekama mobilizācijas izsludināšanai. Mēs nekādā ziņā nedrīkstam atteikties no tiesiskā viedokļa, kur paši vācieši ievēro starptautiskās tiesības, jo citādi tie paši būtu mūs mobilizējuši.” Valdmaņa noraidošā nostāja visu laiku ir bijusi konsekventa. Taču šais viņa vārdos ir ietverts kāds ieskatījums, kam ir principiāla nozīme leģiona mobilizācijas juridiskā pamatojumā: „paši vācieši ievēro starptautiskās tiesības, jo citādi tie paši būtu mūs mobilizējuši.” Šiem Valdmaņa vārdiem ir izšķiroša nozīme leģiona mobilizācijas juridiskajā pamatojumā. Viņš skaidri ieskatījies un pateicis, ka vācieši nav

mobilizējuši leģionu, kā mēs to atkārtoti esam jau iepriekš aizrādījuši. Tas nav līdz šim kavējis līdzšinējos leģiona vēstures rakstītājus apgalvot pretējo. Vācieši gan vairāku mēnešu ilgajās sarunās ir mēģinājuši noskaņot latviešus pašus mobilizācijas izdarīšanai. Viņi zināja, ka jau kopš 1941. g. 25. jūlija Celmiņa raksta un kopš 1942. g. novembra un decembra sarunām un iesniegumiem, ka latvieši paši grib mobilizēt. Strīds bija tikai par to, ar kādiem priekšnoteikumiem. Šīs pārrunas turpinājās līdz brīdim, kad Dankers pretēji GD lēmumam, prasīja sev pilnvaras mobilizēt.

Ko par to saka Dankers pats? Divus gadu desmitus vēlāk Dankers rakstīja savos memuāros: „Mūsu Leģions nepastāvēja no brīvprātīgiem, bet gan spaidu kārtā mobilizētiem ar pavēli, ko devis ģenerālkomisārs Drekslers un ģen. Jekelns.”(139) Šis kategoriskos vārdos izteiktais apgalvojums ir kategoriska nepatiesība. Pie tiem vēlreiz jāpiezīmē iepriekš teiktais, ka vācieši gan vēlējās mobilizēt, bet zināja to pašu, ko Valdmanis izteica atklātos vārdos dažādos gadījumos sarunās ar Dreksleru un pamācot Dankeru: mobilizācijai nav likumīga pamata. Viņš bija arī pateicis, ka tā tikpat nelikumīga, ja to Dankers izdara ar vāciešu piekrišanu. Vēsturiskā patiesība prasa, lai Dankers 1965. g. būtu rakstījis: „Drekslers, ievērojot manu prasību pilnvarot mani izdarīt mobilizāciju, tai piekrita.”

Cik vācieši bija uzmanīgi starptautisko tiesību jautājumā, rāda 1942. g. 27. februārī TĒVIJĀ iespiestais paziņojums.(140) Te jāievēro — tikai paziņojums! Kad jau latvieši jau mēnešiem bija runājuši par mobilizāciju, no Berlīnes atsūtītais galvenais vervēšanas vadītājs Hirtess stringri turas tikai propagandas robežās. Viņš nesaka, ka Hilters jau 10. februārī ir pavēlējis uzstādīt latviešu leģionu, bet „piekritis latviešu

SS brīvprātīgo leģiona dibināšanai.” Kas Hitleram prasīja šādu piekrišanu? Tas nav zināms. Hirtesa paziņojums nav mobilizācijas rīkojums, bet tikai aicinājums, kas bija saskaņots ar Hitlera 10. februāra pavēli.(141) Hitlera pavēlei tomēr trūkst adresātu, tas nozīmē, ka tā nav adresēta latviešiem, jo Hitlers labi zināja, ka to darīt viņš nav tiesīgs. Pavēle ir domāta tiem, kas paši apzinās esam adresēti. Šai gadījumā tas ir Himmlers. Tas tad arī lietā savu SS aparātu. Neskatoties uz Hitlera pavēli radīt leģionu, ne Himmlers pats, ne viņa emisārs Hirtess nav izdarījuši Latvijā mobilizāciju pretrunā ar starptautiskajām tiesībām.

Pēc GD iztīrītajām ilgajām pārrunām, tie 9. marta sēdē „iepazīstas ar uzsaukumu projektu latviešu vīriem iestāties leģionā un lūdz iekšlietu ģenerāldirektoru pēc galīgās rediģēšanas to parakstīt un publicēt Latvijas zemes pašpārvaldes vārdā.”(142) Tā arī 9. martā TĒVIJĀ parādās uzsaukums VISU PAR UZVARU.(143) Tam ir pievienots apakšvirsraksts „Latvijas ģenerālapgabala zemes pašpārvaldes uzsaukums.” Tas, protams, ir lieks, jo sludinājuma parakstā jau Dankers ir sacījis, ka viņš to darījis zemes pašpārvaldes vārdā. Taču tam ir savs izskaidrojums. Viņš ar to grib teikt, ka viņš šo sludinājumu ir izdarījis pašpārvaldes uzdevumā un ka tādēļ tā arī ir juridiski atbildīga. Tautai, nezinot patiesos apstākļus, kas bija Dankers un kā vārdā viņš runāja, ar to tika radīts iespaids, ka darbojas kāda kolektīva latviešu “valdība.” Vēl patīkamāk tas bija vāciešiem. Tas rādīja, ka latvieši paši aicina iestāties leģionā.

Te jāpievieno daži vārdi par šī svelmainā aicinājuma saturu. Dankers tanī atkārtoja aplamības, ka vadonis ir „piekritis” latviešu SS brīvprātīgo leģiona dibināšanai. Tālāk viņš atgādina boļševiku postu un aicina cīnīties par Latvijas zemi, kultūru un tautas

nākotni. Te neesot tikai cīņa pret boļševikiem vien, bet tā „izšķīr Eiropas likteni nākamajiem gadu simtiem.” Tās ir pazīstamās Gēbelsa propagandas frazes. Neskatoties uz šo Hitlera melu propagandas atkārtojumu, pēc diviem gadu desmitiem Dankers uzdrīkstējās teikt patiesību: „Viens bija skaidrs, proti: par Latvijas brīvību un neatkarību runāt nedrīkstēja.”(144) Dankers to arī nedarīja. Bet tas nepavisam nenozīmē, ka tādēļ viņam būtu jāaicina cīnīties par jauno Eiropu, kādu to vēlējas Hitlers.

Savelkot iepriekš teikto kopā, kļūst skaidra dažādo latviešu kollaborantu loma un nozīme. Pirmkārt, Dankers gandrīz vai ar neticamu veiklību kārtoja leģiona radīšanas jautājumu, kā to vēlējas vācieši. Pārējiem GD viņš deva iespēju izteikties slēgtās telpās savā starpā. Bet tam nebija nekādas nozīmes. Tas tikai atklāja Dankera veiklo divkosīgo spēli. GD kolektīvā bija vērojamas divas grupas. Viena atbalstīja Dankeru: galvenām kārtām Prīmanis, kam kā repatriantam varēja būt zināmi tie paši apstākļi kas Dankeram, un klusie GD. Otra grupa, Valdmaņa atbalstītāji: Zāgars, Vagnags, pa daļai Skujevics, kas šad un tad izteica savas atšķirīgas domas. Galu galā tomēr visi GD ar Dankera vārdu parakstīja 9. marta uzsaukumu. Vienmēr paliks mīkla, kādēļ viņi pēkšņi “aizmirsa” savu prasību pēc brīvas Latvijas un uzņēmas morālisku un juridisku līdzbildību par Dankera uzsaukumu. Kas bija noticis? Pēc kaŗa vairāki no viņiem bija brīvajā pasaulē, bet neviens nāv izteicies, kādi bija motīvi atteikties no Latvijas brīvības prasības. Iespējams, ka mēs to nekad neuzzināsim. Mēs varam tikai minēt daudz un dažādus motīvus. Patīkamais GD (tautas acīs: ministra) krēsls ar nodrošinātu materiālo stāvokli un politisku drošību. Nebūtu jāatturas te minēt arī tādus apstākļus, kā

patriotisms un cerības atgūt brīvību. Nav arī jāaizmirst pieminēt latviešu vientiesību un naivitāti. Tiem visiem arī trūka kāda dziļāka politiska skolojuma un pieredzes. Varēja arī būt pragmatiski apsvērumi, jo kāda administrācija bija vajadzīga. Tātad būtu gandrīz vai tāda kā uzpurēšanās tautas labā. Tā mēs varam pārdomāt par viņiem un viņu motīviem. Taču fakts paliek, ka viņi visi piekrita leģiona organizēšanai. Pret vāciešu mobilizācijas plāniem konsekvents bija un palika vienīgi Valdmanis. Šādai atklātai un radikālai nostājai, kā sarunās ar Dreksleru un Šrēderu, tā arī GD sēdēs, varēja būt tikai viena konsekvence — viņa mērs bija piepildījies. To piepildīt bija palīdzējuši, kā atzīmējam iepriekšējā nodaļā, arī viņa darbība, sevišķi jaunatnes organizēšanā. Viņam bija jāiet. Pārdesmit gadus vēlāk Dankers rakstīja šādus atvadīšanās vārdus:

Alfreds Valdmanis paša ierosmē iesniedza ģenerālkomisāram garu rakstu „Latviešu problēma” (Das lettische Problem). Šo rakstu izplatīja daudzos eksemplāros tautā. Galvenais raksta saturs bija prasība pēc patstāvības vai autonomijas pēc Slovaķijas parauga. Tad prasība uzstādīt latviešu karaspēku 200.000 vīru stiprumā, lai piedalītos cīņā pret boļševikiem. Šis memorands tika sastādīts un iesniegts bez pārējo Pašpārvaldes locekļu ziņas.

Okupācijas vara „Latviešu problēmu” uzņēma noraidoši, pat naidīgi. Hitlera valdība atcēla Valdmani no amata un izsūtīja viņu uz Vāciju. „Latviešu problēmas” autors bija nepareizi novērtējis okupācijas varu un ar savu rakstu nepanāca populāritāti sev, nedz palīdzību Latvijai, nedz tautai, bet tikai pats sevi bija izslēdzis no tālākas līdzdarbības Pašpārvaldē. Valdmaņa vietā par Tieslietu resora vadītāju nāca Teodors Zvejnieks.(145)

Jau 1941. gada augustā Valdmanis bija teicis, ka Dankeram var gan dot naudu, bet ne roku, tieši tādēļ, ka tas atgriezās Latvijā vāciešu iecelts.(146) 1942. g. pavasarī, kad oficiāli iecēla GD, bija paredzēts Valdmani iecelt Dankera vietā. To aizkavēja tikai SD. Ir grūti ticēt, ka Dankers visu to nezināja. Tas tad arī izskaidro pa daļai vismaz viņa negatīvo kritiku pret Valdmaņa rīcību vēl 1965. g. Šai kritikai trūkst arī lietišķa pamata, jo Dankers un citi GD paši bija lūguši Valdmani sastādīt kritisko rakstu, ko iesniedza GK. Te atkārtojam tā ievadvārdus: „Mēs atļaujamies atgriezties pie ģenerāldirektora A. Valdmaņa kunga raksta „Latviešu problēma” un jums paziņot, ka Latvijas zemes pašpārvalde pievienojas šai iesniegumā teiktajam, tā kā to var uzskatīt par vienprātīgu zemes pašpārvaldes uzskatu.”(147) Dankers 1965. g., kritizēdams Valdmani, kratās vaļā no līdzatbildības par šo iesniegumu. Viņš filozofē, ka Valdmanis ir „nepareizi novērtējis okupācijas varu ar savu (pareizāk būtu jāsaka: mūsu) rakstu nepadziņā populāritāti sev, nedz palīdzību Latvijai, nedz tautai, bet tikai pats sevi bija izslēdzis no tālākas līdzdarbības Pašpārvaldē.” Var arī apgalvot pretējo. Valdmanis labi apzinājās konsekvences. Viņš atzina, ka leģiona mobilizēšana bez kādiem priekšnosacījumiem nav pieņemama latviešu tautai. Katrā ziņā jāatzīst, ka Valdmanis bija vienīgais GD, kas palika šim savam skaidri izteiktajam un motivētajam viedoklim uzticīgs.

GD 9. martā bija piekrituši Dankera publicētajam uzsaukumam. Kādēļ viņi to bija darījuši, pretēji savam iepriekš izteiktajam viedoklim, kā mēs redzējām, mēs nezinām. Varētu domāt, ka Dankers viņiem būtu ziņojis, ka viņš ir no GK saņēmis daudzīnātās vācu pilnvaras. Patiesībā viņam tādu nebija, tādēļ atkrīt arī šāds pieņēmums. Tas vienīgi rāda jau reižu reizēm

teikto, ka Dankers darīja, ko vācieši prasīja, bet ar GD runāja tā, kā katrreiz viņam likās piemērotāk. Maigi izsakoties, bija radusies savdabīga situācija. Tā padarīja Dankera un GD stāvokli komisku. Tādi viņi bija kļuvuši arī vāciešu acīs, jo tagad bija parakstījuši uzsaukumu, pret kuŗu paši bija cīnījušies vairākus mēnešus, it labi zinādami, ka viņiem nebija mobilizācijas tiesību. Turpretim traģisks bija latviešu tautas stāvoklis. Tās vīrus mobilizēja "brīvprātīgi" kaŗam, ko nevienam nebija tiesību darīt. Cik GD situācija bija komiska, rāda šāds zīmīgs gadījums. 9. martā tie bija izsludinājuši uzsaukumu. Bet tikai 12. marta sēdē viņi „iepazīstas ar ģenerālkomisāra 8. marta instrukciju iesaukšanas komisiju vadītājiem(148) par brīvprātības principa atmešanu pie 1919. līdz 1924. g. dzimušo vīriešu iesaukšanas bruņoto spēku izpalīgos.”(149) Izrādās, ka viņi parakstījuši savu 9. marta uzsaukumu nezinādami, ka daudzkārt un skaļi daudzzinātā "brīvprātība," izšķirties par leģionu, armiju vai darbu, vācieši ir nosvītroyuši jau 8. martā, tātad dienu pirms viņu uzsaukuma.(105) Tas rāda, ka viņi situāciju nav pārrudzējuši, ne arī uzrādījuši vajadzīgo atbildību, izpildot vācu pavēles.

Kāds bija faktiskais stāvoklis? Tas bija tieši tāds pats kā gadu iepriekš, kad Jekelns uzdeva Dankeram rakstīt uzaicinājumu "brīvprātīgi" iestāties policijas bataljonos. Tagad viņš aicināja latviešus "brīvprātīgi" iestāties leģionā. Nekas nebija mainījies — Dankers veica tos pašus vācu propagandas uzdevumus. Tos sēdza visi GD. Runājot vervētāja SS Hirtesa vārdiem: „Leģions nodibināts kā vienota cīņas kopa, ietilpinot to SS ieroču formācijās.” Pēckaŗa laikā leģiona vēstures rakstītāji ir centušies šķirt policijas bataljonus un leģiona formācijas. Ne juridiski, ne praktiski tas nav iespējams, jo pirmās leģiona vienības bija tie paši policijas bataljoni. Šis nepamatotais mīts ir radīts pēckaŗa

laikā, vairoties no nepatīkamās piederības pie „SS ieroču formācijām.” Atšķirības nebija arī GD lomā šo dažādo militāro vienību radīšanā. Viņi jau iepriekš, tā arī tagad, bija daudz runājuši un devuši padomus Dankeram. Bet tas rīkojās pēc sava resp. vāciešu prāta. Pēc notikušā tie vienmēr atkal bija pievilti. Tāda bija Dankera un GD propagandas darbība līdz 1943. g. martam.

Pašpārvaldes propaganda gan varēja veicināt leģiona tapšanu, bet ar to vien nepietika, lai tas rastos. Tas prasīja rīcību. Kā šis process praktiski norisa, ir aprakstīts līdz ar dokumentāciju citos darbos,(151) kādēļ nav iemeslu pie tā apstāties plašāk. Te tikai jāpapildina, ka 1919.-1924. g. dzimušie bija reģistrēti ar attiecīgo latviešu pašpārvaldes un policijas iestāžu palīdzību. Personīgie saraksti bija nosūtīti novada komisāriem, kuŗi tad uzaicināja iesauamos ierasties reģistrācijas un pārbaudes komisijās. Tas notika jau sākot ar 1941. g. 19. decembri Rozenberga darba pienākuma likuma ietvaros. Toreiz, formējot policijas bataljonus, tiktāl bija brīvprātība, ka varēja izvēlēties iet policijas bataljonos, vācu armijas izpalīgos vai dažādos piespiedu darbos. Tagad tādas iespējas, kā dzirdējām, vairs nebija. Pārbaudes komisijas pašas sadalīja aicinātos starp šīm trim grupām un atlaida mājā līdz iesaukšanas pavēlei.(152) Citādi tas bija ar virsniekiem un instruktoriem. Silgailis, tikko kā 20. martā nodeva zvērestu, jau 22. martā publicēja aicinājumu virsniekiem brīvprātīgi iestāties leģionā.(153) Kā mēs no iepriekš teiktā zinām, tad viņš jau krietni priekš iecelšanas amatā, kā pats ziņoja GD, trūkstot piemērotām latviešu iestādēm, ar vāciešu palīdzību bija reģistrējis virsniekus. Kad viņš tos tagad aicināja “brīvprātīgi” pieteikties, to saraksti jau bija vāciešu

rokās. Tas nozīmē, ka iesaukšanu Silgailis “brīvprātīgi” bija jau sagatavojis.(154) Šis jautājums tomēr bija grūtāk atrisināms, nekā leģiona formētāji to bija paredzējuši. Liekas, ka Silgaiļa agrā pavasarī ierosinātajai virsnieku reģistrācijai nebūs bijuši lielāki panākumi. Tādēļ Dankers 21. maijā parakstīja atkal visu GD vārdā rīkojumu, ka visiem 1884. g. (rezerves virsniekiem) un 1892. g. (aktīviem) dzimušajiem un jaunākiem virsniekiem, kadetiem un instruktoriem jāreģistrējas līdz 5. jūnijam policijā. Piedraudēts, ka citādi būs „sods pēc kara laika likumiem.” Zināms, Dankeram nebija ne tiesību tādu rīkojumu izdot, ne arī kādu sodīt. Tādēļ arī GK ierēdņi tūlīt reaģēja.

Šo rīkojumu iekšlietu ģenerāldirektors Dankers ir publicējis Deutsche Zeitung bez kā viņš izprasījis šī rīkojuma publicēšanai atļauju. Iesniegts B a r t e n a m ar lūgumu izšķirt, vai iekšlietu ģenerāldirektors par rīkojuma iepriekšēju neuzrādīšanu ir saucams pie atbildības.(155)

Cerēto rezultātu nebija, bet jautājumu plašāk apskatīsim, runājot par latviešu tautas pretestību leģionam. Ar to noslēdzās pirmais posms leģiona tapšanas gaitā, kas bija sācies 1942. g. rudenī ar Valdmaņa 4. novembra *Latviešu problēmu*. Kulmināciju tas sasniedza visu GD parakstītajā 2. decembra priekšlikumā Dreksleram, mobilizēt 100 000 vīru. Šīs pārrunas ar vāciešiem noslēdzās 1943. g. 21. marta propagandas uzsaukumā. Vācieši pašpārvaldei nedeva tiesības mobilizēt. Tā bija smaga vilšanās pašpārvaldei un politiskajiem virsniekiem.

Latviešu karavīrus tomēr Hitleram vajadzēja, tādēļ leģionam bija jātop, kā viņš to bija pavēlējis 10. februārī. Ja nu pašpārvalde bija izslēgta no juridiskās līdznoteikšanas, tad neatvairāmi rodas jautājums — kādēļ? Kādi spēki to noteica un kā tas notika? Ar to mēs

uz brīdi atstājam GD un viņu militāros padomdevējus un pārejām pie vāciešu rīcības iztirzājuma.

Pirmkārt, brīvprātīgo pieteikšanās policijas bataljonos 1942. g. vasarā bija tiktāl apsikusi, ka ar to vairs nevarēja apmierināt papildinājumu prasības. Otrkārt, vācu armijas lielās grūtības frontē prasīja vienmēr jaunu spēku iesaistīšanu. Šai situācijā Himmlers atceļās savus citu Eiropas tautu brīvprātīgo leģionus. Pēc to parauga viņš jau augustā bija piekritis vāciešiem vairāk draudzīgo igauņu leģiona radīšanai. Tas pamudināja latviešu vecākos virsniekus (Plensneru un Silgaili) rosīties šai virzienā. Jāatceras, ka šai sakarā viņi ieradās ar savu lūgumu pie Valdmaņa. Bet ko darīja vācieši paši?

Himmlera personīgā stāba priekšnieks Brants 1942. g. 14. augustā raksta Bergeram, ka Hitlers ir piekritis igauņu SS leģiona radīšanai un ka 15. augustā Himmlers to ziņojot atklātībā.(156) Ja nu Hitlers bija piekritis igauņu leģionam, kādēļ gan Himmlers nevarētu mēģināt radīt arī latviešu leģionu, sevišķi ievērojot minētās frontes grūtības? Sagatavojoties tādām solim, Himmlers jau 21. septembrī izdeva pavēli, divus igauņu bataljonus izņemt no 2. SS brigādes un to vietā tai nodot divus latviešu bataljonus.(157) Domāts — sākums organizējamam latviešu SS leģionam. Priekš iepriekš iztirzātā GD 2. decembrā iesnieguma GK, lasām šādu Bergera rakstu.

REICHSFĪRER!

Pārbaudot „100 000 latviešu vīru,” izrādījās sekojošais:

1. Latviešu zemes valdība iesniedza reichskomisāram lūgumu, par jaunu radīt latviešu armiju 100 000 vīru stiprumā. Vecs paņēmieni, ar šo armiju, kas gan ir tikai pieņēmums, sev sagādātu sevišķas politiskas priekšrocības. Šo lūgumu kā pilnīgi nederīgu

un vairāk kā bīstamu noraidīju, un SS reichsfirera piekrišanas gadījumā, devu sekojošu priekšlikumu:

No brīvprātīgajiem, kuri rasiski pilnīgi derīgi, izveidot vienību SS reichsfirera rīcībā. To izmantot kā policijas bataljonus bandu apkaŗošanai vai seviŗķas piemērotības gadījumā, kā latvieŗu leģionu.

2. Es lūdzu reichsleiteru Rozenbergu, norādīt reichskomisāram Lozem, negriezties ŗajā lietā pie reichsmarŗāla, jo par ŗo lietu atbildīgs ir tikai SS reichsfirers. Man to apsoltja.(158)

No raksta saprotams, ka 2. decembrā iesniegums ir nonācis arī pie Rozenberga, kur to lasījis politiskās vadības daŗas ŗefs — Himmlera rezidents Rozenberga ministrijā — Bergers. Tas tagad steidzas ziņot īstajam priekŗniekam Himmleram, kādus padomus viņŗ ir devis Rozenbergam. Viņŗ GD priekŗlikumu apzīmējis par „vairāk kā bīstamu” politisku iemeslu dēļ. Nepiepildījās viņa izteiktā cerība, ka Himmlers viņam piekritīs. Himmleram vajadzēja latvieŗu kaŗavīru. Nav zināms, kas tieŗi izraisīja mēnesi vēlāk otru Bergera rakstu Himmleram.

REICHSFĪRER!

Līdz ŗim es noraidīju latvieŗu leģiona dibināŗanu, par cik pazīstu SS reichsfirera nostāju pret latvieŗiem un lietuvieŗiem. Tagad mēŗ nonākam zināmā spaidu situācijā. Kopŗ viena gada reichā darba dienestā pēŗ mūsu parauga militāri apmāca, iepriekŗ izvēlētus brīvprātīgos no Igaunijas, Latvijas un Lietuvas. ŗie vīri tagad atgrieŗas un katrā ziņā grib dienēt SS ieroču vienībās. Ievērojot cilvēku trūkumu, lūdzu man atļaut likt priekŗā sekojoŗo:

Mēŗ pieņemam brīvprātīgo iesniegumus, izvēlamies vīrus uz stingriem rasiskiem pamatiem. Pēŗ izvēles es sniedzu SS reichsfireram ziņojumu. Ja skaits ir pietiekami liels, var uzsākt latvieŗu leģiona veidoŗanu.

Ja sanāk mazāk kā 1200 vīru, tos nodod ģenerālpulkveža Daliges rīcībā, kuŗš no tiem izveido aktīvu policijas bataljonu.

Es lūdzu šī jautājuma izlemšanu.(159)

Dokuments atklāja patiesos SS augsto vīru uzskatus. Bergers savu iepriekš izteikto noraidošo nostāju aizbildina ar to, ka viņš zina (cik negātīva) ir Himmlera nostāja pret latviešiem un lietuviešiem. Atzīdamies, ka vācieši ir spaidu situācijā, viņš ir ar mieru grozīt savu uzskatu. To viņš varētu darīt divu apstākļu dēļ. Latvieši iepriekš jau ir apmācīti Vācijā darba dienestā un pašreizējā cilvēku trūkumā, viņš ir ar mieru pēc „krietnas rasiskas pārbaudes” no tiem dibināt leģionu. Ja tomēr nesanāktu vairāk par 1200, tad taisītu policijas bataljonu. Kā vienu, tā otru no šiem rakstiem ir lasījis Himmlers, ko apstiprinājis ar saviem iniciāliem. Bet arī šis Bergera plāns neatrada Himmlera piekrišanu. 1943. g. 24. janvārī Himmlers raksta Jekelnam:

MĪĻLAIS JEKELN!

1. *Vadonis ir atļāvis uzstādīt latviešu SS brīvprātīgo leģionu.*

2. *Sākot ar šo dienu, es piešķiršu „Latviešu SS brīvprātīgo leģiona” nosaukumu latviešu policijas bataljoniem, kas cīnās 2. SS brigādes ietvaros.*

3. *Rūpējieties par tūlītēju šī leģiona papildināšanu līdz pilnam pulka sastāvam, it sevišķi šai brīdī ar tūlītēju jaunu apmācītu karavīru veidā. Šis papildinājums ir steidzams, lai 2. SS brigāde spētu atvairīt katru uzbrukumu.*

4. *Viss pārējais līdz jūsu personīgajam ziņojumam 1943. g. 25. janvārī.(160)*

Himmlers ziņo „mīļajam Jekelnam” jau 24. janvārī, ka Hitlers ir piekritis latviešu leģiona dibināšanai. Viņš tūlīņ ķeras arī pie darba un pārdēvē latviešu

polīcijas bataljonus par „latviešu SS brīvprātīgo leģionu” un uzdod Jekelnam tos tūliņ papildināt ar „jau-
niem apmācītiem kareivjiem.” Divas dienas vēlāk Je-
kelns personīgi bija ieradies pie Himmlera uz pārrunām
par turpmāko rīcību. Pēc sarunas ar Jekelnu Himmlers
27. janvārī raksta RSHA daļas vadītājam grupenfīre-
ram Jitneram, kas pārzināja visu SS kaŗaspēku.

MĪĻLAIS JITNER!

*Pēc tam, kad abi latviešu policijas bataljoni tiks
2. SS brigādes ietvaros apvienoti par SS brīvprātīgo
leģionu, kam nākošās 8 dienās pievienos 900 jaunus pēc
SS prasībām izmeklētus latviešu brīvprātīgos, es esmu
paredzējis nākamo 8-14 dienu laikā latviešu leģionam kā
3. bataljonu pievienot vēl vienu latviešu policijas batal-
jonu, kas līdz šim bija pie SS obergrupenfīrera Bacha.*

*Ir nepieciešama šī brīvprātīgo leģiona labāka ap-
bruņošana ar ieročiem. Es jūs lūdzu šo lietu pārņemt
savā ziņā. Darīšanās ar armiju skaidri jāizceļ fakts, ka
uzstādīt latviešu un lietuviešu SS brīvprātīgo leģionu ir
pavēlējis vadonis.*

*Bez tam es tagad lieku Latvijā Jekelnam izdarīt
uzsaukumu, un ceru ar to iegūt veselu latviešu divīziju.
Šīs divīzijas uzstādīšanu es lūdzu pārrunāt ar Jekelnu.
Katrā gadījumā latviešu leģions varētu veidot šīs divīzi-
jas vienu pulku. (161)*

Pie rakstā minētajiem 900 atgriezīsimies
turpmāk. Pirmkārt, otrā rindkopā Himmlers jau runā
skaidrāku valodu. Hitlers ir ne tikai piekritis, bet arī
pavēlējis radīt latviešu un lietuviešu leģionus. To Him-
mlers ir zinājis jau 27. janvārī. Tas ir jāpaskaidro
satiksmē ar armijas pārstāvjiem. Otrkārt, pati no-
zīmīgākā ir trešā rindkopa. Himmlers ir uzdevis Jekel-
nam izplatīt uzsaukumus, lai tā iegūtu sev vienu divīziju

vai vismaz vienu pulku šai divīzijā. Kā Jekelns to nokārto, tā ir viņa darīšana.

Te atklājās īstā patiesība un priekšspēle mūsu plašāk iztīrātajai izrādei, kas pazīstama no Valdmaņa 29. janvāra protokola. Jau krietni pirms visām sarunām GK un latviešu GD starpā, Himmlers leģiona lietas jau bija nokārtojis ar Jitnera un Jekelna palīdzību. Viņam nekādi solījumi latviešiem nebija jādod, un to viņš arī nedarīja. Jekelns pacilātībā jau 19. februārī ziņoja Himmleram:

SS obgrf. Bergers man ziņoja par baumām, kas saistās ar latviešu, resp. lietuviešu leģiona izveidošanu. Šajā sakarībā ziņoju:

Ostlandes armijas pavēlnieka, gauleitera Zaukela pilnvarotā un manis starpā ir pilnīga vienprātība. Pēc dažām dienām jauktās komisijas izdarīs 1919.-1925. g. dzimušo reģistrēšanu. Visus derīgos vīrus vispirms iedalīs leģionā, mazāk derīgos pārņems armijas pavēlnieks kā brīvprātīgos palīgdienestam Ziemeļu armiju grupā, darba spējīgos nodos gauleiteram Zaukelam. Ceru izveidot tsākā laikā latviešu, resp. lietuviešu divīziju, katru 15 000 vīru sastāvā. Latvieši ir būtiski labojušies, visur var manīt gribu iesaistīties.

Reichskomisārs Loze patreiz nav Rīgā, bet viņu šodien tur sagaida. Tad tūliņ ar augšminēto dienestvietu piekrišanu sekos uzsaukums Latvijas ģenerālkomisāram un zemes pašpārvaldei. Zemes pašpārvalde ir ļoti ieinteresēta leģiona izveidošanā.

Šodien es lūdzu SS obgrf. Bergeru sūtīt šurp savus iesaukšanas komisiju vadītājus.(162)

Prasītie iesaukšanas komisiju vadītāji arī ieradās. Bet ne tas mūs interesē šai rakstā. Tur ir pāris piezīmes par latviešiem, kā Jekelns tos vērtē. Vispirms viņš atzīmē, ka latviešu noskaņa ir ievērojami uzlabojusies un ir konstatējama to griba iesaistīties cīņā. Pēc

tam seko vārdi: „Pašpārvalde ir ļoti ieinteresēta leģiona izveidošanā.” Tas atbilst patiesībai. Pašpārvalde jau kopš 2. decembra bija piedāvājusies mobilizēt 100 000 vīru. Ka šis piedāvājums bija saistīts ar zināmiem priekšnosacījumiem, to Jeklens varēja „aizmirst,” jo to jau Dankers pats un pašpārvalde arī līdz 9. marta uzsaukumam bija aizmirsuši. Turpmāk iesaukšanas darbā šādā optimistiskā noskaņojumā sadarbojās latviešu un vāciešu attiecīgās iestādes.

RSHA jau februāra vidū bija nosūtījusi uz Rīgu pieminēto Hirtesu, kas ar Silgaiļa palīdzību veica tehniskos priekšdarbus mobilizācijai. Tikai 15. martā Himmlers izdeva savu SS pavēli par leģiona formēšanu. Tās I, 8. punktā atkal ir teikts, ka nedēļas laikā ir jānosūta tūkstots vīru 2. SS brigādei no tiem, kas pieteikušies brīvprātīgi, un kas jau dienējuši Latvijas armijā. Nav skaidrs, vai tie ir tie paši 900 jaunekļi, kas minēti Himmlera 27. janvāra rakstā Hitleram un vēl nebūtu nosūtīti. (163) Šai rakstā arī pirmoreiz minēts, ka Hansenam uzdots formēt latviešu kājnieku divīziju.

Neskatoties uz Hitlera 10. februāra un Himmlera 15. marta pavēlēm, iesaukšana leģionā nebija devusi cerētos panākumus. Tas sevišķi sanikvoja Himmleru. Viņš rakstīja bargu vēstuli saviem augstākajiem atbildīgajiem SS grupen un obergruppenfīreriem:

Ar latviešu SS divīzijas un latviešu SS brigādes izveidošanu es esmu absolūti neapmierināts. Dažādi maziski resoru partikulārisma šķēršļi jau kopš nedēļām kavē tās izveidošanās ātru sekmēšanos. Lai noskaidrotu visus jautājumus, es nosaku sekojošo:

1. SS brigādefīrers Šolcs ir atbildīgs par to, ka viņa brigādes 2. latviešu grenadieru pulks tiek izveidots un iespējami drīz pilnā sastāvā.

2. Sakarā ar to, tuvākajās 8 dienās, t.i., vēlākais līdz trešdienai, 1943. g. 2. jūnijam, no latviešu

brīvprātīgajiem 1000 jauni, neapmācīti vīri jānodod latviešu policijas bataljoniem. Savukārt latviešu policijas bataljoniem jānodod latviešu brigādei 1000 apmācītu vīru un bijušu virsnieku.

Ne obergruppenfīreram Jekelnam, ne SS grupenfīreram Jedikem, ne SS brigādefīreram grāfam Pikleram nav tiesību iejaukties uzdevumu izpildīšanā.

Visi ar šo uzdevumu saistītie jautājumi SS brigādefīreram Šolcam jāpārrunā tieši ar SS galveno vadības pārvaldi.

3. Pēc šī pulka pilnīgas iveidošanas, kam jā sastāv no apmācītiem latviešu policijas bataljonu karavīriem, ciktāl tas iespējams, tas pa tsāko ceļu jānosūta 2. SS brigādei un līdz ar to 16. policijas pulks jānomaina un jāizdala.

4. SS brigādefīrers grāfs Piklers man līdz turpmākajam katru dienu ziņo par savas divīzijas skaitlisko sastāvu, atsevišķi virsniekus, apakšvirsniekus un kareivjus.

5. Visi pēdējos trīs mēnešos papildinājumu vietās Rīgā SS standartenfīrera Hirtesa policijai padotie vīri jāpārskaita ieroču SS rīcībā. SS standartenfīrers Hirtess par savu skaidro rīcības virzienu neievērošanu no manis saņem stingru rājienu.

6. Kad abas vienības — brigāde un divīzija — būs sasniegušas pilnu sastāvu un to papildinājumu bataljoni pietiekamu lielumu, var sākt domāt par jaunu latviešu policijas bataljonu veidošanu. Es paturu personīgi tiesības dot tam atļauju.

7. Pēc 2. SS brigādes atvilkšanas, jāuzsāk tās sastāva izmaiņa ar mērķi, ka šai latviešu brigādei ir jā sastāv tikai no vīriem, kuŗi atbilst visstingrākai SS mēraulai (kas ir jāizdara papildinājumu komisijai, ko es vēl iecelšu). SS brigādefīrers Šolcs tikai tad var

pārņemt divīziju, kad latviešu brigāde ir 100% izveidota.(164)

Saņēmis šo Himmlera rakstu, Bergers tūlīņ steidzās rakstīt tikpat bargu vēstuli vervēšanas tiešajam vadītājam Rīgā Hirtesam. Tas aicināja Hirtesu tūlīņ ierasties Berlīnē un sniegt ziņojumu.(165) Pēc tam, kad Bergers to bija noklausījies, viņš rakstīja Himmleram savus paskaidrojumus par notikumu.(166) Raksta pēdējā rindkopā sacīts:

Es standartenfīreram Hirtesam norādīju, neievērojot zaudējumus, ņemt savā rīcībā visus papildinājumus Ostlandes telpā un pārņemt atbildību. Nekāda veida aizbildināšanos es nākotnē vairs nepieņemu.

Šī vāciešu augstāko SS vīru nervozā sarakste rāda, ka pirmais gājiens apslēptajā mobilizācijā nebija devis līdz 1943. g. jūnija sākumam cerētos rezultātus.

Tūlīņ ar apslēptās mobilizācijas pirmajiem soļiem tai radās arī pretestība. To izraisīja vairāki apstākļi. Vispirms tie bija uz fronti nosūtītie 1000 jaunieši. Tos uz darba pienākuma likuma pamata bija iesaukuši vācieši. Bangerskis par to neko iepriekš neesot zinājis, bet 23. martā, kad viņš ieradies kazarmās meklēt sev kādu piemērotu formas apģērba gabalu, viņš tur atklājis latviešu jauniešus bez latviešu virsniekiem un instruktoriem. Tie viņam ir teikuši, ka viņus sagatavo parādei svētdien 28. martā. Bangerskis, atgriezies savā darba vietā, uzdod Silgailim noskaidrot, kas tā par parādi. „Propagandas nolūkos svētdien Doma laukumā esot paredzēts vispirms svinīga solījuma nodošanas ceremonija, bet pēc tam parāde ar uzrunām un ceremoniālo maršu.” Tā tas arī notika. Bet tad sākās sarežģījumi.

Tos iespaidīgi ir aprakstījis Bangerskis pats.(167) Norise īsi ir šāda. Propagandas nolūkiem rīkotā parāde

ar jauniešu solījumiem jau otrā dienā no ceremoniāla bija pārvērtusies par traģisku nopietnību. Bangerskis pats saka: „Jūs, vācieši, mūsu jauniešus esat aizvadījuši uz kaŗa lauku pa klusākajām ielām, apbruņotas sardzes pavadījumā, kā kādus noziedzniekus.” Kāda tad bija Bangerska un pārvaldes reakcija uz to? Oficiāli ieceltais divīzijas komandieris un pavēlnieks brauca uz staciju, lai jauniešus dvēseliski mierinātu. Te jājautā, vai vecs un piedzīvojis ģenerālis nezināja, kādas ir divīzijas komandiera tiesības? Kā tādām viņam bija tiesības doto pavēli atcelt. Tai vietā viņš devās pie Dankera un izklāstīja tam savu sašutumu par tādu vāciešu rīcību. Pēc tam viņš devās pie Hansena lai protestētu, draudot eventuāli turpmāk nepiedalīties leģiona organizēšanā. Kā to varēja sagaidīt, Dankers ieteica nepārsteigties un jautājumu „pārrunāt zemes pašpārvaldes sēdē.” Bangerskis tiešām ierodas pie Hansena un izsaka savu neapmierinātību, jo „ar tādu vācu rīcību zemes pašpārvaldei ņemta katra iespēja griezties pie tautas ar uzsaukumu stāties leģionā.” Bet to jau Dankers un Bangerskis bija darījuši bez kādiem priekšnosacījumiem 20. un 22. martā.

Pēc tam Bangerskis ir ticis ar Jekelnu, un atsaucoties uz savām divīzijas komandiera tiesībām, arī tam pateicis savus iebildumus. Bet te Jekelns atklāja, ka viņa iecelšana par divīzijas komandieri ir pārpratoms. Viņam tai vietā piedāvāšot leģiona ģenerālinspektora amatu. Bangerskis izsaucies, ka viņam īsā laikā nu piedāvājot jau trešo amatu, jo pirmais esot bijis leģiona komandiera amats. Te Bangerskis maldās. 19. marta iecelšanas raksts ir pirmais oficiālais dokuments un tanī teikts, ka viņš ir iecelts par divīzijas komandieri. Ja viņš šo savu iecelšanas rakstu būtu lasījis kaut cik uzmanīgāk, tad viņš būtu arī atklājis, kas ir latviešu brīvprātīgo leģiona pavēlnieks. Tam augšējā kreisajā

stūrī ir rakstīts „Latviešu SS brīvprātīgo leģiona SS pavēlnieks.” Rakstu ir parakstījis šeit minētais pavēlnieks un tā vārds ir Hansens. Grūti ir domāt, ka Bangerskis nebūtu lasījis savu iecelšanas rakstu. Tādēļ vietā ir jautājums, kā varēja rasties “pārpratums,” kā Bangerskis to nosauca? Izskaidrojums ir vienkāršs. Tas bija Dankers, kas viņu bija aicinājis un viņam piesolījis leģiona komandiera amatu. Ar tādu pārliecību viņš bija 20. martā ieradies pie Hansena un nodevis savu solījumu Hitleram. Pārpratums nebija radies ar vāciešiem, bet gan šo divu bijušo Latvijas ģenerāļu starpā.

Jauniešu nosūtīšana bez Bangerska ziņas un Jekelna paziņojums, ka viņš nav ne leģiona, ne divīzijas komandieris, vajadzēja izraisīt Bangerski vismaz kādas pārdomas. Nepatīkamais pārdzīvojums bija tik dziļš, ka viņš patiesi meklēja kādu izskaidrojumu notikušajam. Viņš arī tādu atrada. Hansens visu lietu esot kārtojis pats uz savu roku ar Bangerski un tā iecelšanu bez Jekelna ziņas un piekrišanas. Tādēļ Jekelns aiz atribības jauniešus tūliņ otrā dienā nosūtījis uz fronti. Tā ir tāda pat vēlmju domāšana un sevis mierināšana, kā to daudzkārt darīja nepatīkamās situācijās arī pašpārvalde. Nav ne tiešu, ne netiešu liecību, ka Jekelna un Hansena starpā būtu kāda nesaprašanās. Jauniešu nosūtīšana uz fronti bija jau izlemta krietni agrāk un to jau Hansens zināja Berlīnē pirms braukšanas uz Rīgu. To bija paziņojis arī jau 27. janvārī Himmlers ar telegrammu Jekelnam. Toreiz jau bij paredzēta 900 jauniešu nosūtīšana pēc astoņām dienām. Tā nu bija krietni aizkavējusies. Šo Himmlera pavēli, protams, Bangerskis nezināja, tādēļ viņš notikušajam mēģināja atrast savu izskaidrojumu. Interesanta šai sakarā ir Himmlera 24. marta telegramma, (168) kas jau nedēļu pirms 1000 jauniešu nosūtīšanas uz fronti, to bija pieprasījis. Bangerska iemeslu meklēšana rāda vienīgi

viņa naīvitāti un situācijas neizpratni. Telegrammā Himmlers prasa arī jaunu 1500 vīru steidzīgu nosūtīšanu uz fronti. Vēlāk Himmlers in nolaidis uz 1000, ko tad praksē veica Hansens, kas pēc tam atgriezās Berlīnē. Telegramma arī atklāja, ka SS brigādē pieņem tikai 168 cm auguma vīrus, bet leģionam taisīja izņēmumu un to noteica uz 164 cm, jo citādi ietu zudumā daudz vērtīgu kaņavīru.(169) Viņš arī paziņoja, ka viņš ziedo tikko jaundibinātai kaņavīru palīdzībai 20 000 marku, un ka Drekslers ir kļuvis par leģiona goda priekšnieku.

Lai kā Bangerskis mēģināja atrast izskaidrojumu notikušajam, viņa iekšējais nemiers tomēr bija tik liels, ka viņš 31. martā pašpārvaldes sēdē jautāja, vai pēc notikušā viņam vēl ir jāpaliek amatā, „ja mūsu vārdā, mūs ignorējot, rīkosies citi.” Piedāvātais ģenerālinpektora postenis ir „bez komandēšanas funkcijām un neesmu pārliecināts, vai tur ko pozitīvu veikšu.” Pēc tam esot sekojušas plašas pārrunas. Valdmanis, kas vedis sarunas par leģiona formēšanu ar vāciešiem, teicis, ka viņam solīts, ka Bangerskis būs tāds kā kaņa ministrs un tādēļ arī ģenerālinpektora amats esot labāks, jo, lūk, arī Latvijas armijā sākumā esot bijis „armijas inspektora postenis.” Grūti domāt, ka Bangerskis, tā rakstīdams, būtu apzināti runājis nepatiesību. Viņu būs vilusi atmiņa. Valdmanis 31. marta sēdē nevarēja piedalīties, jo viņš tad jau vairs nebija amatā. Kā viņš pats raksta, viņš jau martā ir aizbraucis uz Vāciju. GD deva padomu, kā varēja sagaidīt, palikt vienalga kādā amatā. Viņi paši jau arī bija palikuši amatā katros apstākļos. Acīm redzot, Bangerskim tā iepatikusies ideja par kaņa ministru, ka viņš tūliņ ķeries pie attiecīgas instrukcijas izstrādāšanas par ģenerālinpektora tiesībām un pienākumiem, kuņās „ģenerālinseptoram ir paredzētas gandrīz kaņa ministra kompetences.” Pēc tam viņš 8. aprīlī

ierodas frontē pie jaunajiem kaŗavīriem. Atgriezies no tās, viņš ierodas atkal pašpārvaldes 13. aprīļa sēdē un sniedz ziņojumu par redzēto un atkārtoti jautā, vai viņam jāpieņem ģenerālinspektora amats. Atbildi uz to ir devis Prīmanis, kuŗai pievienojušies arī visi GD.

Jaunieši, kuŗus jūs apmeklējāt, uz fronti būtu nosūtīti tā kā tā, vai ir ģenerālinspektors, vai nav, bet bez jums Zemes pašpārvaldei būtu ņemta iespēja tik drīzā laikā kaut ko tuvāk uzzināt par viņu likteni, kur viņi atrodas, kā dzīvo un kā apmācās. Arī tuvinieki un latvju sabiedrība vēl ilgāku laiku par visu to būtu neziņā. Ar brigādes komandieri nodibinātās labās attieksmes var mūsu jauniešiem nākt tikai par labu. Atvestā korespondence, lai kāda tā būtu, zināmā mērā nomierinās tuviniekus un sabiedrību. Kādam latviešu augstākam virsniekam šīs rūpes un gādība par mūsu kaŗavīriem jāuzņemas tā kā tā, un reiz uzņemtie sakari jāuztur. Kāda nozīme tad būtu jūsu aiziešanai un citas personas nākšanai jūsu vietā. Ir jācīnās par labāku stāvokli visiem spēkiem, lielākām tiesībām līdzrunāt leģiona lietās, bet pamest savu posteni jeb nepieņemt piedāvāto — nevajadzētu. Varbūt vācieši to tikai gaida un būtu priecīgi, ja jūs aizietu. Palieciēt, turieties, cīnīsimies kopā.(170)

Tā pēdējā pusgadā nebija pirmā reize, kad Prīmanis sniedzis savu tautiskā raksta mīkstajā cimdā ietērpto palīdzīgo roku Dankeram, resp. vācu okupantiem.

Bangerska sapni par kaŗa ministra stāvokli vācieši neapmierināja.(171) Kas notika dzīves īstenībā? Te jāatgādina uzskatāmā aina. Varētu domāt, ka traģiskā jauniešu nosūtīšana uz fronti liks Bangerskim ieskatīt savu patieso stāvokli. Tas nenotika. Latviešu pašpārvaldē Dankers un Prīmanis ņēma viņu atkal savā

vidū. Tā nebija nejaušība. Neviens viņu nebija mobilizējis, nemaz nerunājot pr kādiem spaidiem. Bangerskis, būdams bez kādām tiesībām, bija kļuvis par otro lielāko brīvprātīgo vervēšanas propagandistu SS kaŗa mašīnērijai.(172) Kā viņš šo uzdevumu veica, redzēsim turpmāk. Tas nebija noslēpjams plašākai sabiedrībai. Sašutums un nemiers par to bija saprotams. Ar turpmākajiem pašpārvaldes un vāciešu soļiem, iesaucot vienmēr jaunus kontingentus, tas pieauga.

Te ir vērts ieskatīties dokumentos, kas atklāj vāciešu pašu domas par notikušo iesaukšanu. Rīgas novada komisāra darba pārvaldes priekšnieks Šmuclers raksta GK. „Noskaņas ziņojums par 1919. līdz 1924. g. dzimušo iesaukšanu.”(173) Ziņojums atklāj sekojošo:

a. RK bija joprojām paredzējis iesaucamajiem brīvību izvēlēties leģionu. Kas to nedarīja, tos tad komisijas priekšnieks nodeva armijai vai darbā. Jāievēro — lielais vairums aizgāja no pirmajā dienā iesaucamajiem uz armiju. Tas nebija paredzēts, jo Himmlers vervēja leģionam vajadzīgos kaŗavīrus. Tādēļ pēc dažām dienām GK Drekslers noteica, ka „brīvprātība ir jāparāda visiem trīs galvenajiem pieprasītājiem, proti, leģionam, armijai un darbam.” Vācieši okupācijas laikā izdeva daudz noteikumus, kas neatbilda reālītai, bet šis laikam ir pats absurdākais. Kā reizē var runāt par brīvību izvēlēties kādu no trīs iespējām, ja reizē ir jāizvēl tāds iesaucamo skaits, lai visi trīs būtu apmierināti. Šai brīdī, t.i. 1943. g. februārī, vācieši iznīcināja pēdējās brīvās izvēles iespējas. Sašķirošanu par šīm trīs dažādajām grupām noteica vācieši paši, kaut komisijā sēdēja augsti latviešu virsnieki. Nav zināms, ka kāds no viņiem būtu ko iebildis pret to.

b. Latviešu akadēmiskās jaunatnes pretestība ir bijusi tik liela, ka Šmucleram ir jāziņo GK, ka

neskatoties uz „SS leģiona un armijas kungu iepriekšējiem priekšlasījumiem, tikai visretākajos gadījumos tie bija gatavi pieteikties leģionā vai armijā. Tieši šo aprindu piederīgie sevišķi stipri tiecas uz iesaistīšanos darbā.” Viņi „ir ļoti neieinteresēti iesaistīties cīņā.”

c. Ziņojumā atkārtoti aizrādīts, ka daudzi skolotāji nevēlas iestāties leģionā.

d. Vairākkārt minēts, ka tikai pēc leģiona un armijas virsnieka pārliecināšanas runām, skolotāji, studenti un skolnieki ļāvušies pierunāties. Te jāaizrāda, ka šai pārliecināšanas darbā ir piedalījušies standartenfīreri Krastiņš un Skurbis, oberšturbanfīreri Breņķis Bērziņš Neimanis, Zvirbulis un Ankevics. Nevienš no viņiem pēc tam paši nav bijuši leģionā. Liekas, ka viņi šais komisijās ir piedalījušies brīvprātīgi, protams, ar Annas ielas ziņu, jo 26. februārī vēl virsnieku piespiedu iesaukšana nebija pasākta.

Šmuclera atklātā valoda parāda latviešu jaunatnes noteiktu pretestību iesaukšanai leģionā. Vispirms viņi grib nokļūt darbā, pēc tam vācu armijā un tikai tad, kad šo iespēju nav, leģionā. Tā domāja brīvajā Latvijā uzaugusē jaunatne. Vēl pēc kaŗa Silgailis runāja aplamības, ka „lielais vairums iesaucamo pieteicās dienestam leģionā.”(174) Visu kaŗa laiku leģionā nevienu brīdi nebija lielākais iesaukto skaits.

Pirms mēs turpinām apskatu par leģiona formēšanu, ir īpaši jāapstājas pie latviešu virsnieku iesaukšanas.

Silgailis virsnieku reģistrēšanu, pa daļai iesaukšanu jau neoficiāli saskaņā ar vāciešu vēlēšanos bija pasācis februārī, kā pats to ziņoja pašpārvaldei. Par šīs viņa aktivitātes rezultātiem tomēr trūkst pārbaudītu ziņu. Oficiāli rīkojumu par virsnieku reģistrēšanu Dankers izdeva tikai 21. maijā. Tagad ir pieejams pārskats par šo virsnieku reģistrēšanas un iesaukšanas

rezultātiem. Tie ir satriecoši. To uzskatāmi parāda statistika par laiku no 1. jūnija līdz 20. septembrim.(175) Šai laikā aicināti reģistrēties 1035, bet ieradušies bija tikai 237, no kuņiem leģions saņēmis tikai 134. Šo latviešu virsnieku atteikšanos paklausīt nevar citādi izskaidrot, kā tikai ar apzinātu pasīvu, bet spēcīgu pretestību. Rezultāti neatbilda gaidītajam, tādēļ Dankeram un Bangerskim bija jāmeklē citi ceļi, lai apmierinātu vāciešu prasības pēc latviešu kaŗavīriem. 30. septembrī darba pārvalde jau to zina pateikt. Departamenta direktors Reinharde noteica, ka tos, kas nav paklausījuši un ieradušies, nodos kaŗaspēkam vajadzīgā fiziskā darbā. Un tad piezīme; „Bez tam uzaicinājuma nepaklausīšanas gadījumā tūliņ jāizdara atvešana ar policijas palīdzību. Ar šiem paredzētajiem stingrajiem soļiem ir jācer, ka bijušie virsnieki lielākā skaitā kā līdz šim, varēs tikt sagādāti SS leģionam.(176) Tās bija un palika tikai cerības. Iepriekšējā statistiskajā pārskatā lasāms, ka joprojām 4. novembrī, kad pēc uzaicinājuma bija jāierodas trijiem, nebija ieradies neviens.(177) Ka Reinharda draudi nebija tukši vārdi, rāda šāda piezīme: „Tie 18 bijušie latviešu virsnieki, kas nav paklausījuši vairākiem uzaicinājumiem, ir atņemti līdzšinējiem darba devējiem un iesaistīti fiziskā darbā.” Virsnieku pretestība bija tik liela, ka pret to kaut kas bija jādara. Spilgtu šādas dziļi nacionālā apziņā pamatotas pretestības liecību atstājis kalpakietis Ozoliņš.

„Drīz mani atkal sāka tramdīt, lai iestājos armijā, jo tikšot formēts latviešu leģions cīņai pret lieliniekiem un katra svēts pienākums esot tanī iestāties. Es esot diezgan populārs armijā un tādēļ man katrā ziņā tur esot jāiestājas. Es šos priekšlikumus visus noraidīju, teikdams, ka man ir diezgana kaŗot, lai kaŗo jaunāki un es tikai tad iestāšos, kad Latvijai būs pašai sava armija.

Ar vāciešiem kopā iet es negribēju. Jo tuvāk nāca leģiona formēšanas diena, jo vairāk tika izdarīts spiediens uz mani, lai iestājos leģionā. Es tomēr nolēmu turēties visiem spēkiem pretī. Beidzot tika jau pielietoti draudi: kādu dienu mani izsauca pie sevis pulkvedis Silgailis un pateica, ka es tikšot nozīmēts Krīpena pulkā kā bataljona komandieris. Es kategoriski atteicos, bet viņš uzsvēra, ka gribot negribot es tikšot mobilizēts. Pēc kāda laiciņa atkal mani izsauca uz stābu, pasniedza mobilizācijas pavēli un piekodināja, ja es atteikšoties, tad no TURĪBAS es tikšot tā kā tā atlaists un pārtikas kartiņas arī vairs nesaņemšot. Stāvoklis bija slikts, bet es tomēr vēl nepadevos. Tad man sāka draudēt ar koncentrācijas nometni un es vairs pretoties nevarēju. Tā es tiku iesaukts leģionā un bija atkal jāapgērbj kaŗa munderis, bet šoreiz tikai vācu.”(178)

Blakus šai nacionālajā apziņā pamatotajai pretestībai, bija arī kāds cits, ne mazāk spēcīgs motīvs. Latviešu virsnieki it labi zināja, ka iesaukšana ir noziedzīgs starptautisko tiesību pārkāpums. Vāciešu un latviešu pašpārvalde stāvēja katastrofas priekšā, jo tik lielu latviešu virsnieku skaitu ievietot koncentrācijas nometnē nebija izdevīgi.

Tagad atgriezīsimies pie vienkāršajiem kaŗavīriem. Kas notiek pēc 1. jūnija ar viņiem? Neskatoties uz Himmlera izteikto rājienu Hirtesam par to, ka viņš līdz maija beigām nebija nosūtījis 2. SS brigādei vajadzīgos papildinājumus, kas bija jāsaģādā vispirms, viņam bija jāsaģādā arī norādītais papildinājuma skaits 1. divīzijai, vismaz viens pulks. Tādēļ jau 21. jūnijā nāca jauna Himmlera pavēle Jekelnam, katrā ziņā vēlākais līdz 1. augustam saformēt divīziju pilnajā sastāvā.

Saskaņā ar vadoņa dotajām pavēlēm — vadoņa 4.rīkojumu un vadoņa pavēli (par latviešu SS brīvprātīgo leģionu) — es uzdošu Ostlandes un Ziemeļkrie-

vijas augstākajam SS un policijas vadītājam saformēt līdz 1943. g. 1. augustam latviešu SS brīvprātīgo divīziju no visiem gadagājumiem, kas piemēroti aktīvai divīzijai, it sevišķi 1912.-1918. g. dzimušos rekrutēt un ieskaitīt divīzijā trūkstošos 16 000 vīru. Es lūdzu SS galvenās pārvaldes šefu darīt iespējamo šī pasākuma izdarīšanai, dodot vajadzīgās iesaukšanas komisijas. Par izpildīšanu ziņot man līdz 1943. g. 1. augustam (179).

Himmlers šoreiz prasīja bez 1918.-1924. g. dzimušajiem vēl sevišķi iesaukt arī 1912.-1918. g. dzimušos, skaitā 16 000. Lai to veiktu, viņš RSHA pieprasīja, lai vēl atsūta papildu speciālas iesaukšanas komisijas. Tās savu darbu turpināja līdz augustam, kas vācu dokumentācijā ir apzīmēts par I iesaukšanas periodu. Iesaukšanai bija reģistrēti 81 471, bet bija ieradušies 70 643 (86,7%). No tiem leģionam nosūtīti 17 969. Taču no tiem 2318 (12,9%) iesaukšanas pavēlei nebija paklausījuši. Kopskaitā nepaklausīgo bija 13 141 (16,1%), t.i. katrs sestais. Šie skaitļi rāda, ka spaidu kārtā iesauktie izvairījās un riskēja uzņemties sodu, ko Dankers bija piedraudējis. Norise rāda vācu nevarību iesaukšanas izdarīšanā. Tas apstiprina to, ko jau 4. jūnijā rakstīja SS papildinājuma pārvalde, proti, ka ir jāmeklē kāds cits ceļš, bet to bija grūti atrast.

No Drekslera 12. oktobra telegrammas Himmleram kļūst saprotams, ka tas ir pieprasījis atkal iesaukt 3000, bet pēc Rozenberga sarunas ar Bergeru skaits ir paaugstināts uz 8000 (180). Drekslers tad tūlīņ pavēlējis iesaukt 6000 1919.-1924. g. dzimušos un 2000 1912. g. dzimušos. Bet tagad vācu mobilizācijas mašīnā smiltis kaisīja paši vācieši. Vispirms kaŗa rūpniecības ministrs Špērs bija 1943. g. 6. oktobrī rakstījis, ka iesaukšana leģionā nedrīkst negatīvi atsaukties uz kaŗa rūpniecību. Arī Ostlandes kaŗa saimniecības inspekcija

rakstīja to pašu. Šīs iestādes ir aizliegušas tanīs nodarbinātajiem ierasties uz iesaucamo reģistrāciju. Par to šai rakstā gan žēlojas Drekslers un aizrāda, ka viņš iesaukšanu nevar izdarīt, ja šos aizliegumus neatceļ, Tas izraisīja jaunu asu Himmlera reakciju, un viņš tūlīt telegrafēja vainīgajiem. Vispirms Špēram:

Par visām lietām es jūs lūdzu kara saimniecības inspekcijai aizliegt pavēlēt tiem latviešiem, kas uzaicināti iesaukšanai, nesekot šādam uzaicinājumam. Tā ir vāciešu autoritātes mazināšana, ko vispirms vairs nevar griezt par labu. Latviešu divīzija, kā jūs zināt, tiek nepieciešami iesaistīta frontes visbīstamākajās vietās.(181)

Ministram Špēram Himmlers rakstīja daudz maz pieklājīgi. Turpretīm Ostlandes armijas pavēlniekam Brēmeram viņš izteica atklātus draudus. Viņš esot dzirdējis (no Drekslera?), ka tas ceļot iebildumus pret latviešu mobilizēšanu. Himmlers saka:

Katru, kas šo iesaukšanu grib aizkavēt, nodos karātiesā. Es tādā gadījumā griezišos tieši pie fīrera un iesniegšu sūdzību, jo (aizlieguma) sekas būtu tieši šai acumirkļi kaitēšana vāciešu autoritātei, ka to vairs nevarētu griezt par labu.(182)

Himmlera dusmas par nesekmīgo iesaukšanu bija lielas.

Tais pašās dienās 15. divīzijas komandieris Piklers rakstīja Ziemeļu armiju grupas pavēlniekam par savas formējamās divīzijas stāvokli. Tas bija nožēlojams. Runāt par kādu kaujas vienību nebija iemesla. Neskatoties uz šīm vācu kara mašīnērijas iekšējām un ārējām grūtībām, cīņa bija jāturpina un tā prasīja vienmēr jaunus karotājus. T.s.I iesaukšanas perioda rezultāti bija ļoti bēdīgi. Tāds bija stāvoklis 1943. g. rudens sākumā, kad Himmlers prasīja 8000 vīru, tie katrā ziņā latviešiem bija jāatrod un jādod. Joprojām

„citi soļi” vēl nebija atrasti. Taču kopš 20. marta bija GI un kopš 24. marta stābs. Tiem gan ar iesaukšanu joprojām oficiāli nebija darīšana, atskaitot propagandu. Tas tā nevarēja turpināties. Tādēļ 5. oktobrī mutvārdiem un 9. oktobrī ar rakstu Bangerskis bija griezies pie Jekelna un izteicis vēlēšanos pārņemt visu iesaukšanu leģionā. Viņš to darītu visas Latvijas apmērā. Viņš tomēr piezīmē, ka viņš savā tagadējā stāvoklī to nevarot darīt. Jekelns viņa vēlēšanos noraida un paziņo, ka iesaukšanu kā līdz šim izdarīs vācu papildinājuma pārvalde.(183) Tas bija jauns latviešu pašpārvaldes mēģinājums, tikai izteikts ar Bangerska muti, panākt to, ko Dankers bija centies panākt jau kopš 1942. g. rudens un sevišķi 1943. g. martā — pilnvaru mobilizēt, kas līdz šim bija beidzies nesekmīgi. 1943. g. rudens grūtajā stāvoklī Jekelns apsoltāja celt šo Bangerska ierosinājumu un vēlēšanos priekšā Himmleram. Tas prasīja laiku. Vācieši tādēļ joprojām 25. oktobrī izsludināja iesaukšanu 1923. un 1924. g. dzimušajiem, neatkarīgi no tā, vai tie ir neaizstājami darbā.(184) Lai nepaklausīgos labāk varētu saķert policijas kontrolēs, tad ar šo brīdi pasē iespieda sevišķu zīmogu par izdarīto reģistrāciju.(185)

Šo mobilizāciju vācieši apzīmēja par II periodu, kas vilcīs no oktobra beigām līdz novembra sākumam. Tā notika tādā pat veidā kā iepriekšējā, ar tik pat bēdīgiem rezultātiem. Ziņas ir nedaudz atšķirīgas skaitļos: pēc vienas versijas uzaicināti 6414 derīgi 5732, nosūtīti leģionam 2525; pēc otras versijas uzaicināti 6409, ieradušies 5732, derīgi 4505, leģionā ieradušos 2193. Abos gadījumos uzaicināto skaits gandrīz saskan, bet leģionā ieradušos skaits ievērojami atšķiras, 2525 un 2193. Himmlera prasītie 8000 nebija sanākuši. Tas vēlreiz apstiprina iepriekš teikto par tautas pretestību

iesaukšanai. Skaita analīze atļauj izdarīt vēl citus secinājumus, ko te atstājam pie malas. Šie vācu ziņojumi par pirmajām divām mobilizācijām satur arī pāris nozīmīgus izteikumus par to, kā tā ir izdarīta. I periodā to izdarīja GK III nodaļa (darba un sociālā), tās iesaukšanas stābs: „Policijas sastādīti reģistrējamo saraksti, pēc tam uzaicinājumi atsevišķiem iesaucamajiem.” II periodā GK III nodaļas vietā ir stājies Ostlandes SS papildinājumu iesaukšanas stābs. Te tad arī lasām nozīmīgākos vārdos visā leģiona tapšanas vēsturē. Tagad notika „aicinājumi ar uzsaukumiem bez kaŗa likumu tiesiskā pamata.” Tas ir vācu dokumentācijas skaidrākais apliecinājums, ka arī viņi zināja, ka mobilizācijai nav juridiska pamata. Tādēļ viņi konsekventi visu okupācijas laiku līdz pat pēdējai dienai ir izvairījušies lietāt vārdu mobilizācija. Viņi varēja gan runāt par iesaistīšanu, bet parasti vai nu “brīvprātīgi”, vai arī “darba pienākumu” izpildīšanai. Taču 1943. g. novembrī stāvoklis frontē kļuva arvien draudošāks. Tā tuvojās diena, kad latviešu pašpārvalde un bijušie augstākie virsnieki varēja izdarīt jaunu spiedienu uz vāciešiem un nākt ar savu atkārtoto prasību, ka tā vēlās izdarīt mobilizāciju.

O. DANKERS UN R. BANGERSKIS PĀRŅEM MOBILIZĀCIJU.

Jauns periods leģiona mobilizācijā sākās 1943. g. novembrī. Tas iezīmējās ar ciešu latviešu un vāciešu sadarbību. To vislabāk var izprast, ja vispirms apskatām atsevišķi katras puses soļus.

Loze 10. novembrī raksta Rozenbergam, ka viņš saņēmis pēdējā 7. novembra telegrammu, un priekš tam jau Hitlera vēstules Bormanim norakstu, kas pavēlējis iesaukt vēl 10 gadagājumus. Loze sniedz pārskatu skaitļos un norāda, kādas katastrofālas sekas tam būtu. Viņš prasa Rozenbergam norādījumus. Pēc sazināšanās ar Himmleru, Loze saņem atbildi no Rozenberga pastāvīgā vietnieka Meijera. Tanī apgalvots vēlreiz, ka iesaukšanu ir pavēlējis Hitlers un nav iespējama arī atbrīvošana ar UK. Tikai atsevišķos gadījumos GK personīgi var izmantot šīs tiesības. No raksta var saprast, ka SS kaŗaspēkam latviešu kaŗavīri ir ļoti vajadzīgi. Sarakste Rīgas un Berlīnes starpā beidzas ar RK 27. novembra rakstu.

Pielikumā es nosūtu pie raksta norakstu par 1943. g. 18. novembra pārrunām Ostlandes reichskomisāra III Aso nodaļā. Pārrunu beigās nodaļas vadītāju Šiti sasniedza telefoniska reichskomisāra gauleitera Lozes saruna, kas atgriezies no fīrera galvenās mītnes, ziņo, ka fīrers ir ierobežojis sagādājamo kontingentu Latvijā uz 20 000 un Igaunijā 10 000. Kontingentu noteikšana dod iespēju UK stāvokli piešķirt 50%, ieskaitot nederīgos un leģionam nepiemērotos. Lielie pieprasītāji, piem., valsts satiksmes direkcija Rīgā, pasta pārvalde, We Wi, flote, mežu pārvalde, panāks sevišķu vienošanos ar Ostlandes SS papildinājumu

komandu, par ko es vēl ziņošu. Zemes pašpārvalde Latvijā iepriecinošā kārtā ir iesaistījusies šai akcijā. Te jāmin vadošo vīru runas, kā arī 1943. g. 16. novembra uzsaukums radiofonā. Priekšdarbi Latvijā ir tiktāl veikti, ka iesaukšana saskaņā ar Ostlandes SS papildinājumu komandu vispirms sāksies tikai Rīgā 1943. g. 3. decembrī un pēc tam sekos pārējās Latvijas pilsētās, un, proti, ar 1918-1924. gadagājumiem. Iesaukšana uz laukiem, ievērojot ceļu stāvokli, sekos 1944. g. janvārī. Visas akcijas izdarīšanai ir paredzēts 4 mēnešu laika posms, sākot ar 1943. g. 1. decembri (186).

Ar to 3. decembrī sākās vācu apzīmētā III mobilizācija. Decembra mēnesī uzaicināti 17 634, ieradušies 10 290, derīgi 5607, leģionā ieradušies 3850. Līdz prasītajiem 20 000 vēl bija ļoti tālu. Tai pašā rakstā atzīmēts arī, ka kopš I iesaukšanas ir reģistrēti 43 650, iesaukti 33 070, kaņaspēkā ieradušies 25 650. Līdz prasītajiem 20 000 vēl bija ļoti tālu. Tāda bija bilance. 7420 no iesauktajiem nebija ieradušies. Šai skaitā ir arī UK atbrīvotie. Pie tā, kā notikusi III iesaukšana, pieminēts, „tāpat kā II iesaukšana.” Visas šīs trīs iesaukšanas bija darījuši vācieši paši, izmantojot vai nu darba pārvaldes vai SS papildinājuma pārvaldi. Latvieši bija tikai tehniskā darba darītāji.

RK 27. novembrī raksta Rozenbergam zīmīgus vārdus, gan teiktus cita starpā it kā garāmejojot. Zemes pašpārvalde Latvijā ir iepriecinošā veidā iesaistījusies iesaukšanas akcijā. Kā tad tas bija noticis? Jau 9. novembrī Drekslers bija rakstījis Dankeram privātu vēstuli:

„Es atsaucos uz mūsu šodienas mutvārdu pārrunām un dodu jums tiesības nokārtot 1914.-1925. gadagājumam reģistrāciju un iesaukšanu kara dienestā. Šī nokārtojuma izdarīšanai jums vācu dienesta vieta sniegs pilnīgu atbalstu.(187)

Pie šīs vēstules Dankeram ir jāpievieno pāris paskaidrojumi. Viņš šīs tiesības dod ar sevišķi izvēlētu termiņu „Ermaechtigung.” Te ir jāievēro, ka viņš nerunā par pilnvaru (Vollmacht), ne arī uzdevumu (Auftrag). Izteikts parastā valodā, tas nozīmē, ka Drekslers ir tikai piekritis Dankera paredzētajai rīcībai. Ka tas tā jāsaprot, to redzēsīm turpmāk.

Dankers 10. novembrī sasauca GD un Bangerski uz sēdi. Dankers tanī, kā daudzos citos gadījumos, paziņo Drekslera vēlēšanos. Šoreiz tā ir 10 gadugājumu iesaukšana. Tikpat parastā veidā GD uzklausa šo ziņojumu un tikpat parasti atzīst, ka vācieši „iesaukšot arī tad, ja zemes pašpārvalde tanī nepiedalītos.” Tādēļ secinājums, arī jau sen pazīstams, ka ar mobilizāciju vislabāk „saglabāt mūsu tautas dzīvo spēku un veicināt zemes pašaiizsargāšanu no lielinieku iebrukuma.”(188) Dankers savu lomu spēlēja labi. Viņš jau dienu iepriekš bija par iesaukšanu vienojies ar Dreksleru. Viņam raksts bija jau kabatā, ka Drekslers to viņam atļauj, bet par to viņš klusēja. Dažas dienas vēlāk, 14. novembra sēdē Bangerskis aizstāvēja viedokli, ka jāiesauc, un tas jādara Pašpārvaldei pašai, jo GK nekādas pilnvaras dot nav tiesības. Pietiek, ka viņš piekrit. Tam pretojās Kviesis.

Pārrunājot desmit gadu gājumu iesaukšanu 14. novembra sēdē, tieslietu ģenerāldirektors Kviesis nepiekrita manam viedoklim, ka Zemes Pašpārvaldei pašai jāizšķiras par to, vai aicināt cilvēkus cīnīties, vai ne. Viņš atrod, ka Pašpārvalde iesaukšanu savā vārdā nevar izdarīt, jo tādas kolleģiālas iestādes, kā zemes Pašpārvalde nemaz neesot, bet esot gan tikai atsevišķi ģenerāldirektori. Nevarot iesaukšanu izdarīt arī pēc Latvijas likumiem, jo tos boļševiki atcēluši. Pēc Kvieša domām revolūcionārs ceļš nebūtu ejams. Ģenerālkomisāra pilnvarojums adresēts iekšlietu ģenerāldirektoram,

un tikai viņam tiesība to darīt ģenerālkomisāra pilnvarojumā. Gadījumā, ja tāda iesaukšanas vajadzība tiktu atzīta, iekšlietu ģenerāldirektors to nevarētu izdarīt Pašpārvaldes uzdevumā, bet varētu atsaukties uz ģenerāldirektoru piekrišanu (189).

Skujevics, kā jau to darījis agrāk, prasa, lai uzstāda kādus noteikumus vāciešiem kā priekšnosacījumu mobilizācijai. Ja nē, tad visiem GD būtu jāatkāpjas. Bet tad Dankeram sniedz atbalstu, kā allaž, Prīmanis: „Briesmas ir lielas un arī mūsu atbildība ir liela.” Tas jāsaprot tā, ka nopietnais brīdis prasa aktivitāti, likumīgā puse nav izšķirīga.” GD cīņas griba kāpinās. Arī Bangerskim nevajag nekādu tiesību. „Liekīgi iesaukšanas jautājumu debatēt, vai mums uz to tiesības, vai atzīst šādas tiesības citiem.” Kalngalu šī liekulīgā daiļrunība sasniedza Dankera vārdos, ka pēc visa dzirdētā, „viņš nevar uzņemties atbildību par nekā nedarīšanu zemes aizsardzības lietā tik nopietnā brīdī, un, kaut arī ģenerālkomisāra raksts attiecībā uz iesaukšanu ir adresēts personīgi, viņš lūdz pārējo ģenerāldirektoru piekrišanu.”(190) Kā parasts, viņi visi tam piekrīt. Kviesis, Valdmaņa pēctecis amatā, atkārtotā tā gadu iepriekš teikto, ka GD nav tiesību mobilizēt, un ka arī GK pilnvara nevar dot viņam tādas tiesības. Kviesim tomēr nebija Valdmaņa drosmes atstāt savu GD krēslu. Neskatoties uz to, Kvieša iebildumiem tomēr bija sava nozīme. Viņa skaidros vārdos bija pateiktas divas lietas. Pirmkārt, ka mobilizācijas atļauju saņēmis tikai Dankers personīgi sev. Otrkārt, ka Pašpārvalde nav formāli juridisks institūts. Tas bija ļoti daudz. Ar to vēstures priekšā ir skaidri pateikts, ka par mobilizācijas izdarīšanu ir tikai viens atbildīgais — Dankers. Atšķirība starp 1943. g. 9. marta uzsaukumu un tagadējo novembra lēmumu ir principiāla. Toreiz arī GD viņam piešķīra pilnvaras runāt to vārdā. Tagad tas

pēc Kvieša skaidrās valodas nevarēja notikt. Bet pēc šīs skaidrās nostājas, Kvesim domas sarežģījās. Viņš pats ierosina un citi GD vienprātīgi pievienojas tam, ka viņi „piekrīt” Dankera mobilizācijai. Kvesis, acīm redzot, kā piedzīvojis jurists bija panācis, ka formālā atbildība pilnīgi tika atstāta Dankeram. Taču ar vienprātīgu GD piekrišanu, viņi uzņēmās līdzatbildību, kaut tikai morālisku. Par to var teikt, ka tā ir tāda piekrišana un līdzatbildība, kādu pūlis, skaļi saucot vai paceļot rokas, tirgus laukumā izsaka politiskam vadonim. Šo Kvieša nedrošību un svārstīšanos vēl tālāk raksturo 15. novembra pašpārvaldes sēdes protokols. Pēc pārrunām par virsnieku iesaukšanu neviens cits kā viņš ierosina „lūgt ģenerālkomisāra rakstisku pilnvarojumu šādam solim.”(191) Tātad tomēr arī Kvesis lūdza pilnvaru. Tādu arī Dankers no GK saņēma jau 16. novembrī. Arī te ir jāatzīmē, ka tā nebija adresēta Pašpārvaldei, kas to bija lūgusi, bet tikai Dankeram personīgi.(192) Intensīvā sarakste turpinājās. Vēl tai pašā dienā, 16. novembrī, Dankers steidzās rakstīt Dreksleram:

Ievērojot pieaugušos lielinieku iebrukuma draudus mūsu zemē, es esmu nolēmis Latviešu leģiona ieroču SS vienību papildinājumam izdot rīkojumu gada-gājumu 1915. līdz 1924., kā arī visu agrāko Latvijas armijas un flotes virsnieku un instruktoru apzināšanai un iesaukšanai kara dienestā.

Rīkojuma izvešanu dzīvē ir paredzēts saskaņot ar Latvijas republikas attiecīgiem likumiem un noteikumiem, pie kam kara ministra, resp. virspavēlnieka tiesības un pienākumi piekrīt Latviešu SS brīvprātīgo leģiona ģenerālinšpektoram.(193)

Tas viņam bija jādara, jo, lai publicētu kādu rīkojumu, viņam iepriekš bija jāizprasa GK atļauja. Drekslers 23. novembrī paziņoja Dankeram, ka viņam pret Latvijas valsts pilsoņu iesaukšanu kaņādienestā

„nav nekādu iebildumu.” Ka to izdarīs Bangerskis saskaņā ar Latvijas kaņaklausības likumu, viņš „pieņem zināšanai.”(194) Te atklātos vārdos Drekslers atkārtu vēlreiz jau zināmo, ka viņam „nav nekādu iebildumu” pret Dankera paredzēto iesaukšanu. Tā arī Dankers 1943. g. 24. novembrī izsludināja mobilizācijas rīkojumu.(195) Tā ievadā viņš sevišķi pasvītro, ka viņš to dara ne tikai „ģenerālkomisāra Rīgā pilnvarojumā,” bet „ar visu Latvijas zemes Pašpārvaldes ģenerāldirektoru piekrišanu.” Kā mēs no dokumentiem tagad redzam, tad GK nebija izdevis Dankeram nekādu pilnvaru, bet vienīgi paziņojis, ka viņam „nav nekādu iebildumu,” ja Dankers izdara mobilizāciju. Turpretim viņam gan bija visu GD piekrišana to darīt, ieskaitot Kviesi. Te jāievēro vēl kāds cits dokuments, ko GD vēlējušies, lai Dankers pievieno savam 16. novembra iesniegumam. To ir parakstījuši visi GD.

Sakarā ar Iekšlietu ģenerāldirektora šīs dienas iesniegumu, par reģistrēšanu un iesaukšanu zināmu gadagājumu, zemes pārvalde tai pašā laikā pagodinājs jums ziņot, ka tā uzskata par iespējamu turpmāk palikt savā amatā tikai ar sekojošiem priekšnoteikumiem:

Iesauktos gada gājumus izmantos vienīgi SS ieroču latviešu leģiona vienību papildināšanai vai jaundibināšanai un tikai cīņā pret Padomju Savienības kaņaspēku. Tādu iekšlietu ģenerāldirektora paskaidrojumu jauniesaucamiem zemes pārvalde uzskata par saistošu. Iesaukto izmantošana citur nav saistoša.

Latviešu kārtības policija ir pakļauta zemes pārvaldei, kas vispār jau atkārtoti ir apsolīts no vācu puses. Iesaukšanas izdarīšana pilsētās un apriņķos bez stingri pakļauta rīcības aparāta nav domājama un novestu tikai pie vēl tālākas vietējo iestāžu autoritātes pazemināšanas. Lai apkaņotu boļševiku aktīvitāti, ir nepieciešama arī latviešu drošības policija, kuņa,

pateicoties tam, ka pazīst zemi un iedzīvotājus, ar lielākām sekmēm varētu veikt šo uzdevumu kā līdz šim.

*Ir dibināta pārlicība, ka jānodrošina pietiekams apmācību laiks, kas ir pilnīgi nepieciešams. Atkārtojot pavasara notikumus, kad pilnīgi neapmācītus vīrus no-
deva frontes vienībām, izraisītu iznīcinošu iedarbību uz tautas morālo stāju.*

Izsludinot iesaukšanu, tajā pašā laikā jādara gals nekārtīgai iedzīvotāju iesaukšanai dažādu ilgstošu pienākumu pildīšanai. Nesen iesauktie paš aizsardzības ļaudis jāatlaiž uz savām dzīves vietām, kur viņi nepieciešami drošības uzturēšanai uz vietas. Bezplāna stāvokļa pastāvēšana šajā jomā var tikai novest pie valsts iekšējās drošības sabrukšanas, ar ko būtu kalpots tikai ienaidniekam.

Vienību cīņas spars kļūst augstvērtīgāks, ja to tieši izmanto pašu zemes aizsardzībai, tādēļ ir jāpanāk latviešu leģiona izmantošana zemei tuvāk esošajos apgabalos. Visiem līdzekļiem jāpanāk austrumfrontē izkaisīto latviešu policijas bataljonu iekļaušana latviešu leģionā. Tāpat arī armijā iesaistītie latviešu brīvprātīgie izpalīgi, pret kuriem izturas tāpat kā ar padomju kara gūstekņiem, iesaucot to gadījumus pakļaujamus SS ieroču vienībām latviešu leģionā.

Tālāk, zemes pašpārvalde atkārtoti atļaujas norādīt uz to, ka tā pie labākās gribas nevar saprast tādu stāvokli, ka latviešu tautu un tās zemi vācieši uzskata par Padomju savienības sastāvdaļu, kamēr runa ir par materiāliem īpašumiem. Bet tikko jāiesauc tās dēli un jāizmanto tās resursi cīņā pret boļševikiem, tā valda pilnīgi pretējs uzskats.

Tā kā arī tas ir ciešā sakarībā ar latviešu tautas iesaukšanu armijā, tad jāatrisina neatzīšana par Latvijas republikas iekļaušanu Padomu savienībā jo vairāk tāpēc, ka pēc mūsu zināšanām šīs vardarbības tiesiskās

sekas līdz šim nav atzinusi ne viena valsts pasaulē. Iesaukto latviešu vīru stāvoklim, starptautisko tiesību aspektā, jābūt tiktāl skaidram, ka pēc tās valsts tiesiskās nostājas, kuŗas armijā viņi dodas cīņā, nebūtu uzskatāmi par nodevējiem.

Bez šīs principiālās zemes pašpārvaldes nostājas, plānotās iesaukšanas lietā, tā uzskata, ka pēc iespējas drīzāk jāuzlabo iedzīvotāju apgāde ar pārtiku, apģērbu, apaviem; jāatbrīvo ieslodzītās personas, kuŗas nav apvainotas sadarbībā ar boļševikiem. No valsts drošības viedokļa jānokārto padomju evakuēto civiliedzīvotāju apmetināšana un līdzīgas lietas, jo tie ir priekšnoteikumi, kas tieši attiecas uz tautu un tādējādi pozitīvi ietekmēs tās izturēšanos. (196)

Raksts ievērojams ar to, ka tanī GD palikšana amatā mobilizācijas gadījumā ir saistīta ar zināmu priekšnosacījumu izpildīšanu. Šie priekšnosacījumi daļai jau ir agrāk daudzkārt izteikti. To starpā ir kāds, kas 1943. g. novembrī skan kā ironija, lai vācieši neatzīst Latviju par Padomju savienības republiku. Klāt nākušas dažas jaunas prasības. Pirmkārt, pakļaut pašpārvaldei kārtības policiju. Otrkārt, atļaut tai izveidot pašai savu drošības policiju. Sniegta arī tādas prasības motivācija, boļševiku aktivitātes apkaŗošana. To latvieši paši varētu veikt labāk, nekā Reimersa ielas SD un Gestapo, jo tie labāk pazīst zemi un tautu. Te jāatgādina Jekelna 1945. g. 21. decembra nopratināšanas protokolā teiktais, kas citādi varētu izraisīt šaubas, bet ko tagad apstiprina visu GD parakstītais iesniegums, ka viņi gribējuši ar savu drošības policiju būt centīgāki par vāciešiem.

Drekslers šo rakstu 20. novembrī nosūtījis tālāk Lozem. Tas par GD raksta katru rindkopu devis savu atzinumu. Viņš savas piezīmes iesāk ar sevišķu ievadu, atzīmēdams, ka tās GK ir jāņem vērā, vienalga, vai viņš GD patur amatā vai nē.

Es lūdzu ģenerāldirektoru iesniegumu apstrādāt neatkarīgi no tā, vai jūs viņus paredzat atstāt amatā vai nē. Pie tam jāievēro, ka iesnieguma punktu(2-6) izšķiršana ir policijas, SS ieroču vai armijas piekritībā. Es lūdzu šajās prasībās ieņemt šādu viedokli, resp. to izšķirt šādā garā:

2. pkt. Ciktāl iesauktie gadagājumi ir latviešu tautības, man šķiet, ka ir vietā tos izmantot vienīgi SS ieročos, ja vien tie ir derīgi, Attiecībā uz latviešu leģiona iesaistīšanu cīņās, solījumus var dot tikai vadonis kā augstākais armijas virspavēlnieks. Iekšlietu ģenerāldirektora paskaidrojumi iesaucāmiem būtu vienīgi tiktāl saistoši, cik tie būtu doti ar vadoņa piekrišanu. Ierobežojums uz cīņu pret boļševismu man liekas nepieņemams, attaisnojams turpretī solījums, iesaistīt latviešu leģionu tikai netieši vai tieši latviešu dzimtenes aizsardzībai pret Padomju savienību vai tās sabiedrotiem.

3. pkt. Savrupdienesta policistu pakļaušana pašu zemes apriņķu pārvaldēm man šķiet lietderīga, kamēr policijas vienībām un drošības policijai jāpaliek vācu vadības pakļautībā.

4. pkt. Šī ierosinājuma izšķiršana ir skaidrs SS ieroču uzdevums, taču nav iemesla pieņemt, ka tā šo ierosinājumu noraidīs.

5. pkt. Attiecīgo gadagājumu karādienestam derīgo, ja tie ir latviešu tautības, iesaukšana citās vienībās nekā SS ieroču, man liekas ir jau izslēgta vadoties no noteikumiem. Citām tautībām piederīgie, piem., krievi, protams, paliek citu dienestu rīcībā, piem., policijas bataljonos vai kā armijas izpalīgi, ciktāl viņu palikšana saimniecībā nav noderīgāka.

6. pkt. Ciktāl vajadzīgais nav pateikts manā 2. pkt. iztirzājumā, vēl jāpiezīmē, ka man šķiet pareizi iekļaut SS ieroču vienībās tos policijas bataljonus, kas jau ilgstoši ir iesaistīti frontes cīņās, un kas nav

vajadzīgi policijas uzdevumiem. Tāpat, lai latviešu armijas izpalīgus varētu iekļaut SS ieroču vienībās, man liekas pareiza viņu aizstāšana ar citu tautību armijas izpalīgiem.

7. pkt. Ir izslēgta iespēja neatzīt no vācu valdības puses Latvijas iekļaušanu Padomju savienībā. Latvijas valsts pati ir pieņēmusi iekļaušanu Padomju savienībā, tai nepretodamās. Šis fakts visnotaļ pasaulē ir ņemts vērā un, proti, vai nu likvidējot Latvijas sūtniecības (piem., Lielvācijas reichā), vai svītrojot tās no diplomātisko pārstāvniecību saraksta (piem., Lielbritānijā). Priekšnoteikumu zemes atdalīšanai no Padomju savienības radījusi tikai Lielvācijas reicha zemes militārā atbrīvošana. Šī atdalīšana no Padomju savienības tiks galīgi īstenota ar uzvarām bagātu kara noslēgumu pret Padomju savienību. Tādēļ latviešu tautai ir sevišķa interese un sevišķs pienākums piedalīties cīņā. Tā kā latvieši pieder SS ieroču vienībai, ģenerāldirektoru kungu bažas par to, ka Lielvācijas armija varētu leģionārus uzskatīt par savas valsts, proti, Padomju savienības nodevējiem, neliekas nopietna iztirzājuma vērts.

Nekādā ziņā nav pareizi arī apgalvojums, ka Lielvācijas reichs apejoties ar latviešu tautu un zemi tās īpašumā it kā tā vēl joprojām būtu Padomu savienības sastāvdaļa. Gluži otrādi: mērķtiecīgi izdarītā repri-vātizācija rāda, ka Lielvācijas reichs vēlas ar plašu vērienu atcelt boļševiku ievestās saimnieciskās pārmaiņas, (pie tam) to, pretēji ierastai praksei, veicot jau pirms kara beigām.

8. pkt. Principā es esmu ar mieru piešķirt Latvijas iedzīvotājiem tādas pat pārtikas devas, kādas ir reicha iedzīvotājiem. Taču šī apsolījuma īstenošana ir pilnīgi atkarīga no Latvijas ģenerālapgabala lauksaimnieku pietiekamas piegādes, kā arī atsakoties no meln-

tirdzniecības. Par iedzīvotāju labāku apgādi ar apģērbu un apaviem es iestāšos reicha attiecīgajās iestādēs, bet man jau tagad jānorāda, ka arī reichā šie ražojumi pirmā kārtā apmierina bombardēšanas upuru vajadzības.

Tādu apcietinājumā esošu personu atbrīvošanu, ko neapvairo par boļševistisku darbību, es nekādā ziņā nevaru apsolīt, jo blakus boļševistiskai darbībai ir virkne citu kriminālu un politisku pārkāpumu, kuŗu dēļ vainīgie jātur apcietinājumā. Evakuēto civiļistu izvietošanas apmierinošam izkārtojumam no zemes drošības viedokļa es pievērsu sevišķu uzmanību, bet domāju, ka līdzās pietiekamiem drošības soļiem cilvēka cienīga apiešanās ar evakuētajiem ir labākais priekšnoteikums, lai novērstu drošības apdraudēšanu no viņu puses.(197)

Lozes atzīmes ir ciniskas. Tā atzīme, ka iesaukšanu SS kaŗaspēkā nosaka tikai fīrers. Tālāk, noteikums, ka mobilizētie latvieši paredzēti tikai cīņā pret boļševikiem, ir nepieņemams, jo jācinās arī pret sabiedrotajiem. Atklāts pazemojums un sitiens GD sejā izteikts šais Lozes vārdos: „Ir izslēgta iespēja neatzīt no vācu valdības puses Latvijas iekļaušanu Padomju savienībā. Latvijas valsts pati ir pieņēmusi iekļaušanu Padomju savienībā, tai nepretodamās.”(198) Lozes piezīmes kodols izteikts šādos vārdos: „Iekšlietu ģenerāldirektora paskaidrojumi iesaucamajiem būtu vienīgi tiktāl saistoši, cik tie būtu doti ar vadoņa piekrišanu.” Kamēr GD saņēma atbildi uz savu 16. novembrā rakstu pagāja ilgs laiks. Tādēļ šīs pārrunas par Dankera un GK mobilizācijas plāniem varam šai vietā uz brīdi pārtraukt.

1943. g. 29. janvārī Valdmanis un tā paša gada 14. novembrī Kviesis bija atklāti pateikuši, ka pilnvaras mobilizēt ne Drekslers var dot, ne Dankers var saņemt. Bangerskis tādēļ ir pareizi jau 10. novembrī teicis, ka nekādas pilnvaras nav jāprasa. Pēc kaŗa Bangerskis par

Dankera un pašpārvaldes atbildību teicis arī visbarģākos vārdus, kādus vien var teikt:

Mans viedoklis bija, ka pilnvara nav pavēle, nav uzspiests akts, un, ja kāds izprasa pilnvaru, tad viņš ir atbildīgs līdz ar pilnvaras devēju. Tātad Zemes pašpārvalde, ne sabiedrības, ne tiesas priekšā nevarētu mazgāt rokas nevainībā un teikt, ka vācieši piespieduši izdarīt iesaukšanu. Vienīgi varbūt kaŗā cietušo kaŗavīru stāvoklis būtu sliktāks tad, ja iesaukšanu izdarītu Zemes pašpārvalde uz savu iniciātvu, bet ne uz vācu okupācijas varas rīkojumu vai pilnvaru pamata.(199)

Tā ir skaidra pēckaŗa valoda. Par izdarīto noziegumu atbildību jāuzņemas Dankeram un GD pašiem. Bangerskis grib teikt, ka viņš ir nevainīgs, jo mobilizācijas rīkojumu parakstīja Dankers, viņam vienīgi piešķirot kaŗa ministra tiesības un uzdodot izdarīt mobilizācijas tehnisko darbu. Ar to viņš grib teikt, ka viņš Dankera un pašpārvaldes priekšā ir tāds pats pavēles izpildītājs, kā Dankers teicās esam GK Drekslera priekšā. Abi pilnīgi nevainīgi, jo izpildījuši tikai citu pavēles. Tā ir pēckaŗa daudzajās kaŗa noziedznieku prāvās dzirdētā taisnošanās, ka viņi izpildījuši tikai savu augstāko priekšnieku pavēles.

Jau pirms 24. novembra mobilizācijas izsludināšanas, 15. novembrī pašpārvalde aicināja augstākos ierēdņus uz slēgtu aktu universitātes aulā, lai paziņotu mobilizāciju. Tas tika darīts apzināti, dažas dienas pirms Latvijas valsts 18. novembra svētku dienas. Te Dankers un Bangerskis teica svelmainas runas.(200) Dankers runāja pirmajā personā kā iedomāts valsts vadītājs, sacīdams „esmu izšķīries.” Bangerskis runu savukārt iezīmējis ar milzīgu kaujas gribu kopā ar vāciešiem. Cik šī kopības apziņa bijusi liela, rāda arī tas, ka viņš nekautrējās apvainot Latvijai draudzīgas valstis. Klausītājiem, šais runās klausoties, neatvairāmi

rodas jautājums, vai abi šie ģenerāļi neko nezināja par Eiropas valstu okupāciju un neko nebija mācījušies paši savā dzimtenē no divarpus gadu ilgās vācu okupācijas? Vai viņi nekā nezināja par tautas pretestību mobilizācijai? Vai viņi bija piemirsuši, ka vācieši nebija devuši saistīgus solījumus par brīvību, un tos pašus, ko bija izteikuši privāti pie kafijas galda, nekad nebija pildījuši?

Dankera mobilizācija būtu neizprotama mīkla, ja mēs šodien nezinātu, kas bija Dankers un kādi bija viņa uzdevumi. Bet ko gribēja Bangerskis? Vācieši apzinājās, ka mobilizācija okupētā zemē ir sodāms noziegums. Tas arī it pareizi atzīmēts II mobilizācijas periodā: „nav kara likuma tiesiskā pamata.” Tādēļ vācieši nekad neparakstīja visā okupācijas laikā nekādu dokumentu par mobilizācijas izdarīšanu. Bet to, ko neuzdrīkstējās vācieši, darīja Dankers un GD. Visu trimdas laiku toreizējais mobilizētājs un tā piekritēji līdz ar tās praktiskajiem izdarītājiem stāstījuši un rakstījuši, ka mobilizētāji ir vācieši. Bangerskis raksta: „Uz ģenerālkomisāra rīkojumu izsludināja vispārīgu mobilizāciju.(201) To zina arī viņi paši, tik pat labi kā mēs, ka tāda GK rīkojuma nav. Viņš bezpersoniski raksta „izsludināja vispārīgu mobilizāciju.” Ja viņam būtu bijis vairāk vēstures patiesības mīlestības, tad viņš būtu teicis, ka to izsludināja Dankers. Tāda pat nepatiesība ir apgalvojums, ka „Zemes pašpārvalde piekāpās vācu okupācijas varas neatlaidīgo prasību priekšā — pašai pārņemt iesaukšanu savās rokās.”(202)

Patiesība ir gluži pretēja. Vai patiesi viņš nezināja, ka tikai mēnesi iepriekš, 5. oktobrī viņš pats mutvārdiem un 9. oktobrī ar rakstu pieprasīja Jekelnam tiesības mobilizēt visā Latvijā? Vai Bangerskis neko nezināja par Dankera pūlēm jau kopš 1942. g. decembra dabūt pilnvaras mobilizēt? Kā Bangerskis, tā Silgailis

bija dedzīgākie mobilizācijas prasītāji arī GD sēdēs. Apgalvojumam, ka vācieši būtu spieduši pārņemt mobilizāciju, nav nekāda pamatojuma. Šāda aplamības runāšana ir izskaidrojama ar nepatiku uzņemties atbildību par savu līdzdalību nelikumīgajā mobilizācijā.

Dankers bija noteicis iesaukšanu visiem 1915.-1924. g. dzimušajiem. Tā arī Bangerskis 1943. g. 1. decembrī tad izsludināja mobilizācijas rīkojumu vispirms iesaukt 1919.-1924. g. dzimušos, Rīgā 16. decembrī un citur 13. decembrī. Silgailis sīkāk apraksta, kā praktiski notikusi šī latviešu pašizdarītā mobilizācija, it kā patiesi iesaukšanu būtu izdarījušas latviešu iesaukšanas komisijas sastāvošas no latviešiem.(203) Silgailis nezina, vai negrib zināt, ka visās iesaukšanas komisijās noteicošais vārds bija SS ieroču papildinājumu komandas pārstāvim, it sevišķi nosakot iesaukšanas atlikšanu vai iesaistīto sadali. Praktiski šai laikā notiek divas mobilizācijas — vācieši turpināja t.s. III mobilizāciju, ko tie bija pasākuši jau 3. decembrī pirms Bangerska un kas turpinājās visu janvāri. Bangerskis savu mobilizāciju sāka decembrī, un tā bija paredzēta turpinājumos 4 mēnešos līdz 1944. g. maijam. Vāciešiem tādas divas mobilizācijas nebija patīkamas, lai cik viņiem citādi patika Bangerska iesaistīšana dzīvā spēka sagādē. Tādēļ viņu 1944. g. janvāra pirmajās dienās aicināja uz Berlīni, kur „SS obergruppenfīrers Bergers gribētu iesaukšanas lietas pārrunāt ar ģenerālspektoru.” Bangerskis tur kopā ar Plensneru ieradās un uzturējās no 1944. g. 7. līdz 10. janvārim.

Bergers pieņēma Bangerski un Hirtesu, tūliņ izsacīdams pārmetumus, ka iesaukšana bijusi nesekmīga, jo no 11 000 pārbaudītajiem ir iesaukti tikai 5000. Tas arī bija tiešais iemesls, kādēļ Bangerskis bija izsaukts uz Berlīni. Bergers tikko bija saņēmis no Rīgas pārskatu par iesaukšanas rezultātiem. Viņš ar rezultātiem bija ļoti

neapmierināts un tādēļ rakstīja tieši Rozenbergam. Raksts atklāj vairākus svarīgus momentus.

Pielikumā es nosūtu jums ziņojuma fīreram caurrakstu par Igaunijā un Latvijā laikā no 1. 10 līdz 31. 12. 1943 notikušo mobilizāciju. Par dienestam derīgu atzīto skaitu, kuŗi nav ieraduŗies kaŗaspēka daļās, ir atbaidoŗi liels.

Uz ŗi pamata, it seviŗķi ievērojot Valsts galvenās droŗības pārvaldes ziņojumu, kuŗu SS obergrupenfīrers Dr. Kaltenbrunnners atsūtījis man personīgi, kuŗa norakstu es pievienoju, es ļoti lūdzu vēlreiz ko pasākt, lai mēs varētu pretoties ļoti aktīvajai padomju krievu propagandai un skaidriem uzsaukumiem palīdzēt kaŗaspēkā stiprināt iekŗejo stabilitāti.(204)

Mobilizācijas rezultāti skaitļos bija nosūtīti arī Hitleram. Tas situāciju padarīja vēl nepatīkamāku. Bergers bija ļoti neapmierināts, ka ne uz pārbaudi, ne vienībās ieraduŗo skaits nebija pietiekams. Arī RSHA vadītājs Kaltenbrunnners ir prasījis, lai Bergers ko dara ŗai lietā.

Kaltenbrunnnera rakstu Bergers tālāk ir nosūtījis Rozenbergam. Viņam ir gatavs arī priekŗlikums, proti, ka ir jāpastiprina propaganda, lai panāktu iestāŗanos leģionā. Bangerskis bija aicināts uz Berlīni, lai viņu noteiktos vārdos pamācītu, kā viņam ir jāizdara intensīvāka un spēcīgāka propaganda. Nesekmīgā latvieŗu vīru iesaistīŗšana leģionā bija Bergeru novedusi tiktāl, ka viņŗ skaidros vārdos pateica. „Nevar ģenerālinспекtoru atraut no viņa lielajiem pienāķumiem un apkraut ar sīķumiem.” Viņam tādēļ nav jānodarbojas ar iesauķšanu. Tālāk Bergers paskaidro, ka „Zemes pašpārvaldei lietā nekas neesot sakāms.” Bangerskim darbības lauks esot plaŗāks, un viņam kā ģenerālinспекtoram ir jāģādā par „cīņas spara celŗanu un galīgās uzvaras panāķšanu.”

Jau 1943. g. 20. martā smagi pieviltais „leģiona un divīzijas komandieris” bija kļuvis par beztiesīgu propagandistu. Pašpārvaldes „kaŗa ministram un armijas komandierim” Berlīnē atgādināja, ka viņa pienākums ir stiprināt cīņas spar un nenodarboties ar mobilizāciju. Ar to arī Bangerska mērs bija pilns. Viņš par uzdevumu turpināt propagandu par kopīgo uzvaru izsaucies: „Ar kādiem līdzekļiem lai es to sekmēju, ja man nav nekādu tiesību, un ja grib atņemt vēl vienīgo reālo tiesību, kas man piešķirta caur zemes pašpārvaldi, resp. iesaukšanu.” Šai vietā ir jāapstājas pie lielā jautājuma — vai Bangerskis apgalvodams, ka viņam pašpārvalde piešķirusi reālas tiesības, runāja lielā vientiesībā, vai politiskās situācijas neizpratnē senīlā izmisumā? Viņš pats bija piedalījies GD sēdēs un pārzināja visu procesu, kādā Dankers viņam bija piešķīris nereālās „reālās tiesības,” kas vispār nebija tiesības. Vai viņš to nesaprata? Viņš tām bija tā pieķēries, ka uz tām tagad atsaucās Berlīnē. Otrā dienā sarunas Berģera dienesta vietā vadīja viņa palīģs Jīrss. Viss sākās atkal no gala. Plensners enerģiski iestājās par mobilizācijas atstāšanu Bangerska rokās, jo:

Arī Zemes pašpārvalde, nokārtojot iesaukšanas lietu, ir šīs tiesības iesaukšanas ziņā, saskaņā ar Latvijas kaŗa un kaŗaklausības likumiem, ģenerālinģektoram piešķīrusi. Dodot iesaukšanai likumīģu, no pašas latviešu pašvaldības izejoģas un uz latviešu kaŗa un kaŗaklausības likumiem pamatotas mobilizācijas veidu, gribot negribot jāatrisina jautājums, kam piekrīt šais likumos paredzētās kaŗa ministra un armijas virspavēlnieka pilnvaras. Tātad Latvieģu leģiona ģenerālinģpektors ir tieģām kas vairāk, nekā tikai inspicēģoģa amatpersona.(205)

Tā savus noziedzīģos sapņus stāģģija Bangerskis un Plensners Berlīnē. Uz to Jīrsa atbilde turpat ir asa un nepārprotama:

Jirss: Viņš nezinot kā ogruf. Jekelns to domājis, bet attieksmē uz iesaukšanu arī ogruf. Jekelnam neesot nekas sakāms. Te noteicējs esot vienīgi SS — Hauptamts. Ģenerālspektors pie Hauptamta nepiederot. Viņš tur vispār neskaitoties. Ģenerālspektors esot pilnīgi neatkarīgs. Ja viņš gribētu izdarīt iesaukšanu, tad būtu pārskaitāms Hauptamtā. Iesaukšanai jānotiekot nevis pēc latviešu, bet vācu likumiem. Latvija nevarot būt nekāds izņēmums. Visā vācu valstī iesaukšana notiekot pēc vieniem un tiem pašiem noteikumiem.

Stāba priekšnieks: Latvija vēl nav reichā formāli ieskaitīta un tāpēc izņēmums ir nepieciešams. Mēs, latvieši, jau esam izņēmums tai ziņā, ka esam, laikam, vienīgā okupētā zeme, kas izdara kārtīgu mobilizāciju. Iespējama un sabiedrībai pieņemama tā ir tikai uz pašu latviešu likumu pamata un ar pašu latviešu starpniecību. Galvenais taču ir — dabūt cilvēkus. Cits viss liktos blakus lieta. Tāpēc ir jāsaprot vietējie apstākļi.

Jirs: Jūs neesat vienīgie, kas mobilizē. To dara arī rumāņi un ungāri. To darīs arī Igaunija, norvēģi un citi. „Taču ne pēc vācu likumiem?” ieminas stāba priekšnieks.

„Jā, pēc vācu likumiem!”

Otrā dienā pēc ilgām pārrunām un Bangerska un Plensnera enerģiskās iestāšanās par iespēju latviešiem pašiem mobilizēt, Jirss mēģina atrast kādu kompromisu. Bangerskim varētu atļaut mobilizēt, ja viņam piekodomdētu attiecīgu RSHA vadības stābu. Kad šāda vienošanās iespēja paziņota Bergeram, tas ar aukstu roku noslāpē šīs gaišās Bangerska cerības. To varētu darīt tikai tad, ja Bangerski iepriekš uzņemtu Vācijas pavalstniecībā. Berlīnē Bergers, Bangerska priekšnieks, skaidros vārdos pateica, ka okupācijas laikā Bangerska militārajā karjērā otrreiz bija noticis „pārpratums.” Dankers bija pārkāpis savas tiesības un iecēlis „kaŗa ministru.” Bija noticis gluži tāds pats pārpratums kā

tad, kad Hansens Bangerski bija iecēlis par leģiona komandieri. Abi vācu ierēdņi patiesībā neko nebija pārpratuši, viņi zināja, ko viņi darīja. Viņi bija izmantotuši tikai kaŗot gribētāja vientiesību. Taču šoreiz kritiens no „kaŗa ministra” atpakaļ dzīves īstenībā bija daudz lielāks un tādēļ arī sāpīgāks.

Otra lieta, kas atklājās Berlīnē Bangerskim un Plensneram, nebija mazāk nepatīkama. Viņi bija pūlējušies mobilizēt un mēģinājuši arī tautai iestāstīt, ka leģions ir iecerētās nacionālās armijas kodols. Tagad Bergers atzīst gan, ka latvieši, piedalīdamies kaŗā ar 50 000 cilvēkiem, uzrādījuši lielu sasniegumu. Bet tad tik pat tieši viņš saka šiem latviešu virsniekiem: „Latviešu leģions vairs nepastāv, esot tikai attiecīgas vienības — divīzijas, brigāde.” It kā to Bangerskis un Plensners paši nebūtu zinājuši. Atbraukuši mājās, viņi likās esam aizmirsuši viņiem Berlīnē teikto un tautai joprojām stāstīja par leģionu, kas cīnās par Latvijas brīvību. Tā tas turpinājās visu okupācijas laiku un joprojām arī trimdā. Bergers, runādams patiesību, vismaz šai gadījumā ir bijis godīgs. Viņš Bangerskim nedeva tiesības mobilizēt, bet viņam bija gatavs cits plāns, ko viņš arī pateica jau pirmajā sanāksmes dienā. Esot jānodibina kaŗa apriņķu pārvaldes ar vairākiem pieteikšanās punktiem, kā tas esot Vācijā (un agrāk bija arī Latvijā). Tās visas būtu pakļautas Ostlandes SS papildinājumu komandas vadītājam Hirtesam.

Bangerskis pēc Berlīnes sarunām bija dziļi sarūgtināts. To viņš, atgriezies Rīgā, izteica GD 18. janvāra sēdē. Viņš esot nodomājis atteikties no piedalīšanās turpmākā iesaukšanas darbā, ja visu noteikšanu kā līdz šim patura vācu SS papildinājumu komanda. Tai pašā dienā Bangerskim bijusi saruna ar Jekelnu. Tas uzteicis policijas pulku kaujas spējas un ieteicis Bangerskim turpināt mobilizāciju. Viņš

braukšot pats uz Berlīni un visu nokārtošot latviešiem labvēlīgi. Tiešām pēc atgriešanās no Berlīnes Jekelns Bangerskim un Plensneram citu vāciešu klātienē stāsta jaunāko 27. janvāra sanāksmē. Tas, īsi izteikts — jāiesauc vēl 20 000. Iesaukšanas tehnisko pusi var izdarīt Bangerskis, kamēr atbildība par to paliek SS vīriem. Tikai šoreiz tā pazīstamās SS papildinājumu komandas vietā tiek nosaukta par SS papildinājumu inspekciju un par tās vadītāju Hirtesa vietā kļūst pats Jekelns. Jekelns no Berlīnes bija atnesis tieši to pašu ziņu, ko Bergers bija pateicis jau 7. janvārī Bangerskim tieši. Nu varēja sagaidīt, ka Bangerskis izpildīs draudus, ko tas bija izteicis GD sēdē 18. janvārī. Taču nē! Viņš uzņēmās izdarīt mobilizāciju tiešā Jekelna pakļautībā. (206)

Jau nākamajā dienā Jekelns atkal izsauca Bangerski un Plensneru pie sevis un paziņo, ka krievi vairākās vietās ir apgājuši Ļeņingradas fronti un tādēļ steidzīgi jāiesauc 20 000 vīru. Pēc tam tūlīt Srēders Drekslera uzdevumā nosūta Dankeram privātu rakstu, lai tas iesauc 1906.-1914. g. dzimušos ne tikai leģionā, bet arī robežsargos. (207) Tas ir jauns moments. Ar to sākās vēlāk plaši pazīstamā robežsargu pulku organizēšana. Te jāpiezīmē, ka tas bija jauns veids latviešu spēku sadrumstalošanai. Vai Dankers, Bangerskis un Plensners to nesaprata, kas runāja par topošās Latvijas armijas kodolu? Kā parasti, pēc vāciešu prasībām, tās gari un plaši pārrunāja GD. Vispirms Kviesis:

Ģenerāldirektors Kviesis atgādina, ka mēs novembrī, nerēķinoties ar lietas tiesisko pusi, piekritām iesaukšanai, ticībā, ka mēs paši arī to varēsim pēc iespējas taisnīgi izvest, bet nupat no Ersatzkommando un no ģenerālkomisariāta ar Bezirksoberant Šmuclera parakstu saņemtie raksti no jauna liecina, ka mēs

tiekam atstumti no praktiskas līdzdarbības, mūsu rīkojumi tiek anulēti un visu noteikšanu patur vācu iestādes. Ja vajadzīgas robežapsardzības daļas, tanīs var ietilpināt mūsu līdzšinējos policijas bataljonus, nevar prasīt, lai mēs uzstādam arvien jaunas vienības, kur lauku mājās mums tagad jau bieži vairāk krievu kā latviešu. Mēs neesam arī vēl saņēmuši atbildi uz mūsu 16. novembra iesniegumu.

Ģenerāldirektors Prīmanis saka, ka nevar noliegt, ka esam bieži piedzīvojuši vilšanos, bet mūsu doma pie leģiona dibināšanas bija radīt katram gadījumam zināmu apbruņotu kodolu un vai tagad nebūtu laiks pienācis to pēc iespējas paplašināt. Attiecībā uz mūsu 16. novembra iesniegumu ģenerālkomisārs mutiski jau izteicies, ka uz dažiem jautājumiem atbildi var dot tikai Berlīne un ka viņš cerot drīz tādu saņemt. Ja mēs novembrī varējām piekrist iesaukšanai, tagad grūti būtu motivēt atteikšanos. Varbūt pietiktu ar pieciem gada gājumiem.

Te jāizsaucas, kas par varenu Prīmaņa loģiku! Skaidros vārdos! ja novembrī esam piekrāpti, kādēļ lai neļaujames piekrāpties arī janvārī! Kā parasti, Prīmanim piebalso Leimanis, un skaistos vārdos to papildina Plensners. Vairākkārt piekrāptais sociāldemokrāts Vanags saka:

Pirms nav skaidrības par mūsu tiesisko stāvokli, mums nav praktiskas iespējas ko izvest, jo pie patreizējās kārtības katra vācu amatpersona mums var dot rīkojumus. Ja vācu pārvalde jums nevar uzticēties, mēs nevaram savā vārdā uzņemties jaunas iesaukšanas.

Dankers pēc tam dzirdēto saņem kopā:

Ģenerāldirektors Dankers uzsver, ka arvien no jauna piedzīvotās vilšanās un grūtības nedrīks ļaut mūsu personīgām sarūgtinājumam ņemt virsroku, bet mums katrā atsevišķā gadījumā objektīvi jāapsver, kas vairāk

atbilstu mūsu tautas interesēm, atstāt lietas to pašplūsmei vai mēģināt ko darīt, lai panāktu iespējami labāko atrisinājumu.

Izrādās, ka viņš nav dzirdējis, ko teikuši Kviesis un Vanags. Nākamajā dienā, 29. janvārī, GD sarunas turpina tādā pašā garā. Skujevics atgādina, ka nav saņemta atbilde uz GD 16. novembra iesniegumu, tādēļ nav ko runāt par mobilizācijas lietām. Kviesis:

Ģenerāldirektors Kviesis aizrāda, ka blakus praktiskai pieejai jautājumam ir arī politiskā puse, kuŗu mēs nevaram neņemt vērā un par kuŗu mums būs jāatbild. Nevaram atstāt gluži novārtā arī tiesisko pusi, pagājušā reizē rīkojums par iesaukšanu nāca no Vācijas valsts vadoņa, kas šoreiz to devis?

Dankers saņem kopā:

Ģenerāldirektors Dankers atgādina, ka ārpus visiem pārējiem apsvērumiem stāv fakts, ka lielinieki tuvojas mūsu robežām un iespējamība, ka, mobilizējot visus spēkus, mēs varbūt tos varētu aizturēt, šeit mūsu lielākā atbildība. Ja mēs atteiktos no iesaukšanas un vāci bez mums noturētu fronti, kāds tad būtu mūsu turpmākais stāvoklis.

Pārrunas turpinās 1. un 2. februārī ar tiem pašiem argumentiem. 2. februārī notiek vēl otra sēde, un tanī Dankers nolasa viņam piesūtīto Drekslera atbildi uz GD 16. novembra iesniegumu:

ĢENERĀLKOMISĀRS RĪGĀ

Rīgā, 1944. gada 2. februārī.

Iekšlietu ģenerāldirektora kungam Rīgā.

Uz jūsu 1943. gada 16. novembra iesniegumā pārceltiem jautājumiem, cik tālu tas neskar tūri militāras lietas, mana atbilde ir sekojoša:

Par cik kara dienestā iesauktie gada gājumi ir derīgi dienestam, tie ir ieskaitāmi kā Latviešu leģiona piederīgie tieši vai netieši savas latviešu dzimtenes

aizstāvēšanai pret Padomju savienības un viņas sabiedroto uzbrukumiem. Latviešu kārtības policija ir iekļauta Zemes pašpārvaldē pie Augstākā SS un policijas komandiera notikušajās pārņemšanas sarunās, kurās jūs personīgi bijāt klāt.

Es esmu atkārtoti atbalstījis SS grupenfīreru Bangerski viņa centienos, lai Latvijas ģenerālapgabala piederīgie tiktu iesaukti karadienestā kārtīgu iesaukšanu veidā, kā arī panākt atrisinājumu to Latviešu policijas bataljonu un armijas izpalīgu jautājumā, kuŗi cīnās ārpus Ziemeļfrontes robežām. Šīs pūles, kā tas arī jums ir zināms, sevišķi pēdējā laikā nav palikušas bez panākumiem.

Es esmu pilnvarots jums paziņot, ka sakarā ar Latvijas ģenerālapgabala ieņemšanu no vācu karaspēka, Latvija nav vairs uzskatāma par Padomju savienības sastāvdaļu. Bez tam es arī nepārtraukti pūlos panākt iespējami ievērojamus uzlabojumus iedzīvotāju apgādē ar pārtikas vielām un patēriņa precēm iespējamības robežās. (209)

Saprotams, GD šo atbildi plaši pārrunā un pēc tam nolemj atkal rakstīt GK. Spraiģais stāvoklis pašpārvaldē pamazām iet pretim savai kulminācijai. Pēc tam, kad pašpārvalde bija konstatējusi, ka Drekslera atbilde nebija nekāda atbilde uz viņu 16. novembra iesniegumu, varēja sagaidīt, ka viņi vilks konsekvences, kā paši bija rakstījuši savā rakstā, proti, ka trūkstot viņu rakstā izteiktajiem priekšnosacījumiem, viņi mobiliāciju neizdarīs, un, kā bija draudējuši, no amata aizies. Tas nenotika!

Mēs no iepriekš iztirzātās Drekslera un Lozes sarakstes par 16. novembra GD iesniegumu zinām, kādas bija viņu patiesās domas. GD arī saprata, ka „Latvijas ģenerālais apgabals” ir vācu zeme un iesauktos latviešus paredzēts iesaistīt cīņā ne tikai pret Padomju sa-

vienību, bet arī „pret tās sabiedroto uzbrukumiem.” Tā bija pašpārvaldes un Bangerska leģiona izsmiešana. To tikpat labi var apzīmēt par Latvijas valsts (ne ģenerālapgabala, un tautas, arī leģiona) nodevību. To saprata arī GD. Skujevics un Kviesis paziņo, ka viņi mobilizācijas lēmumu pieņemšanā nepiedalās. Plaisa bija atklāta.

Nākamajā dienā 3. februārī GD sapulcējās atkal un noklausījās Dankera mobilizācijas rīkojumu un uzsaukuma TĒVIJĀ tekstus. Visi tiem piekrita. Rīkojums par 1910.-1914. g. dzimušo iesaukšanu publicēts 4. februārī un 5. februārī par 1906.-1909. g. dzimušo iesaukšanu.(210) Ar to sāka darboties pašu latviešu iesaukšanas mašīnērija.

Te nebūtu iemesla apstāties pie Dankera svelmainā uzsaukuma Tēvijā „TĒVZEME SAUC,“ ja vien tanī nebūtu iespiesti vārdi: „Arī vācu vadošās iestādes mums ir deklarējušas, ka Latvija tagad vairs nav uzskatāma par Padomju savienības sastāvdaļu.” Vispirms, Drekslers to bija rakstījis tikai privāti Dankeram vienam pašam. Kādēļ viņš to nedeklarēja atklāti tautai? To viņš nevarēja darīt, jo tāpat kā GD, arī latviešu tauta būtu sapratusi, ka Latvijas ģenerālapgabals nav Latvija. To pašu nosaukumu Dankers tai pašā laikā publicēja arī „Rīkojumu vēstnesī.”(211) Tanī tomēr izlaisti vārdi „tagad vairs.” Drekslers raksta, „ka sakarā ar vācu kaņaspēka Latvijas ģenerālapgabala ieņemšanu,” tā nevarēja vairs būt Padomju Savienības daļa. Tādēļ arī oriģinālā it pareizi ir vārdi „tagad vairs.” Var priecāties par Drekslera skaidro loģiku, bet skumt par latviešu GD. Dankers ar savu uzsaukumu kuŗu reiz nu jau bija atkal vācu propagandas kalpībā un palīdzēja tiem mānīt latviešu tautu. Vācieši līdz pat kara beigām Latvijā uzskatīja par Padomju savienības daļu, ko tie iekarojuši. To Vācija vēl šodien nav atsaukusi.

Pēc Dankera 24. novembrā mobilizācijas rīkojuma viņš vēl tādus izsludināja, kā redzējām, 4. februārī iesaukto 1910.-1914. g. dzimušos un 5. februārī 1906.-1909. g. dzimušos. (212) Tūliņ pēc Dankera 24. novembrā rīkojuma pie darba ķērās Bangerskis. 1. decembrī viņš iesauca 1918.-1924. g. dzimušos un 28. decembrī 1916.-1917. g. dzimušos virsniekus un instruktorus. 21. janvārī sekoja rīkojums par 1917. g. un 2. februārī par 1915.-1916. g. dzimušo iesaukšanu. Kā mēs no Bergera un Bangerska sarunas 7. janvārī Berlīnē tagad zinām, ne Dankeram izsludināt mobilizācijas rīkojumus novembrī, ne Bangerskim to izdarīt Berlīnē nebija devusi tiesības. Tā bija viņu privātā pārcentība. Bet tā bija tik liela, ka pat pēc 7. janvāra Bergera aizrādījuma Bangerskim, nenodarboties ar mobilizāciju, viņš tomēr to turpināja ar jaunajiem 21. janvāra un 2. februāra iesaukšanas rīkojumiem. Taču ar šo Bangerska pārcentību nekāds ļaunums nebija noticis, jo Berlīnei bija tās pašas vēlēšanās pēc iespējas vairāk iesaukt latviešus. Jautājums tikai bija, lai tas viss notiktu vāciešu stingrā uzraudzībā, kā Bergers to bija pateicis. Bija jārada tā organizācija, ko viņš prasīja, proti, kaŗa apriņķu pārvaldes. Tādēļ arī 14. februārī Jekelns likvidēja līdzšinējo SS papildinājumu komandu un tās vietā izveidoja Jekelnam pakļauto SS papildinājumu inspekciju, ko vadīja viņš pats. Citiem vārdiem, mainījies gan bija iestādes nosaukums, bet nebija mainījies tās uzdevums. Hirtesa vietā bija stājies Jekelns. Grūtības nu bija tādas, ka Hirtes vadīja arī tehnisko latviešu iesaukšanu, kamēr Jekelnam sava augstā amata dēļ tas tieši nebija iespējams. Šiem uzdevumiem tad bija jāatrod kāda cita piemērota persona. Tādēļ Jekelns pie SS papildinājumu inspekcijas nodibināja īpašu SS papildinājumu komandu un par šīs komandas priekšnieku iecēla Bangerski. Tā Jekelns,

paturot augstāko atbildību par iesaukšanu, bija atradis sev pakļautu uzticīgu iesaukšanas darba darītāju. Bangerskis tad savu darbu sāka ar to, ka viņš radīja tieši tās kaŗa apriņķu pārvaldes, kuŗas prasīja Bergers, kā viņš to noteica savā 24. februāŗa pavēlē (3. pielikums).

Tagad mēs varam atklāt kādu zīmīgu faktu. Bergers 7. janvārī Bangerskim uzdeva ierīkot pieminētās kaŗa apriņķu pārvaldes. Vai tā bija Bergera paša ideja? Izrādās, ka Hitlers bija pavēlējis Himmleram radīt šo vācu kārtībai atbilstošo sistēmu arī Latvijā. To Keitels tam bija jau paziņojis 7. decembrī. Tādēļ arī kļūst saprotams, ka Bergers to tik noteikti 7. janvārī prasīja Bangerskim. Tādas bija aizkulises šķietamajai labvēlībai, dot Bangerskim atļauju rīkoties it kā uz savu roku ar kaŗa apriņķu pārvaldēm.

Kas nu bija noticis? Bangerskis bija kļuvis par Latvijas SS papildinājumu komandas vadītāju. Līdz ar to par mobilizācijas sekmīgu izdarīšanu viņš bija atbildīgs tikai Jekelnam. To Jekelns vienmēr bija vēlējies, lai atraisītos no Dankera propagandas, kas nebija devusi vēlētos rezultātus, patiesībā novedusi pie katastrofas, sevišķi ar virsniekiem.

Brigādefīrers Šults 1944. g. atbildēja Bangerskim uz tā 1943. g. 28. decembŗa rakstu ar žēlošanos, ka tas nevar nosūtīt uz brigādi trūkstošos virsniekus.

Latviešu dzimtene un tās rīcībā esošie virsnieki un instruktori nespēj jaunkareivjus apmācīt tā, kā to prasa kaŗa apstākļi austrumu frontē. Trūkst attiecīgo zināšanu un pieredzējumu. Jūs pats, grupenfīrer, savā beidzamā apciemojumā brigādē redzējāt un aizrādījāt, ka kareivji vāji apmācīti. Tas ir neatbildīgi, jo katra vāja apmācība maksā asinis.

Vainīgi pie tā ir vienīgi latviešu virsnieki, kuŗi, kā man ziņots, lielā skaitā atrodas Latvijā, bet nožēlojamā

kārtā nenāk uz fronti. Tas ir vienīgais iemesls, kādēļ Jūsu vēlēšanos, grupenfīrer, nevar izpildīt. Pie brigādes esošie latviešu virsnieki līdz pēdējam nodarbināti. Daži kungi nav pilnīgi veseli, tomēr lazaretē neiet, jo viņi zina, ka viņu latviešu dzimtenes nākotne izšķiras frontē un ne Rīgā! Latviešu dzimtene nevar aptvert, kas šiem kungiem jāveic, jo citādi brigādē nebūtu tāds virsnieku trūkums. Es piezīmēju, ka ieradušies virsnieki vēl nav iesaistāmi frontes vienībās, bet frontes dienestam vispirms jāapmāca. Vadus un rotas es viņiem vēl nevaru uzticēt: jo tas maksātu vienīgi asinis. Sūtīt man virsniekus, grupenfīrer, kas ko var un dara, tad tie neka-vējoties nokļūs apmācības bataljonos.(213)

Bangerskis līdz šim bija atsaucies uz pašpārvaldi. Tagad viņš ar savu papildinājumu komandu bija pakļauts tieši Jekelnam un uz pašpārvaldi atsaukties vairs nevarēja. Atbildība bija jāuzņemas pašam. Jekelnam bija sekmējies, viņš bija atradis vīru, kam dienesta kārtā bija jāizpilda viņa pavēles.

Bangerska vajadzībām tika radītas kara apriņķa pārvaldes, kā to jau bija noteicis Bergers Berlīnē.

Silgailis ir publicējis šo pārvalžu ģeografiskās robežas ar personālo sastāvu. Nesaprotamā kārtā viņš nav publicējis pašu svarīgāko piekto aili. Tanī ir atrodami to vāciešu vārdi, kas ir atbildīgi par šo latviešu kara apriņķu pārvalžu darbību. Tie ir pakļauti, nevis kā to varēja sagaidīt, Bangerskim, bet Jekelnam. Konsekvences ir tādas, ka tāpat kā pats Bangerskis, tā arī šis apriņķu kara pārvaldes ir tieši pakļautas vācu noteikšanai. Taču Silgailis ir redzējis šos patiesos apstākļus un rezignēti piezīmē: „Ar šo pārkārtojumu iesaukšanas tehniskā veikšanā uzlabojumi nebija, jo arī turpmāk iesaukšanas vispārējā vadība un neaiztājamības noteikšana palika vācu rokās.”(214)

Cik nožēlojams bija Bangerska un kaŗa apriņķu pārvalžu stāvoklis, ļoti spilgti rāda viņa raksts 26. februārī Jekelnam.(215) Bet pie tā vēl atgriezīsimies citā sakarā. Šīs 24. februārī radītās kaŗa apriņķu pārvaldes Bangerskis likvidēja 12. oktobrī, kad lielākā Latvijas daļa bija jau krievu okupēta. To vietā viņš radīja četrus kaŗaklausības reģistrēšanas punktus ar tādām pat funkcijām. Tie darbojās pie Lasmaņa vadītās papildinājumu pārvaldes līdz kaŗa pēdējai dienai un piegādāja SS kaŗavīrus kā Kurzemē, tā Vācijā esošajām latviešu vienībām.

Blakus Dankera un Bangerska mobilizācijas iestādēm darbojās arī citas uz ārpusi neredzamas vācu iestādes, ko latvieši nezināja. Keitels bija pieprasījis, lai Himmlers sagādā 50 000 latviešus Ziemeļu grupas kaŗaspēkam aizmugures darbībai. To izdarīt Himmlers uzdeva Jekelnam. Ar to sākās drudžaina darbība RK. Jekelns ziņo, ka viņš no Lietuvas tādu spēku nevar sagādāt, bet ka tas jādod Latvijai un Igaunijai. Loze tai laikā uzturas Minchenē, tādēļ viņa vietnieks Būrmeisters viņam raksta uz turieni, ka politisku un saimniecisku apstākļu dēļ tas Latvijai un Igaunijai nav iespējams. Mīnētais skaits tomēr bija jādod Lietuvai.(216) Pēc tam RK aktīs atrodama slepena atzīme par Jekelna ziņojumu par sarunām Kauņā ar lietuviešu vadoņiem Kubeljonu un pazīstamo vāciešiem draudzīgo ģenerāli Pļechanaviču. Viņi principā ir piekrituši, bet ar vairāk kā savādo piezīmi: „Viņi varētu tikai tādu viedokli aizstāvēt, kas atbilst patiesībai.”(217) Bez tam viņi prasījuši trīs dienas pārdomām. Taču pēc šīm pārdomām nekas neiznāca. Jekelna dusmas par to bija tik lielas, ka viņš arī pat vāciešiem draudzīgo Pļechanaviču ievietoja Salaspils koncentrācijas nometnē.(218) Vēl trīs nedēļas vēlāk, 24. martā, kad Loze uzturējās Ķīlē, viņam no Rīgas atkal sūtīja slepenu telegrammu, ka

viņu Rīgā gaida šāda telegramma:

Ļoti godātais partijas biedri Loze!

Fīrers, kā jūs zināt, ir pavēlējis izdarīt vispārēju mobilizāciju Igaunijā, Latvijā un Lietuvā. Fīrers ir noteicis, ka jums visādos veidos ir jāatbalsta SS reichsfīrera šī uzdevuma veikšanai ievadītie soļi.

Heil Hitler!

Borman (219)

To paziņojis Lozem, viņa galvenā biroja šefs (Egers) dod padomu, kā Lozem būtu jāatbild uz to. Raksts atklāj divas lietas. Pirmkārt, Baltijas tautu dzīvā spēka pieprasītāji bija daudzi: SS, armija, gaisa spēki, flote. Tie visi cits caur citu brauca uz Kauņu un prasības beidzot sasniedza 100 000. Otrkārt, tas viss bija noticis bez Lozes ziņas, nemaz nerunājot par viņa piekrišanu. Tādēļ Loze atkal protestēja un prasīja savu valdīšanas tiesību respektēšanu. Telegramma beidzas ar atklājumu, ka Lietuvā no 18 500, kas bija pieteikušies brīvprātīgi piedalīties bandu apkaņošanā, divu nedēļu laikā bija ieradušies tikai 2000. Tādēļ Lozes padomnieks Egers nobeidz rezignēti: „Lietuvā ir atkal maz cerību, ka iesaukšanai būs panākumi.” Tādu arī nebija. Lietuviešu pieminētie vadoņi bija ar mieru tādā iesaukšanā piedalīties, ja uzaicinājumā teiktu to, „kas atbilst patiesībai.” Loze droši vien bija nosūtījis atbildi uz Berlīni ar tādu saturu, kādu padomdevējs bija ieteicis, atsaucoties uz savām valdīšanas tiesībām. Uz to viņš vēlreiz saņēma vārdu pa vārdam tādu pat telegrammu, kādu Lozem bija jau 23. martā nosūtījis Bormans. taču šoreiz to sūtīja Himmlera adjutants Grotmans.(220)

Šis iespraudums par Lietuvu te bija nepieciešams, lai saprastu, pirmkārt, cik izmisīgas bija vāciešu pūles, lai panāktu lietuviešu iesaistīšanu pazaudētajā kaņā. Otrkārt, lai saprastu, ka atsacīšanās no iesaukšanas un leģiona veidošanas bija iespējama. Lietuviešu nostāja rāda, ka pēckaņa bijušo latviešu

leģiona politisko virsnieku (Bangerska, Silgaiļa, Plensnera u.c.) un okupācijas laika GD (Dankera, Prīmaņa, Leimaņa u.c.) apgalvojumiem, ka no leģionā iesaukšanas nevarēja izvairīties, nav pamata.

Te vēl jāpiezīmē, ka Hitlera pavēle Himmleram izdarīt Baltijas valstīs vispārēju mobilizāciju formāli gan arī attiecas uz Latviju, bet praktiski tai vairs nebija nozīmes. Laikā, kad Hitlers to pavēlēja, mobilizācija jau bija izdarīta. Par to skaidru liecību nodod Šmuclers savā ziņojumā Borkem, rakstīdams zīmīgus vārdus: „Jūs zināt, cik neskaids ir bijuse izšķiršanās šīs tagad, kā cerams, beidzot vienreiz pēdējās iesaukšanas lietā.”(221) Viņš to uzskatīja par pēdējo mobilizāciju. Tā tāda arī bija, jo bija mobilizēti visi gadagājumi.(1906.-1924.) Tādēļ, kā sacīts, Hitlera ģenerālmobilizācijai nebija praktiskas nozīmes Latvijā.

Par mobilizācijas rezultātiem drošus datus sniedz Šmuclers. Viņš ar gandarījumu var atzīmēt, ka tagad visi ir reģistrēti un nav vairs grūtību tos turpmāk pēc vajadzības iesaukt. Šo tehnisko darbu turpmāk veica Bangerskis līdz pat kara beigām. Pagaidām tehnisku kavēkļu dēļ iesauca apmēram 30 līdz 45 000. Šīs ziņas ir iespējams precizēt, jo līdz 1944. g. 18. augustam bija iesaukti pāri par 125 000 cilvēku.(222) Ticams, ka līdz kara beigām bija iesaistīti apmēram 165 000,(223) kas ir vairāk nekā kāda tauta maksimāli spēj iesaistīt karā.

Nobeidzot šo pārskatu, tas jāpapildina vēl ar diviem Dankera soļiem. Pirmo viņš izdarīja 1944. g. vasarā, kad ziemeļu fronte bija sabrukusi. Viņš pats pieteicās pie Drekslera un lūdza to iesaukt 1925. g. dzimušos. Iesaukšanai jānotiek pilnīgi, nevienu neatbrīvojot. Par šo Dankera lūgumu saglabājies Drekslera raksts Jekelnam. Arī viņš lūdz no savas puses izpildīt Dankera lūgumu cik iespējams ātri. Acīm redzot, Dankers bija atcerējies, ka vēl ir viens gadagājums, kas

pa kara laiku ir izaudzis, bet kuņš nav vēl iesaukts ar viņa 24. novembra un 4. un 5. februāra rīkojumiem. Jau tai pašā 7. jūlijā Dankers parakstījis svelmainu uzsaukumu stāties cīnītāju rindās. 10. jūlijā Dankeram, ar līdzīgu aicinājumu TĒVIJĀ, sekoja Bangerskis. Viņš vēl karstāk nekā Dankers apliecināja uzticību Lielvācijai un sevišķi vērsās pret Angliju un Ameriku. Jāievēro, ka Dankers 7. jūlija apmeklējumā pie Drekslera nebija lūdzis sev tiesības, kā tas bija līdz šim, izdarīt 1925. g. dzimušo mobilizāciju. Tas bija jāsaprot tā, ka to varēja vācieši darīt paši. Kopš februāra pirmajām dienām stāvoklis bija arī mainījies, jo kopš tā laika mobilizāciju izdarīja Bangerska SS papildinājumu komanda, tiklīdz radās vajadzība pēc papildinājumiem.

Bet arī citādi Dankera lūgumam iesaukt nebija vairs praktiskas nozīmes, jo 9. jūlijā Himmlers telegrafēja:

Fīrs šodien ir noteicis, ka jums, SS obergruppenfīrer Jekeln, ar diktatoriskām pilnvarām ir jāizdara Igaunijas, Latvijas un Lietuvas nacionālo iedzīvotāju, kā arī tur esošo vāciešu satveršana un bez žēlastības viņu norīkošana zemes aizstāvēšanai. Iedzīvotāji ir jāizmanto:

1. *Lai pastiprinātu un palielinātu igauņu un latviešu divīziju sastāvu.*

2. *Lai pastiprinātu armijas divīzijas, dodot cīnītājus nākošajām grūtajām pārejas dienām.*

3. *Lai vislielākā skaitā sagādātu darbaspēku ierakumu un aizsardzības sistēmu izbūvē. Šeit katra stunda ir dārga!*

Ar rītdienu, 10. 7. obergruppenfīrers fon dem Bachs pārņem jūsu kaujas grupu. Jums pašam ir nekavējoties jāatgriežas Rīgā.(224)

Jekelnam bija piešķirtas vienpersonīgas autoritātīvas tiesības izdarīt mobilizāciju neatkarīgi no vācu un latviešu iestādēm. Kādās formās tas notika, tam

vairs nebija nozīmes. Tā arī 14. jūlijā seko viņa paziņojums savam augstākajam politiskajam priekšniekam Lozem, ka viņš iesauc, tieši kā Dankers vēlējās, 1925. g. dzimušos.

Tas viss notika laikā, kad latviešu divīzijas pie Krievijas robežas bija cietušas tik smagus zaudējumus, ka varēja runāt par to iznīcināšanu. Tas padara Dankera lūgumu Dreksleram un Jekelna pavēli saprotamu. Kā šo notikumu atbalss ir jāsaprot 21. jūlija rīkojums iesaukt arī 1926. g. dzimušos. Tie pēc tam tika nosūtīti uz Vāciju jaunas 15. divīzijas formēšanai. Dankeram un Bangerskim bija aizmirsušies visi kopš gadiem vācu Propagandas dotie solījumi, ka latvieši tiek iesaukti lai sargātu, kā skaisti teikts, tēvzemi — Latvijas zemi. Ja nu latviešu jauniešus iesauca un sūtīja uz Vāciju sargāt Hitleru Berlīnē, tad vismaz varēja sagaidīt, ka bijušie latviešu politiskie ģenerāli atcerēsies, ko paši tautai bija teikuši, ka iesauktie cīnīsies tikai Latvijas robežās. Viņi tagad tikpat dedzīgi aicināja iestāties leģionā un braukt uz Vāciju.

Otrs solis, ko Dankers vēl šais jūlija beigu dienās spēra, bija 27. jūlijā par 1927. un 1928. g. dzimušo skolnieku, resp. bērnu iesaukšanu GS izpalīgu dienestā. Tas bija pēdējais Dankera darbs uz Latvijas zemes. Jau augusta pirmajās dienās viņš atteicās no sava amata. Lielākā daļa GD bija no Rīgas jau aizbēguši. Arī Dankers uz to bija jau sagastavojies, bet vācieši to neatļāva.(225) Viņam vēl Latvijā bija jāpaliek līdz septembrā beigām, kad te ieradās jaunieceltais RK Kochs un viņam pavēlēja pārcelties uz Berlīni. Jau 1943. g. 30. janvāra sēdē Dankers teica; „Ja lielinieki iebruktu mūsu zemē, tad labāk būs tiem, kas būs kaŗaspēka vienībās, varēs atkāpties un turēt fronti, kaut vai pie Vislas, kamēr palicējiem draud iznīcība.(226) Labi, bet ciniski teikts! Nu viņa laiks bija pienācis. Leģionāri vēl

„turēja fronti” Kurzemē, kad Dankers atkāpās ne tikai aiz Vislas vien, bet vēl krietni tālāk aiz Elbas, uz Bavārijas ciemu Alpu pakājē.

Ar Dankera aizbraukšanu uz Vāciju iesaukšana izbeidzās. Silgailis apgalvo, ka „ģenerālinspektors 1944. g. no katras tālākās iesaukšanas pat pilnīgi neatteicās (227).” Tā tas nebija. Bet ļausim runāt Bangerskim pašam: „Saskaņā ar Latvijas zemes pašpārvaldes rīkojumu (es) pavēlu iesaukt un nodot LV (Luftvaffe) rīcībā — ierobežoti kaņam derīgus un AV (darbam derīgus) vīrus, kuņi dzimuši no 1906. līdz 1926. g.”(228) Viņš turpat turpina: „Bkv. un av. vīru iedalīšana izpletņu lēcēju vienībās nav pielaižama, jo tur vajadzīgi cilvēki ar ļoti labu veselību un bez tam nekur nav paredzēta latviešu izlietošana kaujas vienībās ārpus latviešu leģiona.” Tā Bangerskis varēja rakstīt. Kaņam noderīgie Latvijā iesauktie bija nosūtīti uz Vāciju, tur par jaunu pārbaudīti un 3500 nosūtīti uz Itāliju izpletņu lēcēju skolā.(229) Silgailis bija klāt Berlīnē, kad šis jautājums bija pārrunāts ar Jitneru. Tagad viņš trimdā stāsta, ka 1944. g. cilvēki nav iesaukti. Patiesība ir daudz ļaunāka. Ja nu pieņemtu, ka Bangerskis turpināja darboties viņam 1943. g. 24. novembrī Dankera piešķirtajās „kaņa ministra” amata funkcijās, tad tās būtiski būtu ierobežotas ar Latvijas kaņaklausības likumu. Ja viņa paša ieceltās kaņa apriņķu pārvaldes kaņaklausības komisijas cilvēkus bija atzinušas par kaņadienestam nederīgiem, bet tos tomēr sūtīja uz Vāciju, tad viņš pārkāpa kā Latvijas kaņaklausības likumus, tā vācu SS noteikumus. Tagad kaņadienestam nederīgie, ko viņš nelikumīgi iesauca, bija nosūtīti uz Itāliju, lai tie cīnītos pret sabiedrotajiem. Zināms, viņš par notikušo atkal rakstīja vāciešiem un sūdzējās, it kā ar to izbeigtos viņa paša atbildība. Kopš 1943. g. Bangerskis, pārkāpjot starptautiskos likumus, latviešus bija iesaucis kaņadienestā un

nodevis Vācijas okupācijas varai. Te jāatgādina, ka 1943. g. 10. līdz 15. novembra sēdēs, kad pašpārvalde pārrunāja mobilizācijas iespēju un apzinājās tās nelikumību, neviens cits, kā Bangerskis teica, ka neskatoties uz tās nelikumību, tā ir jāizdara. To viņi brīvprātīgi arī uzņēmās izdarīt un neviens viņus nevar atbrīvot no atbildības par šo noziegumu.

Pašpārvalde un Bangerskis jau bija piedzīvojuši lielu un nepatīkamu skandālu ar tūkstots neapmācītu jauniešu nosūtīšanu uz fronti. Tagad bija pienācis laiks otram skandālam.

Otrs skandāls saistās ar t.s. sevišķo kaŗatiesu. Mēs jau iepriekš runājām un sniedzām pārskatu par katastrofālajiem virsnieku un kaŗavīru iesaukšanas rezultātiem kopš 1943. g. februāŗa. To zināja arī Dankers, kad viņš 24. novembrī izsludināja mobilizāciju. To zināja arī Bangerskis. Tādēļ viņa pirmais solis bija radīt sevišķo kaŗatiesu. To pašpārvalde pārrunāja jau 7. decembra sēdē. Kviesis atkal jautā, vai nevarētu iztikt bez tāda iestādījuma. Citi GD tam nepiekrita un uzdeva juristu komisijai pie tieslietu GD izstrādāt šīs tiesas noteikumus. Nedēļu vēlāk, 14. decembrī, tie ir jau gatavi. Tieslietas ir Kvieŗa speciālitāte. Te viņa piezīme šai sēdē.

Iztirzā un pieņem ar nelieliem grozījumiem pārstrādāto Iekŗlietu ģenerāldirektora rīkojuma projektu par Seviŗķās kaŗa tiesas nodibināŗanu un par tiesāŗanas kārtību Seviŗķā kaŗa tiesā, pie kam tieslietu ģenerāldirektors Kviesis paliek pie šādām atseviŗķām domām:

1. *Atrodu par nepielaiŗamu atļaut Seviŗķai kaŗa tiesai kā augstāko soda mēru piespriest nāves sodu. Pēc manām domām sodu likumā kā augstākais soda mērs paredzētie 4 gadi pārmācības nams ir pietiekama represija.*

2. *Atrodu, ka lietas par noziedzīgiem nodarījumiem, kas paredzēti Sodu likuma XII nodaļā, ar drošākām garantijām var iztiesāt Vispārējās tiesu iestādes, neizdarot iepriekšējo izmeklēšanu un steidzamības kārtībā iztiesājot tās ārpus parastās kārtas (230).*

Tas tomēr nekavēja Dankeru lietu virzīt tālāk pie vāciešiem. GK juridiskā nodaļa cēla iebildumus pret to, ka tiesas spriedumu izpildīšana bija uzdots parastā kārtā prokurātūrai. Apjautājoties Plensneram, tas paskaidrojis, ka tāda kārtība bijusi agrāk. Tas neapmierina GK un tas pieprasa grozījumus. Lietu tālāk nosūta Jekelnam.(231) Dankera izstrādātie noteikumi tika noraidīti.

XVI SS un policijas tiesas vadītājs ir pārbaudījis sevišķās karātiesas nodibināšanas un tās tiesāšanas kārtības projekta uzmetumu. No tā izris sekojošais:

1. *Iekšlietu ģenerāldirektora uzmetuma pamatā ir nepareizi pieņēmumi. Latviešu brīvprātīgais SS leģions ir SS ieroču sastāvdaļa. Tādēļ tas ir pakļauts SS un policijas tiesu iestādēm. Šinī sakarā arī 15. latviešu brīvprātīgo divīzijai un latviešu SS brīvprātīgo brigādei ir savas SS tiesas. Tāpat arī pārējās leģiona daļas, ieskaitot ģenerālinspektora stābu, ir pakļautas XVI SS un policijas tiesai.*

2. *Gadījumā, ja ģenerālinspektors uzskata par nepieciešamu, ņemot vērā sešu gadījumu iesaukšanu, nodibināt savu atsevišķu tiesu, tad tas var notikt tikai saziņā ar SS tiesu galveno pārvaldi, tai arī nosakot tiesas sastāvu. Ar iesniegumu būtu jāgriežas pie SS reichsfīrera, resp, pie galvenās SS tiesu pārvaldes priekšnieka ar Ostlandes augstākā SS un policijas pavēlnieka starpniecību.*

3. *Latviešu SS brīvprātīgo leģions tāpat kā visi pārējie leģioni un visi SS ieroči ir padoti vācu kara un*

sodu likumiem. Latviešu sodu likumu piemērošana tādēļ nav iespējama. Līdz ar to sevišķās kaŗatiesas nodibināšana atkrīt.(232)

Uzmanību pelna šī raksta pirmā rindkopa. Līdz apnikumam visādās variācijās bijušie politiskie virsnieki un propagandisti ir apgalvojuši, ka leģions un SS kaŗaspēks ir divas dažādas lietas. Teikums — „Latviešu SS brīvprātīgo leģions ir SS ieroču sastāvdaļa” — izklīdina visu tukšo runāšanu. Šai rindkopā ietverta arī otra vēsturiski nozīmīga un vērā liekama lieta. 15. divīzija un latviešu brigāde ir pakļautas šo vienību SS tiesām.” Citas leģiona daļas, ieskaitot ģenerālin-spektora stābu, ir pakļautas XVI SS un policijas tiesai.” Tas lieku reizi apstiprina iepriekš teikto — SS ieroču vienībām piederīgos tiesāja tikai SS tiesas. Latviešu leģionāri nebija nekāds izņēmums. Tādēļ arī noraidīja izstrādātos noteikumus par sevišķo kaŗatiesu, kas tiesātu saskaņā ar Latvijas kaŗa sodu likumiem. Šī vāciešu internā sarakste atklāja patiesību.

Bangerskis tomēr zināja, ka tiesa ir nepieciešamais priekšnosacījums, lai varētu izdarīt mobilizāciju kaut cik ar panākumiem. Kad 27. janvārī viņu pie sevis aicina Jekelns, viņš daudzu citu jautājumu starpā prasa atkal sevišķo kaŗatiesu. Jekelns šoreiz arī to apsola.(233) Kā viņš bija solījis, tā viņš 4. februārī paziņoja Bangerskim, ka tas var ierīkot tādu tiesu, taču ar nosacījumu, ka tās kompetencē ir tikai tiesāt tos, kas nav paklausījuši iesaukšanai. Pēc iesaukšanas leģionāri tāpat kā pats Bangerskis ar visu viņa stābu ir pakļauti un tiesājami XVI SS un policijas tiesā pēc vācu kaŗa un sodu likumiem. Tūliņ 5. februārī Plensners ziņoja GK administratīvajai nodaļai, ka tagad nekas nestāv ceļā šādas tiesas ierīkošanai, un ka viņš ir lūdzis Dankeru izsludināt attiecīgos noteikumus. Ar to nobeidzās Dankera un Bangerska sadarbība ar Jekelnu tās radīšanā.

Bangerska rokās nu bija divi instrumenti — SS papildinājumu komandieŗa amats un sevišķā kaŗatiesa. Darbs varēja sākties.

Lietas tik gludi nenoritēja pašpārvaldē. Kad Dankers 8. februāra sēdē ziņo, ka GK interesējies, cik tālu ir paviszījies jautājums par sevišķās kaŗatiesas noteikumu publicēšanu, tad pašpārvalde uzdod Dankeram paziņot GK, ka tā nav saņēmusi atbildi uz savu 16. novembra iesniegumu un tādēļ „šādos apstākļos nav iespējams rīkojumu publicēt.(234) Norises kļūst vienmēr straujākas un konflikts tuvojas savai kulminācijai. Dankers tūliņ dodas pie GK un ziņo tā palīgam, ka rīkojumu nevar izsludināt, jo nav skaidrs pavalstniecības jautājums. GD sēde turpinājas pievakarē. Tanī Dankers nodod Zimma atbildi, ka par pavalstniecības jautājumu nevar būt runa.

Runā atkal Kviesis:

Ģenerāldirektors Kviesis atrod, ka nevar nodibināt speciālu kaŗatiesu tiesāšanai par atraušanos no iesaukšanas, kuŗa izsludināta tik neskaidros pavalstniecības apstākļos, un ka viņš paliek pie savām atsevišķām domām, kuŗas savā laikā ieprotokolētas pie rīkojuma projekta pieņemšanas ģenerāldirektoru apspriedē.(235)

Patiesībā tā nebija pavalstniecība, kas radīja šīs domstarpības, bet Dankera izstrādātajos noteikumos otrais paragrafs, kas paredzēja bargu sodu par nepaklausību iesaukšanas pavēlei. Tas skan:

Par iepriekšējā (1) paragrafā norādītiem noziedzīgiem nodarījumiem likumā paredzēto sodu sevišķā kaŗatiesa var paaugstināt, uzliekot kā augstāko sodu nāves sodu pēc kaŗa sodu likuma(1937. g. izdevuma) pirmās nodaļas noteikumiem.(136)

Skujevics un Leimanis atzīst, ka noteikumus varētu publicēt, ja šo paragrafu svītro. To tad nolemj

paziņot GK. Tūliņ pēc sēdes Dankers dodas atkal pie Zimma, lai to paziņotu ar piezīmi, ka GD ir ar mieru atteikties no amatiem. Otrā rītā pirms sēdes Dankers atkal ir bijis pie Zimma. Viņš tagad atstāsta sarunu GD sēdē. (237) Nozīmīgākais šai sēdē ir tas, ko tur ir teicis Bangerskis. Arī pie viņa ir ieradies Zimms, ar kuŗu sarunas veda Dankers, un apjautājies, kāds šai lietā ir Bangerska viedoklis. Šo sarunu Bangerskis atstāsta un te atkal jau zināmo patiesību, ka otrais paragrafs ar nāvessodu ir vajadzīgs, „lai piespiestu respektēt iesaukšanas rīkojumu.” Tālāk Bangerskis saka: „Sevišķās kaŗatiesas nenodibināšanas gadījumā mūsu pilsoņi varētu nonākt zem vācu SS un policijas tiesas, kuŗās piespriežamo sodu apmērs nav ierobežots.” Pie tā jāpiezīmē, ka arī sevišķajā kaŗatiesā bija paredzēts neierobežots soda mērs — nāvessods. Otrkārt, vācieši iesauca uz darba pienākuma likuma pamata un nepaklausības gadījumā nesodīja ar nāvi. Vai nu Bangerskis to nezināja, vai arī tīšām šausmināja GD. Mēs no iepriekšējā iztirzājuma zinām, ka vācieši nav ne pieprasījuši sevišķo kaŗatiesu, ne arī paredzējuši nāvessodu par nepaklausīšanu iesaukšanas pavēlei. (238) Šī apspriede atklāj vēl skaidrāk GD grupu, kas konsekventi izpildīja visas vācu vēlēšanās: Dankers, Prīmanis, Leimanis. Bet tai pašā reizē sevišķi jāatzīmē Kvieša nostāja saspīlētajā situācijā. Viņš paziņoja, ka viņš „paliek pie savām pagājušā gada 14. decembra apspriedē pieteiktām atsevišķām domām par sevišķās kaŗatiesas nodibināšanas vajadzību.” Tā ir dzīves ironija, ka pēc šīs Kvieša noteiktās piezīmes protokolā, Dankers saņēma kopā sēdes atzinumu un izteicās šādos vārdos:

Tā kā neviens no pārējiem GD iebildumu pret minētā apspriedē pieņemto rīkojuma projekta tekstu

neceļ, tas uzskatāms par pieņemtu, un līdz ar to atkrīt vakardienas atzinums par otrā panta svītrošanu.

Prasība par nāvessoda svītrošanu bija atkritusi. Dankers pēc tam 9. februārī izsludināja šos noteikumus. GK 9. februārī vēl līdz pulksten 18 gaidīja GD piedraudēto atteikšanos. To nedarīja neviens. Arī Kviešis nē! Viņi bija vienojušies kā par nāvessodu, tā arī klusēja par pieprasīto skaidrību pavalstniecības jautājumā. Savu vairākkārtējo šādu draudu neizpildīšanas dēļ, viņi varēja vācu acīs kļūt tikai nožēlojami. Kvieša liktenis bija citādāks. Viņš kopš 14. decembra sēdes bija pretojies sevišķās kaŗatiesas ierīkošanai, bet it sevišķi pret nāvessoda paredzēšanu. Viņš šai ziņā palika konsekvents līdz galam.

Kas tad ar šī lēmuma pieņemšanu un izsludināšanu bija noticis? Bangerskis ar Dankera, latviešu GD un vācu atbalstu bija ieguvis tiesības piespriest Latvijas pilsoņiem nāvessodu. Neviens šos latviešu vīrus nebija spiedis uz tādu soli. Viņi paši to bija pieprasījuši. Vācieši sākumā bija pret to. Tādēļ šai gadījumā nevar atsaukties uz tik bieži daudzinātajiem vācu spaidiem. Tas bija kvalificēts latviešu kolaborantu noziegums pret latviešu tautu. Latvijas likumi, uz kuŗiem atsauca Dankers un viņa līdzdalībnieki, nesaka, ka par šādiem nodarījumiem ir paredzēts nāvessods.

Par to, kā Bangerskis šo savu tiesu ir izmantojis, ziņas ir trūcīgas. Viens tāds plašāk pazīstams gadījums ir kureliešu tiesāšana Štuthofas nometnē. Tur tiesas sastāvā ietilpa sevišķās kaŗatiesas prokurors Palkavnieks un tiesnesis Gailītis. Vēl 1945. g. 15. martā, t.i., gadu vēlāk, Bangerskis, tapis par Nacionālās komitejas priekšnieku, satiekas Liepājā ar Jekelna pēcnācēju Bērandu. Pārrunās par latviešu tiesāšanu viņš saka:

Mums nav vēl likvidēta sevišķā kaŗatiesa pie leģiona ģenerālinpektora stāba. Tur paši tiesājām tos,

kas izvairījušies no iesaukšanas. Tur ir bijuši jau trīs nāves spriedumi: no tiem divi apstiprināti, viens nē, jo notiesātā bijusi sieviete. Tādēļ arī mēs esam sargājuši frontes intereses.(239)

Viņš pats, liekas, savā dedzībā izpatikt vāciešiem, nav pamanījis, ka sevišķā kaŗatiesa ir tiesājusī arī sievietes. Tās gan nevarēja būt nepaklausīgo iesaucamo starpā, kuŗu tiesāšanai šī tiesa bija nodibināta. Pēdējais Bangerska teikums laikam apliecina arī kādu neaprakstāmu naīvitāti, ja viņš ar divu latviešu nošaušanu ir domājis sargājam fronti. Bangerskis un DV vēsturnieki plaši ir aprakstījuši savu darbošanos dažādos laukos, bet par sevišķās kaŗatiesas darbību nav nekādu ziņu, kaut vai statistisku ziņu par sodītajiem un soda mēriem.(240) Bet pie tā vēl atgriezīsimies.

Trešais skandāls saistas ar t.s. atbrīvošanu no iesaukšanas kaŗadienestā neaizstājamības dēļ darba vietā. Okupācijas laikā tā kļuva pazīstama ar UK (Unabkoemmllichkeit Karte) nosaukumu. Jau 1. daļā gaŗāmejot pieminējām, ka okupētājā Latvijā sadūrās dažādas vācu iestāžu intereses. Īsi sakot — vienā pusē cilvēku iesaistīšana kaŗadienestā, bet otrā dažādas saimnieciskas intereses, ar kaŗa rūpniecību pirmajā vietā. Archīvos ir saglabājies ļoti plašs materiāls par šo interešu sadursmēm, gan lokālā plāksnē Latvijā, Lozes un Jekelna starpā, gan Berlīnē Himmlera, Spēra, Zaukeļa un citu starpā. To plašāku apskatu esam spiesti atstāt pie malas. Te tikai varam ieskatīties aktīs, ciktāl runa ir tieši par latviešu iesaistīšanu leģionā.

Sākot ar 1943. g. martu, kad I mobilizāciju izdarīja vācieši pirmoreiz kopā ar Bangerska pārstāvju piedalīšanos, kārtība bija tāda, ka par atbrīvošanu no iesaukšanas noteicēja bija iesaukšanas komisija. Praksē tas bija vienīgi iesaukšanas komisijas vācu priekšnieks. To parasti izraudzīja GK III nodaļa.

Pēc 24. novembrī Dankera izsludinātās mobilizācijas, latvieši vēlējās pārņemt UK lietas, lai to izlemšanu nodotu Bangerska stāba mobilizācijas nodaļai, kas tad, kā zināms, bija stājusies praktiski vācu darba pārvalžu iecelto iesaukšanas komisiju vietā. Jau 31. janvārī, t.i., priekš Dankera 4. un 5. februāra rīkojuma par 1906.-1914. g. dzimušo mobilizāciju, GK III nodaļa, kas zināja, ka tāda notiks, rakstīja Hirtesam, kas tagad bija amatā, plašu „Memorandu par UK izmantošanu Latvijas ģenerālapgabalā.”(241) Tanī viņš zināmā sarūgtinājumā raksta, ka līdzšinējā UK noteikumu izmantošana, iesaucot 1919.-1924. g. dzimušos „ir jāuzskata par neizdevušos,” jo no visiem iesauktajiem, 87% ir saņēmuši UK. Izsirdījies par to, ka neskatoties uz nopietno frontes stāvokli, kā iestādes, kas pieprasījušas UK, tā komisijas, kas tās ir piešķirušas, ir rīkojušās bez vajadzīgās atbildības. Viņš nožēlo, ka tas tā noticis „dažādu latviešu kungu iejaukšanās dēļ.” Jāpiezīmē, ka izklausās neticami, ka 87% ir saņēmuši UK. Viņš meditē, ka arī pie turpmāk paredzētās iesaukšanas notiks tāpat. Tādēļ viņš jo plaši izklāsta savu jau agrāk izstrādāto noteikumu priekšrocības, jo tie pamatā ir saskaņoti ar Vācijas attiecīgajiem noteikumiem. Viņš cer, ka turpmāk UK piešķiršana notiks saskaņā ar tiem.(242) Hirtess, pēc iepazīšanās ar memorandu, uzdod Šmucleram ar tā pielikumu iepazīstināt „Latviešu leģiona kungus un darba departamenta direktoru.” Tas notiek tās pašas dienas pavakarē. Trīs latviešu virsniekiem Plensnera vadībā, piedaloties Reinhardam un klāt esot Šrēderam, Šmuclers nolasa un paskaidro savā memorandā izteiktos priekšlikumus. „Priekšlikumu bez kādiem iebildumiem pieņem.”

Šmuclers 4. februārī izsūta savas „Vadlīnijas nosacījumiem, kas jāievēro UK gadījumos.”(243) Tie atbilst memorandā teiktajam.

Arī Dankers rīkojas. Viņš 8. februārī paziņoja visiem apriņķu un pilsētu vecākajiem, ka 50% no visiem to dienestā esošajiem darbiniekiem ir atbrīvojami no iesaukšanas. Ar to sākās jauns konflikts Dankera un vāciešu starpā, kas līdz okupācijas laika beigām neatrada atrisinājumu. Tas vienīgi saasinājās, iejaucoties dažādām vācu un latviešu iestādēm.

GK 26. februārī izdeva „Pamatnoteikumus par UK piemērošanu.”(244) Tie ir vēl sīkāk izstrādāti, nekā viņa minētais 31. janvāra memorands un 4. februāra vadlīnijas. Mums šais pamatnoteikumos sevišķi interesē tikai viens punkts, kas nosaka, ka UK jautājumus izšķir novada komisāra darba pārvalde (C, 3) un kara apriņķu pārvalde (C, 4). Pārsūdzības izšķir GK III (Šmuclers). Pamatnoteikumi ir krasā pretrunā Dankera 8. februāra rakstam apriņķu priekšniekiem. UK jautājumus izšķir tikai vācu iestādes. Te arī nav runa par kādu 50% atbrīvošanu. Tas izraisa vētru latviešu iestādēs.

Pirmais, kas ar lielu rūgtumu uz to reaģēja, bija Bangerskis. Viņš 26. februārī rakstīja gaŗāku rakstu savam priekšniekam Jekelnam. No tā te atzīmējam tikai divus teikumus:

Arī no tīri principiāla viedokļa man jāatzīst, ka jaunizstrādātos noteikumos paredzētā kārtība, ja tā tiktu izvesta, ir zināmā mērā neuzticības izteikšana man un maniem latviešu līdzstrādniekiem. Kamēr pastāvēja vācu Ersatzkommando, tad UK jautājumu izlemšanu uzticēja tai, turpretim latviešu leģiona ģenerālinspektoram to uzticēt nevar.(245)

Te jājautā, vai tikai tagad viņš atklāja, ka viņam ir tikai vācu pavēļu izpildīšanas uzdevums. Pavēļu došana viņam nekad nebija uzticēta. Rūgtums ir nevietā. Tas ir radies, atmožoties no nereālām iedomām par savām tiesībām. Viņš nu prasa pamatnoteikumu atcelšanu. Zināms, tas nevarēja notikt un nenotika.

Bangerskis labā ticībā sūdzējās Jekelnam, bet tas zināja, ka tāda ir Hitlera pavēle, ka UK lietas var izšķirt tikai SS papildinājumu inspekcija, kas joprojām bija Jekelna rokās. Viņš bija lūdzis Šmuclera palīdzību kārtot UK lietas. Bangerskis savā pieminētajā rakstā vēl saka, ka ģenerālinspekcijai par šādu noteikumu izstrādāšanu līdz šim nekas nav bijis zināms, un neviens no man pakļautiem darbiniekiem noteikumu izstrādāšanā nav piedalījies. Bet Šmuclers ziņoja, ka „ģenerālleitnanta Bangerska pilnvaroto SS standartenfireru Lasmani ir par to informējis pats SS papildinājumu inspekcijas komandieris, t.i. Jekelns.” Izrādās, ka Lasmanis ir piekritis UN jaunajiem noteikumiem. Te arī jāatgādina iepriekš teiktais. Jau 31. janvārī Šmuclers bija Plensneram un diviem citiem latviešu virsniekiem esot klāt Reinhardam, nolasījis savus jaunizstrādātus noteikumus, kuŗiem tie bija piekrituši. Bangerskis raksta, ka viņš no visa tā neko nezina. Grūti tam ticēt, ka viņa paša darbinieki vāciešu prasībām piekrituši, bet savam latviešu priekšniekam to nav teikuši.

Šmuclera raksta beigās atrodam arī kādu zīmīgu rindkopu, ka par UK lietām ienākuši „pārmetumi vietējo pārvaldes iestāžu dienestu vietām, kas kulminē apvainojumos par mīluļu saimniecību šais dienesta vietās.”

Pagāja vairāk nekā mēnesis, līdz kamēr arī Dankers iejaucās šai lietā, un rakstīja 3. aprīlī GK.

Attiecas uz: UK stāvokli un atbrīvošanu no iesaukšanas latviešu SS leģionā.

Manā, ar jūsu piekrišanu, 24. novembrī izdotajā rīkojumā attiecībā uz Latviešu pilsoņu iesaukšanu aktīvajā karadienestā, ir skaidri noteikts, ka izdarot iesaukšanu ir jāvadās no 1940. g. 17. jūnija latviešu karaklausībai pakļauto iesaukšanas likuma. Šis likums

arī paredz kādas personas mobilizācijas gadījumā latviešu iestādes uzskata par atbrīvojamām no iesaukšanas karadienestā. Līdz ar to man tika piešķirtas pilnvaras, izlemt karaklausībai pakļauto latviešu atbrīvošanu no iesaukšanas. Šo uzdevumu līdz šim es arī bez pārpratumiem izpildīju. Šī gada 19. februārī kādā ģenerālkomisariātā notikušajā apspriedē, klātesot iecirkņa virspadomniekam Šmuclera kungam, kāda manas iestādes pārstāvja klātienē OVR Zimma kungs nepārprotami paskaidroja, ka karadienestam pakļauto, kuri ietilpst zemes pašpārvaldes darbības sfērā, UK stāvokļa noteikšana bez izņēmuma ir iekšlietu ģenerāldirektora kompetencēs. Turpretī Šmuclera kungs atbildīgs tikai par bruņošanās uzņēmumos nodarbinātiem, jo tie nav pakļauti zemes pašpārvaldei.

Man par pārsteigumu bija jāpiedzīvo, ka jau šī gada 26. februārī, bez manas ziņas, Ostlandes SS rezerves inspekcijas un jūsu III ASo nodaļas starpā ir panākta vienošanās par kādiem „Pamatprincipiem UK piemērošanai,” kas ar Šmuclera kunga parakstu ir izdalīta lietošanai dienesta vajadzībām. To sastādītāji nav ņēmuši vērā manis izstrādāto un ģenerālkomisāra apstiprināto iesaukšanas kārtības rīkojumu, kā arī OVR Zimma kunga paskaidrojumu. „Pamatprincipos” vairs nevar saskatīt nekādu atšķirību starp bruņošanās rūpniecības un zemes pašpārvaldes iestādēm. Vēl vairāk, apgabala darba pārvalde sevi uzskata par noteicošo iestādi, kam ir tiesības noteikt UK stāvokli. „Pamatprincipu” piemērošana, iesaucot karadienestā, izraisīs vislielāko sajukumu.

1. Es pats uzskatu Ostlandes SS rezerves inspekcijas un jūsu III ASo nodaļas panākto vienošanos par nesavienojamu, ne tikai ar jūsu iepriekšējo piekrišanu manis sastādītajam iesaukšanas rīkojuma vārdiskajam formulējumam, bet arī ar OVR Zimma kunga

paskaidrojumu un it sevišķi ar manu parakstu zem rīkojuma.

2. *Ar savu parakstu es uzņēmos atbildību savai zemei par to, ka iesaukšana karadienestā notiks saskaņā ar latviešu likumu, ne svešiem noteikumiem. Vācu iestāžu iejaukšanās nenovēršami novedīs ne tikai pie kaitēšanas manai autoritātei tautiešu acīs, bet arī samazinās iesaucamo gatavību iesaistīties karadienestā.*

3. *Zemes pašpārvalde un iesaukšanas punkti uz mana ar ģenerālkomisāra piekrišanu izdotā rīkojuma pamata līdz šim bija vienīgā atbildīgā par šī rīkojuma izpildīšanu. Turpretim tagad to nostāda grūtību priekšā, jo bez jau esošajiem noteikumiem turpmāk būs jārēķinās arī ar pretējiem iecirkņa virspadomnieka Šmuclera izdotiem priekšrakstiem, kuŗi tāpat parādas ģenerālkomisāra vārdā. Es esmu spiests zemes pašpārvaldes iestādēm norādīt, arī turpmāk attiecībā uz iesaukšanu karadienestā, bez izņēmuma vadīties tikai no mana 1943. g. 24. novembra izdotā rīkojuma, un jo vairāk tādēļ, ka Šmuclera kunga „Pamatprincipi” nekur atklātībā nav publicēti un arī nav paziņoti man, bet manā rīcībā ir nokļuvuši pa aplinkus ceļiem.*

Ievērojot iepriekš minētos apstākļus, es lūdzu jūs noteikt, lai šie š.g. 26. februāra „Pamatprincipi UK piemērošanai” tiktu atcelti, vai arī saturā saskaņoti ar manu iesaukšanas rīkojumu (246).

Raksts ir interesants tikai tai ziņā, ka tas pauž dziļu un atklātu neapmierinātību ar vācu rīcību iesaukšanas lietās.(247) Ir nevietā Dankera atsaukšanās uz savu 1943. g. 24. novembrī izsludināto mobilizācijas rīkojumu, kas nosaka, ka tā notiek saskaņā ar Latvijas likumiem, kas tad viņam dotu tiesību noteikt visu tās kārtību. Dankers gan bija izprasījis, kā to noteica 1942. g. 7. marta Rozenberga rīkojums par GD tiesībām, Drekslera piekrišanu izsludināt mobilizācijas rīkojumu.

Tas arī ir viss. Tas nenozīmē, ka Drekslers viņam bija devis tiesību izdarīt mobilizāciju saskaņā ar Latvijas likumu. Dankers aļojas, to rakstīdams Dreksleram. Ir jāpieņem, ka Dankeram bija zināms, ka 8. janvārī RSHA Bangerskim sejā tika pateikts, ka iesaukšana notiks tikai saskaņā ar Vācijas likumiem. Kā Dankera, tā Bangerska rakstiem un protestiem nebija nekādas nozīmes UK jautājumu kārtošanas lietā. Aiz Šmuclera noteikumiem stāvēja Hitlera pavēle un Jekelna piekrišana.

Dankera rakstam bija cita pozitīva nozīme. Tas izraisīja diezgan asu saraksti GK divu nodaļu — II (pārvaldes) un III (darba) — starpā (20.-24. pielikums). Šai sarakstē ietverta visa mums jau zināmā norise. Tikai daži momenti ir jauni. Lozes vadībā jau 2. februārī bija izlemts jautājums par jauno mobilizācijas kārtību. Te arī skaidrāk iezīmējas iepriekš minētās nesaskaņas Dankera, viņa paša pārstāvju un citu latviešu (Plensnera, Lasmaņa u.c.) starpā. Pats svarīgākais ir atklājums, kādēļ Dankeram un Bangerskim nevarēja dot tiesības noteikt UK piešķiršanu. Tas izteikts vārdos:

Gadījumā, ja UK stāvokļa noteikšanu nodotu Zemes pašpārvaldei, tad vairs nevarētu nodrošināt to spiegu noslēpšanu, kas darbojas armijas un SD labā.

Šie vārdi ir bijuši tik svarīgi, ka tie jau oriģinālā ir pasvītroti. Lai to vēl pastiprinātu, ir vēl pievienota piezīme: „Šai faktā, liekas, balstās arī fīrera pavēle.” Tas ir viens no nedaudzajiem dokumentiem, kas atklāj, ka latviešu iestādēs strādāja vācu armijas un SD spiegi. Ir pagājuši turpat jau 50 gadi, bet neviens no tiem nav sevi atklājis. Taču vairāki no viņiem ir zināmi. Tie ir tie, ko armijas spiegošanas daļa un SD savervēja no latviešu bijušajiem virsniekiem 1941. g. jau pirms kara sākšanas

Austrumprūsijā. Daudzi no viņiem tagad bija koncentrēti Dankera iekšlietu GD. Tur viņi turpināja izpildīt toreiz uzņemtos pienākumus.

Jekelns trešajā punktā vēlreiz skaidri saka, ka visas UK lietas, kā tās, kas jau agrāk izlemtas, tā arī jau nienākušās — šoreiz virsnieku — visos gadījumos ir jāizlemj kopā ar GK pārstāvi (Šmucleru), pie kam „GK. III nodaļas pārstāvju lēmums ir izšķirošais.” Ar to viss bija pateikts. Sarakste gan GK nodaļu starpā vēl turpinājās līdz pat jūnija sākumam.(248)

RK 6. jūnijā rakstīja GK UK noteikumu lietā ļoti skaidru un nepārprotamu rakstu. Tanī lasām:

Dažādajās sanāksmēs šai punktā ir noskaidrojies, ka ne pilnīgi, ne daļēji, UK lietu nodošana pašu zemes iestādēm nekad nav bijusi paredzēta. Saprotams, uz ārpusi kaŗa apriņķu pārvalde parādās kā noteicēja dienesta vieta, bet tai iekšēji tikai ir funkcija, apstiprināt (vācu) darba pārvaldes lēmumu.(249)

Tik ciniskos vārdos vācieši sarunājās savā starpā. Bangerskis un Dankers varēja turpināt sapņot par kaŗa apriņķu pārvaldēm un tur sēdošo pulkvežu tiesībām noteikt UK. Patiesībā vācieši ar savu nostāju viņus bija apsmējuši. Tā laikam to būs sapratusi GK II, administratīvā nodaļa, kā tas izteikts kādā tās sevišķā atzīmē:

Vakar pie III nodaļas galvenā vadītāja apsprieda jautājumu ar III ASo nodaļas vadītāju, kā piemērot UK stāvokli. Šinī apspriedē jautājuma atrisinājumu nepanāca, tādēļ pie ģenerālkomisāra kunga sekoja jauna apspriede. Sekojošā apspriedē ģenerālkomisāra kungs sniedza savu pamatojumu, kādēļ pēc viņa domām politisku apsvērumu dēļ RK 1944. g. 6. jūnija pavēle izpildāma. Pieņēma lēmumu, kuŗa rezultātā nodaļas vadītājam Šmucleram uzdeva ģenerālkomisāra kunga uzskatu paziņot SS rezerves inspekcijai un darīt visu, kas būtu piemērots, lai izvairītos no strīdiem ar zemes

pašpārvaldi par UK stāvokļiem, līdz kamēr panāks galīgu atrisinājumu. Parakstītājam uzdeva sagatavot uzmetumu atbildei uz RK 1944. g. 6. jūnija rīkojumu.(250)

GK politisku iemeslu dēļ atteicās ieņemt tādu nostāju. Tas arī saprotams, jo tā bija pilnīga latviešu iestāžu un līdzdalības noliegšana UK lietu izšķiršanā. GK tādēļ ar slepenu 2928 rakstu paziņoja RK, ka tā uzskats ir, ka varētu piešķirt UK noteikšanas tiesības, ja tās ierobežotu tikai Dankeram un tikai viņa ģenerāldirekcijas robežās. Tādu GK priekšlikumu it labi var saprast, jo Dankers baudīja tik lielu uzticību, ka ja GK pieprasītu piešķirt UK kartes SD un citiem spiegu darbiniekiem viņa ģenerāldirekcijā, viņš to arī darītu. Bet GK nosūtītais raksts ar šādu ierosinājumu jautājumu nokārtošanā nesagaidīja atbildi. Uz noraksta vienīgi atrodams pāris atzīmes, II nodaļas vadītāja Bartena roku rakstītas: 1) nokārtots, 2)pievienot aktij. Kā piezīme rāda, tas noticis 21. jūnijā. Tad līdz paša GK likvidēšanai bija palicis vairs tikai viens mēnesis.

Tai pašā dienā, kad rakstīta minētā atzīme, Himmlers izdeva slepenu pavēli Jekelnam. Tā sākas ar vārdiem, ka viņš saņēmis ziņojumu „par notikušām nebūšanām Latvijā.” Tādēļ viņš ir spiests noteikt cita starpā: 1) vācu iestādē pārbaudāmi nelikumīgie UK atbrīvojamie, 2) kaŗa apriņķu pārvalžu virsnieki un darbinieki, kas būtu vainīgi, nododami tiesai, 3) viņš nodod iesaukšanas uzraudzību Ostlandes SS papildinājama pārvaldei, t.i. Jekelnam, it kā tas tā nebūtu bijis jau līdz šim, 4) visi dezertieŗi un tie, kas nav ieraduŗies iesaukšanas komisijās ir „bez ŗēlastības vajājami SS tiesās un sodāmi.” Netieŗi ir pateikts, ka vainīgie latvieŗu virsnieki kaŗa apriņķu pārvaldēs, kas pieŗķirŗuŗi UK ir tiesājami un sodāmi. Viņu darbu pārbaudŗis vācieŗi! Himmlera rakstā nav nekā jauna, jo arī līdz ŗim UK

piešķiršana bija notikusi ar vāciešu piekrišanu. Par vainīgajiem tomēr Himmlers uzskatīja latviešu virsniekus.

Bengerskis 12. jūnijā bija izsaukts uz Berlīni pie Bergera uz pārrunām.(251) Tur atklājās, ka ziemeļu frontes pavēlnieks Lindemans apmeklējis latviešu frontes vienības un pārrunājis to stāvokli. Tad atklājusies latviešu neapmierinātība, kam vairāki iemesli — galvenokārt, „uz aplamiem principiem dibināta iesaukšana kara dienestā — atstājot mantīgās šķiras locekļus mājās un iesaucot nemantīgos.” Lindemans par to ziņoja Keitelam, kas savukārt informējis Hitleru. Tas izsaucis Himmleru pie sevis un pavēlējis visas nebūšanas novērst. To tagad 12. jūnijā Bergers atklāja Bengerskim. Viņš tomēr neko neteica, ka viņš, kā Rozenberga ministrijas politiskās vadības stāba priekšnieks, bija saņēmis vēl kādu citu ziņojumu. Jau 15. maijā šīs ministrijas pārstāvis pie Lindemana Veisauers šifrētā telegrammā ziņoja AM par to pašu lietu.

Latvijā iesaukto un viņu piederīgo vidū neapmierinātību izraisa apsoltā, bet līdz šim neizpildītā revīzija, attiecībā uz neattaisnojamo bijušo Latvijas armijas virsnieku un instruktoru, kā arī inteliģences un labāk situēto piederīgo UK stāvokli.

Tauta mobilizāciju vispārīgi apzīmē par „kalpu mobilizāciju,” pie kam kā vācu, tā zemes pašpārvaldes iestādes bez izņēmuma bija nesekmīgas, atļaujot piekukuļojamiem iesaukšanas punktiem pārāk brīvas rokas. Privātās sarunās vietējie iedzīvotāji arvien apstiprina savu uzticību vācu bruņotiem spēkiem, turpretim vācu civiliestāžu darbiniekus ar katru dienu vairāk ienīst, jo viņi gribot izsūkt zemi un nolauptīt tai atlikušo nelielo brīvību.

Vindgasena gadījums, kuŗa izturēšanos vācu aprindas stipri kritizēja, latviešos izraisīja ārkārtīgi asu

kūdišanas akciju pret vāciešiem un vēl vairāk pastiprināja noraidošu izturēšanos pret vācu pārvaldi.(252)

Tas ir īss bet satriecošs stāvokļa raksturojums. Ar UK atbrīvotie ir bijušie Latvijas armijas virsnieki, izglītotie un mantīgie. Tādēļ „mobilizācija vispār tiek apzīmēta par ‚kalpu mobilizāciju‘.” Te arī minēti tādas rīcības iemesli. Tas noticis tādēļ, ka vācu un latviešu iestādes „atļaujot piekukuļojamiem iesaukšanas punktiem (komisijām) pārāk brīvas rokas.” Tāda ir Himmlera 9. jūnija pazīstamās pavēles aizmugure un tanī vārdā nosaukto „nebūšanu” saturs. Hitlera bargums atbalsojās Himmlera 9. jūnija pavēlē Jekelnam, kas to nodeva tālāk Bangerskim. Tas trāpīja ļoti nepatīkami, jo uz ārpusi viņš bija atbildīgs par visu mobilizāciju ar tās nebūšanām.

Bangerskis ilgi pēc tam ir domājis, un tikai 6. jūlijā viņš raksta garu taisnošanās rakstu Himmleram.(253) Tas atklāj visu lietu pilnīgā kailumā. Visu mobilizācijas norisi esot noteikušas vācu iestādes. Pēc visiem līdzšinējiem piedzīvojumiem, viņš beidzot ir aizdomājies tiktāl, ka ieteic Himmleram divas radikālas iespējas, kā atrisināt sasāpējušo mobilizācijas jautājumu.

1. *Iesaukšanas visā pilnībā izdara ‚Ersatzinspektion Ostland,‘ bez mana vārda kā izkārtnes, kas arī atklātībā jādeklarē, vai arī:*

2. *Iesaukšanu un iedalīšanu karaspēka vienībās izdaru es kopā ar latviešu iestādēm, nosakot arī, kas atbrīvojams un kas nē, bet ‚Ersatzinspektion Ostland‘ tikai norāda, cik daudz jāiesauc, atkarīgi no attiecīgo vienību uzņemšanas spējas un iesaukto apgādes iespējamībām.*

Gandrīz raudulīgā padevībā Bangerskis nobeidz savu rakstu:

Tomēr man vienīgā vēlēšanās ir kalpot mūsu kopīgai cīņai un novērst visus šķēršļus, kuŗi traucē sadarbību un savstarpēju uzticību, tādēļ lūdzu izlemt kā svarīgāko šo iesaukšanas jautājumu.

Te jāpievieno divas piezīmes. Pirmkārt, tikai tagad Bangerskis lūdza izlemt kā svarīgāko iesaukšanas jautājumu. Vai tas nebūtu bijis jādara jau pirms svelmaino uzsaukumu rakstīšanas un iesaukšanas pavēļu izdališanas? Otrkārt, Himmlera izlemšanai pēc 6. jūlija vairs nebija nekādas nozīmes, jo ziemeļu fronte bija jau sabrukusi, un latviešu divīzijas tuvojās savas galīgās sakāves brīdim. Bez tam iesaucamo reģistrēšana Hitlera totālās mobilizācijas ietvaros, kā lasījām Šmuclera ziņojumā, bija jau nobeigta. Dažas dienas vēlāk, 16. jūlijā Hitlera piešķīra Jekelnam diktatoriskas tiesības rīkoties pēc saviem ieskatiem, neprasot Bangerska padomu. Himmlers par Bangerska bēdu stāstu nelikās zinis un vispār neatbildēja.

UK bija plaši pazīstama un izplatīta parādība. To iegūšana tika allaž motivēta ar „sakariem,” tos tuvāk neminot. Lielais neapmierinātības, resp. UK skandāls bija atklājies un aizskanējis līdz pat Hitleram. Par notikušo pārdomājot, var sacīt, ka tā pamatā bija vairāki apstākļi. Galvenais motīvs bija, kā jau konstatējām iepriekš, un kas dažādos sakaros kļuva redzams (katastrofālā virsnieku un kaŗavīru nepaklausība iesaukšanai, Šulta un Bangerska teiktais par virsniekiem. Šmuclera ziņojums par studentu un skolotāju nostāju), nevēlēšanās iesaistīties vāciešu kaŗa mašinērijā, lai mirtu, kā to skaisti teica leģiona solījuma, uzticībā fireram. Šo kailo patiesību nevarēja aizklāt ne Dankers, ne Bangerska propagandas aparāta darbība. Lai izvairītos no iesaukšanas, katrs izvēlējās to ceļu, kas bija viņa iespēju robežās — sākot no kukuļošanas un beidzot ar korporāciju internās draudzības

izmantošanu. Šīs pēdējās aprindas bija plaši pārstāvētas kā Dankera ģenerāldirekcijā, tā Bangerska stābā. To spiedienu bija tik liels, ka Bangerskis rakstīja savu 26. februāra un Dankers savu 3. aprīļa rakstus vācu iestādēm, lai viņiem piešķir tiesības izlemt UK lietas. Tas nekad nenotika. Vēl trimdā, to atcerēdamies, Bangerskis rakstīja: „T.S. UK Stellung'u piešķiršanā, kas nozīmēja pagaidu jeb pavisam atbrīvošana no iesaukšanas, nevienai latviešu iestādei nebija noteikšanas, vācu iestādes tās neatlaidīgi paturēja sev (254).”

Te jāpiezīmē, ka Bangerskis parādās pārāk negatīvā gaismā. Viņš gribēja tikai labu. (255) Tas izteikts arī viņa runā universitātes aulā 1943. g. 15. novembrī, aizrautīgi proklamējot, ka latvieši paši pārņem mobilizāciju. Runā ir garāks posms par neaizstājamības problēmu. Viņš atgādina, ka viņš vēl nezina, cik liels būs neaizstājamo amatu skaits.

Bet vienu gan es varu teikt, ka šai ziņā jāvalda nesaudzīgām taisnīgumam. Tur, kur viens tiek iesaukts aizstāvēt savu tēviju, riskējot ar savu veselību un dzīvību, nedrīkst būt nekādas piekāpības pret otru. Nebūtu nekā demoralizējošāka par tādu rīcību, ja tāda gadītos (256).

Viņš tad domāja, ka nāves priekšā nav aizstājamo un neaizstājamo. Praksē viņa organizētajā leģionā bija citādāk. Skaistajiem propagandas vārdiem universitātes aulā par taisnīgumu nebija seguma darbos. Trešais lielais skandāls bija noticis. Ar to uz visiem laikiem ir saistīts Bangerska vārds.

Atsevišķi ir apcerams jautājums par tiem, kas nepaklausīja mobilizācijai un kļuva par dezertieriem. Mēs jau iepriekš iztīrījām jautājumu par sevišķās karatīesas izveidošanu pie GI stāba ar Palkavnieku kā priekšsēdi un Karlsonu kā prokuroru. Tad arī mēs atzīmējam, ka par šīs tiesas darbību līdzšinējie leģiona

vēsturnieki nav snieguši tikpat kā nekādas ziņas.(257) Silgailis kā sevišķu nopelnu ir atzīmējis Palkavnieka un Gailīša piedalīšanos Štuthofas noietnē kureliešu tiesāšanā.(258) Ir jākonstatē, ka ziņas par sevišķās kaŗatiesas darbību ir ļoti trūcīgas. Šī tiesa tomēr nebija vienīgā, kas tiesāja latviešu kaŗavīrus. Tie, kas bija mobilizēti, nonāca vācu tiesas pakļautībā. Te darbojās divas dažādas tiesas, atkarībā no tā, kādai kaŗaspēka vienībai kaŗavīrs piederēja. Leģionā iekļauto vienību dalībniekus tiesāja kaŗatiesa ar augstāko latviešu divīzijas komandieri priekšgalā. Policijas un aizmugures vienībās iekļautos tiesāja XVI SS un policijas tiesa ar sēdekli Rīgā. Arī par šo tiesas darbību trūkst ziņu. Sods, ja tas bija lielāks par trim mēnešiem, bija jāizcieš Salaspils koncentrācijas noietnē, vai kā Silgailis, sekodams vāciešiem, to apzīmē — darba un audzināšanas noietnē.

Par Salaspils koncentrācijas noietni ir pietami plaši apraksti kā latviešu, tā citās valodās, ko snieguši tie, kas tanī bija ieslodzīti un izglābušies. Tādēļ te atsakāties no plašākas šīs parādības iztirzāšanas.(259)

Saprotamā kārtā, sevišķa SS uzmanība ir pievērsta Baltijas valstu pilsoņu tiesāšanai un sodu izciešanas kārtībai, kas bija iesaistīti policijas vienībās. Jau 1942. g. 22. oktobrī Himmlera uzdevumā viņa tiesnesis rakstīja galvenajai SS tiesai Minchenē, ka policijas bataljoniem piederīgajiem sods ir jāizcieš Salaspils koncentrācijas noietnē. Bet tā kā pēc soda izciešanas tie atkal atgriežas savās vienībās, tad ir jāgādā par to, lai tie noietnē nenonāktu saskarē ar citiem ieslodzītajiem.(260) Tāda Himmlera pavēle izraisīja veselu sarakstes lavīnu, kas atklāja Rīgas Jekelna un Langes izrīcību ar Salaspili. Galvenā SS tiesa tūlī rakstīja SS koncentrācijas noietņu pārvaldei, ka tūlī ir jāierīko Salaspils koncentrācijas noietnē sodītājiem policistiem nošķirta

atsevišķa nodaļa. Tā atbildēja, ka tās sarakstos tādas koncentrācijas nometnes Salaspilī vispār nav. Tad SS galvenā tiesas pārvalde rakstīja RSHA, ka, acīm redzot, Salaspils „nometne ir vietējā augstākā SS un policijas fīrera iestādījums.”(261) Vēl RSHA tūlī rakstīja SS galvenajai tiesai, ka Himmlers vēlas saņemt tūlī izsmelošu ziņojumu, kāds ir Salaspils nometnē ieslodzīto novietojums un nodarbošanās.(262) Tas sacēla jaunu satraukumu Berlīnē. 1943. g. 14. janvārī galvenā SS tiesa norāda, ka tā jau ir rakstījusi RSHA 18. novembrī, bet atbildi saņēmusi tikai 24. decembrī. Tās saturs ir sekojošs:

Attiecas uz: SS un policijas tiesas kārtā notiesāto igauņu, latviešu un lietuviešu policijas vienībām piederīgo soda izciešanu Salaspils KN.

Jūsu rakstā apzīmētā KN Salaspilī, šeit līdz šim nav bijusi pazīstama, tādēļ tika jautāts Sipo un Sk komandieriem. Tas ir paziņojis, ka šai gadījumā nav runa par KN, bet par paplašinātu policijas cietumu un darba audzināšanas nometni. Tā ir pie Rīgas un Daugavpils ceļa 20 km no Rīgas, pakļauta Sipo un SD komandierim Latvijā. Nometnē ir latviešu politiskie apcietinātie un tie, kas izvairījušies no darba. Bez tam tur ir novietoti internētie krievi. Soda izciešana un turēšana soda nometnē ir tikai provizoriska, līdz Ostlandē ierīkos koncentrācijas nometni, kas iespējams (tikai vēlāk), jo prasa igauņu un lietuviešu tulkus. Kamēr šī lieta nav nokārtota saskaņā ar B.D.S. Rīgā, nav iespējams tanī ievietot igauņu un lietuviešu apcietinātos. Es par to jums paziņošu. Es lūdzu man paziņot, vai tādos apstākļos attiecīgie apcietinātie ir provizoriski jāievieto Salaspils nometnē, vai no jums tiks atsūtīts SS reichsfīrera citāda izšķiršanās.(263)

Raksts atklāj, ka Lange, resp. Jekelns Salaspilī ir bez Berlīnes ziņas ierīkojis koncentrācijas nometni, ko

nosaucīs par „Paplašinātu policijas cietumu un audzināšanas nometni.” Tas nozīmē, ka tā bijusi tieši pakļauta tikai Langem. Himmlers ar to vēl nebija apmierināts. Tādēļ SS galvenā tiesas pārvalde 1943. g. 20. janvārī rakstīja atkal RSHA, ka, ja Salaspils nometne nav koncentrācijas nometne, tad tai ir jābūt citiem darbības noteikumiem. Bet tie pārvaldei nav zināmi, Tā pieprasa noteikumus paziņot, un vēlreiz atgādina, ka tā joprojām nav saņēmusi atbildi uz Himmlera 16. decembra pieprasījumu. Lange gan bija paziņojis, ka sākot ar 1. februāri, ieslodzītie policisti ir atšķirti no pārējiem, bet nav vēl sadalīti divās grupās ar atšķirīgām pārtikas devām.(264)

Himmlera tiesneši kļūst nepacietīgi, un 1943. g. 18. februārī viņi raksta atkal SS galvenajai tiesai. Himmlers nosaka sevišķi ievērot viņa izteiktās prasības un atgādina, ka „tā ir arī politiska nepieciešamība.” Tā uzdod arī paziņot visām iestādēm, ka Himmlera vēlēšanās ir jāizpilda tūlī.(265) 1943. g. 1. martā galvenā SS tiesas pārvalde paziņo, ka Lange prasa uz diviem mēnešiem atlikt policistu ieslodzīšanu Salaspilī, bet ka tas nav iespējams un policisti tur jāievieto tūlī.(266)

Kamēr šīs dažādās tiesas iestādes sarakstījās ar RSHA un tai pakļauto Langi, Himmlers rīkojās pats. Līdz šim policistus tiesāja saskaņā ar Himmlera 1942. g. 5. oktobra noteikumiem SS un policijas ārkārtējās tiesas (Standgericht). 1943. g. 2. februārī Himmlers šīs tiesas pārdēvēja par XVI SS un policijas tiesu, ar piezīmi: „Tiesāšanas veids nemainās, jaunais apzīmējums ir jāizdara tikai politisku iemeslu dēļ.”(267) 1943. g. 5. martā viņš izdeva arī sevišķus noteikumus par policijas bataljoniem piederīgo tiesāšanu. Ievērojamākā atšķirība bija tā, ka agrāk piespriestos sodus vajadzēja apstiprināt SS galvenās tiesas pārvaldei Mīnchenē, bet tagad tādas

tiesības tika piešķirtas Jekelnam, izņemot tos gadījumus, kad sodu apstiprināja Himmlers, proti, nāves sodu, cietuma sodu lielāku par trīs gadiem un sodu virsniekiem. Saskaņā ar tādiem noteikumiem latviešu policisti tika tiesāti līdz kaŗa beigām. Bet tāpat kā Bangerska sevišķā kaŗatiesa neapmierinājās tikai ar iesaukšanai nepaklausīgo tiesāšanu, arī Jekelna XVI SS tiesa netiesāja tikai policijas bataljoniem piederīgos, bet katru, kas likās darbojamies pret vācu interesēm.(268) Patiesībā šī pēdējā tiesāto grupa bija vislielākā. Pie jaunājiem Himmlera 5. marta tiesāšanas noteikumiem viņš vēl pievienoja 19. martā speciālu slepenu papildinājumu internām vajadzībām,(269) kaut arī tas bija izstrādāts jau reizē ar pamatnoteikumiem.(270)

Himmlers 24. maijā atkal pieprasīja ziņas par Salaspilī ieslodzītajiem.(271) Uz to Lange atbildēja:

Salaspils noņemte ir darba audzināšanas noņemte un paplašināts policijas cietums. Tanī patreiz ir 131, kas izvairījušies no darba, 1968 politiskie un 60 evakuētie (pārējie ir „Ziemas burvīguma” akcijas laikā no bandītu saindētās krievu telpas evakuētie, drīzumā sekos to pārvietošana darbā Latvijā), 6 SS un policijas tiesas notiesātie igauņu, latviešu un lietuviešu (2 igauņi, 2 latvieši, 2 lietuvieši) policijas vienībām piederīgie. Par vēl citiem 16 sodītiem policistiem ir šeit ienākušas ievietošanas pavēles. Ievietošana vēl nav notikusi. Visi Salaspils noņemnē ievietotie ir nodarbināti ārpus noņemnes vai tanī. Patreiz nav paredzēta apcietināto pārvešana uz vecreichu. Uz vecreichu no šejienes ir nosūtīti tikai apcietinātie valsts vācieši. No šejienes pret nosūtīšanu ir izteikti politiski iebildumi. RSHA Roem 4. (Ir jābaidās no latviešu iedzīvotāju vāciešiem naidīgas propagandas, sevišķi salīdzinājumā ar boļševiku valdīšanu Latvijā. Boļševiki savā laikā apcietinātos latviešus ir aiztransportējuši uz Krieviju). RSHA (Roem 4)

uz mana ziņojuma pamata ir izšķīrusies pagaidām apcietinātos latviešus nenosūtīt uz vēcreicha nometni.(272)

Šis ir viens no nedaudzajiem dokumentiem, kas atklāj Salaspilī ieslodzīto skaitu un piederību. 1943. g. 25. maijā Himmlera tiesnesis raksta atkal galvenajai SS tiesai Minchenē, ka viņš visu lietu par jaunu cels priekšā Himmleram, kas ir noteicis, ka ieslodzītie ir jāsadala pakāpēs: pirmajā pakāpē jāieskaita ar cietuma sodu sodītie, bet otrajā pakāpē ar pārmācības namu sodītie. Šīs grupas var tālāk, ja vajadzīgs, sadalīt tādos, kam soda laiks ir noteikts, un tādos, kam tas nav noteikts. Tai pašā laikā Himmlers ir noteicis, ka Salaspilī ir jāierīko kaŗa rūpniecībai svarīgu ieslodzīto nodarbināšanu.(273) Saraksts noslēdzas ar SS galvenās tiesas 1943. g. 24. jūnija rakstu Himmlera tiesnesim Benderam.(274) Tanī vēlreiz teikts, ka Salaspils, nav koncentrācijas nometne. Tanī ieslodzītie nav iedalīti, kā citās koncentrācijas nometnēs, I-III grupās, bet A-C grupās, pie kam A atbilst III u.t.t. Šī numuru un burtu izmantošana grupu apzīmēšanai bija bez praktiskas nozīmes. Rakstam ir pievienota RSHA 16. jūnija atbilde SS galvenajai tiesai, kuŗā vēlreiz paskaidrots, ka Salaspilī ir paplašināts policijas cietums un darba audzināšanas nometne. Bet šai rakstā arī atklājas nezināmais. Salaspils nometne ir ierīkota ar Sipo un SD augstākā šefa Heidricha piekrišanu un tā ir pakļauta Latvijas apgabala Sipo un SD priekšniekam (Langem). Ieslodzītie ir nodarbināti zemes un būvdarbos nometnē, kūdras, cementa un akmeņu laušanas darbos ārpus tās. Līdz ko radīšoties iespēja, tos nodarbināšot kaŗa rūpniecībā.

Atsevišķa loma bija latviešu SS leģiona tiesai, bet par to, kā sacījām, tikpat kā nav nekādu materiālu.(275) Vienīgais man zināmais izņēmums ir latviešu SS brīvprātīgo brigādes tiesneša 1943. g. 30. augusta slepenais ziņojums brigādes komandierim.

Par latviešu SS brīvprātīgo brigādes lauku karātiesas darbību 1943. g. augusta mēnesī es varu sniegt sekojošu ziņojumu:

I. Tiesas struktūra un personālais sastāvs:

Ievērojot, ka latviešu SS brīvprātīgo brigāde galvenokārt sastāv no latviešiem un neliela skaita vāciešu, tad, komplektējot lauku karātiesas sastāvu, izņēmuma kārtā ir nepieciešama sevišķa pieeja. Lielākais skaits karaspēka daļai piederīgo latviešu nepārvalda vācu valodu. Sakarā ar to gandrīz visu lietu saturs un notikumu ziņojumi ienāk latviešu valodā. Lai izvarītos no grūtībām, lauku karātiesa ir pieņēmusi izeju divos virzienos.

1. No karaspēka daļas pieaicināja vienu latviešu virsnieku, leģiona leitnantu Vikmani un vienu latviešu virsnieka pakāpes kandidātu, leģiona virsnieka vietnieku Odiņu. Viņus iecēla pie lauku karātiesas partijas izmeklētājiem. Leģiona leitnants Vikmanis Latvijā ir izturējies notāra tiesību pārbaudījumu un leģiona virsnieka vietnieks Odiņš ir Ventspils apriņķa tiesas piesēdētājs. Ievērojot, viņu priekšzināšanas, viņu iepriekšējo dienesta gaitu latviešu kārtības sargu F bataljonos un viņu labās latviešu un vācu valodas zināšanas kā mutiski, tā arī rakstiski, viņi izrādījās par ļoti piemērotiem starpniekiem starp vācu struktūras lauku karātiesu un latviešu karaspēka daļai piederīgajiem. Pagaidām viņus norīkojot tikai kā tiesas izmeklētājus, viņi ar tulkošanu atvieglina vācu tiesnešiem tekoši bez sevišķi liela laika zuduma apstrādāt ienākušās lietas. Tiesas procesā viņi uzstājas kā apsūdzības uzturētāji un vienlaicīgi izpilda tulka uzdevumus. Lai apsūdzētiem nerastos iespaids, ka tiesa viņus nesaprot, par tiesas piesēdētājiem tiek pieaicināti tikai tie latviešu virsnieki, kuri parallēli savai mātes valodai pārvalda arī vācu valodu.

No līdz šim iegūtās pieredzes ir jāsaka, ka pieaicinot abus latviešu tautības tiesas izmeklētājus tiesas sēdēs, lauku karātiesa ar to kaŗaspēka daļā ir radījusi sev uzticību un pacēlusi tās autoritāti.

Būtu vēlams, ka abi šie latviešu tautības tiesas izmeklētāji pēc pietiekoši iegūtas pieredzes tiktu iecelti par tiesnešiem un atbilstoši tiem, kā priekšsēdētāji varētu vadīt tiesas galveno procesu.

Lai notiesājot vācu virsniekus, instruktorus un kareivjus par izdarītiem sodāmiem noziegumiem nodrošinātu vācu ietekmi, tad tiesai jā sastāv tikai no vāciešiem, bet turpmāk būtu vēlams panākt, lai lauku karātiesa sastāvētu no diviem vācu un diviem latviešu tautības tiesnešiem.

2. Lai abus latviešu tautības izmeklēšanas tiesnešus lieki neapgrūtinātu ar tīri tehnisku tulkošanas darbu, tad tiesas kancelejā pieņēma divus tulkus. Turpmāk viņu uzdevumos kopā ar vienu rakstvedi ietilpst visi tulkošanas darbi.

Tā kā viss kancelejas personāls jau bija ieskaitīts lauku karātiesas sastāvā, kad brigāde vēl sastāvēja no ģermāņu izcelsmes brīvprātīgajiem, tad tiesai ir pietiekoša pieredze, lai tā paveiktu savu uzdevumu arī patreizējā darba laukā.

II. Statistiski novērojumi attiecībā uz sodāmiem pārkāpumiem:

Ļoti lielu skaitu krimināllietu dod neatļauta patvaļīga prombūtne. To var izskaidrot ar to, ka kaŗaspēka daļas apmācības laiks līdz šim ir bijis par īsu, lai kaŗavīru miesā un asinīs paspētu pietiekoši iedarboties militārā disciplīna. Bez tam ļoti bieži par iemeslu varētu būt novietojuma nelielais attālums no dzīves vietas. To izmantojot, kaŗavīri paši uz savu roku piešķir sev īsāku jeb garāku atvaļinājumu un atrodas no vienības neatļautā prombūtnē. Patvaļīgas prombūtnes gadījumos

enerģiski apkaŗo ar disciplinārsodiem, smagākos gadījumos kaŗavīrus nodod tiesai un piemēro jūtamus soda mērus, daļēji pat ar brīvības atņemšanu. Salīdzinot ar iepriekšējo jūlija mēnesi, patvaļīgas prombūtnes gadījumu skaits augustā ir ievērojami samazinājies. No otras puses, augustā ir notikuši pirmo reizi vērā ņemami dezertēšanas gadījumi. Viena gadījumā tika piespriests nāves sods (gadījums ar Mackeviču), kuŗa izpildīšana ir likta priekšā. Vēl tika piespriesti divi citi nāves sodi kareivjiem, kuŗi ir pārbēguši pie ienaidnieka. Patreiz ir no jauna radušās aizdomas, ka trīs leģiona kaŗavīri ir norunājuši aizbēgt pie ienaidnieka.

Agrāk bieži notikušo negadījumu skaits augustā ir samazinājies, kuŗiem sākotnēji par iemeslu uzskatīja neuzmanīgu apiešanos ar ieročiem un municiju. Par cēloni biežiem nelaiemes gadījumiem pieņēma nepietiekošas apmācības ar ieročiem. Tagad turpretīm ir novērojams, ka starplaikā kaŗaspēka daļa ir apguvusi lielāku pieredzi apejoties ar ieročiem. To varētu attiecināt uz pastiprinātām apmācībām, ar ko zināmā veidā ir sasniegta labāka kaŗavīru sagatavotība. No otras puses, augustā pirmo reizi vienam kaŗavīram varēja pierādīt pašsakropļošanos. Par to viņam septembrī būs jāatbild tiesā.

Ir uzkrītoši, ka no latviešu SS brīvprātīgo brigādes vienību komandieriem nav ienācis neviens ziņojums par sardžu dienesta pārkāpumiem, kā tas ļoti bieži notika pie ģermāņu izcelsmes brīvprātīgajiem. Šai parādībai pamatojumu līdz šim vēl nav bijis iespējams noskaidrot. Varētu pieņemt, ka vienību komandieri sardžu dienesta pārkāpumus cenšas apkaŗot tikai ar pienākuma apziņas audzināšanas pasākumiem.

Privātīpašuma aizskaršana, it sevišķi kaŗabiedru apzagšanas gadījumi, ir konstatēti samērā reti.

Alkohola iespaidā notiek dažāda veida ekscesi. Nav retums, ka tādos gadījumos tiek lietoti šaujамie ieroči un kāds no dalībniekiem tiek ievainots.

No samērā daudziem krimināliem noziegumiem būtu nepareizi nonākt pie atziņas, ka karaspēka daļā trūkst veselīgas iekšējas morāles. Neskatoties uz to, ka latviešu SS brīvprātīgo brigāde ir uzstādīta tikai pirms neilga laika un, kā to rāda pieredze, uzstādot jaunu vienību dažreiz atgadās lietas, kuŗas kādā saliedētā karaspēka daļā nenāk priekšā, ir jāņem vērā sekojoši konstatējumi: Iztiesājamās lietās kriminālos noziegumus apsūdzētie ne reti ir izdarījuši, nevis savas pieredzības laikā pie latviešu SS brīvprātīgo brigādes, bet jau pirms tam. Kā redzams aizmugurē novietotās vienības cenšas izmantot iespēju, noziegumus izdarījušos karavīrus nosūtīt uz latviešu SS brīvprātīgo brigādi un līdz ar to savas vienības atbrīvot no šādiem elementiem. Šinī sakarībā duŗas acīs, ka ļoti liels skaits apsūdzēto procentuāli nav tīri latvieši, bet gan romas katoļticīgie latgalieši. Latvieši viņus sauc par „angļiem.” Acīmredzot viņus uzskata par sevišķi piemērotiem nosūtīšanai uz fronti latviešu SS brīvprātīgo brigādē, jo citādi nevarētu izskaidrot viņu biežo parādīšanos šai vienībā.

III. Noslēgumā var teikt, ka brigādē izdarītie noziegumi nedod nekādu iemeslu baŗām. Karaspēka daļas sadarbība ar lauku karātiesu ir laba un to var apzīmēt par savstarpēji uzticīgu. Daŗādas tehniska veida grūtības, protams, vēl ir jāpārvar, līdz kamēr visi vienību komandieri būs pietiekami iepazīstināti ar vācu krimināltiesībām un kriminālās tiesāšanas kārtību. (276)

Rakstā sniegtās ziņas aptveŗ tikai divus mēnešus, pie tam kad brigādē neietilpa tikai daŗi bijušie policijas bataljoni. Minētie skaitļi ir tikai ilustrācija par dezertēšanu, neatļautu prombūtni. Jādomā, ka ar mobilizāciju, kas tikai sekoja 1943. g. novembrī, dezertieŗu

un tiesāto skaits bija daudz lielāks. Bet par to archīvos neesmu atradis nekādus materiālus. Vēl jāpiezīmē, ka tāpat trūkst jebkādu ziņu par tiem, kas darbojās pie vācu armijas dažādām daļām kā izpalīgi.(277) Nedrīkst arī aizmirst, ka Jekelns, resp. Lange cietumos un koncentrācijas nometnēs ļoti daudzus ievietoja uz rīkojuma pamata bez kāda tiesas lēmuma. Par tādā kārtā vajāto latviešu skaitu un likteni nav tikpat kā nekādu datu.

Šo ieskatu vācu okupācijas laika tiesu darbībā te sniedzam tādēļ, lai kaut cik gūtu iespaidu par milzīgo varas aparātu, kas gādāja policijas vienībām un leģionam latviešu dzīvo spēku. Tas stāvēja aiz muguras vāciešu un latviešu vervēšanas un mobilizācijas akcijā. Nekādi propagandas skaistie vārdi nevarēja aizklāt patiesību par šo vācu okupācijas vardarbību. Tas arī izskaidro, kādēļ dokumenti, kas to atklātu vēl tālāk, ir latviešu un vāciešu iznīcināti. Latviešu tautu tagad varētu interesēt notiesāto skaits, kas izvairījušies no iesaukšanas vai dezertējuši. Droši varam teikt, ka to pilnīgi neuzzināsim nekad. Archīvos ir pieietami tikai fragmenti, kas izkaisīti dažādu citu dokumentu starpā. Trūcīgas ziņas atrodamas arī 16. un 18. armijas ziņojumos par sagūstītajiem dezertieņiem un to skaitu. Vēl trūcīgākas ir ziņas Bangerska memuāros, kuņos viņš gan min, ka Jekelns Rīgā ir sagūstījis un licis nošaut 49 dezertieņus.(278) Varēja arī sagaidīt, ka Daugavas Vanagu vēsturnieki savās publikācijās sniegs ziņas no GI stāba sakrātajiem materiāliem. To viņi nav darījuši, jo dezertieņu jautājums latviešu leģiona mobilizētajiem bija tikpat nepatīkams kā vāciešiem.

Lai tikai drusku ieskatītos dezertieņu jautājumā, palīdz kāds atsevišķs dokuments. To AM slepeni šifrētā telegrammā nosūtījis tās pārstāvis pie Ziemeļu armijas virspavēlniekam Veisauers (30 pielikums). Pie šī raksta

ir jāpiezīmē, ka viņa minētais skaits — 10 000, kas izvairījušies no iesaukšanas un dezertējuši, pirmajā skatā liekas neticami liels. Taču Veisauera uzdotais skaits iegūst ticamību ar to, ka viņa ziņas nāk no Ziemeļu armijas grupas, resp. tās slepenās izlūkošanas daļas. Katrā ziņā tai bija vislabākais pārskats par stāvokli. Tas raksturo stāvokli 1944. g. maija beigās, īsi pirms galīgās ziemeļu frontes sabrukšanas. Izvairīšanās no iesaukšanas un dezertēšana lielākos apmēros notika tikai 1944. g. vasarā un rudenī. Vēl 1945. g. janvārī Bangerskis Jekelna uzdevumā apsoliya amnestiju dezertiejiem, kas nāks ārā no mežiem un pieteiksies leģionā. Tā kā viņš pieteikšanās un apžēlošanas termiņu pagarināja līdz janvāra beigām, tad ir jādomā, ka sākotnēji aicinājumam nebūs bijis sekotāju.(279)

Veisauera raksts apstiprina vēl divas zināmas lietas. Latviešu policisti bija izvairījušies dezertieņus apcietināt, lai nenonāktu neslavā, ka tie bijuši vācu spiegi. Viņiem pašiem bija tāds pats uzskats kā dezertieņiem, ka „dienests leģionā kalpo tikai vācu interesēm.” Līdz kara beigām dezertieņu skaits bija ievērojami lielāks nekā Veisauera minētais 1944. g. pavasarī. Pie dezertieņiem ir jāpieskaita arī Januma komandētie bataljoni, kas pretēji pavēlei fronti atstāja jau trīs nedēļas pirms kara beigām. Tā būtu nekonsekventa un neskaidra domāšana, ja agrāk dezertējušos leģionārus uzskatītu par tādiem, bet dezertējušo Januma grupu par tādiem neuzskatītu. Pamatoti pēckara laikā Januma solis ir atzīts par morāliski (ne juridiski) pareizu, jo ar to tika glābtas latviešu dzīvības no bojā ejas nejēdzīgā karā.

Sakarā ar izplatīto dezertēšanu, ir iztīrājams vēl kāds cits jautājums. Kā vācieši vērtēja latviešu vienības? Dažādās variācijās un dažādos sakaros ir norādīts uz Bergera ciniskajiem vārdiem, ko viņš rakstīja savam draugam augstākajam SS policijas vadītājam Francijā

gruppenfirerem Obergam sakarā ar citu tautu piederīgo iesaistīšanu kaŗā: „Par nevienu ārzemnieku, kas kritis, neraud neviena vācu māte.”(280) Te vēlreiz jāatgādina skandalozā neapmācīto tūkstots latviešu jauniešu nosūtīšana uz fronti. Silgailis raksta, ka viņš ir līdzpapakstījis kādu telegrammu, kas nosūtīta uz Berlīni RSHA, atgādinot, ka latviešu tauta to uzskatīs par jauniešu izmantošanu kā „lielgabalū barību”. (281) Neatkarīgi no šī apgalvojuma patiesības, ir svarīgi atzīmēt lietoto terminoloģiju — lielgabalū barību. Kaŗā ļoti iecienīti ir dažādi metaforiski segvārdi. Sevišķi centīgi tos lietoja Jekelns, savas partizānu apkaŗošanas akcijas apzīmēdams tādos cēlos vārdos kā „Ziemas burvīgums” u.c. Daŗreiz šie metaforiskie segvārdi atklāj arī īstenību, kas stāv aiz tiem. To rāda kāds dokuments, kas neiedomājamā kailumā atklāj SS augstāko noziedznieku brutālo mentalitāti.(282) Tas gan neattiecas tieši uz latviešiem. Himmlers raksta saviem augstākajiem SS ģenerāļiem, vispirms Jekelnam izpildīšanai un tad Fēgeleinam, Hitlera svainim Bergeram un Kaltenbrunneram zināšanai, ka Ziemeļu armijas grupas vajadzībām jāiesauc 50 000 lietuviešu, kā mēs to jau atzīmējam iepriekš. Tas gan nekad nenotika lietuviešu pretestības dēļ. Bet to te pieminam tādēļ, ka šai telegrammā Himmlers lieto segvārdu — „Trusīšu gaļa.” Adresētu skaitā bija arī Bergers, kas savā laikā bija meklējis zemcīlvēkus austrumos, rakstīdams savu brošūru ar šādu virsrakstu. Nav vajadzīga sevišķa asprātība, lai saprastu, ka šis segvārds attiecas arī uz latviešiem ko nepilnīgi apbruņotus, slikti apģērbtus, militāri nesagatavotus iesaistīja, kā Jekelns rakstīja Špēram, frontes bīstamākajās vietās. Arī latviešu leģions vācu acīs bija, runājot Silgaiļa vārdiem, lielgabalū barība, vai Himmlera vārdiem, trusīšu gaļa. Ka tie nav pārsteidzīgi teikti vārdi, rāda vācu vadības izteiktie vērtējumi par

latviešu divīzijām. Par 15. divīziju tās komandieris Heilmans rakstīja:

Trūkst daudz virsnieku, sevišķu instruktoru. Komandieri ir nepiedzīvojuši vienību vadīšanā un audzināšanā. Instruktori ir nepietiekoši apmācīti. Vienību apmācības stāvoklis ir ļoti trūcīgs. Sliktais apmācību un audzināšanas stāvoklis sevišķi slikti atsaucas uz apiešanos ar ieročiem, zirgiem, satiksmes līdzekļiem un darba rīkiem. Vienības kodolam, kam pēdējās kaujās bija lieli zaudējumi, cīņas griba un cīņas gars ir labs, jauns iesaistījums (kaujās) ļoti problemātisks. Pašreiz jauns iesaistījums. Cīņas kājnieku masa, no 1906. līdz 1910. gadagājuma kaŗavīri, kas pirms 15 gadiem kalpojuši latviešu armijā, kuŗai vairs neredz nekādu apmācības pēdu. 35% ir motorizēti, 50% pārvietojami pajūgos. Divīzija pie pašreizējā vājā apbruņojuma un apmācības stāvokļa piemērota ļoti ierobežotai izmantošanai aizsardzībai. (283)

Šo divīzijas komandieŗa vērtējumu papildina SS VI korpusa komandieris Krīgers:

Divīzijas dati ir pilnīgi patiesi. Bez divīzijas kājnieku jaunas apmācīšanas, tā vairs nav pilnīgi derīga iesaistīšanai kaujā. Bez pamatapmācību atkārtošanas tā ir tikai lielgabalu barība bez kaujas vērtības. (284)

Tie ir bargi un pazemojoši vārdi. Ziņojums ir rakstīts 1944. g. 1. aprīlī. Šīs divīzijas kājnieku priekšnieks toreiz bija Silgailis. Tādas bija divīzijas un korpusa komandieŗu domas par 15. divīziju. Neskatoties uz to, divīziju iesaistīja vissmagākajās kaujās 1944. g. vasaras pirmajā pusē, kad tā tika iznīcināta uz Latvijas zemes un tās atliekas aizvestas uz Vāciju. Tā šī latviešu divīzija vārda īstajā nozīmē bija kļuvusi par lielgabalu barību.

Par 19. divīziju ziņas, iepriekš pieminēto apstākļu dēļ, ir trūcīgākas. Arī tā pēc varonīgajām kaujām

1944. g. vasarā Vidzemē bija smagi iedragāta. Tās atlikums tika pārvests uz Kurzemi un vienmēr par jaunu papildināts ar svaigu dzīvo spēku. Tās papildināšanai pat mēnesi pirms kaŗa beigām no Vācijas uz Kurzemi aizsūtīja 2000 vīru, t.s. Rusmaņa grupu. Šī divīzija līdz pat kaŗa beigām varonīgi cīnījās Lestenes un Remtes frontē, bet ko par to domāja vācu militārā vadība? Pirmoreiz par 19. divīzijā ietilpstošā 43. pulka kaujas spējām dabūjam dzirdēt sakarā ar Plensnera apsūdzību par glēvulību un viņa tiesāšanu. Divīzijas komandieris Štrechenbachs, ziņodams SS tiesai par Plensneru, aizrāda, ka pulka atkāpšanās situācija bijusi tik grūta, ka tas neko labāku nav varējis panākt, jo „uzliktais uzdevums bija brīvprātīgo pulkam gan par smagu, kārtēja vācu vienību to varbūt būtu varējusi atrisināt. Ir pie tam jāievēro, ka viņa vienību nevar salīdzināt ar kārtēju vienību.”(285) Citiem vārdiem — divīzijas komandieris 43. pulka vājumam izmantoja Plensnera aizstāvēšanai. Jāpiezīmē, ka tas bija daudz izslavētais Lozes Imantas pulks.

1944. g. 30. novembrī 18. armijas virspavēlnieks deva atsauksmes par atsevišķo divīziju vērtību Ziemeļu armiju komandierim. To vērtība atzīmēta četrās pakāpēs — pēdējā: mazāk uzticamas divīzijas, kuŗām ir tendence būt nederīgām. Tādas Kurzemē ir trīs, to starpā arī 19. divīzija, par kuŗu sacīts:

Ar daudzu maz apmācītu vīru iesaistīšanu, tā skaita ziņā ir labi papildināta, bet iekšējā vērtībā samazināta. Virsnieku sastāvā vairs tikai daži veci cīņās pārbaudīti vadītāji. Cīņas morāle līdz ar to, ka lielai daļai vīru ir bijis jāatstāj dzimtene (dzim. novadi), ir noslīdējusi uz leju. Divīzija šādā sastāvā vēl nav pārbaudīta krīzes situācijās. Vadība laba.(286)

Acīm redzot VI SS korpusa komandieris Krīgers pēc pirmās Kurzemes lielkaujas ir ieskatījies, ka 19.

divīzijas kaujas spējas ir samazinājušās un par to rakstījis armiju grupas komandierim Šerneram. Tā atbilde ierakstīta kaŗa dienasgrāmatā 1. novembrī:

Virspavēlnieks atbild uz VI SS korpusa kom. ģen. ziņojumu par 19. SS ieroču gren. div. (latv. 2. nr.), ka viņš par tās kaujas vērtības pazemināšanos ir tanīs pašās domās, bet pašreiz viņam nav iespējams divīziju atvilkt un to kaut kā iesaistīt uzbrukumam. Izejot no pašreizējās ainas par ienaidnieku, virspavēlnieks ir pārliecināts, ka ienaidnieka uzbrukums šai iecirknī nepamazināsies, bet gluži pretēji pastiprināsies un līdz ar to divīzijai piederīgie nevarēs nākt uz muļķīgām domām.(287)

Šerners gan nav pateicis, ko viņš domājis ar latviešu leģionāru muļķīgajām domām. Mēs zinām no iepriekšējā iztirzājuma, kādas domas vācieši apzīmēja no sava viedokļa par muļķīgām. Tādēļ labāk bija, ka tie, kaut nebūdami vairs pilnvērtīgi cīnītāji, tomēr palika iznīcināšanas kaujās pie Lestenes Vanagiem, Pūcēm un Vamžiem. Apmēram tur, kur tiem bija jāpaliek līdz kaŗa beigām. Bet pirms tās pienāca, Ziemeļu armijas grupas virspavēlnieks saņēma vēl vienu atsauksmi par 19. divīzijas kaujas spējām no 16. armijas pavēlnieka, ko tas rakstīja 1944. g. 29. decembrī.

Divīzija ir bijusi derīga ofensīvā aizsardzībā. Cīņās pārbaudīto virsnieku zaudējums ir liels. Divīzijai ir pietiekama cīņu pieredze un tai ir labs apmācības stāvoklis. Cīņu morāli iespaido politiskie notikumi Latvijā. Tomēr ir sagaidāms, ka divīzija lielajās cīņās stāvēs savā vietā. Vadība ir laba, pārbaudīta un stingra.(288)

Šie armiju komandieŗu ziņojumi ir jānobeidz ar kādu īsu piezīmi, kas atrodama Kurzemes armiju grupas virspavēlnieka Fitinghofa 1945. g. 4. marta ziņojumā Hitleram, kas viņu bija izsaucis pie sevis. Sīki aprakstījis militāro stāvokli Kurzemē, pateicis, ka vācu

divīziju skaitliskais sastāvs 10 divīzijās ir jau zem 6000 un vairs tikai divās ir 7000, viņš vienā teikumā izsakās arī par 19. divīziju:

Vēl stiprākā 19. latviešu SS divīzija ir savā nostājā atkarīga no politiskiem noskaņojumiem un iesaistīšanai izšķirošās vietās nav piemērota. (289)

Šie nedaudzie augstāko militāro pavēlnieku atzinumi par 19. divīzijas noskaņojumu un kaujas spējām nav glaimojoši. Te tomēr ir jāpiezīmē divas lietas. Tie vispirms ir izteikti par slēgtajām vienībām un tādēļ nav attiecināmi uz katru atsevišķo kaŗavīru. Otrkārt, vērtētāji bija savā domāšanā pārliecināti savas vācu kungu tautas locekļi. Tādēļ ir iemesls šaubīties par viņu objektivitāti. Tā liek domāt arī tas, ka tieši Kurzemes kauju laikā, Lestenes frontes iecirknī, reizēs, kad vācu vienības nevarēja noturēt savu kaujas iecirkni, tur parasti iesvieda latviešu (Svilpji-Ērmes-Vamži). Ja arī ievēro nupat minētos apstākļus, tad tomēr nav noliedzams pats vēsturiskais fakts, ka latviešu leģiona vienības, lai kādu iemeslu dēļ, vācu militārā vadība vērtēja citādāk, nekā par to esam paraduši lasīt latviešu leģiona vēsturnieku darbos un atmiņās. Vāciešu vērtējumam nav tikai teorētiska nozīme. No tā izrisa arī praktiskas konsekvences. Fītinghofa vērtējumā 19. divīzija nav politiski uzticama. Tas varēja būt iemesls, kādēļ viņš to, kaut pilnvērtīgai cīņai nespējīgu, neatvilka no frontes, lai tā nenāktu uz „muļķīgām domām.” Tādas domas latviešu kaŗavīriem bija vienmēr un visur. Šī vācu augstākās vadības nostāja padara saprotamu, ka tā nerēķinājās ar latviešu kaŗavīru lielajiem zaudējumiem. To pašu var izteikt ar iepriekš pieminētajiem Himmlera metaforiskajiem vārdiem — trusīšu gaļa.

Ieskatīšanās šai dokumentācijā rāda, ka dezertēšanai bija ļoti dziļa dzīvē un cīņās iegūta pieredze.

Dezertēšana kļuva par masveida parādību. Pret to vācieši cīnījās ar drakoniskiem līdzekļiem, gan nošaujot, gan masveidā ieslodzot Salaspils un Vācijas koncentrācijas nometnēs. Pret to cīnījās Bangerskis ar sevišķo kaŗatiesu. Šo parādību it skaidri redzēja arī leģiona vadība, bet tā nekad nav situāciju analizējusi, nerunājot par to, ka tā būtu savai augstākajai vācu priekšniecībai uzrādījusi tās cēloņus. Vienīgais, kas to ir darījis, ir Kurelis savā iesniegumā Jekelnam.

Dezertieru jautājums. Jāizšķir sekas no cēloņiem. Sekas nav ārstējamās, pirms nav novērsti cēloņi, kas tās izsauc. Cēloņi ir šādi:

1. *Pozitīvu mērķu trūkums. Nav nekāds noslēpums, ka katrs labs latvietis ilgojas pēc valstiskas pašnoteikšanās, ko vairākkārt deklarējušas arī bijušās pašpārvaldes iestādes un amatpersonas. Katram kaŗavīram ir jāzina, par ko viņš cīnās. Latviešu leģionāri zina, pret ko viņiem jācīnās, bet ne ar vienu oficiālu dekrētu vācu valsts vara nav publicējusi mērķus, par ko būtu jācīnās latviešu leģionāriem.*

Visraksturīgākais piemērs šinī ziņā ir pati Lielvācijas armija, ko apgāro augsts mērķis — cīņa par Lielvāciju. Vācu tautas mērķi un Eiropas mazo nāciju mērķi pēc latviešu tautas uztveres nav pretrunās viens ar otru, ciktāl vācu valsts vara tiešām atsvabina Eiropas tautas no boļševikiem.

2. *Leģionāru morāli visai negatīvi ietekmē nepareizības, ar kādām tika izvesta tā dēvētā „mobilizācija” (UK kartes, strādnieku mobilizēšana, saimnieku atbrīvošana).*

3. *Tāpat visai ļauni leģionāru morāli ietekmēja pastiprinātas alkohola devas, ko varēja dabūt katrs, kam vien bija kāre pēc alkohola. Latviešu kareivis nav paradis sistēmātiski lietot alkoholu, un tāpēc vācu armijas deva, kuŗu tas patērēja vienā paņēmiēnā, papildinot*

ar blakus iegūto, bija stipri par lielu. Saindēšanās ar alkoholu, kas bija visiem redzams, izsauca daudzas nevēlamas parādības, pārkāpumus pret disciplīnu, kas savukārt veicināja arī dezertēšanu.

4. Smagie kauju apstākļi, kas norisinājās atkāpšanās kauju laikā pie Opočkas un citur, veicināja latviešu divīziju dezorganizēšanu, neatkarīgi no latviešu ierindas virsnieku un citu karavīru labas gribas. Latviešu leģionāros zuda uzticība vadībai.

5. Visautoritātīvākie solījumi par Latvijas un citu Baltijas valstu aizstāvēšanu diemžēl nav varēti tikt izpildīti. Atkāpšanās no Latvijas telpas, kur karavīru mājas un īpašumi tika iznīcināti vai atstāti ienaidniekam tā dēvēto kara mērķu dēļ, radīja smagus pārdzīvojumus karavīru dvēselēs, kas tika pastiprināti vēl ar to, ka daudzi karavīri bija spiesti pamest savas ģimenes ienaidnieka varā. Nav nekāds brīnums, ka daudzi kļuva par dezertiejiem, lai nokļūtu pie postā pamestām ģimenēm un mēģinātu tās pēdējā mirklī evakuēt. Pati evakuācija noritēja bez mērķa un plāna, par ko ir pietiekami daudz visai bēdīgu faktu un atziņu.

6. To karavīru ģimenes, kas bija uzsākušas bēgļu gaitas uz Kurzemi, bija pakļautas daudzām grūtībām. Ne par latviešu bēgļu sievietēm, ne bērniem nebija pietiekamas gādības, ko labi zināja karavīri, kas atradās latviešu vienībās.

7. Taisni šinīs posta dienās, kad latviešu pašiniciatīvai un sabiedrisko organizāciju darbam vajadzēja izpausties visai aktīvi, Latviešu pašpārvalde, Tautas palīdzība un citas organizācijas tika likvidētas.

8. Šeit jāatzīmē arī tas, kas tieši drausmīgu iespaidu uz latviešu tautas psīchi atstāja ziņa par cilvēku ķeršanu Rīgas ielās, ieskaitot leģionārus un citus karavīrus, kam dokumenti bija kārtībā, un piespiedu aizvešana uz kuģiem. Latviešu tauta nevar izturēt šādu ne-

cientīgu apiešanos un protestē pret to, un tāpēc neviens lai nebrīnās, ka latviešu karaspēka daļas sāka irt.

9. *Ar to, ka tiltus, dzelzceļus, noliktavas un citus karām svarīgus objektus atkāpjoties izposta, gribot negribot ir katram jāsamierinās, bet latviešu tauta nevar solidārizēties ar to, ka skolu nami, tiesu pilis, mākslas iestādes un citi latviešiem mīļi un dārgi kultūras pieminekļi tiek uzsperti gaisā.*

10. *Pašā pēdējā laikā pienāk ziņas, kas gan vēl pilnā mērā nav pārbaudītas, ka nabaga bēgļiem pilnīgi oficiāli atņem pēdējo govi un zirgu. Kā lai cīnās latviešu karavīrs, zinādams, ka viņa piederīgie ir nonākuši tādā postā?*

Tie ir paši smagākie piemēri, bet nav visi, kas rāda, kā ir radusies uzticības krīze, kuŗu pārvarēt ar kādu vienkāršu rīkojumu vai pavēli vairs nevar. Lai latviešu karavīru padarītu kaujas spējīgu, viņa liktenis ir jānodod pašu latviešu rokās. Jāpiepilda latviešu karavīra un visas tautas ilgas pēc valstiskas pašnolemšanās, kaut vai pašā pēdējā mirklī. Latviešu karavīru cīņā var iesaistīt tikai mobilizācija, ko uz valsts tiesību pamata izsludina pati Latvijas valsts.

Mēs lūdzam ģenerāļa Jekelna kunga gādību, lai viņš grieztos pie Lielvācijas vadoņa, lai viņš ar attiecīgu tiesisku aktu deklarētu, ka Lielvācija atzīst un ir gatava faktiski restaurēt Latvijas valsts neatkarību.

1. Latvijas valsts faktiskās neatkarības atjaunošana ir nepieciešamais pamatnoteikums, condito sine qua non, Latvijas bruņoto spēku sekmīgai mobilizācijai pret boļševikiem.

2. Latvijas valsts faktiskās neatkarības atjaunošanas un atzīšanas akts publicējams nekavējoties, norādot, ka Valsts Prezienta funkciju izpilde un valdības sastādīšana notiks Latvijas republikas satversmē paredzētā kārtā.

3. Nekavējoties izlaižams uzsaukums tautai — visiem spēkiem sekmēt nacionālas armijas noorganizēšanu un apgādi, bet visiem ieročus nest spējīgiem vīriešiem — aicinājums stāties Latvijas armijas rindās, līdz ko Valsts Prezidenta ieceltais armijas virspavēlnieks aicinās tos stāties armijas rindās par Latvijas atbrīvošanu.

4. Jāaicina pagastu valdes, patērētāju biedrības un citas atlikušās organizācijas veikt priekšdarbus armijas apgādes noorganizēšanai. (290)

Pirmkārt, te skaidri aizrādīts, ka līdz šim vācu un latviešu militāristi ir nodarbojušies ar dezertieņu apkaņošanu, neizprotot dezertēšanas cēloņus. Kureļa stāba analīze norāda uz tiem. Dokuments arī rāda, ka tas ir rakstīts ar pašcieņu, ievērojot dotos apstākļus, var pat teikt — ar drosmi. Otrkārt, tas arī skaidri izsaka prasību atjaunot Latvijas valsti saskaņā ar tās satversmi. Tādā kārtā tas atklāj būtisko plaisu starp Bangerska un Kureļa latviešu tautas, resp. kaņavīru cīņas jēgas un mērķu izpratni. To var izteikt citos vārdos: kamēr vācu okupanti nav devuši formālu, saistīgu solījumu par Latvijas suverēnitātes atjaunošanu, leģiona cīņām nav motivācijas. Tādu nedeva un nevarēja dot SS grupenfīrera Bangerska negatīvais aicinājums cīnīties tikai pret boļševikiem. To nevarēja dot arī propagandas mīklainais sauklis par jauno Eiropu. Šo tukšo runāšanu saprata latviešu frontes cīnītāji. Tas motivēja viņu dezertēšanu.

Pārskats par latviešu militārajām vienībām vācu okupācijas laikā atklāj četrus skaidri iezīmētus periodus: 1) nacionālo partizānu periodu 1941. g. jūlijā, 2) brīvprātīgo policijas bataljonu rašanās 1941. g. rudenī, 3) uz darba pienākuma rīkojuma pamata iesauktie policijas bataljoni, vācu armijas izpalīgi, 4) Dankera 1943. g. 24. novembrī izsludinātā leģiona mobilizācija. Kā jau

iepriekš aizrādījām, starp šiem četriem periodiem nav novelkama stingra robeža. Jau pirmajā periodā nacionālie partizāni saplūda kopā ar 1941. g. maijā Plensnera Vācijā organizētajiem un Latvijā iesūtītajiem partizāniem. Tas pats jāsaaka par pirmajiem brīvprātīgajiem policijas bataljoniem, kuŗos saplūda kopā patiesi brīvprātīgie ar Veisa iesauktajiem policistiem. Un tā tas turpinājās arī piespiedu policijas un leģiona veidošanās posmos.

Dažādie vervēšanas paņēmienu tomēr netraucē saredzēt šos skaidri iezīmētos dažādos periodus militāro vienību tapšanas gaitā. Pati svarīgākā problēma ir latviešu un vāciešu sadarbība. Pēc iepriekšējā faktu materiāla analīzes, nav grūti to precizēt. Vispirms ir jānoraida apgalvojums, ka tie ir bijuši vācieši, kas spaidu kārtā latviešus iesaistījuši militārās vienībās. Tāds apgalvojums ir tapis gandrīz vai par neapstrīdamu vispār pieņemtu patiesību. Vēsturiskā norise ir daudz komplicētāka. Kopš 1941. g. maija, kad vāciešu dienestā stājās bijušie Latvijas armijas virsnieki Austrumprūsijā, uz vēstures skatuves uznāk abi šī procesa veidojošie spēki — latvieši un vācieši. Jautājums ir tikai par to lomu.

Vācieši jau pirms kaŗa sākšanas bija paredzējuši latviešiem savu ļoti norobežotu lomu. Vispirms tā bija Vācijā organizētā latviešu partizānu darbība Latvijas teritorijā. Blakus tai dažādu palīgpolicijas vienību organizēšana pirmajās kaŗa dienās, kā vācieši teica, „zemes nomierināšanai.”(291) Šo grupu vadīja nedaudz SD latviešu uzticības vīri, kas atgriezās kopā ar Štālekera iznīcinātāja komandām. Tie palīdzēja organizēt Rīgā pirmos kautiņus un sinagogu dedzināšanu, žīdu šaušanu un latviešu apcietināšanu. No šīs grupas vēlāk izveidojās latviešu SD nodaļa un atsevišķās

komandas, kas visu kara laiku palika tieši pakļautas vāciešu Sipo un SD. Tās aktīvi veica kā komunistu, tā nacionāli noskaņoto latviešu vajāšanu. Tās sastāvs, kā Štālekers ziņo, galvenām kārtām nāca no pārkoņkrustiešu un korporāciju aprindām.(292) Pirmās divas grupas pārņēma jau pašā sākumā Berlīnē Rozenberga izraudzītais, vēlāk Štāleкера amatā ieceltais uzticības vīrs Veiss, Dankera pirmais palīgs un policijas augstākais priekšnieks. Viņa tiešā vadībā veidojās policijas slēgtās vienības.

Karam turpinoties un rodoties vienmēr jaunām dzīvā spēka vajadzībām, vācu vadība izmantoja dažādas metodes tā sagādāšanai. Sākumā tās izpaudās galvenām kārtām tiešu pavēļu došanā un prasību izteikšanā viņiem pakļautajiem latviešu funkcionāriem. Turpmākā notikumu norise prasīja tomēr lietot citas, vairāk niansētas metodes. Ar atsevišķo politisko virsnieku labvēlību vien nepietika, lai tautā radītu pozitīvu atbalstu vervēto karavīru lietā. Tādēļ bija jāķeras pie citiem līdzekļiem. Šai brīdī uz skatuves uznāk Dankers un GD kā vācu propagandas ieroči. Tie realizēja Hitlera pavēli par latviešu leģiona mobilizēšanu. Īsi izsakoties, no kara pirmās dienas vācieši izmantoja latviešu dzīvo spēku tādā veidā un par tik, cik viņi paši to vēlējās. Te tomēr ir vietā jautājums, kā tas bija iespējams? Tanī ir koncentrēts visu militāro vienību un leģiona jautājums. Tas ir likteņa jautājums. Mūsu plašā dokumentu analīze rāda, ka cilvēki, kā vienkāršais kareivis, tā virsnieki, it sevišķi jaunākie, leģionā nonāca spaidu kārtā. Ja šo apgalvojumu vispārina, kā tas DV publikācijās tiek darīts, tad aina kļūst groteska, var arī teikt, savā nepatiesīgumā smieklīga. Mēģināsim atcerēties dažus faktus. Kas spieda vai mobilizēja grupenfireru Bangerski? Var būt tikai viena atbilde — brīvprātība. Kas spieda Veisu, Osi, Hāzneru un citus stāties

vācu kalpībā un organizēt policijas bataljonus? Atbilde — brīvprātība. Kas spieda Plensneru un citus latviešu virsniekus jau pirms kara stāties vācu spiegošanas dienestā? Brīvprātība! Šo jautājumu virkni var pēc patikas turpināt. Atbilde vienmēr būs viena un tā pati — brīvprātība. Vienkāršo kareivju starpā bija brīvprātīgie, kā brīvprātīgie bija Bangerskis un viņa stāba priekšnieks oberfīrers Silgailis. Tie ir vēsturiski fakti, ko nevar aizstāt ar mītiskiem stāstiem par spaidiem.

Šos vārdus rakstot uz papīra, es it labi zinu, ka tūkstošiem leģionāru sacīs, ka tas nav tiesa, ka viņi nebūtu spaidu kārtā mobilizēti. Tas ir tik svarīgs jautājums, ka tam ir jāvelta sevišķa uzmanība. Pie lielākas skaidrības nonākam ar to vien, ja atceramies analitiskajā daļā teikto par dažādos periodos militāro vienību tapšanu. Katram bijušajam leģionāram ir jāatzīst fakts, ka ne nacionālie partizāni, ne nupat iepriekš minētie virsnieki nebija spaidu kārtā mobilizēti. Domāšanas skaidrība tādēļ neļauj vispārināt apgalvojumu, ka visi leģionā ir iesaukti spaidu kārtā. Bet tādēļ vien, ka leģiona vadība nebija radusies spaidu kārtā, nevar apgalvot, ka leģions nebūtu radies tādā kārtā. Visu latviešu vienību sastāvā bija kā brīvprātīgie, tā spaidu kārtā iesauktie. Skaidrības labad pakavēsimies pie spaidu kārtā iesauktajiem, kas radās uz 1941. g. 19. decembra rīkojuma pamata par darba pienākumu. Sevišķi jāievēro, ka vācieši līdz pat kara beigām nav parakstījuši nevienu citu rīkojumu par latviešu mobilizēšanu. Formāli vācu okupanti ir nevainīgi, un viņus nevar apsūdzēt par spaidu mobilizāciju. Teikto apstiprina arī tas, ka lielajās pēckaņa kara noziedznieku prāvās Rozenbergu un sevišķi Bergeru AM vācieši savu noziedzīgo iesaukšanas darbu bija noseguši ar diviem juridiski nevainojamiem jēdzieniem — „brīvprātība” un „darba pienākums.” Tāda ir leģiona radīšanas

juridiski formālā puse. Pavisam citādāka bija prakse.

Pirmie spaidi nāca no Veisa, kad viņš pavēlēja jau 1941. g. septembrī zināmu skaitu policistu no katra policijas iecirkņa nodot slēgtajā paš aizsardzības vienībā. Kā Veiss kļuva par viņu augstāko komandieri mēs zinām, bet kā savrup dienesta policisti kļuva par slēgto vienību dalībniekiem, ziņas ir trūcīgas. Lielais vairums bija bijušie Latvijas policisti, kas bija stājušies dienestā savās agrākajās darba vietās. Tā tie tagad bija nokļuvuši pakļautībā, kādu tie nebija paredzējuši, brīvprātīgi atgriežoties vecajās darba vietās. Šai gadījumā īsti runāt par spaidiem grūti. Tā bija situācija, kurā tie bija nonākuši, neizprotot okupācijas politisko stāvokli. Par spaidiem var runāt, sākot ar 1941. g. 19. decembra rīkojumu. Šai periodā patiesībā var runāt par diviem posmiem. Sākumā 1942. g. aicinātajiem deva iespēju izvēlēties — kalpot policijas bataljonos, vācu armijas izpalīgos vai citā darbā, parasti fabrikās Vācijā. Ka patiesi tāda iespēja izvēlēties sākumā bija, nav noliedzams. To netieši apstiprina arī lielais latviešu skaits vācu armijas izpalīgos. Šis sākuma posms iezīmējas ar principiālu spaidu lietošanu, bet palika arī zināma brīvība joprojām izšķirties par kādu no minētajām iespējām. Otrs posms šai periodā iezīmējas pēc tam, kad Hitlers bija devis pavēli dibināt leģionu. Sākumā arī tad iesaukšana notika uz tā paša darba pienākuma rīkojuma pamata. Formāli joprojām bija izvēles iespēja, bet praktiski iesaukšanas komiteja pati noteica, kurai kategorijai iesaucamais tika nodots. Tas, kā zinām, izraisīja masveida nepaklausību. Pret nepaklausīgiem lietoja administratīvu varu, neizslēdzot ieslodzīšanu cietumā un koncentrācijas nometnē.

Leģions ar Hitlera pavēli bija radīts, bet tam vajadzēja daudz kaŗavīru. Ar Dankera 1943. g. 12. marta aicinājumu vien nepietika. Aicinātie izvairījās no re-

ģistrēšanās vai pēc tam dezertēja. Virsnieki paklausīja maz, pēdējam aicinājumam nesevoja neviens. Tādos apstākļos latvieši lūdz vāciešus atļaut viņiem mobilizēt pašiem. Vispirms to izteica Bangerskis 5. un 9. oktobrī Jekelnam, un pēc tam 9. novembrī to pašu prasa visi GD Dreksleram. Kā mēs zinām, mobilizāciju izsludināja Dankers 1943. g. novembrī. Ar to bija radies jauns stāvoklis. Mobilizāciju tagad izdarīja latvieši paši. Mobilizācija vienmēr ir valsts tiesisks akts, kas saistās ar valsts tiesiskām sankcijām. Tādas tiesības Dankeram nebija. Bet viņš tās nodrošināja sev ar vāciešu atļautās sevišķās karātiesas radišanu. No iepriekšējā iztirzājuma kļūst skaidrs, ka par latviešu iesaistīšanu dažādajās vācu militārajās vienībās dažādos periodos atbildīgas ir dažādas personas.

Laiku secībā šīs atbildības grupas sadalās sekojoši:

a) Atsevišķa grupa ir brīvprātīgie īstajā nozīmē. Tā ir ļoti dažāda savā personālajā sastāvā. Tanī ietilpst kā nacionālie partizāni, tā arī tie, kas paši pieteicās dienestam SD policijas bataljonos un leģionā. Šai grupai piederīgie ir atbildīgi tikai paši sev. Neviens viņiem nevar pārņemt viņu rīcību. Tanī, kā jau aizrādījām, var būt ļoti dažādi morāliski un psiholoģiski motīvi. Tas var būt paties patriotisms cīnīties pret komunistiem, ievērojot tās pārestības, ko tie nodarījuši latviešu tautai. Šāda ievirze šai grupai līdz pat kara beigām palika tāda pati. Tā izsakāma īsos vārdos, patriotiska cīņa pret komunistiem, cerībā atjaunot Latvijas brīvību. Pēckaŗa laikā daudzkārt nepārdomāti un nepamatoti latviešu karavīri ir summāriski apzīmēti par savas tautas nodevējiem un algoņiem. Jēdzienam "leģions" ir daudznozīmīgs saturs. Bet šis konstatējums sevī ietver arī patiesību, ka šai grupai piederīgie nevar

apgalvot, ka viņi spaidu kārtā būtu iesaistīti vāciešu militārajās vienībās. Patiesa brīvprātība un spaidi ne tikai loģiska aplamība, bet tā neatbilst arī patiesajam stāvoklim.

b) Otra grupa ir latviešu virsnieki un administratīvo iestāžu ierēdņi. Tie bija brīvprātīgi stājušies vācu okupācijas varas kalpībā un pēc tam šīs valsts uzdevumā vērsās ar spaidiem pret savas tautas locekļiem. Tie bija divējāda rakstura, psihiska un materiāla. Tie arī tādēļ ir vērtējami dažādi. Psihiskie spaidi vienmēr vēl atstāj brīvību tam, uz kuŗu tie attiecas. Tāda ir masīvā propaganda, ko vācu uzdevumā veica dažādas personas un grupas (pērkonkrustieši), aicinādamas ar uzsaukumiem presē, plakātiem u.c. stāties, kā toreiz teica, „cīnītāju rindās.” Ciktāl propaganda paliek tikai propaganda, tā principā ir vārda brīvība, kaut tai faktiski tādas nebija. Cits jautājums ir par tās morālisko movērtējumu. Katra tauta nosoda propagandu, kas kalpo svešai politiskai varai.

Materiāli spaidi rodas brīdī, kad kāda iestāde vai persona administratīvā kārtā nosaka kāda cita cilvēka rīcību, to spiežot uz tādu, vai aizkavējot no tādas darbības, ko cilvēks uzskata pats izvēlējis. Konkrēti runājot, kad Veiss 7. jūlijā parakstīja savu pirmo pavēli un pakļāva sev brīvprātīgos policistus, viņš to nedarīja kā persona, bijušais Latvijas armijas virsnieks, bet vācu iznīcinātāju grupas Štālekera iecelts ierēdnis. Viņš bija gan brīvprātīgais pie vāciešiem, bet viņš pie latviešiem vērsās ar spaidiem. Brīdī, kad Veiss, Osis u.c. viņu uzdevumā rakstīja iesaukšanas pavēles, kuŗu nepaklausīšana ir saistīta ar sodu, viņi kļuva juridiski atbildīgi par noziedzīgu darbību. Viņi nevar aizbildināties ar spaidiem pēc tam, kad viņi brīvprātīgi bija uzņēmušies šādus pienākumus. Tādā kārtā atbildīgi par iesaukšanu policijas bataljonos ar darba pārvalžu palīdzību ir

Veiss, Reinhards u.c. Te varētu iebilst, ka viņi paši bija kaut kādā lielākā administratīvā sistēmā ar Dankeru šīs hierarhijas augšgalā. Taču sistēma neatbrīvo tanī iesaistītos no atbildības.

c) Trešā savdabīgā atbildības nesēja grupa ir GD. Viņu atbildība ir tik cieši saistīta ar Dankeru, ka te novilkt kādu noteiktu robežu ir ļoti grūti. Taču daži apstākļi prasa darīt to. Vispirms te jāatgādina daudzkārt teiktais, ka GD kā kollektīva administratīva iestāde nekad nav pastāvējusi. Pretēji tam mēs arī zinām, ka Dankers bieži uz tādu kollektīvu atsaucās, pa daļai vācu noteiktās propagandas dēļ, pa daļai, lai savai darbībai rastu kādu segumu tautas acīs. Tā kā par to esam izteikušies plašāk jau I nodaļā, tad te jārunā tikai par GD atbildību latviešu militāro vienību radīšanā. To apgaismo trīs gadījumi.

Pirmais tāds gadījums ir GD pārrunas 1942. g. februāra sēdēs, kad Dankers ziņo par Drekslera aicinājumu parakstīt uzsaukumus pieteikties policijas bataljonos. Visi GD piekrīt Dankera beznosacījumu uzsaukumam.

Otrs gadījums saistās ar 1943. g. 9. marta Dankera uzsaukumu iestāties Himmlera latviešu SS brīvprātīgo leģionā. Šoreiz aiz tā stāv šāds pašpārvaldes lēmums:

Iepazīstas ar uzsaukuma projektu latviešu vīriem iestāties leģionā un lūdz iekšlietu ģenerāldirektoru pēc galīgas rediģēšanas to parakstīt un publicēt Latvijas zemes pašpārvaldes vārdā (1943. g. 9. marta prot. 4. pkt).

Taču Dankers galīgi rediģējot, „Latvijas zemes” vietā ierakstījis „Latvijas ģenerālapgabala.” Tas nozīmē, ka uzsaukuma publicētāji ir GD, bet Dankers ir tikai to gribas izpildītājs. Līdz ar to nav vairs apstrīdams fakts, ka GD ir arī juridiski atbildīgi par šo

soli. Ir jāievēro, ka viņi bija vāciešu ieceltas amatpersonas, kas bija nodevuši savu dienesta zvērestu, ar to viņi bija kļuvuši par kolaborantiem un līdzatbildīgi par vāciešu noziedzīgo rīcību. Ar kādām metodēm viņi to panāca, šai sakarā ir bez nozīmes. Fakts paliek, ka GD ir izsludinājuši uzaicinājumu iestāties leģionā un uzņemušies līdzatbildību.

Trešo gadījumu esam plaši iztīrājuši sakarā ar Dankera 1943. g. 24. novembra mobilizāciju. Kviesis, tāpat kā savā laikā Valdmanis, izteicās pret mobilizāciju, jo tā runā pretim starptautiskajām tiesībām. Bez tam GK bija savu piekrišanu izdarīt mobilizāciju devis tikai Dankeram. Pārvaldes sēdes protokolā tomēr ierakstīja, ka tā vienprātīgi piekrīt mobilizācijai. Ar Dankera un GD izsludināto mobilizāciju bija radīts jauns juridisks stāvoklis. Ar to viņi bija kļuvuši līdzvainīgi vācu kaŗa noziegumos. Viņi bija patvaļīgi piesavinājušies tiesības, kādas ir tikai suverēnai Latvijas valdībai.

Sakarā ar mobilizāciju, GD bija sadalījušies divās grupās. Viena grupa konsekventi iestājās par vācu prasībām radīt latviešu vienības SS kaŗaspēka ietvaros. Šīs grupas izteiktākie pārstāvji bija Prīmanis un Leimanis, vēlāk arī Zvejnieks, Miezišs un Andersons. Viņu galvenie motīvi ir divi, ka latviešiem jādod kaŗavīri, lai izcīnītu brīvu Latviju, un blakus tam, zināms, vienmēr atgādinot boļševiku briesmas un nepieciešamību cīnīties pret tām. Dažādos gadījumos tas ir izteikts dažādos vārdos, tos variējot no skaistu iedomu solījumiem līdz draudiem. Otra grupa arī iestājās par militāru vienību organizēšanu, bet vienmēr to saistīja ar noteikumu par brīvas Latvijas atjaunošanu. Šai grupai piederēja Zāgars, Vanags, pa daļai Skujevics. Bet arī viņi apmierinājās ar savu domu izteikšanu GD sēdēs, nekad nenonākot līdz prasībai, lai viņu domas arī tiktu ievērotas. Varētu vēl runāt par

trešo grupu, kas gan īstenībā tā nebija, jo tie bija divi atsevišķi cilvēki — Valdmanis un Kviesis. Tie bija skaidri deklarējuši savu viedokli, ka mobilizācija ir nelikumīga. Paliek neskaidrs, vai šie vīri bija arī darbos konsekventi. Par Valdmani ir dokumentēts, ka viņš pēdējo reizi ir piedalījies GD 2. marta sēdē, kad visi GD pilnvaroja Dankeram parakstīt uzsaukumu. Par Kviesi ir zināms, ka viņš no amata ir aizgājis pēc GD piekrišanas Dankeram izdarīt mobilizāciju.(293) Kā mēs zinām, oficiālais aiziešanas iemesls bija slimība, tā varēja būt arī diplomātiska slimība. Atstājot šos divus gadījumus pie malas, var sacīt, ka GD bija piedalījušies politiski noteiktos aktos atklātā pretrunā ar Hāgas konvenciju.

Sevišķi ir jāapstājas pie abām galvenajām personām mobilizācijas norisē — Dankera un Bangerska. Kas bija Dankers un kādas bija politiskās funkcijas okupācijas laikā, mēs vispusīgi jau noskaidrojām šī darba pirmajā daļā. Viņa nozīmīgākais solis tomēr bija latviešu militāro vienību organizēšana. Te arī visskaidrāk atklājās viņa personīgā loma. No pirmajiem soļiem 1942. g. sākumā līdz pat brīdim, kad viņš atgriezās Vācijā 1944. g. oktobra pirmajās dienās, viņš konsekventi bija veicis uzdevumus, ko vācieši no viņa prasīja. Kaŗavīru vervēšanas akcijas dažādie posmi atklāj viņa neapšaubāmo veiklību. Viņa uzsaukumi un runas GD sēdēs un sarunas ar vāciešiem rāda lielu izteiksmes dažādību. Taču visinteresantākās ir izdarības ar pašiem GD. Viņš kā vācu uzticības persona vienmēr zināja, kādas ir vāciešu prasības un pie kādiem GD lēmumiem ir jānonāk. Ja viņa loma leģionāru iesaukšanā nebūtu latviešu tautai tik traģiska, tad varētu smieties par komiskajām sarunām ar GD sēdēs un to vārdā izdarītajiem uzsaukumiem un iesniegumiem GK. Pārrunās sēdēs par kaŗavīru vervēšanas akciju, parasti

ir izteiktas prasības par Latvijas autonomijas atjaunošanu. Dankers tad klausās, runā un piekrīt šīm prasībām. Pēc tam viņš parasti iesniedz arī rakstus Dreksleram ar šīm prasībām. Viss tas tomēr vienmēr beidzas ar to, ka Dankers atgriežas no savas misijas pie GK un paziņo, ka tas nepiekrīt tādām prasībām. Visi GD to noklausās un atkal piekrīt. Tā līdz nākamajai reizei. Visspilgtāk tas kļuva redzams, kad visi GD ieradās personīgi pie Drekslera un paziņoja savu vienprātīgo lēmumu, ka viņi neatbalstīs vervēšanu, ja vācieši nesolīs Latvijas suverēnitāti. Turpat visu to klātienē, gluži pretēji iepriekš pieņemtajam lēmumam GD sēdē, Dankers tomēr apsola mobilizēt, ja vien vācieši viņam dod pilnvaras to darīt. Tā bija atklāta GD apsmiešana, bet tie klusēja un piekrita. Kulmināciju šī Dankera dubultspēle sasniedza 1943. g. rudenī. Pēc gaŗām pārrunām par mobilizāciju, ko grupa GD saistīja ar pieņemtajām prasībām, Dankers atklāti pasaka, ka neskatoties uz to izpildīšanu vai neizpildīšanu, viņš nemaz nevar neuzņemties atbildību un neizdarīt mobilizāciju. Visi GD atkal tad piekrīt, arī Kviesis, kas bija izteicies pret to. Var teikt, Dankers GD sēdēs runāja vienu, bet darīja citu, to ko vācieši prasīja. Ar mobilizācijas izsludināšanu Dankers vainagoja savu politisko darbību okupācijas laikā. Latvija ar to kļuva par vienīgo okupēto zemi Eiropā, kuŗā kāds vācu iecelts uzticības vīrs pastrādāja darbu, ko citas tautas kvalificē par vissmagāko noziegumu.

Blakus Dankeram ievērojamākā loma leģiona vervēšanā bija Bangerskim. Dankers zināja, ka viņš cīnās par Lielvāciju un savu personīgo vietu tanī, kā to bija jau 1940. g. 25. jūnijā pateicis Hitleram. Bet kas bija Bangerskis, un ko gribēja viņš? Tāpat kā Dankers, arī viņš ir uzrakstījis plašas atmiņas. Bet velti ir tanīs meklēt atbildi, kādēļ Bangerskis brīvprātīgi kļuva par

leģiona beztiesīgo GI. Ir gan aprakstīta norise, kā Dankers un Silgailis, paņēmuši viņu savā vidū, aizveda pie Hansena, lai tas nodotu savu solījumu Hitleram. Nav tomēr zināma šī soļa morāliskā un psihiskā motivācija. To netieši var tikai saprast no neskaitāmiem propagandas rakstiem un runām — tas ir naidis pret boļševikiem, kā latviešu tautas lielākajiem ienaidniekiem. Trūkst arī atklāti izteiktas politiskas motivācijas. Sprototams, tādas savai rīcībai nevarēja dot Dankers, Rozenberga uzticības persona. Bet to varēja sagaidīt no Bangerska, uzņemoties tik smagu atbildību. Viņa politisko pārliecību tikai netieši var izlasīt viņa 1943. g. 6. oktobrī teiktajā radio runā. Tanī izteikta un apliecināta tā pati politiskā koncepcija, ko viņa abi stāba priekšnieki — Plensners un Silgailis — bija parakstījuši Vācijā jau pirms vācu okupācijas, proti, cīņa par jauno Eiropu, kuŗa vēl tikai taps, un kuŗā Latvijai varētu būt kāda pagaidām nedefinjējama vieta. Vai ar boļševisma nīšanu un neskaidrām nākotnes cerībām Bangerskis varēja pamatot savu politisko rīcību? Viņš uzņēmas atbildību par lielākajiem asinsupuŗiem, kādus latviešu tauta visā savā vēsturiskajā pastāvēšanas laikā ir nesusi. Zināms, ciktāl tā ir tikai Bangerska personīgā pārliecība, viņš ar tādu varēja stāties Hitlera kalpībā. Bet uzņemoties leģiona mobilizēšanu, viņam ir jāatbild ne Hitleram, bet latviešu tautai. Tas nebija noticis nezināšanas vai situācijas neizprašanas dēļ.

Divi momenti Bangerski apsūdz sevišķi smagi. Pirmais, kad 1944. g. 10. februāŗa sēdē (GD) Kviesis aizrādīja, ka ne pašpārvalde, ne vāciešu piekrišana Dankeram nedod tiesības mobilizēt, Bangerskis bija tas, kas tad teica, ka starptautiski likumi pašpārvaldei nav saistīgi. Tas nozīmē, ka viņš šos likumus pazina. Aicinot pašpārvaldi un pašam piedaloties nelikumīgas mobilizācijas izdarīšanā, viņš arī pats sevi bija nostādījis ārpus

likuma. Otru, ne mazāk smagu noziegumu pret latviešu tautu viņš izdarīja tad, kad viņš no Jekelna izlūdza sev tiesības kļūt par SS papildinājuma komandas komandieri. Praktiski tas nozīmē, ka viņš uzņēmās piegādāt Himmlera speciālajam SS karaspēkam, sauktam par latviešu leģionu, nepieciešamo dzīvo spēku. To viņš arī konsekventi ar sava vietnieka Lasmaņa palīdzību darīja vēl līdz 1945. g. martam. Sevišķi ir jāpasvītro, ka Bangerskis šīs tiesības bij atkārtoti lūdzis no Jekelna. Dankers Nirnbergā ar zvērestu apliecināja, ka visu mobilizāciju izdarījis Bangerskis. Praktiski tas tā arī bija. Viņš bija atradis sev blakus dedzīgu biedru Vācijas plānu īstenošanā. Cik liela šī dedzība bija, to vēl pašas kara beigās izteica viņa stāba priekšnieks:

Arī še, visumā uz Vācijas zemes cīnoties un arī galvu noliekot, latviešu leģionāri cīnās par Latviju, par mūsu brīvību un neatkarīgu valsti.(294)

Šo vārdu teicējs ir Hitlera 621. propagandas rotas loceklis Silgailis, tādēļ nav jābrīnās par tanī izteikto absurdo propagandu.(295)

Ieskats dažādo grupu un atsevišķo cilvēku atbildība par latviešu iesaukšanu SS karaspēkā atklāj, ka tā bija vācu pieprasīta un sīki izplānota. Formāli par to atbildīgs ir tikai viens vīrs — Dankers, bet praktiski to veica Bangerskis ar saviem palīgiem. Viņš pavēles saņēma tikai no vāciešiem un vienīgi bija atbildīgs tiem. Līdzatbildīgi par Dankera un Bangerska rīcību ir visi GD. Te pievienojas vesela grupa bijušo Latvijas armijas virsnieku. Tādos apstākļos okupācijas laikā radās leģions. To radīja neliela bijušo Latvijas virsnieku un augstāko valsts ieredņu grupa tiešā vāciešu uzdevumā. Viņi to veica ar brutālu vācu varas (Sipo un SD) atbalstu (nošaušana, spīdzināšanas, cietumi, koncentrācijas nometnes). Tikai turpmākos pētījumos varēs pārrunāt un noskaidrot katru individuālo gadījumu. Bet tie nevarēs

grozīt pašu faktu, ka brīvprātīgo SS latviešu leģionu mobilizēja paši latvieši. Šo grupu vadīja tie, par kuriem valsts prezidents Ulmanis tālredzīgi jau bija izteicies savā runā 1939. g. 12. oktobrī, Valsts saimniecības un kultūras padomes kopsēdē. (296)

LEĢIONS, LATVIEŠU TAUTA UN LATVIJAS BRĪVĪBA.

Var jautāt — varbūt latviešu iesaistīšana SS kaņaspēkā ir jāvērtē pozitīvi? Varbūt tādēļ nav jāievēro, ka to izdarīja neliela Hitlera dienestā iesaistīto latviešu grupa? Tas ir centrālais jautājums. Vai bija kāda jēga latviešiem cīnīties kopā ar Vāciju, pie tam to uzsākt tad, kad Hitlers jau bija okupējis tikpat kā visu Eiropu un apspiedis daudzas brīvas tautas? Pēckaņa laikā tie paši, kas šīs vienības organizēja, uz to ir atbildējuši pozitīvi. Viņi ir ziedojuši daudz materiālu līdzekļu un pūļu, lai pārņemtu latviešu presi savā pakļautībā un ar tās palīdzību turpinātu paust okupācijas laika vērtējumus. Šos vērtējumus var atzīt vai noraidīt, bet tikai ievērojot faktus, uz kuriem tie balstās. Latviešu cīņa vācu kaņaspēkā tiek pamatota ar trīs galvenajiem apgalvojumiem. Pirmkārt, latvieši esot cīnījušies par brīvu un neatkarīgu Latviju. Otrkārt, latviešu vienību organizētāji to esot darījuši tādēļ, ka tie gribējuši jo laikus izveidot apbruņotas vienības, kas kaņa beigu posmā varētu cīnīties paši uz savu roku par brīvu Latviju. Treškārt, ka tikai leģionāru cīņas dēļ latviešiem ir radusies iespēja aizbēgt no Latvijas. Vai šiem apgalvojumiem ir pamats, un vai tie ir uzturami?

Mīts, ka leģionāri ir cīnījušies par brīvu Latviju, ir tik skaists, ka tas savās skavās tura latviešus joprojām. Tas piedzima un tika kopts jau kopš 1941. g. jūlija traģiskās dienas, kad bojā gāja Deglavs. Tas ir viņa portfelis ar mistisko vāciešu solījumu viņam par Latvijas brīvību. Zināms, tāda raksta nekad nav bijis. Mēs arī tagad zinām, kādēļ tas nemaz nevarēja būt. Latvijas nākotnes jautājumu Hitlers bija atrisinājis jau pirms kara sākuma. Par to bija doti norādījumi visām vācu armijas daļām un SD uzraudzības iestādēm. Bijušie Latvijas pilsoņi (jādomā arī Deglavs) jau 1941. g. maijā parakstīja politisku deklarāciju par jauno Eiropu un Latvijas vietu tanī, kā to prasīja trīs „pulkveži” — Gestapo Grēfe, armijas spiegošanas daļas Grēbe un Rozenberga adjutants Markvarts.(297) Tikai bezgala lielā naīvitātē var teikt, ka tie paši vācieši Deglavam izdeva kādu rakstu ar solījumu atjaunot brīvu Latviju.

Visā vācu okupācijas laikā nav atrodams neviens dokuments, kuŗā kāda politiski atbildīga augstāka vācu iestāde būtu uzrakstījusi saistīgu dokumentu, kas runātu kaut vai ierobežotā veidā par Latvijas autonomiju, nemaz nerunājot par valsts suverēnitāti. Es atkārtēju — neviena!

Te der atcerēties pazīstamo gadījumu, kad pāris vācu amatpersonu, bez augstākās priekšniecības ziņas, privāti bija izteikušies, kaut neskaidri, par Latvijas nākotni. Pirmajā gadījumā Dankers 1942. g. 7. jūlija sēdē atstāsta „dzirdēto,” ka Jekelns solījis austrumu frontē esošajiem policijas bataljonu virsniekiem un to priekšniekam Osim, ka pēc kara būšot kulturālas un materiālas priekšrocības. Ar šādiem vājiem un neskaidriem izteikumiem Jekelns tomēr bija pieskāries politiskam jautājumam, par ko saņēma Berlīnes un Lozes bargu pamācību, ka par tādām lietām viņam nav tiesības runāt, acīm redzot, arī privāti nē.(298) Otru ga-

dījumu esmu plašāk iztirzājis. Tas ir Bangerska 1943. g. 6. oktobra runa radiofonā, kas beidzās ar asiem vāciešu savstarpējiem pārmetumiem un Rozenberga pamācību Bangerskim.(299) Par to, lai netiktu runāts par Latvijas brīvību publiski presē, gādāja stingrā vācu cenzūra ar vienu no fanātiskākajiem bijušajiem Latvijas vāciešiem priekšgalā — Dreksleru, Arāja klases biedrs skolā. Pietika tikai ar aizdomām, ko varēja izlasīt dzejā, ja to varēja iztulkot kā brīvības domu, lai vērstos pret tās izteicējiem.(300) Līdzīgu gadījumu ir daudz. Tie neļauj šaubīties par vāciešu konsekvento nostāju. No okupācijas pirmās līdz pēdējai dienai par Latvijas brīvību vācu okupanti oficiāli nerunāja. Brīvai Latvijai nebija vietas Hitlera Eiropā, arī latviešu tautai nē.

Bet latviešu GD taču prasīja brīvu Latviju? Nepārprotami! Dankers saka, ka GD vāciešiem iesnieguši 16 rakstus ar šādu prasību. Diemžēl, neviens no tiem nav publicēts. Taču no to pieminēšanas un daļēja atstāstījuma var saprast, ka tie tieši vai netieši ir izteikuši prasību pēc zināmām latviešu tautas tiesībām. Mēs vienu no šiem rakstiem, 1943. g. 16. novembrī, ar visu GD parakstiem te iepriekš iespiedām. Atbildi uz atkārtotiem pieprasījumiem saņēma Dankers. Tanī ir zīmīgi divi momenti. Leģions ir iesaukts „savas latviešu dzimtenes(!) aizstāvēšanai pret Padomju Savienības un viņas sabiedroto uzbrukumiem.” Dankers tautai visu laiku bija stāstījis, ka viņš iesauca tos Latvijas aizstāvēšanai. Zināms, Drekslers nevarēja teikt, ka leģions aizstāv to, kā vispār nav. Otrs zīmīgs moments. GD bija uzstājušies, ka viņiem vajaga skaidru atbildi, kādēļ Vācija joprojām uzskata Latviju par padomju republiku. Drekslers tad atbildēja, „ka sakarā ar vācu kaņaspēku Latvijas ģenerālapgabala ieņemšanu, Latvija vairs nav uzskatāma par Padomju savienības sastāvdaļu.(301) GD neprasīja, lai šo pašu par sevi saprotamo

stāvokli apstiprinātu Drekslers. Pēdējais izlikās nesaprotam, ko GD īsti vēlas zināt. Ar šiem pāris spilgtajiem piemēriem pietiek, lai saprastu, ka tāds stāvoklis palika līdz pat kaŗa beigām. Kā vācieši, tā GD zināja, ka katrs runā par sevi un katrs domā ko citu.

Ar iepriekš teikto nav atbildēts uz jautājumu — kā radās mīts, ka leģions ir cīnījies par Latvijas brīvību? Atbilde uz to, kā redzējām, nav atrodama faktu materiālā. Tas apliecināts īsā formulā: vācieši ar Latvijas okupāciju to uzskatīja par savas valsts sastāvdaļu. Mīta rašanās motīvi meklējami sociālpсихолоģiskā plāksnē. Šī mīta radītāji nedomāja juridiskās kategorijās. Ja viņi to būtu darijuši, tad arī viņiem būtu bijis jāatzīst, ka Latvija kā suverēna valsts okupācijas laikā nepastāvēja. Bet tas nepavisam nenozīmē, ka Latvija vispār nepastāvēja. Tā pastāvēja latviešu tautas apziņā, pie tam tādā nozīmē, kā tā bija veidojusies un izaugusi brīvās Latvijas tautas apziņā. Šāda Latvija vispār nevarēja iet bojā, to nevarēja okupēt ne krievi, ne vācieši. Tā ir mistiskā Latvija, kas pastāv ārpus laika un telpas. Tā bija, runājot šī skaistā mīta kopēja Ulmaņa vārdiem, mūžīgā Latvija. Tā latvietim pastāv vienmēr un visur, kur viņš ir pats. Par to viņš ir gatavs stāties cīņā visos apstākļos.

Ar to mēs esam iezīmējuši abas okupācijas pasaules un to atšķirīgo būtību. Vienā pusē kailā vācu okupācijas vara, bet otrā latviešu mistiskā brīvā Latvija. Šai situācijā vāciešiem, varas nesējiem, nebija grūtību stāstīt, ka iestāšanās leģionā un cīnīšanās par „savu dzimteni” patiesībā ir arī cīņa par brīvu Latviju. Tieši tas bija tas mīts, kuŗā latvieši dzīvoja. Vāciem tikai bija jāatrod metodes, kā savu nolūku sasniegšanu saistīt ar šo latviešu mītisko pasauli. Te viņiem palīgā nāca iepriekš minētā nelielā latviešu grupa. Tie bija latvieši, un pie tam tādi, kas nepārprotami bija cīnījušies par brīvo Latviju. Viņu personās bija apvienota reālā un

mītiskā brīvā Latvija simboliskā vienībā. Dzīvošana šai jūtu noteiktajā simboliskajā pasaulē, izslēdza iespēju ieskatīt, ka Dankers, Plensners, Silgailis u.c. varētu cīnīties par Hitlera Lielvāciju. Viņi varēja cīnīties tikai par brīvu Latviju. Viņi varēja aicināt tikai iestāties tādā leģionā, kas par to cīnījās. Šo vāciešu reālo mērķu pieslēgšanu pie latviešu brīvības mīta veicināja spēcīgs vācu propagandas aparāts ar veikliem latviešu žurnālistiem un SS kaŗa ziņotājiem.

Pārrunājot jautājumu par atbildīgajiem leģiona veidotājiem, mēs varam teikt, ka leģiona veidošanā ir piedalījušies patrioti, ideālisti un mūžīgās Latvijas vizionāri. Blakus tiem bija arī dažādi motivēti pašlabuma meklētāji un karjeristi līdz pat atklātiem nodevējiem.

Iespraužot kādu kritisku piezīmi, ir jāsaka, ka neviena tauta nav dzīvojusi bez saviem mītiem, kas palīdz dziļāk pamatot tās eksistenci, ietiecoties kādā iracionālā pasaulē. Bet neviena nav arī pastāvējusi, ja tā nav spējusi saskatīt dzīves īstenību un atšķirt to no mītiem. Mēs krampjaini pūlamies apgalvot, ka leģions ir cīnījies par Latvijas brīvību. Šis traģiskais pārpratums ir radies tādēļ, ka neesam spējuši vai gribējuši atšķirt dzīves īstenību no savām vēlmēm. Ir cilvēcīgi saprotams, ka savu maldīšanos nav spējuši un nav arī gribējuši atzīt bijušie leģiona organizētāji. Maldīties tomēr ir brīva cilvēka tiesība. Bet pavisam cita lieta ir savu maldīšanos neatzīt, kad maldi ir kļuvuši redzami. Tas tad ir morāles trūkums.

Ne tik bieži ir minēts vēl kāds cits motīvs, kādēļ ir vajadzējis organizēt leģionu. To visskaidrāk izteica Plensners un Silgailis, ierasdamies pie Valdmaņa 1942. g. novembrā beigās. Tie viņam iesniedza gatavu plānu par „latviešu kaŗaspēka radīšanu,” ar ko Valdmanim bija jāiet pie Drekslera izprasīt atļauju. Aiz šīs akcijas

bija paslēpts nolūks, „lai Latvijas kaŗaspēks būtu kaujas gatavībā tikai tad, kad Vācija jau būs sabrukumā un arī Padomju Savienība grīļošoties.”(302) Tā toreiz nebija jauna doma. Leģiona formēšanu repatrianti laiku pa laikam cilāja jau kopš 1941. g. jūlija. Veiss lietu izteica kodolīgi: „Mums jātiek pie ieročiem. Tos mums tagad piedāvā. Mums tāpat būs jācīnās par savas valsts brīvības atgūšanu. Nav svarīgi, kādos tērpos un ietērpos. Galvenais šodien ir ieroči.”(303) Veisa kādreizējais adjutants Hāzners piezīmējis, „un tā tas palika.” Atcerēsimies, ka tas bija tas pats Veiss, kas bija izraudzīts pirms kaŗa jau Berlīnē un ko amatā iecēla iznīcināšanas grupas SS brigādefīrers Štālekens. Atcerēsimies, viņš bija ne tikai virsnieks, bet kā militārais atašejs, baudīja arī Latvijas valsts politisko uzticību. Tā prasīja cīnīties Latvijas virsnieka tērpā. Mēs jau iepriekš aizrādījām, ka abi pulkveži, kas ieradās pie Valdmaņa ar priekšlikumu radīt leģionu ar motivāciju, ka tas būs jaunās Latvijas armijas kodols, jau bija vācu armijas dienestā. Viņu runa par Latvijas kaŗaspēku bija tikai psiholoģisku motīvu dēļ piekārtā izkārtne. Bet arī tad, ja tas tā nebūtu, šāda kaŗaspēka sagatavošana dotajos apstākļos, kā redzējām, bija ilūzija. Grūti ticēt, ka nosvērti politiski augstāki virsnieki būtu dzīvojuši šādā nereālā pasaulē. Joprojām vēl trimdā šis motīvs tiek minēts leģiona radīšanai. Analizējot toreizējo situāciju un šādu argumentāciju, kļūst redzams, ka tā jau toreiz ne politiski, ne militāri nebija pārdomāta. Mēs tagad arī zinām, ka leģiona radīšana nebija atkarīga ne no Valdmaņa, ne pulkvežu vēlmēm. Viņi politiski militāro situāciju nebija izpratuši. Vēl paliek otra iespēja, ka viņi aukstasinīgi, kalpodami vāciešiem, darīja ko tiem pavēlēja, pret savu pārlicību. Kā vienā, tā otrā gadījumā vēsturiskā situācija nemainās. Arguments, ka SS kaŗaspēkā varētu radīt nākamās Latvijas armijas kodolu, ir

absurds. Tādas rīcības traģiskās sekas nebija novēršamas.

Pēckaņa laikā leģiona mobilizētāji ar sevišķu uzsvaru un atkārtoti ir apgalvojuši, ka, pateicoties leģiona cīņām, lielumam skaitam latviešu ir izdevies atstāt Latviju un nonākt rietumos. Arī šādi apgalvojumi ir pārbaudāmi dokumentu gaismā. Jau 1943. g. beigās Berlīne sāka cilāt domu par austrumu apgabalu iedzīvotāju evakuāciju. 1944. g. 16. februārī telefoniski ziemeļu frontes virspavēlnieks bija pieprasījis Rozenbergam dažāda veida saimniecisku atbalstu un daļēju Tartu universitātes evakuāciju. 17. februārī Rozenbergs atbild, ka viņš visām prasībām piekrīt un ar telegrammu 18. februārī tās paziņo tālāk Lozem.(304) Atbildes rakstā ziemeļu frontes virspavēlniekam viņš arī no savas puses ir uzstādījis jaunu prasību, proti, ka visi igauņi un latvieši ir jāizvāc no apgabaliem, kas paliktu aiz frontes. Tas esot jādara politisku iemeslu dēļ. Lai tas būtu iespējams, viņš prasa jau laikus to paziņot Lozem. Viņš arī atgādina, ka šai svarīgajā lietā viņš ir griezies pie Hitlera.(305) 18. februārī Rozenbergs raksta arī Himmleram, ka, ievērojot stāvokli ziemeļu frontē, ir jau iepriekš jārūpējas par lielākās daļas latviešu tautas pārvešanu uz Vāciju. Viņš esot pieprasījis Hitleram rīkojumu šai lietā. Viņš vēlas zināt Himmlera domas, kur varētu šos cilvēkus novietot.(306) Šim savam rakstam viņš ir pievienojis arī norakstu no telegrammas, ko viņš tai pašā dienā ir nosūtījis Lozem. No pievienotā telegrammas noraksta ir redzams, ka viņš rakstījis arī valsts kancelejas vadītājam Lamersam, lai tas gādātu Hitlera rīkojumu par totālu evakuāciju vajadzības gadījumā.(307) No šīs intensīvās sarakstes 1944. g. februārī kļūst redzamas divas lietas: Rozenbergs ir paredzējis evakuāciju, un viņš ir vēlējis evakuēt visus cilvēkus un materiālās vērtības.

Rozenberga akcijai bija panākumi. Bergera personīgais referents Brandenburgs 9. martā ziņo savam šefam:

A t z ī m ē.

Kā Dr. Lābs man paziņoja, ģenerālfeldmaršāls Keitels savā 1944. g. 21. februāra vēstulē ziņo, ka fīrers ir piekritis okupēto austrumu apgabalu ministra uzskatiem, eventuālas turpmākas frontes atvilkšanas gadījumā, evakuēt igauņu un latviešu civiliedzīvotājus. SS augstākais valsts vadītājs savā telegrammā no kara lauka komandpunkta cita starpā ir devis rīkojumu, ka eventuāli evakuējamie iedzīvotāji ir jāizvieto Latvijas dienvidu daļā un Lietuvā.

Starplaikā pie Ostlandes reichskomisāra ir noorganizēts darba stābs, kuŗa sastāvā ir:

Civīlās pārvaldes, Austrumzemes kara saimniecības inspekcijas, policijas, valsts satiksmes direkcijas, pasta ģenerālkomisāra un Todta organizācijas (OT) pārstāvji.

Ostlandes reichskomisāram ir vispārēja atbildība, kamēr kara saimniecības inspektors ir darba stāba priekšnieks, kam uzdots vadīt tā praktisko darbību. Viņam nepieciešamības gadījumā ir jāpieņem attiecīgie lēmumi pasākumiem un jāgādā par to tehnisko izpildīšanu. (308)

Kā raksts rāda, arī Hitlers bija izlēmis un piekritis tādai evakuācijai. Atbildība par to bija uzlikta Lozem, bet praktiski tā bija jāizdara Ostlandes kara saimniecības inspekcijai. Rakstā gan uzskaitītas atsevišķās evakuācijas stāba iestādes, bet zīmīgi, ka tanī nav minēta latviešu pašpārvalde, resp. GD pārstāvis, it kā evakuācija neattiektos uz latviešiem. Evakuācijas jautājums kļuva aktuāls ziemeļu frontes sabrukuma laikā 1944. g. jūlijā. Tad arī sākās īsta raganu deja. RK galvenās nodaļas vadītājs Matisens 5. jūlijā Berlīnē.

Rozenberga vietnieks Meijers viņu uzaicināja piedalīties sēdē, kurā pārrunāja evakuācijas jautājumu. Tanī nosūtīja Lozes telegrammu, ka viņš pavēlējis visām vāciešu ģimenēm atstāt Ostlandi, un ka attiecīgie darbi jau ievadīti. Tomēr šis jautājums sēdē nav pārrunāts. Tur gan ir iztirzāta problēma par eventuālu Ostlandes bēgļu novietošanu. Matšens aizrādījis, ka bēgļu novietošana dienvidos no Daugavas ir ilūzoriska. Tie esot jāpārvieta uz Vāciju. Viņš tālāk paskaidro, ka SD kopā ar RK politisko nodaļu esot jau sadalījusi evakuējamus bēgļus dažādās kategorijās. Tie esot apgādāti ar attiecīgiem dokumentiem, lai pa zemes vai jūras ceļiem tos varētu pārvest uz Vāciju. Pie tā jāpievieno divas piezīmes. Tie bija vācieši, kas latviešu evakuējamus cilvēkus sāka sadalīt grupās jūlija sākumā. Visiem bija vajadzīgas vācu atļaujas. Šie divi apstākļi sevišķi jāievēro. Matšens tālāk prasīja norādīt vietu Vācijā, kur bēgļus noņemt. Tāda nav vēl noteikta, bet to meklēs. Tai pašā sēdē darba ministrijas pārstāvis teicis, ka viņam vajagot 250 000 cilvēku darbam lauksaimniecībā. Bēgļus tad varēs izmantot tādā veidā. Matšens tomēr to noraidījis, jo te ir darīšana ar ģimenēm un bērniem, kuriem tēvi trīs gadus strādājuši vāciešu labā kara saimniecībā. Pēc tam augstie AM ierēdņi ir ieteikuši derīgos vīriešus iesaistīt leģionā. Matšens atkal aizrādījis, ka leģiona kaujas spējas var uzturēt tikai tad, ja gādā par ģimeņu pārvešanu uz Vāciju. „Pēkšņa leģiona palielināšana vispār nav iespējama, jo nav ne ieroču, ne uniformu pietiekamā daudzumā. Bez tam izvēle ir bijusi jau tik stingra, ka to kāpināt vēl vairāk bez tiešiem zaudējumiem kara saimniecībai nav iespējams.” Ziņojumu par šo sēdi Matšens nodeva Lozem 7. jūlijā.(309)

Tai pašā dienā Loze telegrafē Rozenbergam, atsaucoties uz Matšena ziņojumu, lai gādā telpas, kur Vācijā novietot bēgļus. Viņš paziņo, ka no Latvijas

paredzēti 9000 bēgļi, atsaucoties uz Hitlera 6. marta rīkojumu. Tas acīm redzot ir tas pats, par kuŗu Brandenburs 9. martā bija ziņojis Bergeram. Loze paredz evakuēt trīs grupas: a) tie, kas atklāti parādījuši savu sadarbību ar vācu vadību (C3), b) to sevišķi kvalificēto saimniecisko darbinieku ģimenes, kas tiks aizvesti uz Vāciju (C2), c) to ģimeņu locekļi, kas sevišķi eksponējušies cīņā pret boļševikiem (domātas leģionāru ģimenes) (C3) (310). Šo trīs kategoriju latviešus ir paredzēts evakuēt pēc valsts vāciešu evakuācijas.

Dienu vēlāk notiek apspriede pie ziemeļu frontes virspavēlnieka. Par to telegrammā runā pazīstamais Rozenberga pārstāvis Vesauers:

Vairāku stundu ilgajā apspriedē ar Ziemeļu armiju grupas virspavēlnieku bija šāds rezultāts:

Militārajā laukā stāvokli novērtē mierīgi un ar pašāvēģu uzmanību. Kādu apgabalu vai pilsētu evakuācija nedrīkst notikt. Ir vēlēšanās, lai pat civilās pārvaldes ierēdņi un darbinieki sievas paliek Ostlandē. Frontes labā vajadzības gadījumā (Notfall) ir jānes visi upuri. Jebkādi evakuācijas soļi pašreiz apgrūtinātu fronti.(311)

Šai rakstā ir zīmīgais teikums: „Frontes labā vajadzības gadījumā ir jānes visi upuri.” Loze prasīja evakuēt, patiesībā bija jau licis to darīt, valsts vācu ģimenes. Vai arī tās bija jāupurē? 8. jūlijā Rozenbergs raksta gaŗu rakstu Lamersam ar norakstiem visaugstākajai Vācijas politiskai un militārajai vadībai, Bormanam, Himmleram un Kaitelam. Viņš paskaidro, ka pēc februāŗa sarakstes neko nav darījis, jo toreiz evakuācija nav bijusi aktuāla. Tagad jautājums būtu pārbaudāms par jaunu. Viņam gan nav nekādu jaunu argumentu, bet tādēļ viņš jo plaši izklāsta evakuācijas nepieciešamību. Ja nav iespējams visus iedzīvotājus evakuēt, tad varētu, kā Himmlers atbalstot, izvest

pusotru miljonu. Lietuvieši, sliktās nostājas dēļ pret vāciešiem, ir jāatstāj pie boļševikiem. Rozenbergs par evakuējamām uzskata tās pašas trīs iepriekš minētās latviešu grupas. Viņš arī atzīmējis, ka nevēloties pārtraukt Lozes jau pasākto valsts vāciešu ģimeņu izvešanu. Evakuācija īsā laika dēļ nebūšot praktiski izdarāma, tādēļ tā esot jāuzsāk jau tagad. Rozenbergs 10. jūlijā nosūta Lozem noraksta norakstu, ko tas nosūtījis iekšlietu ministram ar prasību sagādāt bēgļu noņemšanas telpas. Lozem esot jāpaziņo, cik liels ir evakuējamo skaits, kas sadarbojušies ar vāciešiem.(312) Tai pašā dienā arī Loze telegrafē Rozenbergam.

Attiecībā uz: atsevišķai grupai piederīgo vietējo ģimeņu atļaujas piešķiršanu iebraukšanai reichā.

Sākumā es ar Ostlandes BdS piekrišanu norādīju, ka sievietēm un bērniem, kas pieder C3 evakuējamo grupai, un kas apliecinājuši savu uzticību vācu vadībai, iebraukšanas atļaujas var izsniegt uz pieprasījuma pamata, ja tie ticami var pierādīt, ka tiem reichā ir privātas apmešanās vietas. Pēc tam, kad sākumā RSHA ar standartfirera Ēlicha parakstu tam piekrita, vakar pēcpusdienā pienāca RSHA telegramma ar brigādefirera Pirādera parakstu, atsaucoties uz augstākās vadības lēmumu, ka katra veida evakuācija ir aizliegta, tāda veida izceļošanu noraida.

Es visnoteiktāk un vissteidzīgāk lūdzu saskaņā ar BdS uzskatu un Reichskomisāra apspriedē ar visiem iestāžu vadītājiem pieņemt lēmumu rūpēties par to, lai sevišķi eksponēto vietējo personu ģimenēm atļautu izceļot uz reichu, jo tikai tādā veidā var garantēt iespēju sekmīgai un uzticamai sadarbībai. Pretējā gadījumā, tikai vienpusīgu vāciešu ģimeņu izvākšanu uzskatīs par egoistisku rīcību un novērtēs kā pietiekošas gribas trūkumu sargāt to personu ģimenes, kas ar mums sadarbojas. To iebraukšanas noraidīšana ir vairāk piemērota

vispārējā noskaņojuma pasliktināšanai, nekā dodot iespēju ieceļot. Tieši nostiprinot attiecības iepriekšēja rūpēšanās (par šīm ģimenēm) būs labvēlīgs uzticības pamats turpmākai sadarbībai.

Es lūdzu tūliņ sagādāt jaunu lēmumu uz šī mana iesnieguma pamata.(313)

Lozes prasība palika neievērota, jo Hitleram un armijas vadībai bija citas domas. Katrā ziņā tās nebija domas par latviešu evakuēšanu. Uz visām Lozes telegrammām un rakstiem Rozenbergs atbildēja 13. jūlijā ar gaŗu, slepenu telegrammu.(314) No tās šeit minam tikai punktus, kas tieši skaŗ latviešus:

Saskaņā ar fīrera pavēli armijas novietošanas telpas priekšniekam, jūsu reichskomisariātā ir jāatsakas no visiem evakuācijas soļiem. Par visām lietām ir jāizvairās no tā, kas vietējiem iedzīvotājiem varētu radīt iespaidu, it kā tas būtu sākums tūlītējai rīcībai. Evakuācijas soļus noteiks attiecīgās militārās dienesta vietas.

Viņš atļauj turpināt izvest vācu ģimenes locekļus, bet lai to sevišķi noslēptu, ir jāsaka, ka tas tiek darīts gaisa uzbrukumu dēļ. Tādēļ arī Latvijā ir kādas prominentas valsts vācu ģimenes. Jāpārtrauc caurlaižu izdošana tautas vāciešiem. „Lozes 7. jūlija telegrammā minēto latviešu izvešana ir izslēgta.” Tā paša iemesla dēļ arī „viņu sievu un bērnu izvešana nav iespējama.”

Taču sabrukušā fronte prasīja, lai domātu par evakuāciju, neskatoties uz fīrera aizliegumu. Tā 25. jūlijā Rozenberga vietnieks Meijers telegrafēja atkal Lozem.(315) Tanī cita starpā lasām, ka kādā atsevišķā gadījumā Loze var dot atļauju valsts vācu ģimenes locekļiem izbraukt, bet tikai uz savu atbildību. Bet turpat turpmāk lasām: „Igauņu un latviešu ģimeņu piederīgie, kas sevišķi ir eksponējušies, pašreizējā laikā nav izvedami.”

Pēc šīs oficiālās sarakstes Rīgas un Berlīnes starpā, arī Lozes preses šefs Zimmermans steidzās 24. jūlijā rakstīt uz Berlīni, kas vēl vairāk atklāja patiesos chaotiskos apstākļus. Te kāds izvilkums:

1) *III E 3 nodaļa paredz reģistrācijai izdarīt joslū iedalījumu. No I joslas tieši pie frontes, visi lopi, izņemot eksistences minimumam nepieciešamo, bez izņēmuma jāizved. Lai izvairītos no briesmām, ka daļa var krist ienaidnieka rokās, šai joslai krietni jāpārsniedz 20 km aiz ugunslīnijas. Patreiz tam paredzēti austrumu apgabali Valka, Madona, Ilūkste un Jēkabpils.*

2) *No tā izriet sekojošas problēmas;*

Iedzīvotāji neatdos lopus, ja nevedīs līdz arī viņus pašus. Iespējams, sevi izvest ļaus tikai lauksaimnieki, kuŗu īpašumā ir vairāk par 20 ha.

Apgabalos aptuveni ir:

<i>Ilūkstē</i>	<i>28 000 cilvēku</i>	<i>15 000 govslōpu</i>
<i>Jēkabpilī</i>	<i>28 000 cilvēku</i>	<i>25 000 govslōpu</i>
<i>Madonā</i>	<i>38 000 cilvēku</i>	<i>35 000 govslōpu</i>

Šie, uz aizmuguri izvestie cilvēki, atlikušo telpu apgrūtinās ar pārtikas problēmām. Var rēķināties, ka viņi, iespējams, no saviem pārtikas krājumiem, atvedīs līdz varbūt diviem, trim mēnešiem.

Ja šo apgabalu iedzīvotājus, kas pieder pie vecajiem latviešu iedzīvotājiem, neizvedīs un mēģinās tikai lopus atņemt, tad viņi ar visiem lopiem aizies mežos, nostāsies pret mums un pēc tam, iespējams, lopus varbūt piedāvās ienaidniekam, lai iegūtu pēdējo priekšrocību izdzīvošanai. Ja negrib izraisīt tautas savīļņojumu, tad lopus var iegūt tikai parastā veidā, tik ilgi, kamēr apgabals ir mūsu rokās.

Ar lopu un cilvēku izvešanu ceļus pārslogos ar lielu spēkratu kolonām tikko minēto skaitļu apmērā. Atlikušās telpas apgāde būtu apgrūtināta. Ja vēl notiktu apgabalu zaudēšana, tad ar latviešu tautu jārīkojas tā,

ka jāizvairās no turpmākiem sablīvējumiem, pārvietojoties uz atlikušo apgabalu. No otras puses, ja neko nedarīs latviešu iedzīvotāju labā, tie atlikušajā apgabalā nepaliks mierīgi. Ir briesmas, ka viņi vērsīsies pret mums. Ir arī iespējams, ka iedzīvotāji paši no sevis lielākā apjomā uzsāks gājienu uz rietumiem, bet tas notiks tādā mērā, ka izsauks sistēmatisku evakuāciju.

Gadījumā ja neevakuētu, ietu bojā ne tikai lielā skaitā lopi, bet ienaidnieks arī iegūtu kaņot un darba spējīgos savā varā.

4) Lēmumu pieņemot, būtu jāievēro militārā stāvokļa attīstības iespējas. Ja atlikušos apgabalus nevarētu noturēt, tad izvesto iedzīvotāju katastrofa būtu lielāka, nekā ja tie izkaisīti būtu palikuši uz laukiem.

5) Varbūtējās iedzīvotāju izvešanas gadījumā ir jānosaka joslas dziļums. Jo dziļāku izveido joslu, jo mierīgāk var izvākties, jo vairāk var iegūt lopu un jo lielākas cilvēku masas var ieplūst atlikušajā telpā.

6) Jāpārdomā izšķiršanās, vai par tādu izvešanu ir jārunā militāru vajadzību dēļ. (316)

25. jūlijā notika tikko jaunieceltā ziemeļu frontes virspavēlnieka Šernera saruna ar Lozi. Pie sēdē izteiktajām domām RK galvenā biroja vadītājs Egers izteica dažas pārdomas, daļai no tām var likt virsrakstu. Cilvēki vai govīs?

Patreizējais frontes stāvoklis Ostlandē, šinīs dienās galvenokārt ziemeļos no Kauņas, ar smagumpunktiem pie Poņevežas, kā arī starp Daugavpili un Peipusa ezeru, atsaucas tieši uz notikumu attīstību Ostlandē. Poņevežas apgabala komisārs sestdien ir bijis spiests atstāt pilsētu un kopā ar kaņaspēku aizgājis uz Šadovu, kamēr lielākā daļa no viņa stāba ir devusies uz Kelmi. Arī Poņevežas gadījums atkal rāda, ka pārāk

burtiska evakuācijas telpas atstāšanas aizlieguma izpratne ir bijusi par iemeslu tam, ka evakuācijas darbi netika laikā uzsākti. Tā rezultātā ievērojams daudzums cukura, kā arī lieli labības krājumi elevātoros un dzirnavās ir gājuši zudumā. Iepriecinošā kārtā pēdējo 48 stundu laikā boļševiku spiediens Poņevežas telpā ir apturēts, līdz ar to akūti draudi Šauļiem un tieši dzelzceļa līnijai no Rīgas uz Tilzīti pagaidām ir novērsti. Frontes iztaisnošanas rezultātā starp Daugavpili un Pleskavu, bija jāatstāj Pleskava un Ostrova. Bez tam ir jārēķinās vēl ar Abrenes un Ludzas pilsētu zaudēšanu. Sakarā ar to bez kaujām par Daugavpili ir nācis klāt vēl viens jauns cīņas lauks Latgalē. Arī šeit parādījās ievērojami trūkumi, atvieglinātas iedzīvotāju evakuācijas iepriekšējā sagatavošanā. Vācu civilām iestādēm plānveidīga rīcība kauju apdraudētajos rajonos nav iespējama tādēļ, ka vienmēr norāda uz aizliegumu priekšlaicīgi izdarīt jebkāda veida iedzīvotāju evakuāciju un briesmu gadījumos, kad jau sākas atkāpšanās, norādījums no kara spēka puses parasti pienāk daudz par vēlu. Šāda veida rīcība arvien vairāk iedragā iedzīvotāju uzticību civilpārvaldei un briesmu gadījumā praktiski noved bezizejas stāvoklī. Uz ceļiem rodas sastrēgumi, apgāde ar pārtiku un apmešanās vietu noorganizēšana stiprā mērā tiek apgrūtināta.

Valsts komisāra centieniem atrisināt iedzīvotāju stāvokli apdraudētajos rajonos, īsākā laikā no Berlīnes panākt vispusīgu un izsmeļošu skaidrību, attiecībā uz iedzīvotāju izvākšanu no kauju rajoniem un vienu daļu no tiem noņemt tālākā frontes aizmugurē valsts robežās, ir liela politiska nozīme. Ja ar plaša vērīena labi pārdomātu un organizētu gādību, briesmu gadījumā izdotos apdraudēto iedzīvotāju priekšzīmīga evakuācija, tad ar to būtu likti pamati turpmāk nodrošinātai un vienreizēji sekmīgai sadarbībai ar latviešiem un

igauņiem. Cenšanās atrisināt šo jautājumu nav nekāds pesimisms nedz arī kaut kādi humanitāri murgi, bet gan dibināta tikai uz patreizējā stāvokļa nopietnību un augstā atbildības sajūtā. Šodien ir pēdējais laiks radīt priekšnoteikumus to mērķu sasniegšanai, kurus militāro operāciju dēļ pēdējos trijos gados vēl nebija iespējams sasniegt, bet vēlāk, pēc militārās situācijas pagriezienu, būtu iespējams īstenot.

Ja šodien trūkstošas atbildības jeb kādas sīkumainas izrīcības dēļ cilvēkus, kuri līdz šim parādījuši savu lojalitāti cieši sadarbojoties ar Vāciju, izdotu boļševikiem, tad mūsu austrumu politika, iestājoties jaunai labvēlīgai fazei, zaudētu jebkādu uzticību un tā būtu nolemta neveiksmei. Ukrainā piedzīvotās mācības pašreizējā brīdī vairāk kā jebkad, būtu jāņem vērā. Vispār, atvieglināta evakuācijas savlaicīga sagatavošana attaisnojas ne tikai politiskā plāksnē, bet izdevīgi atsaucas arī ekonomiskā nozīmē. Katrs tūkstotis vietējo iedzīvotāju, kurus briesmu gadījumā var izglābt no boļševikiem, pavājina pretinieka darba spēka, kā arī militāro potenciālu. Lielāko daļu no evakuētajiem var lietderīgi izmantot kā vācu darbaspēku, tādā gadījumā ieņemto viedokli „nevēlami liekēži,” var apzīmēt par īsredzīgu.

Lietuviešu piemērs rāda, kāda nozīme būtu bijusi labi noorganizētai evakuācijas sagatavošanai. Ne tikai Kauņa ar tur palikušajiem 20 000 iedzīvotājiem ir mirusi pilsēta, bet arī citas pilsētas, kā piemēram Šauļi pānikai līdzīga iedzīvotāju kustība virzienā uz ziemeļiem un rietumiem, kuŗas galvenā masa dodas uz Mēmeles loku un noved pie ievērojamiem traucējumiem visā saimnieciskajā sistēmā. Par sistematisku lauksaimniecības ražojumu sagādi vispār vairs nevar būt nekāda runa.

Ja iedzīvotājiem tieši apdraudētā frontes tuvumā laicīgi būtu zināmi norādījumi plānveidīgai evakuācijai,

ja tie briesmu gadījumā gribētu paglābties no boļševikiem, tad var pieņemt, ka šodien Lietuvas ziemeļu daļā iedzīvotājos valdītu miers un saimnieciskā dzīve ritētu savās normālās sliedēs, tāpat kā tas notiek pārējā Ostlandes daļā.

Naktī no sestdienas uz svētdienu pirmo reizi Rīgai uzlidoja 18 padomju bumbvedēji. Pilsētas robežās nometa nedaudz bumbu, galvenokārt uz lidlauka un dzelzceļa sastāvu šķirotavām, kuņas nodarīja nelielus materiālus zaudējumus. Uzlidojumā viens cilvēks gāja bojā. Uzlidojuma laikā vienlaicīgi ar bumbām nometa gaismas raķetes, iespējams, ka no gaisa fotografēja, lai ar to paveiktu pēdējās nedēļās pastiprināto izlūkošanu. Tanī pašā naktī tika nodarīti zaudējumi Jelgavā. Ar tiešo trāpījumu kādā dzīvokļu namā gāja bojā 17 cilvēki.(317)

Evakuācijas jautājumu Hitlers bija atstājis ziemeļu frontes virspavēlnieka ziņā. Tādēļ ir svarīgi atzīmēt, ka šai sēdē viņš piekrita C3 un C2 kategorijās ieskaitīto ģimeņu izvešanai uz Vāciju. Reizē ar evakuējamām fabrikām un iestādēm viņš atļāva izbraukt arī ar tām saistītajiem speciālistiem. Bet pirms noteikto evakuācijas akciju varēja uzsākt, situācija sarežģījās. Pēc dažām dienām krievi jau bija Tukumā, RK un augstākais armijas virspavēlnieks paši bija ielenkti. Šo situāciju visspilgtāk raksturo izmisumā rakstīta Kaltenbrunnera 5. augusta telegramma Hitleram.

Ostlandes reichskomisariātā ir novērojams krīzes veida saspīlēta stāvokļa sākums.

Krievu virzīšanās uz priekšu un civīliedzīvotāju nervozā izturēšanās palielina bailes. Vācu iestādes daļēji iznīcina oficiālus dokumentus, viena daļa ierēdņu ir aizbēguši, vienīgās domas ir izglābties un personīgās mantas nogādāt drošībā.

Atejošās kara spēka vienības ar bezjēdzīgu izturēšanos rada pānisku noskaņojumu. Uz ielām rekvizē divriteņus un pajūgus, iedzīvotājus uzaicina doties bēgļu gaitās, jo atejošām vienībām sekojot boļševiki. Frontes tuvumā iedzīvotāji lielā steigā pamet savas mājas ar iedzīvi un lauku saimniecības. Par katru cenu mēģina tikt pie ieročiem un aptiekās iegūt indi. Latviešu iedzīvotājos lielu sajukumu izraisa ziņa, ka 15. un 19. latviešu divīzijas esot sakautas un izjukušā stāvoklī kļūstot virzienā uz Rīgu. 15. SS divīzijai no tās skaitliskā sastāva ir atlikusi vairs tikai viena trešā daļa, pārējie ir izjukuši jeb krituši.

Izejot no dotajiem apstākļiem, ģenerālis Dankers, kopā ar Rīgā esošajiem ģenerāldirektoriem, 1944. g. 3. augustā paziņoja ģenerālkomisāram savu atkāpšanos no amatiem ar šādu pamatojumu: „Pie pašreizējiem kara radītiem apstākļiem Latviešu pašpārvaldei neesot iespējams izpildīt tās uzdevumus un tās turpmākā pastāvēšana esot velīga. Iedzīvotāju apgāde ar pārtikas produktiem vispār, it sevišķi Rīgā, ienaidnieka ieņemto teritoriju un transporta grūtību rezultātā ir pilnīgi paralizēta. Pārtikas rezerves pietiek vēl tikai 2-3 nedēļām. Neskatoties uz trūcīgajiem krājumiem, vēl dažādas iestādes nepamatoti tos pieprasa. Rodas bažas, ka vistuvākā nākotnē var rasties katastrofāls stāvoklis. Šeit nāk klāt vācu iestāžu kompetenču konkurence. Tas izslēdz jebkāda veida plānveidīgu darbu. Tas ir novedis pie tā, ka kaut cik iepriekš sagatavotā evakuācija no teritorijas, kuŗu tagad ir okupējis ienaidnieks, netika tikpat kā nemaz izdarīta. Tādēļ lielākā daļa iedzīvotāju ir palikuši tur un atstātās vērtības sniedzās miljonos, kas ir kritušas ienaidnieka rokās. Tādā pašā apjomā ir samazinājušās mūsu tautas pretošanās spējas. Latviešu pārvaldei sakari ar tai pakļautām iestādēm ir pārtraukti.

Iedzīvotājiem nav pietiekamas paš aizsardzības un aizstāvēšanās iespēju. Šie apstākļi noved pie nopietnām pārdomām, ka liela iedzīvotāju masa ar visām no tā izrisošām sekām tiek nodota boļševikiem. Tā kā latviešu pārvaldei tās varas robežās nav iespēju, kā arī nav no tās atkarīgs kādā veidā minētos apstākļus grozīt, nemaz nerunājot par to novēršanu, latviešu pārvalde zemes interešu labā uzskata par nepieciešamu atteikties no savām pilnvarām, lai tad tagad kāda vienota vara izdarītu būtiskus pasākumus, kas pārmainītu stāvokli visos pārvaldes laukos.

Generālis D a n k e r s saņēma norādījumu turpināt savu pasākumu izpildīšanu. Latvieši mēģina atbildību par pašreizējo smago stāvokli novelt uz vācu civilo pārvaldi. Paturot vācu civilo pārvaldi, atzīst, ka politisku motīvu dēļ latviešu pārvaldi nav iespējams likvidēt. Latviešu pārvaldes sekmīga darbība ir gan tikai iespējama, ja pašreizējā kritiskā situācijā tai ir noteiktas skaidras darbības robežas un tiesības. Personālas pārmaiņas nevarētu grūtības novērst.(318)

Chaoss vācu civilajās iestādēs bija pilnīgs. Te arī atzīmēta leģiona divīziju bojā eja un to atlieku izņemšana no frontes. Dankera un pašpārvaldes vēlēšanās tikt ārā no šīs situācijas ir saprotama.(319) Daļa GD bija jau aizbēgusi uz Liepāju, kamēr Dankeram RK bija pavēlējusi palikt vēl Rīgā. No iepriekš teiktā zinām, ka ierobežota latviešu evakuācija, iespēju robežās, varēja sākties saskaņā ar Šernera noteikumiem. Šai sakarā nozīmīgākais dokuments ir sekojošais:

Att: Vietējo pārvietošana no Ostlandes uz Vāciju.

Sakars: 1944. g. 15. augusta ziņojums.

Minētajā ziņojumā es ieteicu iekārtot meklējamo kartotēku evakuētajiem iedzīvotājiem. Šīs kartotēkas

dokumentu papildināšanai, kā arī evakuēto personu, grupu pārbaudīšanai pēc nodarbināšanas u.c. aspektiem, es pievienoju sarakstus no 1. līdz 3. transportam no Rīgas. Saraksti satur tikai to evakuēto vārdus, ko, vadoties no politiskiem apsvērumiem, politiskā nodaļa izvēlējās un nosūtīja. Daļa sarakstā atzīmēto personu nebrauca, jeb arī brauca ar vēlākiem transportiem. Kopējais transportu skaits ir daudz lielāks, jo arī no citām vietām iedzīmtos iedzīvotājus izveda uz Vāciju, kā piem. no manas galvenās saimniecības nodaļas, SD, GBA.

Pievienotie saraksti aptver personu grupas no:

a) kultūras dzīves (pazīme: LPA, Landespropagandas iestāde)

b) garīdzniecības (pazīme: SD)

c) iedzīmtajiem krieviem un tiem, kuŗi evakuēti no Padomju savienības) pazīme: RV St — krievu uztības iestāde)

d) latviešu jaunatnes organizācijas (pazīme: LJO)

e) zemes pašpārvaldes (pazīme: LEV)

f) latviešu sievietes organizācijas (pazīme: I Frauen-sievietes).

Transporti 1944. g. 6. un 9. augustā no Rīgas izgāja jūrā. Kā pie latviešiem, tā arī pie krieviem lielāko tiesu runa ir par kvalificētiem spēkiem un personām, kuŗas sevišķi kalpoja vācu lietai. Es lūdzu to ievērot pie šo personu apgādes. (32)

Uz Vāciju bija aizbraukuši rakstā minēto trīs grupu vāciešu izvēlētas un pārbaudītas personas. Visas šīs personas ir ierakstītas sarakstos, kas nosūtīti uz Vāciju, kur par tiem ierīkota kartotēka iesaistīšanai darbā un pakļaušanai uzraudzībai. Formāli akcija ar to bija noslēgta, kaut tā praktiski turpinājās tādā pat veidā līdz kara beigām.

Šis pārskats rāda, ka;

1. Rozenbergs 1944. g. sākumā ir cilājis domu par Baltijas tautu totālu evakuāciju. Vēlāk viņš Himmlera iespaidā to ir reducējis uz 1,5 miljoniem. Līdzīgās neticamās ilūzijās vēl 29. augustā ir dzīvojis arī Bangerskis, rakstīdams Himmleram:

Evakuācijas problēmu tās visumā var atrisināt vienīgi tādā veidā, ka pie tālākas latviešu telpas sašaurināšanās visiem iedzīvotājiem, kuŗi to vēlas, tiek dota iespēja ar savu mantu un iedzīvi (pajūgiem, lopiem, personīgām mantām u.t.t.) un bez liekām formalitātēm pārcelties uz Vāciju un tur pagaidām apmesties.(321)

2. Ar Hitlera Pavēli latviešu evakuācija bija aizliegta. Jūlija beigās Ziemeļu armijas virspavēlnieks atļāva pēc politiskās uzticamības pārbaudes ierobežotu grupu (augstāku latviešu ierēdņu, latviešu SD, latviešu ģimeņu) 322, speciālistu) izbraukšanu uz Vāciju.

Patiesā stāvokļa raksturošanai der atgādināt Himmlera 1942. g. 4. augustā izdoto noteikuma 1. papildinājumu.(323) Tanī visi bēgļi no Baltijas valstīm, kas kopš 1940. gada bija ieradušies Vācijā, bija sadalīti četrās grupās. „3. grupai piederīgie (bēgļi), ciktāl drošības policijai un SD nav iebildumu, ir jānosūta atpakaļ uz Igauniju un Latviju.” Tas ļoti spilgti atklāj patiesību, ka Vācija nekad nav domājusi bēgļus uzņemt, ja tie nav izmantojami kā darba spēks.

Pārskatu par evakuācijas stāvokli 1944. g. rudenī varam nobeigt ar Bangerska paša atzinumu, ko viņš rakstīja Himmleram, „kā manas tautas un tās kaŗavīriem palīdzīgam labvēlim:”

Patlaban tā saucamām “visprominentākām” personām, resp. to piederīgajiem dota iespēja pēc dažādu diezgan sarežģītu formalitāšu nokārtošanas un pēc attiecīgu Durchlasscheinu saņemšanas izbraukt uz

Vāciju. Taču eksponētības ziņā pret lieliniecismu gandrīz visi latvieši ir vienādā stāvoklī, jo gandrīz visi vienādā mērā ir atbalstījuši kopējo cīņu vai nu ar ieročiem rokās vai citādi, un tāpēc visi vienādi pakļauti iznīcības briesmām. Tāpēc tagadējo evakuācijas kārtību — ar izbraukšanas atļauju palīdzību un taml. nepavisam nevar uzskatīt par evakuācijas problēmas atrisinājumu(324).

Uz šo lūgumu Himmlers nekad Bangerskim neatbildēja. Bet tādēļ tas nebija mazāk pareizs situācijas ieskatījums. Bangerska tāpat kā Rozenberga sapņi bija tikai sapņi. Dzīves īstenība bija pavisam citādāka, kā to atklāj te iztirzāto dokumentu liecības. Neko negrozīja fakts, ka 1944. g. rudenī un ziemā, Vācijai trūkstot darba spēka, piespiedu kārtā uz turieni, gan apcietinājumu darbos, gan fabrikās, nosūtīja lielāku skaitu cilvēku, ko bez iemesla vēlāk apzīmēja par bēgļiem. Ir minēts dažāds skaits latviešu, kas kaŗa laikā nonākuši Vācijā. Visi šie dati tomēr ir tikai aptuveni. Pārups atzīst, ka Vācijā pēc kaŗa bijis 79 000 bijušo kaŗavīru, 2 000 koncentrācijas nometnēs ieslodzīto, 30 000 spaidu kārtā nosūtītie strādnieki, bet gaisa izpalīgi, zēni un meitenes ap 7 000 .(325) Tāda apmēram bija kopējā aina.

No iepriekšējā iztirzājuma izrisa, pirmkārt, ka nav ne vācu, ne latviešu dokumentos apliecināts, ka latviešiem būtu bijusi izvēles brīvība atstāt Latviju leģiona cīņu dēļ. Otrkārt, dokumentos ir apliecināts, ka evakuācija bija paredzēta un nodrošināta tikai leģionāru ģimenēm, augstākajiem latviešu ierēdņiem, kas atklāti bija sadarbojušies ar vāciešiem, GD un viņu ģimenēm, latviešu SD u.c. Šai grupai pieder arī latviešu SS kaŗaspēka vienības, ciktāl tās nebija iesaistītas cīņās Kurzemē. Tās bija vāciešu izvēlētas un viņu kontrolētas grupas. Leģiona vadībai ne tās sastāvu noteikšanā, ne atļauju izsniegšanā braukšanai uz Vāciju nebija nekāda

iespaids. Nepilnīgu, bet patiesu ieskatu, kā notika evakuācija sniedz viens no pēdējiem GD sēžu protokoliem (1944. g. 17. jūl. 194 nr.) par ģenerāļa Jekelna pilnvaroto Latvijas pašpārvaldes ģimeņu evakuāciju ir nozīmēts Dr. Fuchs, ar kuŗu uzturēt sakarus uzdots pulkv. leitn. Karlsonam. Kas bija šie vīri, kam speciāli jau laikus bija jāgādā tieši par GD ģimeņu aizvešanu uz Vāciju? Pirmais bija visas Ostlandes augstākais SD pavēlnieks, kas tikko no Kauņas bija atbēdzis uz Rīgu. Otrs bija repatriants un Jekelna stāba darbinieks, Bangerska sevišķās kaŗatiesas prokurors. Tādu vīru aizgādībā šīs ģimenes varēja justies drošas. Savu darbu viņi arī veica teicami. Bet tam nebija nekāda sakara ar latviešu tautas evakuāciju. Apgalvojumam, ka leģiona cīņas ir nodrošinājušas latviešu evakuāciju, nav pamata. Tas ir tāds pats mīts, kā iepriekš iztīrātais, ka leģions ir cīnījies par brīvu Latvijas valsti. Varonīgajām latviešu kaŗavīru cīņām Volchovā, Krievijas purvos, Ērgļu augstienē vai pie Lestenes Vanagiem nebija nekāda tieša sakara ar Vācijas varas orgānu noteikumiem par pielaižamo ierobežoto grupu evakuāciju uz Vāciju.

Mēs esam iztīrājuši trīs visbiežāk minētos motīvus, uz kuŗiem atsaucas latviešu polītiskie virsnieki un Dankers ar GD, kādēļ latviešu SS brīvprātīgo leģions ir bijis jāmobilizē. Te atkārtojam tos vēlreiz: cīņu par Latvijas valsts brīvības atjaunošanu, apbruņotu Latvijas armijas kodola radīšanu, un nodrošināt evakuāciju uz Vāciju. Novilkt stingru robežu starp tiem, kas leģionu organizēja, lai palīdzētu realizēt vāciešu plānus, un tiem, kas patiesā patriotismā domāja un vēlējās tādā kārtā atjaunot brīvu Latviju, un beidzot neatbildīgiem sapņotājiem, nav iespējams. Kā tas atklājās kaŗa noslēgumā, tas neko nebija veicis šai virzienā. Tie ir kaili, nenoliedzami fakti. Tāpat arī otrs apgalvojums ir

bez patiesības satura. Ir pamats domāt, ka iespējai SS Kaŗaspēka ietvaros organizēt nacionālās armijas kodolu neticēja paši tādu domu izteicēji. Dankers, kas sevi atklāti bija atzinis par īsto leģiona organizētāju, zināja, amatu uzņēmoties, ka Latvijas nebūs un tādēļ arī tādas armijas nebūs. Tas būtu smags apvainojums Latvijas armijas bijušajiem augstākajiem virsniekiem, ja viņi būtu vēlējušies vāciešu SS kaŗaspēka ietvarā veidot nākamās Latvijas armijas kodolu. Tad viņi sevi kvalificētu par vājiem vēstures un militārās situācijas izpratējiem.

No pārskata par leģiona rašanos, kļūst redzams, ka tā ir vairāku un kompleksu apstākļu noteikta. Vispirms tās bija vāciešu intereses. Pirms kaŗa sākšanās viņiem bija izstrādāti plāni par Latvijas iedzīvotāju izmantošanu dažādos veidos. Šos savus plānus, kā mēs redzējam, viņi konsekventi ar dažādām metodēm reālizēja līdz pašām kaŗa beigām.

Kāda bija pašu latviešu nostāja? Tā pamatos bija noteikta ar dziļu naidu pret Padomju Savienību un komunistiem, ko tie bija izraisījuši 1940. - 1941. g. okupācijā. Pazemojumi un posts, ko tie bija nodarījuši tautai, bija tik liels un sakņojās tik dziļi, ka to nevarēja pārvarēt. Tas bija eksistenciāls. Tāds tas ir vēl šodien. Ar to izskaidrojama pirmo nacionālo partizānu rašanās un brīvprātīgo pieteikšanās pirmajos policijas bataljonos. Šī brīvprātība bija patiesa, patriotiski motivēta. Tā ir jāpiemin ar nacionālu lepnumu un nekad nav jānoliedz. Diemžēl pēckaŗa spaidu apstākļos, kad latviešu leģionu uzskatīja par īstu Himmlera SS kaŗaspēka daļu, tiem pašiem, kas bija brīvprātīgi stājušies leģiona organizētāju rindās, pietrūka nacionālā lepnuma un morāliskā spēka. Tie mēģināja dažādām Vācijas okupācijas iestādēm iestāstīt, ka arī viņi ir spaidu kārtā mobilizēti. (326)

Blakus šiem brīvprātīgajiem lielā masa „brīvprātīgo,” jau kopš 1942. g. sākuma, bija spaidu kārtā iesaukta. Šis process turpinājās uz Dankera mobilizācijas rīkojuma pamata līdz pat kara beigām. Pēc kara DV un citi leģiona vēstures apcerētāji un propagandisti nav gribējuši šķirt šīs divas leģionāru kategorijas. Tā radusies nepatiesā aina, ka leģions ir tikai spaidu kārtā vāciešu radīta formācija. Šī brīvprātīgo vēlēšanās paslēpties aiz vācu spaidiem ir novedusi pie ļoti bēdīgām konsekvencēm. Nevar reizē apgalvot, ka Hitlers spaidu kārtā ir radījis leģionu, un ka tas ir cīnījies par brīvu Latviju. Tas tad nozīmētu, ka par brīvu Latviju cīnīties ir piespiedis Hitlers.(327)

Leģions ir radies noziedzīgā kārtā, pārkāpjot starptautiskās tiesības. Par to atbildīgi ir vācieši kā okupācijas varas nesēji. Bet par šo starptautisko tiesību pārkāpšanu līdzatbildīgi ir arī visi okupācijas laika latviešu brīvprātīgie politiskie darbinieki, vācu mērķu sekmētāji, šai gadījumā leģiona organizētāji — Dankers, GD, Bangerskis un citi augstākie virsnieki. Leģiona lielajiem dzīvā spēka zaudējumiem ir ilgstošas postošas sekas tautas dzīvē. Latviešu iekļaušana tautai naidīgajā SS kaŗaspēkā ir smags pazemojums un apgrūtinājums satiksmē ar citām tautām. Leģiona traģiskais liktenis nav pārvarāms, ne toreiz sekojot, ne tagad turpinot mūsu tautas interesēm svešu propagandu.

* * *

PIEZĪMES

1. Par komunistu laiku 1940. un 1941. g. Latvijā ir pieejama plaša literatūra. Pie malas te ir atstāti propagandas izdevumi. Ieteicams ieskatīties Ceichnera, Švābes un "The names accuse", Bērziņš 1963, Kalmes 1951, Misiunas izdevumos.
2. BA-MA. RH 19 III/277: 54 s. Biezais 1985,22.
3. Biezais 1984, 12 ss.
4. Šī līguma teksts līdz ar slepeno protokolu pie tā lasāms; Option, 14. un 32. nr.
5. Par šīs norises juridisko pusi materiālus sakopojis Lēbers: skat. Option. Par tās praktisko izdarīšanu rakstījis Krēgers 1967. g. Himmlera uzticības persona Latvijas vāciešu starpā. Skat Biezais 1989s, arī Hehn 1982 un Rimscha 2 ss.
6. Ulmaņa 1939. g. 12. oktobra runa, *Valdības Vēstnesis* 1939. g. 13. okt., arī Daģis 3, 346. Skat. tekstu 296. piez. Šai sakarā ir svarīgi iepazīties ar Lapiņa, 1939, rakstu.
7. Skat. Biezais 1983a, 12 ss.
8. Sīkāk par izņēmumiem no šiem vispārējiem noteikumiem par automatisko Vācijas pavalstniecības iegūšanu skat. Option, Nr. 202-203.
9. Sīkāk par to jau rakstīts sakarā ar Dankeru I daļā.
10. Par to plašāk esmu izteicies 1985. 21. ss. Skat. arī iepriekš iespiesto tekstu ar tādiem pat Valdmaņa uzskatiem.
11. Skat. Silgailis 1982, 248.
12. Plensners 1949, 1.13. Par Plensneru kā dzejnieku skat. Johansons 301.
14. Silgailis 1962, 9. Atkārtots 1982, 246.
15. Blāķis 36 s. Viņš atsaucas uz LE, 1281, kur tas it kā būtu teikts. Vispirms attiecīgā piezīme ir iespiesta 1295, bet kļūdaini. Tā nav pavēle, bet paziņojums, ko Himmlers rakstījis 1943. g. 26. maijā, nevis 24. maijā. Tur arī aplami apgalvots, ka Himmlers tikai šai datumā radījis policijas bataljonus. Patiesībā tos jau 1941. g. 31. jūlijā bija noteicis Delīga / fz,

Fb 104/1/. Kā jau iepriekš esmu aizrādījis, tad dažādas latviešu iestādes ir lietojušas dažādus nosaukumus, radot liekas neskaidrības.

16. BA. NS 19/382. N.S.

17. Par SS un SD noziedzīgo raksturu pietams plašs materiāls lielo kaŗa noziedznieku prāvu dokumentācijā. Ar internacionālā kaŗa tribunāla lēmumu 1946. g. 1. okt. tās tika atzītas par kriminālām organizācijām un piederēšana pie tām pati par sevi sodāma. Daļa tāda materiāla ir publicēta IMT 42,10 ss,566 ss. Sevišķu uzmanību šiem jautājumiem ir veltījis toreizējais prokurora palīgs Kempners savā darbā 1987, nodaļā par SS un SD /183 ss/. Skat arī viņa izdoto Urteil/. Par SS un SD centrālo pārvaldi un vadību RSHA, kuŗai bija pakļauti un cieši sadarbojās Bangerskis, Plensners un Silgailis, teicamu ieskatu sniedz savā darbā Tuchel 1987, arī tādi klasiski darbi kā Henkys 177 ss, sevišķi 195, un Hoehne, s,a.

18. Vairāki dokumenti atrodami Biezais 1985, 21 ss.

19. Savā atmiņu grāmatā (ā986 c,138/ esmu aprakstījis, kā dažas stundas uzturējos komandantūrā Priekulē. Tad redzēju, kā man labi pazīstams Purmsātu saimnieks ar lielu rungu rokā, sev pa priekšu dzīdams, atveda kādu sagūstītu sarkanarmieti. Arī tāds varēja izskatīties nacionālais partizāns.

20. Simsons 97 ss. Šīs grupas darbība nav minēta Plensnera ziņojumā.

21. Ka ziņojums ir nepilnīgs, ir izskaidrojams ar toreizējiem apstākļiem. Tanī nav ietvertas cīņas Latgalē un Viŗzemes austrumu daļā Plensners 1950,2,93/. Spilgtu ieskatījumu par apstākļiem Madonas un Gulbenes apvidū sniedz 241. kaŗa komandantūras vadītājs pulkv. Hofmans 1944. g. 24. aug., balstoties uz Madonas apriņķa priekšnieka Reinekes sniegtajām ziņām (BA-MA. RH22/ 271. O.S.

22. Skat. Pārups 1986a, 49; arī Plensners 1950, 2, 92

23. Sīkāk Biezais 1985, 21 ss.

24. Dokuments: Silgailis 1982, 252.

25. Turpat: 251.

26. Dokuments, turpat: 252 s.
27. Turpat: 254 s.
28. Plensners 1983: „...bija jau atrasts nāvīgi sašauts”.
29. Deroka dienasgrāmata. BA—MA. N 153/1: 35 s. Aizmugures armiju pavēlnieka kaŗa dienas grāmatai ir pievienoti divi pielikumi. Pirmajā tā Ic /Ludvigs/ 20. jūl. ierakstā sacīts, ka „agrākais militārais atašejs Kauņā, viens no latviešu pašaizsardzības organizētājiem plt. Deglavs izdarījis pašnāvību plkv. Plensnera (Plezner) kāpņu telpā”. /BA-MA.RH 22/ 253. 113. Anl. 33/. Otrs piel. ir tās pašas nodaļas ziņojums Ziemeļu armiju grupas virspavēlniekam ar pārskatu par darbību 16.-31. jūl., kuŗā sacīts, ka lat./viešu/ policijas plt. Deglavs izdarījis pašnāvību /BA-MA. RH 22/253:253. Anl. 34/.
30. Plensnera rakstā ir daudz neskaidrību un pretrunu. Tas prasa plašāku analīzi, bet tas jādara citreiz. Šis nopietnais traģiskas apdvestais Plensnera raksts ir pārspiests krājumā *Pulkvedis*, 241 ss, bet mainot tā nozīmīgo virsrakstu un izdarot tādus valodas labojumus un satura izlaidumus, to neatzīmējot, ka tas ir jāuzskata par apzinātu viltojumu. Tas met nepatīkamu ēnu uz Plensneru.
31. Tā iespiesta faksimilā LK 2,28.
32. Štālekera 1941. g. 20. jūl. pavēle iespiesta tulkojumā LK 2,29 ss un oriģinālā turpat 2, 31.
33. Faksimils LK 2,35 ss.
34. Par šīm personāla maiņām rakstīts LK 2, 33 ss.
35. LK 2,35 ss.
36. LK 2, 30, redaktori ir piezīmējuši, ka „Deglavam faktiski nekādu formāciju nebija.” Šī piezīme ir nevietā. Ja Štālekera oficiālajā pavēlē, kuŗas pamatā ir 17. jūlija apspriedē teiktais, kuŗā bija klāt un sniedza ziņas pats Deglavs, tas rakstīts, tad tādai piezīmei nav pamata, it sevišķi, ja viņi nav minējuši faktus, kas to pamatotu.
37. Es šīs komandas esmu apzīmējis par iznīcinātāju komandām saskaņā ar pēckaŗa tiesu prāvās lietoto terminoloģiju. Par šo SS un SD speciālo vienību organizēšanu, mērķiem un darbību ir pieejama ļoti plaša literātūra, piem., Krausnick 37 ss, 173; Hoehne s.a., 273 ss; Henkys 112 ss.,

- sevišķi mināms prokurora Kempnera, 1987, darbs.
38. LK 2, 32.
39. Par to plaši izteikušies Warlimont 168 ss; Jacobsen 2, 1, 0; Hoehne s.a. 324 s.; Uhlig 432 ss; Hilbergs 189 ss; NS-Prozesse, 65 ss; Artz 1979; arī Dankert 319 ss.
40. Heidricha 1941. g. 2. jūlija raksts B Nr. IV-1180/41 g. Rd. Noraksts; Sammlung von Einsatzbefehlen und sonstigen Anweisungen fuer den Osteinsatz.
41. Par iznīcinātāju grupu organizēšanu, to vadības personu izraudzīšanu un darbību, ieslēdzot arī Latviju un latviešu SD policijas vienību līdzdalību, plašu pārskatu sniedz Krausnick 1981. Arī Hohne s.a. 324 ss; Rueckerl 41 ss.
42. Krausnick 290 ss.
43. Par Štālekeru ir zināms, ka viņš dzimis 1900. g. Kā jurists bijis dažādos pārvaldes amatos. Partijas biedrs ar 1932. g. un kopš 1934. g. Virtembergas politiskās policijas priekšnieks. 1938. g. SD vadītājs Vīnē un pēc tam drošības policijas pavēlnieks okupētajā Čehoslovākijā. Viņa straujā karjēra apdraudējusi pašu Heidrichu, tādēļ viņš novirzīts uz AA. 1941. g. paaugstināts par brigadefireru un iecelts par grupas iznīcinātāju vadītāju. Viņš Rīgā kopš pirmajām jūlija dienām vadīja židu un latviešu iznīcināšanu. Krievu partizānu sašauts, miris 1942. g. 23. martā.
44. EM 7-1941. g. 28. jūn./NO-4531;3/; tas pats atkārtots EM 9- 1941. g. 1. jūl. /NO-4536/.
45. Turpat:2.
46. Turpat: 3.
47. EM 15-1941. g. 7. jūl. /NO-2935; 4-5/
48. Turpat: 4.
49. EM-24 1941. g. 16. jūl. /NO-2938; 3-4/.
50. Turpat: 6
51. EM 26-1941. g. 18. jūl. /NO-2941. 4/.
52. Labu pārskatu par to sniedz Wilhelm 606 s; Fleming 207, bet sevišķi ieskatīšanās dokumentos NO-3144 un L-180.
53. Vanadzīņš 3 ss. Autora īstais vārds ir Dēliņš. Nav saprotams, kādēļ rakstot par vienu no augstākajiem okupācijas laika politiskajiem virsniekiem bija jāslēpjās, jo brošūras saturā nav nekā slēpjama. Šai darbā esmu vairākkārt lietojis

apzīmējumu "polītiskie virsnieki". Par šī jēdziena saturu pieietama plaša speciāla literatūra, piem., Wegner 1982: Faltz 1941. Tā ir virsnieku grupa, kas ārpus militārajiem uzdevumiem, galvenā kārtā ir iesaistījušies politiskos uzdevumos civilajā pārvaldē, propagandā u.c. (Tāda virsnieku grupa bija sastopama pie Dankera GD: Plensners, Veiss, Janums u.d.c.)

54. Kad es apjautājos toreizējam tuvam Veisa līdzstrādniekam Lobem par šo "nejaušo" Veisa iecelšanu, viņš atbildēja, ka viņš arī to nezina. To nezina arī Veisa toreizējais adjutants Hāzners.

55. Vanadziņš 14. Šī virsnieka vārda sameklēšana nerada grūtības.

56. Biezais 1985. 21 ss.

57. Zemgals, 53, gan saka, ka Veiss caur Somiju aizbēdzis uz Vāciju. Tam pagaidām trūkst pierādījumu. To netieši apstiprina arī YIVO. Occ. E. rb-4.

58. HI.LCK Box 122. N. Uz šo dokumentu man norādīja K. Kangeris. Norakstu pagatavojis un apstiprinājis prefekta Stiglica vecākais palīgs Strazdiņš, prefektūras likvidācijas komisijas loceklis, ko ar savu pavadrakstu nosūtījis latviešu policijas Galvenās direkcijas likvidācijas stābam. Pavadrakstā viņš atzīmējis „Iesniedzu jums prefekta Stiglica uzrakstītā noslēguma pārskata norakstu, kuŗu pagatavoju pēc atrastā noraksta. Šis noraksts saskan ar oriģinālu, kuŗu nodevu Drezenē atpakaļ prefektam Stiglicam.”

58a. Rose (51. attēls). Pricmans dzimis 1901. g. Vēl nebūdams 40. g. vecs, viņš jau bija sasniedzis Augstākā SS un policijas fīrera stāvokli. Kā tāds viņš ieradās Rīgā un palika tur līdz 1941. g. oktobrim. Viņa tiešā pakļautībā bija pazīstamā Štāleķera iznīcinātāju A. grupa. Pēc Rīgas atstāšanas viņš tādā pat amatā bija Dienvidkrievijā. Kaŗa beigu posmā 1944. g. novembrī viņš kļuva par speciālo iznīcinātāju komandu, t.s. Vilkaču organizētāju, kas pastrādāja smagus noziegumus pret vācu tautu. Pāris dienas pēc kaŗa beigām sagūstīts viņš sakodis mutē ieoperēto "pašiznīcināšanās" ciankālija kapsulu. Par viņa personu un noziedzīgo darbību Rose, sevišķi 26 ss, 326 ss, arī Ehiting, 168 ss: īsas biografiskas ziņas Birn 342.

58b. Uijerta 1988. g. 15. jūlija vēstule autoram. Vispirms viņš iepazīsies ar Deglavu kā skolotāju kaņaskolā, pēc tam dienējis kopā 10. kājnieku pulkā Daugavpilī. Kad Deglavs bijis militārais atašejs Lietuvā, Uijerts kā sava pulka informācijas nodaļas darbinieks Deglavu sastapis apspriedēs armijas stābā.

59. EM 94-1941. g. 25. sept. /NO-3146.10/. Pāris dienas vēlāk EM 96-1941. g. 27. sept. /NO-3144.10/ sacīts, ka par Dankeru un citiem izsakās skeptiski, „turpretī pulkvedis Veiss un Andersons saņem labu kritiku.”

60. Par latviešu vienību pakļautību vāciešiem skat LK 2, 32.

61. IfZ. Fb 104/1. Viņš gan min, ka šai lietā ir bijusi kāda agrāka pavēle jau 1941. g. 25. jūlijā. 0-Kdo Ig 24/41 g., ko neesmu atradis. Uz 31. jūl. pavēli pamatojas visa Veisa darbība. Tai bija principiāla nozīme visā policijas bataljonu organizēšanas akcijā. Uz tās pamata pirmo bataljonu nosūtīja uz fronti. Līdz šim tā nebija pazīstama.

62. Citāti ņemti no LK 2, 41 ss.

63. Vers. Bez. Nord. Ia, Br.: BM 339/41 — 1941. g. 29. janv. BA-MA. RH 3/v 139: 63 ss. Algu likmes skat. 2. piel. Ieskats batalj. kom. atalgojumā rāda, ka tas varēja būt apstāklis, kas līdznoteica vervēšanu. Līdz šim jautājums nav DV publikācijās iztirzāts un prasa pētījumus.

64. Deroks iesniegumu tālāk nosūtījis uz Berlīni, kā to raksta Ostlandes pavēlnieks savā 1941. g. 13. nov. ziņojumā EK2-III - Dr./Pa.

65. Kriegstagebuch Nr. 1, 1941. g. 22. 6-31. 12. BA-MA. RH 22/253.

66. BA. R 92/174 s. N. Šai sakarā ir jānorāda uz speciālu rakstu, kuŗā plaši iztirzāta Celmiņa un Pērkoņkrusta loma vācu okupācijas laikā. Biezais 1989.

67. Dažādos sakaros ir minēts, ka nodoms organizēt latviešu vienības ir bijis jau Deglavam Vācijā (Silgailis 1982, 247). Kamēr nav zināms viņa daudz zinātais iesniegums vāciešiem šai lietā, ir lieki runāt par viņa nodomiem latviešu vienību organizēšanā.

68. EM 131-1941. g. 10. nov. /No-2829:4/.

69. 1941. g. 13. nov. R 92/ 6:5. N.

70. BA. R 92/6:5.; arī Cd SS HA/Be/Bo/Tgb. Nr. 1382/41 gh.-2. 10. 41. NS 19/382.
71. Par šo speciālo Himmlera rašu kopšanas iestādi, tās tapšanu un uzbūvi plašu pētījumu publicējis Katers, sevišķi 118 ss, 170 ss. Precīzas ziņas sniedz arī ASV 3. armijas izmeklēšanas daļa/ Intelligence Center. Interrogation report NO. 12:1 ss.
72. Cd SSHA/Be/Bo/Tgb. Nr. 197/41 g. Kods 10. 10. 41. BA. NS 19/382.
73. BA. NS/382.
74. BA. R 6/530: 61. N.
75. Turpat.
76. LK 2/50.
77. BA. R 92/6: 122. N.
78. Vācieši ne Celmiņu, ne Andersonu turpmāk nepiesaistīja dažādo latviešu militāro vienību organizēšanā, neskatoties uz šo piedāvājumu.
79. LK 2, 57.
80. BA-MA. RH 3/v 139:63 ss.
81. Pavēle iespiesta LK 2, 46/latviski/, 366 /vāciski/, kā vienā, tā otrā gadījumā ar izlaidumiem, tos neatzīmējot.
82. Ir jānožēlo, ka DV savos izdevumos nav vēlējušies publicēt, ne saistību līguma tekstu, ne disciplināros noteikumus, kas atklātu policijas bataljonos iesaistīto tiesības.
83. AmBL- 1941. g. 19. dec.
84. Par sevišķu tiesu ierīkošanu Ostlandē pilnīgs teksts Ifz. Fb 104/1. Skat. arī Meyer 1943. Par to darbību rakstījis Moritz 38, 224. līdz ar norādījumiem uz attiecīgo likumu pirmpublicējumiem.
85. LK 2/55.
86. Kā daudzi citi propagandas iesniegumi vācu iestādēm, tā arī šis nav publicēts.
87. Zemgals 73 ss.
88. LK 2/58 ss. iespiests pilnīgs latviešu teksts /vācu 370 s/. Vācieši paši to nosaukuši par lielo vervēšanu (Grosswebung), kamēr DV redaktori apmierinājušies tikai "vervēšana", taču ne valodas grūtību dēļ.

89. Dankers 1965, 92.
90. Viena tāda redzama LK 2, 57.
91. LK 2,57 s. Pie jautājuma par piespiedu iesaukšanu un Dankera un Oša lomu apstāsīmies turpmāk sakarā ar Hitlera pavēli formēt latviešu SS brīvprātīgo leģionu.
92. Dankers 1965,86 s, 95, 97, 129 s, u.c., LK 2, 56 s.
93. Dankers gan atzīmējis, ka pašpārvalde ir pretojusies HiWi iesaukšanai. Tas tā varētu būt, bet par to nav ne Dankers, ne DV publicējuši kādus dokumentus.
94. Par to teicamu pārskatu sniedz Silgailis, 1962., 328 ss. arī LK 2, 65 s. Ziņas nesaskan ne bataljonu skaita ziņā 40/41, ne to iesaistījums leģionā 8/11/, ne Kurzemē palikušo 4/5/. Precīzākas ziņas par tiem sniedz Tessin 1977, 2, 145 s.; 4, 21 s, 127 s; 5, 108, 114, 123, 183; 14, 154, un Tessin 1957, 16 ss, 54 ss, 101 ss, 107 ss.
95. LK 2,65. Nav pieminēti 3 bataljoni, ko saformē no centrālcietumā un Salaspils koncentrācijas nometnē ievietotajiem. Tas notika 1944. g. augustā un septembrī. Apgalvojums, ka pēdējais bataljons saformēts 23. jūlijā, nav patiess.
96. Turpat; 67.
97. Turpat 379 teksta oriģināls
98. Silgailis 1962, 33, savā pārskatā ailē “komplektēšanas veids” arī par tādiem bataljoniem, kas formēti pēc 9. februāra, piem. 21., 22., 23., u.c. ierakstījis “brīvprātīgie”. Neviens no tiem nebija sastādīts no brīvprātīgajiem. Silgailis to rakstīja pēc kaŗa, kad viņa bijušajam okupācijas laika priekšniekam Dankeram bija patika ironizēt par šo “brīvprātību” (Dankers 1965, 92). Tas jāatzīmē sevišķi tādēļ, ka policijas bataljonu iesaukšanas laikā, marta sākumā, Silgailis pie Dankera bija personālā departamenta direktors (vācu iestādījums atbilstošs krievu kadru daļai. Viņa iecelšanu šai amatā GK, sniedzot sīkākas biografiskas ziņas, bija ieteicis Dankers (1942. g. 3. martā — 408. nr. BA. R 92/476/, kas tad arī notika. Tas ir saprotams, jo, abi atgriezās no Vācijas un baudīja pilnīgu tās uzticību.
99. BA. R 19/281; arī LK 2,367. Tā tas lasāms arī Deroka ziņojumā 1942. g. 15. jūnijā VII/Ia/ Qu 465/42. BA-MA.

RH 19 III/492: 222 N. S. Pilnīgs teksts iespiests turpmāk, skat. 112. piez. Silgailis, 1962, 18, liekas kļūdījies, runādams par 6 nedēļām.

100. Kad kļuva zināms, ka vācieši dienesta laiku pagarinās, nenosakot robežu, Dankers devās pie GK politiskās nodaļas vadītāja Zima un tas teica, ka tāda rīcība „ir politiski ļoti apšaubāma un ļoti bīstama (1942. g. 30. nov. BA. R 92/530. 61. N./ Viņš iesaka GK to nokārtot citādāk. Pēc laika atzīmēts aktī: „Es šo lietu pārrunāju ar ģenerāli Šrēderu un ieteicu viņam no iepriekš minētā rīcības veida atteikties. Es ieteicu dienesta laika pagarināšanu vienkāršāk noteikt ar militāru pavēli un, proti, skaitot no 1942. g. 31. decembra. Viņš tam piekrita.” (Turpat). Ar to atklājas, ka ierosinājums uz sešiem mēnešiem iesaukto dienesta laiku pagarināt ar pavēli, nācis no Dankera.

101. 1944. g. vasarā aizmugures apgabalā uz brīvprātības pamata varēja saformēt vienu filizieņu bataljonu /BA-MA. RS 3:19/1:14/. Te jāpiezīmē, ka leģiona vēstures rakstītāji, vācu Fuesilier (kas nāk no franču fusilier ar nozīmi: apšāvējs, strēlnieks) tulko ar *izlūks* un runā par *izlūku bataljonu*. Vācu *fuesillieren* īsti nozīmē nošaut uz kaŗa likuma pamata (standrechtlich erschossen). Kādēļ latviešu leģiona vadība ir izvēlējusies šo nosaukumu un to nepareizi tulkojusi par *izlūku* bataljonu, nav zināms. To man nevarēja paskaidrot Hāznērs, kas to komandēja.

Vācu armijā par fizilieņu bataljonu apzīmē speciāli apbruņotu un speciāli apmācītu bataljonu tiešā divīzijas komandieŗa rīcībā. Vai tas tā bijis arī leģionā, par to DV vēsturnieki nav izteikuŗies.

102. 1941. g. 25. nov. BA-MA 19 III/492:274. N.S.

103. 1942. g. 10. febr. Turpat: 273. N. SK.

104. 1941. g. 6. nov. pavēli /LK 2, 366/.

105. Par to pieejama plaŗa literātura, piem Hoehne, s. 1. a. 19 ss, 404 ss, Kliemann 1965: SS im Einsatz, 1957.

106. Biezais 1985, 2/ss.

107. Vanadziņš 19./ Te lasām aplamo apgalvojumu, ka Dankers „par palīgu aizsardzības vienību un policijas lietās

- atkal aicina Veisu''. Viņš jau sen par tādu bija iecelts Berlīnē, resp. ar Stālekera 1941. g. 7. jūlija pavēli.
108. Turpat. 20.
109. Turpat.
110. LK 2, pilnīgs teksts.
111. Kādi šie pienākumi bija, ir plaši zināms no daudzajām pēckara prāvām, attiecībā uz latviešiem, sevišķi Arāja prāva (Landgerient Hamburg. 141 Js 534/60/. Skat arī speciālo Ezergaiļa pētījumu — Sonderkommando Arājs.
112. BA-MA. RH III/492: 222 s. O.S.
113. Akermanis 3: Lubāns 4, 38:5, 40: Zobens 113, 61 s. Iespaidīgi to literarizētā formā aprakstījis Dziļums 1949.
114. NP-5618: arī Dankers 1965, 94 s.
115. Skat. 63. piez.
116. P. prot. 1942. g. 4. nov. 65. m. par grozījumiem LK 3, 16 s.
117. LK 2,60.
118. Par šo notikumu tagad ir pieejams pilnīgāks arhīvu materiāls. Uz tā pamata pašreiz sagatavoju speciālu rakstu.
119. Arī LK 3,18 s.
120. BDC: Silgaiļa personālakts.
121. Zemgals 73 ss.
122. Silgailis 1962,22.
123. Silgailis, turpat, ir apstrīdējis Valdmaņa uzrakstītā protokola pareizību. Bet tam nav pamata, jo Valdmanis minēto protokolu uzrakstīja visu GD uzdevumā. Ka pēc kara Silgailis vēlējās tanī ierakstīt, ka leģionāri cīnās par brīvu un neatkarīgu Latviju, ir saprotams. Protokols būtu jāvilto, ja to tagad pierakstītu. Ne GD, ne Valdmanis, ne Silgailis nevarēja dotajā situācijā oficiāli prasīt brīvu Latviju. Būtu daudz Latvijas vēsturei pakalpots, ja Silgailis vai kāds cits tā laika kolaborants publicētu kaut vienu oficiālu rakstu, kuŗā tie prasa atjaunot brīvu Latvijas valsti.
124. P. prot. 1943. g. 8. febr. 83. nr.; arī LK 3,33. Kā parasts tur minētais dokuments nav publicēts.
125. Turpat.
126. LK 3,41 s. Oriģinālteksts — Silgailis 1962, 341 s.
127. Šis teksts nav publicēts. To neatradu arī Valdmaņa at-

miņu grāmatā, kaut viņš ir teksta autors. Duŗas acīs, ka LK 3,413, un Silgailis 1962, 341, ir publicējuŗi pilnīgu 23. febr. tekstu, ko Loze atsūtīja pārvaldei atpakaļ, bet nav publicējuŗi oficiālo 26. febr. tekstu.

128. Iecelŗanas pavēle — Silgailis 1957, 344, tulkojums LK 3,51. Piezīmē sacīts, ka viņš ir “pārņemts” uz leģionu. Viņš nav arī teicis, no kurienes viņš ir pārņemts. Tā bija 18. armijas 621. propagandas rota, kuŗā viņš darbojās kopŗ savervēŗanas 1941. g. maijā.

129. Solījuma tekstu izstrādāja RSHA. Tā tulkojums LK 3,51 un Bangerskis 2,338. Bangerskis maldās, ka tekstu RSHA būtu izstrādājuŗi saskaņā ar paŗpārvaldi. Latvieŗu teksta tulkojums ir neprecīzs. Oriģināls BA-MA. RS. 3-15/1:27, arī Silgailis 1962, 345 s.

130. Bangerskis 2,338 s. Sīkāk Biezais 1986. f. 18.

131. Pirmo reiz solījumu viņš bija nodevis jau 1941. g. maijā kopā ar citiem Zonderfireriem Austrumvācijā. Skat. Biezais, 1985. 22.

132. Silgailis 1962. 20.

133. LK 2,61 un 3,20.

134. Viņa darbības daŗādie momenti sīkāk aprakstīti viņa atmiņu grāmatā un DV izdotajā sērijā LK.

135. LK 3,18 aizrādījums, „atkal vienīgi ar savu parakstu”, ir nevietā. Valdmanis bija aicinājis visus GD parakstīt iesniegumu, bet tie bija atsacījuŗies to darīt. Tie baidījās, ka būs jāiet cietumā.

136. Zīmīgi, ka arī ŗis dokuments, kam būtu seviŗķa nozīme GD nostājas atklāŗanā, salīdzinot ar Valdmaņa vienpersonīgi parakstīto rakstu, nav publicēts.

137. ŗos principus iespiedis Zemgals, 91, kas pārspiesti arī LK 3,25.

138. Dankers 1965. g. rakstīja: „Lai gan Hāgas starptautiskā konvencija noliedz okupācijas varai okupētā zemē izdarīt mobilizāciju savām kaŗaspēka vajadzībām, vācieŗi ŗo punktu vienkārŗi apgāja ar vārdu ‘brīvpātīgi’, (92). Varētu domāt, ka ŗo patiesību viņš atklājis tikai 1965. g., ja nezinātu, ka viņam to skaidros vārdos un pie tam atkārtoti un visu GD un GK klātienē bija teicis Valdmanis.

139. Dankers 1965, 116.
140. Faksimils LK 3,44.
141. Faksimils Silgailis 1962, 340.
142. P. prot. 1943. g. 9. martā, 90. nr: arī LK 3,50. Līdzīgs Bangerska uzsaukums sekoja T, 22. martā, kas trimdas izdevumos nav publicēts.
143. Faksimils LK 3,49 un vācu tulkojums DZO, 12. martā.
144. Dankers 1965, 103.
145. Turpat; 87.
146. Dokumenta pilnīgs teksts norādīts I daļas 56. piez.
147. Dokumenta pilnīgs teksts norādīts I daļas 171. piez.
148. Tie visi bija vācieši. BA R 91/177: 5. N. un BA. R 92/1148. N.
149. P. prot. 12. martā, 9. pkt.; arī LK 3.50.
150. Tad savus 'iebildumus' tie uzdevuši uzrakstīt Zāgaram, 'valdmaniešu' pārstāvim pēc Valdmaņa aiziešanas.
151. LK 3,52 ss.
152. Tādas pavēles faksimils LK 3,53.
153. Zīmīgi, ka tik svarīgs dokuments nav publicēts ne Silgaiļa paša darbā, ne LK sērijā.
154. Par virsnieku trūkumu un iespēju tos sagādāt filozofējis Bangerskis 2,364 ss.
155. 1943. g. 26. maijā. BA. R 92/486. N. Latviešu teksts LK 3,62 s.
156. Kā jau iepriekš aizrādījām, tad tas latviešu virsniekos, vismaz vienā daļā izraisīja tādu kā skaudību (LK 3,14), ko tad vācieši, kā parasts, veikli izmantoja.
157. Nr. AR/28/25/42. BA. NS 19/382.
158. 1942. g. 11. dec. Turpat. O.S.
159. 1943. g. 12. janv. Cd SSHA/ VBEBē/Vo Az. 2 a. Turpat. O.S.
160. 1943. g. 4. janv. Turpat. N. Tai pašā dienā Himmlers telegrafēja 2. SS brigādes komandierim Klingemanam, un 4. (patiesībā 2.) policijas bataljonu, atzīstot to drosmīgo cīņu, nosaucis par latviešu leģionu. Viņš savu telegrammu nobeidz ar vārdiem: „Es sagaidu, ka 2. SS brigāde ar saviem drosmīgajiem ģermāņu leģioniem, kā arī ar latviešu SS

leģionu katru uzbrukumu atsitīs. Tā ir 2 SS brigādes goda lieta, ka tā arī visgrūtākajos apstākļos notur savu pozīciju.” (1943. g. 24. janv., turpat).

161. 1943. g. 27. janv. Turpat N. Tai pašā dienā Himmlers telegrafēja Ukrainas augstākajam SS un Policijas vadītājam F. Gembacham, ka viņš organizē latviešu leģionu un uzdod viņam iespējami ātri pārsūtīt vienu no diviem latviešu policijas bataljoniem (12. vai 271.) uz 2. SS brigādi. To vietā Jekelns nosūtīšot tādā pat skaitā citus latviešu bataljonus (turpat). Otra viņa telegramma gāja uz Berlīni RSHA, lai tā gādā par bataljonu apbruņošanu ar Daugavpils noliktavā esošiem ieročiem (turpat). Arī šīs pavēles rāda, ka Himmlers latviešu leģionu formēja jau pirms Hitlera 10. febr. pavēles un arī bez kādas sazināšanās ar Dankeru un GD.

162. Jekelna 1943. g. 19. febr. raksts Himmleram. BA. NS. 19/382. N.S.

163. Atbilde nav atrodama arī DV publikācijās. 164. 1943. g. 26. maijā. BA. NS 19/382. N.S.

165. NO-3380. Dankers, 1965, 126, gan iespiedis teksta tulkojumu, kas drīzāk ir uzskatāms par viltojumu. Dokumentā ir runa par divīziju ar apzīmējumu “Latvija” un Brigādi “Latvija”, nevis, kā Dankers saka, „latviešu divīzija”.

166. 1943. g. 4. jūn. BA. NS 19/382. O.S.; arī No-3303 un LK 3, 256 s. Nepareizs ir DV redaktoru dokumenta tulkojums: Das Nichtvorangehen der Musterung in Lettland komme dahin”, ka „apmācības Latvijā neattīstas labvēlīgi.” Runa nav par apmācībām, bet gan iesaukšanu kaņādienestā. Ar aplamo tulkojumu dokumentam ir dots pavisam cits saturs. Turpat arī nepareizi atzīmēts, ka tas ir datēts 4. maijā, patiesībā 4. jūnijā.

167. Bangerskis 2,344 ss.

168. BA. NS 19/382. N.

169. Pirmais SS latviešu brīvprātīgo leģiona komandieris Hansens 1943. g. 12. martā telegrafēja Himmleram un prasīja, lai leģionā iesaucamo lielumu atļauj samazināt uz 165 cm, „jo citādi mums ietu zudumā daudz vērtīga cilvēku materiāla.” Uz to Himmlers atbildēja 28. martā, ka viņš to samazina uz 164 cm. bet ka SS brigādei joprojām nākotnē ir

jāpatur mazākais 168 cm lielums''. /BA. NS 19/382/.

170. Bangerskis 3,362 s. Līdzīgs teksts lasāms arī LK 3,58, atsaucoties uz 90. P. prot. Abi teksti ievērojami atšķiras. Bez P. prot. oriģināla nav nosakāms, kurš teksts ir autentisks.

171. Pēc nepatīkamā notikuma ar 1000 jauniešu nosūtīšanu uz fronti Bangerskis līdz pat kaŗa beigām nebeidza rūpēties par sava dienesta instrukciju. Bet tā, runājot Plensnera vārdiem, „nepienāca pilnu divu gadu laikā līdz pat kaŗa beigām’’ /1949. 19/.

172. Par savu labo gribu kalpot uzticīgi vāciešiem izteicies Bangerskis 4,224,229. Skat arī Biezais 1984, 8 ss.

173. 1943. g. 20. martā. Ba. R91/Riga Stadt/ 1010. O. Plašāk par to esmu rakstījis 1986 b,20 ss.

174. Silgailis 1962, 304. Sal. ar Šmulcera iesaukšanas aprakstu. Biezais 1986b, 19 ss.

175. BA. R 91/177. O.

176. Skat. publicēto dokumentu Biezais 1986b, 15.

177. BA. R 91, Riga-Stadt 10. 076.

178. Ozoliņa ģimenes krājums. Citu spilgtu pretestības gadījumu esmu aprakstījis sakarā ar Sērmuksli, publicējot arī Bangerska sūdzības rakstu vāciešiem (Biezais 1986b, 17). Te jānorāda arī uz Blāķa līdzīgo likteni. Tie nebija vācieši, kas draudēja un vajāja latviešu virsniekus.

179. BA. NS 19/382 1NO-3379; arī LK 3,256 s/. Skat. arī No-3303. Bergers piezīmējis, ka tiekot pārrunāts jautājums, radīt latviešu korpusu. Viņš iesaka Himmleram to nedarīt, bet esot jāpaliek pie 1 divīzijas un brigādes, jo citādi pietrūkstot papildinājumu šīm vienībām. Patiesie iemesli varēja būt citādi — bailes no lielākām latviešu vienībām. Nav zināms, vai Himmlers uz šo padomu reaģēja. Liekas, viņš to ir ievērojis, jo līdz kaŗa beigām tīru latviešu korpusu nenoorganizēja.

180. 1943. g. 12. okt. BA. NS 19/1732. N; art. LK 3,260.

181. 1843. g. 14. okt. BA. NS 19/382. N.S.

182. 1943. g. 14. okt., turpat, N.S.

183. LK 3,259. Par Bangerska un Jekelna sarunu 5. okt. lasāma dienesta atzīme, turpat; 76 ss.

184. T. 1943. g. 25. okt.

185. Pasē par reģistrēšanu iesaukšanai bija jāiespiež zīmogs, kā tas bija noteikts ar Dankera 1944. g. 15. apr. rīkojumu (līdzparakstītājs Leimanis). BA. R 91/174; arī DZO.
186. BA. R 6/359:12. O.S. Noraksts arī BA. R 6/112:125.
187. LK 3,260. Turpat iespiests arī tulkojums (88). Tanī izlaisti vārdi "Latvijas ģenerālapgabalā", to neatzīmējot. Tas nepārprotami rāda, ka DV redaktoriem vēl 1974. g., grāmatu izdodot, bija neērti runāt par mobilizāciju, kas izdarīta "ģenerālapgabalā". Tas nesaskanēja ar viņu toreizējo un trimdas laikā turpināto sevis taisnošanas propagandu, ka leģions cīnījies par brīvu Latviju.
188. Tā pārrunas šoreiz attēlo Bangerskis 3,63 s. Šis absurda apgalvojums par tāda veida dzīvā spēka saglabāšanu ar Plensnera līdzīgu apgalvojumu (12, piez.), kas liek domāt, ka leģiona vadība vispār ir domājusi, ka tā saglabā latviešu dzīvības, sūtot kaŗā.
189. Līdzīgs teksts iespiests arī LK, 3,89, kaut rediģēts, tas pilnīgāk atbilst 14. nov. 147. P. prot., nekā Bangerska teksts 3,64.
190. P. prot. 14. nov. 147. nr.; arī LK 3,90.
191. P. prog. 148. nr; arī kļūdaini LK 3,90. Lūguma teksts, kā parasti, nav publicēts.
192. LK 3,92 un 261.
193. Turpat: 93. Dokuments ir tik svarīgs, ka to iespējam vēlreiz. 194. Turpat. 93. Pilnīgs teksts man nebija pieejams.
195. Tas iespiests KL 3,93. Dankers kādu mobilizācijas rīkojumu bija parakstījis jau 17. nov. /BA. R 92/530/, kas daļēji atšķiŗas no 24. nov. publicētā. Bez tam ir vēl kāds nedatēts novembra teksts /BA. R 92/1148/, kas atšķiŗas no šiem abiem.
196. 1943. g. 16. nov. Nr. 5502. BA R 6/165:41., kas nosūtīts ar RK pavadrakstu arī AM.
197. 1943. g. 5. dec. BA. R 6/165:39 ss, O.S. Pēc tam visu saraksti Loze nosūtījis Rozenbergam (turpat: 38).
198. Turpat. Jau Kleists, lasot Lozes atzinumus, raksta malās pierakstījis dažas atzīmes.
199. Bangerskis 3,65 s.
200. Vācieŗu cenzētas, tās iespiestas T. un pēc tam pārspiestas

- Bangerskis 3,67 ss.
201. Turpat; 101.
202. Turpat: 97.
203. Silgailis 1962, 307 s.
204. 1944. g. 8. janv. BA. R 6/165; 193. N.S.
205. LK 3,111 s.
206. Šī norise te atstāstīta pēc LK 3,105 ss.
207. Zīmīgi, ka tas arī šoreiz ir rakstīts nevis pašpārvaldei (kuŗas, kā zinām, juridiski nav), bet personīgi Dankeram, kā vienīgajam atbildīgajam. Viņam ir piešķirts "Ermaechtigung", ko DV redaktori ir tulkojuši ar "pilnvarojums". Katrā ziņā tas nav pilnvarojums juridiskā nozīmē (Vollmacht), bet tas drīzāk ir jāsaprot kā atļauja. Ne vācieši varēja kādu pilnvarot, ne Dankers saņemt pilnvaru latviešu mobilizēšanai, kā to skaidri bija pateicis Valdmanis un pēc viņa Kviesis, arī Bangerskis.
208. P. prot. 1944. g. 28. janv., arī turpmākie citāti no tā. Ar izlaidumiem iespīests arī LK 3,114.
209. LK 3,119 s., vācu teksts 262 s. Raksts ir tik cinisks un reizē raksturīgs, ka to iespīezām te vēlreiz. Turpat arī GD atbilde (P. prot. 1944. g. 2. febr. 164. nr.).
210. Tiem tūliņ sekoja Bangerska rīkojums Tēvijā un DZO 1944. g. 5.-8. febr. Teksti atrodami arī BA R 91/171 un Dankera uzsaukums BA. R 90/197.
211. 1944. g. 4. febr., 29. nr. Arī BA. R 92/486.
212. Silgailis 1962,308, atzīmēts nepareizi, ka šīs rīkojums izdots 2. febr.
213. Sarakstes teksti latviešu tukojumā LK 3,196 ss. Kur lai Bangerskis būtu virsniekus ņēmis, ja tie neieradās iesaukšanas komisijās? Skat. dokumentāciju Biezais 1986. b,15.
214. Silgailis 1962, 310.
215. LK 3,128 ss.
216. 1944. g. 21. febr. BA R 90/3. N.S.
217. Turpat. N.S.
218. Loze 1944. g. 20. maijā raksta Rozenbergam un sūdzas par nepamatoto Pļechanoviča apcietināšanu (un ievietošanu Salaspils nometnē), jo tas vienmēr bijis uzticīgs vāciešiem un organizējis lietuviešu leģionu. Ja tas nav izdevies, tad viņš

- tomēr nav vainīgs (BA. R 6/10.58. N.S./.
219. 1944. g. 24. martā. BA. R 90/3 N.S.
220. 1944. g. 24. martā BA R 6/167. 44. N.S.
221. 1944. g. 10. febr. BA R 92/213. O.
222. Bangerskis 3,133 ss.
223. Tādas ziņas ir snieguši DV 1968. g. Vācijas valsts arhīvam par leģiona sastāvu un darbību /BA-MA. RS 3: 19/1/. Silgailis, 1962. 32, to vērtē pāri par 146 000.
224. 1944. 9. jūl. BA. R 6/167:77. N. SK. Raksts rāda, ka Jekelna kaujas grupu, kuŗā ietilpa arī latviešu SS divīzijas, pārņēma fon dem Bachs. Taču neesmu par to atradis nekādas ziņas leģiona vēstures publikācijās.
225. Iespaidīgi un ar rūgtumu to ir aprakstījis Unāms 1975, 380 ss.
226. P. prot. 1943. g. 30. janv., 80. nr.227. Silgailis 1962,102.
228. Bangerskis 4,426. Tas ir kādas nedatētas vēstules noraksts Gaisa spēku virspavēlnieka personāla nodaļai. To salīdzinot ar 1944. g. 3. nov. sēdes Berlīnē protokolu /3,290 s/, ir iespējams minēto vēstuli aptuveni datēt novembrī.
229. Es personīgi vienu tādu grupu satiku Itālijā Redžio Emilis bēgļu nometnē 1947. g. aprīlī.
230. P. prot. 153. nr.; arī LK 3,95., kur teksts grozīts.
231. 1943. g. 30. dec. un 31. dec. BA. R 92/486. N.
232. 1944. g. 8. janv., turpat.
233. LK 3,111.
234. 1944. g. 5. febr. Nr. 192h Kl/C. BA. R 92/486. O.
235. P. prot. 167. pkt. 1; arī LK 3,124.
236. 1943. g. dec. BA. R 92/486. N.
237. P. prot. 1944. g. 9. febr., 168. nr.; arī LK 3,124.
238. Trimdā joprojām apgalvo, ka leģiona Sevišķā kaŗatiesa darbojusies saskaņā ar Latvijas likumu. (Silgailis 1962, 318). Vai Silgailis nezina, ka Latvijas likums par nepaklausību mobilizācijas likumam neparedz nāves sodu, kā to pareizi GD sēdē aizrādījis Kviesis?
239. Bangerskis 3,395.
240. BA. Zentralnachweisstelle 1983. g. 17. okt. vēstule autoram, BA ir saglabātas pilnīgas ziņas par vācu kaŗatiesu

- darbību un notiesātajiem (Anna Breuer 3).
241. 1944. g. 31. janv. BA. R 91/171. N.
242. Šmulcers steidzās to tūlīņ paziņot visām iesaukšanas komisijām, lai tās jau laikus zina, ka viņa iesaukšanas noteikumi būs jāievēro.
243. 1944. g. 4. apr. BA. R 92/530. N.
244. 1944. g. 26. febr. Turpat. N.
245. LK 3,129. Viņš gan runā par *pamatnoteikumiem*. Iespējams pārpratoms, jo BA eksemplārs datēts 1944. g. 26. febr. To apstiprina arī Dankera 1944. g. 3. apr. raksts (BA. R 92/530).
246. 1944. g. 3. apr. BA. R 92/530. O.
247. Dankera rūgtums bija krājies ilgi. Te jānorāda uz kādu raksturīgu gadījumu. Viņš bija izrakstījis operas vijolniekam Jansonam 1944. g. 9. febr. UK, bet kad tas ieradās iesaukšanas komisijā, vācieši to neatzina. Dankeram tas bija sevišķi nepatīkami, jo viņa beztiesības atklājās latviešu priekšā. Gadījums sīkāk aprakstīts BA. R 91/171.
248. 1944. g. 26. maijā. BA. R 92/530 N. Šmulcers atkal rakstīja Jekelnam; 27. maijā viņš atgādināja arī GK administratīvajai nodaļai, ka viņš vēl nav saņēmis atbildi uz savu 12. apr. rakstu; 1. jūnijā viņš rakstīja tai atkal, ka viņš atsāks lietu par jaunu.
249. 1944. g. 6. jūn. BA. R 92/530. N. Rakstam bija pievienoti Grundsatze noteikumu paraugs, kas izdoti jau 1944. g. 22. apr. Tie bija jāievēro Dankeram.
250. Bangerskis 3,127 s., latviešu tulkojums. Oriģināls nav pazīstams.
251. Par to Bangerska dienesta atzīme, 3,122 s.
252. 1944. g. 15. maijā. BA. R 6/165:102. N. SK. Rakstā pieminētais Vindgasens ir Rīgas virsbirģermeistara Vitroka vietnieks, kas bija sašāvis latviešu kaņavīrus un „kas izraisījis sevišķu naidīgumu pret vāciešiem.” Notikums prasīja plašu saraksti un izmeklēšanu, kuŗā iejaukti latvieši un vācieši. Par to rakstījis Unāms 1975. 223 ss.
253. Bangerskis 3,129 s. latviski, bet jādodomā, ka tas iesniegts Himmleram vācu valodā, kas man nebija pieejams.

254. Bangerskis 3,97 s; arī Silgailis 1962, 310.
255. Par Bangerska labo gribu skat. Biezais 1948. g. 12 s.
256. Bangerskis 3,76.
257. Īsas formālas ziņas par to Silgailis 1962. 316 ss, kas pārspiestas LK 4, 277 ss.
258. Turpat; 320.
259. HI. LPK, Box 1: ziņojumi par Salaspils koncentrācijas nometni. Plašāks apraksts Salaspils 1962.
260. 1942. g. 22. okt. BA. NS 7/368;2. N.
261. 1942. g. 18. nov. Turpat: 5. O.
262. 1942. g. 16. dec. Turpat: 7. N.
263. 1943. g. 14 janv. Turpat: 8. N. Raksts radies tādēļ, ka galvenā SS tiesa ir neapmierināta ar RSH 24. nov. atbildi, kaut to bija pierakstījis pats Gestapo priekšnieks. Tādēļ ir saprotams, ka to bez paskaidrojumiem nosūtīja tālāk Himmlera tiesnesim Benderam.
264. 1943. g. 21. janv. Turpat: 10-12. O.
265. 1943. g. 18. febr. Turpat: 13. N.
266. 1943. g. 1. martā. Turpat: 14. O.
267. 1943. g. 2. febr. NS 7/13. 7. N.
268. 1943. g. 9. febr. BA. 7/167. 10. O. S.
269. 1943. g. 6. martā. BA. NS 7/113. 12-13. N. S.
270. Līdz ar to viņš atcēla savu iepriekšējo 1942. g. 5. okt. lēmumu.
271. 1943. g. 24. maijā. BA. NS 7/368.
272. BA. NS 7/368. 18 s. O.
273. 1943. g. 25. maijā. Turpat: 20. N.
274. 1943. g. 24. jūn. Turpat: 21-23.
275. 19. div. dokumenti kapitulācijas laikā vai nu tika iznīcināti, vai arī nonāca krievu rokās. Patiesību par to zināja no gūsta atlaistais SS grupenfīrers Štrekenbachs. Cik man zināms, neviens DV vēsturnieks to nav noskaidrojis. Iespējams, ka daļa šī materiāla ir pārsūtīta uz Čehoslovākiju, bet tas tur nav pieejams. 15. div. tiesu aktis varētu būt DV archīvā.
276. 1943. g. 30. aug. BA. NS 7/134: ls. O.S. Rakstam ir pievienoti pielikumi (3.-4.), no kuriem redzams, ka tiesā jūlijā ir

bijušas 95 lietas, augustā nākušas klāt vēl 52 un tā beigās ir bijušas 147 lietas. Par tiesnesi ir darbojies SS tiesnesis Nikoleitis, par izmeklēšanas tiesnesi un prokuroru Vikmanis un Odiņš, par tulku Treimanis un citi vācieši. Šie latviešu darbinieki varētu sniegt plašākas ziņas par šīs tiesas darbību, sevišķi vēl ja DV vēsturnieki par to ir klusējuši. Taču pati interesantākā ir pielikumā sastopamā piezīme: „Šai mēnesī tika apmeklēti cīņas pozīcijās pulku, bataljonu komandieři un SS tiesas priekšnieki. Atpalikušās tiesāšanas tika pārrunātas un doti norādījumi, kā jāapietas un kā jāapstrādā soda lietas. Lauku kaŗatiesas spriedumus vienībām paziņoja ar sevišķu brigādes pavēli, lai mācītos. Bez tam izdeva divas plašas, sevišķas brigādes pavēles par pašsakropļošanās, dezertēšanas un neatļautas prombūtnes apkarošanu.”

277. Šie dati būtu atrodami kaŗa dienasgrāmatām pievienotajos dokumentos. Bet tie, kā zināms, nav pieejami.

278. Bangerskis 4,9 ss, sakarā ar kureliešiem.

279. Skat. Lasmanis 194 ss.

280. NO-5618; arī BA-MA. RS 3:19/1:20. N. Sk.; Dankers 1965, 93 un Bangerskis 3,234.

281. Silgailis 1962,28. Principiālu iemeslu dēļ, pazīstot SS administrātīvo uzbūvi un disciplīnu, ir jāšaubās, vai Silgailis kā ārzemnieks varēja līdzparakstīt protesta telegrammu. Telegramma nebija atrodama RSHA archīvā. Viņš pakalpotu leģiona vēsturei, ja viņš to publicētu, ja tāda būtu.

282. Himmlera 1944. g. 20. febr. telegramma Jekelnam. BA. R 6/167:39. N. SK.

283. Stoeber 317 s.

284. Turpat: 318. Sal. šai sakarā Januma sūdzību vēstuli Bangerskim (Janums 1953.34 ss).

285. Tiesu akts noraksts autora archīvā.

286. BA-MA. RH 19 III/16:48.

287. 1944. g. 1. nov. BA-MA. Rh 19 III/332:15. O.

288. 1944. g. 29. dec. BA-MA. RH 19 III/16:74. O. SK.

289. 1945. g. 4. martā. BA-MA. N 186/15 N.

290. Gregora 7. nov. ieraksts.

291. Par to Biezais 1984.12 ss: 1985,21 ss.

292. Par pārkoņkrustiešu un korporeļu piedalīšanos ir nepieciešami plašāki pētījumi. Taču pārlicinoši tas jau tagad ir pierādīts Arāja Hamburgas prāvā /141 Js 534/60/: tāpat Ezergaiļa priekšlasījums Sonderkommando Arājs 9. Baltijas studiju konferencē 1987. g. 3.-4. jūl. (manuskripts).

293. Šai sakarā būtu interesanti zināt, vai arī Valdmanis, neskatoties uz saviem 29. janv. protestiem, ir parakstījis kopā ar citiem GD 9. marta protokolu. Manā rīcībā esošajos protokolos ir tikai konstatējams, ka viņš pēdējo reizi piedalījies GD sēdē 2. martā. Ja tas tā būtu, tad viņš nebūtu līdzatbildīgs par 9. marta lēmumu.

294. LB, 1945. g. apr. Silgailis bija paredzēts Dankera vietā, ko atbalstījis Unāms, arī Prīmanis. Viņš ieteicis arī tādus kandidātus, kā Kviesi un Bangerski, kas visi piekrituši, bet dažādu apstākļu dēļ tas nav noticis (Unāms 1975, 43 ss). Viņa teikto apstiprina Silgaiļa personīgā akts RSHA, kuŗā atrodams dokuments, kuŗā Himmlers pieprasījis RSHA Silgaili atbrīvot no leģiona, jo Drekslers to pieprasījis uzdevumiem, kas atbilst ministru prezidenta pienākumiem. Tas arī noticis. Tai pašā aktī lasāms raksts, kur Silgailis ar savu parakstu apliecinājis, ka viņš Vācijas spiegošanas dienestā iestājies brīvprātīgi (BDC, Silgailis).

295. Berlīnē Gaisa satiksmes ministrijā pēdējās kaŗa dienās gāja bojā Neilanda komandētā rota, runājot Silgaiļa vārdiem, „cīņā par Latviju.” Patiesībā šī bojā eja ir neaizmirstams piemineklis bezjēdzīgajai un noziedzīgajai latviešu iesaistīšanai Himmlera SS kaŗaspēkā cīņā par Lielvāciju.

296. V. Vēstn. 1939. g. 13. okt.: Viens satraukuma veids šinī sakarībā ir stāsti, ka arī daži latvieši gribot izceļot reizē ar vāciešiem. (Saucieni: kauns!). Kāpēc — to laikam viņi paši zina, bet viņi maldās, ka pie mums drošība varētu tikt traucēta un, ka tādēļ viņiem jāaizbraucot. Un bez tam, ja kādas briesmas draudētu, tad taču visiem, ne jau viņiem vien.

Bet, lai kādi viņu iemesli, ja kāds grib braukt, lai brauc (Ilgi vētrains aplausi!), bet lai zina, ka izbraukšana šinīs dienās ir iespējama tikai līdzīgā kārtā, kā vāciešiem — Latvi-

jas pilsoņiem, proti, uz neatgriešanos. (Ilgi nerimstoši aplausi!).

Protams, ka tiklab valdība, kā arī sabiedrība zinās un mācēs šādu rīcību novērtēt pēc nopelna. Šo "konjunktūras latviešu", no kuņiem daži sevi veltīgi pieskaita intelīģencei, nevienam nebūs žēl.

Tie atgriezās ar citām pilnvarām, citiem uzdevumiem, citās formās. Par leģiona traģisko likteni galvenā kārtā ir atbildīgi šie pirmie Himmlera armijas latviešu brīvprātīgie.

297. Biezais 1985, 25 s.

298. Skat. 118. Piez.

299. Biezais 1984a, 8 ss.

300. Biezais 1984b, 43 s.

301. LK 3,120.

302. Zemgals 83.

303. Hāznerns 43.

304. 1944. g. 18. febr. BA. R 6/14:111. N.

305. 1944. g. 17. febr. BA. R 6/537:39-40. N.

306. 1944. g. 18. febr. BA. R 6/14:110. N. SV.

307. 1944. g. 18. febr. BA. R 6/11. N.

308. 1944. g. 9. martā. BA. R 6/357:57. O. SV.

309. 1944. g. 7. jūl. BA. R 90/4. O. S.

310. 1944. g. 7. jūl. BA. R 6/376:5'. N. SV. Man Hitlera 1944. g. 6. marta rīkojums nebija pieejams. Par vāciešu evakuācijas plāniem īsi teicamu pārskatu ir devis Kangeris savos priekšlasījumos: AABA 10. konferencē 1986. g. 29.-31. maijam un 1987. g. Londonā (manuskripti).

311. 1944. g. 8. jūl. Turpat: 83. N. SK.

312. 1944. g. 10. jūl. Turpat: 93. N. SV.

313. 1944. g. 10. jūl. Turpat: 95. N. SV.

314. 1944. g. 13. jūl. Turpat: 122-123. N. SV.

315. 1944. g. 25. jūl. BA. R 6/14:152. N. SV. Tā ir atbilde uz Lozes 14. un 29. jūl. telegrammām, kas man nav pazīstamas.

316. 1944. g. 24. jūl. T 454-R. 39. S. Raksts ir apliecība vāciešu politiskajai nabadzībai un nevarībai, kas bija jāieskata arī vienam no spilgtākajiem Lielvācijas sapņotājiem.

317. 1944. g. 26. jūl. BA. R 90/4. N.
318. 1944. g. 5. aug. BA. NS 19/382. N.
319. Dankera un viņa tuvāko līdzstrādnieku bēgšanas mēģinājumu iespaidīgi aprakstījis Unāms 1975, 325 ss. Viņa paša mēģinājums izkļūt no Rīgas attiecināms uz daudziem citiem ierēdņiem un iedzīvotājiem.
320. 1944. g. 18. aug. BA. R 6/83. O. S.
321. Bangerskis 3,167.
322. 1944. g. 18. sept. BA. NS 19/382. Himmlers telegrafēja par igauņu leģionāru ģimenēm, ka fīrers ir speciāli pavēlējis tās glābt. Tādu pavēli saņēma arī Jekelns (turpat).
323. Ba. R 2/538:1-3. N.
324. Bangerskis 3,167.
325. Pārups 1985,26.
326. Tā Silgailis vēl 1949. g. 12. febr. centās par to pārliecināt HQ IRO at Lemgo par to. Kalniņš LCP uzdevumā izstrādāja plašu memorandu Eligibility of Latvian Displaced persons, kuŗā īpaša nodaļa veltīta leģionam. Tam pievienots Latvijas sarkanā krusta memorands, ko arī izstrādājis Kalniņš un kur lasāms: „Latviešu leģions ir tīri militāra vienība, ko mobilizējusi vācu okupācijas vara.” (9). Dokuments apgalvo nepatiesību.
327. Biezais 1986, 25.

LATVIEŠU SKOLNIEKI HITLERA KAĀSPĒKĀ

Apstākļi bija tik slikti un tik grūti, ka daudzas meitenes ķērās pie bēgšanas. Taču tas arī nebija viegli, jo lielāko daļu atkal noķēra. Es redzēju, ka divas izbēgušas latviešu meitenes ar dzeloņstiepulēm sasieta rokām atkal atveda atpakaļ nometnē. Vēlāk viņas kaut kur tika aizvestas.

Ligita Ronis

LATVIEŠU SKOLNIEKI HITLERA KAĀSPĒKĀ

Otrā pasaules kaŗa beigu posmā Hitlera kaŗapulki bija jau tiktāl sajukuši, ka bija jāķeras pie kaŗa vēsturei visai neparastiem līdzekļiem. Lai kaŗavīrus izmantotu tiešajiem kaujas uzdevumiem, tos dažos mazāk svarīgākos uzdevumos aizstāja ar izpalīgiem.(1) Tie bija abu dzimumu skolnieki, četrpadsmit līdz sešpadsmit gadu vecumā. Šādu plānu sākumi meklējami jau 1943. gadā.(2) Vācu okupācijas vara meta savus skatus arī uz Latvijas jaunatni. Tās sadarbība ar latviešu pašpārvaldi izvērtās par vienu no lielākajām latviešu jaunatnes traģēdijām. Cik mūsu tautas vēstures lapaspuses ir

nepatīkamas, rāda to vīru taisnošanās, kas šo akciju izdarījuši, pirmkārt, Dankers.(3) Šo skolnieku mobilizēšanu Dankera uzticamais ierēdnis Freivalds pat iztulkojis par pretestību vāciešiem.(4) Par to rakstījuši arī iesaukto jauniešu komandieri(5) un skolotāji.(6) Arī leģiona augstākās vadības dokumentos atrodamas tā pēdas.(7) Ļoti izteismīgi to apraksta arī tieši akcijā iesaistītie aculiecinieki.(8) Šiem rakstiem vēstures patiesības noskaidrošanā tomēr ir ļoti dažāda vērtība. Visdziļāk latviešu sabiedrībā ir iesakņojušies uzskati, ko sevis aizstāvēšanai ir paveicis Dankers un viņa atbalstītāji. Tagad, pieietamo archīvu materiālu gaismā, ir iespējams pārbaudīt izteiktos uzskatus. Var teikt, ka aina ir citādāka, nekā līdz šim tā parasti attēlota.

Latviešu skolnieku iesaukšanu GS izpalīgos vācieši sāka organizēt agrāk, nekā tas teikts līdz šim. Par to pārrunas ir iznākušas jau 1943. g. rudenī. 1944. g. 7. martā RK jaunatnes nodaļas vadītājs Līrs ir izstrādājis noteikumus Jaunatnes iesaistīšana kaŗa uzdevumu izpildīšanai.(9) Ja nezinātu, ka Līrs ir augsts Hitlera jaunatnes funkcionārs un okupācijas varas ierēdnis, tad no noteikumu virsraksta varētu domāt par maigu romantiku, kas jaunatni tikai „pievilktu” kādiem nenoteikta rakstura uzdevumiem un nevis kaŗa dienestam. Šos savus noteikumus viņš ir apzīmējis par otrajiem, piezīmēdams, ka pirmais priekšlikums nav nosūtīts. Tos Līrs ir nodevis sešām citām RK nodaļām atsauksmei. Nav iemesla šo priekšlikumu sīkāk iztirzāt. Nozīmīgākais ir 6 pkt: „Kas iesaukšanai palīgdienestā nepaklausa, var tikt uz to piespiests ar policijas spaidu līdzekļiem. Kas apzinīgi jaunatni aizkavē izpildīt dienesta uzdevumu, tiek sodīts ar cietumu un naudas sodu, vai vienu no tiem.” Šos noteikumus Līrs izstrādājis kā RK ierēdnis. Bet viņam ir bijušas arī savas personīgas domas. Tās viņš ir izteicis 1944. g. 23. marta

rakstā NSDP — *Jugendbereich Osten: Dienststelle Ostland der Hitlerjugend* savam priekšniekam Nikelam, liekas, tuvam personīgam draugam.(10) No šīs sarakstes kļūst zināmi vairāki visai nozīmīgi fakti par visu akciju. Privāti viņš rakstīja Nikelam: „Es reiz par visām reizēm noraidu piedalīšanos lietās, kas neizriet no lietišķīgas nepieciešamības, bet no personīga prestīža. Nevar Berlīnē, sēžot pie zaļā galda, noteikt kādā mērā Ostlandes jaunatne var tikt iesaistīta karā.”(11) Tas Nikelam bija viens iemesls sīki izteikties par visu šo kompleksu. Viņš atgādina, ka viņi bieži jau iepriekšējā gadā esot pārrunājuši iespēju, latviešu jaunatni iesaistīt gaisa izpalīgos. Līrs vienmēr esot teicis, ka neesot tādas vajadzības, bet ka tas pats par sevi esot iespējams. Viņš tālāk atgādina, ka Līrs jau 1944. g. 7. februārī esot rakstījis, ka viņš esot saņēmis Jekelna telegrammu par latviešu jaunatnes iesaistīšanu, un gribot zināt Berlīnes domas, vai tādi izpalīgi vispār esot vajadzīgi. Uz šo rakstu Nikels 14. februārī esot atbildējis un jautājis Līram vairākus jautājumus:

1. *Cik daudz 15, 16 un 17 gadus vecus jauniešus varētu iesaukt Igaunijā un Latvijā? Tava 1944. g. 16. februāra atbilde: Ir iespējams Igaunijā mobilizēt (!) visus 15, 16 un 17 gadīgos, ja tādu iesaukšana prasa dzimtene. Katrā gadījumā skaits, ievērojot zēnu derīguma pakāpi, Latvijā 4-5000.*

2. *Ar kādiem noteikumiem jaunieši iesaistāmi viņu dzimtenē? No tevis uz šo jautājumu atbilde nav ienākusi.*

3. *Ar kādiem nosacījumiem būtu iespējams šos jauniešus izlietot Vācijā? Tava atbilde daļēji skanēja, latviešu jauniešu iesaistīšana ir iespējama tikai dzimtenē. To izmantošanu ārpus Latvijas visas iestādes visos gadījumos noraida un tas ir pilnīgi neiespējams.*

4. *Kādā veidā tur būtu izdarāma mobilizācija (!) un nodošana (armijai)? Tava atbilde uz to nav sekojusi.*

5. *Kādā veidā būtu kā pie mobilizācijas, tā nodošanas (armijai) un izmantošanas (uzdevumos) iesaistāmas zemes vietējās jaunatnes organizācijas, un kādas funkcijas tās varētu pārņemt, resp. varētu tām atļaut?*

Uz to no tevis nav ienākusi nekāda atbilde. Tai vietā tavā vēstulē atkal ir jautājums, vai vispār ir tāda vajadzība, un ka tādu vajadzību katrā gadījumā varētu apmierināt, (bet) ka tā būtu tikai maza daļiņa no visa.

Pēc pirmā iepriekš minētā Līra raksta viņi abi ir satikušies Kauņā un tad personīgi pārrunājuši Līra 23. marta vēstules saturu. Tagad Nikels atgādina vēlreiz šīs sarunas rezultātus, proti, ka viņš tagad jau ir pateicis, ka GS vajag izpalīgu, un ka Līrs teicis, ka viņš var Latvijā sagādāt 6000 jauniešus. To Nikels esot paziņojis lidotāju ģenerālstābam un tie par to izteikuši savu prieku. Viņš esot arī paziņojis, ka visas šīs lietas turpmāk ar šo stābu kārtos Līrs. Pēc tam Nikelam vēlreiz esot bijusi saruna ar ģenerālstābu un viņš ar to vienojies, „pamatojoties uz taviem personīgiem un rakstītajiem paskaidrojumiem,” par latviešu jauniešu iesaukšanu. Turpmāk ar Līru šai lietā sadarbošoties Pirmais gaisa flotes komandieris. Pēc tam Nikels vēlreiz atgādina, kāds liels ieguvums būs latviešu jauniešu iesaistīšana GS, jo tad atbrīvosies fronteī 2000 kaņavīru. Viņš arī paziņo, ka AM politiskās daļas šefs (Bergers) nosūtījis norādījumus, kā iesaukšana jāizdara, kā to vēlējies Līrs. Pēdējam vēl bija jānoklausās pamācība: „Es tevis dēļ uzskatu, kā no darba, tā personīgā viedokļa būtu laimīgāk, ja tu pats varētu reichskomisāram paziņot: mēs ar igauņu un latviešu jaunatnes iesaistīšanu reicham izpalīgos atbrīvojam 2000 kareivju fronteī.” Nodevis šo pamācību, Nikels turpina: „Tavā

atbildē uz manu apjautāšanos bez tam vēl rakstīts, ka par plānoto gaisa izpalīgu akciju Ostlandē nevarot būt runas, un ka tā esot bezjēdzīga.” No raksta var arī saprast, ka Līrs ir apvainojoši izteicies par to, ka latviešu jaunatne tiekot vervēta tādā pat veidā kā ukraiņu, baltkrievu un lietuviešu. Nikels taisnojas, ka viņš šo dažādo tautu jaunatni nav nostādījis vienā līmenī. Ka Līrs nav taupījis vārdus, saprotams arī no tā, ka viņš visu šo akciju ir nosaucis par „Nikela akciju.” Pēdējais tad taisnojas, ka tas viņu nemaz neapvaino. Abu „draugu” nedraudzīgā sarakstīšanās beidzas ar to, ka Nikels piedāvā Līram apmainīties ar dienestu vietām un solas izpildīt tad to, ko Līrs kā priekšnieks viņam pavēlēs. Viņš vēl piezīmē, ka viss, ko viņš līdz šim ir darījis, ir noticis saskaņā ar Hitlera jaunatnes augstāko vadītāju un tās stābu. Raksta pēdējā rindkopa ir visinteresantākā. Viņš griezīšoties pie Rozenberga, lai tas gādā viņam pieņemšanu pie reichskomisāra un pie Bergera, un lai pēdējais gādā par pieņemšanu pie Jekelna. Tad viņš noskaidrošot, kā tāds noskaņojums ir radies Ostlandē. Lai Līrs pilnīgi saprastu, cik nožēlojams ir viņa stāvoklis, viņš rakstu beidz ar vārdiem: „Valsts jaunatnes vadītājs (Širachs) man apstiprināja pēc SS reichsfīrera Himmlera apmeklēšanas, ka reichsfīrers stāv simtprocentīgi aiz lietas, ministrs (Rozenbergs) man pagājušo otrdien apstiprināja, ka viņš šo pasākumu apsveic un ka viņš ir gatavs nodrošināt man vajadzīgo atbalstu.”

Šī personīgā sarakste abu augsto jaunatnes iesaukšanas akcijas vadītāju starpā atklāj patiesību par Latviešu jaunatnes iesaukšanu GS. Tā izteicama sekojošos punktos:

1. Pārrunas par jaunatnes mobilizēšanu Berlīnē sākušās jau 1943. g.

2. Jautājums par jaunu ir kļuvis aktuāls 1944. g. janvāra sākumā.

3. Atkārtoti skaidros vārdos ir pateikts, ka runa ir par mobilizēšanu, ne brīvprātīgo vervēšanu.

4. RK jaunatnes nodaļas vadītājs Līrs ir bijis pret jauniešu iesaukšanu kara darbībai ārpus Latvijas.

5. No sarakstes izriet, ka arī Loze un Jekelns ir bijuši pret to.

6. Jaunatnes iesaukšana, neatkarīgi no šiem dažādo pakāpju ierēdņiem Ostlandē, bija izšķirta Berlīnē. To atbalstīja Himmlers un Rozenbergs.

Kad Nikels atbildēja uz Līra 23. marta vēstulē izteiktiem iebildumiem, tad tam vairs bija tikai vēsturiska nozīme. Jau 20. martā Rozenbergs ir parakstījis rīkojumu par latviešu un igauņu jauniešu iesaukšanu gaisa spēku izpalīgos.(13) Jautājums ar to bija izšķirts un lieta nokārtota. Bet tādēļ turpmākā norise nav mazāk spraiga, pat drāmatiska, sevišķi kas attiecas uz Dankera lomu tanī.

Līrs 23. martā bija rakstījis Nikelam, ka arī Loze ir pret jauniešu iesaukšanu un sūtīšanu uz Vāciju. Ka tā tas patiešām ir bijis, ir saprotams no Lozes 18. aprīļa raksta.(14) Par šo Lozes rakstu Nikels ir uzrakstījis plašu tā atspēkojumu.(15) Viņš raksta, ka jau 1943. g. martā pašu latviešu jaunatnes organizācija (LJO) esot ierosinājusi, „ka latviešu jauniešiem tāpat kā ģermāņu jaunatnei jāpiedalās Hitlera jaunatnes militārās priekšapmācības nometnēs Vācijā.” Tāda latviešu jaunatnes vadītāju piedalīšanās šais nometnēs bija paredzēta jau 1943. g. jūlijā, bet patiesībā pirmo reizi notika tikai novembrī Austrumprūsijā Šiperbeilas (Schipperbeil) nometnē. Ka nometnes dzīve nav devusi cerētos pozitīvos rezultātus, saprotams no Lozes raksta. Nikelam tas sevišķi nav patīcis. Viņš asi norāda, ka HJ šāda veida

nometnes radušās jau priekš astoņiem gadiem un devušas labus rezultātus. Viņš noraida arī Lozes domu, kad tādas „jauno siržu audzināšanas vietas, nemainot to raksturu, ar valsts jaunatnes vadības palīdzību varētu tikt izveidotas svešās zemēs svešu tautu jaunatnei.” Piedzīvojumi ar pieminēto Šiperbeilu nav apmierinoši, un viņš ir spiests atzīt, ka vaina bijusi tā, ka latviešu jauniešiem bijuši līdzīgi arī viņu latviešu vadītāji, kas iespiedušies pa daļai vācu vadītāju vietā. Nikels izsaucas, ka to, ko HJ ir uzcēlusi, tā „nedāvina svešas tautas jaunatnes organizācijai.” Ar to skaidros vārdos bija noraidīta doma par latviešu jaunatnes audzināšanu HJ garā Latvijā. Tas neesot iespējams arī tādēļ, ka agri vai vēl tad nākot latviešu prasība pēc pašu audzinātājiem vāciešu vietā.

Ministrs esot agrāk norādījis, ka katrā ziņā, cik iespējams jāizvairās no pašu zemes jaunatnes organizācijas pakļaušanas pašu zemes pārvaldei. Te viņš izsaka savu nožēlu, ka Loze domā, ka jaunatnes priekšmilitārā audzināšana ir zemes pašpārvaldes darīšana, un it kā tā izkārtojama atkarībā no pēdējās labvēlības. Latviešu jaunieši pārāk daudz esot pieteikušies braukšanai uz Vācijas nometnēm, ja tos esot aicinājuši HJ vadītāji bez latviešu starpniecības. Pēc tam Nikels vēlreiz atkārto, cik ideāli tādās Vācijas nometnēs jaunieši būtu sagatavoti dažādām vācu vajadzībām. Tās nav tikai praktiskas apmācības un praktiskas vajadzības. Nolūki ir dziļāki un daudz plašāki. Vācijas nometnes slavēšana beidzas ar īsto atklāšanu: „Tikai tā var rasties to jauno spēku kopība, kas vienprātīgi atzīst savu piederību mums, un kas ar to atklāj jaunatnes darba mērķi. Jaunatnes organizāciju vādītāju spēki no paša sākuma bija vissvarīgākā opozīcija pašpārvaldes spēkiem. Es neredzu, ka katrā ziņā būtu nepieciešams tev vēlreiz

rūpēties par to, lai tie katrā ziņā nonāktu šo cilvēku pārvaldīšanā.

Ar zināmu jautrību var lasīt par Lozes rūpēm. Latviešu jaunieši, kas nonāk GS izpalīgos, ir skolu pēdējo klašu skolnieki. Tie Vācijā tiek sajaukti ar vācu jauniešiem, kas „pārsvarā nāk no zemnieku aprindām,” un pirmie tad būs pārāki par pēdējiem. Tāds nepatīkams fakts Nikelam tomēr ir viegli pārvarams. Tas esot labi, jo tad tikšot vienpusīgā skolas izglītība papildināta un izlabota ar praktiski spējīgiem vācu jauniešiem, jo „nometnē fiziski dūšīgais pret gara akrobatu parādīs savu seju.”

Nikels arī paskaidro, ka latviešu jaunatnes priekšmilitārā audzināšana Vācijas nometnēs ir jāskata plašākā ģermāņu jaunatnes audzināšanas sakarā. Patētiski skan viņa apliecība: „Kā SS ieročos ir radīta ģermāņu ieroču vienotība, tāpat militārā priekšapmācībā ģermāņu zemju jaunatnei ir jāveic sava militārā priekšapmācība ar nometnes apmeklēšanu kā augstāko priekšmilitārās audzināšanas pārdzīvojumu reicha zemēs.” Kāds bija latviešu jaunatnes augstākās audzināšanas pārdzīvojums uz Vācijas zemes, lasām turpmāk, runājot par tās piedzīvojumiem Vācijā.(16)

Nikels vēl piezīmējis, ka ja latviešiem atļautu tādas apmācību nometnes viņu pašu zemē, tad to prasītu arī citu ģermāņu zemju jaunatne (laikam domāta Holande, Dānija, Norvēģija). Ar šo ieska-tījumu vien pietiek, lai noraidītu visus Lozes argumen-tus. Nikels, tāpat kā Līrs zināja, kā viņam pēdējais atklāti bija aizrādījis, ka mazais latviešu jaunatnes skaits Hitlera kaŗa mašīnērijā kaut vai GS lomā bija bez kādas nopietnākas nozīmes. Nikels redzēja citas vizijas. Jaunatne bija jāatrauj no latviešu pašpārvaldes uz-raudzības, tā ir jāaizved no dzimtenes. Tai bija jāklūst

par tādu, kas „vienprātīgi atzīst savu piederību mums.” Loze sava raksta beigās bija aizrādījis, ka viņš nav bijis pietiekami informēts par AM jaunatnes nodaļas vadītāja Nikela nodomiem. Uz to Nikels noraidoši atbildējis, ka RK jaunatnes nodaļas vadītājs (domāts Līrs) ir par visām lietām visu laiku bijis sīki informēts. Te ir atklājies Līra augstais stāvoklis, ja Nikels saka, ka Līrs vienmēr ir varējis tieši griezties pie reicha jaunatnes vadītāja. (17) Sprotams Līrs to nedarīja, jo bija pretējās domās, kā reicha Hitlera jaunatnes vadītājs Širachs un tam pakļautais Nikels.

Lozes un Nikela, resp. Berlīnes cīņa ar to nebija beigusies. Loze bija pret jauniešu iesaistīšanu un tāds palika līdz okupācijas beigām. Viņš bija apvainots un sašutis, tādēļ meklēja atbalstu pie Rozenberga pastāvīgā vietnieka Meijera. Bija jau pagājušas sešas nedēļas kopš 18. aprīļa, kad Loze nosūtīja 23. maijā jaunu asu telegrammu, kas raksturo visu jauniešu iesaukšanas stāvokli.

Sakarā ar HJ kaŗā iesaistīšanas Ziemeļu komandas 1944. g. 10. maija rakstu es ziņoju: Saskaņā ar mana jaunatnes nodaļas vadītāja ziņojumu, nav, kā sacīts 1944. g. 21. februāŗa ziņojumā, notikusi apspriede ar hauptbanfīreru Nikelu. Ja apspriedes ir notikušas martā, tad tanīs nav piedalījies neviens no manas iestādes. Izsmēlošas ziņas par akcijas politisko un lietišķo saturu 21. februārī nav sniegtas. Nesaistīgās iepriekšējās sarunās ir gan pārrunāts plāns par lietuviešu, latviešu un igauņu jaunatnes iesaistīšanu vācu gaisa spēkos. Mans nodaļas vadītājs tad ir norādījis, ka tāda zemes pašas jaunatnes iesaistīšana liekoties iespējama tikai pašu ģenerāliecirknī, un ka lietuviešu jaunatnes iesaistīšana solītu panākumus tikai tad, ja to saistītu ar jaunatnes darbu.

Nepieciešamie politiskie priekšnosacījumi tādas akcijas izdarīšanai Kauņā nekādā gadījumā nav noskaidroti. Saskaņā ar manas jaunatnes nodaļas vadītāja ziņojumu par organizatoriskiem jautājumiem un personālo sastāvu vispār nav runāts. Tā kā par organizāciju un personālo sastāvu nav runāts, tad nevarēja pret to celt arī nekādus iebildumus. Tikai 1944. g. 8. aprīlī man paziņoja Nikela HJ kaņā iesaistīšanas Ziemeļu komandas nodibināšanu 1944. g. 31. martā. Neviens manai dienesta vietai piederīgais nekad nav saņēmis kādu iepriekšēju ziņu.(18)

Liekas, Loze uz to nekādu atbildi nav saņēmis. Nikels uz šo rakstu tikai ir reaģējis asi, noraidot tā izteikumus, ko tas ir nodevis administratīvās nodaļas vadītājam AM.(19)

Latviešu jaunatnes mobilizācija izraisījusi ne tikai te iepriekš iztirzātās asās pretešķības AM jaunatnes nodaļas vadītāja — Rozenberga un Himmlera no vienas puses, un Lozes un tā jaunatnes vadītāja Līra no otras puses — starpā.(20) Izrādās, ka konflikts bija radies arī pašā AM. Pārrunās politiskās nodaļas vadītājs Breutigams 19. aprīlī rakstīja politiskās vadības stāba šefam Bergeram:

Savā 6. aprīļa rīkojumā vadītāju grupas priekšniekam jūs norādat, ka gaisa spēku izpalīgu akcija ir attīstījusies no politiskās puses tik nelabvēlīgi, ka mēs pa mata tiesu esam nostājušies asā pretstatā vadoņa politikai. Es uzskatu to par sevišķi nozīmīgu jums paziņot, ka vadītāju grupa „vispārīgā politika” nav līdz šim piedalījusies gaisa spēku izpalīgu akcijā.(21)

Uz tās pašas lapas ar roku Bergers uzrakstījis 25. aprīlī datētu piezīmi: „Nekad neesmu pieņēmis, ka jūs pie tā (būtu) piedalījies.”(22)

Šai rakstā minēto 6. aprīļa rīkojumu, uz kuŗa juridiski balstās jauniešu mobilizācija, ir parakstījis

Bergers. Viņš, acīm redzot, ir juties dziļi aizkarts ar Breutigama rakstā minēto norādi. Taču šī īsā un asā sarakste AM augstāko vadītāju starpā atklāja aso un dziļo plaisu. Ceļa atpakaļ tomēr vairs nebija.

Tagad uz skatuves uznāk ģenerālis Dankers. Turpmākā norise iezīmējusies ar cīņu divās frontēs: tā ir vāciešu cīņa savā starpā un Dankera cīņa ar vāciešiem. Jau 1943. g. vēlā rudenī Drekslers bija aicinājis Dankeru pie sevis pārrunāt jautājumu par GS. Dankers raksta, ka viņš atteicies šai lietā līdzdarboties, ka „Latvijā nav likuma, kas paredz iesaukt kaņādienestā nepilngadīgus skolas zēnus.”(23) Tā tas bija palicis.

Taču 1944. g. aprīlī, kā to rāda Līra 12. aprīlī izdarītais „sarunas pieraksts,” viņš kopā ar LJO pilnvaroto Rulli un GK jaunatnes nodaļas vadītāju Hervigu ieradās pie Dankera. Tur notikušais aprakstīts sekojoši:

Es pastāstīju pirmajam ģenerāldirektoram par nepieciešamību ar likumu nosacīt piedalīšanos kaņā un paziņoju noteikumu saturu, kas pamatvilcienos bija pārrunāti ģenerālkomisariāta jaunatnes nodaļā. Ģenerālis Dankers norādīja, ka LJO nav viņam pakļauta juridiski. Rullis lika priekšā, LJO juridisko stāvokli tūliņ grozīt. Es paskaidroju, ka tas nav izdarāms šai acumirkļī, un ka juridiskais stāvoklis atkarājas ne tikai no paragrafiem, bet būtiski no faktiem. Ar iecerētajā nokārtojumā paredzētajām pirmā ģenerāldirektora tiesībām dot uzdevumus un piemērotus norādījumus, ir jau būtiski veicināta LJO iekļaušana latviešu pašpārvaldē. Juridisku principu jautājumus varētu noskaidrot vēlāk.(24)

Dankers bija atsacījies ar likumu nosacīt jauniešu iesaukšanu, kā to prasīja Līrs. Pēdējais savukārt bija atsacījies juridiski pakļaut LJO pašpārvaldei. To viņš nevarēja darīt, jo Berlīne, kā

redzējām, bija skaidri izteikusies pret to. Tās plāni bija skaidri noteikti, proti, latviešu jaunatnes pārvācošana. Tā Līram neatlika nekas cits, kā Dankeram neskaidros vārdos stāstīt par juridiskiem principiem, kas pašreiz nav svarīgi, un ka tos varēs kārtot nākotnē. Līrs to visu stāstīja Dankeram, labi zinādam, ka viņš runā ne tikai nepatiesību, bet arī pret savu pārlicību, jo sarakstē ar Nikelu pats bija asi izteicies pret jaunatnes iesaukšanu.

Pēc šīs 12. aprīļa sarunas GK ir rakstījis Dankeram 17. aprīlī un ierosinājis izstrādāt noteikumus GS iesaukšanai. Dankers šo jautājumu licis apspriest GD sēdē 18. aprīlī, kad pieņemts lēmums par šīs prasības noraidīšanu.(25) Acīm redzot, Dankers, kā tas allaž ir bijis, ar to ir nodrošinājis visu GD solidaritāti savā aizmugurē, kaut arī juridiskā ziņā tam nebija nekādas nozīmes.(26)

Nedēļu vēlāk, 26. aprīlī Dankeru aicina ierasties pie GK, kur klāt ir Līrs, Hervigs un šoreiz arī politiskās nodaļas vadītājs Bartens.(27) Par šo sarunu ir saglabāties pieraksts, ko atzīmē arī Dankers savos memuāros, sacīdams: „Kamēr es sarunājos ar Bartena un Līra kungiem, pa to laiku trešais no viņiem — Hervigs — bija nemanot paslepus stenografējis visu mūsu sarunu. Zīmīgi, kā vēlāk izrādījās, ka šī stenogramma pēc pāris dienām atradās Berlīnē paša Rozenberga rokās.”(28) Šī Dankera piezīme ir svarīga. Ja viņš toatzīst par sarunas stenogrammu, tad tās saturs ir arī jāatzīst par patiesu. Par šo sarunu uz Berlīni ir ziņojis arī mums pazīstamais AM pārstāvis pie Ziemeļu armiju grupas Veisauers:

Pirmā ģenerāldirektora Latvijā Dankera nostāja pēdējā laikā kļūst arvien stingrāka kā jautājumā par vācu darba pārvaldes iespaidu UK lietās, tā arī jautājumā par latviešu augstāko skolnieku iesaistīšanu gaisa spēku izpalīgos.

Viņš apgalvoja, ka latviešu jaunatne, kurai uzstāda tādas pat prasības kā vācu jaunatnei, nezinot par ko tā cīnās, un ka viņš nevarot atbildēt latviešu mātēm, mobilizējot nepilngadīgus.

Pret brīvprātīgu ģimnazistu iesaistīšanu vācu gaisa spēkos viņam esot tikpat maz iebildumu, kā ja viņi brīvprātīgi lēktu Daugavā.(29)

No šai telegrammā teiktā par brīvprātīgo iesaistīšanu GS sevišķi jāatzīmē vārdi, ka tas uz pirmo ģenerāldirektoru attiektos tikpat maz, „kā ja viņi brīvprātīgi lēktu Daugavā.” Šie Dankera vārdi, kā redzēsim, parādās vēlāk dažādos dokumentos, pārmetot viņam nelojālītāti. Viņš gan savos memuāros taisnojas, ka vācieši esot viņa vārdus par brīvprātīgo lēkšanu Daugavā sagrozījuši, jo „lai šo brīvprātīgumu izceltu, es piebildu ģenerālkomisāram, ka brīvprātīgi var lēkt arī Daugavā.” Ir saprotams, ka viņam tad pret vāciešu pārmetumiem bija jāaizstāvas. Tādā situācijā viņš varēja teikt, ka viņam vienaldzīgi, vai kāds lec Daugavā. Tās nebija filozofiskas pārrunas par brīvību, kuŗas varētu ilustrēt ar neitrāliem piemēriem par Daugavā lēcējiem. Situācija prasīja, lai viņš precizē savu personīgo viedokli. Katrā ziņā Dankers 26. aprīļa apspriedē pie GK bija noraidījis prasību izsludināt jauniešu mobilizāciju.

Bet vāciešiem bija citi pakalpīgāki cilvēki. Jau dienu iepriekš, 25. aprīlī, līdzīga apspriede ir bijusi pie GK, kuŗā ir piedalījies Prīmanis. Varbūt tā patiesībā jau notikusi kādas dienas iepriekš. Tā jādomā tādēļ, ka jau 24. aprīlī Prīmanis, parakstot arī skolu departamenta direktoram Kupčam, publicēja svelmainu aicinājumu: *Visiem skolu vadītājiem, skolotājiem, audzinātājiem un latvju jaunatnei,(30), iestāties LJO.* Šai uzsaukumā Prīmanis rakstīja: „Latvju jaunatnes organizācija nav vācu Hitlera jaunatnes sastāvdaļa, kā to daži domā.”

Patiesi formāli juridiski tā tāda nebija. Taisnība ir gan tāda, „kā to daži domā.” Te iepriekš iztirzātā asā sarakste Nikela un Līra starpā rādīja, ka praktiski tā tomēr bija tā pati organizācija. Nikels atklāti teica, ka nometnes, kuŗās latviešu jaunieši nonāk, ir Hitlera jaunatnes nometnes. Latviešu jaunieši tur nebija tikai goda viesi. Tai pašā Prīmaņa aicinājumā bija arī skaidri pateikts, kādēļ jāiestājas LJO: „Jaunatnes rokas gaida gaisa aizsardzības dienests.”

Tai pašā dienā un tai pašā žurnālā Kupče viens pats publicēja savu rakstu nr. 202/16 par 3. marta apspriedes atzinumiem, kuŗā piedalījušies šādu organizāciju pārstāvji: LJO, Latviešu sporta un fiziskās kultūras apvienība, Tautas palīdzība un Lauksaimniecības galvenā direkcija. Arī tās publicēja līdzīgu kvēlu aicinājumu iestāties LJO. Pieminētie dokumenti rāda, ka Dankeram aiz muguras darbojās viņa pašpārvaldes GD Prīmanis un citas organizācijas. Prīmanis skaidri pasaka, ka viņš aicina iestāties LJO, lai vēlāk nokļūtu GS. Ar to Prīmaņa vācu kolaboranta loma atklājas pilnīgi. Tie ir arī apstākļi, kas Dankera pretestību padara ilūzorisku. Prīmaņa un citu aicinājumi tomēr nebija pietiekami. To saprata arī vācieši pašī. Tādēļ bija jāspiež Dankers izsludināt mobilizāciju.

Atgriežoties pie iepriekš minētās 26. aprīļa sēdes pie GK, jāatzīmē, ka tā beidzās ar aicinājumu Dankeram vēlreiz pārbaudīt savu viedokli un to rakstiski paziņot GK. To viņš arī darīja, kas redzams no turpmāk publicētās Lozes 8. maija telegrammas AM, kuŗā ietilpināta arī absolūtā vēstule pārdomām.

Stāvoklis tomēr bija tik saspīlēts, ka Drekslers, nenogaidījis Dankera atbildi, jau otrā dienā pēc sēdes, tas ir, 27. aprīlī aizbrauca uz savām mājām Lībekā. Drekslers tādu Dankera pretestību nebija sagaidījis un

tādēļ jutās neērti, it sevišķi tādēļ, ka Berlīnes spiediens bija ļoti liels. To Dankers varēja arī nezināt, kad viņš atkārtoti bija noraidījis Līra un citu priekšlikumus iesaukt jauniešus. Ieradies Libekā, Drekslers tai pašā dienā, 27. aprīlī, zvana uz AM un nodod ziņojumu Alverdenam. Sarunā Drekslers pastāsta, ka viņš runājis ar Dankeru, bet tas atsakās iesaukt jauniešus, to motivējams, ka viņš „polītiski attiecībā uz bērnu vecākiem un apstākļiem par to nevarētu atbildēt.”(31) Uz Drekslera aizrādījumu, ka jaunatne Vācijā ir iesaukta līdzīgiem uzdevumiem, Dankers atbildēja, ka Vācijā apstākļi pavisam citādi, jo Latvija ir tikai „okupēts apgabals.” Drekslers to esot sapratis tā, ka Dankers būtu runājams par šo lietu, ja Latvijai būtu valstiska patstāvība vai autonomija. Viņš vēl mēģinājis Dankeram paskaidrot, ka jaunieši parastā veidā varēs turpināt skolas izglītību un ka viņus izmantos tikai Latvijā. Dankers tomēr nav bijis pierunājams. Šādos apstākļos GK saziņā ar RJ iesaka eventuālas divas iespējas: lietu atlikt uz 14 dienām, vai arī uzdot 48 stundu laikā Dankeram dot atbildi, ka viņš izpildīs prasīto. Pēdējā gadījumā esot jābaidās, ka viņš un citi GD atteiktos no amata, kam viņš personīgi neticot. Beidzot viņš lūdza Alverdenam, lai tas telefoniski paziņo Drekslera vietniekam Bartenam ministra izšķiršanos šai lietā.

Tā bija radies stāvoklis, kuņā augstākie okupācijas varas teicēji Latvijā — Loze un Drekslers — nezināja ko darīt. Viņi prasīja tagad paša Rozenberga palīdzību. Turpmākie notikumi risinājās ļoti strauji ar drāmatisku kāpinājumu. Nezinādams ko darīt, Loze jau 8. maijā nosūtīja telegrammu Rozenbergam ar atkārtotu lūgumu dot norādījumus. Tas šai sakarā ir viens no svarīgākajiem dokumentiem, jo tanī ietilpst Dankera vēstule, ko tas kā atbildi bija rakstījis

Dreksleram pēc 26. aprīļa sēdes. Šai Lozes telegrammā nav minēts Dankera vēstules datums. Taču var saprast, ka šī vēstule rakstīta laikā starp 26. aprīļa un Lozes telegrammas nosūtīšanu, 8. maiju. Dokuments atklāj Dankera motīvus, un ne tikai tos, bet lielos vilcienos visu nožēlojamo Dankera situāciju. Zīmīgi tomēr, ka viņš atmiņu grāmatā, veltīdams veselu nodaļu jauniešu iesaukšanas lietai, nav to publicējis, nav pat pieminējis. To publicējam te visu.

Pirmais zemes direktors Dankers jautājumā par latviešu jaunatnes piesaistīšanu kara uzdevumiem ir rakstījis sekojošo vēstuli ģenerālkomisāram Rīgā:

„Jūsu priekšlikumu, lai zemes pašpārvalde izsludinātu rīkojumu par latviešu jaunatnes piesaistīšanu kara uzdevumu izpildīšanai, kas dotu iespēju iesaistīt 7000 zēnu pretgaisa aizsardzības un citās aizmugures vienībās, es esmu saskaņā ar citiem ģenerāldirektoriem un arī ar latviešu jaunatnes organizāciju pamatīgi pārbaudījis. Par to vienprātīgi izteiktais uzskats ir tāds, ka no tāda rīkojuma izsludināšanas būtu jāatturas.

Jūsu priekšlikums balstās pamatojumā, ka arī jaunatne reichā lielā skaitā ir iesaistīta karā, lai aizstāvētu dzimteni. Diemžēl, paralleli par pūlēm reichā un Latvijā no vāciešu puses min katrreiz tad, kad latviešu tautai ir jāuzliek papildu nastas (lasītājs šeit turpmāk izdarījis pasvītrojumu), bet nemaz to neievēro, noraidot, kad to min latvieši, lai latviešu tautai uzliktos pienākumus saistītu ar tādām pat tiesībām (pasvītrots), ievērojot starptautiskās tiesības (divreiz pasvītrots ar izsaucēju galā). Fakts, ka nosakot nevienādas tiesības dažādās dzīves nozarēs, bet prasot vienādus pienākumus, iepriekš minētajam pamatojumam trūkst pārliecinoša spēka.

Arī citādi reichā un Latvijā iespējas ir dažādas. Bagātajai, tehniski un organizatoriski vairāk attīstītajai Lielvācijai varētu būt pietiekami līdzekļu, lai kažā izraisītos traucējumus izlīdzinātu, vai lai tos varētu pārceļot Latvijā paredzēto 7000 zēnu iesaistīšana kažā un ar to saistītā skolas mācību pārtraukšana (divreiz pasvītrots), ko nevar izlīdzināt ne ar nekādām pagaidu mācībām, īsi pirms abiturijas tas slikti atsauktos deportācijās un nošaušanās tā jau decimētās latviešu inteligences nākamo paaudzi (divreiz pasvītrots). Bez tam tas šos zēnus atrautu no vasaras darbiem lauksaimniecībā un līdz ar to arī jūsu 1944. g. 13. marta rīkojums par skolu jaunatnes iesaistīšanu vasaras darbos kļūtu iluzorisks. Nav redzams, kā šai gadījumā trūkumu varētu pārvarēt. Bez tam saskaņā ar seniem zemes uzskatiem latviešu tauta, kas nav audzināta nacionālsociālisma garā, nevarētu atrast piekrišanu jūsu priekšlikumam, gluži pretēji, jauniešu iesaukšana, kas nav pakļauti karaklausībai, tiktu vispārīgi nosodīta (pasvītrots) un izraisītu tautā bīstamu noskaņojumu (pasvītrots), par kura sekām zemes pašpārvaldei ir jānoraida jebkāda atbildība. Šī noskaņa dotu ienaidnieka propagandai teicamu pamatu izplatīt baumas par varbūtēju vācu kaŗaspēka cilvēku sastāva pavājināšanos (pasvītrots ar izsaucēju malā). Citi arī ienaidnieka propagandas iespaidā uzskatītu šo secinājumu par pamatotu. Katrā gadījumā tā vienos izraisītu rūgšanu, citos samazinātu pārliecību par uzvaru.

Jūsu 1944. g. 30. (?) februāŗa rakstā paziņoto nolūku, dot zemes pašpārvaldei tiesības kā līdz šim, var uztvert tikai kā lielāku pilnvaru došanu politiskai brīvībai likumdošanas iniciatīvā. No kādas Herviga kunga man nodotas atzīmes izris, ka jūsu priekšlikuma pamatā ir gaisa flotes pavēlnieka ģenerāļa Flugbeila pavēle. Zemes pašpārvalde nožēlotu, ja tai būtu jāviļas

pieņēmumā, un tai būtu jāatzīst, ka ar jūsu paziņojumu par tās tiesību lielāku paplašinājumu patiesībā zemes pašpārvaldei būtu piešķirta vāciešu pavēļu pasludinātājas loma (pasvītrots arī malā). Zemes pašpārvalde turpretī atceras, ka noteicošas vācu dienesta vietas ir ziņojušas savos izteikumos, ka draudzīgu nevācu tautu piedalīšanās karā cīņās pret boļševismu jānotiek uz brīvprātības pamata (pasvītrojums arī malā). Līdz ar to ir pateikts, ka arī zemes pašpārvaldes izsludinātie rīkojumi par militāro iesaukšanu, jābalsta uz brīvprātību. Tāds ir spontānais zemes pašpārvaldes manis 1943. g. 24. novembra izsludinātais rīkojums par latviešu kara-vīru iesaukšanu latviešu SS leģionā uz latviešu kara-klausības likuma pamata. Šis likums izslēdz jauniešu iesaukšanu.

Es lūdzu mani atbrīvot no tāda rīkojuma izsludināšanas pienākuma, kam zemes pašpārvalde atsakās piekrist. Attiecībā uz gaisa flotes šefa pieprasīto kontingentu tas var iet vai nu zēnu brīvprātīgas vervēšanas ceļu, vai arī atgriezties pie jau iesauktajiem latviešu gadagājumiem, vēl jo vairāk tādēļ, ka šī iesaukšana ir devusi daudz lielāku skaitu rekrūšu, nekā bija paredzēts ar panākto vienošanos.”

Ģenerālkomisārs Rīgā lūdz ieņemt nostāju un attiecīgi dot norādījumu, kas viņam saskaņā ar šo vēstuli, ir jādara. Smagā vēstules satūra dēļ atbildei Dankeram ir jābūt labi pārdomātai. Es tādēļ lūdzu man paziņot ministra kunga nostāju.

Raksts prasa sīkāku analīzi, lai pilnīgāki izprastu Dankera noraidošās nostājas motīvus. Tie ir divējādas dabas — formāli un praktiski. Formālais iemesls, kā jau tas minēts Dankera sarunā ar Līru 12. aprīlī, un ko tas jau izteicis 1943. g. rudenī GK, ir, ka „latviešu militāro pienākumu likums izslēdz jauniešu iesaukšanu.” Dankers jau tik tālu bija okupantu iemācīts, ka viņš Latvijas

kaņaklausības likuma vietā runāja par „latviešu militāro pienākumu likumu.” Bijušais Latvijas armijas ģenerālis it labi zināja, ka tas, par ko viņš runā, ir Latvijas kaņaklausības likums, kas attiecas ne tikai uz latviešiem vien, bet uz visu tautību Latvijas iedzīvotājiem. Visu šo Dankera situāciju traģikomisku padara vēl tas, ka viņš jau kopš 1943. g. novembra bija izsludinājis mobilizāciju uz Latvijas kaņaklausības likuma pamata un par kaņa ministru, resp. ar kaņa ministra tiesībām iecēlis atvaļinātu ģenerāli Bangerski.

Pie formālajiem iebildumiem piederēja arī norādījums uz politiskajiem apstākļiem. Latviešiem nav tādu pat valsts tiesību kā vāciešiem. Šis norādījums ir izteikts ļoti asā formulējumā: vācieši nav atzinuši tās latviešu tiesības, kas viņiem arī okupācijas laikā ir uz starptautisko tiesību pamata. Netieši ar to ir pateikts, ka viņi ir šīs tiesības pārkāpuši. Šo Dankera norādījumu ir ļoti labi sapratis tas lasītājs AM, kas tos ir pasvītojis un malā pielicis izsaukšanas zīmi. Pie šiem politiskiem motīviem pieder arī Dankera uzdrīkstēšanās norādīt, ka jauniešu iesaukšanu izmantos komunistu propaganda un tauta tai piekritīs, jo tā atklātu „vācu armijas pavājināšanos cilvēku trūkuma dēļ.”

Pie praktiskajiem iebildumiem pieder norādījums uz saimnieciskajiem apstākļiem, jo iesaucamie jaunieši paredzēti vasaras darbiem lauksaimniecībā, kā tas jau ir noteikts ar 13. marta rīkojumu, kam vācieši paši ir jau piekrituši. Iesaukšanas gadījumā lauksaimniecībai būs jācieš. Arī šeit Dankers nav taupījis asus vārdus: „Latviešu tauta, kas nav audzināta nacionāl-sociālistu garā,” tādu iesaukšanu nesaprastu, un „vispārīgi to nosodītu.” Tādēļ „pašpārvaldei ir jānoraida jebkāda atbildība” par to. Iesaukšana ir tuvu abitūrijai, tādēļ kultūrpolitiski ir aplam jauniešus iesaukt sevišķi tādēļ, ka „latviešu inteliģence jau

nošaušanu un deportāciju dēļ ir cietusi lielus zaudējumus. Jauniešu iesaukšana tādēļ vēl tālāk negatīvi atsauktos uz latviešu intelīgences sekojošo pieaugumu.” Šo jauniešu „pagaidu skolas mācības nevar aizstāt skolas izglītību.”

Taču rakstā noraidošās domas gandrīz vai neticamā asumā ir izteiktas vārdos: „Pašpārvalde nožēlotu, ja tai būtu jāatzīst, ka tā savos uzskatos ir maldījusies un ka patiesi pašpārvaldei ir piešķirta tikai vācu pavēļu izpildīšanas loma.” Tādu secinājumu viņš izdara no GK jaunatnes nodaļas vadītāja Herviga viņam sniegtā ziņojuma, ka jauniešu iesaukšanu pieprasa gaisa flotes šefs ģenerālis Flugbeils.

Pēc šiem formāli un praktiski motivētiem noraidījumiem Dankers nāk ar savu priekšlikumu. Vienmēr esot bijis tā, ka vācu augstākās noteicējas iestādes esot norādījušas, ka nevācu tautas kaŗā piedalās uz brīvprātības pamata. Šo domu viņš nobeidz ar vārdiem: „Tāds pašpārvaldes spontāns rīkojums ir mana 1943. g. 24. novembra pavēle, iesaukt latviešu kaŗavīrus latviešu SS leģionā uz latviešu kaŗaklausības likuma pamata. Dankers iesaka, lai šo akciju izdara, t.i., iesaista skolniekus, aicinot pieteikties brīvprātīgi, vai ņemot no jau iesauktajiem, jo to esot sanācis vairāk nekā to prasījusi vienošanās ar vāciešiem.

Dankera vēstule ir visasākā, ko Dankers visā savā dienesta laikā rakstījis savam priekšniekam Dreksleram. Pats svarīgākais šai sakarā ir jautājums — kādi bija Dankera motīvi tā rakstīt? Pirms mēs šo centrālo jautājumu atbildam, vēl daži vārdi jāpiesprauž pie vēstules satura vispār:

a) Vai Dankers tikai 1944. g. maija pirmajās dienās atklāja, ka latviešiem Latvijā nav to pašu tiesību, kā vāciešiem, un ka vācieši neievēro starptautiskās tiesības? Neviens cits kā Dankers pats bija tas, kas pār-

kāpa šīs starptautiskās tiesības un mobilizēja leģionu.

b) Vai Dankers tikai tagad atklāja, ka latviešiem pēc iesaukšanas leģionā un cilvēku nosūtīšanas uz Vācijas fabrikām, pašiem savā zemē trūka darba roku? Dankera vārdi izklausās gandrīz kā stāsts pēc atmošanās no sapņa, ka viņam būtu jādomā, ka pašpārvaldei ir tikai „vācu pavēļu izpildītājas loma.” Tai no pirmās pastāvēšanas dienas nav bijušas nekādas citas funkcijas.(33)

c) Dankers runā atklātu aplamību, apgalvotams, ka iesaukšanas pavēle ir „spontāna pavēle,” kas rādot viņa paša brīvprātību sadarboties ar vāciešiem. To zināja arī vācieši, kas viņu uz to bija pamudinājuši.

Kopsavilkumā var teikt, ka šai vēstulē Dankers iespaidīgi ir pateicis patiesību par latviešu tautas noskaņu un pareizi norādījis uz jauniešu iesaukšanas konsekvencēm, kādas tā izraisītu tautā. Tai pašā reizē vēstulē ir izteikumi kuņiem nav nekāda objektīva pamatojuma. Visi argumenti satek kopā vienā punktā — tā ir vēlēšanās, lai viņu atbrīvo no pienākuma iesaukt jauniešus. Te vēl jāpiezīmē, ka mēs līdz šim esam runājuši tikai par Dankera darbību šai lietā. Patiesībā, kā viņš to apgalvo savā rakstā, aiz viņa ir stāvējuši visi GD. Viņš nesaka, ka tie būtu pieņēmuši kādu lēmumu, bet tikai, ka viņš ar tiem ir pārrunājis šo jautājumu.

Dankers diemžēl nav rakstījis savā grāmatā par motīviem, kādēļ viņš tādu nostāju pret vāciešiem ieņēmis tikai 1944. g. aprīļa beigās. No viņa izteikumiem var saprast, ka viņa motīvs bijis vienīgi rūpes par latviešu jaunatnes likteni. To arī apliecina līdz šim iztīrītie dokumenti. Ka tas tā bija, nav iemesla šaubīties. Ir cits jautājums, vai tā ir visa patiesība. Kā mēs turpmākā iztīrījumā redzēsim, tad tur darbojās arī citi motīvi. Neaizmirsīsim, ka šī Dankera nostāja atklājās tikai 1944. g. pavasarī. Katrs toreiz saprata, Vācija kaņu

ir pazaudējusi. Tikai brīnumiem ticētāji varēja turpināt ticēt vāciešu uzvarai. Dankeram, kam bija pieietami autentiski materiāli, un kam bija piemērota militārā izglītība, tik naīvas ticības nemaz nevarēja būt. Viņa paša situācija minētajā laikā bija kļūmīga. To apgrūtināt vēl ar tik smagu noziegumu, kā bērnu iesaukšanu kaŗadienestā, bija pārcilvēcīga prasība. Lai tiktu no situācijas ārā, viņš bija spiests lietot viņam tik neparastu līdzekli, kā atklātu opozīciju vācu prasībām.

Dienu vēlāk, 9. maijā pēc telegrammas Rozenbergam Loze raksta GK.

Es atgādinu savus rakstus (8. un 10. aprīļa), un lūdzu uzdot zemes pašpārvaldei tūlītēju vajadzīgo rīkojumu un atsevišķu pavēļu izdošanu. Ģenerāļa Dankera iebildumi man ir zināmi un tie nekādā ziņā neattaisno vēl tālāku iesaukšanas atlikšanu, kas tieši kalpo kara vešanas vajadzībām. Par lietas kārtošanas norisi lūdzu man nepārtraukti ziņot.(34)

Tas bija jauns spiediens uz GK, kas tieši tai laikā bija Vācijā.

AM Lozes raksts ar Dankera vēstuli bija pastiprinājies ne tikai iepriekš minētās, labi pazīstamās pretešķības, bet arī sajukumu, kas spriežams no intensīvās darbības turpmākajās dienās. Viss vēl sarežģījās ar to, ka Rozenbergs bija aizbraucis uz Austriju un uzturējās Lincā. Viņa vietā darbojās gauleiters Meijers, bet arī tas uzturējās ārpus Berlīnes Detlovā. 13. maijā uz Lincu Rozenbergam nosūtīja divas telegrammas. Pirmā ziņo;

Dr. Breutigama kungs pie viņam apstrādāšanai nodotā uzmetuma piezīmē sekojošo: gauleiters Dr. Meijers negribētu nosūtīt rakstu Ostlandes reichskomisāram Dankera izturēšanās lietā, kamēr nav pilnīgi skaidri noteikts, kas būtu jādara gadījumā, ja viņš atteiktos paklausīt. Gauleiters atzīst, ka vispirms ar SS

obergruppenfīrera Bergera vidutājību ir nepieciešama vienošanās ar SS reichsfīreru Himmleru. Tika apsvērtā iespēja Dankeru aicināt šeit, lai viņam mutvārdiem personīgi izskaidrotu jūsu raksta saturu, klātesot gauleiteram, politiskās vadības stāba priekšniekam Bergeram, kā arī eventuāli reichs- un ģenerālkomisāram.(36)

Meijers savukārt telegrafēja:

Pēc tam, kad visas Austrumu ministrijas šai lietā iejauktās instances izteikušās, es iesaku paredzēto vēstuli reichskomisāram Dankera lietā vēl nenosūtīt. Es uzskatu par nepieciešamu iepriekšēju saskaņošanu ar reichsfīreru par ejamo ceļu. Sīkākas atsevišķas lietas es jums ziņošu Berlīnē nākamajā trešdienā.(36)

Abās Rozenbergam nosūtītajās telegrammās augstākie ierēdņi ir vienis prātis — lietā ir jāiesaista Himmlers. Tas ir saprotams, jo bija jārēķinās ar to, ka Dankers varētu vēl joprojām nepaklausīt. Viņi par to pārliecināja arī Rozenbergu, ka labākais ceļš ir Dankeru aicināt uz Berlīni. Rozenbergs 18. maijā nosūtīja Lozem slepenu telegrammu:

Pārbaudot jūsu 1944. g. 8. maija telegrammas ziņojumu, man liekas, ka radušās problēmas nevarētu vairs atrisināt reģionāli. Tādēļ ir lietisķāk vispirms no mūsu puses ko darīt, pirms ģenerālkomisārs kaut ko iesāk pret pirmo ģenerāldirektoru Dankeru jautājumā par latviešu jaunatnes iesaistīšanu gaisa izpaltigos. Es tādēļ lūdzu atsūtīt ģenerāldirektoru Dankeru pie manis. Viņam ir jāuzdod ierasties Berlīnē 1944. g. 25. maijā. Pārrunas pie manis notiks 1944. g. 26. maijā. Precīza viņa ierašanās jāpaziņo man, lai es varu likt atvest viņu no vilciena. Par viņa uzturēšanos tiks gādāts šeit.(37)

Rozenberga adjutants Markvarts telegrafē Meijeram, lūdz panākt Rozenberga izšķiršanos un to paziņot viņam tādēļ, ka Loze viņam piesūtījis telegrammu,

kuŗā prasa, lai viņam paziņo, vai „paliek pie norunas, ka pārrunas ar ģenerāldirektoru Dankeru notiks 26. maijā, un vai mana vēlēšanās tiks ievērota kopā ar ģenerālkomisāru Dreksleru iepriekš sniegt Rozenbergam manu personīgo uzskatu.”(38)

Dankers savus iespaidus Berlīnē līdz ar pārdomām par to ir atstāstījis savos memuāros.(39) Viņš Berlīnē ir jau ieradies 24. maijā un otrā dienā tās tuvumā iepazīstināts ar vācu gaisa spēku izpalīgu darbu. Atstāstot savu sarunu Berlīnē AM, viņš atzīmējis, ka tanī bez ministra vēl piedalījušies „četri vai pieci ministrijas vecākie ierēdņi, reichskomisārs Loze no Rīgas un ģenerālis Bergers.” Šeit tūliņ jāpiezīmē, ka sarunās nav piedalījies Dankera tiešais priekšnieks GK Drekslers, jo to uz Berlīni neaicināja, kaut Loze to bija prasījis. Par pārrunām ir saglabājies šāds protokols:

Sakarā ar latviešu ģenerāldirekcijas un latviešu jaunatnes vadības atsacīšanos vēlamā veidā reicham sagādāt gaisa izpalīgus, es izsaucu pirmo ģenerāldirektoru ģenerāli Dankeru uz Berlīni, lai šo lietu nepārprotami noskaidrotu. Es izskaidroju, ka biju ģenerāli Dankeru uz šīm pārrunām lūdzis, jo laika tecējumā, dažādi izteicieni un memorandi darīja vēlamu visas attiecību kopības noskaidrošanu. Es, zināms, saprotu cilvēciskās un politiskās grūtības, kas saistās ar ģenerāldirekcijas vadīšanu tagadējos militāros un saimnieciski politiskos apstākļos, bet, no otras puses, man jāpasvītro, ka no vāciešu puses darām visu, lai šeit izrādītu saprašānu latviešu tautas pamatotām jūtām. Tas, ka tūliņ iecēlām pašu zemes pārvaldi, bija cieņas izrādīšana, un brīva latviešu kultūras, skolu, un tiesību sistēmas piekopšana ir solis līdzīgā virzienā. Saimnieciski politiskie ierobežojumi ir kara apstākļu nosacīti, un tas būtu jāsaprot. Bet nu attīstība ir rādījusi, ka daudzās (ar roku ierakstīts: latviešu)

apriņdās šāda saprašana nav sastopama. Es atgādinu bijušā ģenerāldirektora Valdmaņa memorandu, kurš, cita starpā, satur tik pat kā nepieņemamu vācu pārvaldes kritiku, un tālāk, uz kādu protokolu par sēdi pie ģenerālkomisāra, kurū plaši izplatījusi kāda pagaidām nezināma persona.

Reichskomisārs un ģenerālkomisārs Rīgā šīs izpaušmes uzņēma ar plašu vērienu, bet tas daudzā ziņā līdz pat šai dienai nav pilnīgi saprasts. Es tikai vēlos piezīmēt, ka no vācu puses varēja ieņemt arī citu stāvokli. Ar to es sevišķi domāju uzskatus par mūsu paveikto reprivatizāciju. To daudzi uztvēra kā pašsaprotamu vai arī kā soli, kas bez tam nāca ar krietnu nokavēšanos. Patiesībā lieta ir sekojoša: ap 700 gadus vācieši bija austrumus, Igauniju un Latviju (ar roku ierakstīts: veidojuši un pus gadutūkstoti tur ir pastāvējuši noteikti īpašuma jēdzieni). Bet neatkarīgi no tā, latviešu valdība 1919. g. lūdza vācu frontes karavīrus apkarot boļševismu ar svinīgo solījumu tiem piešķirt zemi. Vācu karavīri bija atnākuši un atbrīvoja Rīgu un Latviju, taču apsoltīto apmešanās zemi tie nesauņēma! Es atgādināju, ka nacionālsocialistiskā (ar roku: kustība) savā cīņās posmā šai lietā iesniedza interpelāciju (ar roku: reichstagā). Ievērojot šo situāciju, tas būtu bijis saprotams un no valsts tiesību viedokļa nevainojams solis, ja vācu reichs būtu atcēlis agrākās atsavināšanas (ar roku: zemes īpašuma tiesības). Tas tomēr tā nav noticis, bez izņēmuma, pieliekot katra un visu spēkus — panākta zemes reprivatizācija. Es neticu, ka jebkāda cita tauta (ar roku: līdzīgos apstākļos), būtu paveikusi līdzīgu aktu. Latviju vācu karavīri ir pasargājuši no iznīcināšanas, un tā arī pati ir pielikusi savus spēkus tanī darbā, un tagad, arī savā leģionā, kas daudzreiz ar uzslavu ir atzīts. Te (ar roku: tad) būtu nepieciešams, lai

latviešu jaunatne (ar roku: vēl stingrāk) tiktu iesaistīta. Diemžēl, mēs nupat piedzīvojām jaunus ļoti daudz prominentu latviešu personu uzbrukumus. Tie vēlējās ģenerāli Bangerski mudināt kādu viņu sarakstītu memorandu nosūtīt fīreram, ko Bangerskis tomēr atsacījies darīt.

Šinī memorandā viņi prasīja ne tik vien bijušās Latvijas brīvvalsts atjaunošanu, bet arī tiesības vest sarunas ar jebkuru valsti, kas atzina šo latviešu gribas deklarāciju. Tas varētu nozīmēt, ka zināmos apstākļos (ar roku: šāda) latviešu valsts, kas šodien (ar roku: taču tikai) varētu balstīties uz vācu (ar roku: aizsardzību), varētu prasīt sev tiesības vest sarunas ar valstīm, kas kaŗo ar Vāciju (ar roku: !). Tā ir pilnīga neiespējamība un tā arī tā jānovērtē. Tādā situācijā iekrīt latviešu ģenerāldirektorijas atsacīšanās piemērotā veidā, tāpat kā Vācijā, iesaistīt latviešu jaunatni gaisa izpalīgu akcijai (malā ar roku: Ja kungi cer, skatoties uz militāro situāciju, tādējādi ko sasniegt viņi maldās. Tieši pretēji, ar šādiem soļiem var pasliktināt apstākļus). Tiek norādīts uz to, ka Vācija ar saviem 80 miljoniem savu jaunatni spēj labāk apgādāt nekā mazā latviešu tauta. Te jāsaprot, ka Vācija ir ārkārtēji iesaistījusi savu jaunatni, ka sakarā ar biežo bombardēšanu simtstūkstoši nespēj saņemt kārtīgu skolas izglītību, un beidzot, ka darba spēka trūkuma dēļ uz laukiem rodas vēl lielākas grūtības, ka zemnieku bērniem jau no agra rīta jāstrādā laukos, un tikai pēc tam, jau noguruši, tie var iet skolā. Ir pilnīgi neiespējami izskaidrot fīreram, kādēļ vācu jaunatni var šādā veidā izmantot kaŗam, bet to nevarētu pilnīgi līdzīgā veidā sacīt par latviešu jaunatni.

Ģenerālis Dankers atbildēja, ka attiecībā uz vēlēšanos iegūt brīvas valsts statusu, tas tiešām tā ir un viņš pieņem, ka to varētu saprast. Minētais memorands viņam nav pazīstams, tādēļ viņš par to nevarētu

ieņemt nekādu viedokli. Agrākais ģenerāldirektora Valdmaņa memorands gan būtu jāuzskata par novecojušu. Attiecībā uz jautājumu par jaunatni, viņš vēloties teikt, ka pēkšņa iesaukšana viņam neliktos mērķtiecīga. Ir jāsaprot, ka Latvijai jau caur boļševiku deportācijām (nosvītrots 60 000) laupīti daudz tās (ar roku: labāko) spēku; pēc tam Latvija policijai un leģionam vislielākā mērā ziedojuši savus vīrus. Atvilkt tai vēl atlikušos jauniešus — ir pieprasīti 7000 — smagi ietekmētu visus lauku darbus, u. t. t., kam vēl klāt nāk tas, ka no krievu evakuētām 180,000 personām darba spējīgie aizvesti uz Vāciju un pārējie pa lielākai daļai atstāti Latvijas apgādē. Viņš tomēr ieskata, ka pēc iespējas iesaistāma arī latviešu jaunatne un ieteica šo akciju ievadīt tā, ka vispirms latviešu jaunatnes vadība sāktu izplatīt propagandu jaunatnei par gaisa izpalīgu izmantošanu, kam pēc tam sekotu piemērots ģenerāldirektora Dankera uzsaukums, lai akcijai dotu piemērotu uzsvāru (malā ar roku: Savervēšanai ir svarīgi, laiks ir ieskaitāms darba dienestā.).

SS obergrupearbvirrs Bergers ziņoja, ka Igaunijā lietas ejot labāk, esot 680 pieteikušies brīvprātīgi, un to daudz nespēžot, jo neesot vēl uzcelts pietiekami telpu. Viņš tomēr pasvītvoja, ka (ar roku: Latvijā) jārēķinās ar 7,000 jauniešiem. (Ar roku: Iesaukšanas laika pagarināšanai varētu bez iebildumiem piekrist).

Ģenerāldirektors Dankers paskaidroja, ka, ja viņa plānotā akcija nedotu cerētos panākumus, tad ir jālieto likumīgie līdzekļi, resp. jāieved mobilizācija (Rekrutierung). Šiem paskaidrojumiem visi piekrita; tā būtu jāriņķojas.

Pēc sarunas Dankers lūdza atļaut viņam vēl privāti izteikties:

Ja nu visu to, kas izteikts kādos memorandos, varētu (ar roku: izpildīt un dokumentos apstiprināt),

kas tad gan (ar roku: mainītos visā stāvoklī!).

Es pasvītrotu šo uzskatu un atbildēju, ka tā, kā lietas ir, praktiski nevarētu nekas mainīties. Pašreizējais stāvoklis prasa skaidru pavēlēšanas varu, gan drošam politiskam pārskatam, gan praktiskas administrācijas darba un policejiskas drošības dēļ. Arī dažādos saimnieciskos un politiskos pasākumos nebūtu iespējams ko nozīmīgu mainīt. Es atkal pieskāros memorandam un paskaidroju ģenerālim Dankeram, ka citos reichskomisariātos līdzīgos gadījumos zināms skaits atbildīgo būtu nekavējoties nošauti! Šī raksta īstais ierosinātais (ar roku: Čakste), cita starpā, esot jau apcietināts. Dankers lūdza, vai visu šo lietu, par kuŗu viņš neko nezīnot, nevarētu atstāt mierā, vai to nevarētu vairāk uzņemt ar humoru. Galu galā, Latvija taču darījusi visu, kas tai bijis pa spēkam. Es viņam labprāt apstiprināju, ka latviešu tauta šais gados čakli strādājusi, bet arī norādīju, ka zināmām aprindām ir sakari ar igauņu un latviešu emigrācijas organizācijām Zviedrijā un ASV. Ja to pierādītu, tad maigs spriedums gan nebūtu vietā. Dankers domāja, ja šādi sakari pastāvētu, tad lietas būtu nopietnākas. Bez tam es centos Dankeram paskaidrot, ka nav iespējams, ka (svītrots: valstis, ierakstīts: zemes), kuŗas Vācija atbalsta, varētu vēlāk vecā bezrūpībā vest sarunas ar Angliju vai Ameriku, pretēji vācu politikai un Eiropas vienotībai. Visiem būtu svarīgāki, ja viņu kultūra, skolas, un tiesību sistēma būtu nodrošināta. Dankera uzdevums būtu tagad saviem tautiešiem pateikt, ja Latvija cenšas mainīt vācu pārvaldes apstākļus, tas kaitētu pašu tautai. Dankeram tas būtu jādara ar pilnu apziņu un enerģiju, tad lietas attīstītos labāk, nekā tas bijis ar šādiem memorandiem.(40)

Šis dokuments ir latviešu tautas vēstures „īsaiss kurss,” kuŗā Rozenbergs atkāŗto Latvijas vācu vēsturnieku paustos uzskatus par savām tiesībām un nopelniem latviešu labā, netaisnībām un pārestībām, ko latvieši nodarījuši vāciešiem ar agrāro reformu, neaizmirstot arī vācu, t.s. brīvprātīgo nopelnus 1919. g. Latvijas atbrīvošanā no boļševikiem. Dankers par šo sarunas daļu neko nesaka savā grāmatā. Rozenbergs savā Latvijas vēstures izklāstā izliekas, ka viņš neko nezina, ka ne 12 gadsimtenī, ne Pirmajā pasaules kaŗā, ne Hitlera laikā vācu okupanti nebija aicināti. Tie vienmēr bija sveši, naidīgi iekaŗotāji. Ko Dankers jūta un domāja, klausoties Rozenberga gaŗās pamācības, mēs nezinaŗm, jo arī par to viņš ir klusējis savā atmiņu grāmatā. Taču viņam bija jājūtas dziļi pazemotam, vienalga, vai nu domājot par savām Latvijas atbrīvošanas kaŗa gaitām ar nopelnītiem augstiem Lāčplēša ordeņiem, vai vēlāko laiku nacionālās armijas ģenerāļa stāvokli. Savos memuāros viņš raksta, ka viņš atkāŗtojis Rozenbergam to pašu, ko viņš Rīgā bija teicis Dreksleram. To apstiprina arī šis dokuments. Rozenbergs viņam pāŗmeta latviešu kultūras darbinieku iesniegumu Bangerskim, prasot Latvijas brīvību. Dankers atbild, ka viņš saprotot šādu prasību, bet ka viņš tādu iesniegumu nepazīstot un tādēļ par to neko nevarot teikt. Zināms, Dankeram bija pazīstams iesniegums Bangerskim.

Ar to mēs pietuvojamies centrālajam jautājumam. Bet vispirms ļausim runāt Dankeram pašam.

Ģenerālis Bergers, griezdamies pret mani un vērsdamus uz mani pētošu, urbjošu skatu, skarbi noprasīja: „Vai jūs, ģenerāļa kungs, gribat šo lietu īstenot vai nē?” Zibeņātrumā man iesāvēs prātā doma — ja teikšu „nē,” tad vācieši iesaukšanas akciju pārņems savās rokās un bez žēlastības iesauks visus 10 000 zēnus un

noliks tos pie zenītlielgabaliem, bet tik ilgi, kamēr lieta atrodas mūsu pašu latviešu rokās, tad vienmēr būs iespējams lietu grozīt mums par labu. Tāpēc es ģenerālim Bergeram mierīgā tonī bez uztraukuma atbildēju: „Jā, ģenerāļa kungs, šo akciju es varu uzņemties īstenot, bet tikai uz brīvprātīgo bāzes.” Ģenerālis bija redzami apmierināts ar šo atbildi un sarunās vairs neiejaucās. Būtu es šinī lietā pateicis „nē,” tad droši vien Rīgu vairs neredzētu, jo kā pēc gadiem no dokumentiem uzzināju, viņš rūpīgi bija krājis manus „grēkus,” tos ierakstīdams speciālā sarakstā, lai tad, kad mērs būtu pilns, aplaimotu mani ar koncentrācijas nometni. Šoreiz tiku vēl sveikā cauri.(41)

Ļoti asa šai aktā ir piezīme ar autentisko Bergera izteikumu. Viņš atgādina, ka no Latvijas viņš sagaida 7000 jauniešus, un ka nav steigas. Tad seko izšķirošie vārdi: „Ģenerāldirektors Dankers paskaidroja, ka, ja viņa plānotā akcija nedotu iecerētos panākumus, tad jālieto likumīgi līdzekļi, resp. mobilizācija. Šiem paskaidrojumiem visi varēja izteikt savu piekrišanu; tā tad arī uz priekšu ir jārīkojas.”

Dankera teiktais grāmatā un Rozenberga protokolā teiktais ir būtiski atšķirīgi. Pirmais savos memuāros saka, ka viņš ir apsolījis sagādāt 7000 jauniešus tikai uz brīvprātīgo bāzes. Rozenberga protokolā skaidri sacīts, ka viņš apsolījis, ja nesanāk 7000 brīvprātīgo, tad viņš mobilizēs likuma vārdā. Tieši šis pēdējais solījums ir tas, ko vāciešiem vajadzēja. Tādēļ Dankers bija aicināts uz Berlīni. Vācieši bija panākuši savu. Dankers savā grāmatā ir noklusējis, ka viņš devis solījumu vajadzības gadījumā mobilizēt latviešu skolniekus.

Kas Dankeru Berlīnē piespieda uzņemties darīt to, ko viņš Rīgā tik drosmīgi bija noraidījis? Savos iepriekš minētajos vārdos viņš uz šo jautājumu ir

atbildējis pats. Tā ir koncentrācijas nometne. Viņš situāciju bija sapratis pareizi — liegšanās sagādāt 7000 latviešu skolniekus vācu armijai varēja beigties tikai tur. Viņa izsauciens: „Šoreiz tiku vēl sveikā cauri,” ir vietā. Runāšana par to, ka viņam pēkšņi būtu iešāvusies doma galvā, ka viņš ar piekrišanu iesaukt skolniekus GS būtu panācis lietas paturēšanu latviešu rokās, ir neveikla taisnošanās. Tādai domai nebija jāiešaujas galvā Berlīnē, jo to vācieši Rīgā reižu reizēm mēģināja viņam iestāstīt.

Visas šaubas par Dankera solījumu mobilizēt izklīdina Bergera ziņojums Himmleram par notikušajām sarunām pie Rozenberga.

Es lūdzu sekojošo paziņot mutvārdiem SS reichsfīreram, jo es pieņemu, ka viņam tas interesē:

1.) Pārrunas okupēto Austrumu apgabalu valsts ministrijā.

a.) Ar lielu troksni notika pieteiktās pārrunas okupēto Austrumu apgabalu valsts ministrijā. Mans pirmatnējais priekšlikums nepieaicināt Ostlandes reichskomisāra kungu, jo viņš pats nav spējīgs grozīt šo lietu, tika vispirms pieņemts, bet pēdējā minūtē atkal pārsviedās. Gauleiters Loze tātad arī bija klāt. Ģenerāli Dankeru, kas vispār atstāja ļoti mīksta, viegli iespaidojama cilvēka iespaidu, garākā sarunā uzrunāja reichsleiters Rozenbergs. Ļoti maigā formā. Tad viņam bija dota iespēja, arī tādā garā izklāstījumā, uzrādīt savus iemeslus un — tā kā viņš to darīja veiklāk — man bija nepatīkama izjūta, ka viņš nobeidza šīs sarunas kā uzvarētājs.

Es ko tādu jau nojautu, tādēļ es dienu iepriekš liku kādam manas galvenās daļas SS oberšturmбанfīreram un SS hauptšturmбанfīreram Brandenburgam Dankeru lieliski saņemt lidlaukā un izvadāt pa Berlīni.

Beidzot viņš bija arī kādā pretgaisa baterijas pozīcijā, kur kalpo tikai gaisa spēku izpalīgi, un kur viņš noskaņojās apmācības ar kaujas municiju. Vadāšana pa Berlīni un divas stundas pie gaisa spēku izpalīgiem atstāja lielisku iespaidu. Viņš lūdza, lai mēs gaisa spēku izpalīgu akciju vispirms sākam uz brīvprātī bas pamata. Bet ja nepieciešamais 7000 skaits nesanāktu, viņš nestāvētu ceļā iesaukšanai. Viņš pats grib izdot uzsaukumu ar plašu pamatojumu. Ar to mēs nonācām pie mērķa. Attiecībā uz okupēto Austrumu apgabalu ministriju es to pārdzīvoju kā zaudējumu.(42)

Šī ziņojuma saturs ir neapšaubāmi drošs, jo nav domājams, ka Bergers ziņotu Himmleram nepatiesību par Dankera doto solījumu, it sevišķi vēl, ja Dankers pats savos memuāros apliecina, ka Bergers ir runājis tikai vienreiz, noprasot Dankeram solījumu sagādāt paredzēto 7000 izpalīgu skaitu.

Dankeram bija jāķežas pie solījuma izpildīšanas. Sekosim notikumu drāmatiskajai secībai. Viņš raksta: „Nākošā dienā atlidoju atpakaļ uz Rīgu. Laiks gāja. Aizgāja pavasaris, atnāca vasara, aiztecēja vasara. Tuvojās rudens. Tad ģenerālkomisārs Drekslers uzzināja, ka es līdz šim neko nebiju darījis zēnu iesaukšanas lietā. Viņš neaprašāmi noskaitās un tūlīņ iecēla jaunu pieņemšanas komisiju.

Tā patiesi tas nebija. Nav arī iemesls ticēt, ka tā būtu tikai Dankera vājā atmiņa, kādēļ viņš tā raksta. Tam, liekas, ir citi motīvi. Te pavisam nebija runa par rudens tuvošanos, jo viņš jau ceturtā dienā pēc atgriešanās no Berlīnes, t.i., 31. maijā saaicināja pārējos GD uz sēdi, kurā tie pieņēma lēmumu par jauniešu aicināšanu brīvprātīgi pieteikties GS. Nesaprotamā kārtā gandrīz visi, kas rakstījuši par GS, šo lēmumu ir noklusējuši. Dankers saka, ka Drekslers lielās dusmās pats noorganizēja jaunu iesaukšanas komisiju. Te Dankera

vārdi: „Zēniem bija noteiktā laikā jāierodas un jāstājas komisijas priekšā.” Ne Drekslers, ne kāds cits vācietis, šos zēnus neaicināja ierasties. To darīja Dankera uzdevumā LJO.(43) Tas viņam bija jādara saskaņā ar 26. maija solījumu Rozenbergam. Dankers tikai izmantoja metodi, ko viņš ar sekmēm bija jau lietojis leģiona iesaukšanas gadījumā, proti, tas šādas akcijas apzīmēja par brīvprātīgo pieteikšanos. Dankers arī pats raksta, ka viņš no vāciešiem esot mācījies, kā nepatīkamas lietas var novilcināt. To viņš esot darījis arī jauniešu iesaukšanas lietā, jo tūlī pēc atgriešanās no Berlīnes tiešām praktiski nekas nenotika. Sevišķi viņš to varēja darīt tādēļ, ka neviens latvietis Rīgā nezināja par viņa Berlīnē doto solījumu.(44) Bet patiesība ir tāda, ka jau Berlīnē dotā solījuma pierakstā ir sevišķa atzīme: „Laika pagarināšanai varētu bez iebilduma piekrist.” Šī Bergera piezīme protokolā nav nekāds viņa cēls žests, lai saudzētu latviešu jauniešus. Viņš turpat arī skaidri pateicis savas šķietamās labvēlības iemeslus: „Un to (iesaukšanu) daudz nespiežot, jo neesot vēl uzcelts pietiekami telpu.(45)” Ne Dankera vilcināšanās, bet Bergera grūtības jaunatnes novietošanā, neprasiņa tūlītēju iesaukšanu, it sevišķi ne, kad tā nu bija apsolīta un droša.

Tomēr jau 12. jūlijā Dankers izdeva pavēli visiem apriņķu priekšniekiem un pilsētu prefektiem.(46) Tanī viņš raksta: „Esmu uzdevis Latvijas jaunatnes organizācijai, kā visas latviešu jaunatnes darbības vadītājai, saziņā ar piekritīgām militārām un administratīvām iestādēm vai dienesta vietām, kārtot 1928. g. jauniešu iesaistīšanu uz brīvprātīgas vēlēšanās pamata vācu armijas gaisa spēku palīgdienestā Latvijā.” Tālāk seko praktiski norādījumi, kā tas izdarāms. Dankers pats zināja, ka tā nebija „iesaistīšana uz brīvprātīgas vēlēšanās pamata,” bet gan jauniešu

iesaukšana militāram dienestam. Var sacīt, ka viņš lietoja vācu žargonu, nepatīkamas lietas saucot eufēmēniskos vārdos. Vācieši un Dankers, lai segtu savu noziedzīgo leģiona mobilizāciju (ko, kā iepriekš redzējām, Dankers apzīmēja par savu spontānu brīvu aicinājumu), piekāra tai brīvprātības vārdu. Tagad Dankers šo iemīlēto vārdu piesprauda iesauktajiem jauniešiem. Kādēļ viņš to darīja? Taču to pašu iemeslu dēļ kā vācieši, lai maldinātu tautu. Saprotams, to pašu iemeslu dēļ viņš arī par to klusēja savā atmiņu grāmatā. Ar to beidzās viņa ziņas par „brīvprātīgo” GS izpalīgu iesaukšanu. Rodas iespaids, ka tas ir viss, ko viņš par to zina. Vēl vairāk, ka ar to beidzās vispār viņa līdzdalība jauniešu iesaukšanā. Tas patiesi tā nav. Viņš gan vēl piezīmējis, ka „vācieši savervē apmēram 3000.” Taču nav neviena dokumenta, ko būtu parakstījis kāds vācietis, lai vervētu latviešu jauniešus. Ir tikai Dankera parakstītais 12. jūlija pieminētais rīkojums. Dankers piedēvē vāciešiem savus darbus. Ja nu „brīvprātīgi” bija pieteikušies 3000, kas kā vēlāk redzēsīm, nav tiesa, tad ir jautājums, vai radās un kā radās vēl 4000, kas iztrūkst no 7000, ko Dankers bija apsollījis Rozenbergam un Bergeram Berlīnē 26. maijā? Dankers arī par to klusē. Turpretī vāciešu klusēšanas laiks bija beidzies.

Starplaikā AM jau 26. jūnijā ar slepenu rakstu paziņoja RK par vienošanos ar Dankeru Berlīnē 26. maijā.(47) Turpmāko notikumu pareizai izprašanai svarīgs ir šī raksta trešais punkts: „Gadījumā ja nesanāk paredzētais 7000 gaisa spēku izpalīgu kontingents, tad ģenerāldirektors Dankers ir uzņēmis izdarīt mobilizēšanu, ar nolūku sagādāt trūkstošos gaisa spēku izpalīgus.” Taču tāds teksta saturs nav patīcis LK 7. sējuma redaktoriem Bērziņam un Hāzneram, tādēļ tie tekstu pārgrozījuši sekojoši: Dankers „apņēmis spert piemērotus soļus,” acīm redzot, lai noklusētu, ka

Dankers ir uzņēmies jauniešus iesaukt, resp. mobilizēt. Varētu domāt, ka tās ir tikai tulkošanas grūtības. Patiesībā lieta ir daudz ļaunāka. Tanī pašā AM aktī ir blakus šim rakstam (43) arī mūsu atkārtoti minētais Berlīnes sarunu protokols ar Dankera solījumu, (24-25.). LK redaktori to savā izdevumā vispār nepiemin, kaut tīri praktiski viņi nevarēja to neredzēt. Tas rāda, ka grāmatas izdošanas laikā 1979. g. redaktori Dankera 26. maija solījumu mobilizēt jauniešus nevēlās atklāt.

AM 26. jūnija raksts RK rāda, ka tā iesaukšanu ir gatavojusi bez steigas. To apstiprina arī tieši ieinteresētās GS virspavēlniecības rīcība. Tā piesūtīja Nikelam 30. jūn. slepenu rakstu, ko tas saņēma tikai 21. jūlijā ar paziņojumu, ka tā pielikumā nosūtīti gaisa flotes virspavēlnieka izstrādāti *Noteikumi par igauņu un latviešu gaisa spēku izpalīgu iesaistīšanu kara palīgdienestā.* (48) Tiem ir pievienoti arī to izpildīšanas noteikumi. Tie ir ļoti sīki izstrādāti, bet par to, kā tie tiek ievēroti praksē, runāsim turpmāk. Ar šiem pēdējiem diviem soļiem, AM 26. jūnija rakstu un 1. gaisa flotes pavēlnieka noteikumiem, izbeidzās Berlīnes līdzdalība jauniešu iesaukšanā. Viņi savu bija padarījuši.

No iepriekšējā iztīrājuma rodas iespaids, ka noteicēja loma skolnieku iesaukšanā GS ir bijusi Nikelam. Tā it sevišķi liek domāt asā sarakste ar RK jaunatnes nodaļas vadītāju Līru. Viņš tad atsaucas, ka viņam aiz muguras stāv Hitlera jaunatnes vadītājs un Rozenbergs. Tas liktu domāt, ka tā ir Hitlera jaunatnes akcija. Tādā gadījumā pārsteidz, ka neskatoties uz RK jaunatnes nodaļas vadītāja un paša Lozes noteiktu pretestību pret Nikela prasībām, viņi tomēr bija spiesti kapitulēt. Šādā gaismā varētu skatīt Dankera pretestību, vismaz daļēji. Nav tomēr nekādu dokumentāru pierādījumu, kas apliecinātu, ka viņš būtu zinājis RK

pretestību. Šī pretrunas situācija spiež meklēt kādus citus motīvus tās izskaidrojumam. Jautājums skaidros vārdos skan — kādi spēki šai lietā darbojās Berlīnē? Tas nevarēja būt tikai Nikels un Hitlera jaunatnes vadība. Uz mūsu jautājumu palīdz atbildēt daži nozīmīgi dokumenti. 1944. g. 16. febr. SS šturmbanfirers Brills Himmlera SS galvenā pārvaldē raksta AM politiskās vadības grupas (Bergera) personīgajam adjutantam Brandenburgam:

Es esmu lasījis jūsu atzinumu B e r g e r a m attiecībā uz darba pienākuma ievēšanu Ostlandes reichskomisariātā. Ievērojot pašreiz notiekošo, resp. pavēlēto ģenerālmobilizāciju Latvijā un Igaunijā, jūsu ieteiktais priekšlikums nav izmantojams. Bez tam ir plāns saskaņā ar vienošanos ar Austrumu ministriju jau 15 un 16 gadīgos iesaukt kā tā sauktos SS audzēkņus un gaisa spēku ieroču palīgus. Es lūdzu mani sakarā ar to uzaicināt uz dienesta vietu vadītāju apspriedi.(49)

Raksts atklāj vairākas lietas. Pirmkārt, jau tik agri kā 16. febr. Himmleram un Rozenbergam bijusi vienošanās par 15 un 16 gadīgo iesaukšanu. Otrkārt, te pirmo reizi parādās speciālais apzīmējums „SS audzēkņi.” Treškārt, tā ir Himmlera SS galvenās nodaļas akcija.

Pēc tam pazīstamais rasisma ideologs un speciālās nodaļas vadītājs AM Vecels 16. martā apspriedās ar Milvi-Šrēdeni.(50) Viņš norāda, ka Kinkelins ir pret apzīmējumu „SS audzēkņi.” Milve-Šrēdens savukārt taisnojas, ka viņš nav šī apzīmējuma autors. Viņš esot licis priekšā „brīvprātīgie,” ko savukārt SS pārstāvji noraidījuši, jo tāds apzīmējums paredzēts tikai ģermāņu tautu piederīgajiem. Tad Vecels ieteica domāt par kāda krievu vārda tulkojumu, jo šo „SS audzēkņu” starpā būs daudz krievu. Par to savā laikā esot domāts, bet tas atmests. Šo pārrunu rezultātu Vecels paziņojis

Kinkelinam, kas nolēmis ieteikt „SS palīgus.” Pēc tam seko šāda rindkopa:

Sarunas turpinājumā ar Milvi-Šrēdeni pēdējais paziņoja, ka vispirms ir jānotiek SS palīgu un pretgaisa ieroču palīgu veselības pārbaude. Kā mazākais ir noteikts 170 cm augums. Tāds lielums esot par augstu. Viņš vēl mēģinot darboties pret to. Es uz to aizrādīju, ka krievu ļaudis (attiecas arī uz citiem) ir samērā maza auguma un ka mēs tādēļ darbojamies pretī visai pasākuma jēgai, proti, iegūt kaņotājus, ja mēs uzstādītu šādas prasības. Vēlāk, kad attiecīgie SS palīgi sapulcināti nometnēs, var notikt rasiska izlase. Šai rasiskai izlasei ir paredzēts prof. Dr. Abels. Es pēc tam prasīju arī manis iesaistīšanu. Tādā veidā izlasi rasiski izdarītu prof. Abels un es kopīgi. Milve-Šrēdens tam piekrita. Pirmā rasiskā izlase nav sagaidāma agrāk kā pēc četriem vai pieciem mēnešiem. Par šo lietu es tūlīņ ziņoju arī ministriāldiriģentam Kinkelinam, kas vēlējās nosūtīt Milvem-Šrēdenam attiecīgu rakstu.

Jau 20. martā Kinkelins tādu rakstu arī nosūtīja, (51) kas saturā atbilst Vecela izteiktajam viedoklim. Tanī tomēr ir kāda sevišķa piezīme, proti, ka iesaucamie ir tikai 15 un 16. g. veci jaunieši, kas nav vēl pieauguši, tādēļ arī lielums nav jānosaka, jo „mums ir tikai svarīgi iegūt spēkus, kas ar ieroci iestājas par mums. Jautājumam, ciktāl tie atbilst rasiskām prasībām, manuprāt, tātad nav nekādas nozīmes. Ar laiku paredzēta pretgaisa ieroču izpalīgu un SS palīgu rasiska izlase, kurā tiktu atlasīti tie, kuņus varētu pārvācot.” Raksta beigās sevišķi pasvītrots, cik tas ir svarīgi, lai tādā izlasē piedalītos Vecels, un lai tā katrā ziņā arī tiktu izdarīta. Šī AM augstāko ierēdņu internā sarakste atklāja ne tikai šo cilvēku apbrīnošanas vērtu cinismu, bet arī noziedzīgos plānus.

Acīm redzot Milve-Šrēdens ir ilgi pārdomājis Kinkelina aizrādījumus un mēnesi vēlāk, 23. apr. taisnojas, ka viņš pilnīgi piekrīt tā aizrādījumiem. Šai rakstā vēl tālāk iepazīstamies ar tās pašas pārvācošanas un ģermānizēšanas gara pasaules cilvēku citādu formulējumu:

Pie rasiskās izlases jautājuma es piezīmēju, ka es vispār nebiju domājis par pārvācošanu. Pārvācotos iezemiešus mēs allaž iegūstam tikai kā atsevišķas personas, kamēr, man liekas, būtu svarīgāk radīt slāni, kas, nepazaudējis saskari ar savu dzimteni, garīgi un politiski paliek stingri mūsu rokā.(52)

Tai pašā dienā, 20. martā, kad Kinkelins rakstīja Milvem-Šrēdenam, viņš līdzīga satura rakstu nosūtīja arī Brillam, kā atbildi uz viņa 16. febr. rakstu.(53) Arī šai rakstā noraidīts 170 cm garums un piezīmēts „vispirms mūsu interesēm ir jābūt, atrast kaņotājus mūsu vajadzībām.” Te arī pieminēts, ka gařumu varbūt varētu noteikt uz 150 cm. Brills, saņēmis Kinkelina rakstu, tam 27. martā atbild:

SS audzēkņu iesaukšanas gaitā līdz šim nav bijusi runa par 170 cm gařumu. Gruppenfīrers Līrs ir noteicis, ka to gařums, ko vēlāk no gaisa spēkiem pārņems SS ieročos, ir jāpatur pavēlētais 166 cm lielums. Turpretim viņam nav nekādu iebildumu pieņemt plānotās akcijas laikā arī mazākais 150 cm lielus, ja tie ilgstoši var palikt pie gaisa spēkiem. Nikelam šis lēmums ir paziņots.(54)

Šī Rozenberga un Himmlera iestāžu sarakste notika pāri RK ierēdņu galvām. Tā bija radusies savdabīga situācija. Neredzēdams citas izejas, Loze rakstīja personīgu vēstuli Rozenbergam, kas vēl spilgtāk atklāja akcijas aizkulises;

Personīgi

Attiecas uz: igauņu un latviešu jauniešu iesaistīšanu gaisa spēku izpaltgos.

Ar 1944. g. 15. februāra uzsaukumu manai dienesta vietai paziņoja, ka ministrijas aprindās nodarbojas ar plānu 15, 16 un 17 gadu vecu igauņu un latviešu jaunatnes iesaistīšanu gaisa izpalīgu spēkos dzimtenē un reichā. Mana jaunatnes nodaļa 1944. g. 16. februāra telefona sarunā ir sniegusi pieprasītās ziņas un reizē norādījusi, ka gaisa spēku vajadzības Ostlandē katrā ziņā apmierinās, bet ka iesaistīšana reichā līdzīgi kā jauno krievu un tatāru u.t.t. ir izslēgta.

Ar ministrijas vadības grupas P5 1944. g. 13. marta rakstu man paziņoja, ka aprīļa sākumā šeit ir jābūt gatavām ziņām par iespēju igauņu un latviešu jauniešu iesaistīšanai gaisa spēku izpalīgos, līdz ar attiecīgiem sīkākiem datiem. Pēc tam mana dienesta vieta nav par šo lietu saņēmusi nekādas ziņas. Tomēr ir notikušas ministrijas pārrunas ar gaisa floti, kuņās noteikts gaisa izpalīgu skaits, arī akcijas sevišķie noteikumi. Pie tam notikusi vienošanās par pagaidu saistībām. Kā termiņš ir minēts 1944.g. 31. maijs. Šai sakarā mani sevišķi savādi skaņ, ja ministrija gaisa flotei vēl 3. aprīlī norāda (tāļsaruna hauptbanfīrera Nikela un pltn. Zommera starpā), neuzņemt sakaru ar manu dienesta vietas pārstāvi pirms 1944. g. 10. aprīļa.

Es lūdzu piemērotā veidā vērst ministrijas P5 grupas vadītāja (Nikela) uzmanību uz to, ka tāda veida dienesta satiksme ir neiespējama, un viņam norādīt, lai viņš manai dienesta vietai ne tikai tūliņ un pilnīgi paziņo par sarunām ar I gaisa floti, bet arī, ka visi sakari ar šeit stacionēto gaisa floti tiek virzīti caur manu dienesta vietu, tāpat kā Jūs to esat noteicis Ziemeļu armijas grupai.(55)

Svarīgais šai rakstā ir vēlreizējais atgādinājums, ka viņš ir stingri pret latviešu jaunatnes sūtīšanu uz Vāciju. Viņš sūdzas, ka viņam ir solīts aprīļa sākumā paziņot par šīs akcijas sākumu, taču tas nekad nav

noticis. Viņš ziņā ir saņēmis baumu veidā, ka AM vedusi sarunas ar gaisa floti un ka ir jau izstrādāti sīki noteikumi. Pats interesantākais ir atklājums, ka AM pārstāvis Nikels ir noteicis 1. gaisa flotei (Zommeram), lai tas neuzņemtu sakarus ar RK pirms 10. aprīļa. Loze atgādina Rozenbergam savu dienesta stāvokli un prasa visu lietu kārtošānu caur viņa iestādi. Tādam Lozes protestam nebija nekādas nozīmes.(56) Viņš jau kopš laba laika bija atklātā konfliktā ar Rozenbergu un Jekelnu, Himmlera vīru Rīgā.

Konflikts jauniešu iesaukšanas lietā bija atklāts un nepatīkams. Tādēļ Lozes vietnieks Būrmeisters raksta speciālu vēstuli Bergera personīgā referentam Brandenburgam,(57) it labi zinādams, ka AM, salīdzinot ar SS vīriem, ir maza teikšana. Viņš izklāsta, ka viņš vēlreiz ir noskaidrojis Lozes un Lietuvas GK sarunas saturu, uz kuŗu Nikels atsaucies, teikdams, ka Loze ir bijis pret jauniešu iesaukšanu. Lietuvas GK tad ir paskaidrojis, ka arī viņam „tāpat kā RK no paša sākuma ir bijuši iebildumi pret tādu akciju, un ka tā ir politiski nepiemērota.” Abi kungi arī bijuši tādās domās, ka akcija būtu jāizdara, ja AM, neskatoties uz viņu kopīgiem iebildumiem, uzskatītu to par tik izšķirošu un svarīgu kuŗa dēļ, ka citiem iebildumiem pret to būtu jāatkāpjas. Tālāk Būrmeisters piezīmējis, ka tas, ko Nikels agrāk teicis, neatbilst patiesībai. Nobeigumā viņš sevišķi pasvītējis, ka raksts nav tālāk virzāms oficiāli, tas domāts Brandenburga zināšanai un to kungu apgaismošanai AM, kas ir nodarbojušies ar šo jautājumu. Raksta saturs rāda, ka tas ir domāts Lozes aizstāvēšanai AM.

Iepazīšanās ar šiem AM dokumentiem rāda sekojošo:

a. Skolnieku iesaukšanas akcija ir Himmlera SS akcija. Tās ierosinātājs ir SS galvenās daļas pazīstamais

vadītājs Bergers ar saviem palīgiem Brillu un Brandenburg. Tai piekrita AM, pie kuņas uz sevišķa Bergera pieprasījuma ierīkoja Nikela dienesta vietu un HJ Ziemeļu kara darbības komandu.

b. Skolnieku iesaukšanas patiesais iemesls bija kaŗavīru sagatavošana SS kaŗaspēkam. Tie bez iero-beţojumiem bija izmantojami Vācijas aizstāvēšanai.

c. Pagaidām tie nododami 1. gaisa flotei izpa-līgu dienestam. Pēc zināma sagatavošanas laika tie pārskaitāmi SS audzēkņu kategorijā tiešai sagatavo-šanai SS ieročiem. Piemērotie, protams, pēc rasiskas pārbaudes ir pārvācojami. Visa skolnieku iesaukšanas akcija bija Himmlera, resp. Bergera izraisīta un izdarīta.

Tagad varam atgriezties pie notikumu norises Latvijā un Dankera līdzdalības. Tie risinājās strauji. Dankers starplaikā izmēģināja vēl vienu gājienu. Viņš 20. jūnijā iesniedza GK, kā to noteikumi prasīja, sava uzsaukuma tekstu pārbaudei. Uzsaukumā viņš aicināja brīvprātīgi pieteikties gaisa izpalīgu dienestā, sakot, ka tanī pavadītais laiks tiks ieskaitīts darba dienestā pavadāmajā laikā.(58) Līrs uzņēmās noskaidrot šai jautājumā Berlīnes viedokli. Tai pašā dienā, 20. jūnijā RK (Būrmeisters) nosūtīja telegrammu Rozenbergam jau pirms tā atbildes saņemšanas uz Līra pieprasījumu. Viņš tanī izteica savu viedokli, ka gaisa izpalīgos pavadītais laiks nav ieskaitāms darba dienesta laikā. Šī paša raksta nākamā rindkopa rāda, ka Dankers ir vēl-reiz gribējis runāt ar Rozenbergu, ko Būrmeisters iesaka noraidīt:

Es uzskatu vēlreizēju termiņu valsts ministra (apmeklēšanai) par nelietderīgu un sevišķi lūdzu pilnvarot, prasīt ģenerālim Dankeram nevilcināt gaisa spēku izpalīgu iesaistīšanu ar nepamatotām prasībām.

Lieta ir ļoti spiedīga, jo pretēji Igaunijas ģenerālapgabalam, pateicoties ģenerāļa Dankera nostājai, Latvijas ģenerālapgabalā vēl nav varēts sākt praktisko vervēšanas darbu.(59)

3. jūlijā Dankers savukārt saņēma atbildi, ka AM tam nepiekrīt un tas nav iespējams. No tā izrisa prasība, ka Dankera uzsaukumā rindkopa par darba dienesta kompensāciju ir svītrojama. Patiesībā RK ar savu atbildi Dankeram bija aizsteidzies priekšā AM, jo tā uz Līra un Būrmeistera pieprasījumiem atbildēja tikai 5. jūlijā.

Es jūs pilnvaroju prasīt ģenerālim Dankeram, lai viņš ar neizpildāmām prasībām vēl vairāk nevilcina gaisa izpalīgu iesaistīšanu. Latvijas gaisa spēku izpalīgu iesaistīšana balstās uz līdztiesību pamata ar vācu gaisa spēku izpalīgiem. Prasības pāri tam nav diskutējamas. Ievērojot to, kādu lielu nozīmi vadonis piešķir šai akcijai, nav vairs iespējams praktisko vervēšanas sākumu novilcināt.(60)

Paralēli šai sarakstei ar AM notika kāda cita GK sarakste. Viņš pieprasīja atsaukumi arī divām savas iestādes nodaļām, proti, darba un kultūras. Darba nodaļa plašākā izklāstā noraidīja darba dienesta saistīšanu ar dienestu GS: „Mums RAD ir audzināšanas skola jaunās Eiropas sajēgumā un baltiešu tautas domāšanas paplašināšana pāri nacionālakai šaurībai.” (61) Saprotams, ka to tādēļ nevar aizstāt ar GS dienestu.

Kultūras nodaļas vadītājs Adolfi iebilda, ka Dankera uzsaukumā apsolītais „pilnīgs skolas mācību turpinājums nav iespējams.” Arī viņš noraida saistību ar RAD, to pašu iemeslu dēļ. Tālāk viņš aizrāda, ka Dankera uzsaukumā trūkstot norādījumu, kā GS izpalīgi sargā „savu vecāku un tautiešu dzīvību un mantu.” Pilnīgi lieki esot prasīt vecāku piekrišanu. Jaunatne esot jāauzaicina tieši.(62) Šīm abām atsauksmēm nebija

nozīmes, jo jautājums jau GK bija izšķirts pirms rakstīšanas uz Berlīni. Neskatoties uz visu to, Dankers vilcinājās ar savu uzsaukumu. Taču beidzot uzsaukums bija jāiespiež. Tas parādījās 12. jūlijā.(63)

KĻŪSTIET UN ESIET SARGI LATVIJAI!

Mūsu tēvzemei pienākušas nopietnas dienas. Dzirdamāka kļuvusi lielgabalu valoda, un ienaidnieks jau atkal izstiepis savas asiņainās rokas pēc mūsu zemes un dzīvības. Tāpēc, izšķirīgajam brīdim neapšaubāmi tuvojoties, Jums, latviešu jaunekļi, dota jauna iespēja kalpot savai tautai un tēvzemei, brīvprātīgi uz vienu gadu saistoties gaisa spēku palīgdienestā Latvijā. Aicinu visus 1928. gadā dzimušos latviešu jaunekļus ar prieku un nopietnību uzņemties šo jauno un goda pilno pienākumu, jo ar to atraisīs kaŗavīrus viņu tiešajam frontes dienestam, tādējādi vairojot kopējos spēkus boļševisma pārvarēšanai.

Lai nepārtrauktu izglītības gaitu, tad, saskaņā ar īpašu vienošanos, atsevišķo klašu audzēkņus — gaisa spēku palīgus — novietos vienā dienesta vietā, un tai piedalītie latviešu skolotāji gādās par skolas mācību turpināšanu visā dienesta laikā.

Esmu uzdevis Latvju jaunatnes organizācijai, kā visas latviešu jaunatnes darbības vadītājai, saziņā ar piekritīgām militārām iestādēm, pieņemt Jūsu pieteikumus gaisa spēku palīgdienestam un pastāvīgi pārbaudīt dzīves un darba apstākļus, kā arī uzņemties audzināšanas vadību.

Vai pieļausim sarkanajai miglai atkal pārņemt mūsu laukus un pilsētas, verdzināt latvisko garu un pēdīgi mūs pašus iznīcināt vai pa ziemeļu bezmalu klajumiem izkaisīt? — Latviešu kaŗavīra varonība ir devusi noteiktu atbildi. Viņu zobens aizkrustojis boļševiku bariem ceļu uz Latviju. Tikpat nepārprotama ir arī visas

latviešu tautas stāja dzimtenē; tēvijas sargu atbalstam un tautas drošībai tā dara visu, kas viņas spēkos.

Es ticu, ka latviešu jaunatnē deg tā pati ideālisma uguns, kas jau gadu simteņiem kvēlojusi latviešu sirdīs, izvadījusi tautu visām grūtībām un pārbaudījumiem cauri un tagad uzliesmo mūsu varonīgo leģionāru cīņās, kas kopā ar Lielvācijas armijām atnesīs mums jaunas dienas rītu.

Es ticu, ka Jūs, latviešu jaunekļi, būsiet drosmīgo cīnītāju cienīgi un ne brīdi nekavēsities uzņemties pienākumus, ko tēvzeme no Jums prasa.

Iestājoties goda pilnajā gaisa spēku palīgdienestā, kas citur ir obligāts pienākums, Jūs tur būsiet nomodā ne vien par sevi, bet arī par savu vecāku un visas latviešu tautas nākotni.

Lielaajā cīņā, no kuŗas atkarīgs viss latviešu liktenis, svaru kausos jāliek katra palīdzīga roka un nepieciešama visu privāto interešu nobīdīšana pie malas.

Latvju jaunekļi! Nestāviet nomaļus! Pievienojieties visu kopējam solījumam: „Mēs iesim turp, kur tēvzeme mūs sauc!”

Kļūstiet un esiet sargi Latvijai!

Rīgā, 1944. g. 12. jūlijā. O. DANKERS

Pirmais ģenerāldirektors.

Pie šiem varenajiem vārdiem atgriezīsimies turpmāk. Divus mēnešus vēlāk Dankers un Rullis vēlreiz ķērās pie propagandista spalvas. Dankers sentimentāli izsaucās:

Uz mums katru noraugās jūsu mātes saraudātās acis un pedomā bažīgā sirds, bet pāri tam jūsos lūkojas mūsu visu Māte — Latvija, svētīdama jūsu soļus un prasīdama pienākumu pildīšanu līdz pēdējam. Un vispēdējie grūtumi vēl stāv priekšā, bet mēs nešaubīgi ticam, ka uzticīgi kopā ar vācu karavīriem izcīnīsim

atkal savai tēvzemei labākas dienas. Tad arī jūs, latviešu zēni, varēsiet smaidīt un lepni būt, ka jums pieder tādas uzvaras, un ka jūs esat gājuši, kurp tēvzeme jūs saukusi. (64)

Ar šo aicinājumu Dankers vēlējās radīt latviešu tautai iesaistīšanu, ka patiesi jaunieši ir aicināti brīvprātīgi ierasties GS. Uzsaukums var radīt latviešu tautai iesaistīšanu, ka bijušais Latvijas armijas ģenerālis ar savu personīgo pārliecību aicina skolniekus cīņā. Mēs jau iepriekš iztīrījām dokumentus, kas atklāja akcijas ierosinājumus, kā arī tās noziedzīgos nolūkus. Tagad ieskatīsimies turpmākajā notikumu norisē.

Te vispirms jāieskatās kādā dokumentā, ko izstrādājusi GK propagandas nodaļa, kas tagad bija pieņēmusi nosaukumu — Latvijas (!) propagandas iestāde. Tā savā internajā izdevumā raksta:

Līdzīgi kā reichā un citās okupētās zemēs tagad arī Latvijā izdara gaisa ieroču izpalīgu akciju, kas sāktos 10. jūlijā. Kā pretgaisa ieroču izpalīgus iesauc tikai 1928. g. dzimušos uz brīvprātības pamata. Gaisa ieroču izpalīgu izmantošana nenotiek tuvāk par 40 km no galvenās kaujas līnijas. Skolas mācības notiek 16 līdz 20 stundas nedēļā, tā kā skolas mācības nekad netiek pārtrauktas. Dienests ilgst vienu gadu. Šis laiks netiek ieskaitīts darba dienesta laikā. Akciju izdara LJO. Propagandas soļus nosaka Latvijas propagandas iestāde. Propagandu veica šādi:

- 1. Presi un radiofonu pastāvīgi apgādā ar reportāžas materiālu. Pirmā un iekšlietu ģenerāldirektora uzaicinājums.*

- 2. Dažādu plakātu un uzlīmējamu saukļu izdošanu.*

- 3. Pretgaisa ieroču kara ziņotāju izstrādāta īsa filma. To LJO izmanto kursus un savās vervēšanas sapulcēs.*

4. *Pretgaisa ieroču kara ziņotāji sagatavo aktuālu materiālu par pretgaisa ieroču izpalīgu dienestu. To izmanto presē un gaismas attēliem.*

5. *Izdod latviešu gaisa spēku izpalīgu brošūru.*

6. *Izgatavo septiņu slīdīšu sēriju.*

7. *LJO organizē vervēšanas sapulces. Tanīs ielūdz ne tikai jauniešus, bet arī vecākus.*(65)

Šeit jāpiesprauž divas piezīmes. Kaut Dankers savu aicinājumu publicēja tikai 12. jūlijā, „aktīvās propagandas nodaļa” zināja, ka akcija ir sākusies jau 10. jūlijā. Tālāk skaidros vārdos teikts, ka visu akciju vada un veic LJO, norādot sīkāk uz atsevišķiem tās momentiem. Šis dokuments ļoti spilgti rāda, ka abi GD — Dankers un Rullis — bija kļuvuši par atklātiem aktīvās vācu propagandas ieročiem.(66) GK tomēr saprata, ka ar Dankera „brīvprātīgo” spēli gaidītie rezultāti nebūs sasniedzami. Tādēļ viņš 24. jūlijā rakstīja Dankeram, atsaukdamies uz savu 10. aprīļa rakstu:

Es jums uzdodu tūliņ izsludināt jums toreiz, 10. aprīlī, piesūtīto rīkojumu par jaunatnes iesaistīšanu kara pienākumu izpildīšanā un darīt visu iespējamo jūsu varas robežās, lai nodrošinātu kara palīgu dienestam vajadzīgos gaisa spēku izpalīgus. Ar gaisa izpalīgiem jāsaprot visi 1927. un 1928. g. dzimušie.(67)

Tā bija skaidra valoda un to pareizi saprata arī Dankers. Atsaukdamies uz GD sēdes 26. jūlija lēmumu, viņš 27. jūlijā parakstīja šādu rīkojumu, kas izsludināts 1944. g. 29. jūlijā un tūliņ stājas spēkā.

1. *Uz Latvijas pašpārvaldes š. g. 26. jūlija lēmuma pamata es uzdodu Latvju jaunatnes organizācijai iesaistīt 1927. g. dzimušos latviešu jaunekļus uz vienu gadu Latvijas ģenerālapgabalā novietoto gaisa spēku palīgdienestā.*

2. *Izpildnoteikumus pie šī rīkojuma izdod Latvju jaunatnes organizācijas stāba šefs.*

3. Šis rīkojums stājas spēkā 1944. g. 27. jūlijā.
Pirmais un iekšlietu ģenerāldirektors Dankers.(68)

Pie šī raksta jāpiezīmē, ka tas ir rīkojums — pavēle. Viņš vairs nelieto vārdu „brīvprātīgie,” kā to vēl bija lietojis 12. jūlija aicinājumā. Ar to Dankers pats ir dokumentējis, ka viņš ir izdarījis jauniešu mobilizāciju. Viņš gan nav lietojis pavēles saturam atbilstošu juridisku apzīmējumu, bet viņš tanī ir lietojis vārdu „iesaistīt,” it kā ar to kas grozītos pavēles saturā. Spilgti šo mobilizācijas raksturu izteic pavēle, kas beidzas ar vārdiem: „Kas noliktā vietā un laikā neierodas, vai kas mēģina izvairīties vai kādu citu atturēt no iesaukšanas gaisa spēku palīgdienestā, tiek sodīts ar cietumu vai naudas sodu.” Pavēli parakstījis Trikātas pagasta vecākais.(69) Ka tie nebija tikai tukši draudi, rāda vēlākie notikumi. Pie tiem, kas nebija paklausījuši iesaukšanas pavēlei, viņu „dzīves vietā ieradās policists, paņēma zēnu līdz, noņēma pasi un aizsūtīja uz iesaukšanas reģistrēšanas vietu, bet vecākiem par sabotāžu — sava bērna nepareizu noskaņošanu — pagasts paaugstināja nodevas, neizsniedza prēmijas vai (ir gadījumi) uzlika naudas sodu RM 100-150 apmērā.”(70) Stāvoklis patiesībā bija daudz ļaunāks. Jauniešus ķēra arī uz ielām. Ļausim runāt kādam no tiem. Tas ir 1928. g. 28. janvārī dzimušais Kupics.

APZVĒRĒTA LIECĪBA.

1. *Es, Aleksandrs Kupics, dzimis 1928. g. 28. janvārī, Rīgā, zvēru, izsakos un paskaidroju.*

No 1937. g. rudens līdz 1943. g. pavasarim apmeklēju tautskolu Rīgā. Tad skološanos pārtraucu.

2. *Uz prasību pēc detaļām par manas dzīves norisi vācu okupācijas laikā, ziņoju sekojošo:*

3. *1941. g. 1. jūlijā vācu karaspēks ieradās Rīgā, un 1941. g. 12. jūlijā manu māti, kurai bija jāuztur četri*

bērni skolas vecumā, apcietināja Gestapo un, nepaskaidrojot kādēļ, viņu vispirms aizveda uz cietumu un pēc tam uz Salaspils koncentrācijas nometni, kur viņai bija purvā jārok kūdra. Laikā, kad manu māti apcietināja, manām māsām bija 6 un 8 gadi, man pašam 12 gadi, un manam brālim 14 gadi.

4. Tā kā manam tēvam bija visu dienu jāstrādā kā smagās mašīnas šoferim, un mans brālis 1942. g. sākumā sāka strādāt, man bija jākopj mājas un manas abas mazās māsas. Mana māte palika Salaspilī līdz 1943. g. oktobrim. Izņemot pirmo laiku, kuŗu viņa pavadīja cietumā Rīgā, viņa bija visu laiku Salaspilī. No 1943. g. oktobra līdz 1943. g. decembrim mana māte bija mājā, un tad tieši pirms 1943. g. Ziemassvētkiem viņu atkal apcietināja un aizveda uz Salaspils koncentrācijas nometni. No tā laika man nav no viņas nekādu ziņu un es neesmu viņu redzējis.

5. Lai gan man vēl pienācās iet skolā, es 1944. g. februārī saņēmu pavēli pieteikties darba pārvaldē Rīgā. No turienes mani nosūtīja darbā ādas fabrikā Rīgā. Tur es nostrādāju līdz 1944. g. aprīlim, kad saņēmu norīkojumu ierakumu darbos, rokot prettanku grāvjus.

6. Mans saimnieks, kas pats bija norīkots šais ierakumu darbos, teica, ka tas notiekot tieši pie frontes, lai gan mums nekādas uniformas nedošot. Vēl viņš stāstīja, no paša pieredzes, ka cilvēkus, kuŗi mēģināja atgriezties, jo krievi tuvojās, vācieši par šādu mēģinājumu nošāvuši. Uz šāda pamata es ierakumu darbos nedevos.

7. Pēc tam es trīs nedēļas dzīvoju pie pazīstamiem, nevis mājās. Kad es vienu reizi nakti pavadīju mājās, mani piecos no rīta apcietināja kāds vācu SD vīrs ar latviešu policistu un aizveda uz policijas iecirkni. Tur man noņēma papīrus (pasi, pārtikas karti, u. t. t.) un apsardzībā aizveda uz gaisa izpalīgu pieteikšanās punktu

Rīgā, Strēlnieku ielā. Tas bija 1944. g. 28. augustā. Tur bija ap 100 citu jaunekļu, 15 - 17 g. vecumā, no kuņiem lielākā daļa bija nonākuši tur ar varu, piem., daži kādas mazas nevīžības dēļ darbā arestēti un aizvesti. Tur mēs uzturējāmies trīs dienas un saņēmām daļu no gaisa izpalīgam nepieciešamā. Tad mani un kādus 70 citus biedrus aizveda uz kazarmām Rīgā, Mazā Noliktavas ielā, kur mums iedeva uniformas. Tur mēs palikām līdz lielam uzlidojumam Rīgai 1944. g. septembra beigās. Tad visa rota nonāca pie Ķīšezera. No turienes, pēc trīs vai četrām dienām nonācām Liepājā, pēc tam ar kuģi uz Gotenhāfenu, Vācijā. Uz kuģa atradās arī vairāki simti latviešu meiteņu un zēnu, kuņi nāca no soda iestādēm un tika pārvesti uz Vāciju. Kad ieradāmies Gotenhāfenā, mūsu rotas komandieris, gaisa spēku kapteinis, mūs brīdināja, ka nu mēs esam Vācijā, mums jāuzmanoties, jo te lietas esot citādākas. Pēc 4 vai 5 dienām visa rota brauca uz Egeru, uz pulcēšanās nometni, kur mūs apmācīja par gaisa izpalīgiem. (Rokrakstā piezīme malā: Egerā bija daudz dažādu tautību jaunieši, piem., krievi, ukraiņi, latvieši, lietuvieši, igauņi, holandieši, poļi, ungāri. Daži bija jau vecāki par 20 gadiem, bet lielākā daļa, pēc mana aplēsuma, bija jaunāki, starp 10 - 15 gadus veci. Pārtika bija ļoti slikta, un lai gan mums jau pāris mēnešus bija uniformas, mums tanī laikā — bija barga ziema — bija cauras kurpes, nebija zeķu un cimdu.

Es ievēroju, ka mūs šinī laikā un vēlāk stingri apsargāja. Visi mūsu netiešie un tiešie priekšnieki un apmācītāji bija gaisa spēkiem piederošie, ar dienesta pakāpi no dižkareivja un augstāk. Mums nebija nekādu ieroču un mums arī nebija atļauts ar ieročiem vingrināties, nedz tos lietot.

Mēs Egerā palikām trīs mēnešus un tad nonācām Jēnā, Tīringēnā, kur palikām līdz 1945. g. janvāra

beigām. Tad devāmiēs četru dienu ilgā dzelzceļa braucienā bez ēšanas, dzeršanas un izkāpšanas, uz Hekstru, Tīringēnā. Te mūs sadalīja un lika darbā, ceļot novietnes pretgaisa aizsardzības baloniem.

Hekstrā mūsu uzturs bija sliktāks kā jebkad. Lai gan mums bija jāveic sevišķi smags darbs, mēs dienā saņēmām tikai vienu tasi „erzackafijas,” trīs mazus, samaitājušos kartupeļus, 200-300 gramu maizes, un bieži 5-10 gramu sviesta, un kādu udeņainu zupu. Tā kā mūsu darba vieta bija militārs objekts un atradās kara zonā, mūs pastāvīgi apšaudīja. Mūsu izmantošana bija, bez šaubām, militāra rakstura.

1945. g. 9. aprīlī mani saņēma gūstā amerikāņi un es gūstā paliku līdz 1946. g. 26. jūnijam.(71)

Kupica apraksts satur līdz šim publicētajos rakstos neatzīmētu faktu, proti, ka gaisa izpalīgus Rīgā dzīvokļos un uz ielām ir ķēruši SD un latviešu policisti. Viņa rakstā ir arī atzīmēts, ka tai pašā laikā uz Vāciju ir aizvesti vairāki simti latviešu jaunieši no soda izciešanas iestādēm. Par to likteni nekas nav zināms: vai tie nonāca GS, leģionā, fabrikās vai tieši koncentrācijas nometnēs.(72)

Dankera 27. jūlija rīkojumā ir teikts, ka tā izpildīšanas noteikumus izdod LJO stāba šefs. Citiem vārdiem, mobilizācijas praktiskā izdarīšana bija uzlikta šai organizācijai. Te der atcerēties Dankera 12. aprīļa sarunu ar vāciešiem. Viņš toreiz GK jaunatnes nodaļas vadītājam Hervigam, LJO vadītājam Rullim klātesot, teica, ka šī organizācija nav viņam juridiski pakļauta, un ka tādēļ viņš pat nevar uzdot tai izsludināt aicinājumu brīvprātīgajiem. Līdz jūlijam šai juridiskajā stāvoklī nekas nebija mainījies. LJO joprojām bija vāciešu organizēta un vāciešu vadīta. Taču šoreiz Dankers tai uzdeva izdarīt iesaukšanas praktisko darbu. Jau tūlī otrā dienā, 28. jūlijā, Rullis ir izdevis savus Dankera

iesaukšanas pavēles izpildnoteikumus. Uz šī dokumenta pamata jauniešu iesaukšanu izdarīja apriņķu priekšnieki un pilsētu prefekti.

Pamatojoties uz pirmā un iekšlietu ģenerāldirektora Dankera 1944. g. 27. jūlija rīkojumu par 1927. g. dzimušo latviešu jaunekļu iesaistīšanu gaisa spēku palīgdienestā un LJO stāba šefa E. Ruļļa 1944. g. 28. jūlija izpildnoteikumiem pie šī rīkojuma, uzdodu:

Visiem 1927. g. dzimušiem un Rīgā dzīvojošiem latviešu jaunekļiem neiztrūkstot ierasties š. g. 2. augustā pulkst. 8:00iesaukšanas komisijā Rīgā, Strēlnieku ielā 4.

Ierodoties uz komisiju, jāņem līdzi uzturs vienai dienai, tīrīšanas līdzekļi (ziepes, zobu suka, ķemme u.t.t.) un iesaiņošanas materiāls civilā tērpa atpakaļsūtīšanai.

Par neierašanos draud sods.

Rīgas policijas prefekts R. Štīglics (73).

Šai tekstā mēs sastopamies ar soda draudiem. Tādēļ ir vietā jautājums, kas to ir noteicis, jo Dankera izsludinātajā rīkojumā par to nav runa. Tāds varēja gan būt Ruļļa izdotajos izpildnoteikumos. Tie nav pilnībā publicēti un nav arī pieejami. Iespējams, ka tie bija tajās pavēlēs, ko Rullis piesūtīja priekšniekiem, jo nav domājams, ka soda draudus piedraudēja viņi paši no savas puses.

Ar Dankera 27. jūlija iesaukšanas pavēli beidzās viņa sakari ar GS akciju. Loks bija noslēdzies un viņš savu bija padarījis. Te vēl tikai jāpiezīmē, ka tai pašā laikā, kad viņš parakstīja iesaukšanas pavēli, viņš parakstīja arī kādu citu papīru. Tas ir lūgums viņu atbrīvot no GD amata.(74) Tas bija laikā, kad Jelgavā jau atradās krievi. Visa Dankera sīkstā pretestība GS iesaukšanas lietā ir jāskata šīs kritiskās jūlija beigu dienās rakstītās atlūgšanās no amata gaismā. Ka kaŗš ir

pazaudēts, to viņš zināja jau sen.(75) Bet tikai tagad bija pienācis brīdis rīkoties. Tik atklātā situācijā viņš vairs negribēja uzņemties jaunu smagu noziegumu. Tādēļ viņš tā praktisko izdarīšanu uzvēla LJO.(76) Savos memuāros Dankers mēģina lasītāju pārlicināt, ka viņa līdzdalība jauniešu iesaukšanā beigusies jau ar 12. jūlija aicinājumu pieteikties „brīvprātīgi.” Cilvēcīgi var saprast Dankeru, ja viņš noklusē 27. jūlija mobilizācijas pavēli. Nākamajā dienā krievi bija Jelgavā, vācieši pānikā bēga no Rīgas, bet Dankers tieši tad parakstīja latviešu bērnu mobilizācijas pavēli! Vācu okupēto Eiropas valstu kolaborantu starpā nav neviena, kas tik smagi būtu noziedzies pret savu tautu.

LATVJU JAUNATNES ORGANIZĀCIJA PĀRŅEM SKOLNIEKU IESAUKŠANU

Lai GS izpalīgu traģiku pilnīgi izprastu, stāsts prasa turpinājumu. Dankera mēteli tūlīņ apvilka LJO vadītājs Rullis ar GD stāvokli un savu paprāvo stābu.(77) LJO gan sevi propagandēja par neatkarīgu latviešu jaunatnes organizāciju, bet HJ vīri zināja, ka tā patiesībā ir šīs organizācijas nodaļa, kaut segta latviešu cilvēku vārdiem. Tā bija latviešu jaunatnes audzināšanas organizācija nacionālsociālisma ideoloģijas garā.(78) Rullis „ir nekavējoties ar visiem iespējamajiem līdzekļiem stājies pie minētā rīkojuma izpildīšanas.(79) Jau 17. augustā viņš sniedza „Pārskatu par LJO stāba darbību no š. g. 28. jūlija līdz 15. augustam, par 1927. g. un 1928. g. dzimušo latviešu jaunekļu iesaistīšanos Gaisa spēku palīgdienestā.”(80) No tā redzams, ka reģistrēti 2365 un atzīti par derīgiem 1964, svarīgu iemeslu dēļ atbrīvoti 146, nederīgi vai nav ieradušies 88 un 167 vēl nav pārbaudīti. Viss tas „ir gājis tik strauji, ka jau ziņojuma laikā jaunieši ir nosūtīti savās dienesta vietās

un 10 gadījumos tās apmeklējuši LJO vīri." Taču ziņojumā nav sacīts nekas par uzsaukumos solīto apmācību. Nav arī zināms, kam Rullis ir sniedzis šo pārskatu.

Otru pārskatu Rullis sniedzis pēc akcijas noslēgšanās 9. septembrī. Taču tas nav datēts, bet jādomā, ka viņš to ir rakstījis pēc pārceļšanās uz Vāciju.(81) Viņš raksta: „Pamatojoties uz pirmā un iekšlietu ģenerāldirektora ģen. Dankera 1944. g. 27. jūlija rīkojumu par 1927. g. dzimušo latviešu jaunekļu iesaistīšanu Gaisa spēku palīgdienestā un viņa rīkojumu par 1928. g. dzimušo jaunekļu iesaistīšanu GSP dienestā(82) Rullis te izlabo Dankera 12. jūlija rīkojuma „brīvprātību” un atklāti runā abos gadījumos, t.i. par 1928. g. dzimušo „iesaistīšanu.” Visa šī akcija bija tieši vāciešu noteikta un vadīta. Ruļļa atsaukšanās uz Dankera rīkojumu šai sakarā ir bez nozīmes. „Latviešu pašpārvaldes (patiesībā Dankera) rīkojums vēl nemaz nebija pienācis, kad LJO stābā ieradās HJ štampīrers Hervigs un personīgi pasniedza iesaukšanas pavēli LJO stāba šefam E. Rullim. Ar to LJO stāba šefs E. Rullis bija iesaistīts 1. Gaisa flotes civīlpersonālā un padots kaŗa likumiem un 1. Gaisa flotes vadības pavēlēm.”(83) Tas nozīmē, ka Rullis jau pirms 27. jūlija Dankera rīkojuma bija izņemts no viņa pakļautības. Rullis bija iesaukts kaŗadienestā un bija tagad pakļauts citam pavēlniekam. Kā Dankers, tā Rullis abi izpildīja vāciešu pavēles. Viņu abu attiecības tādēļ šai sakarā ir bez kādas nozīmes.

Te vēl jāatzīmē, ka dažādu autoru rakstos par 1927. un 1928. g. dzimušo iesaukšanu ir lielas neskaidrības. Ruļļa nupat iepriekš minētajā izteikumā viņš nešķiro 12. jūlija („brīvprātīgo”) un 27. jūlija Dankera iesaukšanu, jo abos lasījumos bija darīšana ar piespiestu mobilizāciju, kaut nosauktu dažādos vārdos. Tāpat kā Rullis šo divu posmu iesaukšanu nešķiro arī Silgailis.(84) Kaŗociņš 1944. g. ziņoja Plensneram:

„Mobilizāciju izdarījusi Latviešu jaunatnes organizācija ģenerāļa Dankera uzdevumā.”(85) Bet līdz 1983. g. Kažociņš bija pārdomājis un rakstīja: „Par šo cīņu laiku vācieši pavēlēja LJO iesaukt vācu zenītartilērijas apkalpei latviešu zēnus.”(86) Tā mainījies gan Kažociņa uzskats, bet nav mainījies fakts, ka iesaukšanas pavēli parakstīja Dankers. Zīmīgi, ka vēl tad, kad jauniešu akcija bija jau noslēgusies, 1944. g. 29. novembrī, Bangerska stāba daļas priekšnieks runā tikai par 1927. g. dzimušo izpalīgu reģistrēšanu, it kā to starpā nebūtu 1928. G. oficiāli registrēto un pat 1930. g. dzimušo brīvprātīgo.(87) Tas laikam izskaidrojams ar to, ka 1927. g. dzimušos varēja cerēt drīzumā iesaukt leģionā.

No Bangerska memuāros iespiestā Ruļļa pārskata redzams arī iesaukšanas gala rezultāts — pavisam līdz 9. septembrim, kad akcija izbeidzās, bija iesaukti 4139, to starpā bija tikai 562 brīvprātīgo. No tiem par derīgiem bija atzīti 3614 un ieskaitīti attiecīgās kaŗaspēka daļās.(88) To novietojums un liktenis turpmāk bija visai dažāds. 2114 nosūtīja 43. zenītartilērijas pulkam, bet no pārējiem 1500 izveidoja, t.s. Fabiga bataljonu, lidlauku apkalpei, sadalītu piecās rotās. Visi rotas komandieŗi, tāpat bataljonu komandieris bija vācieši. Vienīgais latvietis Kažociņš bija bataljona komandieŗa Fabiga adjutants. „No augusta vidus visus Rīgas zenītartilērijas ieročus jau apkalpoja GS palīgi,” ne bez lepnuma raksta pārskata sniedzējs.(89)

Pirmā lielā traģēdija notika 1944. g. 19. septembrā vakarā, kad krievu lidmašīnas nometa bumbas uz GS bataljona mītni M. Nometņu ielā 16. Zaudējumi bija ļoti lieli — 38 nonāvēti un pāri par 100 ievainotu.(90) Šai vietā ir jāatgriežas vēlreiz pie Ruļļa ziņojumiem. Rullis savus divus ziņojumus ir papildinājis vēl ar personīgiem ziņojumiem Bangerskim, par ko saglabājusies dienesta atzīme.

*Pie Latviešu SS-brīvpr. Leģiona ģenerālin-
spektora ģenerāļa BANGERSKA ieradās 1944. g. 5.
novembrī Berlīnē viesnīcā L.K.O. stāba šefs E. RULLIS
un sniedza vispārēju pārskatu par vācu gaisa flotes iz-
palīgos iesauktiem jaunekļiem.*

Iesaukti Latvijā 1944. g. pavisam ap 4000.

*No tiem iedalīti Fabiga Apmācības bataljonā
(Ausbildungsbtl. Fabig) 1500.*

No šī skaita:

- 1. Gaisa uzlidojumā Rīgā krituši. 38*
- 2. Gaisa uzlidojumā Rīgā nozuduši. 9*
- 3. Kuldīgā noslīcis. 1*
- 4. Krituši no gaisa uzlidojuma pie Ķemeriem. 3*
- 5. Krituši no gaisa uzlidojuma pie Saldus. . . 1*
- 6. Noklīduši pa ceļam. 180*
- 7. Pa ceļam ievietoti slimnīcās. . 100 apm. 332*

*Šis bataljons nācis kājām no Rīgas līdz Liepājai,
kāpēc daudz pazudušu un slimu.*

*Ar jūrās transportu nogādāti Vācijā un tur
novietoti atlikušie apm. 1150 Egerā, Sudetijā SS-
Hauptlager.*

*Bez tam vācu motorizētā 43. zenītartilērijas
pulkā ieskaitīts apm. 2500.*

*No šī skaita pašlaik caur Dancigu Vācijā ieradu-
šies 264, kas arī novietoti Egerā.*

*Pārējie pie vācu zenītartilērijas un starmešiem vēl
Latvijā un tagad Liepājā pulcējas nosūtīšanai uz Vāciju.*

*Visi šie izpalīgi pakļauti augstākai priekšniecībai
Luftflotte 1/OO Ib maj. MELLE.*

*Tuvākā tiešā priekšniecība: Luftflotte 1/IIb
Oberstltn. SOMMER.*

Priekšniecības dienesta vietas adrese:

Berlin, Kloster ielā 79,

Hauptbannfuerer NICKEL.

Pie iesaukšanas bija paredzēts ik uz 100 zēniem viens audzinātājs — skolotājs. Tagad paredzēts šo skaitu samazināt, jo arī kā vācu tā citu tautu jaunekļiem neesot tik daudz audzinātāju, lai augot zēni paši.

Tas nebūtu pielaižams, jo visa vadība atrodas vācu rokās un latviešu zēniem nav neviena latv. priekšnieka, pie kā griezties. Arī vācu valodas nesaprašana var radīt grūtības.

Pēdējo reiz Rullim, satiekoties Liepājā ar ģen. Dankeru, pēdējais paskaidrojās, ka viņam šī līguma neesot. Tas esot kaut kur pie ģen. direkcijas mantām.

Tagad paredzēts no jauna iesaukt Kurzemē 1927. g. dzimušos zēnus izpalīgos. Šinī sakarībā arī LJO stāba šefs Rullis saņēmis uzdevumu doties uz Kurzemi šo iesaukšanu kārtot.

LKO vadības prasības būtu sekojošas:

1. Skolotāju-audzinātāju skaitu nesamazināt.
2. Iesaukto zēnu virspārzināšanu nodot leģiona ģenerālinspektoram.
3. Zēnus izmantot gaisa flotes izpalīgos tikai austrumu frontē, bet ne rietumos (paredzēts zēnus no Egeras tuvākā laikā pārvietot kaut kur uz rietumiem).
4. Pēc viena gada nokalpošanas šos zēnus nodot leģionam, bet nekādā ziņā neizklīdināt pa vācu daļām.
5. Neizvest pašlaik nekādu iesaukšanu Kurzemē 1927. g. dzimušiem, jo tagad pa tautas evakuācijas laiku nebūtu vēlams zēnus atšķirt no vecākiem. Ja zēni būs nokļuvuši kopā ar vecākiem Vācijā, tad vēlāk varētu būt runa par jaunu iesaukumu.
6. Ievērot noteikumu, ka zēnus nedrīkst iesaukt vācu vienībās tuvāk par 30-40 km no frontes. Līdz šim bijuši gadījumi (piem. pie Ikšķiles), ka zēni iesaistīti arī zemes cīņās. Iesaukto zēnu saraksti palikuši pie Rempes Latvijā. Pēdējais pārņēmis arī visu kartotēku. Tagad

gan Egerā par visiem tur pienākušiem zēniem tiek sastādīta jauna kartotēka. Tā aptver protams tikai Egerā atnākušos. Pats Rempe palicis Liepājā un vācot tur kopā visus Kurzemē palikušos gaisa flotes izpalīgus. Būtu vēlams, lai zēni kā Egerā, tā vēl Liepājā palikušie saņemtu laikrakstus un citāda veida literātūru.

Paredzēts svinīgi atzīmēt 18. novembri.(91)

Šis ziņojums vispirms min skaitu, kas gājuši bojā un pazuduši jau Latvijā — 332. Te minēts arī, ka uzlidojumu laikā nozuduši deviņi, bet par to turpmāk. Pats nozīmīgākais ir Ruļļa apgalvojums, ka Dankeram ir bijis līgums ar 1. Gaisa floti „kā ar jaunekļiem jāapietas.” Pēdējo reizi satiekoties Liepājā, Dankers teicis, „ka viņam šī līguma neesot. Tas esot kaut kur pie ģen. direkcijas mantām.” Katrā ziņā Ruļļa teiktais neatbilst faktiem. Vispirms Dankers ar 1. Gaisa floti principiāli nekādus „līgumus” ne juridiski ne faktiski nevarēja slēgt. Tas, „kā ar jaunekļiem jāapietas,” ir noteikts ar Gaisa flotes 1944. g. 30. jūnija noteikumiem par jauniešu mobilizēšanu.(92) Tiem ir pievienoti speciālnoteikumi par piemērošanas kārtību.(93) Šos noteikumus tai pašā dienā ar slepenu pavadrakstu gaisa flote nosūtīja AM Nikela komandai turpmākajai rīcībai.(94) Rullis, liekas, ir šos dokumentus apzīmējis par Dankera „līgumu” ar 1. Gaisa floti.

Saprotamā kārtā AM šos no gaisa flotes saņemtos noteikumus nosūtīja tālāk RK un GK. No pēdējā jauniešu iesaukšanas noteikumus tad saņēma Dankers, kam nekad pašam nebija un nevarēja būt nekādas tiešas saskares ar 1. Gaisa flotes komandieri. Taču drīz vien kļūva redzams, ka šie noteikumi nav pietiekami. Jau 20. septembrī gaisa flotes pavēlnieks ar slepenu rakstu visām dienesta vietām un stābu nodaļām nosūtīja iepriekš minēto noteikumu papildinājumus.(95) Šie papildinājumi ļauj dziļāk ieskatīties iesaukto stāvoklī

nekā pamatnoteikumi. Pamatnoteikumu 9. pkt. aizliedza jauniešiem pīpot, bet tagad to atļāva publiskās ēdnīcās, bateriju novietnēs un visā vienību uzturēšanās rajonā.(96) Arī pie mobilizācijas rīkojuma piemērošanas noteikumiem pievienoti vairāki papildinājumi, no kuriem te minām tikai dažus nozīmīgākos:

1. Par gaisa ieroču izpalīgu dezertēšanu un neatļautu aiziešanu ir jāziņo dienesta kārtā vienības priekšniekam, attiecīgajam SD komandierim Latvijā, vietējam komandantam un attiecīgajam apriņķa jaunatnes vadītājam.

2. Pase gaisa izpalīgiem ir jāatņem iesaucot un jānosūta attiecīgajai vienībai. Tā jāuzglabā pie personāla dokumentiem, un gaisa izpalīgu atlaižot, tam jāizsniedz atpakaļ.

Pie pirmā punkta jāpiezīmē, ka ar šo noteikumu bija radies jauns juridisks stāvoklis. Ne 30. jūnija rīkojumā par iesaukšanu, ne tā izpildnoteikumos nebija izpalīgi kvalificēti par kaņavīriem, tādēļ nevarēja būt runa par dezertēšanu. Izpildnoteikumos ir gan formulēts solījuma teksts, stājoties dienestā,(97) bet tanīs ir arī skaidri teikts, ka „zvēresta došana nenotiek.”(98) Vācu oriģināltekstā tas ir pat pasvītrots. Nav nekādu ziņu, ka šādu juridiskā stāvokļa radikālu maiņu 1. Gaisa flotes vadība būt pārrunājusi ar LJO vai kādu citu latviešu iestādi. Ja tādi jauni radikāli noteikumi bija nepieciešami, tad tam vajadzēja būt arī saviem iemesliem. Mēs zinām, ka jau no Rīgas līdz Liepājai bija „pazu-duši” 189 un slimnīcās bija 100. Tas, liekas, vācu vadībai nebija pieņemams. Ar 20. septembra noteikumiem viņi vienā vilcienā šos jauniešus padarīja par dezertieriem.(99) „Saprotamā kārtā daudzi izpalīgi dezertēja un, ja laikus nekļuva līdz ģenerālinspekcijai vai kādai leģiona vienībai frontē, krita par upuriem

vācu karātiesā.”(100) Mums nav iemesla neticēt šiem Plensnera vārdiem.

Pie otrā punkta jāpiezīmē, ka 30. jūnija iesaukšanas rīkojumā un tā piemērošanas noteikumos nebija nosacīts, ka pasēs būtu jāatņem un jāglabā dienesta vietā.(101) Tas radikāli mainījās ar jaunajiem 20. septembra papildnoteikumiem. Patiesībā šai laikā iesaukšanas akcija lielos vilcienos bija noslēgta, un tādēļ varētu domāt, ka tam vairs nebija praktiskas nozīmes. Taču pārsteidz tas, ka Latvijā jau no pašas iesaukšanas pirmās dienas jauniešiem atņēma pases, kam nebija nekāda juridiska pamatojuma pašu vāciešu izdotajos noteikumos. Pases bija atņemtas jau apriņķu pilsētās(102) pirms jauniešu nosūtīšanas uz iesaukšanas komisiju Rīgā. Tā bija atklāta nelikumīga rīcība no LJO puses.(103) Dažos gadījumos policija ieradās pie jauniešiem mājā un tos apcietināja. Praktiski tas nozīmēja, ka viņi kā arestanti tika pārvesti uz Rīgu, lai tiktu nodoti GS dienestā. Rīgā jauniešiem bija jāstājas iesaukšanas komisijas priekšā. Tās četru locekļu sastāvs bija noteikts ar 30. jūnija izpildnoteikumu otro punktu: SS un policijas vadītāja pārstāvis, GS iesaukšanas virsnieks, ārsts un Latvju jaunatnes vadītājs. Daļēji ir zināms arī iesaukšanas komisijas personālais sastāvs. To vadīja GS iesaukšanas virsnieks Ufelmans un tanī ietilpa LJO vadītājs Rullis. Tā bija komisija, kas izšķīra latviešu jaunatnes ceļu uz GS dienestu. Katrā zinā tā arī bija atbildīga par nelikumīgo rīcību, atņemot iesaucamajiem jauniešiem pases. Par šo nelikumīgo rīcību līdzatbildīgs ir šīs komisijas loceklis Rullis. Vēl nesen viņš šiem jauniešiem bija garantējis savos uzsaukumos skolnieku stāvokli ar iespēju turpināt izglītību, bet tagad viņš tos bija pārvērtis par kareivjiem.(104) Par turpmākajām GS gaitām latviešu un vācu archīvos ir atrodamas tikai fragmentāras ziņas.

GI ar 1944. g. 21. decembra rakstu ir interesējusies par GS izpalīgu kartotēku. Liekas, tas tādēļ, ka tie, kā tas teikts Ruļļa rakstā, bija leģionā iesaucamo rezerve. Ar to interese tieši par kartotēku kļūst saprotama, jo tanī atrodami visi vajadzīgie dati. Uz šo pieprasījumu Ruļļa uzdevumā atbildējis viņa stāba priekšnieks Libermanis.

LJO stābs pēc jaunekļu iesaukšanas gaisa spēku palīgdienestā Latvijā, iekārtoja arī pilnīgu gaisa spēku kartotēku. Ieceļot kapt. Rempi par visu gaisa spēku palīgu lietu kārtotāju pie LJO stāba, šī kartotēka tika nodota viņam. Gaisa spēku palīgu pārvietošanās laikā no Rīgas uz Kurzemi, kartotēka jau vairs nesaskanēja ar faktiskiem apstākļiem un vēlāk kapt. Rempes, kuŗš pašlaik atrodas vēl Liepājā, ziņoja, ka daļa no kartotēkas viņam gājusi zudumā. Pēdējā apstākļa dēļ LJO stābs ir iekārtojis jaunu kartotēku, kuŗā pašreiz noskaidro un ievēd gaisa spēku palīgu tagadējo dienesta vietu adreses un pārmaiņas dienesta vietās. Šis darbs ir saistīts ar zināmām grūtībām un prasa laiku zemāk minēto apstākļu dēļ:

1. *Gaisa spēku palīgi netika uz Lielvāciju pārvietoti kopā un vienā laikā, bet pa atsevišķām grupām dažādos laikos.*

2. *No šīm grupām tie gaisa spēku palīgi, kuŗi apmācības kursu bija beiguši, tika pārejoši iedalīti baterijās, bet pārējie līdz šim vēl tika virzīti pa grupām uz apmācības nometni vai apmācības vienībām, no kuŗienes pēc neilga laika tos sadala pa baterijām.*

3. *Atsevišķā baterijā novietoto zēnu skaits ir ļoti mazs, kamdēļ zēni tika sadalīti pa ļoti daudzām atsevišķi novietotām dienesta vietām.*

4. *Lielākā daļa Lielvācijā pārvietotie gaisa spēku palīgi līdz šim vēl atradušies pastāvīgi kustībā un savas*

dienesta vietas bieži mainījuši arī pēc iedalīšanas baterijās.

5. Attiecīgās kaņaspēku daļas vadība ne katrreiz savlaicīgi stābam piesūta vajadzīgās ziņas.

Par tiem gaisa spēku palīgiem, kurū pašreizējā dienesta vieta stābam ir jau zināma, stābs ir uz piederīgo lūgumiem to paziņojis, pārējos gadījumos piederīgiem ziņas tiek nosūtītas tikko tās pienāk stābā.

LJO stābs paredz visu gaisa spēku palīgu pašreizējās dienesta vietu adreses un event. pārmaiņas kartotēkā ievest līdz š. g. 27. janvārim, kad arī varēs Jūsu rīcībā nodot pieprasītās ziņas par visiem gaisa spēku palīgiem.

Tā kā stābs savus uzticētos dienesta pienākumus veic ar minimālāko darba spēku (ieskaitot stāba šefu, kopā trīs personas) un stābam pat nav štos poredzēta mašīnrakstītāja, tad ļoti lūdzu kartotēkas noraksta izgatavošanai minētā laikā atrast par iespējamu komandēt kādu no jums pakļautā stāba darbiniekiem.(15)

Vai šai rakstā minētā kartotēkas pazušana ir vedama kādā sakarā ar Ruļļa 5. novembŗa rakstā minētajiem 189 nozudušajiem GS izpalīgiem, nav nosakāms, to var tikai minēt. No reģistrēto kopskaita 3629 kapitulācijas laikā Latvijā bija vairs tikai 560 un Vācijā apmēram 2182. Cik īsti nosūtīti uz Ēgeras nometni un dažādām kaņaspēka vienībām dažādos periodos, īsti vairs nav nosakāms. Kopējais zaudējums ap 887, t.i. ap 25% no kopskaita. Tie ir milzīgi zaudējumi. Šeit ir iemesls vēlreiz apstāties pie jautājuma par Dankera un citu daudzkārt daudzzināto brīvprātīgo pieteikšanos. Rullis savā pārskatā ir atzīmējis, ka no iesaukto kopskaita 562 ir bijuši brīvprātīgie. Ko viņš īsti ir apzīmējis par brīvprātīgajiem, nav skaidri zināms. Taču var pieņemt, ka viņš par tādiem uzskata tos, kas izpalīgos nonākuši uz Dankera 12. jūlija aicinājuma pamata. Mēs

jau Dankera 12. jūlija aicinājumu esam iztīrājuši un noskaidrojuši, ka arī tad nekādas brīvprātības nebija. Mēs arī redzējām, ka Rullis savos turpmākajos ziņojumos vairs nelietoja šo no vāciešiem pārņemto patiesības slēpšanas vārdu. Ja katrā ziņā gribētu šķirt divas grupas, tad pareizi būtu runāt par pirmo izpalīgu iesaukšanu 12. jūlijā un otro 27. jūlijā. Pie tā tomēr ir jāpiezīmē, ka brīvprātīgie katrā ziņā ir bijuši, kā to atzīmē kā Kalniņš, tā Kažociņš. Ka patiesi tādi brīvprātīgie pietiecās, nav apstrīdams. To motīvi varēja būt ļoti dažādi, bet par to trūkst jebkādu kaut cik drošāku ziņu.(106)

Grūti domāt, ka tā būtu 1. Gaisa flotē piekomandēto latviešu virsnieku nolaidība, ka tie nav snieguši GI precīzas ziņas. Formāli tas viņiem arī nebija jādara, jo viņi bija pakļauti vācu armijai, un, uzturoties Egeras nometnē, tieši Nikelam. Bet var domāt arī tā, ka viņi to nevēlējās. Plensners, kuŗu Bangerskis bija sūtījis uz Egeru iepazīties ar jauniešu dienesta apstākļiem un to reģistrāciju, pēc atgriešanās ziņoja, ka viņš licis Kažociņam priekšā regulāri informēt GI par latviešu jauniešu kustību Egerā, bet tas no tiešas informācijas atteicās un norādīja uz Tropovu (t.i. Nikelu). Ja nu Plensners to ir atzīmējis kā atsevišķu punktu(4) savā ziņojumā, tad tas laikam jāsaprot tā, ka tas nav tikai fakta konstatējums vien, bet tas ir fakts ar sevišķu nozīmību. Plensneram par godu jāsaka, ka viņš ir pirmais, kas no visiem latviešu virsniekiem, kas rakstījuši par GS izpalīgiem, lietas sauc īstā vārdā. Viņa ziņojumā jauniešu, t.s. „iesaistīšana” ir skaidri nosaukta par mobilizāciju. Ka viņam nometnes apmeklējums un tur sastaptie latviešu virsnieki nav atstājuši pozitīvu iespaidu, spriežams no ziņojuma pēdējā(5) punkta: „Uz Tropovu būtu komandējams kāds virsnieks, lai noskaidrotu, cik jaunatnes organizācijas brīvprātīgo un

mobilizēto pārvesti uz Vāciju, un kā tie patlaban sadalīti." Acīm redzot, viņš no Ruļļa Tropavā un no Kažociņa Egerā tādas ziņas nav varējis iegūt. Par Latvijā palikušajiem GS Bangerskis bija uzdevis ziņas ievākt no Rempes, taču nav zināms, vai tas ir noticis.(107)

Šeit es esmu mēģinājis izsekot jauniešu iesaukšanas akcijas juridiski formālajai pusei līdz to nodošanai attiecīgajām militārajām formācijām. Tāpat esmu mēģinājis, cik tas iespējams, parādīt vācu un latviešu dažādo iestāžu un personu lomu šai norisē. Bet tas nenozīmē, ka mana interese tieši par tiem, uz kuņiem iesaukšana attiecās, būtu mazāka. Bet te jākonstatē tas pats sāpīgais fakts, kā daudzos citos mūsu tautas vēstures gadījumos. Iesauktie paši rakstījuši par to ļoti maz. Vienīgais par to atsevišķā darbā ir plašāki izteicies Žīgurs.(108) Viņi atstājuši ļoti maz nozīmīgu dokumentu par savu stāvokli un pieredzi pēc iesaukšanas. Ir arī saprotams, ka akcijas vadītāji rakstīja, izejot no sava viedokļa un bieži vien savas darbības un personas aizstāvēšanai. Tādēļ vēl jo vairāk vietā ir jautājums, kas ar jauniešiem notika pēc viņu iesaukšanas?

Te vispirms ir jānorāda uz iepriekš minētajiem 1. Gaisa flotes virspavēlnieka 30. jūnija noteikumiem. Tie galvenā kārtā nosaka iesaukšanas kārtību, solījuma došanu, pienākumus. Tanīs ir atrodami arī daži izteikumi par tiesībām, kādas ir garantētas šiem jauniešiem. Viņiem ir garantēta skolas izglītības turpināšana. Par to gādā pašpārvalde ar tam nolūkam izraudzītu skolotāju palīdzību. Tanīs pat ir paredzēta jauniešu reliģiskā aprūpe saskaņā ar vecāku vēlēšanos. Par viņu veselību un sociālo apgādi rūpējas 1. Gaisa flote.(109) Visnozīmīgākais tomēr ir 5. punkts, kas saka, ka iesaisīšana „latviešu gaisa izpalīgos notiek Latvijas robežās.” LJO steidzās palīgā ar savu propagandu: „Lat-

viēšu jaunekļu palīgdienests gaisa spēkos pielīdzināts skolas apmeklēšanai.” Vai var vēl skaistāk izteikties! Viņiem gadā ir paredzētas 28 atvaļinājuma dienas atpūtai un ik pa piecām nedēļām divas dienas atvaļinājums vecāku apmeklēšanai, neieskaitot pavadīto laiku ceļā. LJO šos vārdus rakstīja un iespieda brīdī, kad krievi jau bija Jelgavā un lauzās uz Ērgļiem. Var jautāt, vai LJO vadība bija pazaudējusi katru realitāšu izpratni? Uz izteikto izbrīnu vienmēr var atbildēt, kā tas arī parasti ir darīts, ka šī organizācija ir bijusi spiesta tā rakstīt un jauniešiem dot tādus solījumus. Taču tas neko negroza ne jauniešu situācijā, ne vēstures faktos. Ar sevišķu labvēlību pret LJO vadītājiem varētu pat apgalvot neiespējamo, ka viņi tiešām nav izpratuši savas tautas situāciju 1944. g. jūlija pēdējās dienās. Taču nopietnos darbos, kas domāti latviešu tautas vēstures dokumentēšanai, joprojām parādās šīs situācijas neizpratne vai nevēlēšanās to izprast. Tā Silgailis atkārtoti pašu, kas rakstīts 1. Gaisa flotes un LJO noteikumos par jauniešu iesaistīšanu, minot tikai te iepriekš norādītos gaisa flotes noteikumus.(110) Par patiesajiem iesaukšanas motīviem, tās norisi un gaisa izpalīgu dzīvi, kam īsti būtu vēsturiska nozīme, Silgailis klusē. Viņam labāk, kā nevienam citam, bija zināmi patiesie apstākļi. Vēl 1962. g. Silgailis izdeva savu grāmatu, viņš turpina to pašu Dankera un LJO vācu tā laika kaŗa propagandu. Viņš izliekas nekā nezinām par jauniešiem doto solījumu nepildīšanu. Ne vācieši, ne Dankers, ne Rullis nopietni nedomāja jau pašā iesaukšanas rīkojuma izsludināšanas brīdī par tanī minēto noteikumu ievērošanu, jo tādas iespējas vispār Latvijā 1944. g. vasarā nemaz nebija.(111)

Sabrūkot ziemeļu fronti, GS izpalīgi uzsāka savu pārgājienu uz Kurzemi, to veicot bez pienācīgas

sagatavošanās, apgādes un aizsardzības. Lielmežā pie Ķemeriem boļševiku uzbrukuma laikā tie cieta jaunus zaudējumus. Novietojums Grobiņas lidlaukā bija tik nepiemērots, ka vāciešiem beidzot bija jāizšķīras par jauniešu sūtīšanu uz Vāciju. Par pārgājienā izdarītajām kļūdām un trūkumiem Rullis vēlāk taisnojās Banger-skim.(112) Pats svarīgākais solījums — jauniešus iesaistīt tikai Latvijas robežās — bija laužts. Par to visi atbildīgie klusēja toreiz un klusē joprojām.

Drošs avots par reālo jauniešu dzīvi un kaņavīru gaitām pēc pārsūtīšanas uz Vāciju ir Žīgura atmiņas, protams, uzrakstītas subjektīvo pārdzīvojumu iespaidā (113). Tās palīdz saprast šo jauniešu dvēselisko situāciju un skatīt to tādu, kādā viņi dzīvoja. Nav iespējams un nav arī vajadzīgs atstāstīt grāmatas saturu, jo tā katram ir pieejama. Te ir zināmi vienīgi daži spilgtāki momenti, kas parāda jauniešu likteni. Savas grāmatas ievadā Žīgurs saka:

Vispārējos vilcienos jākonstatē, ka bijām pilnīgi bez jebkādas aizsardzības no Latviešu pašpārvaldes iestāžu vai Latviešu leģiona puses, tā nonākot katra individuāla vācu virsnieka vai instruktora rīcībā, pakļauti to pavēlēm un rīkojumiem, lai arī cik neloģiski tie liktos. Atrodoties vācu vadībā un neprotot vācu valodu, ne par vienu pārestību un necilvēcīgu apiešanos nebija iespējams sūdzēties. Piekomandētie latviešu „skolotāji” nespēja mūs aizsargāt pret vācu patvaļībām. Arī ja varēja — reti to darīja. Šādam stāvoklim turpinoties, uzskatījām mūsu skolotājus par vācu „līdzskrējējiem.”

Pie šiem autora ievadvārdiem nav vajadzīgi sevišķi paskaidrojumi. Pašpārvalde, kas bija uzdevusi izdarīt mobilizāciju, praktiski vairs nedarbojās. Dankers kaut kur Vācijā bija latviešiem nezināmā prombūtnē, un Liepājā bez juridiska seguma darbojās pašpārvaldes fragmenti. LJO dažiem darbiniekiem, kas bi-

ja tiešā saskarē ar jauniešiem Egerā, nebija nekādu administratīvu tiesību ne par jauniešiem, ne saskarē ar vāciešiem. Patiesībā par jauniešiem no latviešu puses bija atbildīgs LJO pārstāvis pie 1. Gaisa flotes Rempe ar palīgu Kažociņu. Viņu pakļautības attiecības man nav izdevies noskaidrot. Nekur neesmu archīvos vai citādi presē atradis kādas ziņas par Rempes darbību. To nevarību un varbūt arī negribu palīdzēt jauniešiem jau toreiz ir pareizi novērtējuši un izpratuši jaunieši paši, tos ar Žīgura vārdiem apzīmējot par „līdzskrējējiem.” Žīgura grāmatā ir daudz aprakstu par izpalīgu ikdienas dzīvi. Te var pieminēt nāves spriedumus, sodu rotu nodibināšanu un nežēlīgo apiešanos ar jauniešiem. Egerā iesauktie latviešu jaunieši no skolniekiem un izpalīgiem bija kļuvuši par SS audzēkņiem. Šis apzīmējums latviešu skolniekiem, vēl esot Latvijā, bija svešs un nezināms. Taču to jau 1944. g. 12. februārī bija izvēlējusies Berlīne, kā mēs to lasījām iepriekšējā iztirzājumā. Tas bija zināms Dankeram un, jādomā, arī Rullim, jo tas tika minēts sarunās ar GK Dreksleru. Tāpat kā to slēpa Berlīne, to slēpa arī Rīgas latviešu funkcionāri, kas tai vietā, kā Rullis, runāja par „leģiona rezervēm.”

Ap decembra sākumu tikām izdalīti, un katra rota nosūtīta citā virzienā. Ar to arī izbeidzās kopējās gaitas visi izpalīgiem. Kaut šis Egeras posms nebija garš, tomēr mums tas likās vesela mūžība. Tāpat likās, ka šajā laikā nekas vairāk par lamuvārdiem, spērieniem un nicināšana nav pieredzēts.

Šo vaidu stāstu var turpināt. Noslēgsim to ar notikumu ar SS audzēkņiem pa ceļam uz jauno novietojumu.

Uz pārcelšanos neesam sagatavojušies, trūkst dzeramā ūdens. Neskatoties uz mūsu lūgumu, iziet pēc ūdens neļauj. It sevišķi lielas slāpes ir otrā dienā un

sākam neatļauti izlēkt no vagoniem, lai pagrābtu sniegu un to izkausētu ūdenī. Par sniega grābšanu transporta pavadoni mūs piekauj — sitot ar savu šauteņu laidnēm un sperot kājām. Noorganizējam komiteju, kas ies stāba vadībai sūdzēties par šādu apiešanos, bet arī komiteju piekauj un paliekam bez ūdens.

Sadalīti pa jaunām vietām, viņi bija tikai vāciešu pakļautībā. Saprotams, tas kāpināja interesi, nokļūt pie latviešu leģiona. Tāda iespēja arī nedaudziem radās, kad standartenfīrers Osis ieradās pie grupas Mindenē un izvēlējās 16 gaisa izpalīgus „iedalīšanai kaujas vienībās.”(114) Ar Žīgura aculiecinieka stāstu sabrūk mīts, ka tikai vācieši, pretrunā visiem solījumiem, iesaistīja latviešu GS izpalīgus kaujas vienībās, to darīja arī paši latvieši. Leģiona GI, saprotams, uz „brīvprātības” pamatiem iesaistīja GS izpalīgus leģiona kaujas vienībās. Tā latviešu jaunieši pasaules kara beigu posmā cīnījās dažādās Eiropas frontēs un lielā skaitā gāja bojā. Vēlāk pēc kara viņi cīnījās arī franču ārzemnieku leģionā. Nobeigsim šo pārskatu ar Plensnera vārdiem:

Tā bija visnelaimīgākā vācu karaspēkā iesaistīto latviešu katēgorija. Parasti sadalīti nelielās grupiņās, sajaukti ar citu tautu izpalīgiem, bez latviešu priekšniekiem un ģenerālinspekcijas iespējām un tiesības viņu stāvokli pārbaudīt, izpalīgi sastādīja pašu neaizsargātāko latviešu karavīru katēgoriju, jo par karavīriem drīz vien vācu vienību sastāvā pārvērta arī viņus. Dažās vācu karaspēka vienībās, pēc vācu priekšnieku atzinuma, izpalīgi bija pat vienības lielākā daļa. Vienības pārsviežot no iecirkņa uz iecirkni un pa citām frontēm, līdz pārsvieda arī izpalīgus. Kara beigās daļa viņu izrādījās pat Rietumu frontē.(115)

Plensners ir pateicis patiesību par latviešu jauniešu beztiesīgo stāvokli. Vispilnīgāk to tomēr raksturo SS grupenfīrera Bangerska slepenais raksts savam

augstākajam priekšniekam, SS reichsfīreram Himmleram tikai pāris nedēļas pirms kara beigām par to, kā jauniešus sašāva Egeras nometnē.(116) Tāda bija veidusies GS izpalīgu dzīve pēc pārsūtīšanas uz Vāciju.

Liela daļa izpalīgu palika Latvijā. Mēs zinām, ka daži jau pirmajā iesaukšanas brīdī bija iesaistīti tieši kaujas darbībā pie Lielvārdes, kur minēts kāds divreiz ievainotais GS izpalīgs un tā apbalvošana.(117) Minētais skaitlis, ka Kurzemē ir palikuši 560, ir nedrošs. Tie visi nonāca krievu gūstā un par viņu turpmāko likteni nekas nav zināms. Pēdējās oficiālās ziņas par Kurzemes GS izpalīgu dzīvi, ko sniedz latviešu avoti, ir Bangerska dienesta atzīme. Viņš 1945. g. 15. janvārī ir uzturējies Liepājā un apmeklējis tur dažādās vietās novietotos izpalīgus.

Latviešu SS brīvprātīgo leģiona ģenerālinspektors ģenerālis Bangerskis 1945. g. 15. janvārī apmeklēja Liepājā 6. vācu zenītartilērijas divīzijas latviešu gaisa izpalīgus.

Jaunekļi ļoti braša izskata, labi apģērbti. Visiem zēniem siltie puloveri un siltas zeķes, trūkst tikai veļas. Apavi labi. Dzīvojamās telpas — izbūvēti bunkuri. Katrā bunkurī dzīvo pa 11-12 jaunekļi. Telpas glītas, siltas, elektriskā gaisma, katram zēnam sava nāra un gultas maiss. Iekārtota neliela bibliotēka.

Vadība pašlaik izstrādā konspektus visiem priekšmetiem pamatskolas pēdējās klases un vidusskolas kursa apmērā, lai zēni varētu turpināt papildināt vispārējo izglītību.

Pirms dažām dienām 14 zēni saņēmuši zenītartilērijas cīņas nozīmes. Viens zēns jau divreiz ievainots cīņās pie Lielvārdes. Vienam brīvprātīgajam gaisa spēku izpalīgam esot tikai 14 gadu, tomēr tas brašs un apmierināts ar dienestu.(118)

Šī dienesta atzīme rāda, ka jauniešu dzīves apstākļi Liepājā bijuši labi. Taču Kurzemē palika ne tikai šie, zināmie vācu zenītartilērijā skolnieki, bet lielāks skaits „dezertiešu.” Par to likteni tikpat kā nav nekādu ziņu. Tādas ļoti reti parādās arī vācu dokumentos. Zināms skaits šo izpalīgu ir atraduši ceļu pie kureliešiem.(119) Citi pēc apzinātas vai neapzinātas „noklīšanas” ir sagūstīti un, liekas „nošauti.”(120)

Te ir jāapstājas arī pie latviešu meiteņu iesaistīšanas GS. Jau GD 1944. g. 18 aprīļa sēdes protokolā (4. pkt.) lasāms, ka GK ar 17. aprīļa rakstu „ierosināja” Dankeram izstrādāt rīkojumu par „7000 skolēnu un 400 meiteņu iesaistīšanu pretgaisa ieroču apkalpē.” Turpmākās Dankera sarunās ar GK Latvijā meiteņu iesaukšanas jautājums nav dokumentēts. Meiteņu mobilizēšanu AM bija uzdevusi ar 1. jūlija pavēli pazīstamajam Nikelam.(121) Latvijā kaŗa apstākļu dēļ tas vairs nebija iespējams. Tāda vervēšana varēja notikt tikai Vācijā, kur latviešu meitenes bija vai nu spaidu kārtā nosūtītas kā strādnieces, vai ieradušās tur kā bēgles. Par viņu vervēšanu un posta dzīvi ir rakstījusi Krone. Atbalss no šīs meiteņu vervēšanas spēcīgi ir bijusi dzirdama arī pārcentīgā Rempes akcijā Liepājā.(122) Krone sakās savos sarakstos atradusi ap 600 iesaistīto meiteņu, bet pielaiž iespēju, ka skaits varētu būt ap 1000. Oficiāli reģistrētais skaits tomēr ir 766.(123) Par šo meiteņu dzīvi formāli nebija tiesību interesēties GI. Par viņām nerūpējās arī pašpārvalde, kuŗai Vācijā praktiski vairs nebija nekādas darbības iespējas. Meiteņu stāvoklis bija ļoti nožēlojams.(124) Tā raksturošanai te minam tikai vienas aculiecinieces stāstu.

Es, Ligita Ronis, dzim. 1929. g. 27. novembrī Inčukalnā, Latvijā, zvēru, izsaku un paskaidroju:

1. 1944. g. 1. novembrī mani un manus audžuvecākus evakuēja uz Vāciju. Es vēl nebiju 15 gadus veca. Uz slimnīcas kuģa „Brēmerhāfen” bija apmēram 3000 ievainoto karavīru un latviešu civilistu. Pārbraucienā kuģim uzbruka krievu lidotāji un to bumboja. Kuģis sāka degt un lielajā uztraukumā cilvēki lēca jūrā. Daudzi ievainotie karavīri izdarīja pašnāvību un es pazaudēju savus abus audžuvecākus.

2. Mūs 3. novembrī izcēla Gotenhāfenā un ievietoja II kazarmās. Es biju pilnīgi viena, bez drēbēm, naudas vai kādām mantām, un es nezināju ko iesākt. Apmēram piecas dienas vēlāk kazarmās ieradās kāds SS vīrs, ciktāl es varu atcerēties, unteršārfīrers, kādas latviešu sievietes pavadībā. Viņš mani uzaicināja pieteikties par „gaisa spēku izpalīdzi.” Viņš man apsoltīja, ka es varēšot iemācīties mašīnrakstīšanu un stenografiju, vai izmācīties par telefonisti. Labas drēbes un visu nepieciešamo arī dabūšot un visumā es iegūšot labu vietu (Anstellung). Tā kā man nebija neviena, kam prasīt padomu un nezināju cita ceļa, es ticēju, ka būs labi un piekritu. Pēc dažām dienām mani noveda Garusē nometnē un decembra sākumā Pitnīcas nometnē.

3. Pitnīcā mūs ievietoja koka barakās. Mums bija tikai dēļu gultas, pa lielākai daļai salauztas, un veci nolietoti salmu maisi. Segu trūka un logu rūtis bija izdauzītas. Cik bija iespējams, mēs pašas tās labojām. Katrā istabā bija 30 meitenes, no kurām mūsu istabā es biju jaunākā.

Ēšana bija ļoti slikta un nepietiekama, tā ke es vienmēr biju badā. No rīta parasti mēs saņēmām melnu, rūgtu kafijas surogātu, viru pusdienā un tikai reizi dienā, vakarā, gabalu maizes, kas bija paredzēta nākamās dienas brokastīm. Vienreiz nedēļā, reti vairāk reizes, mēs saņēmām vakarā vājpiena viru. Lidlaukā mums bija jāmācās soļošana un iemiglošana. Mums arī

bija jārok grāvji, kaut bija jau sācis salt. Apģērbam mēs saņēmām vecas vīriešu lidotāju uniformas un par daudz lielus saplīsušus zābakus, Es saņēmu 42. nr., no tiem manās kājās radās brūces. Mēs nesaņēmām nekādu gultas veļu un mums bija mazas mazgāšanās iespējas. Ziepes un kādus mazgāšanas līdzekļus mēs vispār nesaņēmām, tā kā mums bija ļoti jācieš sanitāru un higiēnisko apstākļu dēļ. Nometnes meitenes bija dažādu tautību, piem., krievietes, francūzietes, beļģietes, lietuvietes, igauņietes un latvietes. Daudzas saslima ar veneriskajām slimībām, vai arī latvietes, to es nezīnu. Dažas kļuva arī grūtas. Tās tika no nometnes izraidītas un kaut kur nosūtītas. Mūsu augstākie priekšnieki bija no gaisa spēkiem, SS un arī no partijas („zelta fazāni”).

4. Decembrā vidū mūs pārcēla uz Trēnu (Trana) pie Altenburgas. Te apstākļi bija vēl sliktāki. Mums vispār nebija nekādu gultu, vēl vienmēr nekāda silta apģērba un cimdu, kaut gan salā mums bija jāsoļo 3-4 km līdz apmācību laukumam.

5. Janvāra beigās mūs, 300 meitenes, to starpā arī mani, pārcēla uz Reudenu pie Ceicas (Zeitz). Manā rotā bija 80 meitenes. Te mums bija jāsoļo kā „gaisa ieroču izpalīdzēm” un jāiemācās dziedāt, strādāt virtuvē, izdarīt iemiglošanas un strādāt pie pretgaisa aizsardzības bunkuriem. Mēs visas gulējām kopā lielā telpā salmos. Ēšana bija tik slikta, un nepietiekama, ka mēs naktīs gājām zagt kolrābjus un bietes, neskatoties uz bargo sodu piedraudējumu. Apstākļi bija tik slikti un tik grūti, ka daudzas meitenes bēga. Taču tas arī nebija viegli, jo lielāko daļu atkal saķēra. Es redzēju, ka divas izbēgušas latviešu meitenes ar dzeloņstiepulēm sasieta rokām atkal atveda atpakaļ nometnē. Vēlāk viņas kaut kur tika aizvestas.

6. Iemiglošanai uz katru kilometru iedalīja 8 meiteņu grupu. Mana grupa bija pie šķēršļiem, netālu

no Redenas. Lidojumu trauksmes gadījumā mums tūliņ bija jābūt vietā, lai apkalpotu abus iemiglošanas aparātus. Tā kā uzlidojumu trauksmes šai vietā bija bieži, sevišķi naktī, mēs dabūjām reti gulēt vairāk kā divas stundas. Dienu, kad mēs bijām brīvas un bija laika gulēt, tas bija aizliegts. Deva arī dažādus darbus, kuŗu padarīšana prasīja visu mūsu brīvo laiku. Bez tam katru dienu divām meitenēm bija jāskrien trīs kilometri, lai mums astoņām atnestu ēdienu. Jau pirmajā dienā mēs piedzīvojām bumbošanu un bumbas krita mūsu tiešā tuvumā. Neskatoties uz to, mēs nedrīkstējām atstāt savu posteni. Beidzot es nevarēju vairs izturēt un tiklīdz uzdrīkstējos, nolēmu bēgt. Kopā ar trim citām meitenēm mēs pie pirmā gadījuma aizbēgām uz Cvikavu (Zwickau) un tur uzturējāmies līdz amerikāņu atnākšanai.

7. Es esmu latviete un tagad dzīvoju DP „Valkas” nometnē, Feuchtā pie Nirnbergas.
1947. g. 4. sept.

Paraksts (125)

Šīs meitenes ziņojums runā tik skaidru valodu, ka tas neprasa paskaidrojumus. Viena no meitenēm ir bijusi tikai 14 gadus veca. Vervēšana notikusi Vācijā, bēgļu vilcienā, beztiesīgā izmisuma stāvoklī. Par nometnē izplatītām slimībām un sevišķi grūtniecību plaši ir izteicies arī pats šīs akcijas vadītājs Nikels. No 5103 aktīvā dienestā esošām meitenēm bija vairāk kā puse grūtniecības stāvoklī. Tāds stāvoklis Nikelam nebija pieņemams. Tādēļ viņš izstrādāja sevišķus noteikumus, ar kuŗu palīdzību tas noziedzīgā veidā varēja pārtraukt grūtniecības stāvokli. (126)

Šis īsais ieskats latviešu meiteņu iesaistīšanā GS dienestā atklāja ne tikai, ka tas notika ar melu propagandas palīdzību, bet arī bija atklāti noziedzīgs.

JAUNIEŠU IESAUKŠANAS ATBILDĪGIE DARBINIEKI.

Pie jauniešu iesaukšanas Hitlera kaŗaspēkā vēl daudzkārt būs jāatgriežas latviešu vēsturniekiem. Pagaidām mēs varam tikai atbildēt uz dažiem tiešiem jautājumiem, ciktāl tas vispār iespējams uz tagad pieejamā materiāla pamata. Jautājumu ir daudz un tie ir dažādi. Kas bija tie, kas izdarīja jauniešu mobilizāciju? Vai tas bija vajadzīgs? Kam tas kalpoja? Taču te viss satek kopā vienā jautājumā: kas par šo akciju ir atbildīgs? Bērnu iesaukšana kaŗadienestā ir pats par sevi noziegums, vienalga, kas to izdara. Vēl smagāks šis noziegums kļūst, ja tas tiek izdarīts okupētā zemē. Atbilde uz centrālo jautājumu par atbildību ir nepārprotama un skaidra — tā ir vācu okupācijas vara. Šai vietā mēs varētu visas pārdomas par šo akciju pārtraukt un uzskatīt, ka atbildības jautājums ar to ir nokārtots. Ja tas tā būtu, ka vienīgi vācieši ir atbildīgi par jauniešu mobilizāciju, tad būtu arī jāpieņem, ka visi latvieši, kas šai akcijā bija iesaistīti, bija tikai vāciešu pavēļu izpildītāji. To tā ir apgalvojuši atklāti kā Dankers, tā LJO vadītāji. Kā mēs zinām, Dankers vienmēr un visur slēpās aiz latviešu „pašpārvaldes” muguras. Jauniešu iesaukšanas gadījumā viņš saka, ka pašpārvalde to ir nolēmusi, LJO turpretī allaž ir sacījusi, ka tā ir no vāciešiem neatkarīga latviešu organizācija, kas savus lēmumus pieņem pati. Ja Dankers un LJO nav pārrāvuši visus sakarus ar reālītāti un nedzīvo sapņu pasaulē, tad ir jātic tam, ko viņi ir teikuši savai tautai par „pašpārvaldīšanu,” vai arī jāatzīst, ka viņi kādu iemeslu dēļ nav tai teikuši patiesību.

No iepriekšējā iztirzājuma kļūst skaidrs, ka jauniešu iesaukšanas jautājumā un to turpmākā likteņa noteikšanā, LJO nekādas patstāvīgas lomas nebija. Tā bija HJ latviešu propagandas nodaļa Latvijā. Šī organizācija un tās atsevišķi darbinieki darīja to, ko tai lika darīt HJ vadība. Šī darba ietvaros varam apmierināties tikai ar pašu šī fakta konstatējumu, atstājot LJO plašāku iztirzājumu un vērtējumu citam laikam (127).

Citādi tas ir ar Dankeru. Mēs jau atkārtoti esam apstājušies pie viņa grāmatas lepnā titula un vēlēšanās „Lai vēsture spriež tiesu.” Viņš sevišķi ir ieinteresēts tās spriedumā jauniešu iesaukšanas lietā. Te tomēr ir jāatgādina, ka vēsture nespriež tiesu. To varētu spriest tikai brīvā latviešu tauta, protams, ja Dankers būtu dzīvs. To zināja arī viņš pats. Vēsture tai vietā apmierinās ar faktu konstatēšanu un norīšu aprakstu, grupu un atsevišķu individu rīcības motīvu uzrādīšanu. Neatkarīgi no Dankera neiespējamās vēlēšanās, lai vēsture par viņu spriež tiesu, viņš nevēlēdamies tomēr ir palīdzējis rakstīt vēsturi par okupācijas laiku. Tāpat kā par pašpārvaldes darbu un leģiona mobilizēšanu, viņš ir atstājis Amerikas karātiesas izmeklēšanas tiesnesim savu zvērestu, aplicinātu liecību par GS izpalīgiem. Iepazīsimies vispirms ar to.

Es, Oskars Dankers, dzimis 1883. g. 26. martā Irlavā, Latvijā, zvēru, izsakos, un paskaidroju:

Gaisa izpalīgu akciju var sadalīt trīs fāzēs.

1) Sagatavošanā

2) Sarunās

3) Izpildīšanā

1. 1942. g. 9. jūlijā ģenerālkomisārs Latvijā dibināja „Latviešu jaunatnes organizāciju,” kuŗā uzņemama skolu jaunatne. Šīs organizācijas statūtus man piesūtīja 1942. g. 14. jūlijā. Par organizācijas

mērķi uzdeva sportu un fizisko audzināšanu. Varēja uzņemt bērnus sākot ar 6. vai 8. mūža gadu.

Zemes pašpārvalde nevarēja vienoties ar ģenerālkomisāru, jo mums jaunās organizācijas statūti vairākos punktos nebija pieņemami. Piem., Zemes pašpārvalde vēlējās, ka latviešu jaunatnes vadība būtu pakļauta tai, bet ģenerālkomisārs pastāvēja pie savas prasības, ka „latviešu jaunatnes organizāciju” vadītu no Vācijas, un ka tās vadītājam jābūt kādam no HJ. Tika nozīmēts HJ vadītājs Pētersens no Vācijas. Viņš iekārtoja vadības stābu ar stāba šefu priekšgalā.

2. 1944. g. aprīlī ģenerālkomisārs Dr. Drekslers pārrunāja ar mani par skolu jaunatnes iesaukšanu gaisa izpalīgos no „latviešu jaunatnes organizācijas” un vēlējās, lai es šo akciju Latvijā izpildītu. Viņš apsoltījās, ka skolu mācības turpināšoties un ka jauniešus paturēšot Latvijā pie gaisa spēkiem. Es atteicos uzņemties šo uzdevumu.

Nu man bija skaidrs, ka „latviešu jaunatnes organizācijas” mērķis nebija sports un fiziskā audzināšana, bet gan avots, no kā vēlāk smelties spēkus gaisa izpalīgiem, RAD, un karaspēkam. No visa varēja spriest, ka vāciešu iestāžu interesēs bija, iegūt cik daudz vien iespējams cilvēku materiālu no Latvijas un to izmantot frontē un citur.

Lai gaisa izpalīgu lietu sīkāk apskatītu, mani kā pirmo ģenerāldirektoru izsauca uz Berlīni. Tur 1944. g. 31. maijā notika sēde Okupēto austrumu apgabalu ministrijā. Klātesošie bija pārstāvji no Austrumu ministrijas-reichsministrs Rozenbergs un politiskā stāba šefs, SS obergrupearstis Bergers, un tad Ostlandes pārvaldes vadītāji — reichskomisārs Loze, ģenerālkomisārs Drekslers — un es. Apspriedes temats bija latviešu jaunatnes izmantošana par gaisa izpalīgiem. Man stāstīja, ka reichā jau sen skolu jaunatni piespiedu kārtā iesauc

gaisa izpalīgos un, tāpat kā reichā, arī Latvijā jāiesauc jaunatne, un ka Vācija ar lielām pūlēm cenšas efektīgi izmantot visus spēkus. Es teicu, ka Latviju nekādā veidā nevar salīdzināt ar Vāciju; to ko spēj dot viena 80 miljonu liela tauta, to nevar prasīt no vienas 2 miljonu tautas; bez tam, Latvija nav suverēna, kaŗojoša valsts. Kad es cēlu vēl citus iebildumus, man vaicāja, vai es būtu ar mieru no sākuma šo akciju izdarīt uz brīvprātības pamata. Es teicu, ka tas man ir vienalga, ko jaunieši uzņemas darīt brīvprātīgi, manis pēc, tie var brīvprātīgi lekt Daugavā. Pēc garākām debatēm, kuru tecējumā ministrs Rozenbergs man izteica draudus, man paziņoja sekojošo gala rezultātu: Man ir jāvervē 15-18 gadus vecie zēni gaisa izpalīgos. Man bez tam vēl paziņoja, ka gadījumā, ja brīvprātīgā vervēšana nepiegādās vajadzīgo skaitu (starp 8-9,000 zēnu), tad zemes pašpārvaldei būs jāizdara piespiedu iesaukšana.

Atgriezies Rīgā, es vēl kādu laiku vilcinājos, jo situācija frontē izskatījās bezcerīga un latviešu jaunatnes izmantošana gaisa izpalīgos tur neko nepalīdzētu. Maz zēnu pieteicās brīvprātīgi. Tad pie manis, ģenerālkomisāra uzdevumā, ieradās jaunatnes organizācijas vadītājs, bruņinieka krusta kavalieris Hervīgs un paziņoja, ka skolnieku piespiedu iesaukšana jāsāk nekavējoties, un lika man saprast, ka turpmākas kavēšanās gadījumā sekos asas represijas. Ievērojot to, 1944. g. augustā gaisa izpalīgos iesauca 1927. g. dzimušos no „latviešu jaunatnes organizācijas” aprindām. Tas aptvēra līdz 3.000 zēnu.

Krievu frontes līnijai tuvojoties, vācu kaŗaspēks atkāpās, un bija gadījumi, ka gaisa izpalīgi nonāca tieši uguns līnijā, kaut gan noteikumos bija, ka viņus neizmantos tuvāk frontei par 30 kilometriem. To starpā bija kritušie un ievainotie. Turpmākā kaujas darbībā daudzas vienības izklīdināja, un zēni klejoja apkārt, daudzi

meklējot savus vecākus, citi devās pie zemniekiem lūgt maizi, jo daudzām vienībām bija pietrūcis normāla un regulāra uztura, tāpat arī trūka pajumtes. Kad atlikušos gaisa izpalīgus evakuēja uz Vāciju, viena daļa gāja bojā, kad viņu transporta kuģiem uzbruka ienaidnieka gaisa spēki un tos bombardēja.

Bez tam, SS stābs izdarīja speciālu gaisa izpalīgu vervēšanas akciju latviešu starpā. Daļu savervēja starp latviešu strādniekiem, kuņus piespiedu kārtā no Latvijas darba pārvaldes nosūtīja darbā reichā. Otru daļu savervēja starp latviešu bēgļiem, kuņi atradās vai nu Latvijā, vai Vācijā dažādās nometnēs un caurlaides punktos. Šādā veidā savervēja vairākus simtus meiteņu un zēnu.(128)

Te dažas piezīmes pie tā:

1. Dankers apliecina, ka LJO ir organizējusi AM un ka tās uzdevumā no Vācijas ir ieradies HJ ģipšs rezidents Pētersens ar uzdevumu to organizēt Latvijā. Tās uzdevums bijis gādāt dzīvo spēku GS izpalīgiem, darba dienestam un kaņaspēkam.

2. Dankers arī apstiprina zināmas sēdes pie Rozenberga 1944. g. 26. maijā (kļūdaini minēts 31. maijā) pārrunu saturu. Viņš arī izmeklētājam apgalvo, ka viņš uzņēmies aicināt skolniekus tikai brīvprātīgi iestāties GS. Un tālāk „tika paziņots šāds galīgais rezultāts: man no LJO jauniešiem ir jāvervē 15 līdz 18 gadīgi gaisa izpalīgi.” Mēs no protokola zinām, ka tas nav tiesa. Jāvervē bija ne tikai LJO biedri, bet gan visi latviešu skolnieki attiecīgā vecumā. Dankers turpina, ka viņam esot pateikts, lai viņš aicinot 8 līdz 9000 brīvprātīgo. „Zemes pašpārvaldei ir jāizdara piespiedu iesaukšana.” Nav tiesa, ka minētajā sēdē būtu „zemes pašpārvaldei” uzdots izdarīt piespiedu iesaukšanu. AM nekad tādu pašpārvaldi nav atzinusi. Tā tai arī neko nav uzdevusi. 1944. g. 26. maija protokols rāda, ka

mobilizācijas priekšlikums ir Dankera paša ierosināts tam gadījumam, ja nesanāktu vajadzīgais brīvprātīgo skaits.

3. Apgalvojums, ka vēl jūlijā pie Dankera ieradās Hervigs ar draudiem, ir apšaubāms, jo nav tāda apliecinājuma dokumentos. Gluži otrādi, no iepriekšējā iztirzājuma zinām, ka tādas pavēles Dankers saņēma rakstiski no GK.

4. Neminot, kas iesaukšanu izdarījis, Dankers atzīst, ka 1944. g. iesaukti 1927. g. dzimušie „Latviešu jaunatnes organizācijas” piederīgie. Ja viņš būtu teicis patiesību, tad viņam bija jāatzīst, ka viņš parakstīja iesaukšanas pavēli jau 27. jūlijā un bija iesaukti arī 1928. g. dzimušie, kā tas arī iepriekš teikts viņa paša liecībā.

5. Nav zināmi citi avoti, kas apliecinātu, ka kāds GS transports gājis bojā jūrā krievu uzlidojumā.

Šī liecība ir viens no pazemojošākiem dokumentiem, ko Dankers, zvērēdams ar savu vārdu, ir parakstījis. Tā cita starpā ietver divas būtiskas nepatiesības. Pirmkārt, ka viņam 1944. g. 26. maijā Berlīnē būtu uzdots vervēt, resp. iesaukt tikai LJO piederīgos. Otrkārt, ka par iesaukšanu būtu atbildīga LJO, Dankera 27. jūlija rīkojumā skaidros vārdos ir teikts: „Uzdodu Latvju jaunatnes organizācijai iesaistīt 1927. g. dzimušos latviešu jaunekļus (tātad ne LJO biedrus).” Uzdevējs ir Dankers. LJO tai uzlikto mobilizācijas pienākumu nemaz nevarēja izpildīt. To darīja Dankera latviešu policija. Vispārlicināšāko liecību par to nodod Dankera 1944. g. 12. jūlija raksts „Visiem apriņķu priekšniekiem un pilsētu prefektiem.” Tā pēdējās rindās lasām: „GS (Gaisa spēku) palīgdienestā iesaistīto zēnu iesaukšanu ar attiecīgām iesaukšanas pavēlēm izdarīs LJO stābs caur jūsu dienesta vietu.”(129)

Savas rīcības aizstāvēšanai Dankers ir cita starpā aizrādījis, ka viņš apzināti ir vilcinājis visu jauniešu iesaukšanas akciju. Ka tā vilkās garumā, ir neapstrīdams fakts, taču tā izskaidrošanas motīvi ir citi un to pamats ir lasāms jau 26. maija protokolā par Dankera sarunu ar Rozenbergu Berlīnē. Tur ir skaidros vārdos sacīts, ka ar iesaukšanu nav jāsteidzas, kaŗa apstākļu dēļ vāciešiem ir grūtības sagatavot iesauktās jaunatnes novietošanas telpas.(130)

Lai savu nostāju padarītu ticamāku Dankers ir izmantojis sevis aizstāvēšanai ļoti apšaubāmu līdzekli. Viņš notēlojis sevi par vāciešu vajātu cietēju. Viņš patiesībā ir gājis daudz tālāk, nekā savās apzvērētajās liecībās ASV izmeklēšanas tiesnesim Pētersenam 1947. g. teiktajā. Vēl 1965. g. viņš mēģināja latviešu trimdiniekiem iestāstīt, ka vācieši viņu vajājuši, atsaukdami uz šādiem dokumentiem:

1. *Valdmaņa memorands Latvijas ģenerālkomisāram, kas, kā jāpieņem, sastādīts ar latviešu pašpārvaldes, t.i. Dankera ziņu.*

2. *Latviešu inteliģences aprindu memorands, par kuŗu ticams, ka tas iepriekš bija zināms ģenerālim Dankeram un kuŗa nosūtīšanu viņš neaizkavēja.*

3. *Ģenerāļa Dankera mutvārdu izteikumi ģenerālkomisāram Dreksleram gaisa spēku izpalīgu jautājumā, kas bija tik noraidoši, ka GK Drekslers, turoties pie vācu prasībām, rēķinājās ar latviešu ģenerāldirekcijas atkāpšanos.*

4. *Ģenerāļa Dankera raksts Ostlandes reichskomisāram, kuŗā izteikts pilnīgs gaisa spēku izpalīgu akcijas noslēgums. a. Vācijas aicinājums ar iebildumu, ka vienmēr tiekot runāts tikai par vācu tiesībām, bet ka Latvijas sniegtā palīdzība nav atbilstoši atradusi tiesīgu novērtējumu no Vācijas puses. b. Atsaukšanās uz formāli tiesisko viedokli, it kā būtu panākta vienošanās, ka*

Latvija mobilizētu vienīgi savu karaklausības likumu ietvaros. Turpretī jauniešu iesaukšana esot jaunums, kas Latvijai neesot saistošs. Pie tā vēl pilnīga stāvokļa neizpratne, secinājumā, ka Latvija, kā Vācijas cīņas partnere, tādu akciju kā jauniešu iesaukšanu gaisa spēku izpalīgos varētu izdarīt tikai pati.

5. Ģenerāļa Dankera protokolā apliecināts izteikums, ka latviešu jaunieši, ko iesauktu gaisa spēku izpalīgu akcijā, viņam būtu tikpat vienaldzīgi, ja viņi lēktu Daugavā.(131)

Uz šo dokumentu atsaukdamies, viņš saka: „Jāatzīmē, ka ģenerālis Bergers apmēram pēc nepilna gada bija nosūtījis manu grēku sarakstu Himmleram, kas parakstījis dokumentu par manu ievietošanu koncentrācijas nometnē.”(132) Himmlers pats nekad neparakstīja šādas pavēles. Tāpat bez nozīmes ir Dankera aizrādījums, ka viņš koncentrācijas nometnē nav ievietots tikai tādēļ, ka kara apstākļu dēļ tas nav bijis iespējams. Koncentrācijas nometnēs ievietoja cilvēkus līdz pēdējām kara dienām, ja tas Himmleram bija vajadzīgs. Nirnbergas kara tribunāla aktīs nav atrodams tāds dokuments.(133) Dankera stāsts par viņa ievietošanu koncentrācijas nometnē ir fiktīvs un maldinošs.

Dankera “grēku sarakstam” nav nekāda sakara ar Dankera ievietošanu koncentrācijas nometnē. Tās ir Bergera personīgā adjutanta Brandenburga nedatētās un neparakstītās piezīmes, lai vērstos pret Dankeru kad, paliekot viņa pašizvēlētās metaforas robežās, „grēku mērs būtu pilns.” Tas tomēr nekad nekļuva pilns. Gluži otrādi — Dankers baudīja izcilus uzticību arī pēc aizbēgšanas uz Vāciju. Tikko mēnesis bija pagājis pēc viņa ierašanās Vācijā, kad lasām:

AUGSTA ATZĪŠANA MŪSU TAUTAI

Otrdien Austrumu reichsministrs A. Rozenbergs pieņēma Latviešu pašpārvaldes pirmo ģenerāldirektoru ģen. Dankeru un pasniedza tam Kaŗa nopelna krustu I un II šķiru. Ģenerāldirektors saņemot augstās goda zīmes, uzsvēra, ka viņš tās uzskata par atzinību latviešu tautai par tās cīņām frontē, sasniegumiem darbā un saimnieciskajā dzīvē.(134)

It kā ar to nepietiktu. Vēl 1945. g. 20. februārī, kad dibināja famozo Latviešu nacionālo komiteju ar Bangerski priekšgalā, Dankeru Rozenbergs ieteica ar Gestapo piekrišanu par tās padomes priekšsēdi. Ne augstais apbalvojums novembrī, ne paredzētais augstais amats februārī netika Dankeram piešķirti, tādēļ ka Himmlers viņu būtu izraudzījis par koncentrācijas nometnes iemītnieku. Gluži otrādi, viņš baudīja pilnīgi šī vācu kaŗa noziedznieka uzticību. Taču pilnīgā uzticība Dankeram viņu neatbrīvo no juridiskās un morāliskās atbildības, ko viņš bija uzņēmis, mobilizēdams latviešu skolniekus, lai kur tie nonāktu, arī Vācijā.

Taču visās šai iztirzājumā minētajās situācijās Dankers ir rīkojies kā dzīvs cilvēks, kam bija savi pārdzīvojumi, pārdomas un izjūtas. Viņš būtu daudz pakalpojis tautas vēsturei, ja viņš būtu atļāvis tur ieskatīties. To viņš nav darījis, bet tai vietā gan amerikāņu izmeklēšanas iestādē, gan latviešu trimdiniekiem rakstījis un stāstījis klaju nepatiesību. Visā vācu okupācijas laikā viņa darbība, katrs solis tika publiski motivēts ar kalpošanu tautai, leģiona mobilizēšana ar cīņu par latviešu tautas brīvību un valsts neatkarību. Dankers, iesaukdams bērnus, taču nevarēja

domāt tādā ceļā atbrīvot Latviju. Tā domāt viņam neļāva generāļa izglītība un kaņavīra mūža pieredze. Bet ko tad viņš īsti domāja?

Atstāstīdams memuāros savu sarunu Berlīnē 1944. g. 26. maijā ar Rozenbergu, viņš to beidza ar izskaidrošanos, ka viņš toreiz vēl ticis sveikā no nokļūšanas koncentrācijas nometnē. Ja viņš zināja toreiz, kāda drauda priekšā viņš stāvēja, tad jādomā, ka viņš to zināja arī divus mēnešus vēlāk, 27. jūlijā, parakstot jauniešu mobilizēšanas pavēli. Ja tas tā, tad ir jādomā, ka viņš arī šoreiz ar jauniešu iesaukšanu glāba sevi, lai nebūtu jānokļūst koncentrācijas nometnē. Maksa par to bija ļoti liela. Tas bija tūkstošiem jauniešu un viņu vecāku ciešanas un daudz, pāri par 500, jauniešu dzīvību.

Latviešu GS izpalīgu traģēdija ir jāskata sakarā ar Hitlera un viņa līdzcitnieku noziegumiem. Jau 1942. g. 21. decembrī Hitlera uzticamais kalps Bormans iesniedza plašu rakstu Gēringam par HJ iesaistīšanu kaŗa darbībā.(135) Šai sakarā Bormans teica entuziastisku runu.(136) Kaŗa vešanai vienmēr vairāk vajadzēja dzīvā spēka un materiālu. Tā 1943. g. nobrieda prasība pāriet no ideoloģiskas propagandas pie praktiskiem soļiem. Vācijā to darīja HJ vadībā. Pēc tā paša parauga HJ akcija bija jāizdara arī okupētajā Latvijā. 1944.g. 5. martā nodibināja speciālu Nikela dienesta vietu pie Rozenberga ministrijas. Taču tās iespējas bez eksekūtīvas varas okupētajā zemē bija mazas. Ar propagandu vien iecerēto mērķi nevarēja sasniegt. Bija nepieciešama vara un to arī atrada. Okupētajā Latvijā tā bija RK un GK rokās. Patiesībā Berlīnē AM sēdēja SS grupenfīrers Bergers, kas faktiski noteica latviešu jauniešu iesaukšanu. Pēc kaŗa viņam tieši šī nozieguma dēļ, protams, cita starpā, bija jāstājas amerikāņu kaŗatiesas priekšā. Te izvilkumi no tiesas sprieduma.

1944. g. 31 maijā kāds kungs Straube, kas līdz šim ir minēts kā Bergera padomnieks, kādā dienesta atzīmē atklāja, ka sarunā Bergers un citu reicha dienesta vietas vadītāju starpā attiecībā uz latviešu GS izpalīgu vervēšanu, kas šķietami izdarīta uz brīvprātības pmata, taču ar noteikumu, ja „noteiktos 7000 nevarētu iegūt vervējot brīvprātības ceļā, tad par trūkstošajiem no savas puses gādātu zemes pašpārvalde.” No pierādījumu materiāla kļūst redzams, ka jauniešu vervēšanas akcija būtiski bija balstīta uz spaidiem, kaut arī apsūdzētais to noliedz. Apbrīnojama ir vienošanās, ja neizdotos brīvprātīgo savervēšana, ka trūkstošie jādod zemes pašpārvaldes iestādēm. Ka Bergers ir noteicējs un atbildīgais spēks, ir neapstrīdami redzams no kāda dokumenta, kur apsūdzētais atzinis, ka viņš to ir parakstījis. Tas ir 1944. g. 6. aprīļa norādījums, kas izdalīts visiem politiskās vadības stāba locekļiem. GS akcija politiskā ziņā ir attīstījusies tik nelabvēlīgi, ka AM stāvoklis par mata tiesu būtu ļoti apdraudēts un ka tā būtu nostājusies asā pretstatā fīrera politikai. Tādēļ es nosaku:

- 1. Visa veida vienošanās, kam trūkst mana paraksta, nav saistoša.*
- 2. Es aizliedzu bez manas atļaujas jebkādu tiešu sakaru ar reichsministra kungu.*
- 3. Visu atbildību par šiem vervēšanas soļiem (plakāti, skrejlapas, u.t.t.) es uzlieku HJ galvenās nodaļas vadītājam Nikelam. Viņš īstā nozīmē par to atbild ar savu galvu, ka lieta tiek kārtīgi izdarīta.*

Tiesa ir tanīs ieskatos, ka Bergers ar savu aktīvu piedalīšanos jaunatnes un bērnu iesaukšanas akcijas plānošanā un izdarīšanā, par ko mēs runājam, ir noziedzīgā veidā bijis līdzvainīgs reicha spaidu darbu programmā.(137)

Tiesa Bergeru atzina par vainīgu un sodīja ar 20 gadu ieslodzīšanu cietumā. Viņš lika Nikelam ar savu galvu atbildēt par latviešu jauniešu iesaukšanu. Tagad mēs labāk saprotam Nikela iepriekš iztirzāto centību, kā arī viņa aso sadursmi ar Lozi, Līru un citiem. Bergers kaņatiesai atkārtoti apliecināja savu nezināšanu un nevainību šai lietā. Ko tiesā būtu teicis Nikels, mēs nezinām.(138)

Nikela lieta latviešu vēsturē kļūst interesanta no cita viedokļa. Tibingenas universitātes īpašs institūts nodarbojas ar Otrā pasaules kara vācu okupācijas jautājumiem. Tā rakstu serijā 19. sējums ir veltīts citu tautu jauniešu iesaukšanas jautājumiem, kuŗa starpā iztirzāts arī Bergera un sevišķi Nikela vainas jautājums. Institūts esot stājies sakaros ar trīs iesaukšanas akcijas ievērojamiem līdznoteicējiem. No tiem iegūtais ieskats „rāda pilnīgi citādu ainu nekā Nirnbergas tiesu spriedumi.”(139) Tūliņ jāpiezīmē, ka grāmatas autors Hercogs nav minējis šo trīs personu vārdus, nav arī skaidri pateicis, kādi ir šo personu izteikumi un kur atrodama to dokumentācija. Grāmatas beigās gan ir pielikumos iespiesti formālie noteikumi par jauniešu iesaukšanu, Nikela stāba uzbūvi un dažādi ziņojumi. Zīmīgi, ka tanī nav 1. Gaisa flotes izstrādāto noteikumu, kas attiecas tieši uz latviešu jaunatnes iesaistīšanu. Nav arī neviena dokumenta, ko parakstījuši Rozenbergs, Loze, Drekslers un citi jauniešu iesaukšanas lietā. Noklusējot šos svarīgos dokumentus, autoram rodas iespēja teikt:

No vācu puses netika lietoti nekādi spaidu līdzekļi. Tādi nebija Nikela dienesta vietas rīcībā. Nirnbergas apsūdzība ir pārbaudījusi visus materiālus un būtu cēlusi priekšā, ja tas runātu par SS izpalīgu piespiedu iesaistīšanu.(140)

Bija pagājuši tikai 15 gadi, kad centīgais Tībingenas zinātnieks sāka rakstīt okupācijas laika vēsturi. Ir tikai jautājums, vai viņa rakstītā vēsture balstās faktos. Neminot visus pieejamos dokumentus, viņš noklusē faktus un tādā kārtā rāda greizu un nepatiesu vēstures ainu. Mēs nezinām, vai Hercogam vēl 1960. g., kad viņš rakstīja savu darbu, tiešām nebija pazīstams jau 1950. g. publicētais kaŗatiesas spriedums Bergera lietā līdz ar tam pievienotajiem dokumentiem. Ja viņam tie bija pazīstami, tad viņš kādu mums nezināmu motīvu dēļ izlikās tos nezinām. Lai nu kā. Patiesība ir, ka iesaukšanas dokumentus 1944. g. 12. un 27. jūlijā parakstīja Dankers.

Saprotams, Hercogs nevarēja atrast nevienu Bergera un Nikela parakstītu dokumentu par latviešu jauniešu iesaukšanu. Ar to viņš formāli bija atbrīvojis šos vīrus no atbildības. Vienīgais atbildīgais bija Dankers, kas bija iesaukšanas rīkojumu parakstījis. Tībingenas akadēmiķi savā formālajā domāšanā ir nevainojami, var teikt lieliski. Hercogs grib teikt, ka Nirnbergas tiesneši Bergeru ir notiesājuši bez vainas pierādījuma. Acīm redzot, viņi tomēr zināja patiesos apstākļus, kādēļ Dankers mobilizēja. Daudzas Nirnbergas pēckaŗa tiesas un procesi pārliecinoši pierādīja, ka vainīgi ir ne tikai tie, kas formāli dokumentus parakstījuši, bet arī tie, kas ar sodāmiem draudiem kādu uz to ir spieduši. Šai gadījumā tas ir Dankers. Protams, tas viņu pašu neatbrīvo no atbildības.

Vēl paliek jautājums, kā tas bija iespējams un kādi bija Tībingēnas zinātnieku (autora un serijas redaktora) motīvi, kādēļ viņi izdeva tādu darbu? Kādēļ viņi neizmantoja turpat Vācijā valsts archīvā pieejamos dokumentus? Bet ja viņiem dokumenti ir bijuši pazīstami, un viņi tos ir noklusējuši, tad viņi ir aktīvi piedalījušies vēstures patiesības viltošanā.(141) Viņu

motīvus mēs varam tikai minēt. Publicētais darbs pieder pēckaŗa laika produkcijai, kad kaŗa noziegumos vainīgie ne vienreiz vien atrada sedzējus arī akadēmiskajās aprindās. Tos joprojām mēģina slēpt dažādas Vācijas iestādes.(142)

Nobeigsim šo kaŗa un pēckaŗa laika Hitlera noziegumos iesaistīto darbinieku darbības pārskatu ar kādu zīmīgu izteikumu. Gēbelsa propagandas ministrija izdeva speciālu slepenu informācijas žurnālu pārējo Vācijas žurnālu redaktoru vajadzībām. Tanī mēs lasām:

Žurnāli tiek lūgti, nepārņemt ziņojumu par pirmo 2000 austrumu jaunatnes brīvprātīgo SS audzēkņu nodošanu gaisa spēkiem. Mēs lūdzam šo tematu pilnīgi neapskatīt.(143)

Pie šī noteikuma, t.s. Bergera padomdevējs Straube uz Nikela pieprasījumu paskaidro, ka tā to noteicis „SS reichsfīrera preses dienests pie viņa personīgā stāba.” Te nav vajadzīgi ne plašāki paskaidrojumi, nedz pārdomas. Var saprast, ka SS reichsfīrers Himmlers ne tikai kaunējies, ka viņam jāaicina austrumu „brīvprātīgie SS audzēkņi” palīgā aizstāvēt Lielvāciju, bet apzinājies arī savu noziedzīgo rīcību.(144) Nav domājams, ka Dankers to nebūtu apzinājis.

Kā jau mēs iepriekš atzīmējām, minot dažus jautājumus, kas saistās ar latviešu jauniešu iesaukšanu GS, visi tie satek vienā jautājumā: kas par to ir atbildīgs? Iztirzājums rāda, ka mēs esam ieguvuši nepārprotamu atbildi uz šo jautājumu. Paturot acu priekšā latviešus un vāciešus, kas bija iesaistīti šajā akcijā, var sacīt, ka viņu lomas tikai nedaudz atšķiŗas. Latviešu skolnieku iesaukšanas sākums un pamats ir atrodams Hitlera domas iedzīvinātāja Bormana aktīvitātēs 1942. g. Praktiski to veica AM politiskās vadības stāba priekšnieks Bergers

ar saviem palīgiem. Jau pašas akcijas sākumā Bormans atklātības brīdī to ciniski apzīmēja par bērnu iesaukšanu.(145) Tā vispirms sākās Vācijā un pēc tam okupētajās zemēs. Iemesls — kaŗavīru un darba spēka trūkums, bet Vācijas kaŗa mašīnērijai tas bija nepieciešams. Tas bija motīvs, kādēļ arī latviešu jaunatne bija jāiesaista šai akcijā. Par to atbildīgi ir Hitlera augstākie ierēdņi, kas par to arī ir saņēmuši pelnīto sodu. Sacītais palīdz saprast latviešu kolaborantu lomu un līdzatbildību šīs akcijas izdarīšanā. Mēs zinām, ka okupācijas laikā bija tikai viena vāciešu autorizēta un atzīta persona latviešu lietu kārtošanai — Dankers. Tādēļ Dankers arī parakstīja iesaukšanas rīkojumu un pilnvaroja LJO to izdarīt praktiski. Ka tas bija noziedzīgs akts un tādēļ slēpjams, rādīja iepriekšējais iztirzājums. Viņa paša un citu paustais uzskats to nevar grozīt. Aizbildinādamies, ka vācieši viņu piespieduši mobilizēt, ir bez nozīmes un nevietā. Arī Bergers tiesā noliedza savu atbildību, jo viņš rīkojies tikai kā AM ierēdnis. Citiem vārdiem, viņam kā pakļautam ierēdnim ir bijis jāizpilda tas, ko pavēl augstākā priekšniecība, konkrēti Rozenbergs, bet pēdējā konsekvencē Hitlera mistiskās vēlēšanās. It kā Bergeram, kuŗu it kā uz noziegumu piespiedis Rozenbergs, viņa tiešais priekšnieks, par šo noziegumu būtu jāatbild, bet Dankeram, kuŗu piespiedis tas pats priekšnieks Rozenbergs resp. Bergers, par to nebūtu jāatbild. Zināms, tā ir aplamība.(146)

Dankers, kā allaž, arī šai gadījumā slēpjas aiz GD muguras. Mums nav iemesla neticēt Dankeram, ja viņš apgalvo, ka 1944. g. 26. jūlija GD sēdē patiesi viņi ir piekrituši bērnu iesaukšanai GS. Tādu segumu Dankera lēmumiem un rīcībai GD ir devuši viņam arī citos gadījumos, piem., leģionāru mobilizācijai. GD ir līdzatbildīgi par noziedzīgo latviešu bērnu iesaukšanu GS.

1944. g. jūlija beigās un arī vēlāk Dankers un Rullis uzsaukumos jauniešiem teica, ka viņu asinsupuris ir vajadzīgs Latvijai, ka viņi ar to kalpo Latvijas brīvības atgūšanai. Tas viss notika kaŗa sabrukuma beigu posmā. Jādomā, ka paliekot vesela saprāta robežās, arī Dankers pats saprata, ka viņš melo latviešu jaunatnei. Bērni nevarēja ne palīdzēt Hitleram uzvarēt kaŗu, ne latviešu tautai atgūt Latvijas brīvību. Tā bija melu propaganda, kas to sludināja. Runājot kāda vācu GS izpalīga vārdiem, var sacīt, ka „daudzi no viņiem tad mira bezjēdzīgā nāvē,” varoņa nāvē, kā propaganda teica, sevišķi kaŗa pēdējos mēnešos.(147) Šo patiesību par latviešu GS izpalīgu miršanu „bezjēdzīgā nāvē” vēl pēc 40 gadiem nav spējuši atzīt ne šo jauniešu mobilizētāji, ne to ievadītāji nāvē, LJO organizācijas vadītāji. Latviešu skolnieku iesaukšana Hitlera armijā ir smagākais noziegums, ko Dankers un ģenerāldirektori ir nodarījuši latviešu tautai. Viņu vārdi paliks ar to saistīti uz visiem laikiem.

PIEZĪMES

1. Šeit ir lietots apzīmējums „Gaisa spēku izpalīgi (GS) kara dienestā iesaukto skolnieku apzīmēšanai atšķirībā no “armijas palīgiem,” t.s. HiWi (Hilfswillige), kas bija piekomandēti dažādām vācu armijas daļām.
2. Par šo akciju Vācijas archīvos ir plašs materiāls un vairāki speciāli pētījumi: Hercog 1960; Nicolaisen 1981; Schaetz 1972.
3. Dankers 1965, 137 ss.
4. Freivalds 1, 46.
5. Anonimais raksts LK 7, 101 ss.
6. Te sevišķi J. Kalniņa daiļliteratūras stilā rakstītie darbi 1982. un 1986.
7. Bangerskis 3, 139 ss.
8. Žīgurs 1970. Vairāki GS ziņojumi ietverti arī: Kalniņš 1986.
9. BA. R 90/195.N.
10. Raksts ir iznīcināts reizē ar citiem NSDAP archīvu materiāliem. Tā saturs ir zināms tikai no Nikela atbildes 1944. g. 4. apr. (BA.R 6/188: n ss.N).
11. Turpat: 1.
12. Rakstā kļūdainsi „1943.“
13. BA. R 6/188:10. O.
14. Turpat: 14.N.
15. Nikela uzdevumā viņa piezīmes ir nosūtītas AM Polītiskās vadības stāba priekšnieka Bergera adjutantam Brandenburgam vēl tik vēlu kā 31. maijā (turpat: 8 ss). Lozes oriģinālraksts man nebija pieejams.
16. Par latviešu jaunatnes piedzīvojumiem plašāk rakstīts Žīgura un Kalniņa darbos.
17. Līra oficiālais tituls bija „Leiter der Landesstelle Ostland der Hitler-Jugend. Obergebiets fuehrer.” (BA. R 6/188;1.N.).
18. BA. R 6/189:22.N.S.

19. Turpat: 42. Pilnīgu pārskatu par Nikela dienesta vietas veidošanos sniedz Hercog, 1960, taču ļoti vienpusīgi.

20. Cik Lozes attiecības ar Nikelu kļuva asas, rāda turpmākā sarakste, ko te pieminam fragmentāri, jo tā būtībā nepienes nekā jauna. Loze 23. maijā telegrafēja Rozenberga vietniekam Meijeram, nostādamies pilnīgi sava jaunatnes nodaļas vadītāja Līra pusē. Viņš stingri noraida Nikela apgalvojumu, ka RK būtu kas zināms par Nikela dienesta vietas nodibināšanu, vai par tās nolūkiem iesaukt jaunatni (BA. R 6/189:22). Lozes lieta nodota apstrādāšanai Brandenburgam 25. maijā. Turpat mēnesi vēlāk 20. jūnijā Nikels Lozes rakstu nodod atpakaļ politiskajai nodaļai ar saviem paskaidrojumiem, ka viņš tikai esot kļūdījies ar Kauņas apsprendes datumu, bet citādi: „Es esmu gatavs pierādīt ar rakstiem un lieciniekiem, ka nevar būt nekāda runa par to, ka reichskomisāra jaunatnes nodaļas vadītājs būtu saņēmis trūcīgu, nepilnīgu vai fragmentāru informāciju (Turpat: 42). Būtu vērts painteresēties par šo abu cīnītāju likteni pēc kara.

21. BA. R 6/189:10.O.

22. Ir atkārtoti rakstīts, ka Bergers bija Himmlera ieliktenis AM Leibbranta vietā. Viņš arī Himmlera uzdevumā lielā mērā noteica šīs ministrijas darbu.

23. Dankers 1965, 138. Viņš turpat raksta, ka par šo sarunu Drekslers tūliņ ziņojis Berlīnei. Tam trūkst pierādījumu. Tas arī maz ticams, jo tās bija tikai pārrunas.

24. BA. R 90/195.N. Pierakstu ar saviem iniciāliem parakstījis Līrs.

25. P. prot. 1944. g. 18. apr. (179.nr.4.pkt.)

26. Skat. iepriekš I daļā teikto par GD tiesībām un atbildību.

27. Dankers 1965, 143, min, ka pie viņa ieradušies „3 augsti vācu ierēdņi” 12. maijā. Rakstot no atmiņas viņš ir sajaucis datumus. Teiktais attiecas uz 12. apr., kad pie viņa ieradās Līrs un Hervigs.

28. Patiesībā šis 26. apr. sarunas pierakstījums ir nodots Rozenbergam kā pielikums pie 12. maija raksta (NO-5500), tātad divas nedēļas vēlāk. Dokuments iespiests — Freivalds 1,46, izvilkmums arī Dankers 1965, 144 ss.

29. BA. R 6/167:65.N.S.K. Viņš arī saka, ka Dankers ir negātīvi nostājies pret vācu pārvaldes iejaukšanos UK apliecību piešķiršanas lietā.

30. Īspiests LJO. V. 1944. g. 4.nr.

31. BA. R 6/189:18.N.S. Latviski Freivalds 1,146 s, gan ar dažām kļūdām, kas nedaudz groza raksta saturu. Arī Dankers, 1965, 138 s, rakstu ir iespiedis pa daļai izvilumos, pa daļai to atstāstot, pa daļai to grozot, kādēļ nav izmantojams.

32. 1944. g. 8. maijā — BA. R 6/189:19.N.

33. Par pašpārvaldes tiesisko stāvokli sīkāk rakstīts šī darba pirmajā daļā.

34. BA. R 90/195.N.

35. BA. R 6/24: 204.N.S.

36. Turpat: 202.N.

37. Turpat: 206.N.S. Pēckaņa pseudozinātniskā propaganda šo Rozenberga pavēli Dankeram iztaisījusi par laipnu ielūgumu (Herzog 65).

38. Turpat: 213.N.

39. Dankers 1965, 145 s.

40. BA. R 6/189:23 ss.N.

41. Dankers 1965, 147.

42. Nirnbergas prāvu dokumenti rāda, ka Bergers Rozenbergam aiz muguras ir ziņojis Himmleram par AM notikušajām sarunām. Tā 1942. g. 17. jūl. viņš raksta, ka viņš saņemšot visas AM aktis Himmlera personīgai un uzticības pilnai zināšanai. No tā jāsecina, ka Bergers ir sev sagādājis spiegu Rozenberga ministrijas darbinieku starpā. Šis vīrs bija Rozenberga pastāvīgais vietnieks Meijers (Urteil 112). Tādēļ arī Bergers varēja tūlīt pēc sēdes pie Rozenberga rakstīt Himmlera personīgajam referentam Brantam par Dankera solījumu iesaukt latviešu skolniekus (NO-2768). Dankera solījumu apstiprina arī Straube, kas uzskatīts par Bergera padomdevēju (Urteil 253).

43. Sīkāk par iesaukšanas praktisko norisi rakstījis Kalniņš „Skolēni kaŗa gaitās.” Manuskripts viņa archīvā.

44. Šo šķietamo Dankera vilcināšanos sevišķi ir pasvītrotusi Irma Dankere, sacīdama, ka „viņš (Dankers) ieguva

laiku — un novilcināja to mēnešiem ilgi. Ar ilgstošo novilcināšanu daļa no jaunām dzīvībām laikam tika glābta” (1980.12).

45. BA. R 6/189:26.N.
46. Pavēle ir iespiesta LK 7, 159.
47. BA. R 6/189;43. Raksta fotokopija LK 7, 154.
48. BA. R 6/182: 45 ss.N.S. Vācu teksta fotokopija ir no kāda cita vācu teksta, kas iespiesta LK 7, 155 ss. Tas ir identisks ar BA tekstu. Tā tulkojums iespiests turpat 107 ss. LJO iesaukšanas formulāra mugurpusē ir iespiesti šo noteikumu izvilkumi.
49. BA. R 6/183.O.S. Raksts turpat vienu mēnesi ir cirkulējis ierēdņu starpā, jo reģistrēts tikai 10. martā. Ar roku pie vārdiem „SS-Zoegling” kāds pierakstījis: „neizdevīgs vārds.”
50. Maurera dienesta atzīme. BA. R 6/187: 45N.S.
51. BA. R 6/183:8.N.S.
52. Turpat: 16.O.S.
53. Turpat: 8v.N.S.
54. Turpat: 9 O.S.
55. Lozes raksts 1944. g. 26. apr. Turpat: 15 N.
56. Te jāatgādina arī iepriekš iespiestā Lozes 23. maija telegramma Rozenbergam. Neatradis pie tā atbalstu, viņš to tagad meklē pie tā pastāvīgā vietnieka Meijera.
57. Burmeistera raksts Brandenburgam 1944. g. 2. maijā. T 454, R 39.O. Te nav minēta Lozes un Drekslera saruna šai lietā, kā varētu sagaidīt, bet gan ar Lietuvas GK Rentelnu. Tas izskaidrojams ar to, ka Nikels savā sarakstē atsaucas uz sarunām Kauņā, kur pats bijis klāt, un kuņās piedalījies arī Līrs.
58. NO — 3815.
59. NO — 3814.
58. Sarakste; Dankers raksta GK 20. jūn. J. 159. nr. O.; atzīme par Līra sarunu ar GK 21. jūn. par nodomu jautāt Berlīnei N; GK atbilde Dankeram 3. jūl. BA. R 92/155.N.
59. Turpat.N.
60. Turpat.N.

61. Galmeijera 21. jūn. atsauksme, turpat .O.

62. Turpat.O.

63. Tas iespiests T.LJOV 1944. g. siena mēneša 7. nr. dienesta vajadzībām, un „Latvju jaunatne,” 7. nr. Blakus šim Dankera uzaicinājumam vēl speciālu svelmainu rakstu publicēja Rullis: „Apvienoti draudzīgā saimē, pa skolu klasēm sadalīti, vienveidīgā formas tērpā ar latviskām nozīmēm, jūs kļūsit ne tikai savu vecāku, bet visas tautas lepnums” (LJOV, 8 nr). Tas publicēts tad, kad krievi bija Tukumā. Ko īsti domāja Rullis, tā rakstīdams?!

64. Iespiests „Jaunā sardze” 1944. g. sept. 1. nr. Turpat arī Ruļļa līdzīgs raksts. Pie Dankera raksta jāpievieno jautājums, vai tad arī viņš domāja par Māti — Latviju, kad zvērēja uzticību Hitleram un piedāvājās pārvaldīt kādu okupētu zemi? Kā mēs zinām, viņš jau 1942. g. augustā teica Krīpenam, ka Vācija ir kaŗu zaudējusi. Bet šī zināšana viņu nekavēja Latvijas bērņus aicināt cīnīties par Hitlera jauno Eiropu.

65. BA. R 92/69: 105 s.N.

66. Par viņu propagandas darbu rakstīts turpmāk.

67. Teksts parakstīts 27. jūlijā un iespiests T, 29. jūl.LK 7,116.

68. T, 1944. g. 29. jūl. BA. R 92/1615 (trūkst datuma). Vācu teksta fotokopija LK 7, 161, kļūdainis tulkojums 118.

69. Kopija iespiesta divreiz KL 7,111 un 162. Vēl sīkāk par to rakstījis Kalniņš 1979 a,46: „Pēc mobilizācijas oficiālā laika notecēšanas sākās atpalicēju ķeršana. Tur aprakstīta arī mobilizācijas komisiju darbība ar ārstu, latviešu un vācu virsnieku, un LJO vadītāju līdzdalību. Aina neliecina par šo cilvēku atbildīgu darbību, jo paviršības dēļ mobilizēja arī slimus (turpat).

70. LK 7,146. Pie tā Kalniņa, 1979 a,46, piezīme: „Tas gan pēc ‚labprātības’ neizklausījās, bet notikumu steigā neviens par to nedomāja.” Ar šo naīvo piezīmi taču nekas nemainījās bērņu mobilizēšanas faktā.

71. Kupica apzvērētās liecības daļa, ko tas nodevis 1947. g. 31. martā Nirņbergas prāvā pazīstamajam izmeklētājam Pē-

tersonam (NO — 2534). Tās saturs atstāstīts arī Schaetz 119. Tikpat smagi piedzīvojumi bijuši arī Gaigalam Rīgā un Egeras nometnē (NO — 3451).

72. Par to pilnīgāk varētu izteikties Kažociņš un prāvs skaits bijušo LJO vadītāju, kuŗu tiešā vadībā bija šie jaunieši. Tikai viņi varētu apstiprināt vai noliegt GS ziņojumos atkārtoti aprakstītos sliktos apgādes un dzīves apstākļus.

73. Tas iespiests reizē ar Dankera 27. jūlija rīkojumu T, 1944. g. 29. jūl.

74. BA-MA. RH 2/v-2129:114.N.S. Par Dankera atlūgumos no amata ar slepenu šifrētu telegrammu ziņoja AA pārstāvis pie armijas virspavēlnieka, norakstu nosūtot AA pārstāvim pie RK Vindekeram. Telegramma sūtīta caur Helsinkiem, jo 4. aug. Rīgas tiešā satiksme ar Berlīni bija pārtrūkusi.

75. Mēs iepriekš aizrādījām, ka Dankers jau 1944. g. augustā atzina, ka Vācija kaŗu ir zaudējusi. To emocionāli apraksta Irma Dankere 1982, 221 s. Neskatoties uz to, viņš vēl 1943. g. novembrī mobilizēja leģionu un 1944. g. jūlijā bērnus.

76. Te nav vietas plašāk izteikties par visu LJO organizēšanas procesu un tās darbību. Plašs materiāls par to atrodams Vācijas archīvos. Sal. BA. R 58/225:67.; NS 28/72:7.

77. Rullim ar GK 1944. g. 11. janv. bija uzdots vadīt jaunatnes organizāciju. Tā stāvoklis „reprezentācijas nozīmē atbilst ģenerāldirektora stāvoklim pašpārvaldē” (BA. R 92/146).

78. Šai sakarā der ieskatīties Kažociņa, 1980, rakstā, kas sakņojas personīgā pieredzē. Te nozīmīgas ir arī Lūša, kaut trūcīgās, piezīmes, 1982, 148 s. Par LJO organizācijas radīšanu un uzdevumiem daudzu nozīmīgu rakstu starpā te var minēt pāris: „Vadlīnijas veidojot pasaules uzskatu un attiecības vāciešu un latviešu starpā latviešu jaunatnes organizācijā (BA. R 6/5) un Jaunatnes darbs austrumu apbagalos (BA. R 6/171:70 ss).

79. LK 7, 164.

80. Pārskata fotokopija LK 7, 164.

81. Pilnīgs teksts Bangerskis 3, 139 s.
82. Turpat.
83. LK 7, 118.
84. Silgailis 1962, 291, apgalvo, ka Dankers pavēlējis 1927, un 1928. g. dzimušo Latvijas pilsoņu iesaukšanu. Tas nozīmē, ka arī viņš Dankera 12. jūl. „brīvprātīgo” aicināšanu uzskata par iesaukšanu.
85. Bangerskis 3, 144.
86. Kažociņš 179, 118.
87. Bangerskis 3, 141. Ir jautājums, vai viņš patiesi nezināja, ka iesaukti arī 1928. g. dzimušie. Viņš ar 21. un 22. nov. 154. un 161. nr. rakstiem uzdod noskaidrot iesaukto stāvokli Kurzemē un novietojumā Čehoslovākijā, Egerā.
88. Turpat: 140. Šis ziņas ir pārņēmis arī Silgailis 162, 292.
89. LK 7, 119. Turpat ir sniegts arī pārskats par GS gaitām vispār.
90. Aculiecinieks Freimanis, kas otrā rītā pēc mītnes bombardēšanas tur kā elektrotehniķis ieradies darbā, redzējis, ka kāds virsnieks izdalījis zēniem viņu pases un teicis, lai iet mājā. Kas bijis šis virsnieks? Ka šis liecinājums varētu būt patiess, secināms arī no tā, ka Liepājā pēdējā naktī pirms uzkāpšanas uz kuģa transportam uz Vāciju vācu virsnieks pateicis, ka izpalīgu apmetne šai naktī nebūs apsargāta, un, kas nevēlas braukt uz Vāciju, var to izmantot un pazust. To arī daži izmantojuši. Vācu virsnieks ir sapratis iesaukto skolnieku bezjēdzīgo situāciju. Arī Kažociņš 1984, 63, apraksta GS noņemšanas bombardēšanu un min nonāvēto skaitu ap 80. Citu skaitu min viens no izpalīgiem, kas pats tur bijis, proti, 60 (Schaetz 119).
91. Dokumenta atrašanās vieta nav zināma. Kopija Kažociņa archīvā.
92. BA. R 6/182:46 s. Fotokopija iespiesta LK 7,155 ss, latviešu tulkojums 107 ss. Šie noteikumi saīsināti un grozīti iespiesti arī LJOV, 8. nr. 10 s. I Gaisa flotes izstrādāto noteikumu pamatā ir jau 1943. g. Geringa 26. janv. noteikumi, kas iespiesti Nicolaisen 234 ss.
93. BA. R 6/182: 48 ss.N. Nav iespiests latviešu izdevumos.

94. Turpat: 45.N.S.

95. 1944. g. 20. sept.O. Qu Nr. 9397/44geh.I Ib. Fotokopija Kažociņa archīvā.

96. Jaunieši jau kopš iesaukšanas bija protestējuši pret pīpošanas aizliegumu. LK 7, 148: „Kas tas par kaņavīru, kam nav cigaretes? Lai tie LJO vīriņi te nemullējas, nobļāva balamutes.”

97. Šis solījuma teksts vācu un latviešu valodā iespiests LK 7, 1924. Jāpiezīmē, ka LJO to formulējusi stingrāk nekā prasīja 30. jūn. vācu izdotie Izpildnoteikumi. Tos vēlāk pārņēmis arī Silgailis 1962, 293. LK 7, 1412, 15, piezīmējot, ka „tos I gaisa flotes vadība saziņā ar LJO stābu, vairākās vietās pārveidoja un papildināja.” Šos pārveidojumus” gan nevar izskaidrot tikai, „lai dotu jēgpilnu un labskanīgu latvisku tulkojumu (turpat 120). Tos der salīdzināt ar vāciešu pašu GS solījumu (Schaetz 30).

98. BA. R 6/182: 48v.N.

99. Zīmīgi, ka Silgailis gan pazīst 30. jūn. „Izpildnoteikumus,” bet klusē par drakoniskajiem 20. sept. noteikumiem. Maz ticams, ka viņš tos kā Bangerska stāba priekšnieks nepazīna. Arī visās citās publikācijās rakstītāji par to klusē.

100. Žīgurs 1970, 14.

101. BA. R 6/182:49.N.

102. LK 7, 144 teikts, ka pase ir atņemta apriņķa pilsētā pirms nosūtīšanas uz Rīgu, vai arī Rīgā, kā Gaigalam (NO-351). Pasi atņēma policija kā Kupicam (NO-2634).

103. To apstiprina Ruļļa slepenais pārskats par LJO iesaukšanas darbu no 1944. g. 28. jūl. līdz 15. aug., kuŗa 3a pkt. teikts: „Pie iesaukšanas komisijas ir iekārtota personības dokumentu kartotēka — dokumentu nosūtīšanai uz attiecīgām dienesta vietām, ja jauneklis ir iesaukts.” Tā bija nelikumīga rīcība un LJO stāba pārcenšanās. Ar personības dokumentu atņemšanu jaunieši bija kļuvuši par mobilizētiem kaņavīriem. Vairākkārt esmu jau aizrādījis, ka Dankera, Ruļļa un viņu mobilizācijas pēckaŗa aprakstītāju šīs akcijas apzīmēšana ar tādiem vārdiem kā „iesaistīšana,” „brīvprātība,” „aicināšana,” „pulcināšana,” „irmānīšana”

u.t.t. ir apzināta vēstures viltošana, lai slēptu tās noziedzīgo raksturu.

104. Rullis rakstījis LJOV 8, 10: „Latviešu jaunekļu palīgdienests gaisa spēkos pielīdzināts skolas apmeklēšanai.”

105. Libermaņa raksts GI stāba priekšniekam 1945. g. 3. janv. Kopija Kažociņa archīvā.

106. Nezin vai Rullis nav ironizējis, ja tik nopietnā situācijā, sniegdams ziņas par dažādos apriņķos iesauktajiem, piezīmējis, „pārējos apriņķos,” likdams iekavās, „viens ieradies bez iesaukšanas.”

107. Bangerskis 3, 141, saka, ka viņš to uzdevis kapt. Rupnerim, jābūt Rempem.

108. Kažociņš 1984. g. 10. janv. vēstulē autoram raksta, ka viņam vairāki GS ir nodevuši savu atmiņu rakstus. Daļu tādu rakstu ir publicējis Kalniņš, 1986, 135 ss, un Schaetz 199 s. Man zināmais, ļoti dziļi pārdzīvotais kauju apraksts, kuŗā piedalījušies GS, ir Alša „Pēdējās kauju dienas” (Kalniņš 1979a, 26 ss).

109. Jau pirms 30. jūn. I gaisa flotes iesaukšanas noteikumu izdošanas tās intendants Rīmekorfs 26. jūn. izdeva noteikumus par algu, sociālo un ārstniecības nodrošinājumu (11b Nr. 158/44). Kažociņa archīvā.

110. Silgailis 1962, 291 ss.

111. Plašāko, lietišķāko un objektīvāko GS iesaukšanas, apmācīšanas un to kaujas gaitu aprakstu ir devis Kalniņš rakstā „Latviešu jaunieši kā vācu gaisa spēku izpalīgi laikā no 1944. g. augusta līdz 1945. g. 1. septembrim,” kas glabājas viņa personīgajā archīvā. Fragmentāri tas bez viņa ziņas un piekrišanas, ar nozīmīgiem izlaidumiem, tos neatzīmējot, ir publicēts LK 7, 146 ss.

112. Bangerskis 3, 140.

113. Žīgurs 1970, 104. Arī turpmākie citāti no šī darba. No dažām grupām izveidoja tanku apkaŗotāju ‚rotas’ (Kažociņš 25). Žīgurs iespaidīgi aprakstījis, kā viņš pats saŗāvis amerikāņu tanku.

114. Par to, kā LJO vadītājs Osis vervējis brīvprātīgos leģionam, raksta Žīgurs 1970, 103 s. Tas ir tas pats Rīgas pilsētas novada LJO vadītājs, tagad „pulkveŗa” pakāpē, kas

Rīgā 1944. g. 17. jūl. bija stiprinājis citus LJO vadītājus ar paroli: „Visu par tēvzemi un uzvaru!” Tagad viņš bija atradis citu aizstāvam „tēvzemi” frontē pie Stetinas, aicinot Latvijas bērnus to darīt brīvprātīgi.

115. Plensners 1970, 14.

116. SS grupenfīrera Bangerska raksts SS reichsfīreram Himmleram 1945. g. 20. apr. (LK 7,153), līdz ar latviešu tulkojumu, tikai tur Bangerska dienesta pakāpe, atšķirīgi no oriģināla, atzīmēta nepareizi. Par jauniešu sašaušanu Kažociņš ziņojis jau 23. martā Rullim un Egeras noņemnes komandantam Knollam. Rullis savukārt par to ziņojis 31. martā GI stabam.

117. Sevišķi ir pieminēta GS Gobiņa apbalvošana ar 2. šķ. Dzelzskrustu par piedalīšanos cīņās pie Ķeguma. LB,1944.b.1.nov.

118. GI dienesta atzīme 1945. g. 15. janv. Kažociņa archīvā.

119. Slepēnās kaŗa lauka policijas 705. grupa savā ziņojumā par darbību 1944. g. novembrī atzīmējusi, ka tā Ventspilī apcietinājusi Imantu Magoni un Arvīdu Šulcu, kas piederējuši kureliešiem. Pirmo savervējis Gregors, kas teicis ka šīm vienībām (Jagdverbaerde?) esot alkohols un tabaka „milzīgos daudzumos.” Šulcu uzaicinājis kāds cits kurelietis „atstāt vienību un paņemt līdz iespējami labi apbruņotus citus biedrus — latviešus un vāciešus.” Pēc tam viņš uzrādījis „vervēšanas vietu un sadalīšanas vietu SiPo un SD komandai, kuŗai Šulcs bija tālāk nodots. 4. nov. šīs vietas likvidēja un atrada lielu skaitu ieroču. „Pēc tam abi nodoti Ventspils ostas komandanta tiesai. Viņu likteni varam iedomāties (BA-MA.RH 20-16/613:4.M.S.). Daži no Kurzemē palikušajiem GS ir nokļuvuši arī Vācijā (Žīgurs 1987,15).

120. To literarizētā formā aprakstījis Kalniņš 1986, 177 ss. Ar to ir apstiprināts pats fakts, ka LJO un Rempe vēl 1944. g. beigās bija nodomājis izpildīt vāciešu vēlēšanos un iesaukt meitenes. Ka Rempe vēlējies Kurzemē iesaukt arī 1928. g. un 1929. g. dzimušos, apstiprina arī Bangerskis.

121. Par šīs akcijas norisi Nikels ziņo AM politiskajai nodaļai 1944. g. 19. okt. (PS-1137). Dokuments iespiests arī

IMT 27:207 s. un Herzog 79 s.

122. Dankers 1965, 151 s; arī LK 7, 138 S.

123. Tas redzams no rasu politikas pārvaldes 1945. g. 18. janv. protokola (MT 11 DAB 66H,65 s; arī Herzog 1960,109: „No ģermāņu tautām līdz šim iesaistītas: 766 latvietes.”

124. No Krones raksta ir saprotams, ka viņa ir rīkojusies kā visas meiteņu akcijas galvenā vadītāja (LK 7,138): „GSP meiteņu vadītāja Malvīne Balduma (Krone), kuŗu šai amatā nozīmēja LJO stāba šefs (Rullis) novembrā vidū.” Turpat tālāk: „Par vervētājām bija izraudzītas latvietes, kuŗas bēgļu meitenēm solīja dažādas priekšrocības palīgdienestā, biedinot no darba municijas fabrikās.” Kas bija šīs latvietes un kas viņas izraudzīja, par to rakstītājs klusē. Var jautāt, vai tad pie miglu metējiem frontē bija mazāk bīstami? Ļoti slikti bijuši apstākļi Pitnicas nometnē, ko vadījusi Ekmane, „kuŗa neuzturēja ar mani kontaktu. Atbrīvoju viņu no amata,” saka Krone. Tas liek domāt, ka Krone bijusi ar lielu administratīvu varu. Viņa pat panākusi kādas vācietes pārceļšanu. Netieši izlasāms arī pārmetums Rullim. Kad stābam vajadzējis būt Berlīnē, tas bijis Tropavā un otrādi. No 29. marta līdz 17. apr., tātad kuŗa tiešajā sabrukuma brīdī, viņa tomēr braukusi pie Ruļļa „ar ziņojumu un pēc padoma.” Tas viņai ieteicis braukt atpakaļ uz Berlīni. Bet tur palikuši tikai vācu „mazāki vadītāji.” Pēc tam viņa saka: „Iznīcināju stāba dokumentus un izšķīros, ka man jābrauc uz dienvidiem, jo cerēju vēl satikt meitenes.” Pareizāk būtu bijis teikt: bēgu no krieviem uz Vācijas dienvidiem Bavārijā. Meitenes gan nav vairs satikusi, bet Rulli, kas arī bijis dienvidos. Pēc tam viņi kopā braukuši uz Pozeni. Kur palikušas meitenes, viņa nesaka. Krone arī neatklāj savas formālās attiecības ne ar Ruļļa, ne Nikela stābu.

125. NO-5923. Līdzīgs ir arī GS Vijas Bulēnas stāsts (NO-4547), kas pa daļai atstāstīts Schaetz 119 s.

126. Sīkāks apraksts līdz ar norādījumiem uz dokumentiem Schaetz 118. Jāievēro arī viņa ENTWURF, turpat, šai lietā.

127. GS formālo atkarību no HJ un negatīvo un noraidošo nostāju pret HJ iespaidīgi ir aprakstījuši bijušie vācu GS

Himelchens (Schaeetz 111) un Nicolaisen 11. Tas saskan ar Kalniņa teikto par viņa pirmo sastapšanos ar latviešu GS Rīgā (LK 7,148).

128. Dankera 1948. g. 12. jūl. liecība (NO-5925).

129. Dankera 1944. g. 12. jūl. rīkojums. Fotokopija LK 7, 159.

130. Skat 40. piez. norādīto dokumentu BA. R 6/189.

131. NO-5514. Tās ir Bergera referenta Brandenburga ar roku rakstītas atzīmes, ko tas ir izdarījis 1944. g. 26. maija sēdes laikā pie Rozenberga. Tās parakstītas 27. maijā un pievienotas aktij. Tas vēlreiz rāda, ka Dankera apgalvojumam, ka Himmlers būtu krājis atzīmes par viņa „grēkiem,” ir bez kāda pamata.

132. Apjautājoties Irmāi Dankerei, vai viņai ir pieejami kādi dokumenti, kas apliecinātu faktu, par Himmlera nodomu ievietot Dankeru koncentrācijas nometnē, saņemu atbildi, ka viņai tādu neesot. Viņa man norādīja griezties pie kādas viņas draudzenes, kas strādājot National Archives (1985. g. 8. janv. vēst.) Pēc atkārtotiem atgādinājumiem neesmu saņēmis nekādu atbildi. Esmu pārliecināts, ka tādu dokumentu nav.

133. Ievērojot iepriekš teikto, Dankera apgalvojums nav ticams, ka izmeklēšanas tiesnesis Pētersens būtu viņam nolasījis Himmlera pavēli par ievietošanu koncentrācijas nometnē, un ka „šis dokuments atrodas Nirnbergas tribunāla archīvā, U.S.A.” (Dankers 1965, 148). Arī Kalniņa stāsts (1980, 39), ka Pētersens atradis dokumentu, kas paredz Dankera ievietošanu koncentrācijas nometnē, ir tikai baumas. Viņš atsauca uz NO-4891, ko gan pats neesot redzējis. Šai dokumentā tas nav rakstīts. Kalniņš vēl 1980. g. piedalījies šo baumu izplatīšanā, nepārbaudot faktus.

134. LB, 1944. g. 18. nov. Šo ordeni 1944. g. jūl. piešķīra Arājam un Bangerskim. Tagad viņiem bija pievienojies trešais kaŗa nopelniem bagātais, ko Hitlers bija pratis pareizi novērtēt. Katrā ziņā tā tomēr nebija atzinība latviešu tautai, kā to apgalvo veiklais kaŗa ziņotājs. To labāk ir novērtējusi smalkjūtīgā Irma Dankere, kā viņa raksta 1985. g. 12. apr.

vēstulē: „Kas attiecas uz to ordeni, tad nezinu kāds tas bija, bet to es pašrocīgi iemetu zemnieku primitīvajā atejā Haushamā,” Pēc atgriešanās no internējuma ģenerālis apstiprinājis — „Labi darīts.”

135. Nicolaisen 120 s.

136. Turpat: 124: „Šai stāvoklī nedrīkst būt neviena vācu vīra vai sievas, neviena zēna vai meitenes, kas nestrādātu un nedarbotos kaŗa vajadzībām.”

137. Urteil 253 s. Bergers nevar noliegt, ka šo dokumentu ir parakstījis. Viņš tad mēģina taisnoties, ka dusmās esot pārkāpis savas kompetences un tādēļ šo dokumentu parakstījis. Tiesa piemetinājusi: „nav iespaids un pārliecības, sevišķi daudzo pierādījuma dokumentu dēļ, kas apliecina pretējo.”

138. Es neesmu mēģinājis ieskatīties viņa tiesāšanas akti. Tas arī ir lieki. Viņa līdztbildība ir noteikta ar Bergera liecību.

139. Herzog 3.

140. Turpat 68.

141. Turpat: 4 s.: „Okupācijas pētniecības institūtam nav bijis svarīgi pārbaudīt tiesiskos, vēl mazāk vainas jautājumus, kas saistās ar jauniešu pārvešanu uz Vāciju (Heuaktion) un SS palīgu akciju, bet tikai sakopot materiālus, ko varēja atrast par visu šo kompleksu.”

142. Par šo parādību rakstīts ļoti daudz. Pati par sevi nepatika atklāt un tiesāt pazīstamu darbinieku noziedzīgo rīcību Hitlera laikā, ir saprotama, bet tai nav lietišķa pamata. Jāievēro arī, ka daudzi bijušie SS vīri un Hitlera laika augsti ierēdņi arī tagad ir augstos amatos, pat tiesnešu starpā. Plašs tādu darbinieku saraksts lasāms Braunbuch 1965; speciālus gadījumus aprakstījusi Klarsfeld, Beate, 1975. Te norādu tikai uz dažiem nozīmīgākiem darbiem, kas sniedz ziņas un iztīrā šo parādību. Lietišķu pārskatu sniedz Ludvigsburgas centrālās izmeklēšanas iestādes virsprokurors Rueckerl, sevišķi 1984. g. darbs, kā arī viņa rediģētais „NS-Prozesse.” Kritisku analīzi sniedz Kruse, 1978a, 109 ss un 1978b, 236 ss, par vācu tiesu nevarību. Tās mēģina, kaut nesekmīgi, aizstāt-

vēt arī Rueckerl. Praktisku piemēru par to sniedz Stoldt 1985. 143. Zeitschriften, 21. Juli 1944: A 487.

144. Mēs nezinām, vai bijušajam izpalīgam Nikolaisenam ir bijuši tie paši motīvi kā Tībingēnas institūtam, ja viņš savā plašajā darbā ne ar vārdu nav pieminējis savus ieroču brāļus latviešu izpalīgus, ar kuņiem kopā cīnījies. Turpretī to ar teicamu atklātību dara Šecs.

145. Nicolaisen 13: „Kad ‚valsts vadītājs‘ Hitlers un viņa ‚pelēkā eminence‘ (Bormans) internā sarakstē ‚runā vāciski‘ un lietas sauc īstajos vārdos, viņi runā par bērnu iesaistīšanu.” Šis apzīmējums nav radies pēckaŗa laikā. Savu noziedzīgo rīcību viņi apzinājās jau toreiz.

146. Pēc kaŗa daudzajās prāvās tiesāja vainīgos nacistus saskaņā ar Kontrolpadomes 1945. g. 20. dec. 10. likumu. Vainīgie parasti atsaucās uz to, ka viņi bijuši spiesti izpildīt dienesta pavēli (30%). Taču likuma 2, 4. pkt. noteica: „Fakts, ka kāds rīkojies uz savas valdības vai priekšnieka pavēles pamata, to neatbrīvo no atbildības par izdarīto noziegumu.” Kā sevišķs lietpratējs par to izteicies „ZENTRALE STELLE DER LANDEJUSTIZVERWALTUNGEN IN LUDWIGSBURG” virsprokurors: Viņš saka, ka lielajā skaitā prāvu tomēr esot jākonstatē: „Fakts, ka līdz šim nav izdevies pierādīt nevienu gadījumu, kuŗā atteikšanās izpildīt noziedzīgu pavēli, būtu novedusi pie ‚miesas un dzīvības bojājuma (speciāls juridisks formulējums), nav nekāds brīnums, ja zina ka kādas pavēles, kas prasa sevišķu nežēlību, neizpildīšana, saskaņā ar HIMMLERA paša sludināto SS ideoloģiju, nav uzskatīta par zvēresta laušanu, kas būtu sodāma ar nāvi, bet par personīgu vājumu.” (NS-Prozess, 83). Jautājums plašāk iztirzāts; NS-Prozesse, 131 ss; Weber 1948; Stratenwerth 1958 un 1972; Hirsch 193 ss. Daudzkārt aizrādīts un lasāms arī vācu dokumentos, ka Dankeram trūcis stingra rakstura, bet te jānorāda uz Vācijas augstākās tiesas Bundesgerichtshof spriedumu 3 StR 341/:51 lietā, ka no ‚apdraudētā pavēles saņēmēja neprasa uzrādīt kādu varonību, bet no otrās puses viņu nevar attaisnot ar

rakstura un gribas vājumu.”

147. Nicolaisen 79.

SECINĀJUMI UN PĀRDOMAS

Plašā dokumentu analīze atklāj latviešu tautas smago stāvokli vācu okupācijas laikā. Bet tas, ar ko šai darbā iepazīstamies, ir tikai izgriezums no visas kopainas, daži vilcieni, kas iezīmējušies ar savu traģismu. Tikai plašāki pētījumi nākotnē varēs dot pilnīgāku un aptverošāku pārskatu. Jau tagad pieejamais materiāls tomēr atļauj izdarīt secinājumus un atbildēt uz daudziem jautājumiem, galvenā kārtā, kā tāds stāvoklis bija radies līdz ar sekām, kas no tā izrisa. Tas reizē ir jautājums par latviešu pašu līdzdalību tā veidošanā.

Latvija joprojām ir Padomju Savienības okupēta, tādēļ vēstures pētniekiem nav iespēju brīvi par to izteikties. Dzimtenes pētniekiem tas nav iespējams politisku spaidu un cenzūras dēļ, bet trimdas pētniekiem avotu trūkuma dēļ. Citādi tas ir ar pētniecības iespēju par vācu okupācijas laiku, kad tagad ir pieietami Vācijas un ASV arhīvi. Trimda ir gan bagāta ar daudziem publicējumiem, kas satur pārspriedumus un pārdomas par latviešu tautas likteņa jautājumiem. Taču trūkst jebkādu nopietnāku arhīvu materiālos pamatotu oriģinālpētījumu. Parasti izteikumi ietiecas spekulācijās un

vairāk vai mazāk hipotētiskos minējumos. Bet arī šāda veida aktivitātes pašas par sevi ir pozitīvi vērtējamas, jo tās rāda gribu un izteiktu tendenci nodarboties ar šīm problēmām.

1. Sevišķi liela uzmanība ir veltīta jautājumam par okupācijas stāvokļa rašanos. Te min daudz un dažādus iemeslus. To var arī apzīmēt par intensīvu vainas un vainīgo meklēšanu. Vaina bijusi tā, ka Latvijā valdījusi Ulmaņa diktatūra. Vēl lielāka vaina ir bijusi, ka Latvijas valdība nav uzsākusi pret Padomju Savienību kaŗu un aizstāvējusi savas robežas. Šo vainu vēl padziļina tas, ka nevarīgā valdība nav laikus sagādājusi ieročus tādām kaŗam. Vainīgi ir Latvijas politiķi, kas nav vienojušies ar Igauniju un Lietuvu valstu apvienībā ar savu kaŗaspēku. Vaina ir bijusi tā, ka Latvijas valdībā sēdējuši nodevēji. Šādu vainas meklētāju rinda ir ļoti gaŗa un tie sēd visās noņemēs. Pārdomas pašas par sevi var būt interesantas, bet tās ir nolemtas palikšanai nepamatotu spekulāciju robežās. Tām ir sociālpsīholoģisks un nacionālpsīholoģisks pamats. Nelaimīgais un pazemotais cilvēks vienmēr meklē kādu sava stāvokļa izskaidrojumu. Uz to spiež brīvās valsts sabrukums un tautas izkaisījums trimdā. Tā ir parādība, kas nav pati par sevi saprotama un pieņemama. Tā prasa izskaidrojumu, tā prasa vainas uzrādījumu. Tas dažādās grupās ir ļoti dažāds, bet vienmēr saskanīgs ar to dzīves uzskatu un piemērots to politiskajai pārlicēbai. Manuprāt, atbrīvošanās no tādām spekulācijām kaut cik ir iespējama, ievērojot Latvijas ģeopolītisko stāvokli. Tas ir negrozāms. Latviešu tauta dzīvo pie Baltijas jūras tieši tur, kur tā ir. Tā nevar grozīt arī savu skaitlisko lielumu un sastāvu. Tādos apstākļos vainas meklēšana ir neauglīga. Ka ģeopolītiskā stāvokļa ievērošana ir svarīga, rāda tā laika citu tautu likteņi. Lieki ir minēt mūsu tiešās kaimiņu

tautas, bet te der atcerēties tādas lielas tautas, kā poļus un frančus, nemaz nerunājot par vecās kultūras tautu — grieķiem. Vainas meklēšanu varētu turpināt arī pie šīm vāciešu okupētajām zemēm, kas tad vēl skaidrāk atklātu vainas meklēšanas vājumu. Ir jāpieņem ieskatījums, ka tāpat kā atsevišķa cilvēka dzīvē arī tautas dzīvē ir situācijas, ko tās pašas nav izraisījušas un nespēj grozīt. Tāda vainas meklēšana var gan iluzoriski palīdzēt pārdzīvot grūtības, bet tā neko neizskaidro pašā vēstures norisē.

2. Ievērojot iepriekš teikto, ir saprotams, ka Latvijas okupācija ir fakts, kuŗu tauta nevarēja novērst nekādos apstākļos. Bet tas nepavisam nenozīmē, ka tādēļ būtu jāatsakās no iepazīšanās ar apstākļiem, kā tas ir noticis un kas ar to saistās. Tas ir plašs problēmu lauks, jo varētu iztirzāt kā okupētās valsts kultūras, saimniecības, militāros u.c. apstākļus. Saprotamā kārtā, tas nav iespējams, tādēļ šai darbā iztirzāta tikai viena problēma — okupantu politika, kā tā izpaudās administratīvajā un militārajā laukā. Konkrēti, runa ir par latviešu, tā saukto, pašpārvaldi un tās darbību un atbildību, organizējot latviešu militārās vienības.

Latvijas valsts politiskā orientācija galvenā kārtā bija uz Angliju un ASV, ar formāli deklarētu stingru neitralitāti. Tās nostāja pret Krieviju un Vāciju bija izteikti rezervēta. Šāda politiskā koncepcija ir konstatējams fakts, neatkarīgi no tās vērtējuma. Latvijas iekšpolitiskais stāvoklis bija noteikts ar tās iedzīvotāju struktūru. Abas lielvalstis — Krievija un Vācija — izmantoja krievu un vāciešu minoritāti Latvijā valsts graušanai ar nolūku to pakļaut sev, resp. to okupēt. Par Padomju Savienības šādiem sagatavošanās soļiem materiāli glabājas nepieejamos turienes archīvos, tādēļ arī līdz šim par to rakstītais ir palicis lielākā vai

mazākā mērā minējumu vai pozitīvas un negatīvas propagandas ietvaros. Pēc krievu okupācijas Latviju no tās atkaņoja Vācija, to savukārt okupējot. Bet par šo laiku, neatkarīgi no kara darbībā un apzinīgi izdarītās iznīcināšanas akcijas, ir saglabāties plašs dokumentu materiāls. Šai darbā teiktais ir balstīts uz to.

Brīvās Latvijas politisko orientāciju uz Angliju un ASV nevēlējās pieņemt pieminētās Latvijas iedzīvotāju minoritātes, bet arī dažas mazākas latviešu grupas. Dokumentācija rāda, ka tādas bija divas. Pirmkārt, tā bija Pērkonkrusta militāri uzbūvētā organizācija ar tai tuvu stāvošajām aprindām. Tā jau 1926. g. meklēja Vācijas ieroču atbalstu Latvijas valdības gāšanai. Cita grupa saistījās ar A. Valdmaņa un H. Celmiņa vārdiem, galvenā kārtā ar korporāciju piederīgajiem. Sevišķi aktīva tā kļuva 1939. g. rudenī, kad pirmais no viņiem aicināja Vāciju tieši iejaukties un gāzt Latvijas valdību. Ciktāl tā bija tikai politiska ideoloģija, pret to nebūtu iebilstams, jo tā tad iekļaujas domu un uzskatu brīvībā. Brīdī kad tās prasīja Vācijas palīdzību gāzt patstāvīgās Latvijas valdību, tās pārvērtās par pretvalstiskām subversīvām grupām.

Atbalstu šo grupu dalībnieki atrada pēc tam, kad liela daļa no viņiem, pa daļai ar repatriāciju, pa daļai bēgot no krievu okupācijas, bija nonākuši Vācijā. Kad tā gatavojās karam ar Padomju Savienību, tā šos cilvēkus iesaistīja savos plānos. No tiem tā izraudzīja latviešu pašpārvaldes kodolu. Uz Vāciju aizbēgušo grupai piederēja arī zināms skaits Latvijas bijušo augstāko virsnieku. Kaut arī tie, vismaz daļēji, nebija piederējuši pieminētajām politiskajām grupām, tagad pievienojās tām un saņēma jau priekš kara sākšanās savus speciālos uzdevumus. Tas vainagojās ar viņu politisko deklarāciju par Latvijas iekļaušanu jaunajā Eiropā, kas sa-

skanēja ar ideoloģiju, ko viņi jau bija pauduši trīsdesmitajos gados.

Vācijai okupējot Latviju, tur atgriezās šīs politiskās deklarācijas parakstītāji un pildīja pienākumus, kādi viņiem bija paredzēti pašpārvaldē un militāro vienību organizēšanā. Aina ir nepārprotama un skaidra. Latvieši, kas jau kopš trīsdesmitajiem gadiem bija pieņēmuši Vācijas politisko ideoloģiju, to tagad realizēja savā tautā tiešā okupācijas iestāžu uzraudzībā. Bez kādas patstāvīgas politiskas nozīmes ir ģenerāldirektori, kas dažādu iemeslu dēļ balstīja vāciešu izraudzīto vadību.

3. Pašpārvaldes sevišķais uzdevums bija sagādāt latviešu dzīvo spēku militārajām vienībām un Vācijas kara rūpniecībai. Blakus tam tās uzdevumos ietilpa sevišķi ziemeļu frontes saimnieciskā apgāde. Dokumentācija, kā redzējām, ir ļoti plaša. Latvieši sākotnēji nebija paredzēti cīņām frontē, jo to neatļāva nacionālsociālistu tīro ģermāņu asiņu ideoloģija. Bet tos varēja izmantot dažādiem palīga uzdevumiem, sākot ar spiegošanu un subversīvu darbību frontes aizmugurē līdz palīgpolicijas uzdevumiem.

Šo uzdevumu veikšanā ir redzami divi skaidri šķirami periodi. Pirmajā latviešu vervēšana militāru pienākumu pildīšanai vai nu uz pilnīgas brīvprātības pamata, vai uz darba pienākuma likuma pamata, atstājot brīvu izvēli starp darbu vai militāru dienestu. Sekotājiem bija dažādi motīvi, kas šai darbā aprādīti sīkāk. Tie varēja būt tīri individuāli vai arī sociāli un politiski. Pašpārvalde sevišķi to veicināja ar spēcīgu propagandu.

Vāciešu okupācijas politiskie plāni, kaut turēti dzelžainā slepenībā, tomēr kļuva saprotami un atklāti redzami no to darbiem. Tādēļ vervēšana ar propagandas

saukļiem drīz vairs nedeva cerētos rezultātus. No tās ceļš veda uz piespiedu mobilizāciju. Jau 1941. g. jūlijā iepriekš minētās latviešu nacionālsociālistu grupas, kā tās pašas sevi apzīmēja, lūdza vāciešu atļauju mobilizēt. Zināmā ģermāņu rases ideoloģija Hitleram neatļāva to darīt. Taču frontes katastrofālais stāvoklis spieda šo nostāju mainīt. Pēc atkārtotiem pašpārvaldes pieprasījumiem, sevišķi uz vācu spiegošanas dienestā esošajiem latviešu virsniekiem vācieši atļāva latviešiem pašiem izdarīt vispārēju mobilizāciju, pakāpeniski iesaucot visus aktīvam kaņādienestam derīgos vīriešus, palīgdienestā arī abu kārtu skolniekus. Formāli mobilizāciju izdarīja Dankers ar visu ģenerāldirektoru piekrišanu. Šai sakarā ir sevišķi jāievēro divas lietas. Pirmkārt, vāciešu okupācijas varas iestādes nav parakstījušas nevienu mobilizācijas dokumentu. Otrkārt, apgalvojums, ka vācieši ir spieduši to darīt, nav pamatots. Gluži otrādi, tie atkārtoti ir tādu latviešu prasību noraidījuši. Ja par kādu spiedienu grib runāt, tad iemesls to darīt ir tikai tiem, kas jau kopš 1941. g. maija iesaistījušies vāciešu dienestā un ar solījumu kļuvuši par to ierēdņiem. Kā tādiem viņiem bija jāpilda vācu prasības. Šo nelielo grupu identificēt ar latviešu tautu un sacīt, ka tā ir bijusi spiesta izdarīt mobilizāciju, nozīmē atklātu vēstures viltošanu, kas radusies tikai pēckaņa laikā un neatbilst vācu okupācijas laika juridiskajam un faktiskajam stāvoklim. Ka apgalvojumam par spaidiem trūkst pamatojuma, rāda ne tikai citu Eiropas tautu nostāja, bet arī mūsu brāļu tautas lietuviešu sekmīgā pretestība. Cik kļūmīgā stāvoklī nonāca pašpārvalde, rāda turpinājums leģiona mobilizācijai ar „piespiesto” skolnieku mobilizāciju. Tas bija ne tikai noziegums starptautisko tiesību nozīmē, bet arī Latvijas kaņāklausības likuma pārkāpums. Nav domājams, ka cilvēki, kas izdarīja šīs akcijas, būtu dzīvojuši tādā sava vai

savas tautas stāvokļa neizpratnē. Nav domājams, ka cilvēki ar augstāko juridisko un militāro izglītību nebūtu zinājuši, ko nosaka starptautiskās tiesības un Latvijas likumi. Bet kādēļ tad tas notika?

4. Darbā iztīrītā dokumentācija rāda, ka apgalvojumam par spaidiem nav pamata. To parasti saista ar diviem praktiskiem apsvērumiem. Esot daudz labāk, ja latvieši paši ir varējuši līdzdarboties. Mēs tagad, kad šīs līdzdarbošanās rezultāti ir redzami, zinām, ka līdzdarbošanās nav varējusi aizkavēt Latvijas materiālo vērtību, sacīsim atklāti, izlaušanās, kā to it pareizi sūtņa Zariņa uzdevumā plašā pētījumā aprādījis bijušais finanču ģenerāldirektors Skujevics. Tās sniedzas vairāku miljardu vērtībā. Šī līdzdarbošanās nav varējusi aizkavēt desmitiem tūkstošu latviešu iznīcināšanu Hitlera bezjēdzīgajā kaņā un koncentrācijas nometnēs. Daudzkārt šī līdzdarbošanās ir aizstāvēta ar dažādiem citiem motīviem, gan ar cerībām radīt latviešu armijas kodolu, gan nodrošināt izceļošanu, gan kalpošanu Hitlera armijā padarot par cīņu brīvas Latvijas dēļ. Ka materiāla analīze rādīja šādu uzskatu paudēji bija vācu ideoloģijas sagūstīti, vai labākajā gadījumā, propagandas upuři un bez dziļākas situācijas izpratnes.

Te ir vērts atgādināt, ka būtiski ir jāizšķir brīva un gribēta sadarbība no piespiestas. Okupācijas varai saskaņā ar Hagas kovenciju ir tiesības okupētās zemes tautu iesaistīt darba pienākumos, kas ir saistīti ar pašas tautas uzturēšanu. Bet no tā neizris, ka tā var piespiest okupētās tautas locekļus izpildīt politiskus un militārus pienākumus. Tieši šeit iet principiālā un juridiskā robeža. Dankers, Bangerskis un ģenerāldirektori sen bija pārkāpuši ierēdņu, praktiskā darba darītāju, tiesiskās robežas, kad viņi pieņēma politiskus un militārus lēmumus latviešu tautas vārdā un aicināja to vārdiem un

piespieda ar varu lēmumus izpildīt. Tā ir smaga brīvās Latvijas likumu pārkāpšana. Tie tomēr viņiem, kā Latvijas pilsoņiem, bija saistīgi. To spilgti rāda pēckara okupācijas varai kalpojošo tiesāšana Norvēģijā, Dānijā, Holandē, Francijā (maršala Petēna prāva). Latvija nav nekāds izņēmums, kuŗā kā kādā svētlaimīgo salā uz kolaborantiem neattiektos tās likumi.

Noslēdzot šo ieskatīšanos vācu okupācijas laika norisēs un latviešu līdzdalībā, ir jāatgādina kāds spilgts tā laika mirklis. 1944. g. novembrī vaigu vaigā stāvēja atvaļinātais Latvijas ģenerālis Kurelis ar okupācijas augstākās policejiskās varas nesēju Jekelnu, pazīstamu ar saviem briesmu darbiem. Pirmais liedzās pēdējā uzdevumā parakstīt un izplatīt uzsaukumu tautai, ka Hitlers ir apsollījis pēc kara brīvu Latviju. Kurelis to nedarīja. Jekelns tad izsaka savu izbrīnu, kādēļ latvieši viņam neuzticoties, jo viņš visus pagājušos gadus latviešu tautai „esot gribējis tikai labu.” Kā atbalss, gandrīz burtiski, šie vārdi ir lasāmi abu latviešu ģenerāļu atmiņu grāmatās — mēs gribējām tikai labu.

Ar okupācijas laiku latviešu tautas vēsturē ir ierakstīta sevišķa lapaspuse. Tās bija nelielas grupas, kas sadarbojās ar okupācijas varu, tās tomēr nestāv ārpus savas tautas. Šie cilvēki, par savu darbību, nav atbildīgi tikai savai sirdsapziņai. Tas nav viņu labās gribas jautājums. Tāda argumentācija ir bez jēgas un nozīmes. Kolaborācijas jautājums nav subjektīvas morāles jautājums. Polītiska un militāra sadarbība ar okupācijas varu ir juridisks jautājums. To tādēļ brīvas tautas atzīst par noziedzīgu. Lai te atceramies Latvijas rītausmu 1918. un 1919. g. Vienā pusē Stučka ar savu kara ministru Pētersonu, bet otrā Niedra ar savu kara ministru Vankinu. Pārdesmit gadus vēlāk, Latviju okupējot: vienā pusē Kirchenšteins ar savu kara ministru, atvaļinātu Latvijas ģenerāli Dambīti, bet otrā pusē atv.

Latvijas ģenerālis Dankers ar savu kara ministru atv. Latvijas ģenerāli Bangerski. Viņi visi sakās gribējuši tikai labu savai tautai. Latvijas vēsture rāda, ka viņu subjektīvais labums nav tautas labums.

Mēs esam vairījušies dziļāk ieskatīties šai savas tautas vēstures traģiskajā ainā. Tas pats par sevi ir saprotams. Visi mūsu sapņi ir saistīti ar vizionāro nākotnes Latviju. Tā nāks ar tiem vīriem un sievietēm, bet tikai tad, ja tiem būs bijusi drosmē ieskatīties tautas vēsturē tādā, kāda tā ir, un spēju atzīt, ka brīvību tautai nekad nenes svešinieki.

PIEMINĒTO PERSONU SARAKSTS

A

- Adolfi 466
Abels 461
Alksnītis 234
Alverdēns 439
Andersons Ev. 32, 44, 100, 216, 361
Angelus 30
Ankēvics 276
Apsītis 234
Arājs 185, 197, 202, 368
Augstkalns 234

B

- Bachs 266, 312
Balodis (ģen.) 15, 20, 26, 27, 141, 142
Bangerskis 86, 95, 179, 238, 245, 246, 270-273, 277, 281, 285
-287, 293-296, 298-301, 304-309, 311-315, 317, 319-324, 328,
330-333, 337, 343, 344, 350, 353, 355, 356, 358, 362-365, 368,
396, 398, 400, 443, 450, 453, 478, 482, 486, 488, 491, 492,
533, 535.
Bartens 90, 262, 329, 436, 439.
Benders 338
Benners 219, 220
Bērends 320
Bergers 79, 82, 86, 149, 213-215, 239, 263-267, 270, 279, 296,
297, 299-301, 308, 330, 344, 345, 373, 375, 428, 429, 434, 435,
447, 448, 451, 453-457, 460, 465, 499, 504, 506-511
Berķis 137, 138, 143
Bergmanis 35
Bērziņš 276, 458
Bērziņš Andrejs 17, 18
Bērziņš Alfrēds 123

Blāķis 185, 186
Boriss 147
Borke 75, 90, 311
Bormans 67, 68, 283, 310, 375, 506, 510
Brandenburgs 373, 375, 455, 460, 464, 465, 504
Brants 201, 204, 214, 215, 263
Brēmers 144, 145, 220, 280
Breņķis 276
Breutigams 114, 144, 434, 435, 446
Brimmers 107, 146,
Brills 460, 462, 465
Bulle 45, 32, 56, 98, 223, 234
Būrmeistars 67, 68, 103, 147-149, 309, 464, 466
Burkēvics 98

C

Celms 43, 56, 98
Celmiņš, H. 209, 212-216, 219-221, 224, 233, 241, 530
Čakste 123, 452

D

Dālbergs 138
Dālīge 205, 265
Dambītis 180, 534
Dankers Doroteja 23
 Irma 14, 17, 19
 Kārlis 23
 Oskars 13-34, 36-38, 42-45, 53, 55-58, 60-64, 71,
73-90, 92-97, 100-103, 105, 106, 108, 121-123, 133, 139,
145, 150-153, 179, 183, 184, 191, 194, 195, 202-205, 216,
219-228, 232-234, 239-246, 249-262, 268, 271-273, 276, 277,
279, 281, 284-288, 293-296, 298, 299, 301-303, 305-307, 309,
311-320, 322-324, 326-329, 332, 333, 353, 355, 357, 358, 360,
362-365, 367, 368, 370, 383, 394, 398-400, 426, 430, 435-440,
442-448, 450-459, 465-471, 474-478, 480, 481, 485, 486,
488-490, 493, 497, 498, 501-505, 509-512, 532, 533, 535
Deglavs 32, 98, 192-194, 196, 203, 367
Deroks 29, 35, 55, 106, 145, 209, 236, 238, 239, 243

Drekslers 31, 53, 63-68, 71, 72, 74, 75, 94, 103, 106, 108, 115,
122-124, 126, 129-136, 143-149, 151, 213, 214, 224, 245, 248,
250, 251, 255, 258, 262, 273, 275, 279, 280, 284, 285, 287,
290, 293, 294, 298, 299, 301, 303-305, 311-313, 326, 327, 358,
360, 363, 368-370, 435, 438-440, 444, 448, 453, 456, 457, 490,
499, 503, 508

E

Egers 310, 379
Einbergs 43, 98, 123
Elichs 376

F

Fabigs 478, 479
Fēgelains 345
Fitinghofs 348, 349
Flugbeils 444
Fose 20, 22
Freimanis 29, 30, 32, 44, 100
Freivalds 426
Froms 147
Fuchs 398

G

Galdiņš 234
Gailītis 320, 334
Gērings 506
Gēbelss 257, 510
Gerlings 19
Grapmanis 234
Grēbe 122, 147, 192, 194, 367
Grotmanis 310
Grēfe 367

H

Hansens 246, 268, 271-273, 300, 364
Hāznars 193, 195, 205, 234, 355, 371, 458, 511
Heidrichs 198, 338
Heilmans 346

Hercogs 509

Hervigs 435, 436, 441, 444, 474, 477, 500

Himmlers 35, 67, 68, 185-187, 198, 214, 215, 218, 221-223, 227, 229, 230, 232, 238-241, 243, 245, 246, 256, 263-268, 270, 272, 273, 275, 278-281, 283, 307, 309, 311, 312, 321, 329-332, 334, 336-338, 345, 349, 360, 365, 372, 375, 396, 397, 399, 429, 430, 447, 455, 456, 460, 462, 464, 465, 492, 504, 510

Hitlers 19, 20, 22, 23, 26, 30, 33, 35, 37, 39, 44, 58, 61, 66-68, 74, 94, 96, 99, 111, 184, 190, 198, 213, 232, 233, 235, 246, 256, 263, 265, 266, 268, 272, 283, 297, 307, 311, 324, 327, 330, 331, 332, 349, 355, 357, 363, 364, 366-368, 370, 372, 373, 375, 377, 382, 400, 459, 497, 506, 510, 532, 534

Hirtess 245, 257, 268-270, 278, 296, 300, 301, 306, 322

Janums V. 204, 234, 344

Jedike 269

Jekelns 84, 94, 95, 149, 198, 219-224, 235, 238, 240-242, 255, 260, 265-269, 271, 272, 278, 281, 290, 295, 299-301, 306-309, 311-313, 316, 317, 321, 323, 324, 327-329, 331, 332, 334, 335, 337, 343-345, 350, 352, 358, 365, 367, 398, 429, 430, 464, 534

Jirss 298, 299

Jitners 266, 267

Jolds 198

Jurevics 56

K

Kalniņš 82, 83, 486

Kaltenbrunnens 297, 345, 382

Kanariss 33, 34

Karlsons 333, 398

Kandis 234

Kažociņš 477, 478, 486, 487, 490

Keitels 307, 309, 330, 373, 375

Kichlers 236

Kinkelins 460-462

Kirchšteins 180, 538

Ķirsis 110, 111

Kleists 30-34, 45, 53, 55, 100, 102, 104, 108, 133, 134, 144, 146

Klūge 23
Klumbergs 53-55, 100, 106
Knechts 222, 223
Koce 17, 24, 25, 106, 107, 136-138, 146
Kochs 74, 75, 148, 313
Kraștiņš 276
Krīgers 346, 348
Krīpens 204, 234, 242, 244, 254, 278
Krone 493
Krueger 24
Kubeļons 309
Kubillionas 95
Kučers 107, 146
Kupics 471, 474
Kupčs 38, 42, 437, 438
Kuplis 76
Kurelis 350, 353, 354
Ūze 32, 45, 56, 98
Kviesis 29, 150-154, 285-288, 293, 301, 303, 305, 315,
318-320, 361-364

L

Lābs 68, 76, 373
Lācis Vilis 180
Lācis J. 180
Lamerss 67, 70, 73, 372, 375
Lange 15, 16, 27, 133, 334-338, 343
Lasmanis 309, 324, 327, 365
Leibrants 30, 134
Leimanis 56, 57, 302, 311, 318, 319, 361
Lejiņš 180
Lekciks 127, 129, 135, 139, 143, 144, 146
Leišāns 204
Lībrants 16
Lībermanis 484
Lindemanis 330
Līrs 114, 115, 426, 428-430, 432, 433, 435, 436, 438, 439, 459,
462, 465, 466, 508

Lobe 202, 204, 221, 234
Loze 30, 35, 53, 66-68, 74, 82, 103, 108, 115, 121, 124, 245,
251, 264, 283, 290, 293, 304, 309, 310, 321, 327, 367, 372-377,
379, 430-434, 438-440, 446-448, 459, 462, 464, 499, 508
Lūsis 110, 111
Meckēvičs 341
Mačs 202
Mangulis 207, 234, 240
Manerheims 77
Markvarts 367, 447
Mateas 113-116, 127, 229
Matisens 373, 374
Mei 95
Meija 235, 236
Meijers 283, 374, 377, 433, 446, 447
Melliņš 100
Miezis 361
Milliniemi 15
Milvi-Šrēdens 460-462
Munske 112-114, 116
Munters 136, 139-142

N

Niedra A. 534
Neimanis 276
Neuendorfs 90
Nikels 427-434, 438, 459, 460, 462-465, 479, 481, 486, 493,
496, 506-510
Obergs 239, 345
Odiņš 339
Osis 84, 93, 191, 193, 195, 204, 205, 220, 221, 225, 227, 228,
232, 234, 239-242
Oše 234
Ozoliņš 277
Palkavnieks 320, 333, 334
Pārups 397
Pētersons 534
Pētersens 76-82, 85, 87, 88, 93, 94, 499, 501, 503

Piklers 186, 269, 280
Plensners 32, 98, 106, 108, 119, 184, 188-194, 196, 203, 204,
243, 248, 263, 296, 298-302, 311, 316, 317, 322, 324, 327, 347,
354, 356, 364, 370, 477, 483, 486, 491
Plūme 243
Pļechanovičs 309
Prīmanis 57, 72, 74, 117, 121, 219, 220, 243, 248, 249, 253,
257, 274, 286, 302, 311, 319, 361, 437, 438
Pritzman 198
Rapa 76
Rempe 484, 487, 490, 493
Reinhards 277, 322, 324, 360
Rentelns 53
Ribentrops 67
Ronis Ligita 427, 493
Rozenbergs 64-73, 76, 79, 85, 93, 103, 108, 110, 115, 116,
123, 124, 129, 132, 133, 135, 146, 213-215, 218, 228, 230, 233,
279, 283, 284, 297, 326, 330, 364, 368, 372-377, 396, 397, 429,
430, 436, 439, 446-448, 453-455, 457, 459, 460, 462, 464, 465,
499-501, 503, 505, 506, 508, 511
Rozenšteins 138
Rubenis 204
Rullis 435, 468, 470, 474-481, 483-486, 488-490
Rusmanis 347

S

Sanders 347
Silgalvis 246-249, 261-263, 268, 270, 276
Sīlis 43, 56, 84, 98
Silgailis 89, 119, 185-187, 204, 242-245, 254, 278, 295, 296,
308, 311, 314, 334-346, 356, 364, 365, 370, 4šš, 488
Simsons 189
Skrēbers 220
Skujenieks 43
Skujevics 57, 90, 98, 101, 102, 252, 257, 286, 303, 305, 319,
361, 533
Skurbis 276
Stalbovs 98

Straube 506, 510
Strickis 62
Stučka 534
Šerners 348, 379, 394
Širachs 429, 433, 534
Šite 283
Šmulcers 275, 276, 301, 311, 322-328, 332
Šneiders 85, 91, 147
Šolcs 186, 268, 269
Špērs 279, 280, 321, 345
Rēders 122, 149, 222, 223, 242-244, 248, 249, 251, 252, 254,
258, 301, 322
Šults 186, 307, 332
Štālekērs 32, 43, 98, 186, 191-196, 354, 355, 371
Štāmers 17, 20, 22, 139
Šteinbergs 43, 45, 98
Štiglichs 196, 200, 202, 475
Štolcmanis 105, 146
Štrechenbachs 347

T

Tankos Jozefs 92
Tiltiņš 204
Tirzītis 234
Trampedachs 45, 52, 53

U

Ufelmans 483
Ulmanis 31, 47, 53, 54, 64, 107, 109, 111, 112, 136-143, 254,
366, 369, 528
Unāms 43, 44

V

Valdmanis 53-58, 63, 97-104, 106-119, 121, 122, 124-139,
141-146, 149, 153, 214, 215-222, 228, 243, 244, 247-249, 251,
252, 254, 257-259, 262, 263, 267, 273, 293, 361, 362, 370, 371,
449, 451, 503, 530
Vanags, 56, 98, 101, 247, 249, 252, 257, 302, 304, 361

Valters 83
Vankins 534
Vartenbergs 83, 87
Vecels 460, 461
Veidemanis 151
Veisauers 330, 343, 344, 375, 436
Veiss 31, 32, 44, 56, 84, 93, 100, 105, 145, 191-196, 201-205,
211, 216, 219-221, 225, 233-236, 238, 239, 242, 243, 249, 354,
355, 357, 359, 360, 371
Vents 30
Vētra 14, 151, 152,
Vichmanis 30
Vikmanis 339
Vindekers 123, 147
Vindgasens 330
Vitroks 68

Z

Zāgars 57, 90, 240, 248, 249, 253, 257, 361
Zaķis 204
Zankevics 56
Zaukels 267, 321
Zēhuzens 147
Zimms 113, 114, 116, 124, 251, 318, 319, 325
Zimmermans 378
Ziskinds 147
Zommers 463, 464
Zvejnieks 43, 98, 249, 258, 361
Zvirbulis 276
Žīgurs 487, 489, 490, 491

S A T U R S

Ievadam	5
Latviešu loma vāciešu okupācijas pārvaldē	13
Dankera darbība okupācijas laikā	37
Ziņojums par politisko stāvokli Latvijā	45
Polītiskie secinājumi	48
Valdmaņa darbība pašpārvaldē	97
Valdmaņa politiskās darbības raksturojums	107
Bijušais Latvijas valsts prezidents Kviesis vācu kalpībā	151
Vēres	156
Leģions.	
Polītiskais stāvoklis un noskaņa okupācijas sākumā	179
Pirmais latviešu militāro vienību veidošanas periods okupācijas laikā	185
Pašaizsardzības spēku organizēšana	195
Policijas bataljonu veidošanās	202
Leģiona mobilizēšana	233
O. Dankers un R. Bangerskis pārņem mobilizāciju .	283
Leģions, latviešu tauta un Latvijas brīvība	366
Piezīmes	391
Latviešu skolnieki Hitlera kaŗaspēkā	415
Kļūstiet un esiet sargi Latvijai	457
Latvju jaunatnes organizācija pārņem skolnieku iesaukšanu	467
Jauniešu iesaukšanas atbildīgie darbinieki	487
Augsta atzīšana mūsu tautai	495
Piezīmes	503
Secinājumi un pārdomas	517
Pieminēto personu saraksts	526

S A T U R S

53. lapa
 52. lapa
 51. lapa
 50. lapa
 49. lapa
 48. lapa
 47. lapa
 46. lapa
 45. lapa
 44. lapa
 43. lapa
 42. lapa
 41. lapa
 40. lapa
 39. lapa
 38. lapa
 37. lapa
 36. lapa
 35. lapa
 34. lapa
 33. lapa
 32. lapa
 31. lapa
 30. lapa
 29. lapa
 28. lapa
 27. lapa
 26. lapa
 25. lapa
 24. lapa
 23. lapa
 22. lapa
 21. lapa
 20. lapa
 19. lapa
 18. lapa
 17. lapa
 16. lapa
 15. lapa
 14. lapa
 13. lapa
 12. lapa
 11. lapa
 10. lapa
 9. lapa
 8. lapa
 7. lapa
 6. lapa
 5. lapa
 4. lapa
 3. lapa
 2. lapa
 1. lapa

4 k.

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0304056245

95-4

L 93

Ojāre Jēgena vāks